

UNIVERSITATEA DIN CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

PUBLICAT

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ALEX. LAPEDATU ȘI IOAN LUPAȘ

Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

II

1923

BUCUREȘTI
„CARTEA ROMÂNEASCĂ” S. A.
1924

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ
1923

B. A. L.

P 42 UNIVERSITATEA DIN CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

PUBLICAT

BCU Cluj / Centr DE University Library Cluj

ALEX. LAPEDATU și IOAN LUPAȘ

Profesori de Istoria Românilor la Universitate
Membri ai Academiei Române

II

1923

BUCUREȘTI
„CARTEA ROMÂNEASCĂ” S. A.
1924

AMINTIRII

SCUMPE ȘI NEUITATE

A ILUSTRULUI

ISTORIC ȘI PROFESOR

DIMITRE ONCIUL

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ÎNCHINĂ

CU SENTIMENTELE DE ADMIRAȚIE ȘI DE

RECUNOȘȚINȚĂ PE CARE I LE PĂSTREAZĂ

O ÎNTREAGĂ GENERAȚIE DE ISTORICI ROMÂNI,

AL DOILEA VOLUM AL ANUARULUI LOR

EDITORII.

Acest al doilea volum — pe 1923 — al Anuarului Institutului de Istorie Națională de pe lângă Universitatea din Cluj apare cu oarecare întârziere. Cauzele cari au provocat această întârziere fiind independente de voința noastră, nu credem că este cazul să mai insistăm asupra lor. De aceea vom deschide publicația dând cititorilor numai oarecari lămuriri cu privire la dezideratele pe cari le exprimam la acest loc în Anuarul precedent. Și anume :

Repertoriul bibliografic al istoriografiei române pe 1921—1922 am isbutit să-l dăm la iveală așa cum am dorit. Aceasta grație concursului D-lui Al. Sadi-Ionescu, Bibliotecar-ajutor al Academiei Române, și colaboratorilor săi din serviciul aceleiași instituțiuni, D-nii Ioachim Crăciun și Ioan Lupu, cari au luat asupra dășilor sarcina întocmirii acestei migăloase și laborioase opere. Cum vor constata acei ce-l vor examina, repertoriul acesta este alcătuit după cele mai nouă metode și norme bibliografice și, lucrat fiind în cea mai bine înzestrată bibliotecă a țării, aceea a Academiei Române, e pe cât s'a putut mai complet. Negreșit va fi având încă lacune și neajunsuri, provenind, cele dintâi, din lipsa unora din scrierile și periodicele de specialitate chiar și în depozitul amintit, iar cele din urmă din lipsa unor lucrări similare anterioare care să fi putut înlesni, sub raportul experienței câștigate, lucrul celor ce l-au întocmit. Aceste lacune și neajunsuri vor fi însă completate și îndreptate în suplimentele ce se vor da pe lângă repertoriile bibliografice ale istoriografiei române din anii următori, dintre cari cel pe 1923—1924 se va tipări în Anuarul viitor. De altfel necesitatea repertoriului ce publicăm acum pentru întâia oară era așa de mult simțită, iar utilitatea lui va fi așa de mare pentru cercetători, în cât nu ne îndoiim că, chiar cu lacunele și neajunsurile ce vor întâlni, ei vor fi cei dintâi cari să recunoască și să aprecieze atât meritul cât și munca, conștiințioasă

și sârguincioasă, a celor ce l-au întocmit și redactat și cărora ținem să le exprimăm aci mulțumirea noastră.

Părții rezervate dărilor de seamă și recenziilor n'am ajuns să-i dăm extensiunea ce am fi dorit și s'ar fi cuvenit, ca să fie, cum spuneam în Anuarul trecut, împreună cu repertoriul bibliografic, oglinda producțiunii noastre istoriografice. Și aceasta din cauză că n'am isbutit încă să asociem la această lucrare pe publiciștii de specialitate ce ne-ar fi putut da prețiosul lor concurs pentru ajungerea scopului urmărit. Căci, pe lângă buna voință, vremea va putea numai strânge, rând pe rând, în jurul acestei publicații, pe toți acei scriitori, cari, prin colaborarea lor, fiecare în specialitatea sa, să dea, an de an, un mănunchiu, cât mai bogat și mai complet, de dări de seamă și recenzii, competente și folositoare, asupra operelor mai de seamă ale istoriografiei noastre naționale în toate domeniile de investigație ale ei. Rugăm deci pe cititori să primească cu îngăduință ceea ce le-am putut da sub acest raport, în speranță că Anuarele viitoare vor aduce și în această privință contribuțiuni din ce în ce mai numeroase și mai importante.

Premiile publicate de Institut în anul trecut, pentru cele mai bune lucrări cu subiecte date, au fost obținute: acel pentru contribuțiuni la bibliografia istorică română ardeleană de venerabilul și meritosul publicist Th. V. Păcățianu cu indicele ziarului «Telegraful Român» din Sibiu (pe autori și materii), iar acel privitor la viața și activitatea lui Avram Iancu de tânărul și distinsul nostru elev Nic. Buta, cu monografia sa asupra Eroului, din care primul capitol s'a tipărit în cuprinsul Anuarului de față, iar scrierea întreagă a apărut cu ocazia recențelor serbări naționale pentru comemorarea centenarului nașterii legendarului «Crain al Munților», cu cheltuiala Ministerului Cultelor și Artelor. Ce privește premiul publicat mai în urmă, cu subiectul Procesul Memorandului (cu acte și documente dela contemporani), el nu s'a putut da, într-una cât nu s'a prezentat nici un manuscris, așa că a rămas să fie distribuit studenților noștri pentru lucrările lor de seminarii.

Biblioteca Institutului a crescut în cursul anului cu nouile achizițiuni și donațiuni, iar fondul dăruit de Majestatea Sa

Regle, augustul nostru fondator și protector, a crescut și el prin faptul că sumele colectate pe seama Institutului au fost întrebuințate spre a se cumpăra rentă de Stat 5% 1922 (de improprietărire). Fondul s'a ridicat astfel la un milion lei în efecte. Venitul său a servit pentru acoperirea, în parte, a cheltuelilor de tipărire ale acestui Anuar.

Incheiem aceste scurte lămuriri cu amicale mulțumiri adresate colegilor dela Facultatea de Litere din Cluj (secția istorică și filologică), prin a căror prețioasă colaborare am putut să facem și din acest al doilea Anuar al Institutului nostru o publicație de interes științific care va fi apreciată, nu ne îndoim, după toată însemnătatea și valoarea contribuțiilor ce dânsii ne-au dat. Mulțumim asemenea noilor colaboratori din afară, merițoși cercetători ai trecutului poporului românesc din Ardeal, cum și tuturor celor ce ne-au mai ajutat la publicarea acestui volum.

BCU Cluj / Central University Library Editorii.

CUPRINSUL :

	Pag.
Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici, de <i>Silviu Dragomir</i>	1
Introducerea	1
Autorul cronicei	3
Cronica și valoarea ei	8
1. Textul original	13
2. Traducerea	52
Revoluția lui Horia, de <i>I. Lupaș</i>	71
Românii din Peninsula Balcanică, de <i>Th. Capidan</i>	91
Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide, de <i>N. Bănescu</i>	119
Notes-ul de însemnări al lui Simeon Bărnutiu, 1849—1863, de <i>G. Bogdan-Duică</i>	205
Toponimie și istorie, de <i>N. Drăganu</i>	233
1. Ardeal	233
2. Vechiul castru de la Rodna și toponimia văii Someșului de Sus	246
3. Păguior, Păgaie	259
Două tablouri istorico-statistice din anii 1714 și 1733 privitoare la preoții români din Valea Someșului, de <i>Virgil Șotropa</i>	261
Sufletul lui Șaguna, de <i>I. Lupaș</i>	273
Cum s'a alcătuit tradiția națională despre originile Țării-Românești, de <i>Alex. Lapedatu</i>	289
Ungurașul sub Petru Rareș, de <i>Victor Motogna</i>	315
Câteva informațiuni și considerațiuni asupra tinereței lui Avram Iancu, de <i>Nic. Buta</i>	323
Călătoriile patriarhului Macarie. Indreptări, întregiri și lămuriri la traducerea românească, de <i>V. Bogrea</i>	339
Din vechea noastră terminologie juridică : Feriile, de <i>V. Bogrea</i>	345

Mărunțișuri istorico-filologice, de <i>Ț. Bogrea</i>	351
I. Kara—Ulah=Valah, în „Codex Cumanicus“ ?	351
II. O nouă dovadă de românismul Morlacilor	352
III. Originea numelui Halis	353
IV. O conjectură latină	353
V. O glosă orientală	354
VI. Un cuvânt obscur la Ureche	354
VII. „Poarta” lui Vasile Lupu	355
VIII. Nume ardeleni într’un vechiu roman englez . . .	356
IX. „Ungro-Valahia”	356
X. Meropi=„Mitocani”	358
XI. O poreclă a lui Mihaiu-Viteazul ?	258
XII. Incă o pomenire germană a lui Tepeș	359
XIII. Incă ceva despre Avgare	362
XIV. O însemnare veche	363
Miscellanea :	365
Știri privitoare la istoria Țărilor Române din Cronologia lui Siglerus, de <i>Alex. Lapedatu</i>	365
O învoială între Ardeleni și Munteni la 28 Maiu 1606, de <i>I. L.</i>	371
Martin Bolla (1751—1831) și așa numitul Supplex Libellus, de <i>Dr A. Bittay</i>	373
Câteva informațiuni privitoare la Vasile Moga și Gheorghe Lazăr ca studenți în Cluj, de <i>I. Lupaș</i>	377
Din tinerețele lui Avram Iancu — Versuri atribuite Eroului — de <i>E. Hodoș</i>	381
Szabó Jozsef: Note de drum din Serbia din punct de vedere etnografic și geografic. — Despre Românii din Timoc — de <i>Sever Bocu</i>	384
Dări de seamă :	387
N. Iorga: Histoire des Roumains et de leur civilisation, 2-e éd., de <i>V. Bogrea</i>	387
Nicolas Iorga, Georges Balș: L’Art Roumain, de <i>G. Oprescu</i>	387
Dr Constantin C. Diculescu: Die Gepiden, de <i>V. Bogrea</i>	390
Dr George Pascu: D. Cantemir, Descrierea Moldovei, traducere..., de <i>V. Bogrea</i>	393
Const. Kirițescu: Istoria războiului pentru întregirea României 1916—19, vol. I, de <i>I. Lușas</i>	396
Jászi Oszkár: Magyar Kalvária Magyar Feltámadás, A két forradalom és tanulságai, de <i>I. Lupaș</i>	399
N. Drăganu: Un fragment din cel mai vechiu Melitvelnic românesc, de <i>N. Cartojan</i>	401
N. Drăganu: Catehisme luterane, de <i>N. Cartojan</i> . . .	402
Al. Rosetti: Les Catéchismes roumains du XV-e siècle, de <i>N. Cartojan</i>	403

	Pag.
Istoriografia română în 1921 și 1922, repertoriu bibliografic, de <i>Ioachim Crăciun</i> și <i>Ioan Lupu</i>	407
Introducere	407
Bibliografia	415
Indice de autori, recenzenți, traducători	492
Indice de nume, lucruri și materii	499
Tabla de materii a Bibliografiei	505
Necrolog: <i>Dimitrie Onciul</i> , de <i>Const. Moisil</i>	507
Scrierile lui D. Onciul	511
Andrei Bârseanu, de <i>I. L.</i>	513
Addenda — Corrigenda	516
O conjectură	516
Tabla numelor	517

FRAGMENTE DIN CRONICA SÂRBEASCĂ A LUI GEORGE BRANCOVICI

EXTRASE

DE

SILVIU DRAGOMIR.

INTRODUCERE.

Istoria Românilor din Transilvania până aproape în epoca modernă e lipsită de izvoare proprii. Robia politică îndelungată n'a dat posibilitate strămoșilor noștri să fixeze, în monumente scrise, partea de luptă și de frământări, cari ar fi meritat să fie veșnicite. În afară de cronica sumară a popli Vasile din Șcheii Brașovului, scrisă către sfârșitul veacului XVII și în afară de «Istoria» lui Radu Tempea, din jumătatea dintâiu a veacului următor, cari arareori depășesc limitele interesului pur local, nu mai găsim, până la Clain, Șincai și Maior, aproape nici o încercare, de-a povesti faptele vrednice de însemnat ale trecutului nostru. Doar cronica rimată a unui călugăr dela Prislop, care, în jumătatea a doua a secolului XVIII, deplângea soarta nefericită a mănăstirii sale, dârâmată până în temelii de urgia nemiloasă a generalului Buccow, s'ar mai putea înșira alături de cele două opere românești.

De aceea e nevoie istoriografia noastră a apela la izvoarele narative ale streinilor, unguri sau sași, pentru a-și completa informațiile, pe cari aiurea nu le găsește. Multe din opiniile greșite privitoare la trecutul nostru, cari s'au strecurat chiar și în operele istoricilor români, își au originea tocmai în asemenea izvoare streine, mai totdeauna dușmane nouă.

Totuși la izvoarele cunoscute până acum ale istoriografiei ardelenene se poate adăuga încă unul: cronica sârbească a lui George Brancovici, în care se tratează pe larg despre viața fratelui său, a mitropolitului Sava, unul din cei mai vrednici arhieri ai bisericii românești din Ardeal. Dacă cele cinci cărți ale acestei cronice sârbești sunt scrise pentru a dovedi erudiția autorului ori pentru a-i justifica politica, fragmentele privitoare la mitropolitul Sava sunt un omagiu binemeritat adus fratelui mai bătrân, care l-a crescut, din cea mai fragedă copilărie.

Manuscriptul cronicei sârbești a lui George Brancovici se păstrează în biblioteca patriarhiei din Carloviț. În 1910, când am copiat fragmentele, cari ne interesează, manuscriptul era împrumutat Academiei din Belgrad, unde îl studia d. Iovan Radonić pentru monografia sa monumentală¹⁾, care a și apărut în 1911. Aici am răsfoit-o și am extras din ea părțile cari privesc viața mitropolitului Sava: cartea V, pp. 1499—1531 și 1562—1632, deci ceva mai mult ca o sută de pagini (4° mic).

Literatura istorică sârbească cunoaște această operă sub numele de «Хроника Георгия Бранковича, адică «Cronica lui George Brancovici». Autorul n'a dat, ce-i drept, un titlu comun lucrării sale, căci cartea întâiu se numește: «Хроникѣмъ кнѣга първа» (întâia carte a Cronicelor); a doua poartă titlul: «Хроникамъ втора кнѣга словено-србска» (a doua carte slavo-sârbească a Cronicelor) și tot asemenea se numesc și celelalte cărți următoare. Altădată însuși autorul numește opera sa: *Istoria, Istoriografia, Kniga* (carte), ori chiar și «Историческо описаніе» (scriere istorică). Vom urma deci pilda istoriografilor sârbi, dacă îi vom zice și noi «Cronică», iar nu «Cronicile» lui George Brancovici, cum ar fi exact. Dealtminteri denumirea din urmă ar fi, în cazul nostru, nepotrivită și pentru cuvântul, că acelaș autor a scris o scurtă cronică și în limba română, în răstimpul pe care l-a petrecut la București²⁾. În cronica sârbească Brancovici face aluzie, de bună seamă, la cronica sa românească spunând: «Се убо вторимъ извѣстїемъ извѣстїи зачинаемъ о словенскихъ многообразныхъ на-

¹⁾ Dr. I. Radonić, *Contele George Brancovici și epoca sa*, Belgrad 1911.

²⁾ În Revista critică-literară, Iași 1893, pp. 366—396; apoi, după alt manuscript: *Operele lui Gheorghe Brancovici*, publicate după manuscriptul părintelui C. Bobulescu, de N. Iorga (Extras din Revista Istorică), Iași 1917.

родех нмѣже словеносърпстѣ деспоти сна следствователну лозу имевши влѣкомѣ биваютъ». (*Acuma pentru a doua oară încep a da lămuriri printr'o scriere obștească despre felurilele popoare slave, din cari își trag neamul despoții slaveno-sârbi*)¹⁾. De fapt, cum observă foarte potrivit d. Radonić, cronica românească a lui G. B. se poate considera ca o schiță prescurtată a celei sârbești²⁾, pe care în arestul său a amplificat-o numai, adăogându-i izvoare noi, precum și partea care privea persoana sa.

Fragmentele privitoare la viața mitropolitului Sava, pe cari le publicăm aici, formează un întreg unitar. De aceea isprăvind povestirea sa, autorul se îndreaptă către cetitori, spunând că până aci s'a scris istoria mitropolitului Sava Brancovici: до zde епископавише случима митрополитом Савом Бранковитѣм și apoi, mai adăugând câteva considerații, termină cu un creștinesc Amin.

AUTORUL CRONICEI

Autorul cronicei sârbești, din care extragem fragmentele de față, este una dintre cele mai remarcabile personalități politice și literare dela finea sec. XVII și începutul celui următor, a cărui activitate aparține tot pe atâta istoriei românești, ca și celei sârbești. De fapt George Brancovici, baronul și contele austriac și falsul despot sârbesc interesează istoria vecinilor noștri sârbi, odată pentru acțiunea sa politică dela sfârșitul sec. XVII, și apoi, mai vârtos, pentru voluminoasa sa operă literară, care deși nu a fost tipărită până acum, totuș prin excerptatorii săi, a influențat profund conștiința națională a poporului sârbesc. De altă parte tovărășia, pe care a ținut-o, fratelui său, mitropolitului Sava din Ardeal, în clipele de modestă domnie vlădicească asupra unui popor obijduit, ca și în ceasurile de grea încercare mucenicească, precum și opt ani de viață literară și politică, pe cari i-a petrecut la București, îi asigură, pe deplin, atențiunea istoriografiei române.

Dar acest dublu rol, pe care l-a avut autorul Cronicei noastre, în istoria celor două popoare, n'a fost totdeauna recunoscut, cum se cuvine. Insuș marele învățat arhimandritul Ilarion Ruvarac³⁾, îl certa pentru originea românească, până când, la noi, i s'au adus

¹⁾ Хроника, cartea I, p. 8.

²⁾ Radonić, o. c., p. 625-626.

³⁾ Odlomci o grofu G. Brankoviću, Belgrad 1896, p. 51.

aceleași invective pentru originea sa sârbească. Adevărul însă este tocmai la mijloc, căci deși după naștere era din neam sârbesc, totuș prin creșterea pe care a primit-o a învățat mai bine românește decât sârbește, iar dacă sfârșitul tragic al vieții sale e legat de soarta neamului din care s'a născut, mucenicia fratelui său împodobește, cu drept cuvânt, paginile istoriei bisericești a Românilor ardeleni.

George Brancovici s'a născut în Inău, cetatea de graniță a principatului ardelean. Dintr'o observație, pe care o face într'un loc din Cronica sârbească, se vede, că s'a născut în anul 1645. Familia, din care își trăgea originea, se pare că venise din Herțegovina, unde tradiția populară cunoaște casa lui Vuk Brancovici. Această tradiție, păstrată poate în familia sa, a determinat pe cronicarul nostru să aducă în legătură originea neamului său cu vechii despoți sârbi, cu Brancoviceștii, pe cari, după Orbini, el i-a numit, mai întâiu, așa. Astăzi e pe deplin dovedită inexactitatea deducțiunilor lui George Brancovici, în această privință și de aceea i se zice în istoriografia sârbească și «falsul despot», când e vorba de acțiunea politică, pornită în anul 1688, pentru recăștigarea drepturilor sale «ereditare» asupra poporului sârbesc.

Documentele ungurești par a cunoaște familia cronicarului nostru, în generația mai bătrână, sub numele de Raț. La finea sec. XVI această familie dispunea de mare autoritate și poseda moșii întinse în comitatele Arad, Zarand și Timiș. Intre înaintașii săi G. B. putea să însire și trei vlădici, Daniil, Sava și Longin, dar trebuie să remarcăm împrejurarea că până când cei doi din urmă sunt bine cunoscuți și din alte mărturii, existența istorică a episcopului Daniil, nu e atestată decât de către cronicarul nostru.

Creșterea lui G. B. o îngriji fratele său mai mare, mitropolitul Sava, care în 1656 ocupă scaunul din Bălgrad. În anul 1663 tânărul George, care știa turcește dela Inău, intră în serviciul diplomatic și plecă, în calitate de diac, să însoțească pe trimisul Ioan Daczo, care ducea tributul la Turci. Solia merse întâiu la Timișoara, apoi la Belgrad și pe urmă la Constantinopol, unde George avu norocul, după moartea lui Petru Iank, să poarte câțva vreme și afacerile unui capuchehaie. În cursul celor patru ani petrecuți în Constantinopol G. B. aduse, în deosebite rânduri, foarte mari servicii prințepelui Apaffy. El se întoarse acasă, în vara anului 1667.

La începutul anului viitor mitropolitul Sava făcu călătoria

sa la Moscova, unde îl însoți și Gheorghe, care găsi prilej, cum se vede și din fragmentele noastre, de-a povesti cu oarecare exagerare, în ce chip a fost remarcat de către țarul Alexie Mihailovici.

După întoarcerea din Rusia, G. B. intră din nou în slujba principelui Apaffy, fiind de cel mai mare ajutor la rezolvirea neînțelegerilor iscate între Turci și Ardeleni pentru posesiunile dela frontieră. La Constantinopol cronicarul nostru se apropie de opoziția magnaiilor din Ardeal, cari conspirau în potrivea lui Apaffy. Acest act de trădare este a se atribui faptului că principele ardelean, stăpânul său, începuse a prigonii biserica românească, în fruntea căreia stetea fratele său, mitropolitul Sava. De aceea încheie G. B. un pact și cu Imperialii, dușmani ai lui Apaffy, și tot de aceea se asigură el de sentimentele prietenești ale Domnului muntean Grigorașcu Ghica.

La 20 Aprilie 1673 Ghica-Vodă dă lui G. B. următoarea «scrisoare», interesantă din multe puncte de vedere ¹⁾:

«Dat-am scrisoarea noastră, ca să fie de mare credință în mâna Dumisalea prietenului nostru, pan Giorgie Brâncoveanulu, cum noi să-l ținem pre Dumnealui la mare cinste și la din destulă milă, și la mare credință; nu numai pre Dumnealui, ce încă pre tot nemul Dumisale. Și taina și sfatul, care între noi iaste legat pentru bonum publicum și pentru lărgire(a) sfintei bisericei noastre, aciaște taine în toată viața noastră să-o ținem în taina cea sufletească a noastră. Și la prietenii Dumisale vom fi priateni și de neprietenii Dumisale încă-l vom apăra și le vom sta în potrivă să ferească Dumnăzău de vr'o primejdie sau la ajungere de lipsă, iară cu milă domnească să-l ajutorim și să-l socotim și din primejdie și din lipsă și să-ajutorim întru toate ca pre un bun credincios prieten al casei noastre. Inșă până la vremea aceea, ce să va ține și Dumilui de credință cătră noi și cătră tot neamul nostru, până la aceea vreme și noi după făgăduiala noastră să urmăm, iar mai înainte ba. Și pre aciaște ce mai sus scriu, așa mă făgăduiesc înainte lui Christos spășitorul nostru. Și așa să-mi dea D-zău spăsenia sufletului meu de nu le voiu urma toate deplin».

Către finea anului 1673 G. B. e rechemat dela Constantinopol. Intorcându-se acasă el trecu pela Vodă-Ghica, sub care începuse a se clătina deja scaunul domnesc. Situația fratelui era

1) Revista din Iași, 1908, No. 1, p. 39 — 41.

acum din nou critică. Superintendentul calvin Gașpar Tiszabecsi, întrecând în zel pe toți înaintașii săi, începù o persecuție aprigă în contra bisericii ortodoxe. Abia un eveniment neașteptat ușură deocamdată situația mitropolitului Sava, anume alianța fruntașilor unguri Mihail Teleki, Vladislav Székely, Paul Béli și Ladislau Csăki, cari au izbutit să răpună pe puternicul căpitan Dionise Banffy, aducând prin aceasta un însemnat serviciu principelui ardelean. Dar atât Béli cât și Csăki erau buni prieteni cu frații Brancovici. Poate că influenței lor e a se atribui împrejurarea, că G. B. fu numit, în Octomvrie 1675, capuchehaie al principelui Apaffy la Poartă, unde a stat până la începutul anului 1677.

Deacum însă norocul pare a-l părăsi cu desăvârșire pe mitropolitul Sava, care mai obținù, în Decemvrie 1675, un decret de apărare în contra vexațiunilor venite din partea Calvinilor. Conspirația lui Paul Béli și a tovarășilor săi fu descoperită. Ei fug prin Muntenia la Constantinopol, unde, după-ce la început fură primiți bine de către Vizir, mai pe urmă fură arestați și ținuti în închisoare. După succesul acesta a lui Apaffy, el căută să se răzbune și asupra amicilor pe cari îi avuseseră conspiratorii în Ardeal. Astfel veni, mai întâiu, rândul mitropolitului Sava, care fu amenințat de principe deja în 1678, iar în anul următor trebui să se supună unui proces al superintendentului calvin Mihail Tofői. Mitropolitul ardelean fu salvat atunci deocamdată prin intervenția lui Șerban Cantacuzino. Totuși în 1680 fu din nou întemnițat, maltrat și pe urmă, osândit definitiv, fu scos din scaunul mitropolitan.

Împreună cu Sava fu arestat atunci și cronicarul nostru care însă izbuti să scape și, cum istorisește în fragmentele de față, merse, prin Hațeg și Craiova, la Șerban Cantacuzino, în preajma căruia stete opt ani întregi. Acțiunea sa de aici avu un întreit scop, și anume: 1. să grăbească eliberarea mitropolitului Sava, ceeace s-a și făcut în anul 1681, apoi 2. să înceapă, împreună cu emigranții ardeleni, o campanie de răzbunare în contra lui Apaffy, firește cu ajutorul Domnului muntean și a lui Constantin Brâncoveanu și pe urmă 3. asigurându-și concursul Imperialilor din Viena și al lui Șerban Cantacuzino, să-și realizeze planul, cam nelămurit, de-a reînvia vechiul despotat sârbesc, sub protecția Împăratului.

La 7 Iulie 1683 G. B. fu ridicat în rândul baronilor unguri, iar cu cinci ani mai târziu, la 20 Septemvrie 1688, după-ce mai făcù Împăratului încă și alte servicii, fu dăruit cu titlul de conte. După întoarcerea sa din Viena, unde prezentase un memoriu, el

fû însă arestat, tocmai în toiul acţiunii politice, de-a restabili „vechiul despotat al strămoşilor săi.“ Curtea din Viena, nedumerită de ivirea unui alt nou urmaş al despoţilor sârbi, care contestă cronicarului nostru orice drept legitim, dar bănuind şi alte gânduri ascunse în acţiunea lui politică, crezû de oportun să-l aresteze, la sfârşitul lui Octomvrie 1689 şi, transportându-l prin Sibiiu şi Timişoara la Viena, să-l țină închis până la moartea sa. Cea mai mare parte a arestului său îndelungat a petrecut-o în Viena, pentru-ca la 1703 să fie transportat la Egger în Boemia, unde şi murî la 19 Decemvrie 1711.

Înainte de-a încheia această scurtă schiţare a vieţii lui G. B. trebuie să remarcăm relaţiile sale intime, am putea spune prieteneşti cu Domnii din Ţara-Românească. Am văzut, că Grigoraşcu Ghica, îl numea *prieten* al său şi-i făgăduia lui pan Gheorghe *Brâncovanul*, să-l țină «la mare cinste şi la din destulă milă şi la mare credinţă», deşi cu privire la autenticitatea acestui document ar încapa oarecari îndoieli, din cauza particularităţilor de limbă, pe cari le cuprinde. Încât priveşte relaţiile sale cu Şerban Cantacuzino, cu drept cuvânt, remarcă d. Radonić, faptul, că G. B. se menţinu toată vremea în apropierea şi în graţia Voevodului, care în înţelegere cu el luă iniţiativa unor lucruri foarte importante. Brancovici va fi convins pe Şerban, ca şi pe nepotul acestuia, pe Constantin Brâncoveanu, că îşi trage obârşia din despoţii sârbi şi în chipul acesta e înrudit cu ei, mai ales însă cu Brâncoveanu. Că acesta din urmă consideră pe Brancovici ceva mai mult, decât pe un cunoscut, mărturiseşte şi o scrisoare¹⁾ a lui din anul 1681, în care-l numeşte «rudă iubită».

D-l Radonić arată şi influenţa literară, pe care a avut-o asupra cronicarului nostru Stolnicul Constantin Cantacuzino. Probabil, cât a stat în Bucureşti, G. B. a utilizat biblioteca învăţatului Stolnic, care caracterizează astfel pe cronicarul nostru²⁾: «Gheorghe Brancovici, din Ardeal, om de cinste şi cu cunoştinţă şi iubitor de a şti multe». Relaţiile cu Constantin Cantacuzino le reluu cronicarul nostru, din nou, când, în anul 1698, Stolnicul îi trimise, prin fiul său, captivului dela Viena o scrisoare şi un salut călduros³⁾.

1) Török-Magyarkori állam okmánytár VI, 149. Radonić, o. c., p. 242.

2) N. Iorga, Operele lui Constantin Cantacuzino, Bucureşti 1901, p. 169.

3) Radonić, o. c., p. 622. Schiţa acestei biografii e redactată după preţioasele concluzii ale d-lui Radonić. Cfr. darea mea de seamă «O nouă carte despre Brancoviceşti» în Neamul Românesc Literar, anul III (1911), Nrii 27—33.

Dar să nu uităm, ceeace trebuie să atribuim, în deosebi, înrâuririi lui Constantin Cantacuzino: cunoștințele bogate ale lui G. B. din trecutul poporului românesc, cari umplu foarte multe pagini din *Cronica sa sârbească*¹⁾.

CRONICA ȘI VALOAREA EI.

Cele dintâiu patru cărți din *Cronica sârbească* a lui G. B. cum și o mică parte a cărții a 5-a, deși ne prezintă numai o lucrare de compilație a autorului, care posedă cunoștinți bogate din istoria popoarelor sud-est europene, sunt stăpânite, în cea mai mare parte, de modul de vedere al scriitorilor din evul mediu. Cronicarul reproduce adeseori materialul izvoarelor sale aproape din cuvânt în cuvânt. Totuș tendința patriotică covârșește și în aceste părți ale *Cronicei* sale erudiția medievală și îl apropie, prin aceasta, mai mult de concepția modernă a istoriei. G. B. e un entuziast apostol al unității slave, în care încadrează și pe Români și deaceia își selecționează materialul astfel, ca să scoată totdeauna în relief scopul care-l călăuzește la scrierea *cronicei* sale. Dar acest scop are și o latură personală, când din toate expunerile sale vrea să deducă și să dovezească, pe seama urmașilor, legitimitatea titlului de despot al Sârbilor. De aceea aproape întreagă cartea a cincea a *Cronicei* cuprinde evenimente, la care autorul fie că a luat parte numai, fie că este persoana care deține rolul de căpetenie. În chipul acesta G. B. ne dă în cartea din urmă a *Cronicei sârbești* adevărate memorii, a căror valoare crește, ce-i drept, prin faptul, că autorul este contemporan cu evenimentele, pe cari le povestește, dar ea se diminuează, în acelaș timp, prin abandonarea măsurii de obiectivitate, pe care o reclamă orice mărturie istorică.

Dar lui G. B. i-se reproșează, cu drept cuvânt, chiar mai mult decât lipsa unei măsurii bine cumpănite de obiectivitate. În tendința de-a se legitima cu dovezi cât mai zdrobitoare ca urmaș al despoților sârbi, autorul nostru nu se sfiește a născoci întâmplări,

¹⁾ Il interesează în deosebi viața mitropolitului Maxim, a lui Despot-Vodă, a lui Mihailu Viteazu, căruia îi închină mai mult ca o sută de pagini (p. 1308-1452) din *Cronica sa*. El spune, că trupul lui Mihailu, a fost înmormântat în biserica mitropoliei din Belgrad, ceca-ce s'ar putea admite, dacă am lua în considerare faptul, că el cunoștea bine această biserică, în preajma căreia a stat, împreună cu mitropolitul Sava, cu oarecari întreruperi, timp de 24 de ani.

cari nu au nici măcar aparența veracității istorice, cum este, spre pildă, povestirea despre ungerea sa ca despot sârbesc, de către patriarhul Maxim, în biserica din Adrianopole, în ziua de 8 Noiembrie 1663 ¹⁾. Altădată pornind din tendința firească de a-și etala propria persoană, povestește lucruri cel puțin neverosimile, cum este cazul, când spune, la plecarea în Rusia, că prin activitatea sa a fost restabilită pacea în Ardeal (p. 1564), ori când, povestind primirea ce i s'a făcut în Moscova, născocеște epizodul petrecut în biserică, în ziua sfinților apostoli Petru și Pavel, câtă vreme din actele oficiale e clar că cronicarului nostru nu i-s'a dat nici o importanță la Curtea Țarului Alexie Mihailovici ²⁾).

Dar chiar și între fragmentele publicate aici G. B. a strecurat un document, decretul mitropolitului Ștefan al Ungro-Vlahiei către nou sfințitul mitropolit Sava, despre care, la cea dintâi citire, se poate spune că este o născocire a autorului Cronicei. E probabil, că mitropoliții noștri obțineau, cu prilejul hirotoniei din partea mitropolitului din Muntenia asemenea documente. Probabil chiar ca Sava Brancovici să fi păstrat, în colecția sa, un decret, ca acesta, dar copia, pe care o cetim în fragmentele de față, nu are deloc aparența autenticității. Stilul și ortografia textului românesc sunt a lui G. B. care găsește necesar a-l revizui, ștergând unele fraze ori adăogând altele. Titlul lui *Ștefan mitropolit vlahozaplaninski* este numai în felul de-a se exprima alui G. B. întocmai ca și titlul de «*Mitropolit al Belgradului și a toată Erdelia*» și fraza «*de D-zeu păzita țară a muntenestilor Români.*»

Nu știu ce-l va fi îndemnat pe cronicar să născocеască textul acestui decret, care are totuș o importanță, prin împrejurarea, că autorul dându-și poate silință să reproducă din memorie decretul acesta, al cărui original nu-l mai avea la îndemână, a depus în textul său opinia comună a contemporanilor bine informați despre drepturile și datoriile mitropoliților din Bălgradul Ardealului.

Am relevat acest decret născocit din fragmentele pe cari le publicăm, pentru a confirma, în schimb, autenticitatea celorlalte documente, pe cari le reproduce G. B. cu privire la activitatea mitropolitului Sava. Aproape toate le-a avut cronicarul nostru în original. Ele derivă dintr'o colecție de documente a mitropolitului Sava privitoare la privilegiile și proprietățile înaintașilor săi și ale

¹⁾ Radonić, o. c., p. 91 și urm.

²⁾ V. Contribuțiile autorului, în Analele Acad. Rom., ser. II, t. XXXIV, p. 34 și urm.

sale, care colecție se păstrează, donată de moștenitorul lui G. B., în arhiva Academiei din Belgrad ¹⁾).

Documente și mărturii contemporane însă confirmă, pe deplin, celelalte expuneri ale cronicarului din fragmentele noastre. De fapt mitropolitul ardelean poate să mulțumească procesul, condamnarea și suferințele sale din temniță, mai întâiu, rezistenței, pe care a opus-o încercărilor de calvinizare ale bisericii sale, apoi și legăturilor, pe cari le-a avut cu dușmanii conspirați ai principelui Apaffy. Dovedirea legăturilor sale cu magnații emigrați din Ardeal au determinat pe Apaffy să permită superintendentului calvin a-și deslănțui întreaga furie asupra mitropolitului ortodox și asupra bisericii sale. Izvoarele contemporane, și în deosebi cronicarul ungur Cserey, confirmă informațiile pe cari G. B. le dă, într'un chip mai delicat, despre suferințele din temniță ale mitropolitului Sava ²⁾).

Informații eronate se strecoară deasemenea în expunerile aceste cari se explică prin faptul că, pe când își scria *Cronica*, la Viena și la Egger, nu mai era în situație de-a-și controla bine memoria. De aceea greșește, și de două ori, seria mitropoliților, cari au precedat lui Sava Brancovici, uitând pe Ilie Iorest și fixând greșit păstoria lui Dosofteiu, despre care din această cronică aflăm că a fost și meșter zugrav. Mutarea mitropoliei din Ienopolea la Bălgrad, despre care ne informează G. B. trebuie s'o atribuim iarăși unei confuziuni ori, mai vârtos, insuficienței de cunoștinți a autorului.

De altă parte găsim în aceste expuneri și unele lacune, cari sunt pricinuite de reticențele autorului, pe cari le face pentru a nu îngădui nici o umbră de îndoială cu privire la caracterul fratelui său: așa retace politica lui Sava față de Barcsay și destituirea mitropolitului, care-și putu ocupa scaunul arhieresc numai după moartea principelui Barcsay ³⁾. De asemenea expune G. B. prea sumar acțiunea superintendentului Tofeus, retace cu desăvârșire amănuntele procesului, la care mitropolitul Sava a avut doi apărători, pe Pater Ianoș, bogatul negustor și apărător al ortodoxiei și pe însuș cronicarul nostru ⁴⁾).

¹⁾ I. Radonić, *Prilozi za istoriju Srba u Ugarskoj*, p. XXX. (Novisad 1909).

²⁾ Vezi mai de aproape viața și activitatea mitropolitului Sava, la V. Mangra: *Mitropolitul Sava II Brancovici*, Arad 1907.

³⁾ Dr. I. Lupaș, *Principele ardelean Acațiu Barcsay și mitropolitul Sava Brancovici* (Extr. din *Analele Acad. Rom.*).

⁴⁾ Despre ultimele zile ale mitropolitului Sava, vezi artic.: *Odăjdiele mitropolitului Sava Brancovici*, publicat de Dr. I. Lupaș în ziarul *Telegraful*.

Limba în care G. B. a scris această cronică, e cea sârbo-slavă. «Când se citește însă puțin manuscriptul său», zice Stojan Novacovici,¹⁾ „te convingi că limba sa e plină de greșeli foarte ciudate, de cari nu se mai întâmpină în alte manuscripte, greșeli cari pot dovedi că scriitorul n'a știut bine limba sârbească și că s'a forțat a scrie cu un savantlăc artificial, care se perde în pleonasmе. De aceea stilul său nu are nici un caracter, în opoziție cu alte monumente contimporane!“

D-l Radonić e de părerea că G. B. fiindcă învățase cinci limbi: turcește, ungurește, latinește, românește și sârbește, nu știa limba sa maternă, decât siab. Cunoștințele sale din limba ungurească le dovedește corespondența cu principele Apaffy, al cărui trimis era la Constantinopol. Latinește va fi învățat în școlile din Alba-Iulia, dar n'a izbutit decât în captivitate să-și dreagă stilul în această limbă. Cronica sa românească dovedește cunoștinți destul de frumoase și de bogate din limba română, pe care a învățat-o în copilărie, la Inău, și pe urmă la mitropolia din Bălgrad. «El scrie, ce-i drept», spune d. Radonić, «mai târziu mult și fără oboseală în limba sârbo-slavă, dar fără nici un simț pentru corectitatea formelor și a sintaxei“²⁾. Tocmai această împrejurare face, câte odată, anevoioasă traducerea frazelor sale lungi, pline de pleonasmе, cari îi fac stilul ciudat și uneori confuz.

Am năzuit însă să dau o traducere exactă a fragmentelor de față și dacă nu am tradus pretutindeni cuvânt de cuvânt, am căutat să scot cel puțin înțelesul frazelor sale întortochiate.

Am spus că voluminosul manuscript al Cronicei lui G. B. nu a fost tipărit încă, deși anume cercuri naționaliste au stăruit, două veacuri dearându-l, pentru tipărirea acestei opere, care a fost copiată și extrasă adeseori. Cunoașterea ei s'a răspândit, în chipul acesta, dar dela apariția prin tipar a „Istoriei“ lui Ioan Raić³⁾, care și-a distribuit materialul în patru cărți, a devenit și mai generală dorința de a-se da la tipar manuscriptul lui G. B. Istoricul Raić adică se ține strâns de G. B. din care extrage ori copiează

Român din 1915, No. 31-32 și de acelaș *«Averea confiscată dela Mitr. Sava Brancovici și fratele său Gheorghe»*, în *Biserica și Școala* din Arad, 1917 Nr. 37 și urm.

¹⁾ Glasnik, XXXIII. p. 143.

²⁾ Radonić, Grof. G. B., p. 619.

³⁾ I. Raić, *Istorija raznych slovenskyh narodov, najpaće Bolgar, Horvatov i Serbov*, Viena 1794—5. 4 vol. și 3 adausuri.

capitole întregi. Mai ales cele două din urmă cărți ale istoriei sale reproduc în extras capitolele respective din G. B.

Istoria lui Raić era cunoscută de către generația mai bătrână a preoților noștri, cari și-au făcut educația la Carloviț. Astfel se explică faptul, că s'a tradus, în *Speranția* ¹⁾ din Arad, sub titlul „Biografia Mitropolitului Sava și istoricii serbesci“ capitolul care privește viața mitropolitului nostru.

Fragmentele de față, copiate după manuscriptul original alui G. B., au menirea, astfel, să îmbogățească, cu un nou zvor, istoriografia românească din Ardeal.

CRONICA

1. TEXTUL ORIGINAL.

Р. 1499. Вишеречени же брат его Іоан Бранковиту синові рождени имевъ Ѧ и две дашери, имена же синовима еговима сѣа бѣа сѣт 1) Симеон, 2) Михаил, 3) Василѣе, 4) Георгіе, отъ сѣхъ же първорождени синъ бѣви Симеон въ юности своей возрастомъ при-спевши, даже и до учѣтнаго времена вѣниманіемъ и божественнаго писанина художество устроениемъ родившаго оца своего благоугодно себѣ приобщивъ, потомъ же и въ окрѣстныхъ странахъ пребивателнѣи обичай народомъ узрѣти вѣждевшему и отъ родителя своего благо угодною причиною и ходатайствомъ свой сародниковъ испросившему се отпущенъ сѣваетъ, таже отпѣкле некие свое сародники путѣшавствующи, въ Инонѣскихъ државѣхъ области же угрѣской видѣнію ради вѣзвоздаваемъ (ивъ, отъ тудуже такожде ради видѣніа и древне отчастьи рода своего въ ивѣричаску областъ обжеждаваетъ, отпуду припѣвши въ ипѣжну Мисѣску страну и пропадѣшему Дунавску воду въ вѣлахозапанѣнѣску државу, тамо на видѣніе стрѣцу своему Логѣну Бранковиту, Архѣпискупу іоанѣпольскому въ Мо-настѣрѣ светомъ обителѣи рекомой Комана навращеніе сѣтиоривъ идеже отъ рекомаго стрѣца своего тако знаемое чело свое сародно благо образно и вѣсрадостно вѣсприѣетъ бѣвѣетъ и отъ себе отпущеніа его 1500 за некое време непроизволивъ, по минувшему же некоему времени, вѣавѣпѣ рекома іоанѣпольско тържищно место, великии гнѣсъ и чумни самѣтѣносни мѣръ сожжѣмъ попущеніемъ бѣваетъ, вѣатолѣико пѣже, Іоану Бранковиту тогда тамо пребивающу въ тудуже гнѣсомъ обдержимой самѣтѣноспу недугъ вѣпадѣшему, сародившему се чѣди еговими коначною болѣзнію обдержимъ бѣваетъ, и въ свѣро еднѣи сѣдмѣици мѣмѣошѣстѣиѣмъ самѣтѣиу скончавшѣмсе Іоанъ Бранковиту сѣ вѣещею дашѣрѣю своею въ еднѣу раку погребѣаема бѣваѣтъ, бѣвши уже дашѣръ егова брако посѣганіемъ и обручена, посѣхъ же въ трѣти

1) Sperantia, 1869, Nr. 17—19.

дан тимжде пособствіем и два синові егови Михаил и Василіе
 ва едину раку при отца и сестре нми гробному погребанію предаваемо
 бивают и тако мал биви ва братіи свои и юнеиши ва дому оца своего,
 Георгие Бранковитѹ тачію живущей оставлаем бивает, обаче же
 никому ва верование небываше, да огнуд жпзна егова продѣл-
 жима би бити вазмогла, нако нетачію малою младостію найбо-
 лезним недугом ва дълго даиствително време обдрѣжим бив, даже
 1501 и до учителнаго времена возрастом приспевшему, сина же
 васа случима биваема прискѣрбна мати, са прочими сародетвую-
 щимсе вестника приготовившим, писанига своа о бивзема случи-
 нина отсилают ка Логипу Бранковитѹ Архiepиcкyпy Іоанополскому
 и ка Симеону Бранковитѹ жалостним сетованіем васпет вазивающе
 его и от Архiepиcкyпa рекомаго умилино просеще, да ка прискѣрб-
 ной матери еговой прислати его будет.

Вазвещанина же сина разумевши рекомѹ Архiepиcкyп и при-
 звавши к себе юношу Анепсіискаго чеда своего Симеона Бранко-
 витѹ и сълзоточним риданіем нападшему на впо его глаголав, о
 чедо мое превазлюбленное, от оца родителна своего, ва посещение
 старости моеи при мнѣ пребивати, много числннго врата писанием
 едва тебе испросил бих, нинже прискѣрбна ти мати нако обираемѹ
 виноград, една сетованіем дрехлюущасе оставшасе мнѣ понужда-
 вает, да тебе приварученіем васпет благо угодно отсилаю, его же
 ради васа елик: тебе потребна сѹт вазми собом и добраго дру-
 жства приготoвивши ему ка матерѹ своен вазвратисе его отпустив;
 1502 Симеон же Бранковитѹ ва отчаcтвие матери своен приспевши,
 и дрехлостію сетовавшими и са прочими сародетвіа своими по-
 много минувшими даими от риданіе свое себе утешение едва
 васприемлют, потомже паки сародетвующемсе ему присавакупив-
 шимсе, савещавании свои садевают да ва место случимо прискѣрб-
 ной жалости, дом сародника има поновлением ва радост пригво-
 рити да будут и Симеона Бранковитѹ браку присавачетанному бити
 понуждавают, Симеон же Бранковитѹ от брака себе вазбраише
 глаголав, нако повеленіем своего стрнца Архiepиcкyпa васпет ему
 возвратити се требует, едно купно и са малым своим братом Ге-
 оргіем Бранковитем, обаче же нако от матери свое тако и от
 прочи своих сародников не отиущей бивает, наипче крепостію
 единодушно утвѣдившимсе, Симеона Бранковитѹ бракъ сачетава-
 нію предавают, таже ва време свое и чедородне по плоту своему
 имев, по некоему же минувшему времени ватомѣ Іоанополскому
 тържашу, първо начелсвующей Свещеник от жилища века сего прес-

тавляем бивает, бивши же убо и той първо начелни Свещеник повлекущесе кърви сародник именуемъ *Григорие Бранковиту*, 1503
 нахо убо ватѣжде временахъ Митрополитско Архиепископство рукою
 више много числѣнимъ кратомъ вѣспоменуемаго, *Михайла Басараба*
 воеводи вѣлахозапланинскаго отъ іоанополскаго тържища въ седмо-
 градско Белградско тържище приселено и вѣмещено биваше вѣса-
 часкимъ устроениемъ, іоанополскоже тържище тогда тѣчию първо на-
 челнимъ Свещеникомъ обдържимо биваше егоже протопопомъ називати
 обичаи именуаху, того ради нахо оттуду Архиепископство повише
 реченному приселившисе, и въ епископско степенство вѣмещено
 бивши, ту же и потомъ въ мѣсто епископскаго начелства вѣмещава-
 емо биваетъ протопопско начелство и тѣмъже протопопскими на-
 челствомъ вѣсакъ първо Свещенствуеи въ іоанополско тържище,
 областъ именуаша вѣсею епископскою епархіею.

Случивши же се тогда по вѣнѣписанному небыти първо Свещен-
 ствующей въ Іоанополско тържище, нахоже неимъ знаменитимъ Бо-
 жѣимъ званіемъ и въ истину Божѣимъ званіемъ и сабистесе, нахо убо
 и въ будуща времена неколико прилежна случениа садеваема би-
 ваху, нахо въ първее и зде наставнимъ зрѣніемъ вѣниматисе можетъ,
Симеон Бранковиту бо никогда въ умнѣшеніи своемъ неимевъ 1504
 да Свещенодуховническаго лика на себе вѣсприѣти будетъ, нахо
 нахо въ граничаскому мѣсту пребивающему и често краткимъ числомъ
 градско бдително воинство са нападающимъ граничнимъ оплѣчи-
 тѣлымъ турскимъ воинствомъ, саразително бранъ творение садевающимъ
 и велико кърво проливателно борение изследствующимъ, *Симеону*
Бранковиту, между турскимъ воинствующимъ име вѣтолико провоз-
 глашено биваше, иже вѣвоеи исходителнои воинствѣнои потери
 или гонѣніи изъ града исхождаваемъ и не биваше, и турско оплѣ-
 чѣние побѣдившиисе вѣсегда побѣдоносно преодолевание вѣменуаху
 ему; и въ некога времена и самиритѣлна изложениа, въ негда
 между турскимъ и угромъ сѣставляема биваху и пакы пограничными
 обичаиимъ враждеваніемъ раздрушаема биваху и Турски посланики
 приходеще ка първо начелствующему въ градъ іоанополскаго тържища
 посланичаску тужбу свою супротивъ *Симеона Бранковита* изслед-
 ствоваху, въ толико иже дондеже мирскимъ образомъ пребивъ ради
 изложитѣлнаго самирѣнѣна отъ граждѣни умоленъ бивъ, да въ седмо-
 градски ванутърни странахъ вѣходещому до забвѣнѣна туркомъ себе
 пребиваніемъ садържавати имеетъ, пованегда же и Свещенодуховни 1505

* Deasupra adaus: са великому жупану и капитану угрѣскому биваемому.

деже не вазвестити буде стрицу своему Логину Архиепискупу, ва влахозаплаиниску държаву биваемому, синаже разумевши присавакупленн биваеми едино сагласним саветованнем потребователни писателни тако тържищіе тако и свое еписколие при Симеону Бранковитю благопозапно приготавляваю, и печатими такожде тържищными и своими утвърждаваю и ва путнаствие устърмлавают его отходити. Синаже тако бивающіи и путнаствию себе вадати васхоощему, се убо родившему се чеду самъртию жизн сму скончаваем бивает, и такожде самъртоносна случима биваема жалост, вапичащем ваченаема биваше от мнози глаголющасе, тако сичево поразително Божіе поущение того ради бивает, тако Священо духовнаго лика рукоположение от себе отривающе отрицашесе, и тѣмже пособствнем паче устързеному бившу, ва влахозаплаиниску държаву ка стрицу своему Логину Архиепискупу ва комански монастыр отхождавает и стрицу своему биваемі дела васа поединому известуют и саборнаго санмища писателни еписколие предавает, Логин Архиепискуп же о божественному вазванію на Священо рукоположение внука св его Симеона Бранковитя разумевши великою радостію обдържим бив, и по самотренію Своему нѣ Търговицскому путнаствию себе пригатовившему по неко коликие дни путнаствие свое на търговицскому тържищу садевав, идеже Стефану Митрополиту влахозаплаинискому, подобием пос бсгвнем припаствие внука своего Симеона Бранковитя, душеполазни дел ради произвестив.

Стефан митрополит же разумевши сародниба бити Логину Архиепискупу и како от толико далечашне страни священодуховнаго лика рукоположенна ради на нем пришал ест, духовною и сърдачною радостію вазвеселим бив, и ва тая час повелев църковному лику, от пригатовленію на Священо рукоположение внука своего принесити го Логин Архиепискупу днуже приспевшу васкърсней недели служба Божественной литургии, рукою преещеннаго архидускула и митрополита Стефана Търговицскаго садеваема бивает и священорукоположение на Симеона Бранковитя подобним устроеннем савършено сатвараемо бивает, почислуже тогда изчтенному бившу саматраемо бивает таково случение како егда рукоположителна света литургия действуема биваша, тогда ва такожде дан ва іоаннополско тържище рекомаго Симеона Бранковитя супружница самъртоносим скончаваннем гробному погребаницю предаваема биваша, рекома же Логин Архиепискуп ва пребивателни свои обител вазвратившисе, и презвитера внука своего

назваменователним избраннем провазглашавають, рекше нао превишнему Богу тако благопроизволившему и от нас таковым самотрением рассууждительно утврждаваем бывает.

Сему же избирательному устроению тако благоугодно бывшу и того же времена областю Седмиградскою начелством господарствующу бывшу *второму Георгию* Древним пореклом называющему *Ракоци*, ново поставително митрополійско избрание приказавшим общию биваемо обладателно произволение от кнеза ракоци сатворявшае часно приготовлением епистолийским писанием отсилаем бывает, к кнезу области влахозапанинской земли, тогда господарствующу първому Костандину войводи, древнаго рода племеном влекущоисе лози Басарабской биви, путешествием же своим до Торговищкаго тържища приспевши Симеон Бранковиту и начелством обладающему Костандину войводи, Писання Епистолака седмоградскаго обладателя, втораго георгина ракоци подобною повинностию предав и на митрополійско избрание свое са прочими са 1513
ним биваемыми приказав, Костандин войвода же припаштвительно прислание разумевши по общию подобию турскаго насилствина ради Седмоградски Архиереисвующей ка патриаршаским престолом благословительнаго преосвященства ради шаствовавши невазможным, таковаго действия изследствовати се рукою Патриархискаго Еѣрхи и Митрополита влахозапанинской земли, повелительным и варучительным допущением произволаваемо бывает, его же ради више именуеми кнез влахозапанински първи Костандин Басараба войвода, пожеланию суседствующаго кнеза седмоградскаго Георгина Ракоци, паче же во дни свои новопоставившаго Митрополита узревши радостию одбържим бив и Стефану Архиепискупу и митрополиту своен области, о поставлении седмоградскому Архиереискому митрополиту произволение издав, рекожи же Стефан митрополит господарско произвоительно повеление разумевши и нао Митрополійско поставление имае бити на онго Симеона Бранковитя, на нем же прежде того времена Священно презвитерско рукоположение възложил беше, мнѣишею паче 1514
великою радостию одбържим бывает и ва таи час ва Комански Монастир ка стрипу еговому, Логину Бранковитю Архиепискупу іоанополскому бывшему, възвестование и повелительно изволение свое отслава, тако же и ка прочим епискупом ва области своен епархїи биваемым повеление отслава, рекше да присавакупляеми бивают ва престолно търговищко тържище „имеет бо бити поставление седмоградскаго митрополита.

Ва наречени же дан месена септембриа по ваздвижение пречастнаго и животворещаго крста господня, такоже и наветавно-сведетельство зримо бивает, ва ниже писанием ваобразившуся Апостолскому послателному посланию новопоставленнаго Архирейства ради Симеону Бранковитю ваздаваему, тако тамо странсующе гречаски Архирей, тако и от иных странах и народах тамо обретающесе Архирей, такоже и ва тойже държави биваеми Епархиски Епископи обще присавачетаванием ва търговицку митрополию присавакуившимсе, действие савершительным уставом исполнаваем бивает и ва първее ером пахискому подвигу обычным

1515 достоинством предаваем бивает, вже от крестивнагосе имена Симеон, по древнаго преданаго пресна своего, сърбской области първопресвителсвующаго, святаго Сави именем ваменяюще називаем бивает Сава, также ва трети дан света детургия Божественным действием саждававшесе и на митр подиско степенство постелваем бивает, емуже посавършено ваприемшему степенно духовнаго чина дарованиях и Апостолско послание писанием словенскаго языка изглагоанием, от руки рекомаго Стефана митрополита, по предложивой се архирейской титли еговой, посему подобию ваздавзема бивает рекша:

Toate lucrurile cele ce s'au tocmnit dela Dumnezeu și dela Sfinția Sa s'au adus întru ipostasie, acelea adevărat despre firea lor acelaș atotputernicul Dumnezeu, toate le pleacă către obârșenia lor și pentru celea ce sânt a fiecăruia lucru,

1516 le este sfârșenia binele, după cum zice preaînțeleptul Solomon filosoful cel mai mare (Premudr. gl. I, st. 1), binele toți îl poftesc și toate făpturile poftesc al lor coneș și obârșenie, și obârșenia a fiecăruia lucru alt nu e, fără numai împletecirca și împreunarea lucrurilor sale, și vina sau începătura tuturor este sângur numai Dumnezeu. Pentru-că toate făpturile

П нашему же словенскому разумеванию от влахискаго языка преводнаго се извода, последование по сему подобию бивает рекше:

Васачаска дела иже от Бога урождением поставлена сунт и от святаго своего сущаства приносима сунт ва ипостасие, также ва истину по нараву им тойже васесилии бог васех склонив ка верховничаству им и от биваемие оные любю коему делу савършение бивает слагостинна, такоже глаголет премудри Сол мон, биви превеличавши философ (прем. глав. 1, стих 1) благостинна реку юже благостинно васи желают и васачаские твиря коначно свое им върховничаство важдедевают, върховничаствоже васакому делу нестпно что, тачию снелтание и сажданение делом своим и причина-

pohtescu pe Dumnezeu dela carele sânt precum sânt, adecă și să se miște și să deistovească adecă să lucreze. Ce adevărat firele ceale fără de trup a îngerilor iale iau începătură dăntru izvorul cel dintâi carele este Dumnezeu, ca niște firi ce să apropie de sfinția sa. Iară

1517 firele ceale ce sânt de tot cu trup și fără de cuvânt, iale iau de începătură cea dintâiu cu adevărînța năravului, carea este după fire. Deci firele cele ce au părțăsie dela firea cea cuvântătoare și necuvântătoare; și însă câte sunt cum am zice adevărite, iale ieu dela acca începătură dentâiu cu paza cuvântului; și căci cum sânt cuvântătoare iale nu iau într'alt chip, fără numai peste Cuvântu lu Dumnezeu. Ce însă și leage cea scrisă alui Moisi era Cuvântul lu Dumnezeu, iar însă așa era niște învățătureale (sic) tocmite cu orân-duelele lor și calea cătră leagăn bunătății și cătră arătarea

1518 obârșenii acei legi. Iară leagea evangheliei era începătură a primirii lu Dumnezău la firea omi-nească, învățându-ne să ne închinăm lu Dumnezău în trei ipostasii, unul în trei fără despărțire și troița întrunul fără amestecare. Care leage singur domnul carele s'au făcut om o au dat noaună pecetlu-ind-o cu mare taină; peste carea ne curățim și ne vrednicim primirii lui, însă întâiu una îmbrăcându-ne prin Dumnezăiascul botez, iar alta a două oară prin priceșenia a dum-

телна вина или зачетие насем бивает тачию едини Бог; како убо васачаскне твари Бога важделе-
 вают от негоже бивают какоже суг, сиреч да колеблемо и деисвума бивает, обаче же воистину бивает како нравнии сасуди Ангелские иже без тела бивают, зачетие свое восприемлют от първо-зачинателнаго источника, иже ест бог какоже нравнии сасуди, иже приближают се близу светими еговои походятелни же нравнии сасуди иже савършено са телом бивают и безсловесни бивают, ти иже убо първаго зачетиѧ восприемлют, са обичнои засведетелсованием иже бивает нравним походом, сего ради нравнии убо сасуди иже причествие свое имеют от словеснаго и не словеснаго наравѧ и порекшим нам колико их истинити суг, они восприемлют от тогоже първаго зачетиѧ единокушно словесно зашитителнаго санабдениѧ, и како убо словесна бивают и иначе не восприемлют, тачию сквозе деиствующаго се слова Божиѧ, на убо се закон они написани Моисеов биваше слово Божие. Обаче же биваху нека такова поучеваниѧ предпоставленна уредженими своими исказуеми пут на закону благостини и на зрению върховничаства тогоже закона: Евангелие же закон биваше зачетие восприетию Божию, на челоучански нарав, поучавающе нас да поклонити се имеем Богу на три Упостаси, единому и неразделному и троици

nezăescului său trup și suntem cu tot trupul cu Dumnezeu, iară aceea slujbă, care iaste peste fire a dumnezăeștilor taine nu o au dat prostește cum am zice tuturor ce întâiu o au dat la sfinții săi apostoli, iară dela aceia și la noi
 1519 unul după altul, până acum lucru foarte de treabă oamenilor lu Hristos, carea se dă de sus, iar de jos se mută prin sfinție la cea ce se fac sau se obârșesc, carea orânduiește și gătește să ia acel bine mare dântăiu.

Drept aceea și smerenia noastră, dându-ni-se în mână socotința și tocmirea bisericilor, carele să află întru cinstita și de Dumnăzeu păzita țară a muntenăștilor rumâni și care să află pre alocurea, adecă în Ardeal, carele după tocmeala sfinților apostoli iau blagoslovenie cu chirotonie dela smerenia noastră având mare grijă să nu las să fie lipsite de darul acesta și să nu se întărească de paza și sfinția ei. Drept aceeaia privind și căutând

ва единому немешенному, егоже за кона сам тѣи иже себе сатворив бите человеком нами ваздав запечатлевши великою тайною, иже ходатайным действием себе очищаваем и достойно себе сподобляваем на васприетие егово, обаче же убо ва първее едино облекущим се нам сквоза божеставнаго кърженина (sic), ва втресе сквозе причестителнаго божеставнаго своего тела и биваем васем телом са богом, синаже служба иже бивает приконаравнаго похождения божеставнами тайнами неваздав простими но ва първее ваздав светими своими Апостолими от нѣиже и нами единому подругому дело преподаниеише христовим людем, иже са више ваздаваемо бивает ванижни же приселавчемо бивает сквозе свещение онеми иже сатвараеми сут или верховничаствуеми сут, иже уреждавает и приготвлявает да васприети имаат тую първо биваемую превеликую Бла- 15 гостинию.

Того ради и смерению нашему бивши от Бога ваздаваемо кърмления църковна и ва руках наших ваздавшиесе самотрение и уреждителна поставления църковна, иже обретают се ва частном и от бога сахранимой земли западинским влахом и обретающем се ва нини странах, сиреч ва седмоградску област, иже по уреждителному поставлению светим апостоли, вазимают благословение са хиротониею от смерению на-

smerenia noastră au cunoscut pe prea sfânta mitropolie a Belgradului și a toată Erdeliia lipsită de acea blagoslovenie arhierească și socotință duhovnicească, drept aceia dară socoti și se aleasă vrednic și harnic și aseamene să primească rânduiala și îndreptarea cea sufletească și cârma a acei mitropolii a Bălgradului, temătoriul de Dumnezeu, chiar Sava Brancovici, bărbat cinstit și împodobit cu toate bunătățile și mai vărtos cu viață curată și de Dumnezeu temător, destul întru îndreptarea oamenilor. Pre acesta dară smerenia noastră cu darul și cu puterea a preasfântului și obârșitorului duh l-am arătat și l-am făcut adevărat și pe lege și pe tocmeală mitropolit scaunului Bălgradului și atot Ardealul și să fie păstor duhovnicescu al acestii eparhii.

Drept aceia acest sfânt Mitropolit chir Sava Brancovici întru duhul sfânt iubit al nostru frate și tocma slujitoriu fiindu-i să cade să ia Mitropolia carea i s'au tâmplat dela Dumnezeu și toată noria și protopopia care este plecată

шаго, имеющими велие попечение да не оставляю их лишением бити от сего дарования и да не бивают неутверждени от святого бдительного его паствина: егоже ради вазревши и видевши наше смирение припознаю ест при светеишу Митрополию Белградеку, ва васои области седмоградской биваему лишену от тогожде Архиерейскаго благословения, и духовническаго разсудительного самотрения. Сего ради убо разсудительно самотри се и избра се достоин и благоугодан и равно подобан на васприетие светаго уреждениа и душевнаго управления си кърмление тои митрополди Белградской, богобоязни кир Сава Бранковиту, муж частан и уподоблен са васеми благоденанми, пачеже убо жилищем чистою совестию и Бога боещагосе довольно ва управление людем сего убо смирение наше пресвятаго си врьховничаствующаго духа дарованнем и крепостию указав и сатворив, по закону и по уредительному поставлению истинитаго митрополита бити престолу Белградскому и васои области седмоградской, и да будет пастир духовнически сеи епархii.

Того ради сеи святи митрополит белградски кир Сава Бранковиту, ва духа святого вазлюблени наш брат и равно саслужителя бивши, подобает ему вазети митрополию от Бога ему случиму биваему и васу норию и прото-

supt dânsa a țării Ardialului. Să îndirepteze și să învețe pe numiții ai lui Hristos oameni cu porunciile și cazaniile tâlcuirii evangeliilor și a apostolului limbii lui și ajutorările vieții lui, toate învățăturile de spăsenie și de folosință

1522 sufletului fiind cu toții întru toate (fără de cele ce sfințele săboară a toată lume cu întărire li-au pecetluit), ca să dobândească pre toți sau și alții mai mulți, după cum zice dumnezeiascul apostol I Cor. cap. 9. zac. 143. și să facă și să obârșească toate lucrurile arhieresti cu șederea sfântului scaun, ca un mitropolit adevărat pe lege al aceii mitropolii Belgradul (ui). Să facă citeți într'însa și în toată eparhia lui și să hirotonească diaconi și ipodiaconi și să-i înalță la rânduiala preoțească. Și să facă părinți duhovnici și să târnosească sfințe și dumnezeiești bescareci, întru stavropighia lui (adecă întru eparhia lui) și să hirotonească episcopi când va trebui la episcopiile

1523 carele sânt supuse supt acea mitropolie a Bălgradului, pe aceia ce vor fi dostoini de isprava lor: Și să facă de altele de toate și să deistoviască cealea ce să cade și să cuvine Arhierelor fără opreală și fără împiedicare. Să domnească și să oblăduiască toate averile și datele ei ce are cele ce-s mișcătoare și nemișcătoare și să poarte grijă de dânselle spre mulțirea, adaogerea și mai bine. Așisderea ieră-i dăm voie să oblăduiască și

попию иже под ней повипиостни бивает ва области е-дмиградскои да оправдает и да научавает христовим нитие людие, заповедими наказаниими Евангелескаго и Апостолескаго тълкованиа: по езикъ своему и помощю жилищу его, вому васа Спасителна учениа на пълзу души еговои биваема ва васем са васеми бивши му (кроме иже светими васеленскими саборими утверждением запечатлены сунт) како да васех приобрещт нити еще иже нии множаши какоже глаголет божественни Апостол I кор. глав. 9 зач. 143 и да сатворит и да вавзвеховниа сгнует васи дела архирерйска, са седалищем святаго престола какоже един истиннии митрополит по закону тоужде митрополти б-градскои, да сатворит чтице ва нем и ва васои епархи еговои и да хиротонусунт диаconi и иподиаconi и да вавзвиеят их ва свщчническо уреждение и да сатасрият оии духовниа и да освещавает святые и божественные църкви, ва ставрописи свои и да хиротониснуеят епископи егда потребно будет ва епископиях иже поставно (sic) уреждена сунт под тоужде митрополти Б-градскои, иже: савършеним достоинством имеют бити и васа ина да сатворят и да деиствует, елика угодна и подобна Архиреем бивають, кроме зауставления и кроме прикования, да господствует и да обладает васи имениа и вавзавателна еи име-

să poarte grije de beserici și de mănăstiri împreună cu toată eparhia aceasta, să-le caute și să le curățeaze de toate putregaiurile necurate: așa și de toate zizaniile și să fie deatori episcopii, cari sânt supuși și să află la aciasta eparhie și cinstiții călugări și clirici și cucerniții (sic) preoți împreună cu protopopii și duhovnici de bună rudă și cinstiți boieri, neguțători și toți oamenii să dea acestui mitropolit al Belgradului chir Sava Brancovici toată cinstea, cuceria, evlavia cum să cade și dragoste, să-i să plece la ceiace va porunci ca unui Arhieru alui Dumnezeu și duhovnicește, și să pomenească pe tocmeală numele lui cum îi obiceiul și să ajute și să folosească la toate cu toată bucuria și cu ascultarea și cu dragostea și lină pacea să-i dea toate pe orânduită tocmeală cum-i obicina cu bună voie și altele toate după cumu-i obiciaiul biruinții țării și nici într'un chip să nu-i stea nimene împotrivă. Căci că cinstea carea-i veți face lui vine cătră smerenia noastră și pântru dânsa merge la D-zeu, al căruia chip și obraz poartă arhierul pre pământ aicea. Iară cine va vrea să facă într'alt chip afară de aceasta arătându-se protivnic și neplecat ori deîn protopopi ori deîn cliros, ori deîn creștini, de în fiecă tagmă ori mari ori mici; unul ca acela ce pare un trufaș și urgisitoriu și în nemica băgătoriu în seamă al pravoslavno

ющия, иже колеблема и неколеблема бивают и да имеет попечение о них ва приумножение и приспособление им паче ва лучшие благодеяние, такожде паки произволаваем да обладает и да имеет попечение о църквах, о монастырех, единокупно са васею сею Епархиею, да имеет их посещением навидети и да их изчистит от васакого гнуса нечистаго и от васачески зизаниах и да дължни бивают епискупи иже подставлени сунт и обретають се ва тояжде епархii и часни калугери и клирици и умилни свещеници единокупно са протопопи и са духовници благородни и частни бояри, търговствующей купци и васи людие да ваздадут сему митрополиту белградскому кир Саве Бранковитю васу савършену саст, умиление, евлавие и любов іакоже подобает, да приклинаеми бивают они имиже повелети будет, іако единому Божиему духовничеством и уреждительним поставлением биваемому, да воспоминиемо бивает име егово по обычному подобию и да припомощавают и приполазнувают ему вавсем, са васею радостію и са послушанием и са любовію и мирною тишиною; и да ваздадут ему васа по уреждительному поставлению, са обычним благоволением и васа іна по области земельскому обычаю и на іаковим подобием никто супотривно ему да не станет, іако убо састіаже сатворити ему будете приходит ка сме-

catăliceştii besearici a răsăritului să se canoniască şi să se pedep-sască cu urgie dumnezeiască prin arhierarul său, carile să aibă voie prin chemarea duhului sfânt, ce i s'au dat să leage şi să desleage după cuvântul domnului nostru Is. Chr.

рению нашему егоже смирению ради ка Богу отходит емуже по-добие и образ Архирей носит зд-на землю, васхотевиже кроме си-ванеуду иначшим подобием сатво-рити, указавшемусе супротивни-ком бити или от протопопа или от священника или от клирика или от христианин от любо кое-тагми или велики или мали би-вает такови един обретаеми иакож-един гърдостию вазвишавающи се и злухулни клеветник и ваче-не ванимающи православно како-личноско църкву восточную (канону-да предаваемшаго бивает и да-осуждаем бивает Божественно-проклетию сквозе своего Архие-ерея) да произведено будет хода-таиством званиа своего духа све-таго биваемаго, ваздавшоюсе си-лою да сvezати разрешити будет-по глаголу Господа нашего Иисуса Христа. Того ради више васи-сих ваздаваема бивает и сия наша-праѣна сему светому митрополиту-Белградскому и васон области-седмоградской, ва духа светого-брату нашему вазлюбленному кир-Сави Бранковитю, да бивает ему-ваутвърждено . свидетелствование-вавеки.

Pănr'aceia preste aceste toate i s'au dat şi aiciasta a noastră pra-xie acestui sfânt Mitropolit al Băl-gradului şi a toată Erdelia iubit frate întru duhul sfânt şi tocma slujitoriu chir Sava Brancovici, să-i fie de adeveriţă tare în vecie. Datus'a aiciastă praxie dintru dum-

Ваздаваема бист сия Праѣна Богом сохраниаемои Митрополит-Тарговицкой. Въ лѣто бития-мира зрѣ спасениа же лхн-септемвриа по завдвижение част-наго крста.

pezeu păzita mitropolie Târgoviș-
tei. Въ лѣто бития мира 739^ж.
Спасения же 74^{хис}. Септемвриа
по завдвижение частнаго крста
Стефан Митрополит, влахозна-
нински.

Рекоми новопоставлени митрополит седмоградски Сава Бран-
ковиту произволением поставившаго Стефана Търговищскаго Мит-
рополита влахознапанинскаго двократнем действием ва търговищ-
ску митрополию ради обичнаго привикновения Свещенолепние
каприки, четци, иподиаconi, дияconi и презвитеро јерей хиро-
тонисанием поставив, ва дан же светаго Апостола Христова и еван-
гелиста Луки произволением вишереккомаго благовернаго госпо-
дара Костандина Басараба воеводи и самому ему ва Божествану
службу предстоящему са евланиею славословною и единокупно 1528
тамо бившаго Стефана Митрополита благословением ва дворно
саборну господарску църкву, божественним действием светую жерт-
вительную Литургию отслужившему и при обладателнои gospodar-
скои трапези префалним гощением благолюбазно восприет бивает.
Таже потом како Архиепископскими одеждами тако иными ваздарованими
от първаго Костандина Басараба воеводи благоугодно и препочтен
бив, тимже подобием и от поставившаго Стефана Митрополита,
достоугодно гостодобием и ваздарованием преуподоблен бив, еще
же ради утвърждения вазлюбленнаго равно саслужителнаго брат-
ства между ими устроившагосе Архиепископски жазал ему ваздаровав
иже и до сего ва туюжде митрополию обретаем бивает, такожде
и Сава Митрополит от свои ему страха имевшему ваздарованиа
предав и таковою веселою радостию отпротивиласе от търговищ-
скаго тържища воспет ва свою епархию ва землю седмоградску
биваему вазвращаваем бивает и прико планински горах прешас-
твие сатворившему, ка Брашовскому тържищному граду приспе-
вает, от тудуже капрестолно тържищному Белграду шаствующому, 1529
приспевает и ка Митрополитскии обители ва томужде Белградскому
тържищу биваемои идеже више рекоми Седмоградски обладател
втори Георгие Ракоци, благотворителнаго строения ради како
коничаские тако и пешачские воинствание опълчителние полкови
понужденцем прпсавакупив бив. брантворително бо изследствование
сатворити васхотев супротив области кралевства Лешкаго, и ва
ти воинствана опълченних пачеже сепменскаго лпка биваеми, пра-
вославнаго нашего закона презножании обретаеми биваху, иже

двостручным воинственным уреждением, единокупно и са конница-
ским ликом сатекшим с; и от Митрополітиска велика врата заченши
даже и до моста, прико моришской текующей води биваемаго ва
место влахійским езиком называемаго оарда, царским уподоби-
тельным вамещением представителствоваху духовному лику ва сре-
тение новопоставленному Митрополиту Саве Бранковитю псходе-
щему са литием църковнаго пенина подобним обычаем Архиерейско
1530 васприетие садевают и ва митрополітиску църкву митрополитово
заведение, савършенним подвигом и обичним испытанием са дос-
топною славю сатварают.

Ваходещуже митрополиту са священно лепною литиею превши-
нему Богу васе фално благодарение ваздавшемусе и васероднаго
христа именитаго народа усърдною любовию предстоющаго, ново
просветительним Архипастирским своим паствием оснѣающе бла-
гословив и първожертвительну светую летургию ватоижде Митро-
поліи садевавшему како втори Павал апостол господнев наказе-
тельно поучение ва услышание васем сатворив, и мнози ж. успѣ-
шавши таково богодахновенно и бого славствительно егово поучение,
духовною радостію васпалением бившим, и сызно ридание низ-
пущаваху веселещесе о приобрѣвшим уже неколиким временем
изинута бивша им драхма сиреч Архипастирска паствительна бива-
ема благословения и веселою радостію ка Архиерейско рукоцело-
вание васи притекающе духовно утешение васпримаху и по цър-
ковному обичному отпуску како духу светому на Апостоли господни
сашадавшемусе, странными езика, странными веленми нетачію своими
словесными васфаленми, на еще и много различными глаголител-
ным веленми, веселещесе, кождо их ва свою им вазвращение са-
1531 творили сут; посихже обладателной власти ради поземельскому оби-
чаю ва първее и хрисовною грамотою латински рекомю конфир-
мациею или привилегіею от втораго Георгина Ракоца обладателна
Седмоградскаго утвърждаваем бивает; вторицеюже малим неким
временом землю седмоградску обладающему именуему францишку
Редан и от него ва свое владичество утвърждаваем бивает; чет-
верицею же от седмоградскаго обладателна именуемаго Іоан Кемину
ва свое владичество утвърждаваем бивает; петимже кратом от сед-
моградскаго обладателна именуемаго Михаила Апафи ва свое вла-
дичество утвърждаваем бивает, и посему подобію дълго временно
паче нежели и до 24 лета ва области владительства своего благо-
угодно пожив, и не тачію от свои ему Архипаствующис: на и от
различные народи ва седмоградску държаву, обретающис: угри,

саѣони, немци паче же от първо начелствующей болгари, единокупно са више пменуемыми обладателными, благочастною и васфалител- 1532
ною любовию сохраняем бив. Ва време же васприемшаго области начелствовати, ва държаву седмоградску више рекома Михаил Апафи, древним земецким обичаем егда на васако лето, приходно ваздавателни данак цару турецкому, ва константинопольски цареву-
юща град отелати васхотев по обичному подобию юноствующе бол-
гарски синовии странствителнаго пребиваниа видения и науки
ради, произволением земецкаго обладателнаго кнеза, са послани-
ками васхотевшей испросивше отхождаваху...¹⁾

Такожде и митрополит Сава Бранковиту ва дни времена своего 1562
бываеми от вася обладателни кнезови; посланичскими отсилаем
бываше многократним числом како ка влахо-молдавским облада-
телним кнезом, тако и ка влахозапанинским обладателним кнезом
от турскаго и татарскаго запустятелнаго и васпалителнаго вазож-
дения митрополита седмоградск са васем обителним монастырем,
двочисльным кратом васпалена и истащевана бывши, рекомаго
митрополита понуждателним настоянием дваократ шиндилными да-
щицами усърдному прикриванию предав, третицею такожде супо-
статно васпалена бывши, митрополит С. Б. ва влахозапанинску
землю позлащенными медными таблками железные крести сатво-
рити устройши и на църковные труди вамещением вадрузими
бывши, отнуд ва досаждение имев шиндилному покрову предати
митрополию, на едик по силе ему вазможно бити, аще ва тому
месту таковыя жегомие покривателные плинии творими и не биваху,
обачеже сьрдолюбазно и боголюбазно понуждателно настояние при-
давши, от ине сграни таковыя потребователные плинии сатворени 1563
принеся устрой и рукоделателным художеством пре благоугод-
ному крову предав, какоже и до сего дня васе фално зримо бивает,
многожди бо васпаления ради и много частные пьони, са мно-
гими иными църковными потребами единокупно и са тамо бива-
емою хоругвою заслонною Михайла вовводи обладателна земли
седмоградской и обоним землям словено влахиским, коначным вас-
палением погублению предаваема сут.

Посяхже присно блажено воспоминаем Сава Бр. митрополит
седмоградски о църковному лучшему устроению, паче прилежно
испеченпе имевши ва умнишение свое вазложив и са братом своим
Георгием Бранковитем благополазно савещание сатворившему,

¹⁾ Mai departe se istorisește, pe lung, despre delegația care a plecat
din Ardeal să plătească tributul anual la Cspl. Intre tineri era și G. Br.

- от князя обладателнаго Михаила Апафи неспросив себе милостине ради ва Московску област шаствовати, такожде видения ради московскаго царства, пачеже убо како тогда слишимо биет тамо бити и судия восточнаго васеленства патриарха Александрійски са патриархом Антиохійским и са многими иными митрополитими и епископими, не тачию ва област московску биваеми, на и чуждо-странствующими како гречанскими тако и от иного народа биваеми присавакупленными, некие узаконительные вещей ради московски сабор устроим бив того ради повише реченному и Георгие Бранковиту тамо биваема делания видети васьхотевши, митрополит брат егов произволительно путшаствие от рекомаго обладателнаго князя и ему трудно неспросити васьмогав, како убо седмоградци аще и единой вери закона са ними не биваше, обаче же обще полазновательни земьски службах ради, кроме Георгия Бранковита бити не васьхотеху, нижепросительна им желаниам пристуцити не васьмогаху многим бо трудодействием Георгия Бранковита, велику и благоугодну мирну тишину, васьприела беше земля седмоградска от много брантворительнаго ратованна, и таковым пособствием произволительно путшаствие себе васьприемшим и приготовившимсе прико дешке земле отхождаваот и приспевшим до смоленскаго тържищнаго града ва първее ту прошаствие сатвараот прико текущую воду днепра называемую, от тудужде ваставшим путшаствием своим приспеваот и до столицы царствующаго тържищнаго града Москви ва пролетно време идеже от православнейшаго и благочастивейшаго цара Алексия Михайловича сям именем първаго биваемаго благообразним благоугоднем ва домовни двор васьприети биваот, ва некоего московскаго митрополита двор биваеми васьместими били сут и потребавательни дел ради ва изследствование ими уреждением варучени биваот Артемону Сергиевичу Болгарину пречастнейшему и пребившим тамо даже и до празнователнаго тържаства ва дан светих върховних Апостоли Петра и Павла, тогда бившу лету *мхѣм* господню и присно блажено васьпоменуеми три светителсвующей патриархи, судия васьего васточнаго васьселенства Александрійски, Антиохійски и Московски, васьи три единокупно са многочисльними митрополити и епископц, како московскими тако и странсвующими, Божествану действительну службу свещено свейтешной летургіи садеваот.
- 1566 Ва сред саборной църкви ва царски двор биваемот, стубичними стопами и четъри угълними саставленми древесно васьвишено престольно место сатворимо биваше, на немже три Патриар-

хїиски престоли възложившасе и ва одєгание патриархом ва одежда църковна, свєщенници архидиакони и диакони възходяху и нисходяху, на рекомо възвишено устроєние действителнаго изследованиа ради, на високопоставлєни же престоли сєдєщем патриархом, от възвишеннаго устроєниа уреждитєльным уставом, даже и до олтарские рекомїє царския двери, обоюдными странами митрополита предстатєлствоваху, васи архиєрейским своим подвигом и одеждими одєганми, епискупи же, архимандрити и прочи духовни синови, кождо их ва своими урєждєнными мєстами предстатєлствоваху, таковым достоугодным подобїем иже зрительным видєнием, мнимо биваше ꙗко и не бити человеку на земли, на ꙗкоже на небеси ванєдоумєвание сєго текущаго века стоеще, пред престолом превишняго и васєщєдраго Бога, егда же благочастивєиши цар 1562 Алєксєе Михайлович, възхождение ва църков сатворив и по Богобоязным подвигом помолившемусє, поваспрїемшему благословєние от патриарха Алєксандрїйского, царским своим лицєм и царскою еговою диадимом, на главє еговой биваемом, такожде и царскою багренїцєю одєганому бившему, ка народу ва църков биваему обращєнїє сатворив, и помежду народа възрєвши ꙗкова чуждо страни одєганиях, биваємаго Георгия Бранковитя не трудно познати възмогав, егоже брат Сава Бранковитю седмоградски митрополит, междо прочими Архиєреими ва урєждєние бивашє, действием служби светой жертвителной лєтургїи, царжє прєблагочастивєиши отнуд ва тая час кнєза Богдана, царскаго двора първоначелнейшаго строїтєля и царскому санмишному строєнїю първоначелнаго савєтника ꙗже при престолу царскому постєлничаским жазлом предстатєлствовашє, отслава ка Георгию Бранковитю царскаго своего поздравлєнїа ради, кнєз же Богдан посвоему постєлничаскому обичаю, 1568 църковни патос жазлом тихо бїюще народнаго услышаниа ради, отходит ка Георгию Бранковитю идежє стояшє междо народом и царско поздравлєнїє възвєстив ему аще рекїє: царско вєличаство пожаловал тебе питат как здравствуєши, тимжє указав ему стоятєлские стол междо царскими първоначелными савєтничаскими болгарими, Георгие же Бранковитю, приклонєнїєм благодаривши ва указани ему стол вамєщен бивает, при немжє и болгарин Артемон Сергиевич обрєтаєм бивашє, идежє са страхом и са верою светую лєтургїю, до скончаниа действовавшей се ванимающе услышали сѹт, по празноватєльнаго же дня того светими Апостолїи, некоему времени миновшѹ еще закасєнїєм тамо прєбїли сѹт, потомжє митрополит С. Б. отпѹстом испросившїєсє ва свою ему єпархию

седмоградску васпет вазвратитисе васхотев от благочастиваго же
 цара еще зауставляем бываше, рекше ва удивление бивает и не-
 подобним обичаем бити видти се, Архiereю человеку от царскаго
 его величества престола таковым скоро путшаствиєм васпет ваз-
 1569 вратитисе, митрополит же сичевою причинателною виною паче на
 стогаше, рекше како и законним каноном недопущено бивает, Ар-
 хiereю летом іединим мимопадшим отлучением от престолнои
 своєи епархіи да удалаваем бивает, сичаже ва царски двор ваз-
 вєстившасє насєм ва велико удивление бивает между собою гла-
 голюще како от чуждо странствующи архiereи, престолну свою
 епархиєю имеющи до сєго времена ни Архiereи ка столици
 царствующаго сєго града непришав єгоже ради пофално таково
 вазвєщєвание разумєвши, царско єго величество повелєв ответ
 ваздавши кнезу седмоградскому обладателю, на епистолно єгово
 писание пришешением предаваемо биваємо, рукою вишєрекомаго
 преосвєщенаго митрополита седмоградскаго и достоугодно вазда-
 рует бивши како шьрковно архiereйскими, тако и иними ваздаро-
 ванми подобними досто префалною частию вазвратити се васпет
 отпушен бивает, тачию паки важделєв царско єго благочастиво
 величество, да митрополит брата своего Георгіа Бранковитя при
 1570 царствующаго двора царскаго єго величества оставши будєт, ємуже
 брату своему многоразличными винами разсуждатєльно отпущение
 нужно испросив пачєже ва между иноверними народими бивши
 пребивание ими да не ва кое сумнение вапасти будєт ради остав-
 лєннєа брата своего, єгоже ради васачаским произволением єдино-
 купно и са братом своим Сава Бранковиту преосвєщєни митро-
 полит седмоградски благообразною частию путшаствовавши васпет
 отпушен бив и паки сквозє области Лєшєкой земли вазвращєние
 сатворив и таковым пособствієм и целокупним самирєнием ва
 седмоградску свою епархию васпет приєпевает, идеже минувшими
 летими некими благодарствитєльно време пожив и како от кнеза
 седмоградскаго обладатєля, тако и от прочи савєщаватєлєниє болгар
 благоугодною частию садьржаваєм бив, по обичному прєждє бива-
 ємому подобному єговому достоинству.

На убо между насєми тими благоугажєнными благонарочєнми,
 1571 ни єуностатєвитєлна неугажєннєа оскудєваєма небиваху, како убо
 никогда такови благоугодні Авєл небиєт, єгоже чєлєвекоубієца
 Каин єуностатєством независтвовав, такожде и ва седмоградску землю
 Іоана Казвина наследствующєсє причєстєно пособствієм бивє; или
 пачє тачию нарєчєни владичєства ради єпискуп именуєми Михаил

тофеуш са прочими калвинскими учителями, некиеже и от мирскаго лика едино саглашению своему приобшив и савещавательним насилством настоятелно понуждением сатворяют да митрополита под повинно послушание калвинскаго епискупа притворити вазмогут, такожде и прочаго православно еговаго паствительнаго народа, іако духовнаго тако и мирскаго калвинскому верованию их предати васхотеху, паче же митрополиту васа архирейска действияа препирающе изложительним уставом сиецево повеление издаваху рекше, да кроме калвинскаго епискупа произволения митрополит ни ва коему действию своего степенства дързнути неимеет, и не тачию приходно ему свое достоинство не вазимати, на и священники поставляти и прочаго чина църковнаго строити 1572 вазбраняху, еще же и некие протопопские епархїе от митрополїтские области отлучиваху; митрополит же Сава Бранковиту видевше калвинским учительним наставником сиецево насиловательно нападение на восточну църкву, нашего православияа неугодно тамо биваемо, сетователно и прискърбно савещавание сатворив са прочими благородными православию нашему, и едино сагласним изложением по челобитному подобію, обладателному кнезу досаждениа своа превазвестив, обладатели же кнез Михаил Апафи са некими здраваго самотренияа имеющими саветниками благо разсудительно самотривши дело испитанияа ради митрополита к себе призивают, ва пристоятелно же то савещавание отпацашу митрополиту, истинно свое оправдание известив и древиа хрисовна рекома привилегїйска писанияа приказав, от нїнже наставно зримо биваше, неимети митрополиту от калвинскаго епискупа, нїаково повинно послушание, на каждо их своему паствию строител да бивает, 1573 егоже ради тогда от кнеза оададательнаго по своему и латинскому и угрескому езику, нїже ваображенним подобїем кнежевско повелительно и вазбранение застудительно писание издаваемо бист сиеце:

Michael Apaffi dei gratia Princeps Transylvaniae etc.... praesentium notitiam habituris nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Tiszteletes Brankovich Száva egész országunk s birodal munkbılı oláh, rácz es görög ecclesiáknak Gyula Fejrvári clastromokban lakó érdemes püspökjének, sőt ugyan oda tartozó curatorokkal, esperestekkel és papokkal edgyütt alazotosan minket megtalálásokbul — értjük az mint ertesekre.....Regi Privilegiumok vallasuk szerint való szokássok es Rendtartásuknak megbantodására igyekeznek némellyik ; mi peiglen arra való szabadsagot senkinek

is mégeddig nem engedvén, hogy azon elibbeni boldogh emlékezetü f ejedelmektül adatott privilegiumokban megháborittassanak, parancsoljuk kegyelmesen és igen serosen meg irt minden rendbeli hivenknek az megemlitett ecclesiáknak esperestit papjait, vallások rendi szerint való megnevezett mostani és jövődöbeli püspököktül el ne szakaszszak, maga, az ecclesiában szolgáló ecclesiastica personak táplálásokra, szükségekre az ecclesia s clastrom épületire, öregbitésére minden olah, Rácз és görög Papoknál rendeltettett es járandó egy forintot: is az püspöktől s ecclesiától ne abalienáljak, mivel azonkívül egyéb jövedelmek mem lévén, ha mi jó Istenes igyekezetek volna is az ilyen meg akadályoztatások mi a ell ne követhetik (?) *).

Secus non facturi Praesentibus perlectis exhibenti restitutus.
Datum in civitate nostra Alba Iulia die tricesima Mensis Decembris anno Domini Millesimo Sexcentesimo Septuagesimo quinto.

Mihail Apafi, Franciscus Lugasi secretarius. L. S.

- 1578 Симаже тако бивающим еще небим временом бивает утешение църквыи и митрополиту, такоже и ва дни прежде биваеми четири више именуеми Седмоградским обладателями, и неколиким епискупии калвинскими, иже своему жилищу конаяц восприеми сут, ва дни владичаства митрополита С. Б-тия и наки рекомо калвинско учително саборнице, овогда ва пристаицину типичину бивши, овогда же ваставателно и мълвительно гнушение садевавши, нашему православию упостатесовати не преставаше, егоже ради благо полазнение и крепчаише утвърждение новопздавателним изложением нако от кнеза обладателного, тако и от васего обще присавакупителного земельнаго санмица имети васхотевши, благо разоуждителним самотрением митрополит понуждение приложивши, хрисовно писателни прономон, сиреч привилегию благоугодну просив, еяже латинско и угреко изображение саписуемо по сему подобию бивает:

Michael Apafi dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus Sicularum comes etc. Fidelibus nostris universis et singulis, spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus, supremis et vicecomitibus, iudicibus, vicejudliumque

* In traducerea sârbească a autorului acest pasagiu e redat astfel: ...іако убо кроме того иного приходного вазимання не имевши, аще би некое добро и божественно понуждение ва себе имели, сицеви при тинновештах ради изследствовати не вазмогут“...

quorumcunque comitatum, spectabilibus, similiter generosis et nobilibus, abilibus capetaneis et iudicibus regiis supremis, vice-iudicibusque regiis quarumcunque sedium Siculicalium, prudentibus item et circumspectis magistris civium prim (arum) regiis et sedium iudicibus vilicis et juratis civibus quarumcunque civitatum, oppidorum, villarum, possessionum et sedium Saxonicalium, reverendis denique et honorabilibus (pastro) ribus sive ministris quarumcunque ecclesiarum valachici ritus, ubivis ut quibuscunque locis vel possessionibus in ditione nostra constitutis, cunctis etiam aliis quorum interest aut intererit, praesentes nostras visuris, nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Mind az iránt való réghi bevett szokás és a dolgoknak szükséges volta, s mint boldog emlékezetű praedecessorinknak dicsiretes példájok és azok szerént való mi magunk alkalmaztatásak illendőséghe a elébbeni kegyelmes dispositionk azt dictálván es kívánván töllünk, tiszteletes Brankovics Száva erdélyi ditionkbéli olá püspök urat, tisztí hivattallyában és ahoz járulo, minden dolgainak gyakorlásiban és folytatásiban kegyelmesen confirmáltuk es helybenhagytuk s megengedtük ujjaban is hogy birodalmunkbéli minden Olá, Rác, Ghörög és Orosz, olá vallást követő papoknak, senioroknak es espereseknek püspökjök legjen: azoktól annuatim járandó ország adaját és a maga élete taplaltatására, tisztí után járandó egj forint és a papok ordináltatásától a templomok szenteltetésétől szokott proventusat egyébb accidentiaival egjgjüt, maga authoritasaval is, minden vármegyéken, székely és szász székekben es birodalmunkhoz tartozo, minden vidékekben felszedhesse s szedethesse: es azokkal mint tulajdon maga acquisitumával, szabados dispositioja szerént élhessen: segítségül rendelve eő kegyelme vagj arra rendeltetett embere mellé, mind azoknak exigaltatásában es felszedettetésiben, azon heljebéli tiszteinket is, a melljekben az ollj vakmerölködök es enghedetlenek találtatnak, kik ez iránt való dispositionknak és kegyelmes annuentiaknak magokat opponálljak. Szorgalmatos gondott viselvén arról is, hogj az esperesek és seniorok eő kegyelmetől mint fő tisztektől püspökjöktől denominaltatvan választassak, kiki a maga diecoesissebeli papok előtt, a szokás szerént. És mint hogj eők is vicetisztek, a nemes ország végezése szerént, a mint az országbéli töb vicetisztek, ugj eők is annuatim tartoznak seniori és e (speresi) hivatallojoktól búcsuzni: az aprobatában megirt articulus szerént partis tertiae, titulo quadragesimo secundo, articulo secundo et titulo quadrag (esimo tertio) articulo secundo. Az mint hogj confirmall-

juk, helyben hadgjuk es megenghedgjük, vita ejusdem durante ez levelünk által. Parantsolvan kegyelmesen es igen serio, fellyül megirt minden rendbeli hiveinknek, megnevezett Brankovith Száva urat, felljebb declarált, ujobban valo kegyelmes dispositionk szerént, a megirt üdö allat ismerjek minnyajjan, az megirt olá vallást követő Vlahok, Ghörögök, Ráczok es Oroszok papjai, seniori es esperesi eleiben, töllünk ez irant engedtetett, telljes autoritassa szerént, megtartani s öt hazsnossan s foganatossan elő is segelleni és azokban eő kegyelmek, avagj[arra] rendeltetett embereknek illendő assistentiaival lenni, el ne mulaszták. Tartván ez iránt való kegyelmes dispositionkhoz magokat, mint az megirt oláh, ghörögh, rácz es orosz papok, seniorok es esperesek eő kegyelméhez tartozó, illendő engedelmességgel, függéssel és halgatással; s mind az emlitett enghedetlenekkel egj varmegjekben, székekben es vidékekben lakó, minden tiszthiveink, assistentiajoknak effectualnasaban. Secus nec facturi. Praesentibus perfectis exhibenti restitutis. Datum in castro nostro Radnoth, die quarta mensis octobris, anno domini, millesimo sexcentesimo septuagesimo nono. Michael Apafi. Wolffgangus Bethlen, cancellarius.

1588 Посатворившисе благо угодни сѣи привилегійскии прономион, случимо бивает и обще сагласително присавакупителни земьско савещавателно санмище, ванемже земьскому общему санмищу издаваемо бивает и савещавателно обще вазглашение латинским глаголаннем рекомо публикацио снѣе ваобразуемо:

Nos requisitiore literarum et literalium instrumentorum in sacristia sive conservatorio capituli ecclesiae Albensis Transylvaniae repositorum et locatorum ac aliarum quarumlibet judiciariarum (sic) deliberationum, legitimorumque mandatorum principalium executores. Damus pro memoria per praesentes, quod generosus dominus Daniel Vas de Diod, illustrissimi ac celsissimi principis domini, domini nostri clementissimi cubicularius, nostram personaliter veniens in praesentiam nomine et in persona reverendi domini Szavae Brancovich de Podgoricza, exhibuit nobis et presentavit literas quasdam celsissimi principis praememorati patentes, super celsitudinis suae principalis gratia assecuratorias, sub verbo principali, sigilloque eiusdem aulico maiori confirmatas, tenore infrascripto. Petens nos idem dominus Daniel Vas debita cum instantia ut nos copiam sive paria in transumpto presentibus inserentes sub sigilo capituli huius ecclesiae Albensis Transylvaniae usitato et authentico iurum praelibati

domini Szavae Brankovich et emanari facere velemus. Quarum literarum verbalis continentia sic sequitur: Nos Michael Apafi, dei gratia princeps Transylvaniae, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes. Damus pro memoria per praesentes, quibus expedit universis, quod nos clementissime considerantes quorundam honestorum fidelium nostrorum propterea factas humillimas instantias, tum vero nonnullorum itidem honestorum fidelium nostrorum delationes, in dextram potius, quam sinistram partem interpretari volentes, igitur fidelem nostrum honorabilem Szavam Brankovich, Valachorum episcopum assecuramus, affidamus et securum reddimus, super eo, sub verbo nostro principali, quod etiamsi quodpiam delictum perpetrasset in iis, de quibus coram nobis accusatus extitit, pro iisdem tanquam praeteritis nec a nobis nec ab aliis, tam in persona quam functione officii ac bonis suis propriis, ullam impetitionem aut damnificationem fit habiturus. Quapropter tam in ingressu suo quam hic mansione sua tuta esse potest sua dominatio tum erga nos tum et inclytum regnum debita et condecienti fidelitate se accomodando, et pro hic et nunc a Valachis sacerdotibus provenientes debiti tributii restantias diligenter colligendo et administrando, ne ob similem defectum nobis et inclyto regno nostro ulteriora incommoda sequantur, prout assecuramus, affidamus et securum reddimus, vigore praesentium literarum nostrarum. Datum in civitate nostra Alba Julia, die vigesima tertia mensis octobris anno domini, milesimo sexcentesimo septuagesimo octavo. Et subscripta erant a sinistra M. Apafi m. p. dextra vero partibus Wolffgangus Bethlen cancellarius m. p. Nos itaque iusta postulanti placidum praebentes assensum, praescriptarum literarum non abrasarum non cancellatarum, nec in aliqua sui parte suspectarum, sed omni prorsus vitio et suspicionem carentium, copiam sive paria, sine diminutione et augmento variationeque aliquali de verbo ad verbum presentem inserentes sub sigillo capituli huius nostri usitato et authentico, fideliter et conscientiose extradandum duximus et concedendum communi justitia et equitate suadente, jureque regni permittente. Datum in decima mensis julii, anno domini milesimo sexcentesimo octuagesimo.

Притимжде временах ва седмоградску област, между земельским савещавательными болгарими, велико между собно расколно самуценне случимо бивает, ватолико иже неци савещавательни болгари седмоградски, обладателнаго кнеза повелением ва узилищну кус-

тодию васхищени бивши, неци коначнаго им издиханиа вазачение притвараеми бивают, ини же прежде того еще времена присавастекшимсе расколному бегству себе вадавают, друзиже невазможшим супостатеву своему сапредстателствовати, оружноу рукоу прико планински горах таже и прико запланинску землю прошадшим и бегством утекающим ва царствующи константино-
 1590 полски град отхождавают; Сидевуже убо расколно ваставателну причину приобревши, и више именуеми ва седмоградску област калвинскаго владичаства садържавающей Михаил Тофеуш са своими ему сагласующими се како учению им църковнаго тако и мирскаго калвинскаго саборица людьми, ваставшим супротив [православия нашего восточнаго, насиловательно гонение коначно ваздвизают, и еще приобревшим некие пункты сиреч срочно изложителние уставы, и ниже прежде митрополита Сави Бранковитя ва седмоградску державу митрополити биваеми насилствовани били суг, и тиежде пункты рекомие срочно изложителние уставы надметани биваху, како на преосвещенние митрополити Седмоградски, тако и на протопопови са васем свещеничаским ликом, тогда повелителним писанием издани бивши ти срочно изложителни уставы нынша ради разныствителнаго и важнмателнаго разумеваания, zde таково едино писание ва ображениу предахом, иже латинским и угърским глаголаннем сим подобием списуемо бивает:

Georgius Rakoci Dei gratia Princeps Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Sicularum comes fidelibus nostris Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, etc. nec non honoratis omnibus et singulis Pastoribus ac Ministris Ecclesiarum Possessionum Valachalium in comitatu Albensi Transylvaniae existentium modernis sive et futuris quoque pro tempore constitutis, cunctis etiam aliis cujuscunque status, conditionis, ordinis, gradus, honoris, officii, dignitatis, praesentis et functionis hominibus quorum interest seu intererit, praesentes literas nostras visuris lecturis vel legi audituris, nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Cikinyeli Iános Pap, Kegyelmetek vármegyéjében lévő Korneczel, Nucset, Szakadát, Avrig, Rakovicz, Felső és Alsó Sebes, Porcsesd, Glabok, Kolun, Gajnari, Noul, Földvár, Ruker, Szaszahus Lymbav, Fofeld és Beindorff faluknak esperestje találván meg bennünket alázatos könyörgése által adgya értésünkre, hogy már egynéhány esztendeje mióta azon faluk esperességének tisztit viseli: minthogy abbéli hivatalljaról meg eddig csak az Wladikától való

evele, gyakorta inturbálva tisztiben, el szaggatván egy mástól az falukat az réghi szokás ellen. Bizonyossan informáltatván azért böcsülletes hiveinktől megnevezett Iános Papnak tisztességhes jó magavisellése és tisztibe serennyen való eljárassa felől; hogy ennekutana is azon tisztit annyival is jobb moddal administralhassa, abban kegyelmessen confirmalni és mind az Wladika illeten habor-gatássá s mind penigh mások ellen kegyelmes oltalmunk s gond viselésünk alá venni méltoztattunk illyen conditiok alatt.

1. Hogy az (Isten) igéjét oláh nyelven predikállja és az alatta való Papokkal is predikáltassa. 2. Hogy az mely Cathechismus oláh nyelvre fordittatot azokat predikálja és predikáltassa. 3. Hogy az..... temerdek habonasággal eddigh az keresztséghben és az házásoknak copulaltatásában éltenek, azokat ellhadgiák és semmi képpen egymásközt választast ne tegyenek. 4. Hogy az mely conditiokat ennek előtte négy esztendővel elejekben adattunk és magok is bevötték, azokat megtartsa. 5. Hogy minden dolgokban az Magyar Orthodoxus Pispöktől hallgasson és fűgjön. Minthogy penig az gonoszság mindenütt ell kezdett áradni, hogy az eő tiszti alatt lévő meghnevezett falukbeli Ecclesiáknak vizsgálására kimehessen és az eő tiszti szerint valá visitatiot, consueta ex antiquitus observata consuetudine vègben vihesse, annuáltunk kegyelmessen, Mindenrendbeli fenn meghnevezett hiveinknek annak okáért kegyelmessen és serio parancsolljuk, meghnevezett Iános Paphoz való ebbéli kegyelmességünket így értvén, feljebb meghirt Esperestségeben illesse, meghtarcsa és másokkal is megtartassa, conditionibus sub praemissis mindenik ellen megh is oltalmazza; Annak felette az visitálásra is kimenni, s abban modo antiquitus observato procedalni meg engedgyük tiszti allat lévő oláh papok penigl esperesteknek agnoskálni s debita observantiát es obedientiat nekie prestálnia, minden ellenkezés nélkül sub amissione officii tartozzanak. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in civitate nostra Colosoar die octava Mensis Iulii, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo quadragesimo septimo. G. Rakocj (L. S.).

Випше ва четвъртомже понкту васпоменуем биваеми пунктони 1599 рекомн срочно изложителни уставн, иже зачинаеми били сүт еше ва дни областню начелствующаго княза Гаврила Бетлен, при лету господню 1790, потом же ва дни областню господарствующаго княза първаго Георгина Ракоци, при лету господню 1791, таже и потом во дни обладающаго княза втораго Георгина Ракоци, при

лету господню *Ахна* и тиежде срочно изложительные уставы разпространительным и приумножительным уставом, разширившася и пригустившася, от казвинскаго злохульнаго саборишнаго изложения нашего восточнаго православнаго прилежно съдържавающим се, Седмоградским митрополитом именуемым Генадие, Досиеи и Стефан, имиже насилствовательным надметанием сицевые срочно изложительные уставы предаваемы были сут рекше, да по изложительному сему подобию изследствовать себе сподобити будут, накоеже сие списанием уреджена биваема, разныствительнейше изяснуема бивают сие:

Az Erdélyi Wladicanak Conditioy. (Az az Articulusi, Regulai Törvényi :).

Melly Conditiokat Confirmationalis Leveleben 1643 esztendőben az akkori Méltóságos Erdélyi Fejedelem irt eleiben, hogy azokat szeme előtt viselvén és meghtellyesítvén igazgassa az Görögh vallast követő, Ecclesiakat, mellyek Fejervar, Kraszna, Közép és Belső Szolnok Doboka, Kolos, Torda és Besztercze vidékiben és minden Székkely és Szász Székekben vannak kivéven mind az által az Alamori Szászvarosi, Hatzeki, Hunyadi, Illye és Körössy Ecclesiakat, és a Fogaras földi három Esperességet, kiben több Iust és hatalmat semmit is maghiának venni nem engedtetik hanem csak annyit a mennyi nekie az magyar orthodoxus Piispöktől engedve lészen.

I

Hogy az Istennek szent igéjét az sz. Bibliában befoglaltatott könyvek szerint úgy az Urnapjain (az az vasárnapokon) mint mas Innepcken mind az eő Ecclesiajokban és halottak felett s mind egyébb helyeken is valahol kivantatik oláh nyelven praedikállja és más akarmelly papokkal is praedikáltassa.

II

Hogy! az elejekben adatott Catechismust (az az a vallásról kérdegető és felelgető Tanítást) bevèszí s másokkal is bevéteti és arra magha is az ifjúságot taníttja s másokkal is taníttattja.

III

Amaz hiába való találmányokat az kössigh közül ki tisztítsa, masokkal is kitisztítassa, az napokba lévő babonás innep szentelés ugymint hëtfün szeredán és Pénteken letétessek; egyesztendőben kétszer leendő az meghholtak és sirjok körül lévő babonákat kigyom-

Iállyon, minden illetlen dolgokat és az úr vacsorájának kiszolgáltatásában sz iràs szerénth kenyérrel, borral lègyen, imide amoda való hordozàsát és egyéb rendkívül való szokássok örök felledekenysigge mulljanak.

IV

Hogy a kik az olahok közül akár eclesiai állapotbéliek s-akár közrenden való, az szent Léleknek indításából az orthodoxa vallásra álván, magakat az orthodoxus Püspökség alá adgyák, azakat semmi modon, sem titkon sem nyilván, nem bantja sem haborittja söt azokhoz is mint az hozzája engedelmesekhez egyenlő Attyafi szeretettel lèszen és azok ellen a közsègh előtt semmi ellenkező dolgot nem szerez s másoknak sem enged szerezni.

V

Széke vagy lakása legyèn Fejervarott fügése gedigh az Wladikának az magyar orthodoxus Püspöktől legyèn.

VI

Hogy azok az oláh papok a kik a Beszerikában Ráczi irásnál egyebet nem birbitelnek, magoknak és halgatógoknak nagy kárával és azonkívül a keresztyèni hallásnak ágazatit is, mellyek üdvösségre leghszükségesebbek vagy nem tudják vagy tudni sem akarjak, jollehet egynéhényszor a keresztyèni modd és szokàs szerint meghintettenek, az eő állapottyokbol letétessenek, hogy mind eő helyekben s mind az oláh Ecclesiaknak rend szerént való tanítására, azok a papok vètessenek fel, az kik az oláh deaksághot tudgyák és a keresztyèn vallásnak szükséges fundamentumiban az eő czélyokhoz illendo * tudományo legyèn.

VII

Hogy mindenik esztendöben mindnyájoknak az eő Wladikasàga alatt lévő Papoknak közönséges gyülest hirdett, holott a vallásban ha mi nehez dologh előfordul azontol köteles legyèn arra, hogy arról az eő Esperesivel edgyüt a mostani vagy következendő maghyar orthodoxus Püspököt is megkhérddgye, tanáncsolja és annak teszését javallja, kedvellje és bevegye.**

* Brancovici traduce in sârbeşte fraza aceasta astfel: на самокритическому или течению подобно.

** In sârbeşte: и егова самокритическа произволения благо угодно ему да бывають.

Több ezekhez hasonlókkal és egybefoglaltakkal No. 20 azaz husz következő Condiitiokkal egyetemben, sok különböző értelmeknek és gonosz csufságoknak magyarázattjaival; melyeknek szemtelen káromkodásával az kegyes olvasót terhelni továbbá nem akarván, innét vagyis ezen leírásból kihaghyatának annyival is inkább az keresztjen hiveknek botránkozására ne legyenek¹⁾,

Отспцеви же надметавателни срочно изложителни уставах по вишереченному, дондеже здраваго самотрениа старенши целомудрно савещавателни болгари при обладателю седмоградскому били сүт, по више подобному саписанию митрополиту Сави Бранковитю, ваздаваеми биваеми, привилегиях сиреч хрисовни прономионах, васачаским достоинством супостатно нападение отревающе вазбранаваем биваше, више много численным кратом рекоми С. Б. митрополит седмиградски; пованегда же рекоми целомудрно савещавателни старенши болгари, неци састаревшимсе временем от жилища века сего самъртию скончаваеми биваху, друзи же вишеречкомаго расколнаго междусобнаго вастаниа ради, прогнанением вачужди областех странствовать разрушени биваху, и ва савещавателни степенствах ини младоумнаго и простаго разсуждениа биваеми; ва место прежде бывшим вამещением поставлаеми били сүт, имиже младоумно и просто самотрение ка себе и ка своему калвинскому саборищу привлекиши, више вазпоменуеми ва седмиградску землю калвинско владичаство садыржаваючи, и не много минувшим временем прежде поставлен бивши Михаил Тофеуш, иже такожде новопришавтием обдыржим бив от англинской области, и от училища школкаго иже ва тържище Витембергина називаемо бивает, и ва Седмоградску държаву принашдшему ва първее, поповскаго службоделствия ради ва кнежевски двор васприет бивает, потомже и калвинским владичаством начелствовати поставлаемо бивает; сеп же по вишереченному своему калвинскому саборищу 1610 ному устроению, младоумными своими едино саглашенными присавачетаваниями не тачию обладателна седмоградскаго супротив митр-С-и Б-та устырмив на еше и оружну силу себе ва испълнение желаниа своа испросив, сина же убо тако случима биваху поупущением Божиим рещи ва истину вазможем таинство бо премудрости Божественной нами ледоумеваемо бивши гълбину сичевому самотрению самовидными васаведущей Бог тачию са подобным Апостолским свидетелством благоугодно ванимат имеет, гаво убо мит-

¹⁾ Pasagiul din urmă este al autorului.

рополиту С-и Б-ю састарвешему се време приспеваемо бивши или да известно бивает, коим мучаничским венчаваием прославити имеет превишняго Бога митрополит (іоан: гл. 4а сх 67.) и да указаемо будет коим непоколебимим подвигом течение свое совершив страданию (деа: гл. 1. сх. 67. 68. 69.) по рекшаго Апостола Павла, ащеже и пострадаен кто не венчается, аще не законно мучен будет, 1. (тимоо: гл. 2. сх. 1.) или по назнаменователному подобию Ровоама цара израилева, небрегшаго совета старцев на посавету младоумним отроком творити паче произволив, егоже ради царство егово от него виземшице Іероваму ваздаваемо би- 1611 вает, (2. цар: гла: 12. стх 10. 11. 12.); ваяистину и случением сим в дни жилища и видения очима нашими, тажеже сила Божествана и нынѣ крепкою десницею превишняго Бога, вавставно действуема бити, како убо по младоумнаго им произволения м-у Сави Б-ю мучительно и напастователно насидствие сатворившим, в седмиградску държаву биваема калвинска област, отета бивши в скоро римскому кесару Леополду първому предаваема бист, какоже в предбиваемо изложително саписание пространнителним изяснением ваобразуемо бивает.

Рекоми же убо калвинскаго владычества държавяющееся Михаил Тофеуш, ва исполнение рекомое желание свое са своими ему сагласившимися и оружну силу от князя ва помощ испросившему рукою оружною ваставшим, на митрополіиску обител дреколним устырмлением нападают и састаревнагосе митрополита подагріиским недугом на одре лежащаго обретают, ох-окаменненаго и без образнаго неваниманина, ох! ожесточеннаго и без студнаго (sic) им 1612 несамилшенина, ох! омраченнаго и тмога погрєннаго им фарисейскаго нерасужденина, кроме савести Божєставнаго православно строителнаго изтезаваниа и кроме васачаскаго законнаго осуждениа и оправданиа, беззаконному им осуждению митрополита предавають, и от болезнующаго одра подагріиским недугом отегощенному бившу, грозним немилосърдием ваземшим его на единаго кона вазлагают и таковым поруганнем ва Игемониски претор относим бивает, идеже ва узилищну кустодию притворением вameщаваем бивает, таже по самотрению изложителнаго им устава, тако да от васуду биваема им имениа васхитити вазмогут, и еди ноутробнаго брата митрополитова Георгина Бранковитя са митрополитом единокунно ва туюжде узилищну кустодию притварають, и ватомжде часу отнуд повасуду людие отсилаеми бивают и тако от домови ими имеющими таки и от иние градови, идеже имениа

ими обретаема бивають от васуду ва то лето носима сут; поминувшим же неколикими данми кнежевского двора първоначелнейши
 1613 строител ка себе призвавши Георгиѣ Бр-ѣа помногому истезанию, како о имению ими тако притчами и о верователному им закону, таже и обедовати са ним его зауставивши идеже и мнози ини боляри, на трапезно обедование вазлежущим единокупно, от рекомаго дворского постелничаством първо начелнаго строителя вапросим бив рекше: Чегоради не избирает себе единого верователнаго закона, от четири законов називаеми калвинска, Папническа, Лутеранска и Арианска, иже ва седмоградску държаву верованием васприети сут, на вълнуется таковою омраченною слепотою иже ва държавну землю, области и начелства Седмоградскаго никаковим подобием васприета небивает; Георгие Бр. же сицево озлобительно и злохулно вапрошение услывавши сърдоболезним и прискърно сетованием обаче же ва Господа Бога упованием ваздахнувши ка премилюстивому Богу кратким словом ответ ваздав рекше како да аще православной пашой вери закон ва седмоградску държаву никаковим подобием васприет на бивает, кто убо о том вест еда како аще пред благим Богом, васачаским подобием васприет будет, разумевши же рекоми постелничаством първоначелствующей дворни
 1614 строител отнуд ва таи час от трапези обедователней ваставши ва кнезу отходит отнудже вестник присилаем бивает, иже повелителна биваема вазвестив рекше Георгию Б-ю, да паки вазвращаем бивает ка митрополиту брату своему и тамо да пребудет отнудже призыванием и пришал бист.

Паки же поминувшему же некоему времену истезание придавши Георгию Б-ю некими дароваздаванми испросившему се отпущен бивает, паче же такового упования ради, како сакървенна им именина, ащеби и ва землю вакопана била, при лащением да от них вазимаема бивають; ва том же таковому делу от белградскаго тържища престолно биваемаго ка Радноту називаемому кащелному месту кнез отхождение садевает, идеже обичною кустодискую стражою помежду пешачскому войнству, ва колесницу свою вавестившим Митрополита С-у Б-на, реченним подагриским недугом лежешому ва раднотско место отпощавають; Рекоми же митрополитов едино утробни врат Г. Б. по отпущению своему
 1615 васачаско понуждительно настоение приложив, аще би и неким ваздавателним откуплением митрополита брата своего избавити вазмогал, испитающе како при кнежевского двора начелствовавшие, тако и ва ини странах благоугодни свои биваемие повасуду про-

течением обходя и ванимающе васачаскаго савещаваниа опасно
 вазискающе искусив, обачеже ниековаго пълзователнаго утешениа
 са помощию и брата своему избавителнаго случениа приобрести
 невазмогава, на еше приумноженнем прегорчаишу сицеву злобу
 бити воистину разумева, рекше тако сакървена биваема богатаства
 им ради отцущен бив, пованегда же васа богатаства имеющими
 васприети будут паки потом Георгия Бранковитѣа притворити
 васхотевшим са братом своим митрополитом единокупно ва зато-
 чение приключившим, коначному поглублению предавшим отнуд
 неизбавляеми бити имеют, по случителному подобию такоже и неци
 първоначелни болгари от жилища века сего приключени ва окови
 железными скончаваеми били сут, сиева же искусно испытателна 1616
 превидениа самоотрителному разсуждению предавши, Г. Бр. ка
 митрополиту брату своему ка кашелски Раднот, вазвращением и
 прискърбним сетованием васпет отхождаваем, идеже са рекомим
 митрополитом братом своим савещавашоуму се и вишерекому при-
 готовляваему прегорчаишу злобу вазвестив, таковым пособним
 последствованием завистно супостатсвующей, памет ими са шумом
 погубити ташет се; Божественним же духом и бадарставним дър-
 зновением укреплен бивши митр. Сава Бр. разумевши васа супос-
 татна и зло самислителна савещаваниа, пачеже видевши брата
 своего на себе нападающа и глаголаща родителним риданием,
 да своим родителем не зачето би било егово рождение, нежели
 такову прискърбну жалост зрети ему, ни вачем ськрбети ни сапу-
 щением сетовати ни брата своего ни себе недопустив, тачию Бо-
 годахиовенною ревностию брата своего утешити васхотевши, Апо-
 столским проповеданием ваниюще усърдно глаголав, брате преваз- 1617
 люблени и духовное мое чело неизнемагаи, Божия бо сила ва
 немощи савершается, к. кор. гл. ѲГ стих е. Еда ими сапричест-
 нии бити сподобимсе блаженства оного, светими своими устми бла-
 гоутюгодним своим обещаващаго сице, блажени есте егда понесет
 вам и ижденут ви васак зал глагол на ви лажуще мене ради мао-
 гл. е. с ^х ѱ и ва истину труднейшаго обремененна ва сьрдпу моему
 неимею, паче еже тебе зрети ми мене ради п при мне ва юности
 твоеи пзгибающаго, а зло уже ерен биваю, и време моего от-
 шаствиа паста, подвигом добрим подвизахсе, течение оновчях,
 православу веру соблюдах Ѳ, тимоо. гл. ^х Д с Э Н и нига да ваз-
 величитсе Хс. ва теле моем аще животом, аще ми самьртию мне

бо еже жити Христос бивает, и еже умерти приобретение ест,
 фил. гл. ^х а. с. ѿ. ѿ.

- Наси҃аже Богодахновена благовествованнѣа, митрополиту брату
 своему обещаѣ Г. Б. рекше благословеннем преосвещеннаго ти
 1618 Архiereиства и моим самотрением, мноу петрудно би было мне
 пред собою прискѣрбным сетованнем не зрети, аще би преодоле-
 ванием ва благоугодно пѣзлование случаваемо било, да отшаствием
 ва ину страну избавление от супостатных приобрести возможно,
 и по синаже паки митрополит умилно възревши на брата своего
 глаголав повпше рекшуми довело би желанию сѣрдцу моему да
 тебе услышу избавлена бити, на убо вен не обично ти бивши
 страсто тѣрпно путшаствие вачужди странах и слабога естѣства
 телеснаго обдѣржиму ти бившу сумнение имею, да некако супос-
 татским васьищеннем паки вьспет тебе не принесут, ва вторую
 мою прегорчаишую горест и прегрозненшую самѣрт, обачеже ва
 Господа Бога вьсе дѣржителѣа нечаѣ нашу възложившим нам прѣиди
 ка последнему моему целованию прѣжде скончаванию моего и да
 будет Господь Богъ с тобою и Ангел его проводиѣ товию сина
 Товѣина благим вождьством да проведет те, тов. гла. ^х ѿ с ѿ и аще
 ти възможно будет, приобщи едино саглашение свое, са древним
 1619 прѣдним своим катакузинским сародствием ихже довольно имеши
 ꙗко ва Константинопольски град, тако и ва вѣлахозапланинскѣу дѣр-
 жаву и ва различни инѣ странах, имѣже православно твое жилище
 извѣствованнем саблюдетѣ възможноши, единым наказанием тебе
 привьспоменуѣу да не преступити оспѣдением от православнаго
 древни прѣдѣцев наших ва веки; приближившусѣ Г-ю Б-ю ва узп-
 лищному и подагрѣйским недугом лежѣмому одра митр-а брата
 своего и последнаго целованнѣа лобзаннем сѣззецим обнемшимсе
 жалосным и прискѣрбным риданием един от другаго растание
 сьатварают; таже оттуду отпадшему и са некими саветникѣв сь-
 ставшемусѣ испитающе понуждение приложив еще да избавление
 приобрести възможет обачеже конечно ожесточенне им разумеши
 ва озлобление и елико вѣщше настояанне твораше тольки иже устѣр-
 мителѣному ꙗрост ваних видѣше и нехотѣщему саматрающемусѣ
 ино творити ему не възможно бист, на отходѣщему ва дом свои
 1620 биваемѣи ва тѣрпѣщно место називаемо ѿяжни винц и тамо не-
 коего времена закасеннем пребивши приготѣвление сьатворив,
 потом от сародствия своего единого себе благоверненнаго име-
 нуемаго Иоана Бранковитѣа Анепѣйску лѣзу рода своего саним

влекущаго, емуже първорожденнаго сына Саву Бранковитя именуемаго, младенчаскою службою предстателствующаго при себе имев, такожде и путнаствительные стази добре знающаго вождя, са прочими добре приготовленными службительными и добре оружными конными восприемшемусе и превышняго Бога ва помощ призванному отпаштвие сатварает, и тогожде васе щедрого Бога, помощию и защитительным заступлением, походатаинными молитвами митра-брата своего, сквозе държавне предели называемие Хацаг шаствующому високне планинские гори валежмо и проходно блително место, называемо Вълкан благоугодною тишиною Богом санабденному бившу прохождавает, даже и до Банекаго престолнаго тържища при текущой води зовомой жну приспеваает.

Са Кралево же рекомо банско престолно тържище обретаем бн- 1621
ваше, и благороднаго племена искусним учением како словенским тако и латинским биви муж. именуеми Радул Нестурел тогажде банства велики бан държавною начелствующей нже досто угодною частию восприемши Г-на Б-га, како своего древне знаемаго паче благоугодно пригатовившаго, прилежно потребователными устроении от утрудившагосе путнаствина, и по некими добропочивателными данми восприемшемусе, поновительными конуми (sic) и провождительными людьми своими, пратещему ка обладающему кнезу шаствовати его отпустив, и тимжде путнаствием отходит и ва престолно тържище называемо Букурещи; туже убо саставшиесе и са обладателним кнезом тогда първоначелствующаго именем нарицаеми Шербан войвода Кантакузино, иже Г-га Б-га сърдачною любовию восприемши, васачаским благоугождителним утешением его ущедрив, рекше вазлюбленн брате древне твое братолюбие ва забвение не имею, егда п мне странствующу бившу и тебе ваз- 1622
можна биваема, васачаска благоденаниа свога от мене странствующу бившу и тебе вазможна биваема, васачаска благоденаниа свога от мене и от мои сародников преизобилно не вазбрания еси, тому и аз са пособствующе вазможными бивши учестити те хошу, ниже ва ени чужди народи странствовати те допустити небуду, Богу премилостивому благодарение са пофадами сатвараю, до zde васамиренню сахранившаго те и целокупным здравием, проводившаго те, отнуд едино сагласним изложением превечнаго Бога ва помощ призвавшим нам, прочаи дела настоятелна благополазнейшим и тащителним поспешаствием устроить будемо, таже благоугодно пребивание Г-ю Бр-ю изследствовати се повелев ожидающе благослучимое време, тогда тамо пребив. Православно же нашему на-

- сикователни калвински гонители, усиливши Г-а Бр-а ва вла-
хозапланинску държаву прико планински горах ва самирение про-
шастивне сатворившу бившу, велѣим самоцением обдържимим бившим
вазглаголали сѣт и тако неким предвидением по злодействию им сами
себе пророковати зачинают сѣце, се убо са прочими болгарими ва
1623 константинопольски град прибегнутими супостати наши при огу-
щением преумножени бити имеют и ва истину сѣе случение нами
вазнаменение бивает, тако не по много минувшему времени наша
верователна законна област и държавно начелство от странах сих
конечно истребление воспрѣяти будет и ва ином народе отсуду
васхищением приважданаемо будет и от того времени зачинают
званїа ради воспет люди отсылати, ка Г-ю Б-ю тако от сарод-
ствїа своего тако и от инїе людїе, обаче же известно ведомо
бывши насем благоверним лукавно им саставление, тако приласти-
тельно звание васхищенїа ради сатварают, егоже прилащению
по желанїю им невазможшим уллучити, ва некое време ва узилищу
кустодїю митрополита С-у Б-а садържавают, конечноже видевши
1624 тако саставителна свога желанїа савършено исправити невазможут,
паки и спїтающе понуждително настояние сатварают, да митр-а
на калвинску свою им унию приведут, много различна угаждениа
не тачїю кащелним имением обещавающе, на еше ва толицей своей
старости и на бракосачетаванне насидествоваху его.

Васаже сїцева бого мърска покушения разумевши митрополит,
вспоменуѣ Павла Апостола послание сїце глаголающаго напасть не-
достїже тачїю чловекаса, силан же Бог, иже оставит вас иску-
сити се паче еже можете, а корѣ. гла. і. сѣ гї. семуже сапособствует
їевангелско благовествование сїце нест раб боли господа своего,
аще мене изгнаше и вас ижденут, іоан гла: ії. сх. кї. Блаженїи же
Іов сїцевим страсотърпенїем васех нас наказующе утешавает,
подобїем сим реьшаго: блажен чловека егоже обличит Бог. Нака-
заниаже владържителга не отвращаєсе, Іов. гла: і сх. зї. пачеже
претърпенїем до конца спасїтєсе васхотевши митрополит ценоко-
лебїма сїцева ответа ваздаванїа себе избрати благопроизволив,
рєкше повинностїю веровати подобаєм богови паче нежели чело-
веком деа: гла. і сх. кї. егоже ради калвинскаго соборища
1625 сверепно вазбецение паче устърмившїе, повеленїем им Павла
Апостола тамничными узилищными васхищенми и палично муче-
ничаскаго бїенїа приобщенїем страсот тьрїно Бога прославив
ї. кор. гла. аї. сх. кї. кї. Посїхже ваудивление зри православни
чїтителю и любо коего вазраста сїшїителю, како васещедраго и

премислостиваго Бога пре крепкага десница, злохулним гонителем озлобленна им беззаконодепствию не оставявае, ибо не помного минушему времену случиму бившу сему тиранскому насильствию, ва седмоградски Калвински начелствующем, услышимо бивает, како цар турски произволение ваздав болларом седмоградским више-васпоменуемым иже ва константинопольски град бегством притекнули беху, да ва место Михаила Апафи себе иного обладателя избрати будут, иже не по много минувши данми савършено изследствуемо биваше, аще произволением Божиим Римским Кесаром и Турским царом, саузно изложителни мир случением небил разрушен и таковаго турскаго произволения ради седмоградскѣи обладател Михаил Апафи, двочисляна супостатва своа видевши велии самущаваем биваше, како убо от единие страни угърски 1626 гроф Имре Текели именуем, крепкою оружною рукою и турскою помощию нападаше на нас, от другие же страни ва константинопольски град прибегнути биваеми седмоградски боллари о изложению Михаила Апафи понуждение твораху, [имиже кроме Г-на Б-на ва влахозапанциску държаву пребывающаго имена по реду сѣга биваху, Павел Белди, Владислав Чаки, Ома Домокош, Христофор Палико, Жигмонд Белени и Валентин Калноки, иже како грофским тако и първоначелнаго земьскаго савещеванна и различнаго степенства чиновним ликом сажьржаваеми биваху, иже едино сажлашение свое присавачетавани беху и са влахѣйскими обладателями, пачеже са войводом Шербаном Катакузином влахозап. обладателем имже ходатайством и седмоградски обладател Михаил Апафи настояние сатворив, отпцавающе свое често кратниие посланики да самирение притворити вазможет, са между собою расколно вастанием прибегнути болларом им, находитанствие аще би и невазмогал сатворити то убо да Шербана войводу ва 1627 свою благоугодну страну паче присаваздържавати вазможет, да не ка супостатовующим ему приставши, суседствующаго се саузно изложения са ним биваемаго отлучитисе nebude, егоже ходатайства ради от узилищнаго притворения и митр-а С-у Б-на освобождению предав, обаче по свободителнаго отпущения м-а Сави Б-на, како састаревшагосе жилище временом тако и подагрѣйским недугом уже отегощевшущое слабостию обѣржиму ему бившу, непомного минушему времену страсто търпну душу свою варуце Божи православным подвигом приваручив и от жилища века сего ка древним преоцем своим приселение сатворив.

Вазлюблени читателю и читаема биваема благоугодни Слыши-

- телю, до zde спинавшисе случима митрополитом Савом Бр-тем, нына еще к сими придаваем елика праведним и не лицемерным судом превишняго Бога деисвуема биваху ва гавставно видение зрещим Богобогазним вниманием тако митрополитска восточна
- 1628 църква нашего православна ва седмоградску землю биваема, ва негда и любовакое време от калвинскаго саборница, силним нападением гонение страдати имееше, и ни от единого мирскаго православнаго обладателя възбраняема бити не възмогаше, тогда васещедра и прекренка десница превишняго Бога васедържителя, различным преудивлением Божественнаго своего тайнаго самотрения, премилостивным и праведным судом са небес ва помощь православию нашему санисхождаваше, по рекшаго благовествования евангелїйскаго богодахнования, тако убо иже невазможна бивают от человек, възможна суг от Бога, дук гла. иї сх. кз. таковым убо Божественным благоприволением заступително защищение православна нашего пследествовавшисе, ва седмиградску държаву егда супротив рекомаго нашего православна, калвинско гонение насилвателным нападением въздвизаемо биваше, тогда васегдашним случением или междусобна ратователна и расколна устырмления въздвизаема случима биваху, или иноплеменими бран творительными и вахождительными нападением, овогда турскими и татарскими овогдаже немачскими и прочими окрестными чуждними воинствами, запустительными истащеванми и сакрушительными разрушенми обдържими биваху, печеже (sic) убо и не ва преподовление временными летими, областию начелствующим калвинским кнезовом иже от десетого лета не тачию господарску свою област, на еще ни пребывание жилищу своему вапред продължити не възмогаху, накоже гавставно зримо бивает от сего леточисльнаго времена; първим бо зачинанием прежде митрополита С-и Б-га, бист Калвинско гонение супротив православию нашему, при митрополитва именуемаго Генадие, ва дни областию господаревующаго Гавриїла Бетлен, ва лето господне 4х91 пребивателноже егово жилище скончаваемо бист ва лето 4х96. второ калвинско гонение супротив православию нашего бист при митрополита именуемаго Досифей, иже нетачию ва узялища тамницах мученичаским венчаванием прославив прещедраго Бога, на еще зуграфским худажаством
- 1630 уподоблен бивши ва железными обови насилствован бив, кнежевские полати зуграфским писанием приуподобити, ва канцелско пребывание називаемо Раднот, ва дни начелством обладающего първаго Георгия Ракоци, ва лето господне 4х.л.л. жилищно же

прєбываніе егово скончаваемо бист в лето господне 1631. 1631. то-
еже више гонение сапособствием изследствуемо биваше, и при
митрополиту Стефану иже не помноже блажено биваем бив; и ре-
комо калвинско гонение непрестано бивши еще, и при митрополи-
скаго Архиперейства Сави Бр-ю ва дни господарством начелствую-
щаго втораго Георгия Ракоци, ва лето господне 1632. 1632. емуже
скончаваемо жилище бист ва лето господне 1633. 1633. Семуже Георгию
Ракоци еще живу сущу турецкаго цара повелением ва изгнание
ракоциево, областію начелствовати поставлен бив франциско
Редєи именуеми, толика же междусобна расколна и ратователна
вастанига биваху, тогда ва седмоградску държаву, иже велики
везир константинопольскаго града, турецкаго цара силою ваставши
и под еновски град отпаднему по васприетію Еновскаго града
именуемаго Аюша Барчаи седмоградским обладателем бити пос- 1631
тавив велики везир, супротив же сили турецкой начелство области
Сеомоградской васприет и васхотевши Іоан Кемин, немаческо и
угрско воинстванно оупълченіе присавакупивши, силою рукою ва
Седмоградску държаву вахождение сатворив, идеже турецкою силою
побежден бивши, ва брантворителному ратованію погибает, сїиже
васи три седмоградски начелствующей обладатели, угърским езиком
називаеми Редєи Ференц, Барчаи Аюш, Кемину Іанос кроме ре-
комаго Редєи ференца егоже от начелства обладателнаго втори
Георги Ракеци изгнал скончаваеми били сѹт от жилища века
сего, до ва лета господна 1634. 1634. по сїиже ва седмоградску дър-
жаву областію начелствовавши Михаил Апафи, калвинскаго сабо-
рища последна гонение бивает, супротив православна нашего
при више много числєним кратом, рекомаго митрополита С-и
Б-га, ва дни областію садержаваяющаго Михаила Апафи ва лето
1635. 1635. скончаваніе же петачію жилищу еговину, на и отетіем
държавной области калвинскаго начелства, по вишереченному ва
области римскаго кесара приселена бивает, ва лето господне 1636. 1636.
1637. 1637. от нудуже васакому чатущему и слишашчему не ва мало
удивленіе бити възможет, наковим времєно сабрацителним жилищем,
ради гонєнига православни вери нашої, ва отмашеніе супостат-
ствующим предстателствоваше, твораи прещєдри и васєдържител
Бог, иже васєх нас премилостивно васприємши, ва вєчно и без-
конєчно жилище небєсно, са преподобно благоугодными своими едї-
покупно ванпті да сподобит, о Христе, спасителе нашем Амин.

2. TRADUCEREA.

„Sus numitul Ioan Brancoviciu a avut patru fii și două fiice. Fii săi se ciehmau 1. Simeon 2. Mihail 3. Vasilie 4. George. Dintre aceștia Simeon, fiind cel dintâiu născut și ajungând la vârsta de învățătură, prin sânguința tatălui său se împărtăși de învățăturile dumnezeieștei scripturi. Pe urmă dorind să vadă obiceiurile popoarelor dimprejur, pentru pricina binecuvântată și prin mijlocirea rudelor sale dobândi învoirea tatălui său, astfel fu condus de oarecari neamuri în ținutul Paeoniei, din țara ungurească, de unde merse în părțile Iliricului său, apoi în Misia de Jos și trecând apa Dunării se duse în Țara Românească, pentru a cercetă acolo în sfânta mănăstire numită Komana pe unchiul său Longin Brancovici, arhiepiscopul din Ienopole. Unchiul său îl primi cum se cade și cu bucurie, ca pe un nepot al său și nu voi să-l îngăduie dela sine câtva vreme, apoi, dupăce trecu mai mult timp, în sus numitul târg, Ienopole se ivi, cu voia lui Dumnezeu mare scârbă și ciumă aducătoare de moarte, într'atâta, că Ioan Brancovici, care petrecea acolo, căzu în această scârbă și boală de moarte împreună cu fii săi și în mai puțin ca o săptămână sfârșindu-se Ioan Brancovici și fiica sa mai mare, fură amândoi înmormântați într'o groapă. Iar fiica sa fusese căsătorită. După aceea, a treia zi, fură îngropați într'un mormânt, lângă tatăl și sora lor, în acelaș chip, alți doi fii Mihail și Vasile. Astfel remase în viață numai cel mai mic și mai tânăr dintre frați George Brancoviciu, dar nimeni nu credea să poată trăi mai îndelungat, căci încă în frageda sa copilărie fu atins de o boală grea, care îl munci până ce ajunse în etatea de învățătură. Toate aceste, preamâhnita mamă și rudele ei, căutând prilej, le vestiră prin scrisoare lui Longin Brancovici și lui Simeon Brancovici, chemându-l acasă și rugând umilit pe numitul arhiepiscop să-l trimită îndărăt la mamă-sa necăjită.

Înțelegând aceste vești numitul arhiepiscop cheamă la sine

pe tânărul său nepot Simeon Brancovici și îmbrățișându-l cu lacrimi în ochi, îi zise: «Copilul meu prea iubit, abia mi-te-a trimis tatăl tău, după multe scrisori, pentru a cercetă bătrânețele mele, iar acum mânăta ta mamă, care a rămas singură plângându-se cu durerea ei, mă silește a te trimite acasă. De aceea dacă ai nevoie de ceva, ia-ți cu tine», și după ce-i dete buni tovarăși pentru a-l însoți, îi îngădui a-se întoarce la mama lui.

Iar Simeon Brancovici sosind în patria sa s'a îndurerat și tânguit împreună cu celelalte rude și numai dupăce au trecut multe zile s'a putut mângâia, apoi rudele sale adunându-se iarăși se sfătuiră, ca să înoiască casa rudei lor și jalea adâncă s'o preschimbe în bucurie, îndemnând pe Simeon Brancovici a-se căsători. Iar Simeon Brancovici se apără de căsătorie zicând, că la porunca unchiului său, a arhiepiscopului, trebuie să se întoarcă din nou la el împreună cu micul său frate. Dar nici maică-sa și nici rudele sale nu îl lăsară, ci mai vârtos cu toții hotărâră de îl căsătoriră pe Simeon Brancovici, care după aceea, la timpul său și copii a avut.

După oarecare vreme pristăvindu-se întâiul preot din târgul Ienopolei și fiindu-i acesta rudă după sânge, cu numele Grigore Brancovici, că în acea vreme arhiepiscopia mitropolitană cu toată clădirea, fu mutată din târgul Ienopolei și așezată în Bălgradul Ardealului, de către desamintitul Mihail Basarab, voevodul Țării-Românești, iar Ienopolea căpătă atunci numai un preot de frunte, care se chiamă protopop. De aceea, cum am zis, mutându-se arhiepiscopia de aici și schimbându-se în episcopie, în locul căpeteniei episcopoești fu așezată cea protopopească și cu oficiul de protopop fiecare protopop din Ienopole dispunea peste tot cuprinsul eparhiei.

Întâmplându-se deci, după cele spuse, să fie protopop în Ienopole, ca prin o minune a lui Dumnezeu fu chemat și într'adevăr prin minune fu chemat, căci Simeon Brancovici niciodată nu avusese în gând să iea asupra sa chipul preoțesc; petrecând el într'o localitate dela margine și făcând parte din garnizoana de apărare a orașului, se ciocnea adesea cu cetele turcești de graniță cari atacau pentru a prădă și se isca astfel mare vărsare de sânge. Numele lui Simeon Brancovici ajunse la atâta faimă, că deși nu eșă din cetate în poteră sau goană și prădalnicii turci erau biruiți, învingerea i-se atribuiă totdeauna lui. Iar dacă încheindu-se pace pe câțva vreme între Turci și Unguri, se rupea pacea, după obiceiul dela graniță și veneau solii turcești în cetatea Ioanopolei la

comitele suprem și căpitanul unguresc, ridicau plângere împotriva lui Simeon Brancovici, așa că fu rugat de cetățeni, până mai rămâne în chip de mirean, pentru înțelegerea pașnică, să plece în ținuturile mai din lăuntru ale Transilvaniei pentru a face pe Turci să-l uite. Dar și după ce primi chipul preotesc, venind solii turcești se plâneau împotriva lui Simeon Brancovici, iar cetățenii răspunzându-le ziceau: că Simeon Brancovici părăsind vicața de lumean nu mai iasă în cetele de pradă, ci ca preot slujește lui Dumnezeu. Iar solii turcești răspundeau astfel: nappal pap, éjszakán fogyveres ellenség és békességrontó, care pe înțelesul nostru este, ziua-i popă, iar noaptea dușman înarmat și stricător de pace.

De aici de bună seamă se vede, că Simeon Brancovici s'a născut în zodia planetei lui Marte, în cea războinică, și nu a lui Mercur ori în zodia altor planete, căci într'adevăr nici creșterea nici caracterul său nu-l destinaseră pentru tagma preotească, dacă nu ar fi fost chemat la preoție prin îndemnul dumnezeesc, ce s'a coborât asupra lui.

Atunci nu numai rudele sale din Ienopole au stăruit să-l convingă, ci adunându-se în sobor toată eparhia episcopală a Ienopolei, zicând, să nu fie așezat vre-un om strein în cel mai de frunte scaun preotesc, ca nu cumva să se mute, pe urmă, eparhia episcopală din târgul Ienopolei unde ei se luptă sub stăpânirea unor limbi streine și a unor neamuri dușmane bisericii răsăritene. Ei insistară cu toată puterea, ca scaunul episcopesc să rămână vechei familii a Brancoviciilor, căci toate rudele îl vor ajuta, cum l-au ajutat și până acum. Dacă însă ar ajunge această eparhie la un însernat neam strein, li-se pare, că va fi împărțită în mai multe părți. Și astfel după îndelungate stăruinți și multe îndemnuri l-au câștigat pe Simeon Brancovici, care prin purtarea de grije a lui Dumnezeu fu ales în funcția amintită de protopop. Iar Simeon Brancovici abia supunându-se dorinței obștești, numai un lucru a cerut să se facă după voia sa, zicând, că nu va primi hirotonia, până ce nu înștiințează pe unchiul său Arhiepiscopul Longin din Țara Românească. Înțelegând aceste cei adunați întocmiră scrisori de recomandare pentru Simeon Brancovici, atât orașenii, cât și ei înșiși, întărindu-le cu pecetea orașului, și ale lor și îl îndemnară să plece. Când se petreceau aceste și când dânsul era gata de drum, i-se născu un copil, care muri pricinându-i jale, ceeace văzând-o mulți ziceau, că Dumnezeu a lăsat această lovitură, pentru că a refuzat hirotonia stării preoțești. Fiind

apoi din nou grăbit, merse în Țara Românească, în mănăstirea Comana, la unchiul său Longin Brancovici, căruia îi povesti toate cele întâmplate și îi dădu scrisorile soborului. Iar înțelegând arhiepiscopul Longin chemarea dumnezească a nepotului său la hirotonie, se îmbucură foarte și se găti de drum la Târgoviște, unde se făcu în câteva zile călătoria, pentru a aduce la cunoștința Mitropolitului Ștefan al Munteniei sosirea nepotului său Simeon Brancovici, pentru un lucru folositor sufletului.

Mitropolitul Ștefan aflând, că e nepotul arhiepiscopului Longin și că a venit dintr'un ținut așa de depărtat pentru hirotonie s'a umplut de bucurie sinceră duhovnicească și dădu îndată poruncă fețelor bisericești să pregătească de sfințire pe nepotul Arhiepiscopului Login. În Duminica viitoare la slujba dumnezească a liturghiei s'a făcut hirotonia întru preot a lui Simeon Brancovici, cu ceremonialul obișnuit, prin mâinile Preasfințitului Arhiepiscop și Mitropolit Ștefan al Târgoviștei. Atunci se întâmplă, că pe când se săvârșea sfânta liturgie a hirotoniei, chiar în aceiași zi se înmormânta în Ienopole soția răposată a lui Simeon Brancovici. Numele Arhiepiscop Login întorcându-se în mănăstirea sa luă cu sine și pe nepotul său prezviterul Simeon Brancovici și de acolo, având suflet milostiv de arhieru, îl dăru cu daruri cuviincioase atât preoțești, cât și cu de altele, despărțindu-se de el cu lacrimi în ochi, dimise în chipul acesta pe nepotul său. Iar preotul și protopopul Ienopolei Simeon Brancovici întorcându-se în târgul Ienopolei află, că a rămas fără de soție și găsi pe mahnita sa mamă, care în cinul monahal se numea acum Maria și pe tânărul său frate George Brancovici și pe celelalte rude. Orașenii și preoții îi eșiră cu bucurie întru întâmpinare, căci așa erau primiți atunci protopopii, ca și odinioară Arhieriei. Iar după ce cu mare mândrie s'au bucurat îndestul, prezviterul Simeon Brancovici în câțva vreme a așezat bune tocmeli atât în orașul Ienopolei, cât și în împrejurimile eparhiei sale episcopoești, întărind și păstrând în credința bisericii ortodoxe răsăritene turma lui Cristos. Căci în acea vreme și în acele ținuturi se ridicase unia calvină, adecă credința de unire, cu mari siluiri și prigoniri, așa că în unele părți ale Transilvaniei se găseau preoți, cari nu numai, că părăsiseră legea bisericii ortodoxe, ci chiar se rădeau de tot cu bricia. Dar prezviterul Simeon Brancovici păstră neclintită ortodoxia, atât dânsul, cât și la eparhioții săi. Ce s'a întâmplat pe urmă?

După ce a trecut oare câțva timp mitropolia din Transilvania

a rămas fără de arhiereul său preasfințit și nefiind mitropolit în țara Ardealului, s'au adunat în sobor, atât clericii, cât și mirenii, în cetatea de reședință a Belgradului, în mănăstirea mitropolită cu hramul Pogorării Duhului Sfânt, Dumnezeu mărit în Treime Sfântă și au desbătut și s'au sfătuit îndeajuns despre mitropolitul, care trebuia așezat. Pentru multe cauze și pentru meritele sale, deși era socotit ca prea tânăr de-a ocupa acea demnitate, totuș în fața necesității, toți se declarară, prin alegere, pentru Simeon Brancovici, zicând, că cu voia lui Dumnezeu îl confirmăm și noi după a noastră cumpănită înțelegere.

Când se săvârșea alegerea în chipul acesta, atunci stăpâna în ținutul Transilvaniei George al doilea, după neamul său vechiu numit Racoți, care când i-se dete de știre noua alegere de mitropolit, îi acordă cuvenita confirmare domnească și îl trimise, cu scrisorile cuvenite, la Voevodul Țării Românești, domnind atunci Constantin Vodă întâiul, care se trăgea cu neamul din vechea viță a Basarabilor. Simeon Brancovici sosind în Târgoviște dădu cu supunerea cuvenită scrisoarea Domnului ardelean, George Racoți al II-lea, lui Constantin Vodă, care stăpâna, înștiințându-l, împreună cu soții săi, despre alegerea sa de mitropolit. Iar Constantin Vodă, înțelegând solia sosită și după obicei, nefiind cu puțință, din cauza tiraniei turcești arhierilor ardeleni a merge la scaunul patriarhal pentru sfințire dispuse a se săvârși această lucrare din partea Exarhului patriarhal și Mitropolitului Țării Românești. Susamintitul Domn muntean Constantin Basarab Vodă întâiul văzând dorința principelui vecin din Ardeal [George Racoți, dar mai ales pe mitropolitul, care avea să fie așezat în zilele domniei sale se înveseli și dădu poruncă lui Ștefan Arhiepiscopul și Mitropolitul țării sale pentru a sfinți pe mitropolitul din Ardeal. Mitropolitul Ștefan ascultând porunca domnească și că va avea să sfințească de mitropolit pe acel Simeon Brancovici, pe care mai înainte vreme îl hirotonise de preot, cu multă, ba și mare bucurie s'a îmbucurat și trimise îndată știre la unchiul aceluia, Login Brancovici, fostul Arhiepiscop din Ienopole, invitându-l, ca și pe ceilalți episcopi din eparhia sa, să se adune în Târgoviște, căci se va face sfințirea mitropolitului din Ardeal.

În ziua amintită, luna Septemvrie, la Înălțarea sfintei și de viață făcătoarei cruci a Domnului, după cum aievea se vede și din mărturia cuprinsă în literile de mai jos, dăruite lui Simeon Brancovici, pentru chemarea apostolească a nou sfințitului arhiereu, s'au adunat

în mitropolia din Târgoviște atât arhieriei greci streini, cât și arhieriei altor neamuri și ținuturi aflători acolo, precum și episcopii eparhiali din țară pentru a îndeplini lucrarea după rânduiala desăvârșită. Întăiu fu sfințit, după rânduiala obișnuită întru ieromonah, și schimbându-și numele de botez Simeon, după vechiul său strămoș, cel dintăiu arhiereu al țării sârbești, al sfântului Sava, fu numit Sava. A treia zi, săvârșindu-se sfânta liturgie, cu împreună lucrarea lui D-zeu, fu sfințit de mitropolit. Atunci i-se dete, după primirea darului duhovnicesc și o scrisoare apostolească scrisă de mâna numitului mitropolit Ștefan, în limba slavo-română în care după titlul său arhieresc, ce premerge, se zice astfel: ¹⁾

Numitul, nousfințitul mitropolit ardelean Sava Brancovici, cu îngăduirea lui Ștefan din Târgoviște, mitropolitul Ungrovlahiei slujind de două ori în mitropolia târgovișteană, pentru a se obicinui, așeză prin hirotonie clerici, ceteți, ipodiaconi, diaconi și presbiteri preoți. Dar în ziua preasfântului apostol al lui Christos și evanghelist Luca cu voia binecredinciosului Domn numit mai sus Constantin Basarab Voevod, fiind El însuși de față la serviciul, Dumnezeuesc cu mărită evlavie și cu binecuvântarea mitropolitului Ștefan, care de asemenea era acolo, servi, cu împreună lucrarea lui D-zeu, în biserica catedrală dela Curtea Domnească, sfânta liturgie. El fu apoi ospătat cu bunăvoință la masa domnească fiind cinstit atât cu odăjdii, cât și cu alte daruri din partea lui Constantin Basarab Vodă întâiul.

De către mitropolitul Ștefan, care l-a hirotonit, fu învrednicit, în asemenea chip, de o cuvenită ospătare și de daruri, iar pentru a întări frăția cu dragoste și împreună liturgisitoare, care s'a încheiat între ei, îi dăruî toiaagul său arhieresc, care se găsește și până acum în acea mitropolie. De asemenea și Sava Brancovici îi dete darurile, pe cari le adusese din partea sa și astfel, plecând, cu bună bucurie din cetatea Târgoviștei, se întoarse în eparhia sa, în Ardeal, și făcând drumul peste munți ajunse în cetatea Brașovului, de unde pornind spre cetatea de scaun a Bălgradului sosi la mitropolia ce se află în acea cetate. Aici Domnul ardelean, sus zisul George Racoți al doilea adunase în vederea războiului cete de soldați, atât călăreți, cât și pedestri, căci voia să facă o expediție cu războiu în potrive regatului polon. Intre aceste cete de soldați, mai ales între seimeni, erau foarte mulți de legea noastră ortodoxă,

¹⁾ Vezi textul în pag. 20—27.

cari înșirându-se în două rânduri, ca soldații, împreună cu călăreții și așezându-se dela poarta mare a Mitropoliei începând până la podul de peste Murăș,, la locul, care în limba românească se cheamă Oarda, au întâmpinat pe noul mitropolit Sava Brancovici asistând tagma duhovnicească. Ei au primit pe mitropolit cu litie și cu cântări bisericești și l-au introdus în biserica mitropolitană, în chip desăvârșit după ritul obicinuit și cu vrednică preaslăvire.

Iar în vreme ce mitropolitul intră cu sfânta litie, ridicând Preaînaltului Dumnezeu cucernice mulțumiri și tot poporul creștinesc îi stă alături cu osârdie și iubire, adumbri turma sa cu binecuvântarea noului arhipăstor și slujind cea dintâiu sfântă leturgie în acea mitropolie, ca un al doilea Pavel apostol al Domnului, roști în auzul tuturor, învățătură cu îndemn. Mulți ascultând învățătura lui teologicească și de D-zeu însoflată, s'au aprins de bucurie duhovnicească și au lăcrimat bucurându-se, că au găsit drahma, ce li-e eră perdută de câțeva vreme, binecuvântarea arhierască și alergând cu bucurie la sărutarea de mână arhierască, toți se împărtășiră de mângâere duhovnicească. Iar după obișnuitul otpust bisericesc, coborându-se duhul sfânt peste apostolii Domnului, lăudându-l și în limbi streine, nu numai prin cuvinte, ci și prin deosebite cuvântări oratoricești, veselindu-se, s'a întors fiecare la ale sale.

După acestea, pentru cuvântul puterii domnești, după obiceiul țării, fu întărit de către George Racotți II, principele Ardealului, mai întâiu, cu un hrisov, care latinește se zice confirmăție sau privilegiu, a doua oară, după puțină vreme, oblăduind țara Ardealului Francisc Reday, fu întărit și de către dânsul în episcopatul său; a treia oară fu confirmat în episcopatul său de către Acațiu Barcsay, principele Ardealului; a patra oară fu întărit în episcopatul său de principele ardelean Ioan Kemin; iar a cincia oară fu întărit în episcopatul său de către principele Ardealului Mihail Apafy; și după aceasta, petrecu, în scaunul său vlădicesc, timp îndelungat, mai mult ca 24 de ani, El fu cinstit și iubit nu numai de către păstoriții săi, ci și de către feluritele popoare din țara Ardealului, Ungurii, Sașii, Nemții, mai ales însă de către cei mai fruntași boieri, împreună cu mai sus amintiții principii.

Așișderea și mitropolitul Sava Brancovici, în răstimpul vlădiciei sale, fu trimis de multe ori în solie de către toți principii stăpânitori, atât la Voevozii stăpânitori în Moldova, cât și la cei domnitori în Muntenia. Mitropolia ardeleană împreună cu întreaga

mănăstire fiind de două ori aprinsă și jefuită de năvălirea Turcilor și Tătarilor, mitropolitul numit o acoperi, prin silința sa, de două ori cu șindrilă, iar a treia oară fiind aprinsă de potrivnici, mitropolitul Sava Brancovici lăsa să-i se facă, în Țara Românească, cruci de fer, cu globuri de aramă, aurite, pe cari le așeză pe turnurile bisericii și săturându-se de-a acoperi mitropolia cu șindrila, deși acolo nu se făceau țigle, întrucât îi stete în puțință, dându-și silință cu osârdie și frica lui D-zeu, lăsa să se aducă din alte părți astfel de țigle, pe cari le așeză pe coperiș și cari, până în ziua de azi prea frumoase se văd. Din pricina incendiilor numeroase s'au nimicit și cinstitele icoane cu multe alte scule bisericesti împreună cu un steag alui Mihaiu Vodă, Domnul țării Ardealului și amândouă țări slavo-vlahicesti.

După aceasta în veci fericit pomenitul Sava Brancovici, mitropolitul Ardealului având grije de-o mai bună așezare a bisericii, se socoti și ținând sfat folositor cu fratele său George Brancovici ceru voie dela principele Mihail Apaffy a se duce, pentru a culege milă, în țara Moscoviei, cum și pentru a vedea împărăția moscovită, mai ales, că se auzea, că se află acolo și judecătorii lumii răsăritene, patriarhul Alexandriei cu patriarhul Antiohiei, cu mulți alți mitropoliți și episcopi, nu numai din țara Moscoviei, ci cari erau adunați și dela alte neamuri. Căci se făcuse un sinod la Moscova, pentru oarecari legiuiri; deaceea sus numitul împreună cu George Brancovici, având a vedea ceeace se lucrează acolo, abia cu greu îi fu cu puțință a obține îngăduință de călătorie pentru fratele său (căci deși ardelenii nu erau de-o credință cu ei, totuș, pentru unele servicii de folos obștesc, nu se puteau lipsi de George Brancovici; dorința lor nu o puteau refuza căci prin înalta trudă a lui George Brancovici, țara Ardealului câștigă, după multele războaie, și pace cu bună liniște). Astfel obținând voie de-a călători și după ce se pregătiră, plecară prin țara Leșilor și ajungând în cetatea Smolensk, trecură mai întâiu apa curgătoare, ce se chiamă Dnipru, de unde continuându-și călătoria sosiră primăvara în seauul împărăteștei cetăți a Moscovei. Aici fură primiți la Curte de către pravoslavnicul Țar Alexie Mihailovici, întâiul cu acest nume și fură așezați în curtea unui mitropolit din Moscova, iar pentru a le împlini ce aveau de lipsă, fură recomandați preacinstiului boier Artemon Serghievici. Și petrecând acolo până la sărbătoarea sfinților apostoli verhovnici, Petru și Pavel, fiind anul Domnului 1668, sfîinții și în veci fericii pomeniții trei patriarhi, ai Alex-

andriei, Antiohiei și Moscovei, judecători a toată lumea răsăritului, serviră tustrei, împreună cu numeroși mitropoliți și episcopi, atât din Moscova, cât și streini, preasfânta liturghie dumnezească.

În mijlocul bisericii catedrale, din curtea împărătească, construită cu colonade în patru unghiuri, fu înălțat un pristol înalt, pe care fură așezate cele trei scaune ale patriarhilor, și spre a îmbrăca pe patriarhi în sfintele odăjdii, preoți, arhidiaconi și diaconii se urcau și scoborau de pe pristolul ridicat, pentru a-și îndeplini lucrarea. Iar dela pristol până la altar, la ușile împărătești, în șir, de amândouă părțile, steteau mitropoliții, toți îmbrăcați în odăjdiile lor arhieresti, iar episcopii, arhimandriții și celelalte fețe bisericesti, adăstau fiecare la locul său cuvenit, atât de frumos, că celui ce privea i-se părea, că nici nu e om pământean, ci că, uitând lumea de față, stă în fața tronului preainaltului și preabunului D-zeu. Iar când binecredinciosul Țar Alexie Mihailovici intră în biserică, pentru a se ruga cu frica lui D-zeu, după ce primi binecuvântarea de către patriarhul din Alexandria, se întoarse spre poporul din biserică cu fața sa împărătească, și cu diadema împărătească, ce-i era pe cap, fiind îmbrăcat și cu purpura împărătească și observând între popor pe oarecari îmbrăcați în haine din țări streine, nu-i fu greu a recunoaște pe George Brancovici, al cărui frate, mitropolitul ardelean Sava Brancovici se găsea în rândul celorlalți arhieriei, cari slujeau sfânta liturghie. În acea clipă binecredinciosul Țar trimise la George Brancovici spre a-i preda salutul, pe cneazul Bogdan, cel dintâiu dirigător al Curții împărătești și primul sfetnic al casei, care stetea lângă pristolul Țarului cu toiagul de postelnic. Iar cneazul Bogdan lovind ușor, după obiceiul postelnicesc, padimentul cu toiagul, ca să-l asculte poporul, merse la George Brancovici, care sta între popor și aducându-i salutul împărătesc îi zise următoarele: «Maiestatea Sa Împărătească a binevoit a te întreba de sănătate», apoi arătându-i un scaun de șezut între cei mai de frunte sfetnici boieri ai Țarului, George Brancovici mulțumi închinându-se și fu așezat în scaunul arătat. Lângă dânsul se găsea boierul Artemon Serghievici, cari au ascultat cu credință și cu frică până în capăt sfânta liturghie.

Trecând câțva vreme după sărbătoarea sfinților apostoli, zăbovind au mai rămas acolo. Apoi cerând mitropolitul Sava Brancovici să fie slobozit în eparhia sa din Ardeal, voind a se întoarce acasă, fu încă reținut de Țar, care zicea, că e lucru de mirat și neobișnuit, ca un arhieru să plece atât de curând dela pristolul

Maiestății Sale Impărătești. Dar mitropolitul motiva spunând, că nu e îngăduit prin canoane, ca arhiereul să fie îndepărtat de scaunul eparhiei sale mai mult ca un an. Auzindu-se acestea la Curtea Țarului, toți s'au mirat foarte, vorbind între sine că dintre arhierii străini niciunul, care să-și aibă scaun de eparhie, n'a venit în cetatea aceasta împărătească și înțelegând cu laudă astfel de veste, Maiestatea Sa împărătească porunci să se dea răspuns principelui ardelean, la scrisoarea, ce i-a adus-o și predat-o sus amintitul, preasfințitul mitropolit din Ardeal și fiind bine dăruit atât cu daruri arhieresti, cât și cu alte asemenea daruri, fu slobozit cu preaslăvită cinste a se întoarce acasă. Maiestatea Sa împărătească binecredincioasă a dorit numai, ca mitropolitul să lase pe fratele său George Brancovici la Curtea Maiestății Sale împărătești. Dar dânsul cerând din multe cauze, dimiterea fratelui său, dar mai ales petrecând între popoare de lege străină, ca nu cumva să cadă în prepus, deoarece și-a lăsat pe fratele sau, din această pricină, dimpreună cu fratele său, preasfințitul mitropolitul ardelean Sava Brancovici, fu slobozit în chip cinstit a se întoarce acasă. Și întorcându-se iarăși prin țara Leșilor sosi astfel, în deplină pace, în eparhia sa din Ardeal, unde trăind încă vre-o câțiva ani, fu ținut în bună cinste, atât de către cnezul stăpânitor din Ardeal, cât și de către ceilalți boieri sfetnici, în demnitatea sa de mai înainte.

Dar între toate acestea fericite evenimente plăcute n'au lipsit nici întâmplări potrivnice și neplăcerile nenorocite, căci niciodată n'a fost un atât de fericit Avel, pe care să nu-l fi pizmuit ucigașul de oameni Cain. Așisderea și în țara Ardealului, cei ce urmează pe Ioan Calvin sau mai vârtos episcopul numit Mihail Tofeus, împreună cu ceilalți dascăli calvini și chiar câțiva mireni înțelegându-se se sfătuiră cum ar putea pune pe mitropolitul sub ascultarea episcopului calvin; voiau asemenea să treacă la credința calvină și cealaltă turmă ȋortodoxă atât preoți, cât și mireni. Mai vârtos oprind pe mitropolit dela toate lucrările arhieresti, printr'un decret deteră poruncă, zicând, că în afară de voia episcopului calvin mitropolitul să nu săvârșească nici o lucrare izvorită din funcția sa și nu numai să nu culeagă nici un venit, dar îl opriră să așeze și preoți ori să îndeplinească alte lucruri bisericesti. Ba chiar și unele eparhii le desfăcură de sub jurisdicția mitropolitană. Mitropolitul Sava Brancovici văzând năvala silnică a dascălilor calvini asupra bisericii răsăritene a dreptei noastre credinți, făcu dureros sfat cu ceilalți credincioși ai legii noastre ortodoxe și aduseră la cunoștință

principelui, într'un glas, printr'o petiție, necazurile lor. Iar principele stăpânitor Mihail Apafi bine judecând lucrul împreună cu oarecari sfetnici cu judecată sănătoasă, chiemă la sine pe mitropolit pentru a-l examina. Și mergând mitropolitul în acel sfat, își făcu apărarea sa adevărată, și arătând vechile hrisoave numite privilegii, se convinseseră aievea, că mitropolitul nu are nicidecum să asculte de episcopul calvin, ci fiecare să fie păstorul turmei sale. De aceea dete atunci principele stăpânitor o scrisoare cu poruncă și cu opreliște, latinește și ungurește după cum urmează mai jos :¹⁾

Astfel fû mângăiată biserica și mitropolitul,²⁾ pentru câțva timp, ca și în zilele celor patru principi din Ardeal, mai sus amintiți, și supt câțiva episcopi calvini, cari s'au sfârșit în zilele vlădiciei mitropolitului Sava Brancovici, totuși soborul amintit al calvinilor n'a încetat a îndușmăni ortodoxia noastră, fiind uneori pace deplină, altădată se sculau și pricinuiau persecuție. De aceea vrând a avea o puternică și folositoare confirmare printr'un decret nou, atât din partea principelui domnitor, cât și a întregii adunări obștești a țării, cu bună socotință se nizuî mitropolitul să ceară un pronomion cu hrisov, adică privilegiu. a cărui formă latină și ungurească e următoarea³⁾:

După ce fû făcut acest pronomion privilegiat, se întâmplă să se adune și obșteasca adunare a țării, în care fû publicat prin hotărîrea dictei, care în latinește se zice publicatio, în chipul următor : ³⁾

În vremurile acelea se iscă, în țara Ardealului, mare tulburare cu desbinare între boierii sfetnici ai țării, astfel că unii boieri ardeleni fură aruncați în temniță la porunca principelui stăpânitor, unii fură închiși până la cea din urmă răsufare a lor, unii refugiindu-se încă de mai înainte pribegiră, iar alții, cari nu se putură opune dușmanului, trecând înarmați peste munți, ba chiar și peste Muntenia se refugiară în cetatea împărătească a Constantinopolului. Găsind o asemenea pricină de conspirație sus numitul episcop calvin din Ardeal Mihail Tofeus se sculă împreună cu următorii învățăturii sale bisericești, ca și cu mirenii din soborul calvin ca să prigonească pravoslavia noastră răsăriteană. Și găsind unele puncte sau decreturi, prin cari fuseseră siluiți mitropoliții ardeleni, cei dinaintea mitropolitului Sava Brancovici, cari puncte zise decreturi fu-

¹⁾ Traducerea în românește a documentului se află la Mangra, Mitropolia S. B., p. 74.

²⁾ Vezi textul original.

³⁾ Vezi textul original.

seseră impuse atât preasfințiților mitropoliți ardeleni, cât și proto-popolilor cu tot cinul preoțesc. Aceste decrete fuseseră publicate cu poruncă atunci, iar acum pentru înțelegerea mai clară și mai bună dăm de exemplu un asemenea decret, scris latinește și ungurește, în următorul chip: ¹⁾

Punctele sau articoliile amintiți mai sus în punctul al patrulea s'au început încă în zilele principelui Gavril Betlen, în anul Domnului 1619, apoi în zilele principelui domnitor George Racoți întâiul, în anul Domnului 1638, apoi și în zilele domniei principelui George Racoți al doilea, în anul Domnului 1651 și aceste articole lărgindu-se și înmulțindu-se, fură împrăștiate și întărite, iar ortodoxia noastră răsăriteană ferindu-se de învățătura vicleană a soborului calvin, aceste articole fură impuse cu forța mitropoliților ardeleni Ghenadie, Dositeiu și Stefan, zicându-le să se poarte în chipul expus, precum aici foarte clar se lămurește, după orânduiele scrise. astfel: ²⁾

Până erau boieri cu sfaf înțelept și judecată sănătoasă pe lângă principele domnitor din Ardeal fu scutit des amintitul mitropolit Sava Brancovici de astfel de articole impuse, căci mitropolitul S. B. se apără, după scrisoarea de mai sus, împotriva tuturor atacurilor dușmane, cu privilegiile sau hrisoavele, ce i s'au dat. Dar după-ce unii dintre boierii înțelepți și mai bătrâni, se sfârșiră din viața aceasta, din pricina bătrâneței, iar ceilalți fură siliți prin surghiun a pribegi prin țări streine, din cauza conspirației amintite, în locul lor fură așezați alți sfetnici tineri și cu judecată proastă, îi atrase către sine și către episcopatul calvin din Ardeal, Mihail Tofeus, așezat nu mult mai înainte și care așisderea eră nou sosit din Anglia și dela școala din Witenberg. Venind în Ardeal, dânsul fu primit mai întâiu ca preot la curtea principelui, apoi fu așezat și în fruntea episcopiei calvine. Acesta după hotărârea soborului calvinesc, împreună cu aderenții săi tineri la minte, nu numai că ațâțară pe Domnul din Ardeal împotriva mitropolitului Sava Brancovici, ci își ceru încă și putere armată, pentru a îndeplini dorințele sale. Aceste se întâmplară cu voia lui D-zeu, putem într'adevăr spune, căci taina înțelepciunii d-zeești e nepătrunsă pentru noi, adâncimea unei asemenea judecăți nu o pricepe, după mărturia apostolilor, decât atotvăzătorul și atotștiutorul D-zeu, căci îmbă-

1) Vezi textul original.

2) Vezi textul original.

trânind mitropolitul Sava Brancovici, îi veni timpul să fie înștiințat despre cununa de mucenic, cu care va preaslăvi pe preaînaltul D-zeu (Ioan, Cap. 21, vers 19) și cu ce neclintită virtute își va sfârși cursul vieții prin suferință (Faptele, Cap. 20, vers 19, 22, 24), după cuvintele apostolului Pavel: Și de se va și luptă cineva, nu se încununează, de nu se luptă după lege (a doua Tim. Cap. 2 v. 5), ori după pilda împăratului Rovoam al Izrailitenilor, care disprețuind sfatul celor mai bătrâni, mai vârtos preferi a lucra după sfatul copiilor tineri, de aceea luându-se împărăția dela dânsul fii dată lui Ieróvoam (III-a Imp. Cap. 12 v. 13, 14). „Într’adevăr și cu întâmplarea aceasta, în zilele vieții și în vederea ochilor noștri, aceeaș putere dumnezească a lucrat și acum se vădi, cu ajutoriul dreptei preaputernice a lui Dumnezeu, căci după îngăduința lor puțin înțeleaptă, siluindu-l cu prigoană și mucenicie pe mitropolitul Sava Brancovici, fii luată în curând stăpânirea calvină din Ardeal, dându-se împăratului Leopold I al Romei, după cum se înfățișează prea pe larg, în expunerile de mai înainte.

Numitul oblăduitor al vlădiciei calvine, Mihail Tofeuș, împreună cu aderenții săi cerând dela principe putere înarmată, pentru a-și îndeplini planul, năvăliră cu sabie asupra lăcașului mitropolitan, și găsind pe bătrânul mitropolit zăcând în pat de boala podagrei, vai neprecugetare împetrită și obraznică, vai aprinsa și nerușinata lor nesocotință, vai lipsă de judecată întunecată, învelită de ceață și fariseică, deteră pe mitropolit în judecata lor nelegiuită, înlăturând orice cercetare drept credincioasă și fără de nici o procedură și judecată legală. Fiind zăcător de boala podagrei, luându-l cu nemiloasă grozăvie din patul de boală, îl așezară pe un cal și îl duseră cu așa batjocură în pretoriul igemonului, unde fii închis în temniță. Pentru ca după legea lor să poată răpi toate averile sale, închiseră în aceeaș temniță cu mitropolitul și pe unicul frate bun al său, pe George Brancovici, și în aceeaș vreme trimiseră oameni pretutindeni și duseră tot ce aveau atât pe la casele lor, cât și în alte orașe, unde aveau averi.

Trecând câteva zile, cel dintâiu diregător al curții principelui chemă la sine pe George Brancovici și după multă ispitire, atât despre averea lor, cât și cu povești despre legea credinței îl reținu să prânzească cu dânsul, la care masă erau de față împreună încă și mulți alți boeri. Zisul prim-deriguitor postelnicesc al Curții îl întrebă; de ce nu își alege una dintre cele patru religii primite în Transilvania, anume calvină, papistașă, luterană și ariană, ci se

frământă într'o asemenea orbie întunecată, care nici decum nu va fi primită de țara, statul și guvernul din Transilvania, auzind George Brancovici o întrebare jignitoare și de hulă, suspinând cu durere în inimă și cu mâhnire, dar și cu încredere către preamiliostivul D-zeu, răspunzând pe scurt, zise : Deși legea noastră dreptcredincioasă nu e nicidecum recunoscută la Ardeal, dar cine știe, dacă, în fața bunului D-zeu, nu va fi primită. Înțelegând zisul diregător, mai marele postelniceii dela curte, se ridică atunci îndată dela masă, merse la principe, de unde fu trimis un sol, pentru a vesti o poruncă lui George Brancovici, zicând, să se întoarcă iarăși la fratele său, la mitropolitul și să rămână acolo, de unde fusese chemat și de unde venise.

Trecând iarăși câțva timp izbuti George Brancovici cu oarecari daruri ca rugându-se, să fie slobozit, dar mai ales în nădejdea că vor putea să-i iea averea ascunsă chiar dacă ar fi îngropată în pământ. Intr'acea mergând principele din cetatea de reședință a Bălgradului în castelul zis Iernut (Radnut) așază în carul său, sub straja obicinuită, între soldați pedestri, pe mitropolitul Sava Brancovici și deși zăcea de podagră, îl duseră la Iernut. Iar zisul George Brancovici, frate dulce al mitropolitului, după-ce fu slobozit își dete toată silința, ca să salveze pe fratele său mitropolitul, chiar rescumpărându-l și rugând atât pe diregătorii dela Curtea principelui cât și cercetând pe prietenii săi din alte părți și ascultând tot sfatul totuș nu-i fu cu puțină a afla nici o mângăiere de folos, cu ajutor, nici mântuire pentru fratele său, ci înțelese, într'adevăr că acest necaz prea amar sporește, zicând, că a fost slobozit pentru averile sale ascunse, iar după ce toate averile i-se vor lua, vor să-l închidă pe George Brancovici în temniță împreună cu fratele său, pentru a-i da pierzării definitive, ne mai slobozindu-i, în acelaș chip, ca și pe oarecari boieri fruntași, cari s'au sfârșit din lumea accasta legați în fiare. Prevăzând și cumpănind aceste George Brancovici se întoarse la fratele său mitropolitul în castelul din Iernut, unde sfătuindu-se cu dânsul, îi vesti preaamarul necaz, ce i-se gătește, în ce chip dușmanii pismași vor să le peardă amintirea cu zgomot. Mitropolitul Sava Brancovici, fiind întărit cu duh d-zeesc și cu curaj, înțelese toate intrigile dușmane și rău voitoare și văzând mai ales pe fratele său, reproșându-și și vorbind cu plânset, că mai bine nu l-ar fi născut părinții săi, decât să vadă atâta jale cu mâhnire, nu îngădui nici fratelui său și nici singur nu se mătina și întristă, ci vrând a mângăia pe fratele său cu râvnă de D-zeu însuflețită

și cu propovedanie de apostol grăind, zise: Frate preaiubite și fiul meu sufletesc, nu perde puterile, căci puterea lui D-zeu se săvârșește în slăbiciune (2 Cor. Cap. 12. v. 9), și astfel ne învrednicim a fi părtași la fericirea promisă cu gura Sa sfântă celor plăcuți lui: fericiți veți fi, când pentru mine vă vor batjocori și vor zice orice cuvânt rău (Mateiu Cap. 5, v. 11). Intr'adevăr nu mai am prea mare greutate în suflet, dar mai vârtos mă doare (?) a te vedea murind tânăr pentru mine și lângă mine, căci timpul despărțirii mele a sosit, luptă bună am luptat, cursul am sfârșit, credința dreaptă am păzit (2 Tim. Cap. 4, v. 6, 7, 8). Și acum să se preamărească Cristos în trupul meu fie prin viața, fie prin moartea mea, căci viața mea este Cristos și moartea îmi este câștig (Filip. Cap. 1 v. 20, 21).

Răspunzând la această bunăvestire de D-zeu insuflată George Brancovici zise: «cu binecuvântarea arhieriei tale preasfințite și după socotința mea, cred că mi-ar fi ușor, dacă refugiindu-ne în altă țară am putea să ne scăpăm de dușmani». După aceasta privind umilit la fratele său, mitropolitul zise: după celea ce mi le-ai spus ar mulțumi dorința inimii mele, dacă ași afla, că tu te-ai salvat, dar nefiind obicinuit cu călătoriile obositoare prin țări streine și fiind tu slab în trup, am teamă, ca nu cumva cu viclenie dușmănoasă să te aducă iarăș, spre noua mea mahnire preamară și groază de moarte. Dar lăsând durerea noastră Atotțiitorului D-zeu, vină la cea din urmă sărutare a mea înainte de moartea mea; să mergi bine și domnul D-zeu să fie cu tine și îngerul său, care a călăuzit pe Tovit fiul lui Tovil, bine să te călăuzească (Tov. Cap. 5, v. 21). Iar dacă îți va fi cu puțință împărtășește aderența ta către vechile rude ale Cantacuzinilor, dintre cari ai destui la Constantinopol, cât și în Muntenia și în felurire alte țări; pentruca să-ți poți păstra viața în ortodoxie, îți reamintesc un singur sfat: nicio dată să nu te lapezi de credința dreaptă a strămoșilor noștri. George Brancovici apropiindu-se de patul din închisoare, pe care zăcea fratele său mitropolitul, se despărțiră unul de altul, dându-și cea din urmă sărutare cu un plâns amar și trist, apoi plecând de acolo și întâlnind-se cu oarecari sfetnici, își dete silință să afle scăpare, dar înțelegând, că se aprind mai tare spre răutate, și că cu cât stărue mai mult, cu atât vede la ei o furie mai năvalnică și ne mai având deci ce să facă, se duse la casa sa din orașelul zis Vințul de jos și acolo zăbovind oarecare vreme se pregăti. Apoi luând cu sine dintre rude pe preacredinciosul Ioan Brancovici,

care îi eră nepot de soră și al cărei fiu prim născut se cheamă Sava Brancovici, pentru a-l servi ca tânăr, așisderea luând și un conducător, care cunoaște bine drumurile, cu alți slujitori bine pregătiți și cu cai bine înzestrați și chemând în ajutor pe preamăritul D-zeu, plecă. Cu ajutorul și sub scutul aceluiaș Preabun D-zeu, cu rugăciunile fratelui său, mitropolitului mergând peste ținutul numit Hațeg, trecu în pace munții înalți prin vama și trecătoarea numită a Vulcanului, și ajunse până la cetatea de scaun a Banului, de lângă apa Jiului.

În cetatea de scaun a Banului se află bărbatul de nobil neam, învățat atât în slovenie, cât și în latinie, cu numele Radu Năsturel, Mare Ban al celui Banat, care primindu-l pe George Brancovici cu cinste, îl ospătă bine, ca pe un vechiu cunoscut și după câteva zile de odihnă după oboseala călătoriei, schimbându-i caii și călăuzele, îl petrecu la principele stăpânitor, în cetatea de reședință numită București. Aici se întâlni cu principele stăpânitor cu numele Șerban Vodă Cantacuzino, care primind cu iubire pe George Brancovici, îi împărtăși toată buna mângâiere, zicând: iubite frate, vechea ta iubire de frate n'o uit, când eram și eu pribeag, iar tu puternic, nu ai îndepărtat dela mine și rudele mele toate binefacerile cu prisosință, de aceea vreau să te cinstesc și cu cele de lipsă și nu voi îngădui să pribegști la alte popoare streine, ci aduc mulțumire Preamilostivului D-zeu, că te-a păstrat până acum în pace și te-a călăuzit în deplină sănătate. De aceea cheamând într'un glas ajutoriul lui D-zeu, celelalte lucruri le vom isprăvi cu bună silință și folos. Apoi porunci să i se gătească o bună petrecere lui George Brancovici, pentruca să aștepte un timp mai favorabil; acesta rămase atunci acolo. Iar prigonitorii calvini ai ortodoxiei noastre auzind, că George Brancovici a trecut în pace peste munți în Țara Românească, tulburându-se mult au reclamat și, ca și când după fapta lor rea ar fi prevăzut, au început a profeti: aceștia au să sporească numărul dușmanilor noștri împreună cu ceilalți boeri pribegiți la Constantinopol și într'adevăr știm, că nu peste mult, statul și guvernul din aceste părți va fi nimicit și prin răpire va fi dat altui popor. De atunci începând au trimis oameni, dintre rudele sale și pe alții, la George Brancovici, ca să-l cheme acasă, dar cunoscându-se tuturor binecredincioșilor vicleana lor intrigă, căci fac chemare înșelătoare pentruca să-l prindă, dar nefiindu-le cu putință a-l ajunge, după cum au dorit, îl mai ținură oarecâtva vreme în temniță pe mitropolitul Sava Brancovici. În

fine văzând că intrigile lor nicidecum nu se îndeplinesc, făcură din nou încercare să atragă cu forța pe mitropolit la unia lor calvină, făgăduindu-i multe favoruri nu numai în castele, ci chiar la așa bătrânețe a sa îl îndemneau la căsătorie.

Mitropolitul înțelegând aceste ispite urite lui Dumnezeu, amin-tindu-și epistola Apostolului Pavel, care zice: nici o ispită nu v'a ajuns, decât numai omenească, Dumnezeu e puternic, el nu va lăsa să vă ispititiți, mai mult decât puteți (I Cor. Cap. 10, v. 13) și asemănând-o cu vestirea evangheliei; nu este rob a lui Dumnezeu, care pe mine mă goni, iar pe voi v'a alungat (Ioan Cap...., v. 20). Iar fericitul Iov, pe toți ne mângâie în aceste necazuri sfătuindu-ne și zicând: fericit e omul pe care Dumnezeu îl ceartă, mustrarea celui Atotputernic nu o respinge (Iov, Cap. 5 v. 17).

Mitropolitul voind a se mântui prin răbdare până în sfârșit, își alegea a da astfel de răspunsuri neclintite, zicând că: se cade a asculta mai vârtos de Dumnezeu, decât de oameni (Faptele, Cap. 5. v. 29), din care pricină furia soborului calvin mărindu-se, la porunca lor, ca și Apostolul Pavel se împărtăși de temniță și închisoare și bătaie de mucenic (2 Cor. Cap. 11 v. 23, 25). După acestea caută cu mirare cetitorule ortodox și ascultător de orice vrâstă, în ce chip puternica mână a prea bunului și prea milostivului Dumnezeu nu iartă prigonitorilor clevetitori uritele nelegiuiri. Căci nu peste mult timp, în care s'a petrecut această silnicie tirană, se auzi între guvernanții calvini din Ardeal, că împăratul turcesc a îngăduit boierilor din Ardeal mai înainte amintiți, cari se refugiaseră la Constantinopol, să-și aleagă alt Domn în locul lui Mihail Apafy, ceeace nu peste mult se și întâmplă, dacă cu voia lui Dumnezeu pacea cu alianță dintre Chesarul Romei și Împăratul turcesc nu s'ar fi stricat. Pentru această îngăduință Domnul din Ardeal, Mihail Apafy, se tulbură foarte, văzând îndoita dușmănie: de o parte contele ungur Emeric Tekeli năvălise asupra sa cu puternică oaste și ajutor turcesc, de altă parte boierii din Ardeal refugiați la Constantinopol se năzuiau să răstoarne pe Mihail Apafy. Numele lor, în afară de George Brancovici care petrecea în Muntenia, sunt următoarele: Paul Beldy, Vladislav Csaky, Toma Domokoș, Cristofor Pasko, Zigmund Bölönyi și Valentin Kalnoky, cari erau atât conți, cât și membri ai dietei țării și funcționari de deosebite ranguri. Aceștia câștigă pentru înțelegerea lor și pe Domnii români, mai vârtos pe Voevodul Șerban Cantacuzino, Stăpânitorul Țării Românești, cu care se nizu și Mihail Apafy, trimițând adese solii

săi, să facă pace. Dacă pe boierii refugiați, cari s'au fost răsculat nu i-a putut câștiga, totuși, pentru ca să alătore de partea sa mai ales pe Șerban Cantacuzino, ca nu cumva să se unească cu dușmanii săi, și ca nu cumva să strice legăturile de vecinătate cu el, pentru a-l câștiga, slobozi din temniță și pe mitropolitul Sava Brancovici. Iar după ce fu eliberat mitropolitul Sava Brancovici, îmbătrânit și slăbit de boala podagrei, nu peste mult, își dăte cu virtute ortodoxă sufletul său suferind în mâinile lui Dumnezeu și se mută din veacul acesta la strămoșii săi bătrâni.

Iubite cetitor și bunule ascultător al celor cetite, până aici s'au scris cele întâmplate mitropolitului Sava Brancovici, iar acum adăugăm la acestea ceea ce s'a făcut în văzul tuturor, publice, prin judecata dreaptă și nefățarnică a lui Dumnezeu, cum biserica mitropolitană a ortodoxiei noastre din Ardeal a avut să sufere prigonire odinioară și în orice vreme din partea sinodului calvin și cum nici de un domnitor ortodox n'a putut fi apărută; atunci preabuna și preaputernica mână a preainaltului Dumnezeu, atotțiitor, cu felurite minuni a tainicului său sfat dumnezeiesc s'a coborât din ceruri în ajutorul ortodoxiei noastre, după cuvintele de D-zeu insuflătei evanghelii: că cele ce sunt cu neputință la oameni, sunt cu putință la Dumnezeu (Luca Cap. 18, v. 27). Astfel se făcea cu voia lui Dumnezeu ocrotirea ortodoxiei noastre, că pe când se ridica în Ardeal goana calvină în potriva zisei noastre ortodoxii, atunci totdeauna se ridicau ori războaie civile și revoluții, ori războaie cu alte neamuri și năvăliri, când turcești și tătărești, când nemțești și alte oști străine dimprejur, cu prădăciuni și jafuri. Căci domnind principii calvini, din anul al zecelea nu numai domnia, dar nici viața nu și-au putut menține, cum se vede, dela aceea dată.

Cea dintâiu prigonire, a calvinilor, înainte de mitropolitul Sava Brancovici, în potriva ortodoxiei noastre a fost sub mitropolitul Ghenadie, în zilele stăpânirii Domnului Gavril Bethlen, în anul Domnului 1619, iar zilele vieții sale s'au sfârșit în anul Domnului 1629. A doua prigonire în potriva ortodoxiei noastre a fost sub mitropolitul Dositeiu, care nu numai în temniță cu cununa de mucenic a preaslăvit pe Dumnezeu cel preabun, ci fiind maestru zugrav legat în lanțuri de fer, fu silit a împodobi cu zugrăveală palatul principelui în castelul din Iernut, în zilele de domnie a lui George Rakoczy I, în anul Domnului 1638, iar viața acestuia se sfârși în anul Domnului 1648. Aceiaș prigonire se făcu și sub mitropolitul Ștefan, care nu peste mult fericit se pristăvi. Și acc-

iaș prigonire calvină nu încetă nici sub păstoria mitropolitană a lui Sava Brancovici, în zilele Domniei lui George Rakoczy II, în anul Domnului 1656, zilele vieții sale s'au sfârșit în anul Domnului 1660. Fiind încă în viață acest George Rakoczy și surghiunit la porunca împăratului turcesc, fu așezat să domnească Francisc Rèdey, și se făcură atâtea răskoale cu tulburări, că Marele Vizir din Constantinopol sculându-se cu oastea împăratului turcesc, veni sub cetatea Ienopolei și după cucerirea cetății Ienopole, Marele Vizir așază de Domn în Ardeal pe Acațiu Barcsay. Dar voind să ia Domnia țării Ardealului în potruva puterii turcești, adunând oaste din cete nemțești și ungurești, Ioan Kemény năvăli cu armată puternică în Ardeal, unde fiind biruit de Turci, muri în bătălie. Toți acești trei principii ardeleni, cari pe ungurește se chiamă Redey Ferencz, Barcsay Akos și Kemény Iános (în afară de zisul Rèdey Ferencz, pe care l-a alungat din domnie George Rakoczy II) s'au pristăvit din viața aceasta, până în anul Domnului 1662. După aceasta domnind în țara Ardealului Mihaiu Apafy, se făcu cea din urmă prigonire a sinodului calvin în potruva pravoslaviei noastre, supt mai sus adeseori amintitul mitropolit Sava Brancovici, în zilele Domniei lui Mihaiu Apafy, în anul 1680. Iar sfârșitul nu numai al vieții sale, ci și al domniei calvine, după cele spuse mai sus, care domnie s'a dat chesarului Romei, este în anul 1690. De aceea fiecărui cetitor și ascultător îi poate fi nu spre mică mirare, cu cât de scurtă viață i-a dăruit din pricina prigonirii credinței ortodoxe, făcătorul preaînțelept și Dumnezeu atotțiitor, care primindu-ne pe toți preamiloșiv, să ne învrednicească a intra în viața cerească, veșnică și fără sfârșit cu cuvioșii săi, o Cristoase, Mântuitorul Nostru, Amin.

REVOLUȚIA LUI HORIA

CONFERINȚĂ ROSTITĂ ÎN AULA UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ
LA 9 OCTOMVRIE 1921, CU PRILEJUL DESCHIDERII FESTIVE
A CURSURILOR ANULUI 1921/22

DE

I. LUPAȘ.

I.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Darul semnificativ pe care Universitatea din Iași a binevoit a-l face Universității noastre prin acest tablou, amintitor al unui prea dureros moment din trecutul neamului nostru ¹⁾, ne îndeamnă să încercăm a evoca, în cadrele înguste ale unei lecțiuni de deschidere, împrejurările în cari s'a săvârșit mișcarea revoluționară a lui Horia, Cloșca și Crișan pentru libertate, sugrumarea acestei mișcări, prinderea inițiatorilor ei și înfiorătoareasdrobire a trupului lor în roata dela Alba Iulia.

•

În secolul XVIII s'au revărsat cu îmbelșugare, ca dintr'o cutie a Pandorei, toate durerile și suferințele asupra poporului român de amândouă laturile Carpaților. În Țara Românească și în Moldova agenții fanarioți ai cârmuirii turcești, care se întindea — cum scrie Neculce — ca o negură peste tot pământul, exploatau fără nici o cruțare poporul băștinaș, iar dincoace de Carpați, în Transilvania, uneltele feudale ale regimului habsburgic din Viena erau infatiga-

¹⁾ *Executarea lui Horia*, tablou lucrat de pictorul D. Popovici, adus Universității din Cluj de o delegație constatătoare din d-nii profesori universitari I. Găvănescu și O. Tafrali.

bile în stăruința de a istovi nu numai forțele fizice, dar și sufletul acestui popor de iobagi, osândiți încă dela începutul secolului XVI — prin Tripartitul lui Verböczi — la faimoasa «mera et perpetua servitute».

Și de o lature a Carpaților și de ceealaltă a fost despoiat poporul român de libertate, de drepturile cetățenești și de condițiile unei dezvoltări normale. Un singur lucru nu i l-au putut răpi nemiloșii săi cârmuitori: speranța într'un viitor mai bun. Aceasta o păstrară în taina sufletului lor credincios atât iobagii din Ardeal, cât și „rumânii“ din Muntenia și „vecinii“ din Moldova. Ca o reminiscență obscură a trecutului îndepărtat, trăia în cugetul tuturor conștiința că precum înaintașii lor au fost odinioară, «în vremile cele bune», adevărații stăpâni ai acestui pământ strămoșesc, tot astfel vor trebui să devină mai târziu, în împrejurări schimbate, și urmașii lor.

Această conștiință a dat Moldovenilor tăria să încerce pe timpul lui Ioan Vodă Calimah (1758—1761) o adevărată răscoală contra Grecului Stavrachi, odiosul incasator de biruri — care abia reuși să scape și să fugă la Constantinopol ¹⁾.

Din aceeași conștiință a isvorit și atitudinea atât de bărbătească a mitropolitului Iacob I al Moldovei, care n'a pregetat a sări întru apărarea poporului ca un adevărat părinte. După ce Constantin Vodă Racoviță (1756—7) începuse să incaseze văcăritul de două ori pe an, mitropolitul Iacob a cetit în biserică, la sf. daruri, blestemele celor 4 patriarhi, ca să nu se mai incaseze darea aceasta în veci,

¹⁾ În cronica contemporană a lui Ioniță Cuza e fixată răscoala aceasta în chipul următor: «7267 (1759) Martie 18. S'au sculat toți boerii împreună cu toată țara zurba asupra lui lordachi Stavrachi spătar de l-au gonit din Moldova, fiind foarte om rău și făcea ce-i era voe în zilele acestui Domn. Și au scăpat noaptea cu port turcesc și au fugit ca vai de el la Țarigrad». Iar despre sfârșitul lui Stavrachi relatează aceeași cronică: «Lt 7273 (1765) August 15 au spânzurat împărăția pe acest om rău Stavrachi dinaintea ușii lui la Țarigrad, dându-se jalobă din Țara Muntenească, precum că au prăpădit țara, fiind el bașcapichehae la Ștefan Vodă, ficiorul lui Mihai Vodă Racoviță, care fiind Domn rău și fără de frica lui Dumnezeu au luat pe acest tiran Stavrachi lângă sine, fiind foarte bogat și cu puterea banilor lucra ce vrea: tremura toți Grecii de numele lui; în scurt n'au stătut din Greci nime cu atâta răutate și putere mare la Turci. La care au găsit bogăție multă peste fire, după ce l-au spânzurat.» V. Pârvan, *Câteva date nouă cu privire la familia Cuza*, București 1904, pag. 12—14. Cf. și Enache Kogălniceanu, *Letopiseșul Țării Moldovei dela 1733—1774*, scris în Țarigrad, la M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. 1874, vol. III. pag. 237 și 254, unde se spune că Stavrachi «a șezut trei zile spânzurat».

iar norodul întreg a strigat într'un glas: Amin! Când urmașul lui Racoviță, Scarlat Ghica (1757—8) a încercat să-l înduplece a deslega afurisania, mitropolitul a refuzat categoric declarând că mai bucuros renunță la scaunul mitropolitan decât să-și calce conștiința. Tot asemenea s'a împotrivit și lui Ioan Vodă Calimah. Și când a văzut, că toată împotrivirea sa rămâne zadarnică, și-a înaintat demisia rostind aceste cuvinte caracteristice: «iată că m'am lăpădat de mitropolie și de cinste și de toate ale acestei lumi, numai focul jurământului să nu-l iau în cap și în suflet și socotiți că suntem toți musafiri acestei lumi și în ceea lume avem a trăi și a răspunde la toate faptele noastre ¹⁾).

Dar apărători ai poporului, de atâta vrednicie și cu atâta îndrăzneală, cum a reușit să fie Iacob I mitropolitul Moldovei, nu se găseau mulți nici în principate, nici în Ardeal, unde nemulțămirea și revolta, ce cuprinsese sufletul țărănimii izbucnise, în cursul secolului XVIII, adeseori în flacări, atât pentru motive religioase, cât și politice și social-economice.

BCU Cluj / CerI .l University Library Cluj

Deși starea țăranilor din principatele române e înfățișată atât de scriitorii secolului XVIII, cât și de istoricii moderni în cele mai întunecate colori, în comparație cu a celor din Transilvania, ea trebuie să fi fost totuș ceva mai ușoară. Altfel nu s'ar putea explica faptul că țăranii români își părăsiau cu sutele așezările lor ardelenesti și treceau peste munți, ceea ce a inspirat guvernului ardelen și cercurilor din Viena teama că în urma deselor emigrări Transilvania va rămâne lipsită de acel «vivum aerarium», a cărui cea mai însemnată parte o constituia tocmai țărănimea română. Spre a împiedeca exodul acesta, cârmuirea a luat dispoziții severe, împănând culmile Carpaților cu cete de soldați grănițeri îndatorați să prindă și să întoarcă la vetrele lor pe Românii ardeleni porniți în pribegie. Astfel la 1776 Petauer, căpitanul grănițerilor din Jina (județul Sibului), a reușit să întoarcă 400 de familii din calea lor spre Țara Românească.

Altă dovadă despre deosebiri, cari erau în privința stării economice a țăranilor din principate și a celor din Ardeal, se poate afla tocmai în dispozițiile ce s'au luat în legătură cu reformele

¹⁾ M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, ed. din 1874, vol. III, pag. 242.

agrare, încercate în acelaș secol și cu acelaș rezultat disparent atât în principate, cât și în Ardeal.

Prin «*așezământul de obște*», făcut de Constantin Mavrocordat la începutul anului 1742 pentru Țara Românească, se îngăduia țăranilor să lucreze pentru stăpânul moșiei numai câte *12 zile pe an* și dijma din toate sămănăturile să-i dea..., să fie slobozi de runânie ¹⁾. Prin cartea obșteștii adunări din 1746, țăranilor pribegi, cari se vor întoarce la vetrele lor, li se încuviința înlesnirea „să fie *fără de dajde șase luni*“, să lucreze stăpânului *pe an câte șase zile* și dijmă din toate semănăturile să dea (*Magazin Istoric pentru Dacia*, vol. II. pp. 280—83). Iar mai târziu acelaș Domn luminat luă prin «*sobornicescul hrisov*» (Aprilie 1749) dispoziția ca țăranii din Moldova numiți *vecini* „să lucreze câte *24 zile* într'un an boierilor și mănăstirilor, vara și iarna“ ²⁾.

Pentru țăranii iobagi din Ardeal se fixase însă la 1769 un număr de minimum *104 zile* pe an ca robotă pe moșia domnilor feudali. Dar aceștia nu voiau să respecteze dispozițiile curții din Viena, după cum nici boierii munteni și moldoveni n'au voit să țină seamă de hotărârile luate de dânsii la îndemnul Domnului lor Constantin Mavrocordat.

Iobagii ardeleni erau siliți să lucreze în timpul verii câte 6 zile pe săptămână pentru domnul feudal, iar în restul anului câte 3—4 zile pe săptămână, astfel încât munca lor era aproape în întregime exploatată de nobilime, exclusiv în folosul său. La robota aceasta se mai adăugau cărăușiile cele multe și grele, cari le istoviau vitele, diferitele dări și taxe nouă cătră stat (așa numitele «*acrescenții*») precum și dijmele din avutul lor, până și din oi; cu toate că darea tradițională a Românilor din oi fusese din vechime așa numita *quingages-ma* (din 50 de oi era Românul obligat să dea una), în cursul secolului XVIII domniile feudale începușeră a pretinde și din oi dijma ($\frac{1}{10}$).

Toate aceste împrejurări au umplut de amărăciune sufletul poporului. Și dupăce încercările de a-și ușura soarta pe calea legii: prin jalbe și petiții la guvern sau la curtea împărătească din Viena au rămas fără rezultat, în sufletul lor a prins rădăcini hotărârea, pe care vestitul scriitor al secolului XVIII, Vartolomeiu Măzăreanu o exprimase, în numele țăranimii împilate, în acel clasic „cuvânt al unui țăran cătră boieri“ în mod atât de plastic și concludent:

¹⁾ D. C. Sturdza-Șcheeanu, *Arte și legiuri privitoare la chestia țăranescă*, București 1907, vol. I, pp. 17-18.

²⁾ Idem, *ibidem*, pp. 21-23 și *Arhiva Românească*, Iași 1841, vol. I, pp. 126—132.

„Destul. Până aicea. Răbdarea mai mult nu poate. Ori ne faceți dreptate, ori ne vom face. Că bătrânii noștri ne povestea că... de mult, oare când, de asemenea s'au fost buicit boierii; au fost pierdut orânduielele cele bune... Și ne zicea: până n'am cruntat topoarele noastre în sângele lor, nu ne-am pus la cale ¹⁾).

III.

În Transilvania păharul suferințelor s'a umplut mai curând decât în principate. Deaceia revoluția lui Horia, care avea de scop izbăvirea poporului român din îndoitul jug al sclăvici feudale și al celei politice, a precedat cu 37 de ani revoluția lui Tudor Vladimirescu, călăuzit de acelaș scop pentru Românii din Sudul Carpaților.

Horia era un țăran firesc, născut în comuna Albac, pe la anul 1730. Numele lui adevărat era Vasile Nicola. Înainte de 1779 petrecuse mai mult timp în comuna Ciucea, la unchiul nevestii sale Iliina. Avea doi fii: Ioan, care a participat la revoluție ca vice-căpitan, și Luca, în vârstă de 16 ani. Isvoarele contemporane îl înfățișează pe Horia ca om de statură mijlocie, subțire, cu păr scurt, castaniu deschis, mustață roșiatică, față ovală, nas ascuțit; punga suman negru, pe margini cu cusături vinete, iar în timp de iarnă un cojoc de piele și căciulă neagră ²⁾). Era om sărac, avea numai o căscioară în crângul Feregetului.

Fiindcă se interesa mai mult de afacerile obștești, decât de ale sale proprii, a câștigat încrederea poporului nemulțămît din mai multe comune, în numele cărora a călătorit (între anii 1779-1784) în patru rânduri la Viena și s'a înfățișat în audiență la împăratul lozî, spre a cere dreptate pe seama acestui popor. În delegațiile mai însemnate figurează de regulă și Ioan Cloșca (Ioan Oargă) din Cărpiniș, om mai tânăr decât Horia cu vre-o 17 ani (de 37 ani).

Dupăce teritorul munților apuseni, cu casele, grădinile, arăturile și pădurile lui fu declarat domeniu al statului, având în Zlatna o administrație pentru încasarea veniturilor, starea țăranilor români din aceste părți începuse a fi tot mai insuportabilă din cauza multelor vexațiuni și asupriri ce îngrămădiau asupra lor funcționarii domeniului. Când se plîngeau la guvernul ardelean din Sibiu contra nedreptăților, erau prinși, bătuți cu câte 12—25 bastoane și aruncați în temniță ca niște „tulburători ai liniștii publice“.

¹⁾ N. IORGA, *Istoria literaturii române în sec. XVIII, II*, pag. v 546.

²⁾ N. DENSUSIANU, *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784—85*, scrisă pe baza documentelor oficiale, București 1884, pag. 139.

Deaceea s'au hotărât Românii din Munții apuseni a-l trimite pe Horia la Viena, unde nădăjduiau să afle mai mult simț de dreptate decât la guvernul ardelean.

De fapt, Iosif II a fost cel mai popular dintre toți împărații din familia Habsburgilor. În secolul XVIII, supranumit și „secolul umanității” ideile generoase ale filantropismului începuseră a se răspândi în cercuri largi. Împăratul Iosif II ca aderent sincer al acestor idei, a năzuit din toate puterile să le dea o aplicare practică în cuprinsul monarhiei sale, manifestând deosebită sollicitudine pentru cei asupriți și cercând, prin numeroase dispozițiuni bine intenționate, să le ușureze traiul. În călătoriile sale prin Transilvania, Iosif n'a dat nici o atențiune nobilimii maghiare; de țărani și preoții români s'a interesat însă de aproape, adresându-le în limba română cuvinte de mângâiere și promițându-le, că le va ușura necazurile. Notarul din Mediaș Heydendorf, care l-a însoțit pe Iosif, spune în autobiografia sa ¹⁾ că mascele poporului au rămas amestecate de purtarea prea grațioasă a monarhului față de dânsule.

Încă din tinerețe își manifestase Iosif cu toată hotărârea convingerea, că politica nu poate să aibă decât o singură bază și aceasta e *poporul*, pentru că poporul dă soldați și plătește dare... Părerea lui era, că privilegiile claselor sociale suprapuse formează tot atâtea *piedeci în calea voinței de stat*, care trăește și se afirmă prin persoana principelui. Deaceea nu sta la îndoială să precizeze, că datoria statului este să apere pe bietul țaran față de volnicia tiranică a feudalilor (*Der arme Untertan müsse vor der tyranischen Willkür des Adels geschützt werden*) ²⁾. Iosif era deci un revoluționar pe tronul împărătesc al Habsburgilor.

Imprejurarea aceasta ne dă o indicație prețioasă spre a putea înțelege cum a fost posibil, ca poarta Burgului împărătesc din Viena să se deschidă în fața umilului țaran din Albac și acesta să stea de vorbă cu Iosif asupra planurilor de reforme administrative, sociale și politice, menite a lua puterea din mâna feudalilor învechiți în rele și fărădelegi.

Cu prilejul audienței din 1780 Horia a înaintat și o petiție latinească, scrisă de agentul Ștefan Francisc Enyedi, la care îl îndrumase însuș împăratul. În aceasta spunea, că el nici nu se mai

¹⁾ *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde* XVI, pag. 484.

²⁾ Cf. ALFRED RITTER VON ARNETH: *Maria Theresia's letzte Regierungszeit, 1763—1780* (în «*Maria Theresia's Geschichte*», vol. VII), Wien 1876, I., pag. 68.

poate întoarce acasă, dacă nu se face dreptate poporului, care l-a trimis. Ordinul curții din Viena privitor la cercetarea nedreptăților și înlăturarea lor l-au primit însă organele ardeleni cu indiferența tradițională.

În loc de a ușura soarta poporului, au început a-l asupri și mai mult. În primăvara (24 Maiu) anului 1782, cu prilejul unui tumult, înscenat la târgul de țară din Câmpeni între servitorii arendașilor armeni ai cărcimăritului și între țăranii români, au fost prinși 23 primari și jurați, osândiți unii la bătae cu câte 25—100 bastoane, alții la temniță de câte 3 luni până la 2 ani, iar *cinci inși condamnați la moarte*, pentru a înspăimânta pe ceilalți (in terrorem aliorum). Între cei urmăriți pentru tumultul din Câmpeni era și Horia. Pe el însă nu-l putură prinde, căci plecase din nou la Viena, unde a reușit să obțină dela împăratul un ordin către autoritățile din Ardeal, ca să nu execute pedepsele, până nu va urma o hotărâre imperială.

În primăvara anului următor, călătorind Iosif pentru a doua oară prin Transilvania, luă și pentru provincia aceasta măsurile, pe cari le luase cu doi ani înainte (1781) pentru Boemia, Moravia și Silezia: desființă iobăgia ca „să înceteze odată peste tot locul această degradare și sclăvie a omenirii“. Oligarhia ardeleană era însă destul de puternică, spre a împiedeca executarea acestei dispoziții împărătești. Întors la Viena (Aug. 1783), Iosif ordonă din nou guvernului ardelean, să apere pe iobagi contra tuturor asupririlor și prigonirilor nemeșești.

Țăranii români au înțeles deci, că la Viena este un împărat milostiv, care vrea să le facă dreptate și să-i scape de iobăgie, dar domnii din Ardeal împiedică înlăturarea acestui gând împărătesc, care eră identic cu vechia lor dorință de libertate.

La sfârșitul anului 1783 Horia pleacă iarăși la Viena. Acum pentru ultima oară.

Pe împăratul Iosif, care petrecu iarna în Italia, trebui să-l aștepte aci până în primăvara anului următor. În timpul îndelungat al iernii Horia va fi ajuns, probabil, în contact cu membri unei societăți secrete, înființată la Viena încă înainte de 1780 cu scopul religios-politic de a salva pe Românii din Ardeal și Banat. Membri acestei societăți se numeau *frați de cruce*, erau mai ales Români, aveau o *lojă*, unde se întruniau adeseori și făceau jurăminte înfricoșate de a se sprijini unii pe alții. „Când se întruniau, fiecare „frate“ primiă o bucătică de pâne, pe care se află desenată

o cruce. Pânea eră unsă cu miere și presărată cu sare. În mijlocul crucii eră înfiptă o luminiță. Bucătica de pâne, de semnificație simbolică, eră consumată de toți membri. Când părăsiă loja, fiecare făcea câte o cruce. Membri își aveau rugăciunile lor, deveneau extaziați și sperau, că vor mântui odată lumea¹⁾.

Este verosimil, să fi ajuns Horia și Cloșca în contact cu membri acestei conspirațiuni a „*fraților de cruce*”, să fi participat chiar la întrunirile lor, făcând jurăminte pe moarte pe viață, jurăminte cari i-au obligat și mai târziu, după ce au fost întemnițați și supuși la tot felul de întrebări, să refuze a da vre-o informație cu privire la împrejurările și cauzele imediate ale revoluției lor, în deosebire de Crișan care a făcut mărturisiri complete. Dovadă, că el nu fusese la Viena și nu eră inițiat în secretele, pe cari Horia și Cloșca le-au știut păzi cu sfințenie, chiar și în focul celor mai înspăimântătoare chinuri ale morții năpraznice.

Afirmativ, aceea ță loje a „*fraților de cruce*” ar fi ajutat și cu bani mișcarea revoluționară, iar unul dintre membri ei, un om „de statură înaltă, în etate de 50 de ani, negricios la față și cu chipiu roșu de soldat” a umblat la începutul revoluției prin munți cu Horia, a fost în comunele Bucium și Musca, unde a vorbit cu poporul „Știa bine românește. Horia se purtă cu mare respect față de el și-l numia căpitan”²⁾.

Acest om enigmatic a dispărut la începutul revoluției și din actele cunoscute până în timpul de față nu se poate culege nici o informație sigură relativ la persoana lui³⁾.

După ce s'a întors din Italia, împăatul Iosif primî pe Horia în audiență la 1 Aprilie 1784, dădu ordin guvernului ardelean, să termine investigațiunea începută încă din 1780 și să apere pe locuitorii din munți.

1) SILVESTRU MOLDOVAN, *Momente noi din Revoluția lui Horia*, Brașov 1911 pag. 7, după articolul publicat de ANTON DE MAILLY (Viena) în revista *Die Karpaten* (Aug. 1908.)

2) S. Moldovan, l. c., pag. 11—12.

3) Informațiile contemporanilor asupra unui pretins comandant al răsculaților sunt nesigure. Astfel broșura apărută în Viena la 1784 cu titlul *Umständlicher Bericht von den in Siebenbürgen entstandenen Unruhen aus wahren Nachrichten gesammelt von G. M.* spune că lângă Horia (Hornyak) ca al doilea comandant ar fi fost un oarecare *Baranyaisey* care „ungefähr vor 14 Jahren als Rittmeister unter einem K. K. Husarenregimente gestanden, nachher aber in die kaiserliche Ungnade verfallen sey; von welchem über bis anhero keine weitere Nachricht erfolgt ist”. Iar în broșura *Kurze Geschichte der Re-*

Negreșit, dintre audiențele lui Horia la împăratul, aceasta a fost cea mai importantă și mai decisivă pentru pasul, pe care urmă să-l facă în curând. Întors dela Viena, el începî numai decît agitația printre țărani, cărora le arăta o cruce aurită spunând că i-ar fi dăruit-o însuș împăratul Iosif. Mai probabil e însă, că o va fi primit chiar dela societatea „fraților de cruce“. Mai arată și un pergament împodobit cu scrisoare frumoasă, în care zicea, că se cuprind drepturile ce Iosif dorea să încuviințeze Românilor. Împăratul s'ar fi plâns contra nemeșilor unguri, cari îl împiedică de a face dreptate poporului român. Atunci Horia l-ar fi rugat, să-i lase în grija lui pe nemeși, căci el nu va întârzi de a răscula poporul și a-i extermina pe toți. Nu e însă de crezut, ca împăratul să fi rostit cuvântul „*Thut ihr das*“, ca îndemn direct la răsccoală, după cum i se atribue într'o scrisoare a nobilului ungur Ribiczei, care spune că informația aceasta o primise dela căpitanul Sodler.¹⁾

Este ușor de înțeles, cu câtă bucurie ascultau țăranii necăjiți șoaptele lui Horia și cum sporiă în sufletul lor nădejdea unei apropiate mântuiri din jugul iobăgiei.

În sfârșit, în vara a nului 1784 investigațiunea contra funcționarilor abuzivi din munți se terminase, dar după vechiul tipic un-

bellion in Sie erbürgen, apărută la Strassburg în 1785 se spune că a doua coloană din ceata de 20.000 a răsculaților eră condu.ă de un criminal cu numele *Salis*: «Man weiss noch eig ntlich nicht wer dieser gewesen; anfänglich wollte man s gen, es seye der Graf Salis der in K. K Diensten als Major gestanden, dies wurde aber nachher widerrufen; es ist auch nicht wohl gaublich, dass ein solcher Mann sich den Befehlen eines Bauern unterwerfe: würde, wie hier der Fall ist» (p. 18) N. Densășianu însă arată că «nu există un singur indiciu că Salis ar fi avut oarecare legături cu țăranii români... Așa că necunoscutul din munții Abrudului eră o persoană cu totul distinctă de a vagabondului Ignaz Herzog sau Salis de Saffeld» (p. 144.) Aminteste însă de un *Mihai Popescu*, din Principatul Române, fost locotenent în armata austriacă și care la începutul revoluțiunii (2—12 Noemvrie) se afia în comitatul Solnocului de mijloc, de unde a trecut peste Nasăud în Bucovina (*ibidem*, nota)

¹⁾ În cronica de Eisenstadt, scrisă pe baza informațiilor trimise din Sibiu, sub impresia momentană a evenimentelor revoluționare, se afirmă că țăranii răsvrățiți în tot locular fi strigat «*Vat Joseph s secundus*», creace nu poate fi decît informație tendențioasă din partea nobililor maghiari. Cf. revista *Transilvan* din Sibiu, 1900, p. 6. (*Cronica de Eisenstadt despie răsc. oala lui Horia*). Aceeași cronică ne dă și explicația psihologică a faptului, spunând că nobilii văzând «dispozițiile tândaloase din partea comandai generale, au zjune ăa slatormnica părere, că în *ad văr e via Măiestafi Sile împăratului să se nimească nobilimea ungurească și chiar și natunea*». *Ibidem* pag. 10.

guresc tot în defavorul țăranilor români, pentru care secase cu totul isvorul dreptății în epoca feudalității ardelenе.

Amăriți până în adâncul sufletului de acest rezultat sfidător al investigației, țăranii încearcă a scăpa din jugul iobăgiei, înscriindu-se la armată, dupăce Horia le adusese din Viena știrea, că este «voia și porunca împăratului», să devină toți țăranii soldați-grănițeri, a căror situație era cu mult mai bună decât a iobagilor.

Comisarul de războiu *Ortmayer* din Alba Iulia, cu avizul comandantului general din Sibiu, baronul *Preiss*, nu puse nici-o piedică în calea acestui curent de militarizare a satelor românești. În 4 săptămâni (Iulie—Aug. 1784) s'au înscris la armată țăranii români din 81 comune (județele Alba, Turda, Zarand și Cetatea de baltă). Când se întorceau dela Alba Iulia spre casă, cetele țăranilor-soldați puneau câte o cărpă roșie în prăjini, în formă de steag și vorbeau fără sfială, că vor împărți în curând între dânșii moșiile nemeșilor și vor alunga toată ungurimea din Ardeal, îndată ce vor primi arme dela împăratul. Un țăran din comuna Săcămaș striga către un nobil ungur: «Să căpătăm odată arme, c'apoi tăiem capetele Ungurilor ca napii». Nobilii înspăimântați au avizat pe guvernatorul Transilvaniei, baronul Samuil Bruckenthal că iobagii nu vor să mai asculte de ei, de când s'au înscris la armată. Bruckenthal a dispus a se publica prin sate, că conscripția militară este revocată, fiindcă s'a făcut fără știrea guvernului și a împăratului. Totodată a trimis comisari civili și preoțești, între alții pe episcopul din Sibiu Ghedeon Nichitici și pe vestitul oculist român Ioan Pituriu-Molnar¹⁾, să liniștească poporul din Zarand.

1) Despre Molnar raportează la 15 Noemvrie 1784 comisarul regesc și administratorul comitatului Hunedoara, Mihail Bruckenthal, nepotul guvernatorului ardelen, că, sosind la Brad tocmai în momentul potrivit, a putut salva 22 persoane și pe Alexandru Ribitzei: «der Molnar ist diesen Morgen zuruckgekommen, er hat eine grosse Vesammlung von Raubern bei Brad unter der Anführung eines gewissen *Krischan Gyurts* angetroffen zu einer Zeit, wo sie eben im Begriff waren den *Alexander-Ribitzei* hinzurichten; er hat diesen die *Tsiszarin*, eine *Balyasche Tochter*, einen Franziskaner und überhaupt 22 Personen zusammengerettet, die Schwester des *Fabian*, welcher beide Armen gebrochen worden, versorgt und gedachten *Ribitzei* mit einem Hembd von seinem Leib (auf welchem er 2 Hembder hatte) versehen, nebst dem berührten Franziskaner nach Deva gebracht. Der *Ribitzei* hat dieserwegen selber auch geschrieben, dass ich also an diesen Bericht des Molnars zu zweifeln keine Ursache habe». Cf. *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu 1904 pag. 737—738.

Când s'a publicat prin sate, revocarea conscripției militare, țăranii n'au voit să-i dea crezământ. Spuneau, că ei afară de împăratul nu mai ascultă de nime și decât să se întoarcă iarăș în starea veche a iobăgiei, mai bine vor părăsi cu toții Ardealul și vor trece în Țara Românească¹⁾.

IV.

În cursul lunei Octomvrie 1784 guvernul ardelean raportase la Viena, că nemulțămirea poporului din munți s'a potolit. Era însă numai liniștea aparentă, care precedează de obicei izbucnirea furtunei. În timpul acesta se lămurise scopul politic al revoluției, care era surparea dominațiunii aristocratice ungurești din Transilvania, ca să poată ajunge la conducere elementul românesc-democratic, precum și scopurile ei sociale: desființarea iobăgiei, ștergerea privilegiilor nobilitare, egalitatea de sarcini și drepturi, admiterea Românilor la armată și deposdarea elementului aristocratic prin împărțirea pământurilor nemeșești între țărani.

Revoluția izbucni într-o Duminecă (31 Oct. 1784), când 5-600 țărani se adunară în biserica din *Mesteacăn* sub conducerea lui Gheorghe Crișan și hotărîră să plece la Alba Iulia după arme, iar Crișan, care fusese soldat în tinerețe, să-i învețe exercițiul militar în limba română. Făcură jurământ cu toții, iar preotul locului îi binecuvântă, rostind rugăciuni pentru buna reușită a acestei porniri.

A doua zi, Luni Crișan însuș proclamă revoluția în biserica din comuna *Curechiu*, iar mulțimea ucise pe cei doi subprefecți unguri, trimiși anume, ca să prindă pe Crișan. A treia zi, Marți răsculații au ucis în *Criscior* 17 nobili, iar pe fiica subprefectului Mihail Pakot o botezară în religia română și preotul Constantin Turcin o cunună cu tânărul iobag Ion Sârbu.

În cinci zile Zarandul întreg ajunsese în stăpânirea țăranilor răsculați, cari devastau și ucideau pe nobili, iar pe soțiile și fiicele lor le făceau să îmbrace haine românești, să umble desculțe, să se boteze din nou în legea românească și chiar să se cunune cu țărani români.

Revoluția se întinse repede și în județul Hunedorii, unde au fost devastate 232 curți nemeșești. Sașii din Orăștie temându-se

¹⁾ N. Densușianu, *o. c.*, pag. 127.

de furia răsculaților, dau de știre căpeteniilor acestora, că dâșii vor să trăiască în bună pace cu țărani români. Incercarea acestora de a cuprinde și orașul Deva nu reuși, căci comandantul fortăreței, locotenentul Pfeifer ordonă un contra-atac puternic, care aduse în confuzie pe țărani, silindu-i să se retragă. 72 de inși fură tăiați, iar 44 prizonieri fură condamnați la moarte a 2-a zi (8 Noemvrie) în mod sumar, fără nici o cercetare.

În acelaș timp Horia ocupase Roșia din munții Abrudului, iar Crișan intrase în Cămpeni, purtând în fruntea trupei sale o *cruce galbenă* în loc de steag și strigând în auzul tuturor: «Porunca lui Dumnezeu și a împăratului este, să stângă pe toți Ungurii ori să-i boteze din nou». Apoi devastară cumplit Abrudul, unde a fost ucis și preotul român Avram Șuluț, fiindcă avu imprudența de-a îndemna pe țărani să nu mai asculte de căpeteniile lor¹⁾.

În Abrud și Roșia furia răsculaților a durat 3 zile. De frica lor trecură atunci la legea românească 1122 Unguri, 548 unitari, 468 reformati, 65 catolici și 41 luterani, ²⁾ fiecare putându-și salva viața prin o dovadă scrisă de preotul român, care garanta: «ăsta-i creștin bun!»

Revoluția se întindea tot mai mult ajungând și în județul Clujului și al Sibielui³⁾, iar spre Apus în județul Aradului.

La 11 Noemvrie Horia dădu un ultimatum nobilimei înspăimântate cerând, ca toți nobilii să facă jurământ *sub cruce*, să-și părăsească moșiile, să plătească impozite în rând cu poporul, să împartă pământurile între țărani, după cum va hotări Maiestatea Sa, Împăratul.

Namai așa va fi pace; altfel Deva va fi nimicită. Nobilii așteptau cu drept cuvânt, intervenția armatei imperiale, dar comandantul general Preiss din Sibiu spunea, că intervenția armată fără

¹⁾ N. Densușianu, p. 202.

²⁾ Cifrele acestea par exagerate în asemănare cu cele indicate în *Cronica de Eisenstadt*, care, în temeiul unei scrisori din Sibiu cu data de 16 Noemvrie 1784, arată că «în Abrud un pastor calvin împreună cu altul a. i. a. n., sau cum se zice aici, pastor unitar, și 20 persoane de diferite religii au fost silite să depună mărturisirea credinței schismatice pe crucea. ce o poartă cu ei, iar cei din urmă au fost botezați cu forța ca schismatici». *Transylvanien*, 1900, p. 6.

³⁾ În orașul Sibiu, n'au încercat răsculații «să străbată, dar în curs de 2 zile s'a aflat foc pus în 5 locuri, care însă a putut fi stâns la timp». Informatorul cronicarului din Eisenstadt adaugă bănuiala că incendiarii au fost țărani sau servitori valachi, *Ib. idem*, p. 7.

știrea consiliului de războiu din Viena nu este admisibilă. Guvernul să întrebuințeze alte mijloace pentru liniștirea poporului. S'au publicat premii pentru cei ce vor fi în stare să prindă pe capii mișcării, iar satele care i-ar primi au fost amenințate cu pedepse grele: va fi tras în țeapă primarul împreună cu trei locuitori. Guvernatorul Bruckenthal, fără învoirea generalului Preiss, a ordonat insurecțiunea nobililor, cari în setea lor de răzbunare, au făcut apoi mai multe cruzimi decât înșiși țărani¹⁾.

Generalul Preiss, prin politica sa de trăgăncală și conciliațiune, reuși să trezească în sufletul răsculaților speranța, că ei își vor putea ajunge scopul și pe cale pacinică. Amăgiți de această speranță deșartă, căpitani Cloșca și Horia cel tânăr încheiară, la 12 Noemvrie²⁾, cu armata imperială un armistițiu, care a împiedicat orice acțiune ulterioară a lor. Dacă ar fi continuat luptele cu avântul dela început, într'o săptămână toți Românii din Transilvania s'ar fi aăturat la răscoală³⁾.

În aceeaș zi de 12 Noemvrie sosi la Viena cea dintâi știre despre izbucnirea revoluției. Împăratul Iosif era cuprins tocmai cu planurile privitoare la războiul început contra Țărilor de jos. Supremul interes cerea, să fie pace și liniște în cuprinsul monarhiei, câtă vreme armata e angajată într'un războiu extern. A trimis deci guvernatorului Bruckenthal instrucțiuni, cum să procedeze la pacificarea poporului cu ajutorul armatei, al funcționarilor din comitate și al preoților români; pentru prinderea căpeteniilor a fixat un premiu de 300 galbeni. Iar pe generalul Preiss l-a îndrumat, să trimită imediat tunurile contra celor răscuțați și să retragă cu grije companiile regimentului I românesc de graniță, fiind soldații acestui regiment cam nedisciplinați (15 Noemvrie).

Cu 7 zile mai târziu Iosif scrie iarăș guvernului ardelean, muștrându-l că fără știrea lui a ordonat insurecțiunea nobililor —

¹⁾ N. Densusianu, p. 323.

²⁾ Data încheierii acestui armistițiu trebuie să fi fost anterioară, căci în *Cronica de Eisensstadt* se spune precis că la 11 Noemvrie a sosit la comanda generală din Sibiu locotenent-colonelul Schultz dela husarii secui, aducând știrea că «el a încheiat un armistițiu de 8 zile cu tumultuanții», liberând pe răscuțații prinși în Gâlda. Armistițiul a fost întărit cu jurământ. Schultz raportează: «și eu am întărit jurământul lor și conlucrarea mea prin sărutarea crucii: Transilvania, 1900, p. 8.

³⁾ În aceeaș cronică se spune că «țărani în la olaltă atât cei din țara Bisersei, cât și supușii secui și chiar în toată Transilvania, și dacă armata nu-și va folosi puterea mai bine, în scurt timp se va răscula toată țara»: *Ibidem*, p. 11.

fapt, pe care-l califică drept «obraznicia cea mai mare». Totodată impune sistarea tuturor cruzimilor față de țărani și publicarea *amnestiei generale* pentru cei răsculați. Cancelarul Eszterhazy se împotrivi acestei măsuri din urmă; deaceia amnestia s'a publicat, rămânând excluși capii revoluției. Țăranii însă au răspuns, că nu le trebuie «pardon», mai bine vor pieri cu toții decât să se întoarcă iarăși la starea de mai nainte.

În asemenea împrejurări luptele începură din nou la sfârșitul lunii Noemvrie. Țăranii învinseră în trei lupte: 1) *la Râmeți*, unde vicecolonelul Schultz fu silit a se retrage din fața țăranilor, cari luptau cu înverșunare strigând: «odată cu capul feciori, că vine Horia cu țara»; 2) *lângă Brad*, unde Crișan răspinse pe maiorul Stoianich fugărindu-l spre Hălmagiu și 3) *la Lupșa*, unde țăranii au învins pe maiorul Dolcimgo și au împușcat pe locotenentul Mesterházi.

Planul răsculaților era, să facă o linie de bătaie dela Deva până la Huedin. N'au isbutit a-l duce însă la îndeplinire, fiindcă armata imperială pornise a-i încunjura din toate părțile. Spre a putea opera în munții Abrudului, armata trebuia să fie acoperită dinspre Zarand. Episcopul Nichitici fu silit a da atunci mână de ajutor, ținând adunări cu preoții la Tebea, la Brad și la Criștior astfel, încât poporul din partea vestică a Zarandului se liniști numai prin simpla intervenție a episcopului ¹⁾ și a preoților săi. La *Mihăleni* însă, până au încercat preoții să liniștească ceata celor

¹⁾ În raportul său din 27 Noemvrie 1784 Mihail Bruckenthal îl scuză pe episcopul Nichitici că n'a putut merge de mai nainte în Zarand, fiindcă se temea să nu cadă în vre-o cursă, trăind în relații incordate cu protopopul Ioan Popovici, fostul vicar, „...so fande ich vielen Anstand, dem Bischof eine Reise dahin anzumuten, wo er eine Kabale wider sich befürchtete und wo er, weilien das Militair nicht vorzurucken befehliget war, keine Sicherheit erhalten konnte. Es hat mir der Bischof die Veranlassung zu dieser Fehde zwischen ihm und dem *Popovits* gestanden, welche in dem bestehet, weilien jener den Titel eines *vicarii* verlangt, dieser aber solchen, weilien, wie er saget, Synodalabschlüsse dasselbe verbieten, nicht geben will. Es ist dieses wieder ein Ausbruch des geistlichen Ehrgeizes, welcher aber jetzt sehr übel placieret ist... Er sucht wider den *Popovits* allerhand Beweise zusammen und wird ihm, wie mir scheint, ziemlich zu Leibe gehen». *Archiv*, a. c., p. 750. Episcopul Nichitici arată în scrisoarea, trimisă la 11 Decemvrie 1784, guvernatorului Samuil Bruckenthal, că a reușit a pacifica în mai multe locuri pe cei răsvrațiți, dar se teme că excesele armatei vor da nou prilej de răsvrătire. («ne per milites, ut mihi ex parte intelligere licuit, excedentes in suis ambulationibus nova ansa inquietudinis praebeatur»). *Ibidem*, p. 765.

vre-o 600 de țărani, cari sporiseră avantgarda armatei, vicecolonelul Kráý și-a așezat trupele pe dealuri și-a început o luptă crâncenă, care a durat până seara, căzând aci 85 de țărani. ¹⁾ După lupta aceasta armata porni spre Câmpeni și spre Abrud. Trupele țăranilor erau risipite și descurajate. La 14 Decembrie Horia dădu oamenilor săi porunca de a se întoarce pe la casele lor, fiindcă a sosit în munți *armata împăratului*, împotriva căreia nu era nici într'un chip îndreptată mișcarea lui. Au mai rămas lângă el vre-o sută de inși, spre a-i da ultima onoare petrecându-l până la Albac, de unde avea de gând să treacă peste munți și să pornească din nou spre Viena Împăratului.

Gândul acesta n'a mai avut însă răgaz a-l duce la îndeplinire. Ci s'a retras împreună cu Cloșca în pădurea *Scorăcet*, pe teritoriul comunei Mărgău (plasa Huedin, județul Cojocna), unde-și făcură o colibă acoperită cu crengi și pământ. Aci au fost prinși la 27 Decembrie 1784 de 8 țărani români (între cari și unul din familia lui Horia: *Gheorghe Nicula* ²⁾). În momentul, când acești trădători

¹⁾ Acelaș număr e indicat și în raportul lui Mih. Bruckenthal, care însă ceata țăranilor o urcă la 2000 de inși în loc de 600. *Archiv*, p. 763-4.

²⁾ T. V. PACAȚIANU: *Cum a fost prins Horia și Cloșca?* în *Transilvania* din 1921, pag. 134—142. Patru dintre țăranii remunerați la 1785 cu 600 galbeni pentru prinderea lui Horia, arată mai târziu (1791) cum împotriva asigurărilor ce li s'au dat atunci, că vor fi scutiți de robote și taxe, sunt nevoiți a împlini serviciul în rând cu ceilalți țărani și a plăti capitație câte 4 fl. în loc de 2 fl., cât plăteau mai înainte. Cancelaria curții din Viena recomandă spre aprobare propunerea guvernului ardelean de a fi scutiți acești țărani de capitație: Nr. 3367 din 28 Iulie 1791. *Circulandum*. Vortrag der siebenbürg. Hofkanzley dto 20 Iulii 1791 — über das Ansuchen der 4 Bauern v n Nagy Aranyos um Befreyung von den Gaben: Im Jahre 1785 wurden jene 7 Bauern, welche sich bei der Gefangenehmung des Horia und Gloska auszeichneten, zum Lohn ausser den unter sie vertheilten 600 fl. von aller grundobrigkeitlicher Dienstbarkeit, und — da sie cameral Unterthanen sind — von allen der Kammer oder der Cameral Herrschaft gebührenden Schuldkigkeiten losgezählt. Nun stellen 4 dieser freyen Bauern vor: dass sie dennoch zur Verrichtung der Dominal-Diensten und Entrichtung der herrschaftlichen Zinsen gezwungen würden, und vor den übrigen — dermahl auch von der Leibeigenschaft befreiten Bauern um so weniger einen Vortheil hätten, als sie vorhin 2 fl., jetzt aber die Kopfsteuer per 4 fl. zu bezahlen gehalten seyen. Das Gubernium und die Cameral-Commission sind der Meinung: dass bei dem Umstand, da ihre Freiheit durch Aufhebung der Leibeigenschaft im ganzen Lande nun allgemein geworden, diese für sie eine Belohnung zu seyn aufhöre, mithin den 4 Supplicanten, Nyag Dumitru, Nyag Jakob, Matyes Nucz und Trif Stefan, zur beabsichtigten Belohnung ihrer getreuen Verwendung die Kopfsteuer *ad personam* nachzusehen wäre. — Die Hofkanzley macht in conformitate des gubl. An-

ai cauzei naționale-țărănești, au pus mâna pe Horia, el s'a grăbit să arunce în foc o mulțime de acte și hârtii, pe cari le-au mistuit flăcările ¹⁾. La 30 Ianuarie 1785 a fost prins și Crișan. S'au făcut încercări de a prinde și pe Ilina, soția lui Horia, dar fără rezultat. Ea s'ar fi refugiat în ținutul Beiușului, de unde sub-prefectul Mihail Pop raportează că nu i-a putut da de urmă.

V.

La 7 Februarie împăratul Iosif scrie comisarului său, contele Antonie Iankovich exprimându-și credința, că în răsccoală nu vor fi fost amestecați «*nici străini, nici indigeni*» și stăruind să nu grăbească cu pedepsirea până nu se vor lămurii deplin toate lucrurile.

Atât guvernul, cât și nobilimea ardeleană ar fi dorit și ar fi fost în drept să aibă reprezentanți la desfășurarea procesului criminal contra celor 3 șefi de revoluție. Comisarul Iankovich însă i-a înlăturat pe toți, cu aprobarea lui Iosif, și a făcut însuși procesul în cel mai mare secret. De aci bănuiala, că împăratul Iosif s'ar fi temut, să nu facă Horia în cursul cercetării vre-o mărturisire neplăcută pentru dânsul. Horia și Cloșca s'au mulțumit însă a *nega tot*, cu o impunătoare statornicie. Crișan a mărturisit însă, că revoluția a izbucnit din cauza nobililor și funcționarilor, cari asupriau poporul și nu voiau să comunice rezoluțiile împărătești, menite a ușura soarta țăranilor.

La 13 Februarie 1785 Crișan a fost găsit mort în chilia sa ²⁾. Se sugrumase cu curelele dela opinci.

trags das Einrathen eben dahin, dass diese verdienten Unterthanen bei der allerhöchsten bestimmt gewordenen Belohnung zu schützen und ihnen die Kopfsteuer lebenslänglich nachzulassen wäre... *Resolutio augustissima: Ich genehmige das gründliche Einrathen der Kanzlei. Leopold m. p.* (Act copiat din arhiva canc. de curte din Viena).

¹⁾ În vreme ce iscoditori erau ocupați cu ținerea și legarea lor, Horia își vâri mâna în sin, o scoase plină de scrisori, aruncă scrisorile repede în foc și acelea se prefăcură în cenușă. *Transilvania*, 1900, pag. 14.

²⁾ În aceeași zi trimise Mihail Bruckenthal unchiului său un tablou al lui Crișan, cu următoarea observare: «Die Abbildung des *Krisan Dsurd*s unterstehe ich mich, Euer *Excellence* gegenwärtig zu überschieken, sie ist von *Steinvall* und sehr gut getroffen» *Archiv*, 1905, pag. 799. Este probabil tabloul lui Crișan, care se păstrează în galeria muzeului Bruckenthal din Sibiu. Interesul Sibienilor pentru siluetele lui Horia și Cloșca era destul de mare. Încă din 11 Decembrie 1784 înștiințase contemporanul J. Herman pe unchiul său

Cu o zi mai târziu s'a pronunțat totuș sentința de moarte asupra lui ; iar la 16 Februarie gâdele i-a tăiat capul și l-a înfipt într'o țapă la domiciliul său în Cărpiniș. Trupul, despicat în 4, a fost expus la Abrud, Bucium, Brad și Mihăleni.

Deoarece prin satele românești se menținea cu persistență svonul, că Horia n'ar fi prins, ci va ajunge în curând «Domn» și «Craiu», — și el și tovarășul său Cloșca, legați în lanțuri, au fost purtați cu excortă, timp de 2 săptămâni, prin mai multe comune de-alungul Murășului, ca văzându-i poporul, să-și mute gândul dela revoluție ¹⁾.

La 26 Februarie 1785 s'a pronunțat sentința de moarte, în sensul căreia Horia și Cloșca aveau să fie frânți în roată, începând de jos în sus, iar părțile trupului expuse la marginea drumului prin comunele, în care s'au săvârșit cruzimile în cursul revoluției.

Luni în 28 Februarie a fost executat în chipul acesta înfiorător întâi Cloșca, asupra căruia s'au aplicat 20 lovituri, până și-a dat sufletul, apoi Horia care, după ce întâia lovitură îi frânse fiuerul drept, ar fi voit să spună ceva, dar la ordinul ofițerului i s'a aplicat în piept o lovitură atât de puternică, încât îndată i s'a curmat și graiul și firul vieții. La uciderea lor au fost siliți să asiste 2515 țărani români, aduși de organele administrației din 419 sate.

că astfel de siluete circulă prin Sibiu și un desenator special a plecat în scopul acesta la Alba Iulia: «Von beiden (Horia und Kloska) laufen in der Stadt Zeichnungen und Silhouetten herum. Gestern ist ein Zeichenmeister ausdrücklich deshalb nach Karlsburg abgereist, um die beiden Matadors zu contrefaitiren und alsdann in Kupfer zu stechen. Cf. HERMANN — MELTZL, *Das alte und neue Kronstadt*, Sibiu 1887, vol. II, p. 71 nota.

¹⁾ Mihail Bruckenthal a scris conelui *Iankovitch*, arătându-și nedumerirea asupra acestui procedeu de prisos, căci locuitorii comitatului Zarand și Hunedoara știau, că Horia și Cloșca au fost prinși; «Ich weiss vielmehr, dass die Inwohner des Zarander mit Hunyad vereinigten Komitats es sehr wohl wissen, dass beide Obenbenannte hier in Carisburg gefangen sitzen... jetzt aber dadurch ihrer Einbildung schmeicheln, dass sie austreuen, als wenn gedachte zwei, Aufwieglor täglich 30 Kr. an Geld bekämen, mit 5 Speisen bedienet würden, mit einem kaiserlichen Offizier zusammen esseten, und silberne Fessel tragen, als wenn Fessel, wenn sie auch gleich von Gold wären, nicht immer Fessel blieben! Ich weiss ferner aus verlässlichen Nachrichten, dass die Person des *Horia* und *Kloska* in allen jenen Gegenden, wo solche hingeführt werden sollen, nicht bekannt sind, die dasige Innwohner demnach 2 Arestanten zwar sehen, nicht aber mit völliger Überzeugung entscheiden werden, ob solche diejenigen sind, für welche sie ausgegeben werden» — Archiv, 1905, p. 79a.

Preotul ortodox Nicolae Rațiu, care a dat osândiților cea din urmă mângăiere creștinească, prin spovedanie și sf. cuminicătură, a putut asista numai la executarea lui Cloșca, iar când i s'a aplicat lui Horia cea dintâi lovitură, a căzut leșinat la pământ. Unele isvoare contemporane relatează cu vădită satisfacție ¹⁾ înfiorătoarea salbătăcie, cu care au fost sfășiați și frânți în roată acești eroi sacrificați pentru drepturile poporului.

Dar dreptatea nu poate fi niciodată frântă în roată, nici așezată în mormânt. De câte ori a fost stropită cu sânge mucenicesc, a dobândit puterea cerească de a înnoi și spori numărul celor gata a se sacrifica pentru biruința ei, cum s'au sacrificat mai târziu și legionarii lui Iancu și mulțimea eroilor fără nume și fără număr, cari în cursul războiului mondial au răscumpărat cu scump sângele lor libertatea națională și unitatea politică a poporului nostru.

În cântecele populare trăește încă vie amintirea lui Horia. Despre felul, cum ar fi cuvântat el înaintea împăratului din Viena, în audiența dela 1784, s'a păstrat această plăsmuire:

„Înălțate împărate	Că nu mai putem răbda
Vină și ne fă dreptate	Asuprirea nemeșească
Te rugăm Măria Ta	Și dreptatea ungurească...”

¹⁾ Astfel cetim în broșura *Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen (1785)*, urgiătoarele ironii și exagerări: «Endlich haben den 28 Februar dieses 1785 Jahrs zu Karlsburg die beyden Ungeheuer: Se. Majestät *Hora*, angeblicher König von Dacien, *Gloska* den verdienten Lohn ihrer Thaten erhalten. Es wurden jedem die Arme und Beine mit dem Rade viermal zerschmettert, und ihnen dann noch lebend die Leiber aufgerissen und die Eingeweide herausgenommen. Diese unbeschreiblich qualvolle Marter hat ihnen zwar die fürchterlichsten Verwünschungen ausgepresset, aber die dazu beordneten Tambours verhinderten durch ein ununterbrochenes Rühren der Trommel, dass man sie verstehen konnte... Hundert und fünfzig Wallachen, die zwar geringere Verbrecher, dennoch aber die ersten Theilnehmer an dem Aufruhr gewesen, wurden den Gespanschaftsgerichten überliefert, welche sie nach den Landesgesetzen verurtheilen und ohne Zweifel spiessen lassen werden» (p. 44—45). La 15 Iunie 1785 Mih. Bruckenthal raportează din Deva, că conform datelor statistice primite din 7 protopopiate (Hunedoara, Hălmagiu, Roșcani, Trestia, Abrud, Orăștie și Hondol) numărul țăranilor români uciși în cursul revoluției este de 349, rămânând în urma lor 243 văduve și 580 orfani. (*Archiv*, 1905, pag. 850). Iar numărul victimelor dintre nobili a fost, conform datelor oficiale, de 112. Istoricul maghiar SZILAGYI FERENCZ în cartea sa, „*A Hora-világ Erdélyben*” (1871) indică însă 133 uciși, 38 văduve și 77 orfani. Cf. Hermann-Meltzl, *Das alte und neue Kronstadt*, pag. 78.

Impăratul aducător de dreptate și de mântuire pentru poporul nostru a sosit acum, nu însă dela Viena, de unde îl aștepta Horia și-l implora zadarnic să vină să facă dreptate, ci dinspre Răsărit, de peste Carpați.

De acum înainte tabloul acesta, împodobind aula Universității noastre, va îndemna pe toți ceice îl privesc cu Înțelegere dreaptă să nu uite, că în temeliile mărețului edificiu al patriei întregite și al libertății noastre naționale sunt îngropate, *ca jertfe ale clădirii*, și trupurile schingiuite oribil ale țăranilor mucenici: Horia, Cloșca și Crișan, a căror amintire istoria își va face datoria de a o perpetua, în marginile adevărului, din generație în generație.

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ

CÂTEVA CONSIDERAȚIUNI PRIVITOARE LA TRECUTUL AROMÂNILOR
ȘI MEGLENOROMÂNILOR, ÎN FAȚA DE COBORÎREA LOR ÎN SUDUL
PENINSULEI BALCANICE

DE

TH. CAPIDAN.

Din marea expansiune a românismului dunărean, care a urmat imediat după năvălirea poporului slav, au rămas până astăzi unele urme care ne vorbesc lămurit despre proporțiile întinderii acestui element în toate direcțiile Peninsulei Balcanice: la răsărit, în Rodope și partea apuseană a Traciei; la miază-zi, peste toată Macedonia, dar mai ales în Epir și Tesalia, ajungând până în Peloponez; la apus, în tot cuprinsul Serbiei vechi, ajungând până dincolo de granițele răsăritene ale Albaniei; în vechiul regat Sârb, în Muntenegru și dealungul coastei Adriatice până la partea de miază-noapte a Dalmației. Aceste urme se văd, astăzi, mai întâi, în nenumăratele nume de localități de origine românească presărate pe toată întinderea Peninsulei Balcanice, acolo unde astăzi elementul românesc lipsește; — al doilea, în puternica influență românească care, imediat după expansiunea elementului românesc, s'a exersat asupra limbilor balcanice (greaca, bulgara, sârba și albaneza); — al treilea, în supraviețuirea până în zilele noastre a acelor populațiuni transdanubiene care, după limbă, se socotesc ca fiind niște mlădițe rupte din marele trunchiu al românismului balcano-carpatic.

Despre cele două dintâi nu va fi vorba aici. Ele ținând de domeniul filologiei, expunerea și tratarea lor numai din punctul de vedere lingvistic va arăta mai bine ceea ce a fost odată influența *romană* de aceea ce a urmat mai pe urmă să fie influența

străromână, această influență care a fost o urmare firească a expansiunii elementului românesc străvechiu și a ocupațiunii lui cu păstoritul.

În cele ce urmează se va vorbi numai despre a treia urmă, care se vede în existența populațiunilor românești din Peninsula Balcanică. Aceasta, nu spre a repetă ceea ce s'a spus până acuma cu privire la originea lor, cât, ținând seamă de unele date obținute din studiul graiului lor, ca să arăt, pe cât va fi cu putință, până la ce punct datele lingvistice se împacă cu rezultatele cercetărilor istorice, cercetări, de care, desigur, trebuie să se țină seamă, în primul rând, chiar atunci când nu în totdeauna ele rezultă din mărturii directe.

*

Resturile de Români transdanubieni din Peninsula Balcanică s'au păstrat astăzi în cele două populațiuni, dintre care unii veniți mai de timpuriu din părțile nordice și cunoscuți supt numele de *Aromâni*¹⁾ iar ceilalți coborâți cu câteva secole mai târziu și așezați în apropierea regiunii *Meglen*, de unde își trag numele:

1) Denumirea de *Aromân* se întrebuințează numai în scris. Printre Români din Epir și Macedonia numele cel mai întrebuințat este *Armân* (cu căderea lui u din o). Tot așa se întâlnește și în literatura populară la Aromâni.

Armână, dă-nj un ochju lai

Românco, dă-mi un ochiu negru

Dă-nj nă bășari Armână (²⁵⁰/₆₆)

Dă-mi o sărutare Românco.

sau :

Înj tric-i pi la fântână

Trecui pe la fântână

Dă-nj vidzui nă feată armână. (⁸⁴⁸/₃₂)

Și văzui o fată româneă.

Dar că forma *Armân* derivă dintr'una mai veche nesincopată *Arumân*, aceasta se poate vedea tot din literatura populară, deși, pe alocuri, în Epir, ea se aude încă până astăzi și printre Români :

Nă feată arumână

O fată româneă

Gionle ș-lo cu vreau (⁸⁴⁸/₃₆)

Junele și-l luă din dragoste.

sau în cunoscutul cântec haiducesc al vestitului *Dailjani*.

Lai Dailjani, lai fundă mare,

Măi Dailjani, cu canafu mare,

Nu îi-ncij-nă tră muljare,

Nu te închină pentru o muiere.

Multe muljeri sun și niveaste

Multe muieri sunt și neveste,

Ma Dailjani unu ș-easte

Dor Dailjani unul este

Și tră Greți și tră Arumâni,

Și pentru Greci și pentru Români,

Și lî-ascapă di pângânj (⁹⁹⁵/₅)

Ca să-i scape de pângâni.

Și, după cum această formă întrebuințată azi mai rar, trăște în literatura populară, tot așa aceea care a rezultat imediat din forma latină *Romanus*

Meglenoromâni. Pentru cei dintâi istoria ne vorbește încă din sec. al X; pentru cei din urmă nu avem nici o mărturie istorică mai veche decât începutul jumătății a veacului trecut. Este drept că despre Meglen și Megleniți se vorbește încă de prin sec. al XI, când după căderea imperiului bulgar în stăpânirea Bizantinilor, supt Vasilie al II Bulgaroctonul, se pomenește și despre un șef al acestora *Iliță* (Ἰλῆταξ ὁ ἀρχὼν Μεγλένων), despre un centru al Megleniților *Ἐνωτια*, *Nânta* de astăzi locuită de Meglenoromânii trecuți la islamism, dar, ori cât de mare asemănare ar fi, ca chestiune de derivațiune, între numele *Iliță* și între acela al celnicului

= *Rumân* și se identifică cu forma dacoromână, ca una care, la început, a fost comună pentru toți Românii, se regăsește tot în cântecele populare :

<i>Iu suntu Rumânjlj</i>	<i>Unde sunt Remânii</i>
<i>Moi mușata mea !</i>	<i>Tu, frumoasa mea !</i>
<i>Rumânjlj țelj mulțilj</i>	<i>Românii cei mulți</i>
<i>Moi mușata mea !</i> ^(922/22)	<i>Tu, frumoasa mea !</i>

Tot așa în vestitul cântec al lui *Fetu-Mare*, care s'a luptat cu Turcii în 1821, cu prilejul revoluției grecești :

<i>Fetu-Mare sculă munțilj</i>	<i>Fătu-Mare răsculă munții,</i>
<i>Sculă munțilji cu Rumânjlji</i>	<i>Răsculă munții cu Românil,</i>
<i>Să lȳ astingă toți pângânjlji.</i> ^(906/4)	<i>Ca să stingă toți păgânii.</i>

În afară de aceste trei : Armân—Arumân—Rumân, se mai aude și forma *Rămân* sau *Rrămân*. Aceasta se întrebuițează aproape exclusiv la tulpina de Aromâni cunoscută sub numele de Fărșeroși și, în special, la Românii din Albania. Ea poate reprezenta sau un singular românesc refăcut după pluralul albanez *remenj* de la *remër*, derivat regulat din lat. *Romanus*, cu trecerea lui n în intervocalic în r și cu însemnarea de «Valache, Hirt, Bauer» (cf. G. Meyer. EWA. 365), sau, și mai sigur, forma mai veche Rumân, supt influența formelor albanezești. Și ea se întâlnește în literatura populară.

<i>Ți-u voi ahtare arșine</i>	<i>Ce mai vreau așa rușine</i>
<i>Răd Rămânjlji toți de minc.</i> ^(952/61)	<i>Răd Românii toți de mine.</i>

sau :

<i>Voi Rămânj de așe clo,</i>	<i>Voi Români așa departe,</i>
<i>No-avdzîți țe s-fațe Armirô</i> ^(929/1)	<i>N'auziți ce se petrece în Armirô.</i>

Dar cea mai deasă întrebuițare o are în scriitorii aromâni din sec. XVIII, intru cât cei mai mulți dintre aceștia erau originari din Moscopole, și, aici ca și în împrejurimi, influența albaneză este relativ veche : *Ne, iu suntu semnate născănte zboarră rrămănești* (uite unde sânt însemnate unele cuvinte românești) C. Ucuta, ap. Per. Papahagi, *Scriitori Aromâni în secolul al XVIII*, p. 66. Citatele din literatura populară aromânească sânt luate din Per. Papahagi, *Materialuri folcloristice culese și publicate sub auspiciile Ministerului Cuitelor și Învăț. Public.* vol. II, 1900.

aromân din sec. al XI *Niculifă*, care, de voie de nevoie, a trebuit să se pună în fruntea răscoalei Aromânilor din Pind și Tesalia (1065), pe atunci Meglenoromânii încă nu erau coboriți în această regiune și, prin urmare, nu putea fi vorba despre ei, după cum nici mai târziu nu se pomenește nimic despre existența lor. Dacă și unii și alții se deosebesc de Românii din Dacia Traiană prin graiu, aproape aceeași deosebire există și între ei, cu toate că distanța în spațiu, ce desparte pre cei dintâi este incomparabil mai mare decât aceea care există între Aromâni și Meglenoromâni.

Cei mai cunoscuți dintre aceștia sânt Aromânii. Despre ei nu ne vorbesc numai istoriografi bizantini, dar și cronicarii români; iar numai cu un veac mai în urmă, unul dintre cei trei apostoli ai direcției latiniste, Gheorghe Șincai, își propunea să scrie și o istorie a lor¹.) Cu toate acestea, însă, chestiunea privitoare la obârșia lor comună cu Românii din Dacia, sau aceea dacă ei își trag începutul numai din elementul roman colonizat pe substratul traco-iliric din Peninsula Balcanică, continuă să rămână, din punctul de vedere istoric, nu tocmai bine clarificată, așa cum reese din studiul limbei lor.

Dintre istoricii noștri de astăzi, acela care s'a ocupat direct cu această chestiune este domnul N. Iorga. Mai întâiu în lucrarea „Geschichte des rumänischen Volkes“ și, acum în urmă, într'o mică

¹) Intr'un răvaș din 25 Ianuarie 1804, pe care Gh. Șincai îl scria prietenului său Engel, se spune: «Meum quippe est Annales universae Nationis Valachicae, proinde etiam *Kuzzo-Valachorum* quos *Csenzaros* vocant, conscribere...» Arhiva Românească, anul, I, p. 3.

Dintre cronicarii mai vechi, cel dintâiu care pomenește de Aromâni este Miron Costin: «Suntu dară acești Coțovlachi (cum ne spunu vecinii lorū, și încă cu dintr'înșii am vorbitū) oameni nu mai osebiți nici în chipū, nici în une obicei, nici în tǎria și în făptura trupului de câtū Românii aceștia, și limba lorū românească ca acestora, numai mai stricată și mai amestecată cu de această proastă grecească și turcească; pentru că foarte puțini cum s'au zisū, au rămasū la niște munți trăgându-se de locuiescū, cari se întindū în lungū de lângă Ianina a Pirului până spre Arbănași lângă Elbasan unde-i zicū, în sate numai locuindū. Se vede și mari unele sate; zicū că suntū și oameni cu putere în hrana lorū de care și mare minune este cum și până astăzi se află păzindu-și și limba și niște obiceiuri ale lorū. Aceștia dacă și limba și au stricată, și ei s'au împuținată, drept că și ei desăvârșitū subțū jugulū turcescū cu acei Greci duple acolo s'au supusū, unde și stăpânire și blagorodnie și totū și-au pierdutū; și poate fi că nici d'întāiu așa mulțime nu va fi fost de dānșii. Că eată acmu și căți suntū, moșici și țărani suntū, și locurile lorū cu greu de hrană fiindū, pentru multă peatră și munți ce suntū unde locuiescū, se îm-prăștie și se ducū mai mulți prin acele orașe mari turcești de se hrănescū, și

lucrare specială privitoare la trecutul Aromânilor „Istoria Românilor din Peninsula Balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.)“

În lucrarea dintâi se spune clar în această chestiune: „Aromânii cu toate că se deosebesc întru câtvă ca tip de Dacoromânii, totuși sunt un popor alcătuit din aceleași elemente etnice, însă ei nu alcătuiesc o parte care trăește mai departe din poporul unitar al Românilor“ (p. 151). Aceasta în ce privește originea pur balcanică a Aromânilor. Cu privire la regiunea de obârșie a Românilor balcanici, de unde apoi s'au întins peste tot cuprinsul Peninsulei Balcanice ajungând și pe coasta adriatică până în Bosnia și Istria, se mai spune: „Peninsula Balcanică mai târziu a căzut supt stăpânirea Slavilor, aceștia au închis pe Romani în căldarea munților Tesaliei, de unde, cu turmele lor au ajuns în Pind și, întâmplător, și în Balcani“ (Vol. II, p. 385).

În lucrarea a doua se spune același lucru despre originea lor: „Românii din Pind... formează o parte desfăcută, izolată, în mare parte desnaționalizată și împiedicată, prin vicisitudini dureroase, de a forma un Stat osebit, a romanității din Orient. Originea acestei romanități suprapuse elementului primitiv tracic și în parte

limba, cum amû zisû, foarte și-au stricatû și ei puțini au rămas.. Zicû și aceasta, că de-i întreabă și pre ei nescine, ce ești? el zice *Vlahos*, adică Românû; și locurile lor unde locuescû le zicû *Vlahia*, earû țerei acesteia ei îi zicû *Vlahia cea mare*. Pare-mi-se zicû că ei grăindû, mai multû îi înțelegû; însă și unii și alții cu puțină vreme într'unû locû aflându-se, prea lesne se potû înțelege. De crezut doară este că și acei Coșovlachi dintre acei Romani suntû și se tragû, și într'acele vremi ce Galian sau altû împăratû au rădicatû o seamă dintr'înșii de aici și i-au dusû de i-au așezatû pre acolo, au rămas și până acumû. (Letopiseșele Moldovei și Valahiei, vol. I, p. 107).

Acelaș pasaj se găsește în «Istoria Țării-Românești» de Constantin Cantacuzino. cf. N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, p. 125

Dimitrie Cantemir pomenește în mai multe rânduri despre Aromâni. Pasagiul cel mai caracteristic este acela în care se arată originea comună a Aromânilor cu aceea a Românilor din Dacia: «Iară acum vine rândul să arătăm cea mai de pre urmă socoteală, adecă să aducem toate mărturiile istoricilor, pre scurt, carele dovedesc, precum Dachiia au fost dela Traian împărat, cu cetățeni și slujitori vechi Ramani, descălecată, și decia precum aceiași Romanii să fie moșii strămoșii Românilor carii și astăzi în părțile lăcuitoari să află adecă Moldovenii, Muntenii, Maramușenii, Românii de peste Dunăre și *Coșovlahii* din țara grecească, căci toate aceste năroade dintr'aceiași Romani a lui Traian să fie, nu numai limba și graiul, ci și a tuturor vremii istorii mărturisesc». Cronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, București, 1901, p. 153 (ed. Gr. G. Tocilescu).

iliric trebuie să fie căutat într'un lung șir de acte de infiltrațiune și colonizare care s'au petrecut în al III-lea veac înainte de Hristos, și expedițiile împăratului Traian, cari au dat, la începutul secolului al II-lea al erei creștine, teritoriului acum romanizat hotare definitive la Nord și Răsărit, în munții Daciei și în stepa răsăriteană a Sciților" (p. 7). Mai departe se fixează și epoca când această *romanitate*, din care trebuia să rezulte unitatea rasei noastre, a fost despărțită în două: „În veacul al VI-lea și al VII-lea a fost deci o sciziune între Romanii de Nord și cei de Sud, între care intrușii slavi se intercalaseră, și nu ca să dispară ca alți barbari, ci ca să persiste, să se întindă și să prospereze. *Acești Romani din Sud sânt strămoșii Aromânilor de astăzi*" (p. 10).

Aceasta în ce privește originea *romană sudică* a poporului Aromân.

Revenind la regiunea de obârșie din care elementul aromânesc a fost nevoit să emigreze spre a se așeza în locurile în care îi găsim astăzi, în grupări mai compacte, d. N. Iorga, plecând de la constatarea că situația privilegiată de care se bucurau în imperiul lui Vasilie al II-lea Aromânii eră ceva cu totul deosebit de aceea a celorlalte naționalități din imperiu, presupune că această situație se poate explica numai într'un singur fel: „prin colonizarea oficială din imperiu". Aromânii n'au avut întotdeauna Tesalia, unde îi găsim supt Vasile al II-lea, altminteri ar fi trăit și ei în aceleași condițiuni ca și celelalte naționalități: „ca să aibă un șef numai pentru obștea lor națională, a trebuit ca ei să fi venit pentru a se așeza în masă spre folosul acestui imperiu, care li recunoștea deci drepturi așa de întinse" (p. 16). Așa dar, Aromânii au venit în Tesalia, coborându-se „din Nord spre Adriatică, din Albania, unde unii dintre dâșii au rămas până în zilele noastre, în vecinătatea imediată a Durazzului, precum și în Epir, unde între Ianina, Mețovo, Grebena și muntele Gramos ei formează încă majoritatea populației, și pe cele două povârnișuri ale Pindului, dela muntele Gramos până la Agrafta. Și aceasta nu s'a putut întâmpla decât în momentul invaziunii Slavilor, căci acești Români păstrează atunci teritoriul rămas sub autoritatea Împăratului" (ib.).

În acest pasaj Aromânii nu mai sânt închiși în „căldarea munților tesalici, de unde cu turmele lor au ajuns în Pind și în tâmplător, și în Balcani", ci din Nord, coborându-se în spre Sud, au ajuns spre Adriatică și Albania, unde îi găsim și astăzi.

Acestea sânt rezultatele istorice, bazate nu pe mărturisiri directe, căci de acestea lipsesc pentru epoca ce ne preocupă, ci pe deducțiuni ce rezultă din studiul asupra soartei elementului roman din Peninsula Balcanică. Ele, puse alături de datele ce rezultă din studiul comparat al limbei vorbite până astăzi de către Românii din Peninsula Balcanică, se dovedesc, în parte, ca întemeiate.

Este foarte adevărat că la baza populațiunilor române din Peninsula Balcanică trebuie admis elementul roman din această Peninsulă, în spre deosebire de elementul roman din Dacia, care trebuie pus la baze poporului român din stânga Dunării. De asemenea nu poate fi exclus faptul că, cu toată influența puternică a culturii grecești din Peninsulă, obârșia acestui element trebuie căutată nu numai în coloniștii trimeși pe cale oficială, dar și în „aportul de populație datorit inițiativei clasei rurale“¹⁾. Aceste populații care pătrundeau treptat în regiunile Peninsulei Balcanice, contribuiau în mare măsură la alimentarea puterii de rezistență a elementului roman băstinaș amenințat de pieire supt puternica influență a culturii grecești. În privința aceasta n'ar fi lucru cu neputință ca numărul acestor noi veniți să fi fost îngroșat și cu acela al păstorilor romani care prin nordul Italiei pătrundeau în Dalmația și puteau ajunge până în sudul Peninsulei Balcanice. Asemănarea între viața păstorilor aromâni din Pind, de astăzi, relevată de unii autori²⁾

¹⁾ «Date precise lipsesc pentru ca să se poată fixa condițiile în care a avut loc romanizarea ce a urmat izbândă definitivă a armatelor republicii. Trebuie să se admită totuși — și am indicat-o adesea — că alături de trimeretena pe cale oficială a coloniștilor, de stabilirea soldaților care-și isprăviseră cariera și cari contractaseră legături în țară, a fost și aportul de populație datorit inițiativei clasei rurale înseși. Într-o regiune ca Italia din această vreme, care primea de aiurea, din Sicilia, din Africa, din insulele Mediteranei răsăritene din Egipt mijloacele sale de hrană și care prefăcea vechile câmpii muncite de țărani liberi în ferme incredințate lucrului sclavilor sau în parcuri și grădini de plăcere în jurul vilelor luxoase, rolul acestor țărani de veche și zdravănă rasă eră cu adevărat sfârșit. Ei nu puteau nici să se potrivească după noile condiții de viață de la țară, nici să găsească locuri în orașe, pe cari apucaseră a le năvăli intrușii străini, venind de așa de departe cum este Asia semită. Nevroind să decadă, să piară de o ticăloasă moarte înecată, acești țărani trebuiră să emigreze. O parte dintre dâșii se îndreptară către Apus și dădură Provenței caracterul său lămurit roman: cealaltă parte, cea mai importantă lui, prin pasurile Alpilor orientali, drumul care duce la Balcani și la Pind». N. Iorga, 4, *ibidem*, p. 8.

²⁾ Dr. Ludowig von Thallöczy, *Illyrisch-Ibanische Forschungen*, I. Band, p. 60.

și între aceea a păstorilor romani de acum două mii de ani, așa cum se găsește descrisă în scrierile lui Varo, ar putea servi, până la un punct, ca un mic indiciu pentru contactul mai îndelungat ce va fi existat odată între elementul roman din Peninsula Balcanică și acela din Italia — până la coborîrea poporului slav în acele regiuni. Sînt unele particularități din graiul Românilor din sudul Dunării, care nu se pot explica decât numai dacă admitem, că, de la început, ori care ar fi fost contactul dintre Romanii de nord și cei de sud, aceștia arătau o mică deosebire care astăzi nu se poate dovedi ca fiind numai o particularitate comună întregului domeniu al limbii române, ci numai graiului românesc din sudul Dunării.

Părerea că limba română străveche — străromână — arată înainte de despărțirea Românilor din Peninsula Balcanică de cei din nordul Dunării, mici deosebiri regionale a fost exprimată pentru întâia oară de *Fr. Miklosch* ¹⁾. Acela însă care mai târziu a căutat să aprofundeze această chestiune, tratând punct cu punct diferitele diferențieri locale ce arată limba română înainte de despărțirea ei în dialectele actuale, este d. *Sextil Pușcariu* în lucrarea sa *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* ²⁾. Deși Miklosich pornește dela un principiu căruia astăzi nu i se mai atribuie rolul hotărîtor în prefacerile ce a suferit limba latină vulgară în elementul constitutiv al limbilor romanice de azi, cu toate acestea, unele diferențieri au putut să existe — mai ales dacă ne gândim nu la unele diferențieri cu însemnătate mai mică, nici chiar la alterarea labialelor (p, b, f, v) pe care unii istorici au socotit-o ca o particularitate specifică a graiului Românilor din sudul Dunării, ci la rezultatele de astăzi la care a ajuns tratarea sunetului gutural c urmat de e, i (*ce, ci*) — înainte de despărțirea Românilor din Peninsula Balcanică de acei dela nordul Dunării. Felul de pronunțare a formelor latine CAELUM CINQUE ca *feru, lînfi* pentru *cer, cinci*, așa cum se pronunță peste tot la Dacoromâni, nu-i o particularitate care se arată sporadic în graiul Românilor Balcanici, nici una care datează numai de câteva secole, ci ea se arată ca o trăsătură specifică la toți Aromânii de oriunde ar fi ei (Grecia, Tesalia, Epir, Macedonia), precum și la toți Meglenoromânii, iar ca vechime poate fi pusă înainte de despărțirea grupului de Români de sud de cei de

¹⁾ Fr. Miklosch, *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte*. Consonantismus II, p. 48.

²⁾ Apărută în *Beilhefte zur Zeitschrift für rom. Philologie*, vol. XXVI, 15 (1910).

nord, întru cât nici unul din elementele slave care sânt comune atât graiului de nord cât și celui de sud nu arată în graiul Aromânilor sau Meglenoromânilor prefacerea lui *ě* slav în *Ț*. Aceasta vrea să zică că prefacerea lui *ce, ci* latin în *țe, ți* din dialectele transdanubiene se efectuase, când primele elemente paleoslave pătrunseseră în limba română și, prin urmare, nu mai puteau fi prefăcute după tipul elementelor latine. Și întrucât numărul elementelor slave începuse să pătrundă mai numeros în limba română abia prin secolul al VII și al XIII, se înțelege că și trecerea lui *ce ci* latin în *țe ți* aromân și meglenoromân trebuie pusă înainte de secolul al VII.

De aceea socotim că, după graiu, există încă de prin secolul al VI și al VII o deosebire între Românii de nord și Românii de sud. Dar admițând această deosebire ca o mică urmă a unei particularități care țineă, poate, de elementul constitutiv balcanic de obârșie pentru Românii din sud, cred că cu aceasta ajungem aproape la tot ce se poate spune cu privire la deosebirea primitivă ce a existat între elementul român de nord și între acela de sud. La început, ea va fi fost, poate, și mai mare. Însă, cu timpul și, mai ales, după părăsirea parțială a Daciei și trecerea elementului roman la dreapta Dunării, elementul roman din sud, venind în contact cu acela din nord, s'a contopit cu acesta în așa măsură, încât nici particularitățile aduse de noua populație din Italia — cultivatori de ogoare sau păstori — care ar mai fi putut pătrunde prin nordul Italiei în Peninsula Balcanică, nu mai puteau avea înrăurire mare asupra unității limbei române balcanice. Iar din momentul când această limbă încetase de a mai fi *romană* și începuse să alunece în drumul prefacerilor, spre a ajunge supt forma elementului *străromân*, atunci când năvălirea slavă, după ce se pusese ca un stăvilor între limba romană de pe coasta Adriei, din care a ieșit vechea dalmatină, și limba romană din Balcani, din care eră să se nască străromâna, găsise elementul roman balcano-carpatic prefăcut atât sub raportul etnic cât și acela lingvistic ca element *românesc*, atunci unificarea era așa de completă, supt aceste două raporturi, între cei dela nord și cei dela sud, încât, în aceea epocă, care nu poate fi pusă după sec. al VII, și la unii și la alții se zămislise acelaș popor, vorbind aceeași limbă românească.

Acesta este singurul moment asupra căruia deducerile istorice nu consună cu datele lingvistice.

Din punctul de vedere lingvistic este inadmisibilă sciziunea

produsă în masa centrală a poporului așezat în marea lui majoritate în țăările dunărene îl apucase încă pe când acest popor se păstră supt forma *romană*. Această sciziune provocată, probabil, de invaziunea slavă îl apucase prefăcut complet ca popor *român*. Ori care ar fi fost epoca pentru celelalte popoare romanice în care au trecut din stadiul existenței lor supt formă *romană* în acela al ființării lor ca unități etnice deosebite — sec. al VII, al VIII sau chiar IX — pentru poporul românesc această trecere trebuie pusă încă în decursul sau pe la sfârșitul sec. al VII și aceasta din singura considerațiune că, dacă am admite că chiar în intervalul acestui secol el continuă să fie încă *roman*, atunci contactul lui cu Slavii, care începuse din sec. al VI, ar fi trebuit să ne lase, astăzi, urme mult mai adânci decât acelea care se pot constata din studiul influenței slave asupra limbei române. Lipsind aceste urme, elementul *roman* din cursul sec. al VII eră prefăcut în trăsurile lui fundamentale în element român. Așa dar, când o parte din acești Români apucase drumul pribegiei spre sud, pentru mulți dintre ei ca să revie din nou prin munții și văile străbătute odată de strămoșii lor Romani, ajungând în Epir și Tesalia până în Peloponez, ei plecau ca o parte ruptă din poporul românesc, cunoscut printre streinii din Peninsula cu același nume obștesc pentru toate neamurile de viță romană „Vlah“, iar acasă, între ei, continuând să-și păstreze încă până astăzi același nume de obârșie, prefăcut după toate normele de prefacere vechi ale limbei române: *Rimân*, ajuns mai târziu, după cum am arătat mai sus, *Arumân* și apoi generalizat supt forma de *Armân*.

Dacă, în epoca despre care este vorba, Românii coborători în spre părțile sudice ale Peninsulei Balcanice, în drumul lor, vor fi găsit și alte grupări răzlețe de populațiuni romane, nu se știe. Este mult mai probabil că dintre populațiunile romane rămase în Peninsula, elementele înaintate prea în spre sud, ca unele care țineau de zona culturii grecești, să se fi grecizat, contopindu-se în masa mare a provincialilor de sud, care acum se numeau și ei *Romei* ¹⁾, iar aceia care se aflau mai în spre nord și treceau în zona culturii romane ²⁾, având contact cu elementul roman, care eră pe cale de a ajunge element românesc, să se fi contopit cu acesta.

¹⁾ N. Iorga, *Sârbii, Bulgarii și Românii în Peninsula Balcanică în evul mediu*, în *Analele Academiei Române*, seria I, tomul XXXVIII (1915—1916), p. 107.

²⁾ Granița dintre cultura greacă, la sud, și cultura romană, la nord, începea pe țărmul Mării Adriatice de la un punct aproape de orașul *Lissos*,

Acestea sunt dovezile care rezultă din *unitatea limbei*, în structura ei lăuntrică, vorbită azi de o potrivă de Românii din Peninsula Balcanică ca și de aceia din Dacia Traiană. Dacă într'adevăr sciziunea s'ar fi produs în mijlocul elementului roman, lăsând să pătrundă Slavii în locurile pe care le țin încă până azi, atunci eră cu neputință ca limba acestor două ramuri ale românismului balcano-carpatic să fi trecut prin aceleași prefaceri, nu numai în schimbările normale, dar și în cele anormale, spre a ajunge, fără atârănare una de alta și numai pe baza unității elementului etnic identic, la aceeași formă idiomatică. În cazul acela ar fi urmat să rezulte deosebire între graiul unora și altora, întocmai după cum a existat odată între limba veche dalmată și limba română, deosebire care se datorește nu atât depărtării, în spațiu, a acestui element de elementul român balcano-carpatic, cât, mai ales, sciziunii provocată prin introducerea Slavilor între ele.

Dar în afară de unitatea limbei vorbite de cele două ramuri ale românismului străvechiu, mai vin și elementele streine, bine înțeles, dintre cele mai vechi, care ne pot da unele lămuriri în această privință. Valoarea lor este destul de mare dacă ne gândim că prin ele am putea ajunge, până la un punct, să aflăm și regiunile cam pe unde a trecut și s'a oprit ramura de sud a românismului, până când s'a așezat acolo unde istoria, pentru întâia oară, face cunoștință cu ei.

Printre acestea punem în primul rând legăturile limbei române cu *limba albaneză*.

*

Vorbind despre limba albaneză cu care limba română de pretutindenii are atâtea legături, mai întâiu trebuie să ne gândim la raporturile ce au existat între aceste două limbi încă în perioada romană. Ele ne arată că ori unde se va fi format neamul românesc, în stânga, în dreapta, sau pe amândouă țărmurile Dunării, limba pe care o vorbește acest neam trebuie să se fi încheșat în

la răsărit, trecând prin munții Miridiților și ai Dibrei, continuând în Macedonia de nord între *Scupi* (Zlokușani, în partea de nord-vest de Scopie) și *Stobi* (ruinele care se văd și azi în dreptul unde se varsă Târna în Vardar), înconjură orașele *Naissus* (Niș) și *Remesiana* (Bela-Palanka) cu cetățenii lor Romani, pe când *Pautalia* (Küstendil) și *Serdica* (Sofia), cu toată regiunea Pirotolui, aparțineau zonei de influență greacă; de aci se îndreptă dealungul povârnișului de miază-noapte al muntelui Balcan la Marea neagră. Cf. C. Jirecek, *Geschichte der Serben*. I, 39.

apropierea poporului albanez. Sânt atâtea puncte de asemănare, relevate mai de mult, în dezvoltarea istorică a acestor două limbi, încât a presupune că toate acestea se datoresc numai unei simple întâmplări, ar fi o minune filologică. Se înțelege că, la aceste coincidențe care nu vin dintr'o epocă așa de veche, va trebui să admitem, în ori cât de mică măsură, și influența stratului autohton; dar a le reduce pe toate la această unică influență, neatestată cu nimic până acum ci numai presupusă, aceasta ar fi în totală contrazicere cu ceea ce ne învață lingvistica asupra legăturilor dintre popoarele indo-europene bazate pe constatările lingvistice. Și dacă pentru luminarea noastră în chestiunea ce ne preocupă nu vor fi de ajuns, poate, constatările ce se pot face asupra legăturilor ce a trebuit să existe între strămoșii Albanezilor și Românilor, din epoca *romană*, studiul comparat al elementului albanez (sau al cuvintelor care se apropie de formele albaneze și presupun un prototip comun pentru amândouă limbile) din dialectul dacoromân pe de o parte și din dialectele transdanubiene (aromân și meglenoromân) pe de alta, vine să le completeze, proiectând lumină atât în perioada conviețuirii dintre cele două ramuri ale românismului, cât și după aceasta.

După cum dela îndepărtarea poporului român din regiunea pe unde vor fi locuit odată Albanezii, influența limbei române în Peninsula Balcanică a fost așa de mare, încât, începând cu secolul al X, când termenul „Vlah“ se generalizează la toate popoarele balcanice cu înțelesul de „pastor“, după ocupațiunea de căpetenie a Vlahilor, iar terminologia pastorală română pătrunde la păstorii sârbi, bulgari și greci, tot așa înainte de această epocă, influența limbei albaneze asupra limbei române devine așa de puternică, încât până astăzi ni s'au păstrat cuvinte care se referă la ocupațiunea pastorală, la corpul omenesc, la îmbrăcăminte, la unele nume de viețuitoare, la plante și la alte noțiuni.

Dacă toate acestea împrumuturi din limba albaneză, comune atât pentru Românii din stânga Dunării cât și pentru cei din dreapta ei, ne arată până la evidență conviețuirea la olaltă a Românilor de pretutindeni cu poporul albanez sau în apropierea lui, într'o epocă când și populațiunile românești transdanubiene alcătuiau cu grosul românismului un singur popor nedespărțit, de oarece în orice alt caz ne-ar fi cu neputință să ne explicăm prezența aceluiași cuvinte în graiul tuturor Românilor, mai vine o altă serie de cuvinte, ceva mai mică, a căror legătură cu formele albanezești este:

incontestabilă, care există numai în dealectul dacoromân și lipsesc din graiul Românilor din Peninsula Balcanică ¹⁾.

La început, s'ar părea că toate acestea cuvinte au existat și în graiul Românilor din Peninsula și, numai cu timpul, ele s'au pierdut, așa cum a dispărut și o mulțime de elemente latinești odată comune celor două ramuri ale românismului, supt influența altor forme de origine streină. Dacă constatăm însă că ele lipsesc și din graiul *Meglenoromânilor*, atunci absența lor dela început în limba Românilor dela sud, apare evidentă. Această constatare este foarte prețioasă pentru chestiunea ce ne preocupă, dacă ținem seama de faptul, că Românii din Meglen, așa cum se dovedesc astăzi din dialectul lor, întru început făceau parte din ramura sudică a romanismului balcano-carpatic și apropierea lor mai pronunțată, în graiu, cu Dacoromâni se explică mai mult dintr'o

¹⁾ În afară de asemănările gramaticale ce există între limba română și limba albaneză, mai există un număr însemnat de cuvinte care sânt indentice pentru amândouă limbile. Aceste cuvinte, după originea lor, se împart în trei categorii: În *prima categorie* intră acele cuvinte din limba română, care se găsesc atât la Dacoromâni cât și la Aromâni și care se dovedesc că sânt împrumuturi, făcute de Români, în perioada *străromână*, *romană* sau chiar *anteromană*, din limba albaneză. Acestea sânt: *barză* (arom. bardzu); *buză* (arom. budză); *gălbază* (arom. gălbază); *gresie* (arom. greasi); *groapă* (arom. id.); *grunz* (arom. grundă); *măgură* (arom. id.); *moașă* din care mai târziu s'a născut *moș*, atunci când lat. *avus* și *pappus*, din care Aromânii păstrează încă până azi *aus* și *paou*, cu înțelesul de «moș», se pierduseră din dealectul dacoromân și s'a simțit nevoia unei forme masculine alături de «moașe», din care a rezultat «moș»; *mușcoiu* (arom. mușcă); *petec* (arom. peatică); *sâmbure* (arom. id.); *spuză* (arom. id.); *sterp* (arom. Sterpu); *țarc* (arom. țarcu). — În a *doua categorie* intră o serie de cuvinte aflătoare la Aromâni și Dacoromâni, care însă deși, ca înțeles, sânt aceleași cu cuvintele din limba albaneză, însă, după formă, nu pot fi considerate ca împrumuturi din această limbă, ci ca unele care au o *origine comună* atât pentru Români cât și pentru Albanezi, prin urmare ele s'ar putea reduce la forme *traco-ilire*: *baligă* (arom. baligă); *brad* (arom. id.); *copaciu* (arom. cupaciu); *curpen* (arom. curpan); *mazăre* (arom. madzäre), același cu *μαζαρά* dat de bioscoride printre numele de plante, cărula îi corespunde alb. *modhula* (Miklosich, *Rum. Unters.* I 209); *năpărcă* (arom. năpărtică). În a *treia categorie* intră o seamă de cuvinte identice cu cele din limba albaneză, însă, din cauza că extensiunea lor geografică este mult mai mare decât ale aceloră din celelalte două categorii, prin faptul că ele se găsesc și la celelalte popoare balcanice, răspândite prin păstorii români sau albanezi, ele arată o *origine balcanică*. Dintre acestea avem: *copil* (cu înțelesul obicinuit) și *côpil* «copil din flori, bastard» (arom. *cocîl* «băiat, tânăr» și *côcîl* «copil din flori, bastard»); la Albanezi *Kopilj* «băiat tânăr și bastard», grec. *καρλίν* «garçon» și *καπέλος*

conviețuire de câțiva secoli cu aceștia, după ce în sec. al VII sau al VIII, se desprinsese prima parte de Românii sudici, luând calea spre regiunile în care îi găsim grupați mai târziu.

Dacă acum din prezența în limba română a categoriei întâi de cuvinte, dintre care unele sânt împrumuturi directe din albaneza, altele se dovedesc ca stând în legătură cu formele albanezești, rezultă legăturile de conviețuire între poporul român și poporul albanez, într'o regiune în care amândouă popoarele se găseau în vecinătate, din contră, din lipsa cuvintelor de categoria a doua reiese că, într'o epocă care face parte din perioada limbei stră-române, strămoșii Aromânilor și Meglenoromânilor ocupau o pozițiune ceva mai îndepărtată de regiunea unde locuiau pe atunci Albanezii — mai în spre miază-zi sau răsărit, acolo unde nici vecinătatea cu poporul albanez nu putea înlesni trecerea acestor elemente și nici chiar contactul cu Românii nordici, dela care nu puteau ajunge la Românii mărginași aflători mai la miază-zi și răsărit de regiunea ocupată pe vremea aceea de tot neamul românesc, așa după cum astăzi, nu toate elementele ungurești aflătoare în graiul Românilor de peste Carpați sunt cunoscute și de Românii din vechiul regat. De altfel, această poziție ceva mai îndepărtată,

„spurius”; la Bulgari și Sârbi: *Köpile* cu amândouă înțelesurile. Din punctul de vedere al înțelesului, și al extensiunii în limbă, formele române par a fi mai vechi: *baci* (arom. id.), este unul dintre cuvintele albano-române care are cea mai mare extensiune geografică. Se găsește, în afară de Români și Albanezi, la Bulgari, Sârbi, Greci; după aceea, prin mijlocirea păstorilor români, la Unguri, Sloveni, Ceho-Slovaci, Poloni etc; *șap* (arom. id.), împreună cu baciul român, s'a întins la Ruteni, Poloni etc. În Balcani lipsește la Greci și Bulgari; în schimb, se găsește la Dalmăți și în nordul Italiei, ceea ce probează că originea lui trebuie căutată tot în domeniul traco-iliric: *șul* «fără coarne» este cel mai răspândit cuvânt, mai întâi în tot Balcanul, afară de Greci, după acea la Unguri, Ruteni, Poloni etc; *baltă* (arom. id.); *gard* (arom. gardu); *ciucă* «vârf de munte» (arom. id.) întrebuițat mai mult supt forma *cioacă*.

În afară de aceste trei categorii, mai urmează o serie de cuvinte care aparțin primei categorii, adică sânt cuvinte vechi de origine albaneză, care se găsesc numai în dialectul dacoromân și lipsesc la Românii din Peninsula Balcanică. Acestea sânt: *a se bucura*, cu numele de pers. *Bucur* (alb. bukâr); *gata* (alb. gat); *ghimpe* (alb. ghimp); *mal* (alb. malj); *mugur* (alb. muguil); *pârâu* (alb. pârdua); *strepede* (alb. ștrep); *viezure* (alb. vjedhullâ); *vare* (în vare-care, vare-ce s. oare-care, oare-ce), alb valle; *zară* (alb. dhalâ).

Pentru toate aceste cuvinte a se vedeă lucrarea mea: *Raporturile Albano-Române*, publicată în *Dacoromania*, anul II, p. 444.

însă în nici un caz izolată, de ceilalți Români, pe care o ocupau Românii sudici în preajma despărțirii lor definitive de Românii de la nord se explică, în parte, și din îndeletnicirea lor de căpetenie, dacă nu exclusivă, cu păstoritul. Ei încă de pe atunci, înaintea de a fi apucat drumul spre Epir și Tesalia, trebuie să fi cunoscut munții și văile bogate în pășuni ale Radopei, unde unele numiri de localități izolate care amintesc prezența Vlahilor în acele părți, se găsește încă până astăzi. Prin urmare, încă de pe atunci Românii de la sud trebuie să fi ocupat o poziție mai în spre răsărit, care îi apropie de acești munți, depărtându-i tot mai mult de influența albaneză.

Aceste deducțiuni făcute pe temeiul lipsei cuvintelor despre care este vorba, se pot sprijini și pe o altă constatare.

În dialectul dacoromân există două fenomene lingvistice, care nu se pot explica din limba latină și se regăsesc numai în limba albaneză. Acestea sânt *rotacismul* și *nazalizarea*¹⁾. În limba albaneză nu se întâlnesc amândouă fenomenele în graiul vorbit din aceeași regiune, așa cum a existat odată și se observă chiar și astăzi în dialectul dacoromân, că *nazalizarea* este o particularitate a dialectului de nord (gheg), iar *rotacismul* a celui de sud (tosc)²⁾. Despre legătura ce a existat odată, în această pri-

1) Prin *rotacism* se înțelege, în general, trecerea unei consoane în *r* și, în special, trecerea lui *n* intervocalic în *r*. Înainte de trecerea lui *n* în *r*, vocala premergătoare, se pronunță prin *nas* (*nazalizare*), de aci legătura între amândouă fenomenele, rotacismul socotindu-se că o urmare firească a nazalizării. Rotacismul era foarte obicinuit în limba română veche, după cum aceasta se poate constata în *Codicele Voronețean*, *Psaltirea Voronețeană*, *Psaltirea Șcheiană*, în unele dintre *Documentele bistrițene*, în *Textele Măhăcei*. Astăzi el se mai întâlnește la *Moși* și la *Români din Isirlia*. În aceleași texte literare se găsește și *nazalizarea*. De asemenea acest fenomen se observă și astăzi la *Moși*, în *Transilvania de nord* (G. Weigand, *Jahresbericht des Inst. f. rum. Spr.*, VI, 1-8), în *Maramurș* și, în special, în *Țara Oașului* (I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, pp. 13-14). Un studiu special asupra acestor două fenomene a scris d. Alexie Procopovici, *espre nazalizare și rotacism*, în *Analele Academiei Române*, seria II, tomul XXX, p. 266-300. În urmă s'au ocupat și dd. Sextil Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Ur-rum.*, pp. 57-59 și I. A. Candrea, *Psaltir a Șcheiană compar.ă cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, București 1916, Vol. I, pp. CLV-CLXII.

2) Limba albaneză, după cum se știe, se împarte în două dialecte: unul de nord, vorbit de tulpina *Gheghilor* și altul de sud, vorbit de *Toskii*. Linia de despărțire între aceste dialecte o formează râul *Škump* sau vechitul drum *Via Egnatia*, care există încă până astăzi, și împarte Albania aproape în două,

vință, între limba română și limba albaneză s'a discutat foarte mult, și astăzi, ori cum s'ar admite, ori că ea pornește de la substratul comun, ceea ce este foarte puțin probabil, pentru singurul motiv căci noi nu știm nimic sigur despre particularitățile lingvistice ale acelui substrat, orică el s'a produs prin influență reciprocă, ea rămâne un lucru incontestabil. Singura nedumirire care ar mai putea subsista, în această privință, ar fi faptul că, pe când în dialectul dacoromân *rotacismul* se arată în regiunea nordică a domeniului în care se vorbește acest dialect, în limba albaneză, din contră, se arată, după cum am văzut, în regiunea sudică. Dar aceasta nedumirire poate fi înlăturată imediat, dacă ne gândim la locuințele primitive ale poporului albanez. Albanezii, în timpurile vechi, au locuit mai în spre miază-noapte. Aci, în apropierea lacului Scutari și chiar mai în spre nord, își aveau odată locuințele cele două triburi astăzi despărțite prin râu. Skumbi. Din această regiune puteau veni în contact cu elementul românesc atât cei cu nazalizarea cât și acei cu rotacismul.

Însă punctul și mai important în chestiunea care ne interesează este faptul că atât *rotacismul* cât și *nazalizarea* lipsesc cu desăvârșire din graiul Românilor din Peninsula Balcanică¹⁾. Cum se explică această lipsă a unui fenomen care a evoluat numai în perioada romană, înainte de năvălirea Slavilor, căci atât în limba română cât și în limba albaneză, el se arată numai la cuvintele de origine latină?²⁾. Trebuie să presupunem că și acest fenomen, ca și cuvintele de origine albaneză din seria a doua, care s'au

Deosebirea între aceste dialecte constă tocmai în aceste două particularități. Gheghli pronunță orice vocală prin nas, iar Toschii, care nu au această particularitate, prefac orice *n* între două vocale în *r* (Vezi mai pe larg, Dr. Pekmezî, *Grammatik der albaneschen Sprache*, Wien 1908, p. 2.

1) I.-A. Candrea consideră nazalizarea ca «un fenomen general, anterior despărțirii dialectelor și ca atare a lăsat urme nu numai în dacoromâna ci și în dialectele de la sudul Dunării» (Psaltirea Scheiană, vol. I, p. CLVIII). Explicarea dispariției sau menținerii lui *n* prin denazalizarea vocalei precedente, după cum era accentuată sau neaccentuată, nu este tocmai convingătoare. Cine poate spune că *cât* din QUANTUM se întrebuințează mai puțin accentuat în frază de cât *cându* din QUANDUM? Întrebuințarea lor mai deasă este în poziție neaccentuată; atunci de ce la *cându* se păstrează *n* și nu dispare ca la *cât*?

2) În limba albaneză apare și în cuvintele moștenite de origine indoeuropeană, ceea ce dovedește că este un fenomen vechiu. Cf. Meyer-Lübke, în *Grundriss der romanischen Philologie*, vol. I (ed. 2), p. 1050.

păstrat numai în dialectul dacoromân, a existat odată și în graiul Românilor din Peninsula Balcanică. și apoi s'a pierdut? Aceasta ar fi foarte greu pentru niște dialecte care se caracterizează astăzi tocmai prin nota lor mai arhaică susținută de un conservatism de care cineva numai cunoscând dialectele mai de aproape își poate face o idee mai clară. Explicația acestei lipse o vom găsi mai ușor dacă vom admite că aceste fenomene s'au răspândit între grupurile de Români care se găseau mai în apropierea poporului albanez. Ele n'au putut ajunge până la populațiunile române așezate mai în spre miază-zi și răsărit, sau, în cazul când am admite că poporul albanez, în epoca romană, se află mult mai în spre miază-noapte decât regiunea din apropierea lacului Scutari, — ceea ce este mai puțin probabil, numai la miază-zi, acolo unde contactul direct al acestor populațiuni cu Albanezii era mai anevoios. De altfel, imposibilitatea generalizării pe întreg domeniul limbei străromâne a tuturilor inovațiunilor ce se produceau în limbă se poate explica, până la un punct, și din felul în care s'a efectuat răspândirea poporului român. Dislocarea străromânilor din locuințele lor primitive în țările dunărene a început, propriu zis, din momentul când Slavii, în marea lor majoritate, s'au așezat în sudul Dunării, întinzându-se peste întreaga Peninsulă Balcanică. Cei dintâi care trebuia să fie împinși în spre miază-zi erau străromânii mărginași dinspre partea de miază-zi și răsărit. Aceștia erau tulpini din strămoșii Românilor din Peninsula Balcanică. Deși prin depărtarea lor de la centru, contactul lor cu grosul românismului n'a fost întrerupt încă pentru câteva veacuri, cu toate acestea ea n'a lipsit ca să se resimtă în limba acestor Români, care, încetul cu încetul, se desprindea de restul românismului, fie prin lipsa unor elemente străine care pătrundeau numai în graiul Românilor remași la miază-noapte, fie, mai ales, prin unele particularități, ca acele despre care este vorba, care n'au putut ajunge până în graiul Străromanilor aflați în extremitatea sudică.

Se înțelege că toate aceste deduceri sânt simple presupuneri. Singurul fapt sigur care se desprinde din toate acestea este, că, pentru epoca care ne preocupă, contactul dintre Străromânii din care au ieșit Românii din Peninsula Balcanică și dintre poporul albanez era mai mic decât acela care există între acesta și Românii din nord. Și, de oarece, după cum vom arăta mai jos, strămoșii Aromânilor nu puteau fi la sudul locuințelor ocupate de Albanezi și, cu atât mai puțin, la nord, ei trebuia să se găsească mai în spre ră-

sărit, în Bulgaria de astăzi, acolo unde numele de localități de origine românească dau mărturie pentru existența de altădată a acestui element în acele părți. Alminteri ar părea lucru paradoxal, cum fenomenul lingvistic discutat mai sus *rotacismul*, nu există la Românii transdanubieni și în special la Aromâni, care vin în directă atingere tocmai cu Albanezii *toschi*, în limba cărora există aceasta particularitate, și chiar trăiesc laolaltă cu ei, iar Daco-românii și Istroromânii care se găsesc așezați așa de departe de poporul Albanez să-l aibă ca o particularitate specifică în limba lor.

Dar această constatare ce se poate face din studiul raporturilor de limbă albano-române, exclude oarecum, dacă nu cu desăvârșire, presupunerea că Aromânii s'ar fi coborât în locurile lor ce ocupă astăzi în Epir și Tesalia „din Nord spre Adriatică, din Albania, unde unii dintr'înșii au rămas până în zilele noastre în vecinătatea imediată a Durazzului“. Din studiul asupra raporturilor albanoromâne făcut de mine rezultă că nu există aproape nimic, nici în structura limbei și nici măcar în partea lexicală, din care s'ar putea deduce o coborîre a elementului aromân din Albania în Epir și Tesalia. Dacă, într'adevăr, ei ar fi trecut prin Albania, ca să ajungă în regiunile din miază-zi, și trecând, să lase în regiunea Durazzului rămășițe, atunci noi, astăzi, ar fi trebuit să avem, dacă nu în tot dialectul aromânesc dar cel puțin în graiul Aromânilor din Albania, în ori cât de mică măsură, urme din care să se vadă, câtuși de puțin, o influență mai veche a limbei albaneze asupra dialectului aromân. Înă acestea lipsesc din materialul lingvistic studiat până acuma. Influența albaneză asupra dialectului aromânesc, studiată din materialul folcloristic și din dicționarele macedo-române ce avem, se deosebete în două categorii bine distincte, după cele două perioade când această influență a fost exersată asupra dialectului: una comună pentru cele patru ramuri ale românismului — cu rezerva particularităților despre care a fost vorba mai sus — care s'a încheiat odată cu expansiunea românismului dunărean, și alta, mult mai nouă, care există numai în dialectul aromân și, în cea mai mare parte, lipsește și din dialectul meglenoromân, care însă se dovedește a derivă dintr'o epocă mai nouă, ce a urmat după coborîrea Aromânilor în Tesalia și răspândirea lor în întreaga Peninsulă Balcanică, prin urmare și în Albania.

Este drept că din studiul comparat (între dialectul aromân și daco-român) al acestei influențe, deși se poate intervedea ceva,

totuși nu se poate susține încă nimic în mod absolut. Se știe doară că Aromânii din Albania, din cauza obiceiului lor de a-și strămuta locuințele, nu numai din pricina ocupațiunii lor, dar și din aceea a răscoalelor albaneze, au fost nevoiți să treacă în mare număr la sud, în Epir și, la răsărit, în Macedonia. Dela acești Români purtători în graiul lor de particularități și cuvinte datorite influenței albaneze, știm, astăzi, că nici un împrumut vechiu în partea gramaticală sau lexicală a graiului Românilor din Peninsula Balcanică nu se găsește ceva care ar fi putut servi ca o punte de trecere între contactul albano-român din *perioada străromână*, când toți Românii se găseau laolaltă, și între acela care a urmat după coborîrea Aromânilor la Sudul Peninsulei Balcanice în Epir și Tesalia. Dacă într'adevăr o parte dintre Aromâni ar fi continuat să-și păstreze din vremurile vechi și până azi locuințele lor în Albania, apoi cu siguranță, noi trebuie să avem ceva în limba Românilor din Albania, veniți printre ceilalți Români, urme de limbă, din care să se deducească v. chimea acestui contact.

Însă dintre acestea nu avem nici una; de aceea sântem dispuși a crede mai mult că ele nici n'au existat vre-odată.

*

În legătură cu coborîrea Aromânilor în Tesalia stă și chestiunea dacă Românii din Serbia, despre care ne vorbesc documentele sârbești începând cu sec. al XIII. erau Aromâni sau Dacoromâni. Este vorba de o epocă mai apropiată, când Aromânii cu trei-patru secole înainte erau așezați în Epir și Tesalia, și de aci apoi se răspândiseră peste toată Peninsula Balcanică, prin urmare și în Serbia, unde ajungeau nu numai cu turmele lor dar, ca chervanagii, înaintau până la Adriatică și veneau în contact cu acei Români, purtători de haine negre,¹⁾ cunoscuți în sec. al XII sub numele de *Morovlachi* sau *Moroblachi*, *Morlachi* în felul Aromânilor *Caraguni*. Prin urmare, n'ar fi lucru cu neputință ca, în acei Vlahi care „poartă nume întru toate asemenea cu acelea obișnuite și la frații lor dela Dunăre și la ceilalți frați, din Tesalia“²⁾ să

¹⁾ Derivația lui *Morovlachi* dela sl. *more* (mare) n'ar fi cu puțință și pentru faptul căci atunci ar fi trebuit să avem *Morvlasii* sau *Morlasii*, și în nici un caz *Morlachi* (vezi despre această etimologie N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, 1922, p. 31 n.). Presupun că tot culoarea neagră a hainelor a făcut pe Greci să le dea numele ajuns până la noi.

²⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică* (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia etc.), București 1919, p. 40.

vedem, în o parte dintr'înșii dacă nu în toți, pe Aromânii rămași încă din epoca coborîrii lor spre miază-zi.

Dacă ținem seamă de unele date ce avem asupra acestor Români, cum este aceea bunăoară, după care și ei aveau obiceiul de a-și schimba locuințele în timpul verii, așa cum se obicinuește încă până astăzi la o parte dintre Aromâni, și, în special, la *Fărșeroti*, cari duc viață nomadă; după aceea, uzul de a denumi pe locuitorii unei așezări nu după numele locului de origină, ci după numele celnicului, șefului lor,¹⁾ așa cum se obicinuiă odată și la Aromâni, am putea presupune că există o legătură între ei și Aromâni. Se înțelege că și în această privință nu se poate spune nimic cu siguranță, din lipsă de documente, asupra graiului lor. Noi astăzi nu avem decât un număr mare de nume de persoană. În afară de aceasta și ca o parte caracteristică a lor, se mai știe că ei locuiau în *cătune*²⁾ cu *juzi* și «mai presus de juzi, *cnezi* sau primicheri în frunte»³⁾ deosebindu-se de Aromâni, care locuiesc în *călive* și *hori* (pl. dela hoară ngr. χώρα), având în fruntea lor, din timpurile cele mai vechi, *celnici*. De asemenea, luând în cercetare numele de persoană românești din documentele sârbești reproduse de Hașdeu⁴⁾ și I. Bogdan⁵⁾, aproape nici unul nu arată particularitățile cari sunt proprii dialectului aromânesc. Dintre acestea cele mai vechi sunt: 1) alterarea consonantei labiale (p,

1) S. Novakovic, *Selo*, p. 32. ap. Jirecek, o. c.

2) În dialectul aromân lipsește cuvântul *căt* n cu înțelesul din dialectul dacor. «Sat mic, locuință de porcari și pescari. (a Românilor din Serbia) colibă, bordeiu» (cf. *Dacoromania* I, pag. 254, nota 1) În acest dialect îl întâlnim odată ca nume de localitate *Paljkoatunon* (cf. G. Weigand, *Jahresbericht d-s Inst. f. rum. Spr. XXI-XXV* p. 63; *Dacoromania* I. p. 421). Ca apelativ cuvântul se găsește la *N. Constantinide*, sub forma *catună*, tradus prin κτήριον, έπιτρος (proprietate, mobilele unei locuințe), derivându-l 'εκ τοῦ μεσοταίου. λυτ. catuna. Δουκάγιος «κατόνιον, σπῶμα» cf. Ετομολογικόν λεξικόν της κοινοβλαχικής γλώσσας υπο Κωνσταντίνου Νικολαΐδου, Εν Αθηναις 1909 p. 210. În acest înțeles cuvântul nu-mi este cunoscut și nu se găsește dat în nici un glosar macedo-român. Se vede că el se întrebuintează la Aromânii din Olimp, de unde este originar Constantinidi. Vezi mai pe larg, Capidan, *Raporturile albano-române*, în *Dacoromania* II, p. 465.

3) N. Iorga, ib.; C. Jirecek, o. c., 156.

4) «Resturile unei cărți de donații dela anul 1942. emanată de la țarul sârbesc Dușan și relativ la starea socială a Românilor de peste Dunăre», în *Arhiva Istorică a României*, vol. III, p. 85.

5) «Un chrisovul al regelui sârbesc Ștefan Miliutin», în *Cov. Lit.*, XXIV p. 488.

b, f, v, m) când este urmată de vocalele accentuate (foarte des și neaccentuate) i pentru numele de origine latină și slavă, și e (deschis) numai pentru numele de origină latină; 2) căderea vocalei u la numele masculine terminate într-o consonantă, la primirea articolului hotărât *lu*. După aceste două particularități, un nume ca *Miculă* din acele documente ¹⁾, dacă într-adevăr purtătorul lui era un Aromân, trebuiă să se păstreze numai supt forma *Njiclu*, pentru o formă mai veche *Njiculu*. cu m alterat, pe care noi aci îl redăm prin *nj*, și cu *u* final (micu) căzut, din cauza articolului *lu*. Și tot așa numele *Mire*, *Copilă*, *Opăritulă* din acele documente ar fi trebuit să fie «*Nj.re*» *Cochil*, *Upăritlu*, dacă ar fi fost aromânești. Este drept, după cum am relevat și în studiul meu «Originea vocativului în -le» publicat în *Dacoromânia* (p. 197), că nume ca *Măcicată* (мачикатѣ) și *Minuta* (минута) sunt identice cu acelea care se pot regăsi și la Românii din Peninsula Balcanică, și, în special, cel dinăi la Meglenoromâni: *măcicat* «mare», dar întrucât este vorba despre nume de persoană vechi, purtătorii lor puteau foarte bine să fie și Dacoromâni, de oarece pe vremea aceea, și în dialectul dacoromân, un nume ca *Măcicată* trebuie să se fi pronunțat supt această formă, înainte de a fi ajuns la forma actuală *mășcat*. Nu vorbesc, desigur, despre cele derivate din tulpini slave ca: *Radulă* (радоула), *Neagulu* (негорула), *Părvulă* etc., care se găsesc în număr mare în aceste documente și care, astăzi, lipsesc cu desăvârșire la Românii din Peninsula Balcanică și se găsesc numai la Dacoromâni.

Dar toate acestea nu exclud faptul că printre ei să se fi găsit și mulți Aromâni, deși, în marea lor majoritate, ei trebuie să fi fost Români, care țineau de ramura de miază-noapte a românismului dunărean. Mai de grabă s'ar putea admite că foarte mulți din acești Români din Serbia se vor fi coborât până la locuințele Aromânilor, trecând prin Albania. Despre acest fapt ne dau mărturie atât documentele sârbești din acea epocă ²⁾, cât mai cu deosebire o particularitate din graiul Aromânilor din Albania, prin care se apropie mai mult de dialectul dacoromân. La acești Aromâni felul de articulare a substantivelor masculine, despre care a fost vorba mai sus, se face întocmai ca în dialectul dacoromân: *lupul*

¹⁾ *Dacoromânia*, I, pp. 196—197.

²⁾ Silviu Dragomir, *Vahii din Serbia*, apărut în *Anuarul Institutului de istorie nați nălă din Cluj*, publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupaș, I (1921 — 1922), p. 279.

³⁷/₅ *lacul*, ¹⁰⁶/₁₀ *birbecul* ¹⁰³/₂₂ etc., pentru formele corespunzătoare aromânești *luplu*, *lactu*, *birbeclu*¹⁾. Această particularitate care lipsește la ceilalți Aromâni și se găsește în partea de miază-noapte a Macedoniei numai la acei Aromâni, care, după graiu, se dovedesc că sânt originari din Albania, ar putea fi un indiciu, că, peste elementul aromânesc, s'ar fi putut suprapune, odată, o altă populațiune românească care, pentru Albania, nu putea fi decât aceea despre care ne vorbesc documentele sârbești²⁾. Această populațiune fiind mai rară decât elementul aromânesc din Albania, acest element care, mai târziu, începea să devină din ce în ce mai numeros, s'a contopit cu masa mare a Aromânilor, așa după cum frații lor din Serbia s'au pierdut printre Slavi. După urma acestor Români, care până în sec. al XIV făceau legătura între cele două ramuri ale românismului balcano-carpatic, nu ne-au rămas decât numai numele de persoană din documentele sârbești și acel sufix de origine românească *-ul*³⁾ care se întrebuintează și astăzi atât de Sârbi cât și de Bulgari și care, la origine, nu reprezintă decât articolul românesc dela numele de persoană românești, pătrunse încă de pe atunci prin mijlocirea Românilor din Serbia și de pe litoralul dealungul Adriaticei, în cele două limbi slave.

Dar o probă și mai evidentă despre faptul că Aromânii n'au ajuns în locurile lor din Epir și Tesalia, în marea lor majoritate, prin Albania, ci prin partea răsăriteană a Macedoniei, cred că s'ar putea găsi și din studiul elementului slav comun în graiul Românilor din Peninsula Balcanică și la Dacoromâni. Despre acest studiu, deocamdată nu putem vorbi nimic, de oarece ne lipsește o lucrare asupra raporturilor slavo-române, spre a fi mai siguri asupra caracterului nordic sau sudic al elementului slav din limba română, mai ales ținând seama, pe de o parte de același element din limbile balcanice, în special din limba albaneză, pe de altă parte de elementul slav din limba ugară. Deocamdată se știe numai atât, că

¹⁾ Toate exemplele sunt luate din *Codex Dinonie*, publicat de G. Weigand, în *Jahresbericht des Inst. f. rum. Spr.*, IV, V, VI, VII și Th. Capidan, *Flexion des Substantiva und Verba im «Codex Dinonie»*, în *Jahresbericht* XII, p. 181.

²⁾ Iu ce privește particularitatea Aromânilor din Albania de a pune articolul la sfârșitul substantivelor fără sincopa: *birbecul* pentru *b'rbecul*, ea poate fi considerată și ca o urmă de articulare ca în dialectul dacoromân, care s'ar fi păstrat, în parte, și în graiul unora dintre Aromâni.

³⁾ *Dacoromânia*, I, pag. 196, și urm.

la baza dialectului daco-român și dialectelor aromân și megleno-român se găsesc aceleași cuvinte de origine paleoslavă, păstrate supt aceeași formă și, mai ales, trecute prin aceleași schimbări formale și semantice. Dintre acestea avem cuvinte care reprezintă noțiuni uzuale din graiul zilnic al străromânilor¹⁾, cuvinte pentru exprimarea de noțiuni abstracte²⁾, câteva calificative³⁾, cuvinte privitoare la locuința omului⁴⁾, pentru denumirea de unelte și felurite obiecte de prima necesitate⁵⁾, cuvinte privitoare la corpul omenesc⁶⁾, la denumirea rudelor⁷⁾ și la alte diferite noțiuni⁸⁾, împreună cu

¹⁾ Dacor. *croiesc*, arom. cruescu, megl. cruies (крукити); *grădesc* arom. grescu, megl. gres (грасити); *greșesc* arom. agârșescu «îmi uit» megl. grisos (грасити); *gon se* arom. agunescu megl. gunes (гонити); *hrănesc* arom. brănescu megl. rănes (хрэнити); *impletesc* arom. amplitescu megl. amplites (имплити); *invălesc* arom. anvălesc, megl. anvăles (анвалити); *invârtesc* arom. anvârtesc megl. anvârtes (анвартити); *lipesc* arom. alichescu, megl. lipes (липити); *predau* arom. pridau megl. pridau (refăcut după выдлати); *plătesc* arom. plătescu megl. plătes (платити); *opăresc* arom. upărescu megl. upăres (опалити); *smintesc* cf. arom. mintescu megl. mintes (смытити); *sucesc* arom. şuț megl. sucios (сочити); *topesc* arom. tuchescu megl. tupes (топити).

²⁾ Dacor. *călă* arom. ciadie, în gl. ciudă (чудя); *ja e* arom. jale megl. jali (жал); *lene* arom. leane megl. leani (лен); *miță* arom. niță, megl. milă (мил); *nevoie* arom. nivelje (нужа); *pomană* arom. pumeană megl. pumeană (пуман); *scump* arom. scumpu, megl. scump (скуп).

³⁾ Dacor. *bâl* (cf. bălan; arom. bealiș (derivat din beal) megl. beal (бэл); *gol* arom. megl. gol (гол); *pust* arom. pustu, megl. pust (пуст); *slab* arom. megl. slab (слаб); *șut* arom., megl. şuț (шут).

⁴⁾ Dacor. *grădină* arom. megl. gârdină (гарадина); *grindă* arom. grendă megl. grindă (гарада); *brazdă* arom. megl. brazdă (бразда); *obor* arom., megl. ubor (убор); *prag* arom., megl. prag (праз); *poliță* arom., megl. poliță (полита); *rogoz* arom., rugoz megl. roguz (рогоз); *stog* arom., dacor. stog (строг).

⁵⁾ Dacor. *clește* arom. cleaște megl. cleaști (клясти); *clîn* arom. megl. cljin (клин); *c opot* arom. cloput megl. clopot (клопот); *coasă* arom. megl. coasă (коса); *coș* arom. megl. coș (кош); *lopată* arom. megl. lupată (лопата); *sită* arom., megl. sită (сито).

⁶⁾ Dacor. *cosița* arom. megl. cusită (коса, sau direct din mbg. kositza); *poală* arom. megl. poală (пола); *trup* arom. trupū megl. trup (труп). Pr ntre acestea se poate socoti și numele organului genital la femeie, introdus prin Slavi la toți Românii.

⁷⁾ Dacor. *babă* arom. megl. babă (баба); *neastă* arom. noeastă megl. niveastă (некста).

⁸⁾ Dacor. *baie* arom. banje megl. banjă (баня); *cocoș* (кочок «gâină»); arom. cucot, megl. cucot (кочок «cocoș»); *coajă* arom. megl. coaja (кожа); *cocoon* arom. megl. cucian (кочан); *colac* arom. culac (колак); *izvor* arom. izvur megl. izvor, izvoarcă (извор); *pândar* arom. pândar, megl. pădar (пандар); *pădina* arom. pade megl. padi, padina (cf. rus padina); *puf* arom. pufū megl.

enigmaticul numeral *sută*, același pentru toate dialectele, din paleosl. *сѣто*, cu prefacerea lui *з* în *у*, rămasă neexplicată nici până astăzi.

Toate aceste cuvinte de origine paleoslavă, din care numai câteva dacă se vor fi introdus prin mediobulgara sau bulgara ¹⁾, alcătuiesc primul stoc pătruns în străromână, încă pe când Românii din Peninsula Balcanică nu se despărțiseră de frații lor din dreapta Dunării, căci numai așa se poate explica cum astăzi, după o despărțire de zece ori seculară, aceleași cuvinte se găsesc în graiul celor două ramuri ale românismului străvechiu.

Dar în afară de cuvinte, influența paleoslavă se arată ca fiind aceeași în graiul celor două ramuri și în partea gramaticală. Avem asemănări în flexiune și în sintaxă ²⁾, în formarea cuvintelor ³⁾ și mai ales, în *fonologie*, elementul caracteristic prin care se poate dovedi nu numai identitatea, dar și izvorul comun al acestei influențe.

Se știe că ceea ce deosibește sau separă mai bine limbile slavice moderne una de alta de idiomul slav comun străvechiu,

puță (пoчѣ); *păiajen* *paingan* și alte variante, arom. *păiangu* megl. *puangu* (пaн|пaн); *piper* arom. megl. *piper* (cf. bulg. *piper*; cuvântul este răspândit pretutindeni în Peninsula Balcanică); *trap* arom. *trapă*, megl. *trap* (тpaп).

¹⁾ În afară de aceste cuvinte, dialectul aromân mai conține o altă serie de cuvinte de origine slavă care se regăsesc numai în dialectul dacoromân și lipsesc din dial. meglenoromân. Acestea sânt: *apârâjescu* (pornesc), *sbârdă* (bârde), *bială* (obială), *blid* (blid), *bob* (bob), *breaă* (mreană), *moaște* (moaște), *mulă* (molie, suf.-iță), *mușită* (mușită), *nglîjmă* (glumă), *pălescu* (pălesc), *părjălescu* (părjolesc), *pestravă* (păstrăv), *piștireauă* (peșteră, suf.-eauă), *praște* (praștie), *șopot* (șipot), *sfredîn* (sfredlesc), *țienescu* (tăcânesc), *tupoară* (topor) etc. etc.

²⁾ Cf. vocativul în-o la substantivele feminine. Legătura dintre numeral și substantiv prin prep. *de*, începând dela douăzeci în sus la Dacoromâni și dela unsprezece la Aromâni și Meglenoromâni. Vezi Fr. Miklosech, *Die Slavischen Elemente im Rumänischen*, p. 11, în care sânt citate și alte asemănări reproduse și la O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, p. 243 și urm.; Sandfeld Jensen, *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*, in Gröber's Grundriss, 12, p. 530.

³⁾ Printre sufixele din limba română, în afară de acelea de origine latină, mai sânt foarte multe, mai ales pentru derivare de cuvinte cu înțeles micșurător și alintător, care, în cea mai mare parte, vin din limba slavă (cf. Sextil Pușcariu, *De rumänischen Diminutivsuffixe*, in Iahresbericht, VI). Dintre acestea se întâlnește un bun număr și în dialectele române din sudul Dunării, care, după însemnare și funcțiune, se arată de proveniență veche Cf. Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen* (1908), p. 84.

este felul deosebit cum s'au dezvoltat grupele de sunete *tj* și *dj*. Acestea au dat în limba sârbă sunete deosebite decât în limba bulgară (*št* și *žd*). Și la una și la alta prefacerile sânt vechi, căci ele se arată din momentul când fiecare din aceste două limbi începuse să se deosebească de limba comună, spre a ajunge limbi deosebite. Pentru limba bulgară, care ne interesează, această caracteristică se arată, după cum se știe, în cele mai vechi scrieri palcoslave. Revenind la elementul slav din limba română, observăm că *tj* și *dj* apar în toate dialectele, prin urmare și în graiul Românilor din Peninsula Balcanică, numai supt forma *št* și *žd*, ca în bulgărește.

Din această simplă constatare precum și din identitatea influenței slave în gramatica și partea lexicală a limbei române străvechi, înainte de despărțirea ei în dialectul dacoromân și dialectele aromân și meglenoromân, rezultă pentru noi astăzi, până la studierea amănunțită a întregului complex de probleme ce decurg din raporturile slavo-române, următoarele două constatări: 1. că primul element slav care a pătruns în limba română străveche a fost de origine paleoslavă, adică din aceea limbă slavă din Peninsula Balcanică, în care au scris apostolii Chiril și Metodiu și din care s'a dezvoltat limba bulgară de azi; 2. că într-un cât acest element, în partea lui esențială, se găsește de o potrivă la Românii din Dacia și la cei din Peninsula Balcanică, el a fost primit dela Bulgari de către străromânii, fie că aceștia au locuit în apropierea lor, fie că — ceea ce este și mai probabil — la oaltă cu ei.

Se înțelege că toate aceste deduceri vin, oare cum, în conflict, în ce privește regiunea de unde s'au coborât Românii transdanubienii, în sudul Peninsulei Balcanice, cu mărturiile istorice despre coborîrea elementului românesc în Epir și Tesalia. După cunoscutul citat din Kekaumenos, *ei locuiau mai întotdeauna în apropierea fluviului Dunăre și Sava, pe care îl numim acum Sava, unde locnesc astăzi Sârbii, în locuri întinse și greu de străbătut*. Dacă, într'adevăr, după aceste spuse ale cronicarului bizantin, ar fi să localizăm regiunea ocupată de elementul românesc din Peninsula Balcanică, înainte de coborîrea lor în sud, în regiunea locuită de Sârbi, între Sava și Drava, atunci graiul lor de astăzi trebuie să arate, în oricât de mică măsură, urme de o influență sârbească mai veche. Însă din cunoștința pe care o avem asupra dialectelor transdanubiene, ele nu numai că nu arată nici o influență veche sârbească, în felul aceleia ce am văzut că ne-a venit din limba paleoslavă, dar

mult mai puțin decât ceea ce există astăzi în dialectul dacoromân. În condițiunile acestea, coborîrea Românilor balcanici dintr'o regiune sârbească pare greu de admis. Iar cuvintele lui Kekaumenos, care au ca bază o tradiție istorică, trebuiesc înțelese mai degrabă în sensul mișcării elementului românesc din Serbia, din documentele sârbești, despre care a fost vorba mai sus.

Adevărații Români din sud, dintre care unii au luat parte la restaurarea imperiului bulgar supt Petru și Asan, trebuie să se fi coborît dintr'o regiune situată tot lângă Dunăre, însă acolo unde se găseau Bulgari, nu Sârbi. Un studiu mai amănunțit asupra elementului slav din graiul Aromânilor¹⁾ ne-ar arăta nu numai că aceștia, din momentul despărțirii lor de Dacoromânii, au stat încă multe veacuri în atingere cu Bulgarii, dar că, și după aceasta, contactul lor mai mare, până la coborîrea lor completă în Epir și Tesalia, a fost cu Bulgarii răsăriteni. Unele indicii din elementul slav aflător în graiul Aromânilor ne îndreptăcesc să facem această presupunere. După munții Balcani au venit munții Rodope ca să sălășluiască pentru câțeva vreme elementul românesc din Peninsula Balcanică. Pentru frații lor rămași mai în urmă *Meglenoromânii*, acest popas pare evident, judecând după unele particularități ale graiului lor, care, după cum am căutat să dovedesc în lucrarea mea²⁾, ele n'au putut fi împrumutate decât dintr'un dialect bulgăresc vorbit în regiunea munților Rodope.

Din cele expuse până aici, am vroit să precizez mai bine următoarele două puncte:

1. Că resturile de Români din Peninsula Balcanică ajunse până la noi, astăzi, din epoca marelui expansiuni a românizmului balcano-carpatic, și cunoscute supt numele de *Aromâni* și *Meglenoromâni*, deși la început, se deosebeau într-o câtva atât ca limbă cât, poate, și ca parte constitutivă a elementului etnic de restul românizmului, ținând mai mult de elementul albastru sud-balcanic, mai târziu, în urma continuului contact cu restul românizmului carpatic, s'au amestecat cu acesta până într'atâta încât, pe la

¹⁾ Cu care mă ocup în prezent.

²⁾ *Studii Meglenoromâne*, Vol. I: *Meglenoromânii, istoria și graiul lor*, lucrare prezentată Facultății de Filosofie și Litere de la Universitatea din Cluj, ca teză de habilitare, în 15 Noembrie 1921.

sfârșitul sec. VII, când se presupune că atât neamul cât și limba română, erau pe deplin încheiate, ei alcătuiau nu un element romanic deosebit, ci o parte ruptă din elementul străromân.

2. Că coborîrea acestor Români în Epir și Tesalia, după cum rezultă din raporturile de limbă albano-române și slavo-române, apare mult mai probabilă că s'ar fi făcut prin Bulgaria, pe acolo, pe unde, mai târziu, s'au coborît și Meglenoromânii.

VIATA ȘI OPERA

LUI

DANIEL (DIMITRIE) PHILIPPIDE

DE
N. BĂNESCU

Intre învățații greci, cari, la începutul veacului al XIX-lea, iau o parte activă la dezvoltarea învățământului, în vestitele școli de carte grecească din țările noastre, și aduc, prin scrisul lor, o contribuție însemnată la cultura acelei epoci, trebuie numărat și Daniel sau, cu numele său laic, Dimitrie Philippide.

El este dintre cei mai puțin cunoscuți, de și întinsa cultură ce stăpâna, activitatea bogată ce a dezvoltat pentru luminarea nației sale, îl așează printre cei dintâi. Insemnătatea sa nu privește numai pe Greci; ne interesează, cum vom arăta mai departe, tot atât de mult și pe noi.

Două din lucrările sale au atras aici, în chip firesc, atenția: una e închinată istoriei noastre, cealaltă geografiei pământului românesc.

Întâia oară le găsim amintite într'un «*Discurs pentru elenismul între Valachi*», rostit la 1859 de directorul Institutului elen din Atena, G. G. Papadopulo și tipărit în românește, în același an, de A. Tambacopulo.

În nota din josul pag. 57, Papadopulo citează, între operele publicate de Greci cu privire la noi, și aceste două lucrări ale lui Philippide: «Istoria României în Lipsca 1816 a. 8 și Geografia României tot acolo (autorul este D. Dimitriades Filippides, care n'a mai urmat, din cauza marei critice ce-i făcu Literarul Mercur (Δόρυς Ἑρμῆς)-v. Catalogul lui Papadopulo Vretu».

De «Istoria României» s'a ocupat întâia oară, la 1886, Constantin Erbiceanu, într'un articol publicat în «Revista Teologică», IV, 10, sub titlul: «*Fragment pentru istoria națională (Filipid Dimitrie. Istoria Românilor, pag. 520)*». El caracterizează pe scurt lucrarea, relevând însemnătatea ce are pentru noi, precum și întrebuințarea numelui de «România» pentru pământul românesc.

Șase ani mai în urmă, Gh. Erbiceanu, profesorul dela Iași, tipăriă în «*Arhiva*» societății științifice și literare din Iași, III (1892), pp. 608-625, un «*Studiu asupra Istoriei României (Ἱστορία τῆς Ρουμανίας) scrisă de Dimitrie Filipide și tipărită în Lipsca la 1816, Tom. I. partea 1-a*». E o analiză a cuprinsului, care nu aduce nimic nou la cele spuse de Constantin Erbiceanu. Autorul se întreabă, cu nedumerire, asupra scriitorului care ne privea cu atâta interes. Aceasta l-a îndemnat atunci pe d. profesor A. Philippide, dela Universitatea din Iași, să dea, în câteva pagini, o «*Notiță biografică și bibliografică asupra lui Dimitrie Philippide*»¹⁾, bunul său după mamă, relevând pentru întâia oară cealaltă lucrare a acestuia privitoare la noi, «Geografia României», de care se ocupă mai deaprcăpe, indicându-i, în linii generale, cuprinsul. Datele biografice pe care ni le aduce d. Philippide sunt însă neîndestulătoare, pentru deslușirea interesantei figuri a scriitorului. Ele se întemeiază în prima linie pe informații culese la locul de naștere, dela membrii familiei. D-sa ne mai spune că «*Ἔστιάς*», din anul 1886 sau 1887, cuprinde o biografie a lui Daniel Philippide, scrisă de învățatul grec Miliarakis.

În realitate, Miliarakis a publicat în revista amintită, tomul 19 (1885), n. 476, un întins studiu: «*Δοκίμῃ Φιλippiδης καὶ ἡ γεωγραφία αὐτοῦ (1791)*», în care nu face decât să analizeze, pe larg, «Geografia modernă», fără a aduce decât două, trei date nouă la biografia schițată pe scurt de Papadopoulos-Vretos, în cunoscuta sa «*Νεοελληνικὴ φιλολογία*».

Târziu de tot, Const. Erbiceanu revine de mai multe ori, în «Biserica ortodoxă română», asupra scriitorului de care ne ocupăm. Odată, în studiul «*Istoria veche a Românilor dela Traian până la al II-lea descâlicat, cum și existența Românilor în permanență în Dacia Trajană, de D. Filipide la 1816, în limba greacă*»²⁾. Autorul, analizând din nou cartea lui Philippide, reproduce în ro-

¹⁾ În *Arhiva* din Iași. IV (189.) pp. 162—7.

²⁾ Anul XXVII (1903—4), pp. 964—976.

mănește extrase dintr'însa, privitoare la creștinarea locuitorilor din Dacia. Dă apoi o continuare a acestui studiu, «*Biserica la Români vechi*»¹⁾ și, iarăși, «*Câteva cuvinte despre Filipid*»²⁾, în care, pomenind «*Istoria*» și «*Geografia*», aduce unele date, culese din Zavira, Ἑλληνικὸν Θέατρον, și din Papadopoulos-Vretos, Νεοελληνικὴ φιλολογία. Dânsul afirmă de astădată că Philippide a fost Român macedonean, având în vedere că scrie cu atâta simpatie despre Români și folosește uneori expresia «Românii noștri»³⁾.

În sfârșit, Constantin Erbiceanu se întoarce, în «*Bis. ort. română*»,⁴⁾ încă odată asupra scriitorului care l-a preocupat atât de mult. Studiul său se întitulează acum «*Despre Români, din scrierea lui Daniil Filipid (Istoria și Geografia Românilor)*» și cuprinde capitole ca: «Românii pe cine au ei de strămoși?» ; «Situția Românilor înainte de descălecare» ; «Corluba», «Genovezii și Raguzanii», «Voevozii români», precum și extracte în traducere⁵⁾.

Între cărțile închinat filologiei neoclenice, acelea în care scrierile lui Philippide sunt luate în băgare de seamă sunt mai ales ale lui Papadopoulos-Vretos (Νεοελληνικὴ φιλολογία și Κατ'ολογὸς τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως Κωνσταντινουπύλεως μέχρι τοῦ 1821 τυπωθέντων βιβλίων etc.) Analisa amănunțită a uneia din aceste scrieri (Geografia modernă) se cuprinde și în *Researches in Greece* (London 1814) ale lui W. Martin-Leacke.

Indicații biografice sunt însă, în toate aceste lucrări, foarte puține. Ele se contrazic adesea, și cele câteva date ce cuprind sunt lipsite cu totul de precizie.

Încercăm astăzi a preciza aceste date nesigure și a întregi, pe cât ne îngăduie izvoarele ce am putut avea la îndemână, scurta schițare biografică de până acum.

I.

Dimitrie Philippide s'a născut în satul Miliés (Μιλίσι),⁶⁾ la

1) *Ibidem*, pp. 1085—1086.

2) *Ibidem*, pp. 1096—1100.

3) Dar ruda dela lași a scriitorului, la care ne-am adresat pentru unele informații, ne-a tăgăduit energic acest lucru.

4) Anul XXX (1906—7), pp. 922—9, și 967—980.

5) V. și *Bibliografia românească veche*, t. III fasc. II (ed. Ac. Rom.) p. 176, unde se descrie «*Istoria României*», și p. 177 «*Geografia României*».

6) Iken, *Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur u. Dichtkunst des neuen Griechenlands*, Leipzig 1825,

poalele muntelui Pelion, în Tesalia, precum ne spune însuși, în titlurile lucrărilor sale și adesea în «Geografia României» ¹⁾.

D. profesor Philippide pune data nașterii lui Dimitrie la 1770 ²⁾ și ne spune că acesta era fiul lui Philippos Argyriu, de unde cel d'ntâi în familie și-a luat numele de Philippide. Un I. Ἀργυρίου Φιλίππιδης, care poate fi un frate al scriitorului, e menționat între «prenumeranții» la Dicționarul limbii grecești a lui Sc. Byzantios, editat la 1839 de Andreas Coromelàs ³⁾.

Învățătura și-a început-o în școlile Greciei, și apoi, îmbrăcând haina monachală și luându-și numele de Daniel, a pornit, ca atâția alții înaintea sa, în Apus, pentru a-și însuși cunoștințe mai înalte. Papadopoulos-Vretos socoate că a mers în acest scop în Italia, unde se află mai dinainte Constandă, rudă cu Philippide ⁴⁾. Iacovaky Rizo Nerulos, elevul lui Daniel Philippide și, ca atare, mai bine, poate, informat, ne spune că s'a dus în Franța, spre a se perfecționa în «științele exacte» ⁵⁾.

În 1790 e sigur că se află la Paris. Intr'o scrisoare din acest an a lui Constantin Stamatis către Codricàs, i se spune acestuia să comunice lui Catargi, din Muntenia, că Philippide e sănătos și mulțamește atotputernicului că l-a învrednicit să trăiască în «pământul făgăduinții filosofilor» ⁶⁾.

Nu știm cât va fi stat la învățătură, în Apus. La 1791 apare însă la Viena cartea de *Geografie modernă* (Γεωγραφία νεωτερική), alcătuită de dânsul împreună cu Constanda și închinată lui Potemkin,

pomeneste ca loc de naștere *Demetriàs*, poate sub înrăurirea titlului celei dintâi lucrări a lui Philippide, în colaborare cu Gr. Constandă: «Γεωγραφία νεωτερική... παρὰ Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ Γρηγ. ἱεροδιακόνου τῶν Δημητριάδων» și admite identitatea localității (ce-și ia numele dela regele Demetrios Poliorketes) cu *Millès* (II, p. 81, nota). Românii macedoneni îi zic *Meru* și *Ameru* (V. I. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din pen. balc.* — An. Ac. Rom., p. 117 și V. Diamandi, *Recherches statistiques sur la population roumaine de la pénins. des Balkans*, Paris 1906, p. 17).

¹⁾ Ἐν τῇ ἑμετέρᾳ πατρίδι ταῖς Μικαῖς, ὅπῃ τὸ Πήλιον ὄρος πρὸς νότον καίμεναις (p. 30).

²⁾ Noi credem că trebuie pusă cu câțiva ani mai de vreme.

³⁾ I. Caragiani, în studiul citat mai sus, afirmă, după N. Μάγνης, Περὶ ἑλληνικῆς καὶ τοπογραφίας τῆς Θεσσαλίας etc. că familia lui Philippide avea porecla de *Sîmvanicu*, care este, după dânsul, *Ciubănicu*.

⁴⁾ Νεοελλ. φιλ., p. 346.

⁵⁾ *Cours de littér. grecque moderne*, Genève, 1826, p. 64 urm.

⁶⁾ Ant. Miliarakis, studiul din Ἑστία, p. 134 col. 2.

în care autorii vedeau atunci pe viitorul liberator al Greciei ¹⁾. Cartea aceasta a putut fi scrisă sau măcar începută la București, unde, după câte ne afirmă Sathas ²⁾, Costandă, cel mai distins școlar al lui Neofit Cavsocalivitul, fusese chemat, după moartea acestuia (înainte de 1790), să ocupe catedra ce lăsase vacantă. Dacă afirmația lui Nerulos e exactă, Daniel Philippide se întorsese și dânsul atunci în București. La 1790, Constandă însă își părăsește locul și se duce, pentru studii, la Viena, unde, un an mai târziu, apare lucrarea ³⁾. Afirmația că autorii, după moartea lui Potemkin, se retrag, desamăgiți, din Țara-Românească, pentru a se închina, în patria lor, școlii ⁴⁾, nu se poate documenta. Dela Iken aflăm, din potrivă, că dâșii «își deteră multe silințe la Viena», pentru a compune Geografia mai sus amintită ⁵⁾. Ceia ce pare mai probabil e prin urmare că, întâlnindu-se la București, unde au plănuit și, poate, compus, în parte, lucrarea, au venit împreună la Viena, unde au tipărit-o.

Pe Constandă, după câți-va ani, îl aflăm la școala din Ambelakia, de unde iarăși pleacă, la 1803 ⁶⁾. Pe Philippide însă nu-l aflăm în părțile acestea nicăieri. E probabil să se fi dus în Apus. Atunci va fi făcut el călătoria sa prin Franța, Elveția, Germania, Olanda și Italia ⁷⁾. În adevăr, pe la 1796, Daniel Philippide se află în Elveția, la Chur, pe Rin, de unde trecea apoi în Italia pe la Chiavenna. El ne spune însuși, în «Geografia României» (1816), că «acum vr'o douăzeci de ani» se găsea acolo, «singurul drum» pe unde se mai putea întoarce acasă, «din pricina războiului» ⁸⁾.

El se întorcea prin urmare acum spre casă, și nu mai știm nimic despre dânsul până la 1801, când îl aflăm în Moldova. Intr-o scrisoare în limba franceză adresată în acest an de Antim Gazi lui Barbié du Bocage — geograful de la Paris, cu care Philippide a întreținut de asemenea corespondență, — scrisoare comunicată de Sathas lui Miliarakis, se spune că Philippide eră la Iași. În răspunsul con-

¹⁾ Rizo Nerulos, *l. c.* Cf. Pap. Vretos, *o. c.*, p. 346.

²⁾ Νεοελλ. φιλολογία, p. 696. Cf. Vretos, *l. c.*, II, p. 87.

³⁾ Sathas, *ibid.*

⁴⁾ I. R.-Nerulos, *o. c.*, p. 65.

⁵⁾ *O. c.*, II, 81.

⁶⁾ Sathas, *l. c.* Cf. Iken, *l. c.*

⁷⁾ O afirmă și d. prof. Philippide (articolul citat).

⁸⁾ Pag. 10. La Leipzig încă a fost o iarnă, fără să știm anume când : Καὶ ἡ Λειψία... ὅσον ἡμῖν ἀπὸς μόνον ἐνταῦθα χειμάσασιν, ἔστι τεκμήρασθαι (pp. 5-6).

ceput de Barbié du Bocage pe partea liberă a scrisorii ce primise, acesta exprimă mulțumiri lui Philippide, pentru niște cărți ce-i trimisese ¹⁾. Vara anului 1803 o petrece Philippide la Târga Ocna ²⁾.

În acelaș an e menționat la Viena, împreună cu Antim Gazî, Constandă, Ștefan Ducas, Dim. Alexandridi și medicul Cavrass ³⁾. Șederea sa la Viena o învederează și tipărirea, cu cheltuiiala lui Gazî, a traducerii «Astronomiei» lui Lalande, apărută în acest an, în Capitala Austriei. Acolo pun cu toții la cale întemeierea unei Academii în Tesalia, lângă Pelion, «patria» lor, hotărând a-și da fiecare contribuția, pentru a predă în această școală filologia greacă și latină, științele matematice și fizice. Dorința lor s'a lovit însă de împotrivirea guvernului turcesc. Constandă se mulțumește atunci a se plăti față de patrie, propunând o bucată de vreme învățătura în mănăstirea Sf. Nicolae de lângă Miliès ⁴⁾. Pe la 1811, Philippide se afla iarăși în Austria, căci îl vedem în trecere, la Linz ⁵⁾.

Nu putem preciza durata șederii sale în Moldova, pe care a cunoscut-o în cea mai mare parte. A străbătut-o, în adevăr, până la Soroca și a văzut „aproape toate târgurile sale“ ⁶⁾. E foarte probabil că a petrecut aici în mai multe rânduri, căci, după cât se pare, neîntorcându-se decât trecător în patrie, s'a oploșit la noi și anume în Moldova.

E sigur că a stat o bucată de vreme în Iași, ca profesor. În scrisoarea a 8-a de la Iken, laudându-se erudiția sa multilaterală, se adaugă că, după mărturisirea celor cari l-au cunoscut, nu putea totuși să observe «nici o ordine și metodă» în vorbirea și prelegerile sale. Din această pricină, «învățăământul său în Iași nu rodî

¹⁾ Miliarkis, *l. c.*, p. 134, col. 2.

²⁾ Ἐνταῦθα ἤδη τριταυδέκατον ἔτος θερῖζοντες (Γεωγραφικὸν τῆς Ῥομ., p. 160).

³⁾ Sathas, *l. c.* cf. An. Gudas, Βίαι παράλληλοι, I, 353.

⁴⁾ An. Gudas, *ibid.*, pp. 325—7.

⁵⁾ La pp. 119—20 ale «Geografiei României», ne spune că «acum cinci ani» (deci la 1811) se află la Linz și, întrebând dacă în apele de acolo se găsește un soi de pește numit *hel*, a auzit că se prinde într'un râuleț și i s'a făgăduit să i se aducă a doua zi; dar, plecând în revărsatul zorilor, nu l-a putut avea.

⁶⁾ *Ibid.*, p. 81: «διαβάσι γὰρ ἡμῖν ἀπὸ Γεωγραφικῶβου διὰ τοῦ Ῥομανοικῶ ἀγροῦ, καὶ διὰ τῆς Μολδοββης μεχρ: Σορόκης, καὶ σχεδὸν πάσας τὰς ἀγοράς ἢ κωμποάεις τῆς Μολδοββης περιελθοῦσιν».

în măsura cunoștințelor sale.» O mențiune tot atât de vagă aflăm și în altă parte la Iken ¹⁾.

A petrecut o vreme, pe care de asemenea n'o putem stabili precis, și la Chișinău, unde pare a fi avut, în calitatea sa de ieromonah, un serviciu pe lângă Mitropolie. În adevăr, în «Geografia României», vorbind despre Chișinău, ne spune că în grădina Mitropoliei de acolo s'au sădit, prin îngrijirea sa, cinci platani aduși din Constantinople. Philippide are o mare predilecție pentru copacul acesta, «podoaba piețelor și izvoarelor și altor locuri din Grecia». Nu l-a văzut la noi, dar l-a întâlnit în orașele Europei, unde n'are totuși «măreția» celui din Grecia. În admirația sa pentru această „podoabă” a grădinilor, el a îngrijit deci să se aducă și la Chișinău. Spre a face acest lucru, a trebuit, fără îndoială, să stea un timp, cu anume rosturi, pe lângă Mitropolia aceluia oraș. Petrecerea sa aici trebuie pusă în tot cazul în timpul păstoririi Mitropolitului Gavriil Bănulescu, a cărui bună gospodărie o laudă dânsul, cu câteva rânduri mai jos, — prin urmare între 1812, când acesta ocupă Scaunul din Chișinău, ²⁾ și 1816, când apare cartea lui Philippide. BCU Cluj / Central University Library Cluj

Philippide a cunoscut de aproape și Cetatea-Albă. Ai această impresie numai citind descrierea plină de amănunte și atât de exactă a orașului, cu împrejurimile sale, a vieții active de negoț ce însuflețea atunci marele port dela gurile Nistrului. O descriere ca aceasta n'o poate face călătorul în trecere. Philippide s'a oprit aici în adevăr în vara anului 1815, când, ne spune însuși, a cutreierat satele noastre de lângă Nistru, în Basarabia: τοῦ παρελθόντος θέρους διελκύνοντες τὰς παρατυρίας κόμας ἐν Βασσαράβια. In descrierea portului Cetății-Albe, el amintește corăbiile mari pe care le-a văzut acolo «în August trecut».

Poate că tot cam pe atunci, către anii 1810—12, trebuie pusă călătoria sa prin Ardeal, a cărui parte de Miază-zi ne-o descrie ca martor ocular și prin partea de Răsărit a Banatului, a cărui zugrăvire înfățișază același caracter.

În «Geografia României», autorul ne spune în adevăr că, auzind dela alții și văzând din geografii că Ardealul este o țară cu

¹⁾ O. c., I, 248: «În Iași predară o bucată de vreme Theotoki, Zarzuli, Mesiodax, *Daniel Philippide*, Panaiot Govdela din Tesalia și, timp de un an, Ștefan Ducas.»

²⁾ N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, II, pp. 226—7.

³⁾ *Geogr. Rom.*, p. 102.

totul muntoasă, având puține trecători, sălbatece și anevoie de umblat, și-a închipuit că trebuie să fie ca «o Elveție a Răsăritului»; dar, «văzând-o cu ochii noștri *nu de mult*», adaugă dânsul, «am aflat din propria experiență cât de departe de adevăr sunt cele scrise și vorbite» ¹⁾.

Cu câțiva ani înainte de 1816, Daniel Philippide se afla din nou în București, precum afirmă însuși, în aceeași lucrare a sa: *πρὸ τῶν ἐνιαυτῶν, ἔτε καὶ ἡμεῖς ἐκεῖ ἐσχολάζομεν* ²⁾.

Curtile țărilor noastre erau pe atunci, după mărturisirea chiar a Grecilor, „adevăratul refugiu al elenismului“, „vatra luminilor“, „două oaze“, în care învățații greci puteau respira mai în voie ³⁾. Bucureștii aveau, prin poziția lor, un rol mai însemnat decât Iașii. Philippide a putut fi atras în orașul, în care atâția din marii loghiotați ai Greciei își aflaseră un rost. Poate că venirea sa aici nu era străină de înoirea ce tocmai atunci se dase Academiei grecești, prin silințele Mitropolitului Ignatios.

Nu pare însă a fi stat în București multă vreme. Fie că nu s'a putut adapta aici ușor, în mijlocul intrigilor grecești care pe mulți i-au gonit, fie că decăderea repede a școlii sub Vodă Caragea, prea puțin însuflețit «de o adevărată înclinare pentru binele public» ⁴⁾, nu mai prezintă pentru dânsul un interes care să-l oprească, Daniel Philippide părăsește Bucureștii, unde nu-l mai aflăm niciodată.

El a putut trece iarăși hotarele, pentru a-și tipări, în 1816, la Leipzig, cele două lucrări închinare neamului nostru. În 1817 era la Viena, de unde figurează între «prenumeranții» la o lucrare din acest an a medicului Mihail Perdicari ⁵⁾.

Philippide s'a întors după aceea iarăși în Moldova, unde s'ar putea zice că-și petrece, cu mici întreruperi, restul vieții. Aceasta nu e fără legătură cu așezarea în Moldova a rudei sale Niculae Philippide, emigrat, după afirmația d-lui profesor Philippide, la noi ⁶⁾, și care nu poate fi altul decât acel „Nicu Philippide“ din

¹⁾ *Ibid.*, pp. 8—9.

²⁾ P. 170.

³⁾ Ματθαῖος Κ. Παράνικα, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει κατιστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κ-πόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (2^η) ἐκατονταετηρίδος, Constantinopole, 1867, p. 184.

⁴⁾ Iken, *o. c.*, I, 254.

⁵⁾ N. Iorga, *Relații culturale greco-române*, în «Rev. istorică», V, 4—5 (April-Maiu 1919) p. 76.

⁶⁾ Notița din *Arhiva*.

fași, trecut în lista prenumeraților la „Istoria Daciei“ a lui Dionisie Fotino, apărută la 1818 ¹⁾).

Acolo l-a aflat mișcarea dela 1821, la care dânsul nu ia, ca alți învățați ai Greciei, o parte activă. Dintr'o scrisoare dela sfârșitul lui Maiu 1819, datată din Iași și tipărită la Iken ²⁾) aflăm că Peloponesienii hotărâra să-și întemeieze și dânsii o școală mai sistematică, înzestrată cu ciclul complet al ramurilor de învățământ. În acest scop fu trimis Panaiot Athanasiu Anagnostopulo, care avea să joace un rol atât de însemnat în mișcarea de liberare a Greciei, ca să îndemne pe toți Peloponesienii aflători în Moldova și aiurea și pe alți compatrioți să contribuie la această operă comună. Ideia fu îmbrățișată cu căldură de Marele-Comis Teodor Negri, iar „compatrioții“ învățați Ștefan Duca, Veniamin Lesbios și Daniel Philippide făgăduiră a se duce în Pelopones, în serviciul acestei idei. Ștefan Duca era atunci în Iași. Acolo venise, după izgonirea sa din București, și Veniamin Lesbios ³⁾). Pomenit la un loc cu dânsii, se poate crede că Daniel Philippide se afla, la această dată, în același oraș.

E foarte probabil că nu s'a ținut de cuvânt și nu s'a întors în Pelopones. Cel puțin mișcarea heteristă nu-l află în Grecia. Pe când Constandă, deși în vârstă, se coboară în arena luptelor, Philippide se ține la o parte. Ne mai putând rămânea în Moldova, tulburată acum de «heteriști», el o apucă iarăși peste hotare, pe drumurile cunoscute ale Apusului, care în tot-d'auna l-au atras. Se duse în Franța, în Germania, ocupându-se, ca de obicei, cu studiul ⁴⁾). În Patria sa nu s'a mai întors după aceea. Nerulos ne afirmă că Philippide, „copleșit de înfîrmități, urmare a vârstei și a vieții sale laborioase, n'a fost în stare să se ducă în Grecia, după revoluție“ ⁵⁾).

El se va fi întors în Moldova, liniștită acum, unde, câțiva ani mai în urmă, avea să-și încheie sbuciumata viață de neastâmpăr, înmormântat acolo undeva.

În această vreme trebuie pusă scrisoarea ce-i adresează Neofit Ducas și în care acesta, cuprins de dorul patriei și voind să-l aibă tovarăș de drum, îl îndeamnă să se întoarcă împreună cu dânsul „la

¹⁾ V. lista dela sfârșitul volumului ultim.

²⁾ *O. c.*, II, pp. 48—51.

³⁾ *Ibidem*, I, 254: «entwich Benjamin heimlich nach Jassy».

⁴⁾ I. Rizo Nerulos, *o. c.*, p. 66.

⁵⁾ *Ibidem*.

mama Hellada“, căci ce mai pot spera ei acum, niște bieți „moșnegi fără putere“ ? ¹⁾).

Nu știm de unde-și ia d. profesor Philippide data atât de precisă a morții lui Daniel. D-sa ne spune că a murit, ca egumen, la o mănăstire din Bălți, la 9 Noemvrie 1832 ²⁾). Miliarakis pretinde că a murit în Basarabia, la 1833, «după cum se înseamnă în Chronologia lui Chiriac Melirrhytos», adăogând că nu se știe nici orașul sau satul unde odihnesc oasele sale ³⁾).

Dintr'un pasagiu al cărții lui Rizo Nerulos rezultă însă că Daniel Philippide a murit înainte de 1826. Iată, în adevăr, cum își încheie fostul său școlar paginile pe care i le închină: «De și lucrările sale științifice și literare sunt de ajuns pentru renumele său, mă simt fericit a însemna aici aceste puține rânduri, în memoria sa și a-i plăti, ca discipol, datoria sfântă a recunoștinții» ⁴⁾). Înțelesul celor din urmă cuvinte nu lasă, credem, nici o îndoială în această privință. Și data tipăririi prelegerilor ținute de I. Rizo Nerulos la Geneva este 1826 ⁵⁾). Înainte de această dată trebuie pusă prin urmare moartea lui Daniel Philippide, la o vârstă apropiată de 60 de ani.

II

Daniel Philippide a fost un mare învățat. Pe lângă studiile serioase făcute în Apus, lungile și repetatele-i călătorii au fost întotdeauna pentru dânsul prilej de cercetare și de cultivare a minții sale bogate. Stăpân «în grad înalt» pe o «erudiție multilaterală» ⁶⁾), el avea un spirit a cărui originalitate se vedește atât în viața cât

1) Ἐπιστολὴ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι, Aegina 1835, t. I, scrisoarea 129. Din nefericire nici una din scrisorile colecției nu poartă data.

2) Notița citată, din *Arhiva*.

3) Art. din *Εστία*, p. 166, col. 1.

4) Locul citat mai sus.

5) Exemplarul de la Ac. Rom., care nu e o nouă ediție, poartă data 1828. Sathas (*o. c.*, p. 703) înseamnă data tipăririi la 1822. Papadopoulos-Vretos (*o. c.*, II, p. 331) o pune, exact, la 1826. În adevăr, în anul următor o traduce în l. germană Dr. Christian Müller: «*Die neugriechische Litteratur, in Vorlesungen gehalten zu Genf 1826 von Iakovaky Rizo Nerulos*», Mainz 1827. În Prefață, traducătorul declară că voegste a face cunoscută în Germania o carte, care, altminterea, e foarte greu de aflat în originalul francez, căci s'a tipărit în puține exemplare.

6) Iken, *o. c.*, II, p. 79.

și în scrierile sale. Am văzut mai sus cum aprecia un contemporan această factură a spiritului său fără metodă, care-l face să amestece uneori lucrurile, să se abată adesea în lungi digresiuni de la subiect. Aceasta îl îndeamnă ca, alături de meticuloase cercetări asupra trecutului, de o bogată operă de traduceri, care puneau la îndemâna școlii grecești în prefacere rezultatele științei contemporane, să aștepte încă vreme a se ocupa, cu toată serioșitatea, de problema unui instrument de înțelegere universală, fiind astfel, cu *Pasigrafia* sa, precursorul încercărilor sterile ale Esperantiștilor de la noi.

Cunoscător perfect al limbii grecești clasice, în care scrie uneori, Philippide este însă un partisan militant al limbii populare. Grigore Constandă, cu care-și începe dînsul activitatea de publicist, împărtășia aceleași vederi în privința limbii. Astfel, înainte de Corais, care va pune, în mod științific, această problemă, Philippide și Constandă se fac apărătorii limbii vii a poporului, desprețuite de cărturari. În *Geografia Modernă* — Γεωγραφία νεωτερική — pe care o tipăresc la 1791, ei își exprimă îndrăzneț părerile lor.

Le cunoaștem din extracte tipărite la Martin-Leacke¹⁾ și din analiza făcută de Miliarakis.

Autorii atribue cauzele nenorocirii poporului grec numai ignoranței și dihoniei moștenite de la străbuni. «Cît timp vom desprețui limba noastră», declară dînsii, «vom rămînea ignoranți și nenorociți, pradă comună a altora (ἔσο καταφρονοῦμεν τῇ γλῶσσᾳ μας. Πέλομεν μένῃ ἀμαθεῖς καὶ δυστυχεῖς καὶ ἓνα κοινὸ ἔρμαιο, μὴ κοινῇ γροσκῇ τῶν ἄλλων)». Ei recomandă stăruitor studiul metodic al limbii graite, ca cel mai sigur mijloc al înălțării poporului. Se ridică energic în potruva imitației subrede a vechii Gramatici elene, care duce la stilul artificial, neînțeles pentru marea mulțime și îndeamnă pe scriitori a se folosi de adevăratul graiu național modern.

Potrivit acestor părerii, într'un Ținut în care limba nu-și avea încă legile sale fixe, autorii au fost îndemnați a întrebuința în scrierea lor o limbă proprie, mai potrivită, după credința lui Leacke, idiomei naționale și, în multe privințe, mai caracteristică și mai expresivă (more consonant to the national idiom, and in some respects more characteristic and more expressive). Ea n'a fost totuși imitată de scriitorii următori, înlăturată de stilul, mult mai lustruit, «italo-elenic» sau «galo-elenic» al lui Corais, de acela al traducătorilor vestitei cărți a lui Barthélémy și de al altor scriitori noi

1). *Researches in Greece*, p. 175.

(has been quite superseded by the more polished Italo-Hellenic, or Gallo-Hellenic style of Korais, of the translators of the *Voyage du jeune Anacharsis*, and other recent writers).

Constandă revine mai târziu asupra acestei chestiuni, în Prefața traducerii Filosofiei lui Soave. Limba nouă, vorbită, o socotea vrednică de științe și filosofie. Dacă se pare «nedesăvârșită», aceasta vine din neștiința neamului. «Musele înțeleg toate limbile, totuși cu mult mai bine se înțeleg ele cu fiecare popor în limba sa proprie, în limba vorbită», zice, atât de cuminte, învățatul Grec. «Cît timp popoarele Europei desprețuiau limba lor de toate zilele, adaugă dînsul, «Musele fură închise în mănăstiri, în tribunale, în palate. Îndată însă ce fiecare popor începu să cultive limba sa vorbită și să cugete filosofic în această limbă, ele fură peste tot și umblă acum în piețe, în ateliere, în tabere, în fiecare stare și în fiecă clasă de oameni. Așa trebuie să facem și noi, dacă vrem cu adevărat să chemăm iarăși în patria noastră Musele»¹⁾.

Corais reia, după dînsul, această spinoasă chestiune a limbii naționale, silindu-se, cu aparatul științii sale serioase, a scoate limba vorbită din desprețul în care era aruncată. Cu toate că ține o cale mijlocie, el stărnește totuși o aprigă discuție în jurul acestei chestiuni. Mulți vedeau în această încercare o atingere primejdioasă a Elenismului însuși. În lumea învățaților greci, unii erau acum Coraiști (κοραϊσταί) și adversarii le zic, în batjocură, κοραϊσταί (croncănitori), satirisați în exagerările lor de către I. Rizo Nerulos, în comedia Κοραϊστικά; alții, protivnici acestora, sunt batjocoriți la rîndul lor cu epitetul de «macaronari» (μακαρωνισταί)²⁾.

Între învățații Greci cari au trecut pe la noi, «anticoraiști» au fost Neophit Duca și Ștefan Commită, cel dintâi polemist înverșunat, socotit drept corifeul «anticoraiștilor». Ecoul acestei lupte străbate și în corespondența sa cu prietenii, pe cari se silește a-i convinge de absurditățile «înțelepciunii creatoare (δημιουργική σοφία) a lui Corais. În ciuda evoluției firești a graiului, el ia în răs for-

¹⁾ Iken, *I. c.*, II, 81-2.

²⁾ An. Gudas, *I. c.*, I, 214. E caracteristică pentru marca discuție de atunci o «Rugăciune pentru Grecia» a călugărului Sophronios Athenaios (2 iunie 1817). În această revărsare de patimi a înțelepților neamului, el chiamă bunătața lui Dumnezeu, pentru a-i aduce la măsura bunului simț:

«Dă Coraiștilor totdeauna statornică stăruință,

Anticoraiștilor simț, judecată și recunoștință.

Hipercoraiștilor dă-le mereu măsură și blîndeță». (Iken, *I. c.*, II, 69).

mele gramaticii populare valorificate prin studiile marelui filolog, «celebre improvizații ale căpăteniei eretice» (τοῦ ἀίρεσιάρχου κλεινᾶ αὐτοσχέδια) ¹⁾. Daniel Philippide rămâne credincios părerilor sale d'întâi. Firea lui ciudată nu înfățișază însă acea consecvență de fier ce caracterizează pe omul de convingeri. Cui nu-l cunoaște bine i se va părea curios că dânsul scrie totuși, alături de limba pe care o susține, și în cealaltă. Adevărul e că dânsul este pentru limba întrebuintată în vremea sa (ἡ vῶν ἐν Χρήσει) și, în «Epilogul» la *Geografia României*, își expune o parte a ideilor sale în această privință. Nu ne dă motivul pentru care folosește și limba veche. O face poate din paradă de erudiție, cum pare a reieși dintr'un pasagiu în care dânsul își râde de aceia cari nu sunt în stare a întrebuinta limba cea veche. Ori-cum, părăsirea unei tradiții seculare nu se face deodată, și Philippide scrie, ca și alții din vremea sa, în limba usuală, ca o ilustrare prin exemplu a teoriei ce susțineau cu privire la folosința acestei limbi ca instrument de cultură.

În „Epilogul“ amintit, el răspunde celor cari țin la lucrurile vechi, numai pentru că sunt vechi, adevărați maniaci în această privință (παλαιομηνίαν νοσοῦσι), amintindu-le că acum e nevoie să meargă, după expresia celor vechi, «la Musa cea nouă» (ἀπιέναι μὲν τὴν παλαιάν, ἔρχεσθαι δὲ τὴν νέαν Μοῦσαν). Cei cari numesc «barbară» limba nouă sunt pentru autor «foarte puțin mintoși», cu adevărat niște «umbre mișcătoare» (οἱ βάρβαρον ταύτην ὀνομάζοντες, μὰ τὴν ἑρᾶν ἀλήθειαν, ἤμιστα πέπνυνται καὶ σικαὶ τῷ ὄντι εἶσιν ἄσσοι).

Când vedem răsunetul ce a aflat această însemnată chestiune până la noi, unde astfel de cărți se citiau și unde autorii lor au trăit o vreme, înțelegem mai bine mișcarea ce s'a produs aici, curând după aceea, în jurul aceleiași imperioase nevoi de restaurare a limbii naționale în toate drepturile ei. O rază de lumină a putut străbate în sufletul apostolilor noștri din lupta ideilor ce a frământat atâta pe acești străini cărturari în atingere cu noi.

Daniel Philippide era și în potriva ortografiei tradiționale, pe care o privea ca o greutate de prisos pentru noua limbă greacă. El păstrează forma populară a cuvintelor și leapădă ortografia savantă, pe care nici odată n'a folosit-o în scrisorile sale către prieteni ²⁾.

¹⁾ Ἐπιστολαὶ πρὸς τινὰς ἐν διαφόροις περιστάσεσι. Aegina 1835. t. I, scrisorile 162, 185 și urm.

²⁾ Iken, *I. c.*, II, 81—2.

Din «Epilogul» Geografiei de care ne ocupăm mai aflăm câteva lucruri interesante privitoare la autor.

Învățămantul, așa cum se întocmia atunci, nu-l mulțumește. În cuvinte de o cruzime care le face uneori intraductibile, execută Philippide pe aceia cari își fac din școală un simplu mijloc de reclamă și câștig.

«Școlile mult trâmbițate cu atâta fanfaronadă» (τὰ κομποῤῥημόνως καὶ περπερώως καὶ χυδαίως μᾶλλον θρολλούμενα σχολαστήρια) sunt o «scârbă», din pricina abuzurilor unor «dascăli de mărunțișuri» (ἑμποδισασκάλων τινῶν), cari binecuvântează nația cu povețele și îndemnurile lor lungi foarte, «de un stânjin și de un stadiu», ca și cum ei ar fi unica făclie de lumină a Greciei (ὡς τὰχὰ μόνων ὄντων τῆς Ἑλλάδος φωτιστικὸς λύχνος ὑπόλοιπος). Dacă Musele Parnasului și Heliconului nu s'ar trezi «de vocile lor de Stentori și de strigătele lor», ele «nu s'ar mai deștepta nici odată și Grecia ne-ar rămânea fără Muse».

«Încetați, generoșilor», le strigă Philippide; «Grecia n'are nevoie de vorbe, ci de fapte», (οὐ λόγων χρῆξι: ἡ Ἑλλὰς, ἀλλ' ἔργων). Adevărul acesta l-au înțeles numai vrednicii de laudă Macarios, Balanos și Meletios ¹⁾ «și toți câți au fost acestora imitatori». Ei s'au străduit a îndemna prin faptă, nu prin «fanfaronada vânătoare de slavă». Autorul condamnă ușurința unora cari îngrămădesc laude de patriotism asupra celor ce rătăcesc, «ca berzele», prin locuri străine și se îngrijesc numai de interesul lor. Asemenea laude se cuvîna numai celor cari se închină creșterii tinerimii grecești din inimă curată, nu pentru câștig sau glorie. «Grecia are azi nevoie de dascăli sinceri și harnici», cari să aibă în vedere tinerimea, nu aplausele, „la care cască gura cei amețiți de îndemnurile dascălilor de lucruri ieftine“.

Dacă e vorba a ști ce crede dânsul despre chipul de a învăța, ne declară scurt că trebuie să se imite modelele: Macarios, Balanos și Ioan χωφός (Surdul) ²⁾. Atât și nimic mai mult (Ἴδού

1) *Macarios* (Macris) ieromonahul, unul dintre cei mai învățați clerici ai veacului al XVII-lea. *Balanos* (ἔ Βασιλόπουλος) cel mai strălucit dascăl al școlii lui Ghiuina din Iannina, unde a predat dela 1723—1760. *Meletios* din Iannina, Mitropolit al Athenei, vestit dascăl, autor al «Geografiei Greciei» și al «Istoriei eclesiastice» († 1714).

2) Dascăl renumit al școlii din Târnova Tesaliei. El a dat învățămantului o bază filosofică, «alungând superstițiile gramaticilor» și a făcut cu puțință progresul, după câte afirmă Zaviras. V. Paranikas, *o. c.*, p. 83, nota 4.

το πᾶν εἶρηται δι' ὁλίγου παντάπασιν). Să mai spună oare că nu trebuie să clădești «începând dela acoperiș», cum fac cei pe cari i-a înfățișat până aici, și cari «seamănă în pământ nearat?».

Vremea lui Philippide e aceia în care s'a scris mult, mai cu samă tălmăcirii și prefaceri. Dânsul își spune și aici cuvântul, criticând pe cei cari, «abia ieșiți din școală», se reped cu mare ușurință la traduceri și chiar la scrieri proprii, prăpădind pe școlari cu ideile lor încălcite. El sfătuește o predare a cunoștințelor, o îndelungată experimentare a lor înainte de a le scrie.

Dar mai sunt unii, cari, îndată ce sfârșesc învățătura, cred că toate le știu. Aceștia desprețuiesc traduceri, ca ceva nevrednic de dânsii. Ei n'au cetit «cuvântul de tot scurt, — căci are numai patru silabe, — dar mare și cel mai plin de înțelepciune», ce străjuiește la intrarea templului lui Apollo, și sar, biete «umbre mișcătoare», dela știință la știință și, fără nici o pregătire, sunt gata a scrie aci Fizică, aci Metafizică, aci Matematici, Istorie, Geografie ș. a.

O chestiune care preocupă atunci pe învățați eră și aceia a tipăririi cărților trebuitoare tinerimii și a întocmirii unui Dicționar mai desăvârșit al limbii moderne. Dicționarul tocmai începuse atunci, supt numele «Chivotul», prin îngrijirea mai multor învățați, la Constantinopole. Philippide vreă ca acest Dicționar să fie al limbii usuale (τῆς ἐν χρήσει οὖν γλώττης), căci e de neiertat ca multe cuvinte cunoscute în deobște, în unele părți, să fie trecute greșit în lexice. Trebuc apoi să se meargă «dela cele cunoscute la cele necunoscute».

Cărțile ce se pun «gratuit» în mâinile tinerimii sunt obiectul unei specule nerușinate. Nu se vede apoi nici aici o orientare sănătoasă, care să dea înainte de toate «cărțile anevoie de aflat și cele educative». Un Vatatzes, «poliglot și instruit», vrednic de a fi dat la lumină, «rămâne încă inedit». Nu mai vorbește de Euclid, Archimedē, Strabo, Plăto, Aristoteles ș. a.

III

Daniel Philippide e unul dintre cei mai fecunzi învățați ai Greciei, cari au trecut pe la noi. El a alcătuit zece lucrări, în domeniul Istoriei, Geografiei, Filologiei și Filosofiei. Cele mai multe s'au tipărit și sunt foarte rare astăzi; câteva au rămas nepublicate și de sigur că manuscrisele, cu timpul, s'au pierdut.

O parte din aceste lucrări sunt traduceri. Grecia își reorganiză în vremea aceia școlile. Sub înrăurirea Apusului, se creia în toate

părțile învățământul științific. Una din nevoile urgente ale ridicării poporului era prin urmare și înzestrarea școlii cu Manuale. Învățații dascăli se întrec în opera de traduceri pentru școlari. E perioada de lucru harnic, care precede cu trei decenii pe aceia dela noi. Limba și Științele exacte, unde lipsurile erau mai mari, fac preocuparea de căpetenie.

Om de școală, Philippide știe să prețuiască, cum am văzut mai sus, această folositoare muncă. El participă larg la lucrarea contemporanilor săi pe acest tărâm. Dă apoi și lucrări originale: acelea în care se ocupă de pământul și neamul românesc, încercarea «nouăi analize a gândirii» pe care-și clădește bizara născocire a limbii universale («Pasigrafia»), și «Enciclopedia», anunțată, dar rămasă în manuscris.

1. *Geografia Modernă* e cea dintâi lucrare, în colaborare cu Gr. Constandă.

Titlul ei complet, la A. Papadopoulos-Vretos: «Γεωγραφία νεω-
τερική ἑρμηνεία ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς παρὰ Δανιὴλ Ἱερομονάχου
καὶ Γρηγορίου Ἱεροδουλόνου, τῶν Δημητρίων· τὸν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα
ἐπιστάσις τῶν ἰδίων καὶ φιλοτίμῳ χρηματικῇ συνδρομῇ τοῦ ἐντιματάτου
κυρίου Ἰβου Δροσινῶ Χατζῆ Ἰβου, ἐξ Ἀμπελακίων. Τόμος Α'. περιέχων
τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκία, Ἰταλία, Σπανία, Πορτογαλλία καὶ Φράντζα. Ἐν
Βίεννῃ, παρὰ τῇ εὐγενεῖ κυρίῳ Θωμᾷ τῷ Τράττνερ. 1791, εἰς 800».

Pap.-Vretos pune această notiță: «Tomul al II-lea nu s'a tipărit, iar cel d'întâi a fost închinat de cei doi amici colaboratori și compatrioți Daniel Philippide și Grigorie Constandă generalisimului Rusiei Potemkin, care în acel an se afla cu armata sa în București, locul petrecerii celor doi editori» ¹⁾.

Leacke ²⁾ ne-a lăsat o analiză a acestei cărți. Ea cuprinde, după o introducere în Geografie, descrieri ale țărilor enumerate în titlu. Al doilea volum, care n'a mai apărut, trebuia să cuprindă celelalte țări ale globului.

Lucrarea e compilată după cărți de geografie din Apus, afară de partea privitoare la Turcia, în care aflăm informații originale, uneori, precum afirmă Leacke, grăbite și neexacte (with hasty and incorrect remarks).

Dar analiza pe larg a acestei cărți ne-a dat-o, în articolul citat, Miliarakis. După dânsul, «Geografia modernă», de și semnată

¹⁾ Νεοελληνική φιλολογία, P. II, p. 87.

²⁾ Lucrarea citată mai sus.

de cei doi învățați, a fost scrisă numai de Philippide. Constandă, mai tânăr de cât acesta, pare a fi avut o parte foarte mică la compunerea operei. Observația lui Miliarakis că «limba, stilul, părerile, aprecierile, principiile morale și politice înregistrate, izvorăsc din condeul lui Philippide, cum se adevărește și din operele ulterioare și din traduceri»,¹⁾ e foarte exactă.

Dedicația către Potemkin vine din partea Helladei care, odinioară «ilustră și vrednică de invidiat», e astăzi într'o stare de plâns, «subiect de tragedie». Strigându-i plângerea dureroasă a Hecubei: «Vai, nefericita de mine! ce să spun acum?... Cine îmi va fi într'ajutor, — ce zeu sau geniu?» (Οὐ γὰρ μελέα, τί ποτ' ἀπύσω ; etc.), — ea îi răspunde: «Cine altul decât tu, palmierul cel înalt și umbros, cel mare pe lângă cel mai mare și rodnic măslin înverzit... arborul năntuitor, prin care vlăstarele hederei târându-se pe pământ, călcate de toți în picioare, se vor ridica iarăși pe stejarii săi de odinioară?».

Afară de dedicație și introducere, «Geografia modernă» e scrisă în limba populară. Cea dintâi problemă ce-și puseseră dela început învățații, în Grecia, a fost în ce limbă trebuiau să se adreseze poporului. Ei se împărțiseră, cum am văzut, în două tabere, unii fiind pentru greaca cea veche, alții pentru cea populară. Autorii «Geografiei moderne» se așezară între partizanii celei din urmă. Am văzut, mai înainte, ideile lor în această privință. «Incepeți, omiși ai acelor vechi și vestiți Eleni, să-i imitați cultivând limba voastră și atunci veți învăța și grecește mai bine și mai ușor», sfătuiesc dânșii.

Patriot arzător, Philippide strecoară neconținut plângerea sa asupra stării nenorocite a Greciei în robie. Gându-i covârșit de durere se întoarce mereu asupra trecutului, din care numai scoate speranțele sale de viitor. Spiritul ce a însuflețit pe străbuni, nu s'a stins, ori cât de mari sunt ruinele micului popor: «el nu așteaptă de cât un vânt prielnic, pentru a se aprinde iarăși și a străluci pe scena lumii».

În expunerile sale istorice, în descrierea locurilor, cu tradiția și amintirile lor, a oamenilor, cu obiceiurile ce-i deosebesc, pretutindeni Philippide împletește observațiile sale, proclamă, îndrăzneț, principiile vieții politice sănătoase. Tendința aceasta se vădește în toate lucrările sale, traduceri sau originale. Preocuparea sa con-

¹⁾ *Estia*, pag. 115. 1.

stantă e de a trezi în connaționalii săi interesul pentru bunurile comune de cucerit. De aceia scăderile pe care le întâmpină între ai săi sunt întotdeauna veștejite energic. Preoții ar putea fi mai învățați, constată într'un loc, «dacă ar avea și sfinții Archierei oarecare grijă: dar ei nu se uită decât numai la hirotonisiri». Într'alt loc, condamnă pe călugării dela Sf. Munte, pentru ignoranța și pofta lor de câștig. Veștejind vrajba și certurile care au dus la ruina Greciei vechi, declară că «singure au fost moștenite de urmași».

Caracterizând această nobilă atitudine, Miliarakis scrie cu drept cuvânt că, dacă impetuosul *Ὡς πότα παλλικάρια νὰ ζῶμεν στὰ βουνὰ* al lui Rhigas Pherrhaios e privit ca cel d'întâi ecou al Revoluției franceze la hotarele Greciei, Geografia lui Philippide e «cea dintâi lucrare în proză, în care principiile despre libertate și sclavie, despre cărmuirea publică, despre virtuțile cetățenești și iubirea de patrie au fost expuse în cea mai instructivă și vioaie zugrăvire»¹⁾.

Astfel alcătuită, cartea lui Philippide e plină, firește, de digresiuni, de observații și îndemnuri folositoare, de critică luminoasă și de aspre cuvinte de osândă, care ies din cadrul strict didactic al unui manual de învățătură. În lipsa unei prese, autorul întocmește însă, cum observă atât de bine Miliarakis, nu atât o «carte didactică pentru copii», cât mai ales o «lectură pentru toată lumea»²⁾.

În acest spirit, «Geografia modernă» nu ne dă descrierea vechei Hellade, cum făcuseră, înainte de Philippide, alții, ci descrierea pământului grec din vremea aceia. Autorul pornește dela cunoștințele sale proprii, folosindu-se, pentru locurile neștiute de dânsul, de spusele localnicilor.

Geografia Europei o începe cu Grecia, «căci trebuie să știe cineva mai întâi și mai bine locul său». La început, o schițare a pământului grec în vremea veche, a creșterii lui pe urma cuceririlor lui Alexandru-cel-Mare, pentru a ajunge la Grecia contemporană, pe care o desparte în două: cea *europeană* și cea *asiatică* . Cea d'întâi cuprinde și Peloponesul, Grecia propriu-zisă, Tesalia, Epirul, Albania, Macedonia, Tracia, Creta, celelalte insule ale Egeii, ce țin de Europa și insulele Mării-Ionice. Grecia asiatică trebuia să formeze cuprinsul vol. II, care n'a mai apărut.

Zugrăvirea locurilor în care trăise — Magnesia, cu vestiții Zagoriți, Epirul, Macedonia — e întipărită mai adânc de nota sa personală.

¹⁾ Art. cit., p. 135, 1.

²⁾ *Ibidem*, p. 147, 1.

Moldova și Valahia își au capitolul lor. Philippide scrie cu simpatie despre țările în care trăise și care au fost atâta vreme azilul Grecilor prizoniți. Relevând șirul de Domni pe cari nobilii neamului său i-au dat țărilor noastre, el adaugă, cu sinceritate, că «în Domnie, face unul mai mult, altul mai puțin», fiecare după vrednicia și posibilitățile pe care le are.¹⁾

2. *Traducerea Logicei lui Condillac*: 'Η Λογική, ἢ αἱ πρῶτα ἀναπτύξεις τῆς τέχνης τοῦ στοχάζεσθαι. σύγγραμμα στοιχειῶδες ὁποῦ τὸ Συμβούλιον τῶν Παλατιῶν Σχολῶν ἐξήτησε καὶ ἀνέκρινε. συγγραφὴν παρὰ τοῦ Κονδουλίου καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἑλληνικὴν διάλεκτον παρὰ Δ. Δανιὴλ Δημητρίου ἱερομονάχου τοῦ Φιλιππίδου τοῦ ἐκ τῆς κώμης Μηλιῶν τοῦ Πηλίου ὄρους. παρ' οὗ προστετέθησαν καὶ σημειώματα καὶ μία συνοπτικὴ ἐκθεσις τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ λόγου μετὰ τῶν σοφισμάτων, καὶ ἓνας λόγος περὶ σχολείων· νῦν πρῶτον ἐκδοθὲν ἐπιστasia Ἀνθίμου Ἀρχιμανδρίτου τοῦ Γαζῆ, ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. Παρὰ τῇ Φράντζ Ἀντωνίῳ Σχραϊμβλ. 1801. Ες 81.ον "°).

Exemplarul e interesant prin discursul asupra școlilor, cuprins în adaos și din care s'ar putea vedeă mai lămurit ideile ce călăuziau pe autor, în această chestie. Din nefericire, nu l-am putut afla în bibliotecile noastre²⁾.

3. *Astronomia lui Lalande*, traducere. Titlul, după Vretos: Ἐπιτομὴ Ἀστρονομίας, συγγραφεῖσα ὑπὸ Ἱερωνύμου Λαλάνδ, διευθυντοῦ τοῦ Ἀστροσκοπίου τῆς Γαλιίας. Μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν καθομιλουμένην ἑλληνικὴν διάλεκτον παρὰ Δ. Δ. Φιλιππίδου, τοῦ ἀπὸ Μηλιῶν τοῦ Πηλίου ὄρους. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἐπιστasia, συνδρομῇ καὶ διορθώσεϊ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἀνθίμου Γαζῆ, χάριν τῶν φιλομούσων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους· ἐν Βιέννῃ. 1803. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γ. Βενδότη. Τομ. 2, Εἰς 81.ον "°).

Traducerea e închinată lui Alex. Const. Muruzi, Domnul Moldovei. În introducere, traducătorul se ocupă iarăși de chestiunea limbei. La sfârșit, adaugă un studiu asupra socotirii timpului la diferite popoare, asupra calendarului roman, cu îndreptările papei Grigore și asupra chipului în care Apusenii și ortodoxii socotesc

¹⁾ *Ibid.*, 163, 2.

²⁾ La A. Papad.—Vretos, Κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς Κ-πόλεως μέχρι τοῦ 1821 ἐκδοθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ατῆνα, 1845, p. 37. Αcelas, Νεοελληνικὴ φιλολογία, II, 119—120.

³⁾ Un exemplar a fost găsit în biblioteca lui Costache Negruzzi (v. *Rev. Istorică*, IV (1918), n-le 4—10, pag. 94).

⁴⁾ Νεοελλην. φιλ., II, 127—8.

zilele Paștilor. O tabelă astronomică, însoțită de explicații, încheie lucrarea ¹⁾).

4. *Istoria României*: «*Ἱστορία τῆς Ῥουμανίας, ἣ ἐκθεσις τῶν ἀξιολογωτέρων μνημονευομένων συμβάντων ἐν τοῖς ἀριστεροῖς κάτω Παριστροῖς, ἀπὸ τῆς εἰ. βολῆς τῶν Αἰγυπτίων μέχρι τῆς καταστάσεως τῶν Ῥουμανικῶν ἀρχηγμονικῶν τοῦ Ῥουμανικοῦ ἀγροῦ καὶ τῆς Μολδὸβης νῦν πρῶτον συντεθεῖσα καὶ τύποις ἐκδοθεῖσα. Ἐν Λευσίᾳ ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ταουχνίτζ. Τόμος Α'. Μέρος Α'. 1816. εἰς 8^{ον}» ²⁾*

Vretos pune o notiță, în care spune că autorul acestei opere e Daniel Philippide și că din pricina criticii aspre ce i s'a făcut în *Λόγιος Ἑρμῆς*, n'a mai dat urmarea.

E cartea analizată de Erbiceanu și asupra căreia vom reveni îndată ³⁾).

5. *Geografia României*: «*Γεωγραφικὸν τῆς Ῥουμανίας, ἐς ἀκριβοτέραν καὶ πληρεστέραν κατάληψιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς νῦν πρῶτον συντεθὲν καὶ τύποις ἐκδοθὲν, ἐν Λευσίᾳ τῆς Σαξωνίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ταουχνίτζ. Τόμος α'. Μέρος β' 1816. in 8^ο.*

Despre această lucrare vom trată pe larg mai departe ⁴⁾).

6. *Încercare a unei analize a gândirii, deosebită de cele de până acum*: «*Ἀπόπειρα Ἀναλύσεως τοῦ Νοουμένου ἑτεροίας παρὰ τὰς νῦν νῦν πρῶτον ἐκπονηθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ ἀποπειρογράφου τῆς Ῥουμανίας. Ἐν Λευσίᾳ. 1817. Παρὰ τῷ Τάουχνίτζ. εἰς 8^{ον}» ⁵⁾.*

D. Profesor Philippide o crede „o carte de filosofie cantiană“ ⁶⁾, luându-se, de sigur, după titlul ei. În «Catalogul cărților neo-grecești tipărite la N. Glykys, în Veneția 1821», adaos la vol. II al lui Iken, însemnarea «Încercării» lui Philippide poartă mențiunea: «Aceasta e Pasigrafia sa».

Lucrul e perfect exact. Un exemplar se păstrează la Academia Română și l-am putut cerceta ⁷⁾

¹⁾ Miliarakis, *l. c.*, p. 166, 1.

²⁾ Pap.—Vretos, *Νεοελλ. γιλ.* II, 187.

³⁾ Aceasta e mai răspândită; o au mai multe biblioteci și câțiva particulari.

⁴⁾ Un exemplar se află în bibl. Ac. Rom., altul în bibl. Universității din Iași, un al treilea îl posedă biblioteca d-lui Ioan I. C. Brătianu. D. Iorga a mai aflat unul în biblioteca lui Vasile Drăghici, dela biserica 40 de Sfinți din Iași (v. *Fl. Darurilor*, II, 9); iar în Cluj, d. Dr. Babeș posedă de asemenea această rară carte.

⁵⁾ Vretos, *l. c.*, p. 192-3.

⁶⁾ Articolul citat.

⁷⁾ El poartă și un autograf al lui Philippide: «Τῷ Ἰωάννῃ Στοιόρτζα».

Opera¹⁾ e închinată «iubitului de știință» și are drept *Motto* o frază din Plato și una a autorului însuși (semnată 'Εγώ), unde se afirmă puterea rațiunii față de empirism, ideia de temelie a construcției sale bizare. Ea se deschide printr'o Prefață, («Către cetitori»), în care, prevăzând impresia inovației ce putea părea «ciudată», declară că aceia cari socotesc «bizar» nu ce e în potriva adevărului și rațiunii, ci lucrurile care sunt «în potriva obiceiului», aceia numai îl vor crede, pentru încercarea sa, un om curios. Nou-tatea nu trebuie să sperie: totul este ca ea să se împărtășească de rațiune și adevăr. Pentru ce nu trebuie oare să preferim ce este bun? Când este cu putință să ne folosim de cărți reduse, cu puține lei, de ce să umblăm cu cărțoaie împovărătoare, cheltuindu-ne vremea cu ele în zadar? «Un dicționar de buzunar, alcătuit din puține coale, prin care s'ar putea traduce și toate cărțile câte se afla în Biblioteca regală a Parisului, nu e de preferit înaintea turturii?» Dacă nu facem astfel, ne vom rătăci «ca în haosul fără minte al lui Anaxagora (ὥσπερ ἐν ἀναξαγορείῳ ἀνὼφ χάει)».

După aceste cuvinte de introducere, urmează Cartea I, care cuprinde «partea teoretică». Autorul începe prin deosebirea filosofică a *cunoștințelor spiritului* (αἱ νοεῖς γνώσεις), singure eterne în mijlocul lumii pieritoare, de cele *empirice* (αἱ ἐμπειρικά γνώσεις), nesigure și schimbătoare. Cunoștințele empirice nu sunt științifice; numai spiritul le ridică, purificându-le, la treapta cunoștințelor științifice.

Limba e alcătuirea cea mai empirică și, fiindcă ea este unicul organ al învățaturii, se îngreuiază astfel și învățătura și nenumărate rele isvorăsc de aici în lume. Învățații, privind-o ca o simplă cunoștință, ca o învățătură pentru sine, o îngreuiază și mai mult, uitând că limba a fost hărăzită de Dumnezeu ca mijloc de exprimare și interpretare a cugetului. De aici o amestecătură în care te pierzi, «o mare de neregularități aproape de netrecut²⁾». Și nu e vorba de mulțimea celor fără carte, ci de învățații cari se folosesc de „limba științifică“. Și cred ei serios că mulțimea le cetește operele? Exemplul gardianului din Paris care, întrebat de un Suedez, sosit întâia oară în marele oraș, unde e Hotelul lui Molière, îi răspunde că nu știe cine e Molière, este, după Philippide, destul de instructiv³⁾.

1) Are 256 + 6 pag., 8°.

2) Pag. 5.

3) Pag. 7.

Autorul crede prin urmare foarte nimerit ca oamenii învățați să se folosească de aceeași limbă între dâșii. Care este însă această limbă? Una din limbile empirice întrebuințate până acum? Aceasta nu se poate, pentru că fiecare o preferă pe a sa, ca cea mai frumoasă din toate. Oare vechea elenă sau latina, înrudită cu dânsa? Dar acestea se învață amândouă, pentru ca să nu pierdem lanțul și începuturile și izvoarele cunoștințelor omenesti. Ele nu sunt familiare tuturor. Pe lângă aceasta, și limbile de azi și cele vechi sunt „empirice“, și empirismul se opune științii.

Pornind dela marele cugetător Bacon, care declară că trebuie formată din nou gândirea umană, Philippide vede în această ingenioasă frază toată cheia problemei. El spune că sunt aproape 20 de ani de când a început a observa greutățile neînvinsse și multele neregularități ale limbii și s'a gândit a le înlătura. Și, dacă mai avea vre-o îndoială, i-a venit în minte exemplul celui dintâi om care a încercat să exprime sunetele prin semne, dificultățile întâmpinate de acesta, din pricina slăbiciunii care face pe om în genere să nu primească născocirea altuia.¹⁾ Exemplul Egiptenilor, cari întrebuințară simboluri pentru cuvinte, e în această privință instructiv. Pornind de aici, a putut îndrăzni cineva să realizeze ceea ce părea cu neputință, desfăcând cuvintele în elementele lor simple și înfățișându-le pe acestea prin semne. «Toate sunetele simple ale locuitorilor pământului», pretinde autorul, «oricât de deosebite, nu trec poate peste numărul 50». Natura, «privită cu băgare de seamă și fără prejudecăți», e foarte simplă în începuturile sale. «Sunetele simple sunt foarte puține și prin urmare și semnele lor, elementele cuvintelor, de o potrivă, chiar dacă numărul cuvintelor se urcă aproape la nesfârșit»²⁾. Limba se poate așa dar cuprinde în puține cuvinte, care să încapă într'o cărticică, oricât ar părea de absurd acest lucru, fiind obișnuiți cu Lexicele enorme, care se transportă cu carul (τὰ καὶ ἀμύξῃς ὅλης εἰς μετακόμισιν δεόμενα³⁾).

Limba trebuie să fie științifică și prin urmare metodică. Pentru aceasta, trebuie să deosebim cugetările principale de cele secundare și cuvintele de care trebuie să ne slujim pentru unele și pentru celelalte; să deosebim deci cuvântul primitiv de cel derivat, pe cel simplu de cel compus. Cuvintele primitive sunt puține, dar noi

¹⁾ P. 10.

²⁾ P. 12.

³⁾ P. 13.

putem scoate dintr'însele, prin derivare și compunere, mulțime de cuvinte de tot felul.

Documentarea lui Philippide e simplă. Dacă e să exprimăm, — urmează dânsul — acțiunea cuprinsă în verbul διορθώνω, zicem διορθώσεις; de ce nu zicem atunci și βάδισις, ἔλπισις, ὄρισις, ἀγωγή? Vrând să exprimăm subiectul care face acțiunea zicem διορθωτής, ἐπαινέτης, δοτήρ, ἀμύντωρ, γραφεύς, ἡγεμών ș.a. De ce nu zicem uniform ἐπαινετής, δοτής, ἀμυντής, γραπτής? Aceiași «desordine» și în limbile franceză și germană. ¹⁾ Deschide orice carte și peste tot vei afla «știința îmbrăcată în zdrențele empirismului».

Pe tonul acesta își continuă Philippide, «analisa» sa «logică», după premisele ce și-a tras. Dacă atâtea noțiuni exprimă aceeași idee, de ce nu se folosește și aceeași terminație pentru toate? se întreabă dânsul.

În sfârșit, spre a învedera în chip practic «desordinea» constatată prin teoria expusă până aici, autorul pune în coloane cuvintele întrebuițate în limbile greacă, germană, latină și franceză pentru aceeași noțiune: ἡ μάχη, *der Krieg, bellum, la guerre* ș. a. Hotărât, acesta e un adevărat «haos anaxagoreic» ²⁾.

Și astfel, vrând să oprească procesul firesc al schimbării graiului după legile sale, Philippide proclamă «adevărul» că singură «limba științifică» poate rămâne totdeauna aceeași, ca și spiritul ei creator, cea «empirică» fiind supusă necontenitelor oscilațiuni ale inovației. ³⁾ Iar limba «științifică» e produsul acesta artificial, graiul-mumie al tuturor oamenilor și al tuturor timpurilor. Această limbă «științifică, metodică, filosofică, logică, naturală» va avea numai «cuvinte monosilabe». Acestea vor exprima toate cugetările primitive și toate stările sufletului. Ele vor alcătui, prin derivare și compunere, cuvinte «înțelese de sine», care nu mai au nevoie de tălmăcire (ὁδοκατάληπτοι, αὐθερμήνευτοι). Toată această operație făcută cu bună rânduială, încât să se vadă dintr'odată că ai a face cu un substantiv, verb sau conjuncție și că e vorba de un animal, plantă, metal sau altceva.

Aceasta e, în puține cuvinte, teoria filosofică nouă, «analisa spiritului deosebită de cele de până acum», care dă titlul însuși al cărții «Ἀνάλυσις τοῦ Νοουμένου».

¹⁾ Pp. 25—6.

²⁾ Pp. 41—2.

³⁾ P. 54.

Urmează apoi partea practică, în «Cartea II».

Mai întâi «Semnele sunetelor simple; elementele cuvintelor sau literele», în care se cuprind șase *triftongi* (ca *iăi, iôî, iui*, ș. a.), cu deslușiri asupra pronunției. Apoi despre „Cuvinte“, începând cu Exclamațiile, «semne ale primelor sunete ieșite din gură inconștient», un fel de «preludiu al desfacerii gândirii» (*οἶον προοίμιον καὶ προαύλιον τῆς ἀνελύσεως τοῦ νοουμένου*). Vin apoi «Verbele»; iată câteva mostre: *οβγ*=simt, *οβδ*=văd, *οβζ*=aud, *οβθ*=gust, *οβζ*=miros etc., combinând fiecare consonantă, la rând, cu vocala *o* și cu celelalte litere.

«Numele» se despart în trei clase; a ființelor vii (animale), a celor pe jumătate vii (plante) și a celor fără viață (*ζωονομία, ἡμιζωονομία* și *ἀζωονομία*). În noua limbă a lui Philippide omul se cheamă *βεθ*, maimuța *βελ*, leul *γελβ*. Un Apendice dă cuvintele ce numesc diferitele expresii ale cugetării noastre, atribute, numerale, particule. Se expune în sfârșit teoria declinării și a conjugării, se dau reguli pentru derivare și compunere.

Cartea se încheie cu probe din această nouă limbă, 30 de pagini de bucăți ticluite în graiul monstruos, care trebuia să ferească omenirea. Philippide îl presintă, în cele din urmă pagini cefitorului, ca o neprețuită invenție, pe care rămâne s'o desăvârșească de acum alții, «dacă cumva rușinoasa trândăvie și slăbiciune, indiferența nelegiuită și detestabilă, mercantilismul nesuferit și presumption și mai nesuferită nu vor împiedeca încercarea trudnică și grea».

Ori cât de original a fost învățatul grec, nu trebuie să credem totuși că ideia acestei inovațiuni i-a venit așa deodată, în orele sale de meditație. Deși n'o mărturisește, el a avut modele. În vremea sa, «problema» aceasta agită tocmai unele capete în Apus. Un ofițer german invalid, osândit la nemiscare până la capătul vieții, a meditat mulți ani asupra acestui lucru și a născocit un sistem «pasigrafic», în care numai decît recunoaștem modelul lui Philippide. Germanul își asociase la răspândirea invenției sale pe un Francez, Père Sicard, institutor la Azilul de surdo-muți din Paris și acesta devenise apoi colaboratorul său la întregirea lucrării, printr'un așa zis «Mare Nomenclator».

«Pasigrafia» apăruse, la 1797, într'o ediție franceză, identică cu cea publicată, în aceeași vreme, în l. germană. Titul ei complet sună astfel:

«*Pasigraphie* Premiers éléments du nouvel Art-science d'écrire et d'imprimer en une langue de manière à être lu et entendu dans

toute autre langue sans traduction. Inventés et rédigés par I*** de M***, ancien Major d'infanterie allemande. Première édition, originale comme l'édition en langue allemande.

«A Paris, au Bureau de la Pasigraphie, rue Notre-Dame de Nazareth, numéro 118. 1797».

Iată definiția scrierii născocite: «Ecrire même à ceux dont on ignore la langue au moyen d'une écriture qui soit l'image de la pensée que chacun rend par différentes syllabes, c'est ce qu'on nome Pasigraphie».

Resultatele: «Deux personnes de divers pays ne savent chacune que leur idiome: elles apprennent à la *pasigrapher*: dès lors ce que l'une écrit dans sa langue, l'autre l'entend dans la sienne. Adaptez la méthode à plusieurs langues, le même écrit, le même imprimé sera lu et compris en autant de langues, comme l'arithmétique en chiffres, les caractères de la chymie et la musique sont également intelligibles, de Pétersbourg à Malthe, de Madrid à Péra, de Londres et de Paris à Philadelphie ou à l'isle de Bourbon».

Sistemul constă: 1) dintr'o *gamă pasigrafică* de 12 caractere care n'au valoarea niciunei litere, din niciun Alfabet. Ele dau, prin diferite combinațiuni, cuvintele; 2) din 12 reguli aplicabile tuturor limbilor, reguli fără nici o excepție; 3) din accentuația și punctuația obișnuită în Europa.

Materialul e împărțit pe lecții, pentru învățarea părții teoretice. În Partea II-a a lucrării, se dă un *Indicule pasigraphique*, al cuvintelor care servesc de legătură sau complement al sensului pentru celelalte cuvinte; un *Petit Nomenclateur*, cu aceste 6 categorii: număr, materie, minerale, exterior, propoziții și interior; un *Grand Nomenclateur pasigraphique*, cu cele 12 clase principale: D-zeu, astre, anotimpuri, esență, acțiuni ale ființelor, efecte, om sensibil, slăbiciune, milă, voință, neglijență, emulație.

Dacă ne amintim declarația lui Philippide, că «de aproape 20 de ani» se gândește a pune capăt «desordinii» ce stăpânește limba și a plăsmui invenția cu care, în 1817, iese la lumină, dacă ținem apoi seamă că aceleași categorii ale graiului pe care le vedem în «Pasigraphie» le aflăm și la dânsul, nu mai încapă nici o îndoială că de aici s'a inspirat. Călătoria sa în Apus coincide cu data aparițiunii «Pasigrafiei», care trebuie să fi făcut acolo oarecare zgomet. Curiositatea firească a lui Philippide l-a făcut să cugete însuși asupra acestei «probleme» și rodul meditației sale îndelungate a fost această faimoasă carte, deosebită totuși de cea

din Apus, prin lunga introducere savantă care expune teoria sa filosofică asupra rostului și creației limbii comune tuturor. Aici face el prin urmare un pas mai îndrăzneț; căci, pe când «Pasigrafia» Germanului dădea un simplu mijloc de *scriere* internațională a ideilor, el născoceste o *limbă* internațională.

Impresia făcută de această laborioasă inovație, în care autorul își puna, cum am văzut, atâta nădejde, n'a putut fi cu mult deosebită de aceia pe care ne-o face nouă astăzi. Corespondentul lui Iken ne mărturisește că tuturor celor cari au citit-o li s'a părut „o glumă“. ¹⁾ Simțindu-se dator a o discuta și dânsul, se exprimă asupra ei, într'o notiță, astfel: «[Pasigrafia] vorbă cu vorbă: arta universală de a scrie, care trebuiă să slujească tuturor popoarelor de pe pământ, pentru schimbul ideilor, dar în genere tot atâta de puțin realizabilă ca și propunerea unei monete universale, care să servească pentru mai multe țări la schimbul general». O asemenea limbă, pe lângă că e imposibilă, «ar fi încă moartea tuturor nuanțelor fine ale vorbirii». Și, în ce-l privește, declară neted că n'ar putea ceti nici o poezie în limba universală. O contrafacere ca aceasta i-ar aminti în totdeauna «țifrata limbă nesuferită a diplomaților». Cu toate acestea, corespondentul ne spune că lucrarea lui Phillippide a fost favorabil apreciată în Δόγος Ἑρμῆς pe 1820, p. 228, de către Manuel Bernardos Cretanul, din Iași.²⁾

7. *Istoria lui Trogus-Pompeius*, tradusă în neo-greacă: «Ἐπιτομὴ τῶν Φιλίππειων τοῦ Πομπηίου Τρόγῳ ὑπὸν πρῶτον ἐκ τοῦ Λατινικοῦ εἰς τὴν Αἰολοδωρικὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον μεταγλωττισθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ Ἀποπειρογράφου τῆς Ῥουμανίας. Ἐν Λειψία, παρὰ τῷ Ἰάουχνιτς 1817. εἰς 8-ον».

Papadopoulos-Vretos, dela care luăm titlul, are și aici o notiță, în care spune că sub denumirea ἀποπειρογράφος Ῥουμανίας se ascunde Dimitrie Daniel Philippide. Adaugă apoi că acesta nu știă sau a neglijat a însemna în introducerea la *Istoria lui Trogus-Pompeius* că traducerea acestuia «cel d'întâi o întreprinsese Atenianul Ἰωάννης Μάκολας» și trimite la No. 13 al catalogului său ³⁾. Lucrarea se deosebește prin mulțimea notelor polemice din josul paginilor.

8. *Traducerea lui Florus*. Ea nu e amintită în nici unul din

¹⁾ L. c., II, 80.

²⁾ Notă la pag. precedentă. Cf. Miliarakis, art. din Ἑστία, 165, 2.

³⁾ L. c., 193. Cf. Miliarakis, art. cit., 166, 2. Anul traducerii lui Macolas, 1686.

izvoarele cunoscute. Miliarakis o înregistrează cu titlul ei complet : «Φλώρου ἐπιτομή τῶν Ῥωμαϊκῶν, νῦν πρῶτον ἐκ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ εἰς τὴν αἰολοδορικὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον μεταφρασθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ ἀποπειρογράφου τῆς Ῥουμουνίας. Ἐν Λειψίᾳ 1818».

La sfârșitul traducerii, pune ca și aiurea, în chip de epilog (ἐπιλεγόμενα), un studiu asupra metodei practice a învățământului. E intitulat ; „Μάθησις κοινῶς τί εἶναι καὶ πῶς πρέπει νὰ γίνεταί“ (Învățământ în genere ce este și cum trebuie să fie)¹⁾.

9. Traducerea «*Filozofiei naturale*» a lui Brisson, care nu s'a tipărit.²⁾

10. O „*Encyclopedie*“ în 12 vol., în 4°, cuprinzând istorie naturală, geografie ș. a. A fost anunțată la 1820³⁾; prețul «8 ducăți olandezi». Și aceasta a rămas netipărită.

Iacovaky Rizo Nerulos atribue lui Philippide și traducerea *Chimiei lui Fourcroy*⁴⁾ (Philosophie chimique), pe care însă n'o aflăm amintită sub numele său la nici unul din bibliografi. Poate că a fost la mijloc o confuzie, căci opera lui Fourcroy a fost în realitate tradusă de Teodosie Iliadi, fiul doctorului Manassi, tipărindu-se la Viena, în 1802.

IV

Dintre toate aceste lucrări, două ne privesc de-a dreptul.

„*Istoria României*“ a atras, cum am văzut, încă de mult atenția lui C. Erbiceanu, care, în repetate rânduri, s'a oprit asupra ei. I. Rizo Nerulos o numește «savantă istorie a națiunilor valahă, moldavă și basarabeană» și ne spune că Împăratul Alexandru, căruia i se închinase, i-a dăruit pentru aceasta autorului un inel împodobit cu briliante⁵⁾.

Asupra cuprinsului e de prisos a ne opri, după cele expuse de Erbiceanu. Reținem numai întrebuintarea denumirii de *România*, pe care n'o aflăm înainte de Philippide și supt care el cuprinde întreg neamul nostru din stânga Dunării : «*ἡ εἰς τὴν ἑστίαν ἡ ἱστορία τῆς παρ-*

¹⁾ Pag. 166, 2. Un exemplar, cu un autograf al lui Philippide către I. Rizo Nerulos, s'a aflat în biblioteca lui C. Negruzzi, relevat de d. N. Iorga, *Rev. Ist.*, IV (1918), n-le 4-10, pp. 78 și 93.

²⁾ Leake, I. c., p. 85; Miliarakis, p. 166, 2. Reprodusă și la Iken, în «Catalogul scriitorilor greci», adaos la vol. II și luat după Leake.

³⁾ Iken, Catalogul amintit mai sus. Cf. Λογ. Ἑρμῆς pe 1820, p. 238.

⁴⁾ O. c. p. 66.

⁵⁾ Locul citat.

φήμου ταύτης χώρας, τῆς ἀναμεταξὺ Τίττου, Ἰστρου, Πόντου καὶ Τύρα ἀπολαμβανομένης». El trage prin urmare țării noastre, cu o sută de ani mai înainte, hotarele cele firești etnice: Tisa, Dunărea, Marca-Neagră și Nistrul. Și nu întâmplarea sau un simplu capriciu îi sugerează această denumire: ea i se impune logic, îndreptățită prin locul întâi pe care-l țin Românii, atât prin vechimea cât și prin numărul lor (ὄνομαζομεν τὴν χώραν ταύτην Ρουμουνίαν ἀπὸ τοῦ πρωτεύοντος διὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν Ρουμούνων). Autorul respinge pe toate celelalte ca nefirești și zădarnice, aducătoare de confuzie și în Istorie și în Geografie.

Cartea aceasta, care nu ocolește admirația pentru virtutea neamului nostru, a stârnit o polemică violentă între autor și redactorii foii dela Viena Λόγιος Ἑρμῆς. «Elenismul» pierdea atunci tot mai mult terenul la noi. Conștiința națională, care avea să aducă în curând în țară solia mântuitoare a lui Lazăr, începuse a neli-niști pe loghiotații care serveau aici, înainte de toate, «marea ideie» a lor. Informațiile tipărite de Iken în privința mișcării culturale din țările noastre înregistrează conflictul acesta, care, în timpul Domniei lui Vodă Caragea, se pronunță vădit.

În aceste împrejurări nu ne poate mira indiferența cu care Grecii au primit lucrările lui Philippide privitoare la noi și critica aspră cu care le-a întâmpinat Λόγιος Ἑρμῆς. Nu cunoaștem această critică decât din puținele cuvinte în care o amintește Vretos, în notița sa la „Ist. României“. El o califică aspră (αὐστηρὰν ἐπικρίσιν) și ne spune că autorii ei arătau că lucrarea aceasta nu era *de nici un folos pentru poporul grec* (οἱ ἥς ἀπειδείκνυνεν, ὅτι ἡ ἐκδοσίς του δὲν ἦτο πρόξενος οὐδεμιᾶς ὠφελείας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος). «În urma acestei critici», adaugă dânsul, «autorul, poate, n'a mai dat volumele următoare ale scrierii sale¹⁾». Miliarakis reproduce de asemenea câteva din grațiositățile redactorilor foii vieneze. Philippide e calificat «cel mai trivial vulgarist» (χυδαϊστάτος χυδαιστής), «nouă Musă prigonitoare a celei vechi» (Νέα μουσα ἀποδιώκουσα τὴν παλαιάν), iar limba în care scrie e numită, batjocoritor, *philippidism* (φιλιππιδισμός). Avem însă răspunsul lui Philippide, pe care el l-a dat în „Geografia României“, curând prin urmare după apariția criticei. Aceasta a ieșit, spune Vretos, în Λογ. Ἑρμ. din 1816, paginile 212—222. Philippide a tipărit în acelaș an Istoria și Geografia sa privitoare la Români. Cea din urmă era menită chiar să pre-

¹⁾ O. c., 187.

gătească și să ușureze înțelegerea celei d'întâi. Geografia a urmat îndată Istoriei, dând astfel prilej autorului să răspundă numai decât criticilor săi.

Volumul Geografiei trebuie să fi fost scos de supt teascuri, când a apărut critica privitoare la Istorie. Așa se explică pagina de răspuns, cu literă mărunță, adausă la sfârșit, după ce autorul scrisese un lung „Epilog“, în care s'ar fi putut răfui și cu criticii săi tot atât de bine cum se răfuiise cu atâția.

Din violența răspunsului ne putem face o idee de severitatea cu care fusese judecată scrierea lui Philippide. „Aud că editorii mercantilului, iubitorului de minciuni, necultivatului și cu desăvârșire grosolanului Hermes“, începe dânsul, „cari toate le cunosc și omnia nu știu, tărăța și gunoiul Filologiei grecești, încă și mai înainte de a ceti (căci a pricepe nu știu dacă sunt în stare) *România*, au început a lătra după dânsa“. Dar „neștiutori de învățătura grecească, neștiutori de istorie și pentru grosolana lor lipsă de judecată, pentru nestăpânita obraznicie și netrebnicia lor atât de mare“, „lepidoptere vătămătoare“, ei „sunt vrednici de mult dispreț, dar de nici un răspuns“. Ce li s'ar putea, în adevăr, răspunde, când le place a jertfi totul „furiei lor de nume și furiei de câștig“? „Spună ce-or vrea, bârfească ei cât vor putea, latre cât i-or tăia capetele: puțin îi pasă lui Hippoclides, zice proverbul μικρά παντάπασιν φροντίς Ἱπποκλείδῃ, ἢ παροιμία φησί“,

Ecoul acestei polemici îl aflăm și aiurea. În traducerea *Filippidelor* lui Pompeius Trogus, tipărită un an mai în urmă, Philippide caută prilejul, într'o lungă *notă* de trei pagini ¹⁾, de a îndrepta încă odată atacuri vehemente împotriva criticului său.

Aceiași nestăpânită indignare ce trece în expresii tari, aceeași dură ironie în contra adversarului, un «neguțător de vorbe» — λογοκάπηλος, λεξιπράτης, care se «urcă pe cothurni și plutește în aer, pentru cele câteva aticisme ale sale». Știind istoria României, continuă Philippide, „cât o știe și un birjar din București și Iași“, a spus în toate părțile vorba că lucrarea e o carte de nimic, vădindu-se astfel „un închipuit ciudat și viclean, un apucat presumpțios (ένας κάτοχος δοξόσοφος)“, care merită a fi respins de patrioți ca o rușine și necinste a neamului“.

Primirea aceasta glacială din partea celor cari puteau să-l înțeleagă l-a umplut de amărăciune și desgust. Fire ciudată, aprinsă,

1) Paginile 319-323.

Philippide simți dureros jicnirea și nu mai continuă lucrarea, în care pusesese, cu pasiunea sa de istoric, și multă înțelegere iubitoare pentru neamul la care aflase adăpost. În „Epilogul“ amintit, el declară că a fost nevoit a se opri „chiar dacă n'a vroit“ și a tăceă „cu desăvârșire“, neavând „nici un ajutor de nicăeri“. Acelaș lucru, cum vom vedea, și pentru cealaltă lucrare ce ne privește.

«*Geografia României*» trebuie socotită ca un Suplement la Istoria lucrată în acelaș timp. Autorul însuși ne spune, dela primele cuvinte, că a vrut să «unească» la «Istoria României» o sumară și repede ideie despre Geografia ei: *ἵνα πρὸς τῇ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἀποπείρῃ, μικρὸν τινα καὶ σύντομον γεωγραφικὴν ἐπισυνάψωμεν ἐπιτροχάδην ἔννοισιν*. Numai așa ne putem explica tipărirea ei cu «tomul I, partea a II-a», când nu există o parte «a întâia». Ea e considerată prin urmare ca partea a doua la cea d'întâi a Istoriei. Titlul însuși al Geografiei dedește rostul acesta suplimentar al lucrării, menite a ușura înțelegerea mai deplină a Istoriei, *ἔς ἀκριβεστέραν καὶ πληρεστέραν κατάληψιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς*.

Cartea de Geografie a ieșit, ca și Istoria, la Tauchnitz, în Leipzig, la 1816.

Singur d. Philippide i-a închinat, cum am spus, câte-va pagini de generalități. Ea este însă pentru noi prea însemnată pentru a nu fi cunoscută mai de aproape. Aduce, în adevăr, o prețioasă informație sigură, care vine de la un martor ocular, despre pământul și neamul nostru acum o sută de ani. Cartea este, în clipele de față, și de actualitate. Ori-cât de sumare sunt, uneori, observațiile autorului, ele nu sunt lipsite de valoare, cu atât mai mult cu cât, ca și în «Ist. României», Philippide îmbrățișează în descrierea sa pe Românii din toate Ținuturile, ne uitând nici pe frații Macedoneni, pe cari i-a cunoscut de aproape. Datele privitoare la Basarabia, patru ani numai după anexarea ei la Rusia, prezintă un deosebit interes pentru noi.

Mai întâiu un capitol despre «Așezarea geografică a României», prinsă între hotarele etnice unde ne-au dus jertfele noastre de azi. Ea merge de la Dunăre la izvoarele riului Ung și dela Cetatea-Albă, „punctul cel mai de Răsărit“, la Tisa, în fața Solnocului, „cel mai de Apus“. Urmează „Observații“ asupra climei, „Impărțirea în Ținuturi“, o „Comparație între Ardeal și Svițera“. Apoi capitolul despre „Locuitori“, cu un lung Excurs asupra Armenilor și Țiganilor. Se descrie în urmă solul, cu o exactitate

care se explică în bună parte prin deseale călătorii ale autorului prin Ținuturile românești. "Produsele" (minerale, plante, animale) fac obiectul câtorva capitole de tot interesul. „Apele" în sfârșit și „Sub-împărțirile" (Ținuturile). Urmează fiecare, pe rând, pe județe. Ale Basarabiei, Moldovei, Bucovinei, ale Țării-Românești, raielele turcești, județele Banatului, ale Ținutului Ghiula, prin care el înțelege țara Crișului și a Maramureșului și, în sfârșit, la urmă de tot, ca o încoronare a pământului românesc, în mijlocul căruia stă, Ardealul.

La sfârșitul cărții, Philippide tipărește, în loc de Introducere, a cărei utilitate, odată ce totul s'a expus, n'o vede, un „Epilog" (Ἐπιλεγόμενα) de 17 pagini, mai mult pentru a răspunde obiceiului. Autorul află aici prilej de a polemiza cu toți aceia de cari originalitatea firii sale se izbise, ori dela cari avuse de suferit. „Epilogul" este, cum s'a arătat, o critică acerbă îndreptată în po-triva directivei de atunci a mișcării culturale grecești. El se încheie cu o parte cu totul personală, asupra căreia vom reveni mai departe.

După „Epilog", se adaugă o poveste orientală: «*Cele ce mi-aduc aminte din Istoria lui Șah Nadir, cetită de mine acum șapte ani, compusă de către Vatatzes Bizantinul*», pe care o dă așa cum o mai ține minte, pentru ca, dacă s'ar întâmpla să se piardă manuscrisul lui Vatatzes, „să se salveze măcar această bucată dintr'însul".

Geografia cuprinde și trei hărți, care ar merita să fie re-produse : 1. Asia cu România ; 2. România (Dacia) ; 3. Gurile Dunării.

Citind cartea aceasta, ești izbit de atitudinea de simpatie a autorului față de Români.

Și, mai întâi, el s'a ostenit mult pentru a ne cunoaște bine. Scrierea se întemeiază în cea mai mare parte pe ce văzuse însuși (καθ'ὅσον αὐτίκται αὐτῆς ἐγενόμεθα τὰ πλεῖω λέγοντες¹⁾). A străbătut Banatul, Ardealul, oprindu-se la Alba-Iulia, pe care o află «mai frumoasă și mai plăcută de cât multe poziții frumoase», la Sibiiu, Făgăraș, Brașov. A trecut, pe valea Oituzului, în Moldova, pe care a străbătut-o de asemenea, în bună parte. Basarabia a cутtreierat-o mai toată, descriindu-ne o cu multă siguranță, însemnându-i locurile, cu aspectul și bogăția fiecăruia. Philippide se minunează de rodnicia ei și declară că „Ținut mai roditor n'a văzut dela Iași până la Paris", nici poziție mai frumoasă de cât

¹⁾ Pag. 1.

a Cetății-Albe n'a întâlnit „de la Paris și de la Amsterdam până în Moldova“. Țara-Românească a bătut-o de asemenea, de la Giurgiu până la Focșani. Singură Oltenia i-a rămas necunoscută, și dânsul ne-o descrie din auzite.

Românii sunt urmăriți cu interes pretutindeni. Îi caută și peste hotarele geografice, dincolo de Nistru și dincolo de Bug, în părțile Poloniei, peste Dunăre, până în Tesalia și Epir, unde i-a văzut de aproape.

Philippide amintește cu stăruință originea noastră romană și nu se sfiște a afirma continuitatea Românilor în stânga Dunării. Cei cari-i aduc aici de dincolo sunt „prieteni ai lingușirii și vrăjmași adevărului“. În altă parte el apără vechimea Românilor în Ardeal, ridicându-se cu indignare împotriva geografului Büsching, care socoate pe Români „străini“ în Ardeal și vrednici de nici o atenție. Un altul, care afirmă că Sașii sunt în Ardeal „de 25 de ori mai mulți de cât toate celelalte neamuri“, nu merită a fi numit istoric, căci nu cunoaște nici „Alfabetul istoriei“.

Aceiași imparțialitate îl face să condamne silnicia care a zimul o parte din Românii Ardeleni dela sânul Bisericii ortodoxe, găsimd că, „în vremile cele barbare“, Românii au fost cărmuiți „mai înțelept și mai omenos“, iar „în cele zise filosofice mai barbar și mai neuman“.

Trăind îndelungată vreme printre noi, Daniel Philippide a putut aprecia însușirile deosebite ale țaranului nostru, „partea cea mai prețioasă a populației, temelia întregului popor, părinții și hrănitorii orașelor“. Aici a cunoscut întâia oară mămăliga, hrana de căpetenie a locuitorilor de la țară, „desprețuiți în chip netrebnic și nerecunoscător de cei nerecunoscători și netrebnici“. El însemnează cu oarecare mirare chipul în care și-o pregătesc, „nu frământând făina în căpisterie, nici lăsând să se dospească coca în aluat“, spre a face dintr'însa pâne pe care s'o coacă în cuptor, „ci presărând făina în apă fiartă în clocote, într'un ceaun spânzurat mai totdeauna d'asupra focului de vârful a trei bețe, prinse între ele și amestecând cu o lingură“.

Boerilor, cari se rușinau de numele de Rumân, știe să le dea o lecție, observand că „ar trebui mai degrabă să se mândrească decât să se rușineze cu numele poporului“. Și, dacă vor să se rușineze cu tot dinadinsul, apoi să se rușineze „că nu știu că Rumân este numele poporului lor“. Dacă nu-l primesc, „ei se arată vădit a fi streini, veniți din afară“. „Să se rușineze“, le strigă acest străin,

care știa să prețuiască mândria de neam, „auzind că fac parte din poporul marelui Traian!“. Un Român n'ar fi vorbit mai răspicat.

Philippide a întrebuințat pentru lucrarea sa unele cărți, privitoare la Români. Afară de autorul pe care-l amintește fără a-l numi și afară de Büsching, el a cunoscut lucrarea unui „Suedez“ pe care-l pomenește odată fără nume, și a cunoscut „Descrierea Moldovii“ a lui Cantemir. În cea mai mare parte însă informația se sprijină pe propria sa experiență și aceasta dă o însemnătate mai mare Geografiei. Numeroase date statistice asupra locuitorilor, asupra avuției naționale, asupra negoțului cu vecinii și cu Răsăritul, dau o icoană sigură a stării economice a țărilor noastre cu o sută de ani în urmă. Singură partea culturală lipsește aproape cu totul, și explicația o aflăm în împrejurările ce stăpâneau atunci.

Autorul mănuește cu multă siguranță limba savantă în care scrie. El creiază de multe ori cuvinte și dă stilului, în descrieri, o mlădiere care amintește cele mai bune modele. Pagini de o aleasă frumusețe se întâlnesc de câte ori autorul se află în fața minunatelor tablouri ale Firii.

„Geografia României“ s'a izbit, ca și mai înainte „Istoria“ de indiferența, ba poate chiar de atitudinea protivnică a intelectualilor, printre cari Grecii pismași nu puteau suferi ca unul dintre ai lor să închine asemenea cărți de recunoaștere neamului nostru, Geografia a aflat aceeași atmosferă ca și Istoria, și Philippide încheiând-o, vestește cu destulă amărăciune că se va opri aici, de și gândul său a fost să înfățișeze această Geografie a noastră în cadrul său cel mai larg. Pasagiul cu care încheie merită a fi reprodus în întregime :

„Și astfel, scoborând și străbătând timpul Istoriei dela Sesostris până la cele d'întâi vremuri ale Domniatelor românești, care, dela Făgăraș, pe Olt, și dela Maramureș, în părțile Tisei, s'au strămutat și s'au așezat în părțile de Miază-zi ale României, ne-am oprit aici, pentru că împrejurările nu ne îngăduie și multe am suferit. Am fost nevoiți a ne opri, chiar dacă n'am voit, și, zău, de altmintreli am tăcut cu desăvârșire, văzând că trebuie să lucrez numai prin mine, fără să am, din prea marea răceală și nesimțire totală a oamenilor, nici un ajutor de nicăeri. Pentru aceia, măcar că am dorit să vorbesc despre mai multe fapte, și mai bine, despre toate faptele, — pre cât este cu putință — privitoare la Geografia țării,

ne-am mulțumit cu aceste puține, pe care înșine le-am văzut, și am renunțat la celelalte.

„Mulțumește-te și tu, iubite cetitorule, și cele puține spuse, din lipsă de mijloace, primește-le ca imbold și ca un îndemn altora ca să spună mai multe. Spunând acestea, în supărarea cea foarte mare, în plângerea și necazul nostru, nu ne mai rămâne alta de zis de cât a cere iertare concetățenilor că datoria către patrie nu ne-am îndeplinit-o cum se cuvine, împiedecați de împrejurări neprevăzute, de răutatea unora — și mai mult de cât răutatea! — împiedecați, zic, de a imita pe Macarios, pe Balanos și pe Ioan Kuphos (Surdul).

„Fiți sănătoși, iubiți cetitori.

PHILIPPIDE».

Cu aceasta, Philippide nu-și încheie opera de publicist; el pune numai capăt activității sale cu privire la Români. Căci, cum s'a văzut mai sus, jumătate din scrierile lui au fost alcătuite după aceia.

„Geografia României“ a aflat totuși repede căutare. Dionisie Fotino o folosește în a sa *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας*, tipărită la Viena, numai doi ani după apariția cărții lui Philippide. În descrierea geografică și politică a țărilor noastre, el împrumută, fără a o spune, din această carte.

În partea privitoare la Țara-Românească, Fotino e cu mult mai desvoltat — el o cunoștea mai de aproape — de cât Philippide. Planul însă e luat, în liniile sale mari, de la acesta, cum arată simpla comparație a capitolelor. Descrierea județelor urmează aceeași ordine, eu singura deosebire că, pe când Philippide păstrează vechea împărțire politică a țării, Fotino ține seamă numai de ordinea geografică a județelor. În descrierea unor orașe, a Bucureștilor mai cu seamă, se recunosc reminiscențe din cartea lui Philippide.

Când e vorba însă de Moldova, folosirea părții respective a Geografiei lui Philippide ia proporțiile unui adevărat plagiat.

Județele se dau perfect în aceeași ordine. Se începe, ca la Philippide, cu județul Covurlui, urmându-se în sus linia Prutului, coborând apoi dela Dorohoi în jos prin mijlocul Moldovii și iarăși urcând, cu județele din partea muntelui, încheiându-se cu Suceava. Afară de Iași, unde adaugă puține lucruri și de Covurlui, unde șirul ideilor e schimbat, descrierea *tuturor* celorlalte județe e *copiată* după Philippide. Terminologia singură e mai modernă la Fotino.

A transcrie întreagă această parte, în paralelă cu pasagiile din „Geografia României“ ar fi prea mult. Aducem numai câteva probe și ori-cine poate controla restul:

Dionisie Fotino

Covurluiu „Τὸ παρὸν θέμα εἶναι τὸ νοτιώτατον καὶ ὀρασιθεῖται πρὸς τὴν Δόμπριζαν (τὴ πάλαι Πεύκην) διὰ τοῦ Δουνάβεως, πρὸς τὴν Ἰμπραῖλαν διὰ τοῦ ποταμοῦ Σιρέτου, καὶ πρὸς τὴν Βεσσαραβίαν διὰ τοῦ π. Προύτου.

„Πόλις πρωτεύουσα αὐτοῦ εἶναι τὸ Γαλάτζι, καθέδρα τῶν Ἰσπραβνίκων, οὓς ὀνομάζουσι περκκλάμπους· κεῖται δὲ αὕτη ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὁχθῇ τοῦ Δουνάβεως, ἀναμεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Σιρέτου καὶ Προύτου. Εἶναι δὲ σκᾶλλα μεγάλη μὲ ναυπηγίαν, εἰς ἣν εἰσέρχονται διὰ τοῦ Δουνάβειου στόματος Σουλινὰ πληθὺς μικρὰ καὶ μεγάλα καράβια etc“.

Dorohoi. „Τὸ παρὸν θέμα ἐκτείνεται ἀνωθεν τοῦ Ἰασίου παρὰ τὸν Προῦτον, καὶ ἔχει καθέδραν τῶν Ἰσπραβνίκων τὴν ὁμώνυμον κωμόπολιν Δουροχόι, παρὰ τὴν μόνην αὐτοφυᾶ λίμνην ἐν Μολδαβίᾳ“.

Herfa. „Μικρὸν θέμα ἐπόμενον τοῦ Δουροχόου, μὲ ὁμώνυμον κωμόπολιν καὶ ἀγορὰν καθέδραν τῶν Ἰσπραβνίκων καὶ ἐντεῦθεν πρὸς τὸ νότιον μέρος ἐπιστρέφομεν“.

Botoșani. „Τὸ παρὸν θέμα εἶναι μικρὸν ἐξ οὗ ἔχει ἡ Δόμνα τὴν

Daniel Philippide.

„Ὁ ὑπονομὸς οὗτος τὸ νοτιώτατον τῆς Μολδῶβης ἐπέχωι. ὀρίζεται τῷ Ἰστρῷ τῆς Δουμπρίτζης, τῷ Σιρέτῃ τῆς γῆς τῆς Μπραῖλης, καὶ τῷ Προῦτῳ τῆς Μπασσαρβίας.

„Γαλάτζ, πόλις, ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὁχθῇ τοῦ Ἰστρου, ἀναμεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Προύτου καὶ τοῦ Σιρέτου. Ἐνταῦθα ἀφικνοῦνται πολλὰ μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἐκ τῶν παραποντίων καὶ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναπλέοντα τὸ στόμα τοῦ Ἰστρου τὸν Σωληνᾶ etc.“

„Ὁ ὑπονομὸς οὗτος ὑπέρκειται τοῦ ἀνωτέρου παρὰ τὸ Προῦτον.

„Δουροχόι κωμόπολις παρὰ τινὰ λίμνην τὴν μόνην αὐτοφυᾶ ἐν Μολδῶβῃ, κατοικητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν“.

„Χέρτζ, μικρὸς ὑπονομὸς καὶ κώμη καὶ ἀγορὰ, οἰκητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν.

„Ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὸ νότιον τρεπόμενοι ἔχομεν“.

„Ὁ ὑπονομὸς οὗτος μικρὸς ἐστὶ, καὶ ἐντεῦθεν ἔχει τὴν πρόσ-

πρόσοδον. Ἐχει δὲ πόλιν ὁμώνυμον φέρονσαν τὰ δευτερεῖα τοῦ Ἰα-σίου, καθέδραν τῶν Ἰσπραβνίκων, καὶ ἐμπορικὴν μετὰ τὸ Γαλάτζι δευτέραν“.

Roman. „Τὸ παρὸν θέμα καίται πρὸς τὰς χειμερινὰς δυσμὰς τῆς Κυρλιγατούρας, περὶ τὸν ποταμὸν Σιρέτην, μὲ ὁμώνυμον πόλιν, εἰς πεδιάδα ὠραισιτάτην ἀναμεταξὺ Σιρέτου καὶ Μολδόβα τῶν ποταμῶν. εἶναι δὲ θρόνος ἐπισκοπῆς καὶ οἰκητήριον τῶν Ἰσπραβνίκων“.

Suceava. Τὸ παρὸν θέμα ἐκτείνεται ἀνωθεν τοῦ προῤῥήθεντος καὶ μ' ἔλκον ὁποῦ τὸ περισσώτερον μέρος ὑπεχωρήθη τῇ Αουστριακῇ ἐξουσίᾳ, ἔμεινε πλὴν νὰ εἶναι καὶ τὸ ἑναπολειφθὲν τῇ Μολδόβῃ πάλιν μεγάλον καὶ ἀξιόλογον.

„Ἐχει κωμοπόλεις δύο, τὴν μὲν Φαλτιτζένι καθέδραν τῶν Ἰσπραβνίκων, κειμένην οὐ μακρὰν πρὸς δυσμὰς τῆς Σουτζάβης πόλεως τὴν δὲ Μπουρδουζέν μὲ πλζάρι, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Σουτζάβης, καὶ ἀριστὰ τοῦ ποταμοῦ Σουτζάβης“.

δον ἢ δόμνα· οὕτως ὀνομάζεται ἡ σύζυγος τοῦ ἡγεμόνος.

„Πουτοσιάν, πόλις ἐν ἀναπεπταμένῳ τόπῳ, δευτέρα μετὰ τὸ Γαλάτζι, ἐμπορικὴ, οἰκητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν“.

„Ὁ μικρὸς ὑπονομὸς οὗτος καίται πρὸς χειμερινὰς δυσμὰς τῆς Κυρλιγατούρας, περὶ τὸν Σιρέτην.

Ῥώμανον, πόλις, ἐπισκοπῇ, ἐν ὠραισιτάτῃ πεδιάδι, ἀναμεταξὺ Σιρέτου καὶ Μολδόβης, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀχλῆς τῆς Μολδόβης, οἰκητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν“.

„Ἵπονομὸς ὑπερκείμενος τοῦ ἀνωτέρω, ἀξιόλογος ἐπὶ Μολδόβης, καὶ τοῦ μεῖζονος μέρους ὑπαχωρηθέντος ἤδη τῇ εὐστραχικῇ οἰκῇ ἐν τῷ 1774 ἔτει πρὸς θερινὰς δυσμὰς τῆς Μολδόβης“.

„Φαλτιτζέν, κωμόπολις, κατοικητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν, οὐ πόρρω πρὸς δυσμὰς τῆς Σουτζάβης πόλεως“.

„Μπουρδουζέν, μικρὰ κώμη, καὶ ἀγορά, πλησίον πρὸς ἑὸ Σουτζάβης, ἐν ἀριστερᾷ τοῦ ποταμοῦ Σουτζάβης“.

Acestea sunt puținele date ce am putut culege cu privire la Daniel Philippide. Ele sunt totuși de ajuns, pentru a-i asigura un loc de merit între străinii cărora le datorim ceva, și un gând de pietate trebuie să se îndrepte astăzi din partea noastră către dânsul. În mijlocul atâtor învățați ai nației sale, cari au tras, poate, foloase mai mari pe pământul nostru ospitalier, fără a se plăti cu recunoștință, Daniel Philippide își închină o bună parte a muncii sale pentru a vorbi, cu o mare iubire de adevăr, despre noi.

El ne-a cercetat cu de-amănuntul, cutreierând ținuturile românești pretutindeni, entusiasmându-se de frumusețile și bogăția lor, oprindu-se cu simpatie asupra țăranului care, cu toată mizeria ce-l covârșia pe atunci, îl interesează peste tot. Cunoscător al trecutului nostru, învățatul grec afirmă îndrăzneț nobleța originii noastre romane și încearcă a trezi în cei înstrăinați mândria acestei origini.

Ne facem astfel o plăcută datorie de a pune, după o sută de ani¹⁾, la îndemâna publicului nostru o carte pe care de mult ar fi trebuit s'o cunoască.

Lucrarea are însușirile și defectele minții enciclopedice, fără metodă, a autorului. Acesta înclină adesea spre amănuntul istoric și ne duce în digresiuni de puțin interes. Alteori informația e de tot sumară și n'o putem regreta în deajuns. De aceia n'am crezut că trebuie să încărcăm lectura cu lucrurile care nu ne privesc; celelalte au fost traduse în întregime.

1) Studiul care vede azi lumina tiparului a fost pregătit, încă din 1917, a Iași.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΝ ΤΗΣ 'ΡΟΥΜΟΥΝΙΑΣ

ἐς ἀκριβεστέραν καὶ πληρεστέραν καὶ ἀληθινὴν τῆς ἱστορίας αὐτῆς,

νῦν πρῶτον συνταθὲν καὶ τόποις ἐκδοθὲν ἐν Λειψίᾳ
τῆς Σαξονίας ἐν τῇ τοπογραφίᾳ τοῦ
Ταουχνίτζ.

Τόμος Α'. Μέρος Β'.

1816.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Аșezarea geografică. Observații asupra climei. Împărțirea în ținuturi. Comparație între Ardeal și Svițera.

(Pp. 1—23.)

«România» e așezată între al 44-lea și 47-lea grad de latitudine boreală, partea sa cea mai de Miază-zi fiind regiunea Dunării între Rusciuc și Nicopole, iar cea mai de Miază-noapte izvoarele râului Ung și între 38° și 48° longitudine, având punctul «cel mai de Răsărit» la Cetatea-Albă și «cel mai de Apus» în fața Solnocului, pe Tisa.

Autorul dă îndată un capitol de observații asupra climei, în care, explicând particularitățile proprii pământului românesc, față de altele cu aceeași așezare geografică, află prilej a expune ideile din cultura științifică ce căpătase în Apus.

«Împărțirea României» o face, dela Răsărit către Apus, astfel: Basarabia, Moldova, Banatul; la Nord și, în parte, la Apus Ghiula; la Miază-zi Țara-Românească, pentru care el are, în traducere, expresia 'Ρουμουνικὸς ἀγρός și, în mijlocul tuturor, Ardealul ('Αρδέλιον), cum îl numește cu singurul cuvânt potrivit, ca «localnic», față de celelalte numiri: Heptapolis, Pannodakia, Transilvania, pe care le respinge ca «barbare și deșerte» (ὡς βαρβαρικὰς καὶ ματαισοφούς).

Am văzut mai înainte cum, auzind dela alții și cetind în Geografii că Ardealul e cu totul acoperit de munți, cu trecători puține și anevoie de umblat, și-a închipuit această țară «ca o altă Svițera, a Europei de Răsărit» (ὡς ἑτέρον τοῦ ἑσῶν Εὐρώπης Σβάιτς). Când a văzut-o însă de aproape, și-a dat numai decât seama cât de departe de adevăr erau cele auzite și cetite de dânsul. Și «poliglotalul» Cantemir, adaugă Philippide, în cartea sa despre Moldova «spune că în partea de Apus a Moldovii se află munți mari și înalți foarte». Dar, «dacă pentru astfel de munți ne folosim de asemenea epitete, ce ne va mai rămânea de zis, când vom avea să spunem ceva despre Olimp și Parnas și Helicon, despre munții Splugen și Blanc?».

«Este, în adevăr, Ardealul, ca și Svițera, înconjurat și acoperit de munți»; dar a conchide de aci că e «asemenea cu aceia», nu e drept. Acolo sunt munții sălbateci, stâncoși, tăiați de prăpăstii adânci; ei au vârfuri pleșuve, acoperite de zăpezi în cea mai mare parte a anului, unele chiar în totdeauna, înîiorând pe trecător cu priverile lor monstruoasă. Sunt douăzeci de ani aproape de când autorul a fost la Chur și «încă și acum», mărturisește dânsul, «trăiește vie în închipuirea mea, puternic întipărită, icoana locului înfricoșător, ca și cum aș fi văzut-o ieri». Cu o plăcută emoție își aduce aminte de drumul prăpăstios dela Chur, de valea adâncă a Rinului în spume, la picioarele muntelui ce atârna amenințător deasupra, — înfricoșătoare priverile, de îți îngheță sângele în vine» (ὡς τὴν ἀληθειαν, τὸ αἶμα ἐν ταῖς ἀρτηρίαις μικροῦ. τὸ λεγόμενον, ἐπήτατο). A trecut pe acolo adevărate «punți aeriene», aruncate din culme în culme, «mai înalte decât faimoasele grădini ale Semiramidei».

Astfel de călătorie a făcut dela St. Gall sau mai bine, dela Chur, prin Splugen, până la Chiavenna, la un ceas de lacul Como. Dar călătoria prin partea de Miază-zi a Ardealului e «ca o plimbare într'o prea frumoasă grădină». (ὡς περ τις ἐν καλλίστῃ περιβόλῃ περίπατος). Căci, dela culmea ce desparte Banatul de Ardeal și până la Brețcu, aproape de munții Moldovii, pretutindenii se oferă ochilor frumoase culmi line, acoperite de copaci până sus, tăiate de câmpii și mai frumoase. «Poziția Bălgradului, așezat sus pe malul Mureșului, e mai frumoasă și mai plăcută decât multe poziții frumoase». Stejarul, fagul, ulmul, arțarul acoperă de obicei culmile munților.

«Patru șiruri dulci» sunt de trecut, dacă străbați partea de Miază-zi a Ardealului, «din vârfurile Banatului până într'ale Moldovii». «Cel d'întâi e acela în care se află Casova și Casovița, al doilea la Apus de Sibiiu, ca la trei ceasuri; al treilea e la Sudul Brașovului și al patrulea, cel pe care trebuie să-l treci când mergi dela Brețcu în Moldova». Aici întâlnești vama austriacă, la picioarele muntelui, către Răsărit. Urcușul e foarte greu când plouă, din pricina noroiului. Dela Brașov până la Brețcu, cale de vr'o douăzeci de ceasuri, mergi prin șes. Și Făgărașul, «între Sibiiu și Bra-

șov, la câteva minute de Olt, e așezat într-o foarte frumoasă câmpie, ca și Sibiiul și Sebeșul».

Philippide a trecut, la Răsărit de Sibiiu, Oltul. Mureșul l-a văzut adesea „și de departe și de aproape“, în albia-i săpată la poalele culmei ce sfârșește aici, „și corăbii plutind pe dânsul, încărcate cu sare“. Mai înainte de a ajunge la Făgăraș, a trecut o mulțime de pâraie limpezi, ce veniau din muntele dela dreapta, care merge până la Brașov. Atâta mulțime de pâraie n'a văzut „nicăieri aiurea“, „căci aproape la fiecare minută trebuia să treci un pârâu“.

Șirul acesta de munți, paralel cu drumul, e mai înalt decât cele văzute în Ardeal. Dar și așa înălțimea lui nu e mai mare decât a celor de pe lângă Strasbourg, „și Pelionul nostru față de dânsul e ca un turn alături de o colibă“ (πύργος ἐστὶ καλὸν ἔχει παραβαλλόμενος).

Brașovul e „închis de toate părțile de munți“, o adevărată „strâmtoare“ (κλεισώρεια), cu singure două intrări de către Apus, aproape una de alta și despărțite printr'un deal „mare și gol“, pe care e și o „cetate“. Un munte se ridică la Miază-zi asupra capetelor locuitorilor, înalt de vr'o două sute de stânjini și „acoperit către Apus de copaci ce-și scutură frunza, de redii și iarbă spre Răsărit“. Între ele autorul însemnează cu mirare „pietre“, stânca, pe care aici a văzut-o întâia oară.

Înainte de a intra în Brașov, străbătând câmpia de lângă oraș, a văzut, la Miază-zi, o pădure ce i s'a părut foarte curioasă, alcătuită „din copaci întotdeauna verzi și din cei care-și scutură frunzele“, lucru ce se putea deosebi ușor, căci era în Octomvrie. Asemenea păduri a văzut și între „vamă“ și Hârja, „cel d'întâi sat al Moldovii“, când mergea dela Brețcu. Unii i-au spus că mai sunt și între județul Piatra și Ardeal.

Drumul dela „vamă“ în Moldova e drum de care, dar neîngrijit și deci anevoie de umblat. Oituzul își mână pe alături apele cristaline peste pietre, vâjiind plăcut, „nesuferit de șerpuit“ și din această pricină, uneori primejdios.

Îndată ce treci în Moldova, culmile încep a se prelungi, „goale de copaci“ acum, și „nu din sărăcia pământului, ci din risipa și calicia locuitorilor“.

După Hârja, al doilea sat, mult mai mare decât cel d'întâi, e Grozești, în stânga Oituzului și acesta ca și cellalt, de care e departe ca la două ceasuri. Drumul între dânsule, „din pricina șerpuirii râului, nefiind nici o punte“, e „foarte greu de umblat“. „De douăzeci și cinci de ori aproape ești silit să treci râul“, apa ajungând „până la burta cailor“. Călătorul nostru a văzut între aceste sate colibe și țevi, la poalele culmilor, de unde se scoate păcura, cu care oamenii își ung osiile, pentru ca să nu se aprinză.

„Pietre peste măsură de mari“ nici aici n'a văzut, ca în Svițera. „Pământul aici pare un amestec de două soiuri: acela în

care se răsfăță stejarul și fagul și acela care priește bradului și moliftului“.

„Munții mai înalți ai Ardealului“ urmează dânsul, „am auzit că se văd la Miază-noapte, pe lângă Bistrița, dar și aceia par a nu fi atât de înalți pre cât spun unii cari n'au văzut Olimpul și Parnasul și Heliconul și Alpii“. Philippide n'a auzit să fie undeva în Ardeal munți acoperiți de zăpadă, cum sunt Olimpul și Parnasul, deși aproape de marea și într'o climă mai caldă și cum este Etna Siciliei, unde nici soarele de foc, nici faurăriile aprinse ale lui Hephaistos „nu sunt în stare să topească vreodată zăpada de pe vârf, în jurul marelui crăter“.

II.

Locuitorii României.

(Pp. 23—36)

Cei dintâi locuitori ai României sunt, pentru vechimea și mulțimea lor (διὰ τὸ ἀρχαιότερον καὶ πολυανθρωπότερον), Românii. Apoi Slavii (τὰ Σλαβικὰ ἔθνη), dintre cari mulți locuiesc în partea de Miază-noapte a României, iar în celelalte părți „împrăstiați numai, strămutați aici de peste Dunăre. Maghiarii, Secuii, Sașii, Armenii, Grecii, Țiganii și Turcii numai în unele cetăți pe Dunăre, în Țara-Românească; căci cei din Hotinul Moldovei, ca și Tătarii din Basarabia, când partea de peste Prut s'a alipit la Rusia. «s'au strămutat toți în Brăila și în părțile de peste Dunăre». Țigani sunt pretutindeni, dar mai cu seamă în Țara-Românească și Moldova, ducând cei mai mulți o viață nomadă (σκηνητικὸν βίον), mutându-și din loc în loc sălașul. Evreii, în orașele și târgurile din Miază-zi și Răsărit, trăind cei mai mulți din cârcumi, din arenda pământului, unii și din negoț și meșteșuguri. «Sunt în Moldova și Basarabia târguri în care aproape toți locuitorii sunt Evrei. De la Sighedim până la Brețcu, străbătând Banatul și Ardealul, n'am văzut nici un Israelit (οὐδένα Ἰσραηλίτην ἐώρακαμεν)». Greci sunt în toată România, mai cu seamă în Ardeal, în Țara-Românească, în Moldova și Basarabia, trăind din negoț, din meșteșuguri, din arenda pământului, din cârcumi, unii și din moșii, din vii și din slujbe, arenze, într'un cuvânt, «din servicii domnești». Iar Armenii «aproape toți din negoț și meșteșuguri». Ei îngrijesc și herghelii de cai, iar în Ardeal «se cârmuesc după legile lor proprii». Sașii se țin din cârcumi, din meșteșuguri și negoț. Unii sunt și proprietari. Aproape toți urmează «dogma lui Luther», se cârmuesc de sineși și se folosesc de limba germană. Ei nu se amestecă cu ceilalți, «cu toate că trăesc în mijlocul multor Români», căci sunt «un neam peste măsură de iubitor de sine și îngâmfat (ἐκτόπως γὰρ φιλαυτον τὸ ἔθνος καὶ περαιοσυνοῦν). În genere «toți Germanii sunt astfel, deși, altminterea, pentru priceperea lor la științe, la arte, la trebile publice și pentru chibzuința lor într'ale vieții, vrednici de consi-

derațiune și respect». *Maghiarii* și *Secuii* «trăesc din proprietăți, din munca pământului, din slujbe și din oaste». *Slavii*, ca și *Românii*, despre cari urmează.

Românii cei mai mulți se țin din munca pământului, din vii și pometuri, din creșterea vitelor, «peste măsură de bogat fiind pământul, aproape în toată România, și în fructe și în grâne». Unii trăesc și din proprietăți, din slujbe, arenzi, din servicii domnești, mai cu seamă în părțile de Miază-zi și Răsărit ale țării, căci «în Austria, Românii aproape nu sunt boeri». Se îndeletnicesc și cu negoțul și meșteșugurile. Intr'un cuvânt «Românii noștri nu se prea închină lui Ares, Athenei, lui Hermes și Apollo, ci mai mult Demetrei, lui Pan și Dionysos».

Locuitorii Basarabiei trăesc însă și din pescuit, având aproape Dunărea, marea, lacurile lor și Nistrul, «unde înoată o mulțime de necrezut de pești». Țătarii trăiau mai înainte din creșterea vitelor și din munca pământului, ca și satele românești din mijlocul Basarabiei, printre Țătari, și cele din jurul cetăților. Satul românesc Chilia-Veche îngrijea de navigația gurilor Dunării, iar Cazacii din față, din Basarabia, trăiau toți din pescuit.

Intre Tighinea și Cetatea-Albă, de-alungul Nistrului, sunt sate românești, „atârdate mai înainte de Constantinopole“. Locuitorii acestor sate, „din pricina rodniciei locului, a îngrijirii și chibzuinții lor“, erau „cei mai fericiți Români“. Ei n'au aici lemne, pentru încălzit, și-și fac din bălegarul vitelor niște turturi mai mari de-o palmă, (πλίνθους ὑπερσπιθαμιαίαις), pe care, uscându-le la soare, le au iarna pentru foc.

„Mai sunt Români și dincolo de Nistru, în satele Poloniei de odinioară, emigrați acolo din Moldova; dar și mai departe, dincolo de fluviul Bug (Hypanis al Elenilor), între acesta și Borysthenes (Nipru) sunt sate întregi românești, înainte vreme Românii emigrând acolo de dincoace de Nistru, nădăruind poate o viață mai bună în aceste strămutări, sau ne mai putând îndura silniciile Țătarilor și Turcilor și refugiindu-se acolo, la oameni de aceeași lege“.

„Dar încă și mai mulți Români sunt împrăștiați dincolo de Dunăre, în Bulgaria, în Serbia, în Macedonia și până înăuntrul Tessaliei și Epirului, ca o insulă (πολλοστημέριον) între Bulgari, Sârbi și Greci, cu cari s'au amestecat, și se numesc pe dânșii până astăzi Români, în limba lor românească, în care s'au introdus multe cuvinte și expresii și idiotisme ale neamurilor vecine“. Căci altfel nu s'a putut întâmpla, și să nu încerce nimeni a găsi altă obârșie Românilor de peste Dunăre decât elementul românesc din stânga fluviului. Românii mai vechi de *dincoace* (πρωτορωμιοί) nu pot veni din cei de *dincolo* de Dunăre, „cum și-au închipuit unii, prieteni ai lingușirii mai mult de cât ai adevărului, sau amăgiți de numele *rumunos* atât de puțin deosebit de *rumniôs*“. Mai sunt sate românești acolo unde „limba grecească este comună Românilor“.

Sunt așa dar Români, avându-și chiar sate proprii, în Bul-

garia, în Serbia, în Turcia, mai cu seamă în târguri și orașe. Mult mai mulți locuiesc „în jurul Bitoliei, în Macedonia, unde sunt și sate românești, și, dacă mergi de aici mai departe, încă îi întâlnești în număr mare, și în sate proprii, și amestecați cu alții“, până la Voscopole (Moscopole) oraș „atât de înfloritor mai înainte prin meșteșuguri și negoț“. Rămășițe ale strălucirii lui trecute sunt astăzi ca la 200 de familii ¹⁾. Numeroșii locuitori ai Moscopolei, din pricina certurilor dintre dâșii, s'au risipit aiurea, unde fiecare socotia să-și afle o viață mai liniștită și mai plină de câștig. «Mulți dintre dâșii se află în orașele Ungariei, învîrtind tot felul de negoțuri și în Viena și în alte orașe ale Germaniei și Poloniei». Încă și mai mulți «? orașele, târgurile și satele Turciei». Dar autorul i-a văzut pe acești Voscopoliți smulși de la vatra lor chiar în locul său natal Miliès, sub muntele Pelionului, în partea de Miază-zi, unde veniseră cu femeile și copiii. Doi dintr'înșii «își câștigau viața cu arămăria sau, mai bine zis, cu făurăria», iar un al treilea era armurier. Femeile lor «erau cele mai bune împletitoare de ciorapi (περικνηλών και περιποδιών ἦσαν ἀρισται πλέκτριαι)» ²⁾.

«Mețovo, târg renumit în Pind, pe drumul de la Tricala și Grebena la Iannina, și cele cinci sate din jurul său sunt românești». Limba grecească se vorbește în Mețovo, unde e și școală grecească și de unde au ieșit oameni învățați, dintre cari cel d'întâi e Nicolae Zerkulis. Din târgul acesta pornesc mulți în toate părțile Europei, după negoț.

La Apus de Mețovo, spre Zagora, sunt românești satele: *Doliani*, *Grebeniți*, *Floru*, *Dragai* (Δρυγγάϊον), *Băiasa* (Βοβοῦσα) și altele. Către Nord *Crania*, *Avdella*, *Perivole*. În dreptul Côneței: *Samarina*, *Furca* și, în fața Elasonei, *Vlaholivada*, târg unde e și școală grecească, *Cochinoplò*, *Fteri*. Apoi *Neohori* către Serfige și, în jurul Tesalonicului, un sat mare românesc, ai cărui locuitori, din incuria păstorului, sunt mahomedani, de și nu știu boabă turcește, vorbind numai românește ³⁾. Nu departe de orașul Castoria este târgul românesc *Clisura*, patria multor oameni învățați.

Către Sud-vest de Mețovo Daniel Philippide înseamnă iarăși sate românești, dintre care cele d'întâi se cheamă *Calarite* și *Săracu* (Σαρακώ). Locuitorii lor cei mai mulți sunt vestiții *καπουτάδες*,

¹⁾ Cf. V. Diamandi, *Renseignements statistiques sur la population roumaine dela Pénins, des Balkans*, în Biblioteca Cazacovici, 1, Paris 1906, pag. 24, care dă acelaș număr de familii.

²⁾ Cf. Ioan Nenițescu, *Dela Românii din Turcia europeană*, Buc., 1895, unde se vorbește despre vestiții ciorapi înflorați lucrați de femeile Aromânce. (p. 77).

³⁾ De sigur *Nânta*, cu 500 case românești. V. V. Diamandi, *o. c.*, p. 25.

fabricanți de mantale de păr de capră, *κίππυ*¹⁾, îmblănite iarna cu lână neagră, din care cele mai bune și mai scumpe se lucrează în satele de la Nord de Pelion, iar mai proaste și mai ieftine în târgul *Litohoros*. Aceste vestminte călătoresc în orașele maritime ale Italiei, unde meșterii trec, în fiecare an, iernând chiar dincolo de Adriatică²⁾.

Spre S.-Est de Pind, pe lângă izvoarele fluviului Acheloos, sunt alte sate românești, dintre care cele mai depărtate de Mețovo se cheamă: *Hilichi* (Χαλίκιον), *Livinița*, *Crania*, *Nevodi* (Νεβόδιον) *Verizoviki* (Βερίζιον), *Cocli* (Κοκλίον), *Castania*, *Clinovo*, *Pertuli* (Πετρούλιον) și *Veternicu* (Βετρυνίκιον).

Locuitorii acestor sate și ai celorlalte trăiesc din oi și catări, aceștia slujind să ducă samarele, încărcate cu roadele câmpului, pentru vânzare, la târguri. Românii vin cu aceste produse până în satul autorului, la Miliès, unde, lăsându-și marfa, cumpără unt-de-lemnul și smochinele uscate, pe care le încarcă și le duc să le vândă în altă parte, unde e nevoie de ele.

Ciobanii își duc vara oile multe la pășune, pe munți, de parte de Mare. Iarna se lasă pe țărături, în părțile golfului Pagasetic și mai cu seamă pe sub muntele Othrys, „unde iernează multe zecimi de mii de oi“, și în altă parte, unde sunt locuri mai bune de iernat. Unii pornesc în aceste migrațiuni păstorești cu femeile și copiii, cu toată casa, și „o priveriște vrednică de văzut sunt adesea căsătoriile făcute sub cerul liber și horele păstorești (ποιηνοχοροὺς), ce le însoțesc și miresele purtate din stână în stână cu alaiu păstoresc (καὶ νόμπος ἀπὸ μέρους ἐς μὲν θραν. ποιμπῇ ποιμενικῇ ἀγομένως), a cărui frumusețe nu stă în strălucirea și scumpetea hainelor, ci în veselia și strălucirea și bucuria întipărită pe fețele ciobanilor și ciobănițelor³⁾. Autorul îi socoate cu mult mai fericiți decât ceilalți Români, cari stau neclintiți la teigheaua prăvăliei lor, pentru câștigul în care-și pun fericirea⁴⁾.

1) Vestite încă din vremea lui Prodrornos, v. N. Iorga, *Istoria Românilor din Penins. la Balcanică*, Buc., 1919, p. 38.

2) Cf. I. Arginteanu, *Istoria Românilor Macedoneni*, p. 251 și Abeleanu *Neamul aromânesc din Macedonia*, Buc., 1916, p. 73. W. Martin-Leacke, care scrie în aceeași vreme cu Philippide, însemnează și dânsul, aproape în același termen, acest răspândit fabricat al industriei românești dela Pind. În ale sale *Researches in Greece*, London, 1814, cetim la p. 373: „In common with many of the Greeks and Albanians, they have some coarse woollen manufactures, particularly that of the cloak called *κίππυ* by the Greeks, and Gréco by the Italians, and for which they find a ready sale in the Adriatic“.

3) În *Paștile pe drumuri la Aromâni*, «Vieața nouă», XIV, 12-1 Febr. 1919), d. Papahagi arată cum această exuberanță de viață, în cântece și veselie mare, este acolo, după 100 de ani, aceeași.

4) Aproape aceleași lucruri la Leacke, o. c., p. 173: „The greater part of the lower classes are shepherds, the nature of the country admitting of the employment of but few hands in the labors of agriculture, while their

În genere «Românii de peste Dunăre erau și sunt încă mulți păstori, și numele de Vlah, cu care-i numesc străinii, e sinonim cu păstor, și *Voscopolis* însuși însemnează orașul păstorilor.» Numărul lor se ridică la 80.000 de suflete. Ei sunt toți «urmașii celor cari s'au refugiat de lângă Dunăre la Miază-zi, ajungând până în satele Tesaliei și Epirului», în căutarea unei vieți fără primejdii, după pustiirea locurilor din dreapta Dunării, pe timpul lui Attila. Unii s'au strămutat din ambele părți ale fluviului chiar înainte de Attila și după dânsul, părăsind locurile care adeseori cădeau sub stăpânirea barbarilor.

III.

Armenii și Țiganii.

(Pp. 36 — 53)

Neamurile acestea fac obiectul unui lung capitol special. După ce lămurește împrejurările care i-au adus în țările noastre și felul lor de viață, învățatul grec face o digresiune asupra Ținutului de unde și-au luat drumul: Caucasul, cu mozaicul său de popoare, ocupă zece pagini, care ies din sfera interesului nostru.

Iată ce aflăm asupra Armenilor și Țiganilor din țările române. Pe când domnia în Moldova Alexandru-cel-Bun, «cu adevărat bun», «veniră două neamuri de la Răsărit în Moldova»: Faraonii, «pe care Moldovenii îi numesc Țigani», puțin mai înainte și, după dânsii, Armenii. Aceștia risipindu-se pe vremea lui Leon Împăratul, care a vrut să le schimbe dogma, s'au ridicat, după ce Turcii le-au distrus Domnia, și «împreună cu Episcopul vechi lor dogme» au venit, prin mijlocul Tătarilor, ca și Țiganii, în Galiția, de unde „ca la trei mii de familii dintr'înșii au fost chemați pentru negoț în Moldova“. Mai târziu, din pricina tulburărilor, cei mai mulți au trecut în Ardeal.

mountains afford in the summer season the finest pasture for cattle. Of the upper classes, some are settled as merchants in Turkey, Italy, and other parts of the Mediterranean; others, less opulent, gain a maintenance in the towns of Turkey as shopkeepers, artisans, and laborers in different branches. Their sober, economical, and industrious habits, give them great advantages over the Greeks, who affect to despise them for their imputed inferiority of mental endowments and politeness. They are nevertheless esteemed, even in Greece, for their skill in the working of gold and silver, and a large proportion of the ornaments of this kind, used in the dress, arms, and furniture, of the Greeks and Albanians, are wrought, by Vlákhi... Their sheperds are so well known in Greece, that most of the great proprietors either hire Vlakhotes to take care of their flocks, or let them to these people, who generally render themselves accountable to the proprietors for a stipulated annual increase of numbers».

Țigani, pornind mai întâi din Caucaș și umblând de colo până colo, „sub vestitul Timur-Bei sau Timur-lenc“ s’au strămutat din părțile Caucașului, rătăcind în multe locuri, sub șefii lor proprii, și au ajuns în sfârșit în Moldova, trăind, nu din creșterea vitelor și din hoție, „ca neamurile venite aici mai înainte, din Răsărit“, ci „din arămărie, din strângerea nisipului de aur, din catări, din facerea de ciururi, site, albi, lopeți și din alte lucruri asemenea.“ Dar nici furtul nu lipsește din obiceiurile lor.

Fiind prea numeroși pentru puterile țării, mulți dintr’înșii au trecut în lăuntrul Europei și, cu scrisori dela împăratul Sigismund, au ajuns până în Germania, Franța și Italia. Mulți au rămas și în restul României și în Ungaria. Cei din Țara-Românească și din Moldova nu pot suferi viața așezată. Unii sunt proprietatea Domnilor, alții a boierilor și mănăstirilor, „căci nu numai aici omul, cea mai nobilă făptură, a ajuns proprietatea omului“. Și unii sunt sălbateci, schimbându-și necontenit locul și plătind numai stăpânilor un bir anual. Ei se numesc după felul lor de viață și se folosesc de limba lor proprie, „în care se aud multe cuvinte grecești“¹⁾. Alții duc viața așezată, pe lângă stăpânii lor, întrebuințați a găti bucatele, a face prăjituri, a frământa pâne, a mătură, a mână caii, a toarce, a spăla rufe, a îndeplini în sfârșit celelalte servicii ale casei. Alții, tot așezați, locuiesc în orașe și târguri, „ca lăutari, bucătari și vizitii, în serviciul cui vrea să le plătească anual, ca fierari și cârpaci și alte proaste meșteșuguri îndeplinind și plătind stăpânilor un bir anume pe an“.

Țigani nomazi plătesc de asemenea un bir hotărît, pe care de multe ori îl scot din furtişag. Ei cresc și catări, pentru a-i vinde, îngrijindu-se de iepe și de măgari gonitori. Această marfă o duc până la poalele Pelionului.

„Lăutari în Țara-Românească și Moldova sunt numai Țigani“. Foarte dibaci a cânta din instrumente cu coarde și din fluere, ei singuri desfătează lumea la ospețe, la nunți și chefuri, căci „Țigan este oarecum sinonim cu muzicant“. Și în Constantinopol „cei mai buni scripcari sunt Țigani din România“.

Încă și pe vremea autorului strâng aurul Țigani nomazi în toată România, și ei știu mai bine decât oricine în care anume râuri și în ce parte a lor se găsesc mai ușor fărâmele de aur, și o câtime hotărâtă din acestea se aducea, în loc de monedă, drept bir, Domnițelor și în Țara-Românească și în Moldova.

Știu să facă și minuni Țigani și mai cu seamă Țigăncile. Pot scoate din adâncimile Iadului pe dracul și a-l aduce aievea sub ochii tăi, prin niște descântece tainice, „la care bietul drac trebuie să se supună și dacă n’ar vrea“. Destăinuirea soartei, prevestirea căsnițiilor fericite, prezicerea viitorului, toate acestea sunt „cele mai ușoare jucării“ pentru Țigănci. Dar, lucru minunat, unii dintre

¹⁾ Cantemir, *Descrierea Moldovei*, zice despre limba Țiganilor: „o amestecătură de cuvinte curat grecești și altele persicești“.

Țigani se pot face și morți, când vor, întru nimic deosebindu-se de mortul adevărat, ale cărui toate semnele le are: încetarea pulsului, a răsuflărei și paloarea. Philippide n'a văzut însuși acest lucru, dar l-a auzit dela oameni serioși.

IV.

Pământul României. Observații.

(Pp. 53—73)

Pământul României e în unele părți neted, în altele nu. De la Seghedin, oraș unguresc în dreapta Tisei, până la Lugoj e câmpie întinsă și oamenii n'au nevoie să împiedece câte o roată ori două cu lanțuri sau otgoane. Alții i-au spus că tot câmpie netedă e până la Brod și până la Belgrad, și dela Pesta până la Debrețin și de acolo până în Ardeal, afară de câteva dealuri și culmi mărunte, ca în Buda, „unde se vede Palatul Regilor maghiari pe o înălțime“.

Dela Lugoj câmpia începe a nu mai fi netedă și apar munții. Ardealul am văzut că e o câmpie acoperită de înălțimi. Câmpie este și Țara-Românească, dela un capăt până la cellalt, cum a văzut-o însuși autorul, străbătând-o dela Giurgiu până la Focșani. Ea se întinde până aproape de Tecuci. Ținutul din jurul Craiovei e accidentat, după cum a auzit—căci Oltenia n'a văzut-o Philippide—și călătorii împiedecă acolo adesea roțile, afară numai când drumul merge pe vale. Câmpie și dela Focșani până la Brăila. De acolo până la Galați și până la Iași șiruri de dealuri; căci toată Moldova e un teren accidentat. O câmpie mare este însă de la Bacău până la Roman și mai încolo, până la Siret, mai mare în lungime de cât în lățime. Sunt și poiene în munți și pe văile râurilor, foarte frumoase, „opera apelor și a timpului“, fără îndoială.

Dela Iași până la Chișinău, „Capitala Moldovii de peste Prut sau Basarabiei“, ținutul e întretăiat de dealuri, și la mijloc mai mult, de unde își ia izvorul pâraul Bâcul. De aici, calea până la Chișinău e netedă, pe valea Bâcului. Mai înainte de a ajunge la Chișinău, ca la un ceas, valea se lărgeste ca o câmpie mică, apoi dealurile se închid, lăsând numai Bâcului trecere. Așa ceva a mai văzut autorul la Orhei, pe cursul Răutului. Locurile se numesc „pe românește“ Cheia-Bâcului și Cheia-Răutului. Ceva mai încolo, spre Chișinău, la stânga, un șir de pietre drepte. În mijlocul lor se văd urmele unei măguri. Pietrele sunt necioplite și mari, în cât „nici pe cea mai mică n'ar putea-o urni doi catâri“, zice în stilul lui Pausanias, Philippide, care le crede „lucru ciclopice“, făcut, poate, pentru îngroparea unui Rege cimerian (πάντως κυκλόπειον τούτο τὸ ἔργον, καὶ τέχνημένον τινὶ, κίμμερῶν βασιλεὶ ὑπὸ τὴν λόφον Ἰσως πεποίηται). Le amintește, adugă dânsul, și Cantemir ¹⁾.

¹⁾ *Deser. Mold.*, ed. Ac. Rom., p. 15: Nu departe de aici (Chișinău) se vede un șir de pietre foarte mari, așezate în linie dreaptă, ca și cum ar fi

De la Chișinău la Bender, depărtare ca la opt ceasuri, „locul e cu totul accidentat, drumul însă neted, în dreapta Bâcului“. Benderul e „cetate mare“, pe malul din dreapta Nistrului „la trei-patru stânenji de suprafața fluviului“. Dealuri, la un ceas, două de cetate, „încununează de toate părțile câmpia cea mică“, afară de către Răsărit și dincolo de fluviu, unde e loc șes. De la Bender apoi până la Căușani locul nu e neted, dar drumul urcă încet, apoi se netezește în câmpie.

„Căușanii e așezat într'o vale închisă și Nistrul, când își umflă apele, ajunge până la un sfert de ceas supt dânsul“. De la primul sat, lângă Nistru, drumul se netezește iarăși. Când ajungi la cea d'întâi măgură, „care e cea d'întâi și în mărime“, Tudora, dela satul nu mult mai jos cu acelaș nume, locul se deschide și ai „priveștiștea cea mai frumoasă, locurile desfășurându-se lin, de jur împrejur“. Vederea se întinde „foarte desfătătoare“ departe, „până la Cetatea-Albă și dincolo de dânsa, deși e o distanță de cinci ceasuri și mai bine“. La o jumătate de ceas mai jos, începe golful „pe care îl fac Marea și Nistrul, amestecându-se“. El se desfășură întreg dela măgura Tudorei și face „priveștiștea cea frumoasă și mai încântătoare“. De aici până la Cetatea-Albă locul se întinde, câmpia se înclină puțin și calea e netedă. Mai jos de măgură, ca la o jumătate de ceas, se vede și un turn, mai înainte cetate și un sat, Palanca, unde eră odinioară târg și vad de trecere peste Nistru.

Dela Chișinău până la Orhei locul e accidentat și se deschide la Apus de Orhei. Apoi iarăși neregulat până la Bălți, unde se netezește. De aci înainte nu mai e câmpie, locul se închide între dealuri și așa merge până în Polonia, afară de unele locuri, cum e la capătul județului Iași, unde pârâul Țutora îl desparte de ținutul Hotinului, și dela Hotin spre Noua-Suliță, unde se face o câmpie lungă.

Philippide descrie mai departe înfățișarea pământului prin Galiția, Polonia, Silczia, Bavaria, Belgia și Olanda, până la Paris, încheiând că nicăeri câmpiile nu sunt atât de mari ca cele din Ungaria și România.

În genere a aflat că părțile de Răsărit ale Basarabiei sunt accidentate, cele de Apus câmpie. «Ținutul e cu totul fără copaci, deși are pământ bun și rodnic și dă pășune grasă din belșug, fiind

— — — — —
puse înadins de mână de om. Însă atât mărimea pietrelor cât și lungimea sericii nu ne lasă a crede aceasta, pentru că unele dintr'însele sunt în patru colțuri, de câte trei și patru coji de mari și se ia lcr se întinde peste Nistru, până în Crimeea. În limba țării se chiamă *Chicile Bâcului*, și prostimea crede că este o lucrare a celor necurați, cari ar fi conjurați să astupe apa Bâcului. Cu adevărat este că mai mulți Domni au cercat să astupe albia acestei ape, care curge o bună bucată printre munți, vrând a preface în baltă locurile de acolo, care nu sunt bune decât pentru fânață. dar acest lucru niciodată nu s'a putut aduce la cale».

adevărata crescătoare de vite a Moldovii (κτηνοβότεια μᾶλλον τῆς Μολδοβίας). Erau înainte și păduri, «ale căror urme încă se văd pe alocurea». A auzit că și dela Moscova până la Liov și Cazan pământul e tăiat de înălțimi, și dela Moscova până în România cobori mereu. «Nu cumva», se întreabă cu haz autorul, «toată suprafața planetei noastre a ajuns ca fața sbârcită a unei babe?».

În Capitolul de «Obse.vații», Philippide face un excurs asupra movilelor ce întâmpinase în călătoria sa prin Ungaria și în unele locuri ale Moldovii. El credea odată că aceste movile le-au făcut cei vechi «ca să vadă luna nouă»; dar, cetind acum din nou pe Herodot, și-a schimbat părerea și le socoate «morminte sau mausolee ale regilor ori șefilor Schiți», monumente de sigur ale «barbariei superstițioase». Movile n'a văzut pretutindeni în Moldova, «că i în jurul Iașilor nu se vede nici una, nici până la Chișinău». Dar în jurul acestui oraș a văzut șase sau șapte. Și la Apus de Orhei și lângă Bălți iarăși. Când a trecut Țuțora a numărat vr'o șase. Dar cele mai multe le-a văzut în Basarabia când a trecut pe lângă Tudora, de unde a numărat vr'o treisprezece. Dela Cernăuți și până la Liov a văzut numai una sau două. Tudora, «ca și mult vestita Movila-Răboaja din dreapta Prutului, pare a fi mormântul vr'unui mare rege». Philippide împărtășește aici cetitorului ce spune în privința movilelor «părintele istoriei». După aceia, povestește cum unul din proprietarii moldoveni, nu cu mult înainte, vrând să ridice o biserică într'un loc unde eră o asemenea movilă, a pus lucrători s'o sape și să netezească locul. După ce sfârși lucrul, unul din aceștia izbî cu picioarele în pământ și auzi zgomot dedesubt, unde, din putrezirea lemnului ce acoperiau groapa, ori din infiltrația apei, se făcuse un spațiu gol. Ei săpară atunci mai adânc și au găsit înăuntrul «o grămadă de oseminte omenesti», ce trebuie să fi fost ale unui om deosebit, «judecând după lungimea falangelor», căci «este o vorbă din bătrâni la Români că cei de neam mare au falangele degetelor mai lungi decât ceilalți oameni». Mai erau în groapă și vase de pământ, «pe care le numeau opaițe (οἶ; λόχνοὺς ὀνέμαζον)». Învățatul, curios de «antichități», ar fi vrut să sape dânsul o astfel de movilă, ca să vadă cu ochii ce cuprinde, dar «să clinești cele de multă vreme nemiscate și să sapi cele din vechime rămase nesăpate» nu e ușor ori-cui și în orice loc și timp.

Cu vr'o patru ani mai înainte, în județul Dorohoiului, niște copii se jucau pe o asemenea movilă și, scormonind cum au obiceiul, în pământ, începură a găsi monete de argint și de aur. Proprietarul locului bănuind în movila sa o comoară, puse să se sape adânc în jos și se găsiră atunci „o tingire sau căldare, (λέβης ἡ κακκαβή, un urciur de argint împodobit cu săpături și slove grecești, καάλπη ἀργυρᾶ. μετὰ γλυφμάτων καὶ γραμμάτων ἐλληνικῶν) o coroană de aur și un șarpe cu ochi de rubin, toate lucrute foarte bine și cu eleganță“. Greutatea argintului eră mai bine de 60 de litre, iar a aurului peste douăsprezece, după cum însuși proprietarul i-a povestit. Și câte altele nu se vor mai fi găsit!

— exclamă autorul; dar nu te poți aștepta ca să se spună adevărul în această privință. Toate cele aflate s'au dus Împăratului Alexandru și iubitorii de antichitate le pot vedea în Petersburg.

În șesul muntean, în fața Șistovului, pe timpul lui Alexandru Moruzi, niște țărani, săpând un mormânt vechiu, supt o măgură, au găsit un vas de aur. Aflându-se acest lucru, l-au adus Domnului, și acesta l-a trimis Sultanului. Și cântărea vasul de aur «patru sute de dramuri turcești, aproape trei litre» Era de formă conică, strâmt la fund, și cineva care l-a avut în mâini i-a afirmat autorului că tremura la mișcare, «poate fiind de aur foarte curat».

Nu de mult s'a săpat o movilă și lângă Chișinău și s'au aflat într'însa multe oase omenești și o hârcă de cal, despre care Philippide se întreabă dacă nu era cumva cupa scitică, din care avea să bea după moarte cel îngropat, (σκυθικὴ φιάλη ἐφ'ᾧ ἔχεν τὸν ταφέντα σκυθίζειν καὶ μετὰ θάνατον).

V.

Mineralele României.

(Pp. §73—81).

Partea muntoasă a României e plină de multe și felurite metale. Și aurul se scotea de aici înainte de Herodot. Căci el ne spune că aveau mult aur Agathyrsii și că la Nordul Europei se găsea cel mai mult aur, iar Nordul lui Herodot «sunt fără îndoială Carpații». În vremea de demult aurul se găsea mai ușor «la suprafața pământului sau puțin înăuntru». Și oamenii se pricepeau atunci «la meșteșugul minelor». Locuitorii din Gadeira (Cadix), în Baetica. «pe care noi îi numim barbari și-i credem că trăiesc ca vitele», aduceau aurul până în Grecia; iar chihlibarul era adus de corăbiile scandinave, „cotind vârful peninsulei cimbrice”¹⁾, până în părțile Germaniei și mai jos, de unde se aducea apoi la Gadeira. Și până în fundul Adriaticei se aducea cu mult mai înainte de cât se crede, căci „arată „povestirile despre chihlibar în acest loc“.

«Pe lângă aur, munții României au și argint, fier, aramă, argint viu, plumb, ape minerale, chihlibar, calaican, alabastru, gips, sare atât de multă în cât România e în stare să îdestuleze toată Europa».

Toate acestea se scot din «România austriacă» și «în 1770, se bătu, după Büsching, monedă de aur, de argint și de aramă, la hereghia din Bălgrad, în valoare de vr'o două milioane de florini». Este și o tarapană pentru aur la Baia-Mare. Iar «în România turcească, nimic nu se scoate afară de sare, care, tăiată la o adâncime de mulți stânjeni, se trage afară, în blocuri mari, cu macaraua». Se scoate multă și se trimite «în părțile de dincolo de Nistru și Dunăre și la Constantinople, prin Galați».

¹⁾ Iutlanda.

Rar se vede piatră în România, afară din munți. De aceia locuitorii își clădesc casele, «în București și Iași și în celelalte orașe și în târguri», din cărămizi și unii din lemn. Și mai rare sunt pietrele la așternutul străzilor, de aceia «ulițele orașelor de căpetenie din Răsăritul și Sudul României se aștern cu grinzi de lemn, și nu toate». Din această pricină și drumurile din orașe și târguri și cele dela țară sunt anevoe de umblat vara, pe ploii, și iarna, când frigul nu e prea tare pentru ca să înghețe noroiul cel mare și morcirlele. S'ar găsi poate și pietre pentru așternut pe ulițe, dar «se neglijează aici». La un ceas și jumătate în jurul Iașilor sunt cariere, dar piatra ce se scoate dintr'însele, «moale și fărămicioasă», nu e deloc bună pentru a se așterne pe ulițe. Ea e alcătuită din scoici sau nisip. Dar «ca la opt ceasuri cam la Miază-noapte de Iași, lângă târgul Hârlău, este carieră de piatră, de scoici, în adevăr, dar tare și anevoie de fărâmat, ca marmurele Greciei». E foarte bună pentru măcinat, și multe pietre de moară se duc de aici în împrejurimi, «singură această carieră fiind în partea locului», pentru acest scop. În unele părți, peste Prut, se văd grămezi de scoici de mare, lepădate odată de animale ce s'au sălășluit într'însele. Printre ele sunt și ammoniți. Asemenea resturi nu pot fi de cât «urme ale apelor revărsate odată peste aceste locuri».

Împrejurul târgului Soroca se află multă piatră «de aceia pe care himiștii o numesc halicogen», și în albia Nistrului de alături, așternută cu pietricele; «acesta e pământul din care, topit la foc mare, se face sticla» și «se topește cu atât mai repede cu cât se amestecă într'însul potasă sau sodă, și cu atât mai greu cu cât alcalii se află mai puțin». Dar «cu cât alcalii (potasa ori soda) se află mai puțin, cu atâta mai tare și mai transparentă e sticla, și cea mai curată e cea mai transparentă». Pământul acesta și vasele făcute dintr'însul «sunt neatacate de orice acid, afară numai de cel florhidric».

În părțile de Miază-noapte ale Moldovii s'au găsit mulțime de oase de elefant pietrificate „și cară întregi încărcate s'au trimis la Viena“. Un prieten i-a dăruit scriitorului o bucată de falcă „ce cântăria peste șapte litre“: pentru autor sunt „semne și acestea ale prefacerilor groaznice“.

Este și gips mult în județul Piatra. Și piatră de var pentru case încă este. Chihlibar se află din belșug în țară, după cum s'a putut convinge însuși autorul. „În râul Buzău s'a găsit o bucățică de chihlibar“, spune dânsul, „târîtă cu pietricelele, și s'a dăruit unui boier din București, care și-a făcut dintr'însa vârf de ciubuc“. S'a găsit și în Siret o bucată mică, „din care s'au făcut două copii de cingătoare“, pe care Philippide, descriindu-le, dovedește că le-a văzut.

VI.

Plantele României și animalele domestice.

(Pp. 81-97).

Țara are un gros strat de pământ vegetal roditor. Autorul străbătuse Țara-Românească dela Giurgiu la Focșani și Moldova, ale cărei târguri le-a văzut mai toate, până la Soroca, și poate spune prin urmare, în deplină cunoștință a lucrului, că nimic nu e pe aici mai rar de cât piatra. Afară de cea din albia râurilor și de pietrișul deosebit (χαλικογγύ) dela Soroca, n'a mai întâlnit-o nicăieri. El a văzut adesea lucrători săpând pământul pentru puțuri și, la adâncime de stânjeni, nimic altceva nu scoteau de cât humă. Și dovada cea mai pipăită a „bogăției și grăsimii pământului“ este că „locuitorii nu cunosc îngrășarea prin bălegar, nu numai a țărinelor, dar și a grădinilor de pomi, a viilor și a grădinilor de zarzavat“. Aici crește iarba cea mai bună pentru pășunatul vitelor și „România hrănește și Românii cresc multe animale; căci au boi mulți, cai, oi și mai multe, porci, din care toate și export mare se face în părțile vecine și mai departe“, mii de galbeni adunându-se din aceasta.

„Multe mii de boi se duc în Germania; mult mai multe de oi peste Dunăre și mai cu seamă, la Constantinople; și piei de boi încă și multă lână; porci mulți în România austriacă și în Ungaria, cai mulți în Germania“. „Se cresc în unele părți și capre“, iar Țiganii „îngrijesc de prăsila catârilor, cari, vânduți peste Dunăre, le aduc mare câștig, „căci în România nu se folosesc aceste animale“.

„Curțile Românilor sunt pline de păsări: de găini, de găște, de rațe, de pasări streine pe care Românii le numesc curci, iar alții găini de India, cu totul nepotrivit, din două motive: și pentru că nu seamănă de loc cu găina și pentru că din America au venit mai întâi în Europa și nu din India... Se mai cresc bibilici, pentru frumusețe mai mult de cât pentru trebuință și folos și păuni ale căror aripi se întrebuințează la facerea celor mai frumoase eventaliuri și apărătoare de muște; căci muștele sunt, vara, cei mai supărători commeseni (δοληρότατοι ἐμοιράπες), nu numai ai oamenilor de rând, dar și ai bogaților și boierilor, ba încă și ai Domnilor. Ele se lăcomesc peste măsură în jurul felurilor bucate, a sosurilor și a supelor celor bune. Deaceia o ceată de oameni se ostenesc în jurul meselor domnești și boierești. Margine a lăcomiei îndrăznețe, găzele nu cunosc nici chiar bariera dinților (οὐδ' αὐτὸ τὸ ἐρπος τῶν ἐδόντων γνωρίζουσιν), peste care sboară uneori, vroind a zmulge, pentru a zice astfel, îmbucătura din gură“.

Cresc și porumbei în hulubării, „pentru carnea cea dulce și fragedă a puilor“. Se văd la unii și „un soi de găini cu mult mai mari de cât cele românești“, dar nu se prăsesc, fiindcă nu rabdă la frig.

Țara e peste fire de bună și pentru cultura viței, „afară de

locurile, unde, din cauza muntelui și a răcelii—ca în partea de Miază-noapte a Moldovei și a Basarabiei și dincolo de Siret, peste județul Putna—ea nu rodește bine și strugurii nu se coc, din pricina răcelii și a brumelor, care de cele mai multe ori încep încă din Septembrie și din pricina ploilor mari ce cad, uneori, vara¹⁾. Locuri sădite cu vii sunt multe, „unele vestite prin vinul cel bun, precum Odobești, Huși și mai cu seamă Cotnari”. Vinul din acest din urmă Ținut, „păstrat în pivnițe, după patru ani se schimbă în verde ca prazul și se face foarte plăcut și tare”²⁾.

„Se exportă vin din Țara-Românească în Ardeal și din Moldova în Bucovina, în Polonia și Rusia”. Vița se îngroapă iarna în pământ, căci „țara are iarna grea” și vița e plăpândă la frig. În jurul Cetății-Albe însă vița se lasă neîngropată și nu se prapădește și „strugurele e mai dulce aici de cât în altă parte a României”.

Vii erau și „în vechime” în România, pe vremea Geților și a Sciților, și locuitorii „atunci ca și acum iubitori de băutură”. „A bea ca Sciții era o vorbă obișnuită la Eleni (τὸ σκευάζειν καὶ ἐπισκευάζειν, παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τέλειτο); acum s'ar putea zice a bea ca Românii (εἰποῖς δ' ὅτι οὖν ῥουμουνίζειν ἢ ἐπιρρουμουνίζειν, εἰ βόλῃσι)”. Dar beau mai cu seamă oamenii de jos, „căci e lucru rar să vezi boier bețiv (ἄρχοντα γὰρ ἰδεῖν φιλοπότην, σπάνιον)”.³⁾

Se fac apoi fructe de tot felul, mulțime nenumărată, ca mere, nuci, pere, prune, cireși. Unele se exportă în țări străine din belșug. Se fac și piersici și gutui, departe de ale Greciei, ca mărime și calitate, „afara de gutuile din Chilia-Veche, peste măsură de mari”. Gorunii sunt rari.

„Se exportă mari cantități de brânză, de unt și pastramă în dreapta Dunărei și la Constantinopole și pește sărat acolo și în Ardeal. Încă și miere multă și ceară și sămânță de in și fasole și mazăre și linte și bob și anason și meu”. Meu-mărunt, cu boabele „într'un singur spic”, nu se cultivă aici. Înainte de toate se produc însă grâu și alte cereale, și „România de Răsărit și de Miazăzi se chiamă grânarul Constantinopolei”.

„Se cultivă încă, mai cu seamă în Țara-Românească și în Basarabia, și pepenii galbeni și „așa zișii harbuji”, vestiți de buni și de mulți. Căci „grâmezii se aduc în piețe la sfârșitul verei”. Se pun în grădini și tot felul de zarzavaturi, ca varză conopidă, morcov, sfeclă ceapă, usturoi, ridichi, napi, felurite soiuri de dovleci”. Apoi „așa numitul machedonision” sau pătrunjel, țelină, praz, spanac. Iar în grădini crește de sine iarba-grasă cu frunzele carnoase; e atâta belșug, încât „nu de mult, în piețele Bucureștilor, puteai cumpăra pe câțiva gologani un braț întreg”. Țelina care în Grecia crește și sălbatică, „aici am văzut-o”, afirmă Philippide,

¹⁾ Cf. D. Cantemir, *Descr. Mold.* (Ed. Ac. Rom.), p. 28, unde se spune că, ținut în pivniță adâncă și bolțită trei ani, în al patrulea an capătă atâta putere încât arde ca vinarsul. «Floarea lui este osebită de a altor vinuri, căci este verde și, de ce se învechește, se și mai înverzește».

„numai sămănată“. Sparanghelul de grădină nu se cultivă aici, dar crește singur din belșug pe câmpuri, „mai cu seamă în țărini“.

Ciupercile de tot felul cresc de sine, „în locurile goale și în păduri“, și unii le adună și le usucă pentru iarnă; „cele mai multe se aduc totuși aici din Polonia“. Primăvara crește din belșug un fel mai plăcut de ciuperci, „cu piciorul gros, încrețit și cu pălăria strîmtă, conică și turtită“. Trufele (βούβα), ciupercile cele plăcute, „rotunde“, care „cresc supt pământ și nu se văd la suprafață“, nu știe și nici n'a auzit dacă cresc aici.

„Se cultivă și se vinde în piețe, primăvara, și vlăstarul tânăr al plantei ce se sprijină pe alta, în felul viței și hățîșului, și pe care Linné o numește *humulus*, iar Românii hameiu, în două silabe, și e plină țara de dânsul nesămănat.“ Cresc de asemenea de sine și din belșug (αὐτομυκτός καὶ ἀπὸ βόσκος) și se vând vara în piețe și împodobesc mesele Românilor așa zișii fiagi (χαμοκεράσια). Cei de pădure se deosebesc de cei de câmp și au și nume deosebite. Smeura, „cum îi zic Românii“, crește de sine și deasă în părțile muntoase; în alte părți se sădește în grădină. Tot așa coacăzul, cu multe tulpine, ghimpos, cu „fructul în ciorchine“, roșu, „de un acru plăcut“, care se culege toamna. Se aduc de asemenea în piață pentru vânzare și așa numitele *braecocia*, (zarzăre),¹⁾ care se văd grămezi mari, în verile cele mănoase“. Mai Lune și mai mari decât acestea sunt caisele (κασσιά), „care se vând numai uscate, în prăvălii, ca și migdalele“. Ele se aduc aici „din locurile mai de Miază-zi“. Se seamănă aici, ca și piersicii, și răsar, dar nu se îngrijesc, și nu le priește nici răceala, în cât arborele se prăpădește repede. „Căci în genere unde natura e liberă și darnică, acolo de cele mai adeseori și omul se moleșește și se lasă de grijă, și, pentru a zice astfel, se culcă“.

„Se cultivă acum în țară și lucruri necunoscute celor vechi, căci și acestea s'au adus din America în lumea veche: tutunul (ὁ ταμπάκος), numit astfel dela insula unde s'a găsit sau de unde s'a adus întâi în lumea noastră; cartofii, care sunt, ca și napii porcești, tuberculele unei plante din neamul belladonnelor sau *solanum* al lui Linné, ca și pătlăgeaua și dulcamara (lă-nicior), care crește sălbatecă prin garduri și pe drumuri, mult folosită de medici.“

„Napii porcești sunt tubercule și se mănîncă fierți, nu măcinați, — plantă ce crește în fiecare an, din soiul Florii-Soarelui, *helianthus* al lui Linné. Înaltă de un stîmjin, dreaptă, cu trupina neramificată, are în vârful acesteia floarea mai mică decât a Florii-Soarelui, rotundă, turtită, înconjurată de jur împrejur de petale“.

„Toți cunosc Floarea-Soarelui, care împodobește grădinile; de asemenea porumbul“. Din acesta din urmă se exportă „în Ardeal și peste Dunăre“ o mare cantitate, „și partea cea mai prețioasă a populației, temelia întregului popor, părinții și hrănitorii orașelor, cei desprețuiți în chip netrebnic și nerecunoscători de cei

1) Cf. dialectal: *bărcoace*.

nerecunoscători și netrebnici, se hrănesc dintr'ânsul, nu frământând făina în căpistere, nici lăsând să se dospească coca în aluat, și făcând din această cocă dospită pâne pe care s'o coacă în cuptor, ne având nici de cum nevoie de aceasta, — ci presărând făină în apă fiartă în clocote, într'un ceaun spinzurat de asupra focului, mai în totdeuna de vârful a trei bețe prinse între ele, și amestecând cu o lingură, ei au îndată mămăliga, fiartă și bună de mâncat, hrană pregătită în grabă.“

„Lipsă de grâu fiind adesea în țară, din pricina secetii care stăpânește de cele mai multe ori vara sau a ploilor multe și lipsă de meiu, cu care se hrănesc în de obște locuitorii dela țară, și foamea nefiind din această pricină lucru rar mai înainte, Constantin Mavrocordat,¹⁾ care a introdus și limba română în locul celei slave în biserică, aduse porumbul mîntuitor în țară, și anii secetoși sunt în urma acestui lucru mai rari“.

Autorul ne face aici descrierea pe larg a plantei și a rodirii ei.

Bumbacul, smochinele, măslinile, rodiile, năutul, susamul, caperele, fisticurile, migdalele ș. a., cerând o climă mai caldă, nu se fac în România; ele se aduc din Sud. „Duzii așa ziși albi se văd aici; dar creșterea viermilor de mătasă e neglijată“.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VII.

A r b o r i.

(Pp. 97—106.)

Copaci, „in păduri cu mult mai mari înainte de cât acum“, sunt în părțile de Răsărit și Miază-zi ale țării. Cei mai bun pentru clădirea caselor sunt stejarul, fagul și frasinul; și „cantari-dele din frasini se strâng și se trimet peste hotare“. Apoi „multe soiuri de arțari“, ulmi, tei, brazi, molifiți sălbateci, „căci pe cel purtător de cucunari nu-l iartă clima a crește aici“,

„Păduri întregi de brazi, sau molifiți n'am văzut în Moldova“, spune Philippide, „ci amestecați cu fagi, și ni s'a părut curios acest lucru, aici numai văzându-l.“ Nici *larix* n'a văzut în Moldova. El are „frunzele lineare“ și dau, ca sparanghelul, „multe dintr'un capăt“. Frunzele picură, „la sfârșitul primăverii“, o reșină care „lipește“ și „are înfățișarea smirnei“; ea „se strânge, și se vinde și are putere de a curăți“. Cresc încă și ienuperi și plop și sălcii de multe feluri și mesteacăni, „numiți, în deobște, lemn alb, latinește *betulae*, și care se văd pe lângă pâraie și înveselesc locurile triste“. „Dar păduri întregi dintr'inșii n'am văzut aici. ca aiurea“.

Cresc și moșmonul, lămâița, aninul. Castani sălbateci în Apu-

1) Cf. N. Iorga, *Vechimea porumbului la noi*, în „Rev. Istorică“, VI. (1920), p. 170 urm.

sul Țării-Românești și în unele părți ale Moldovei. Apoi meri sălbateci, cireși și pruni și viță sălbatecă; «păduri întregi de nuci», fructul cărora se exportă în Rusia. Aluni sălbateci sunt mulți, mai puțini de cei buni, „numai la Grecii din Botoșani.“ De aceia alunele se aduc „de afară“, „din părțile de lângă Mare“. Platanii, „podoaba pietelor și izvoarelor și altor locuri din Grecia“, nu cresc aici, din pricina răcelii, și nici porumbarii, nici mirtii, nici cătina, cu coaja crăpată și cea cu coaja netedă, „cărora Theophrast le zice *αυδαίωνα*“, nici prinariii și eleoprinariii.

„*Hys* (67) numesc Galații din Frigia, în limba lor, ca și acum Francezii, acest copac, un soiu cu frunzele ghimpsoase, crețe, altul cu frunzele netede“. Rodul său, ca al mătrăgunei, „greșit socoate Pausanias că e în deobște numitul *prinococcion*. Acesta e o boală a ramurilor de doi ani ale prinarului, care e un fel de stejar¹⁾, constând dintr'un șir de gogoși unele lângă altele sau din loc în loc, pline cu o zeamă roșie ca sângele, care nu e altceva de cât mulțimea gângăniilor ce plutesc în lichid și se hrănesc cu dînsul“. Gogoșile acestea²⁾ se adună și se vând negustorilor și vâpsitorilor. Philippide, în copilărie, culesese odată din ele, pe supt muntele Pelionului, „unde întrebuițarea lor nu se cunoaște și nici comerțul cu dînsule“. Dar în Pelopones „se strîng și se exportă cea mai mare parte în orașele maritime ale Africei din față.“

Nici lotus, nici chiparoși, nici dafini, nici jaleșul atât de prețios în medicină, nici pipirigul „atât de folositor țăranilor la împletituri“, nu cresc pe aici. Nici pluta, siminichia, roiba și ferula. Plopii conici, înalți, „podoaba livezilor și satelor Greciei“, nu se văd pe aici. „In vara trecută, cutreierând satele de lângă Nistru, în Basarabia“, adăugă autorul, „am văzut vr'o trei, patru plop de aceștia .

Acum, începând oamenii a sili natura, se văd platani la Viena și în alte orașe ale Germaniei și în Nordul Franței. Dar ei n'au „măreția“ celor din Grecia.

Valeriana și *olea pumila*³⁾, plante medicinale, în mare mulțime le-a văzut în Moldova. Rădăcinile valerianei se și exportă. Ricinul, iarbă „uriasă“, l-a văzut în unele grădini. De asemenea acacia, în grădini și livezi. Apoi sălcioara, cu florile neobișnuit de frumos mirositoare, în cât „un singur copac e de ajuns ca să umple un sat întreg de mirosul plăcut, greu și narcotic“. Falsii castani încă se văd, ca în multe părți ale Europei. Tisa, „cum îi zic Românii“, din care se fac bastoane frumoase, crește prin regiunile muntoase ale României.

„Basarabia e mai roditoare de cât Moldova; căci grâul dă samînța de două zeci de ori mai mult, și oi și boi mai mulți și

1) Chêne vert.

2) Graines d'écarlate.

3) In text: *Χαραίβη*(?)

mai frumoși sunt dincolo de Prut. Peste Siret, în Moldova de sus, grâul nu se face mai mult de cât de trei ori“.

VIII.

Animale sălbatice.

(Pp. 106—108).

Urșii mari sunt rari; mai mulți de cei mici, „pe care, învățându-i să joace, îi poartă Țiganii prin orașe și târguri, făcând pentru un mic câștig, desfătare oamenilor“. Lupi, „prăpădul turmelor“, cerbi, căprioare, mulțime de iepuri, „ale căror piei se și exportă în Germania“, vulpi și veverițe. „Înainte vreme se aflau și oi sălbatice și cai sălbatice. Bouri erau mai mulți înainte, și stema Moldovii e capul de bour; acum animalul e rar, ca și elanul în Germania“.

„În insulele de la Gurile Dunării se sălășluiesc, lupi și urși și vidre și alte animale sălbatice“.

Pasări, prin munți și bălți, prin păduri și crânguri, prin câmpii și poiene, „sunt atâtea neamuri, câte și domestice“; ba rațe „sunt mai multe neamuri sălbatice de cât domestice“ și altele tot astfel.

Cele d'întâi, prin mărimea lor, sunt dropiile, căci ele cântăresc „douăzeci de litre și mai bine“. E „pasăre șireată, anevoie de prins și nu se poate domestici“. În stoluri mari nu se văd. Apoi mulțime de porumbei, de potârnică, „care se prind în număr covârșitor iarna“, prepelițe, pasări călătoare, prin August și Septembrie. Se află de asemenea cârsteiul și ierunca, „pe care Francezii o numesc *gelinotte*“¹⁾. Acestea pe la munte. De asemenea sitari și becațe, „foarte căutate de cei mîncăcioși“, mierle și sturzi, grauri, „în stoluri mari, ce prăpădesc viile“, becaține, ghionoaie, coțofane, corbi, stoluri de vrăbii, pițigoii, vulturi, ulii, lebede, stoluri de berze și cocori, „călătoare și acestea“. În sfârșit, șoimi, și „soiul vestit la vânătoare“, croncani și cioace în stoluri, „conlocuitorii oamenilor în totdeauna, în orașe“, pelicani, „cu ciocurile monstruoase“ și altele.

1) Cf. D. Cantemir, *o. c.*, p. 34: „Se mai găsește încă în Moldavia și la marginile Pocuției o pasăre ce se numește de locuitori *ierunca* și de Poloni *glusca*, adică surdă, și este asemenea cocoșului de gotca, însă mai mică și de o fire nătângă și surdă; și dacă găsește vre-un vânător și o sută într'un copaciu pre toate le împușcă pe rând, și celelalte privesc cum cade una după alta. Carnea lor este foarte gîngășă și albă și întrece cu gustul ei cel bun pe potârniche, încă și pre fasan“.

IX.

P e ș t i.

(Pp. 108--122).

Pești se scot din Dunăre, din celelalte fluvii și din bălțile Dunării «câtine de necrezut», în cât mulți își câștigă viața din aceasta.

În Dunăre se prind mulți moruni, „pe care cei vechi îi numeau antacei“, și morunul sărat „era vestit în Continent“. Se pescuiește și în Nistru „până la târgul Rașcov, din județul Sorocii“. Se scot încă mulți din „bălțile din stânga Gurii celei mai de Miază-noapte a Dunării“. Este acest pește „cel mai mare dintre cei cari se pescuiesc în Dunăre, — căci cei mai mari trag o mie de litre și mai bine, — și cel mai căutat pentru dulceața lui“.

Se pescuiesc și „pești anacanti sau ca. tilaginoși, de acelaș neam, toți vestiți și foarte căutați în țară, pentru dulceața cărnii: viza, pe care Francezii o numesc *esturgeon*, trăgând cea mai mare a treia parte din greutatea morunului; nisetru și păstruga, tot atât de mari ca și viza și având trei șiruri de solzi pe spinare și două pe burtă, fiecare începând aproape de branchii și întinzându-se până la coadă“. Aceste două feluri de pești „se prind mai cu seamă în Nistru și în limanul său“. În sfârșit cega, cântărind cea mai mare până la 12 litre; ea are grăsimea galbenă și se chiamă în Tracia „peștele de aur“ (*χρυσόζυρον*).

„Toți acești pești sunt din neamul pe care ihtiologii îl numesc *accipenser*“. Toți, afară de morun, se prind și în râurile mari care dau în Dunăre. Morunași n'a văzut autorul și nici de de la alții n'a auzit că sunt. Poate, socoate dânsul, morunii își depun ouăle în Maeotis (Marea de Azov). De acolo, morunii nou născuți, luându-se după cei mai bătrâni, ies în Mare și dintr'însa se duc pe Dunăre. „De aceia multime de moruni se prind mai ușor, acum ca și pe vremea lui Strabo, în strămtorea cimeriană (str. Cherciu), trecerea fiind îngustă“. „Intrând în Dunăre, ei înnoată până la Pesta și *hausen* se chiamă în nemțește. La Viena carnea de morun nu e necunoscută. Dar foarte puțini se urcă până la Pesta, mai mulți până la Belgrad, mai mulți până la Vidin; dar cei mai mulți moruni înnoată între Brăila și Gura Chiliei și, în genere, partea aceasta a Dunării e mai bogată în pește. E lucru rar morunul în celelalte Guri ale Dunării, precum am auzit“.

„Unii cred că mai în sus de Vidin își leapădă morunii icrele“ și că acolo ies morunași, chibzuind după faptul că „icrele de morun sunt mai mari la Vidin de cât la Galați“. Lucrul e cu putință, fiind-că, în de obște, și alte soiuri de pești, în epoca depunerii icrelor, urcă mult pe fluvii în sus, unde și hrana e mai multă și mai ușoară pentru pui și siguranța mai mare; căci sunt mulți mănecători de icre și de pui în ape, și de obște această prevedere și deosebită grijă întru aceasta e sădită adânc în toate ființele“.

Philippide spune mai departe că s'a interesat în ce parte se vad morunașii, dar de la nimeni n'a putut-o afla. El își închipuie însă că trebuie să-și aibă sălașul în Marea de Azov, „fiind-că acolo numai“, întărește dânsul, „am auzit că se prind moruni mai mici, de trei-zeci de litre“ „Poate că unii moruni“, adaugă apoi, „își depun icrele și în susul Dunării, ori Savei, ori Dravei, sau Tisei“.

„Icrele morunilor și, în deobște, ale peștilor antacei sunt negre și, de curând sărate, foarte plăcute la mâncare și se consumă în țară: iar cele tescuite, sărate, ce se chiamă caviar și se exportă în multe părți ale Europei, dar mai cu seamă în Grecia și cu care se face un negoț însemnat, sunt din morunii ce se prind pe Volga, multe zecimi de mii în fie care an: într'unul singur se pot găsi peste o sută și o sută cincizeci de litre de icre. Se laudă mult icrele negre de Persia, din morunii ce se pescuesc în flaviul Cyrus și în alte părți de Miază-zi ale Caspicei. În adevăr, Cyrus, curgând prin Georgia și Alania, hrănește mulți moruni, și acolo, în piețe, caviarul este mâncare obișnuită. Pe lângă icre, multă carne sărată de morun iese prin Bosforul tiacic și prin Hellespont, și vestitele *xyrithia*, mușchii de lângă șira spinării sărați“.

„Patria peștelui e Pontul, Caspica și, poate, Marea Aral și fluviile mari cari se varsă într'insele. Vrednică de curiositate e și micimea icrelor acestui pește mare; ele sunt ca boabele de muștar“.

Se pescuesc și în celelalte fluvii asemenea pești, „mai cu seamă în Prut viză și cegă și în Nistru nisetru, păstrugă, și cegă“. „Primăvara se pescuiesc în Dunăre și multe scrumcii. Sunt de o litră, peste măsură de dulci la gust când sunt sărate și mai mult încă proaspete, prin urmare foarte căutate de cei mîncăciosi“. Se mai pescuiește pe lângă Mare și în jurul Chiliei chefalul. „E obișnuit în fluviile României și peștele din neamul *Siluris glanis* la ichtiologi, pe românește somnul, cu gura mare și prea mîncăcios, gras, uneori foarte mare, în cât e în stare să înghiță omul cu totul“.

„Pe lângă aceștia se mai pescuesc mulțime nespūsă de crapi și alți pești în Dunăre și în bălțile ei din Basarabia mai cu seamă, care, în timpul revărsării fluviului, se umplu de crapi de douăzeci de litre și mai bine și de alți pești; de aceia pescuitul și negoțul și exportul e mare, căci crapii sărați se duc aproape în toată România și dincolo de Dunăre“.

„Sunt și bălți multe făcute de mîna omului, pentru prăsirea peștelui, și se fac unde locul e potrivit, prin strămtoarea văilor. Se fac și pentru a strînge apă în deajuns la morile clădite de cele mai multe ori pe ape, și proprietarii scot astfel un îndoit câștig: din măcinat și din pescuit. Într'insele se află crapi, carași, de acelaș neam cu crapii, bibani, pește lacom, costriță, plătiță, obleț și alții. Toți ca întrun țarc închis, și proprietarii de câte ori vreau,

ii prind cu înlesnire, în parte cu plasa, dar de obște surpând malul de îngrădire“.

„Un pește încă foarte căutat și rar în piețe și mai scump este mihalțul, din neamul *glanis*, cam asemenea la piele, la formă și în chipul de a trăi, cu helul“, căci, ca și aceștia, îi plac apele turburi și noroioase. „E cu totul fără solzi și cu aripioare mari, în față mai gros și mai subțire în partea de dindărăt“.

„Se prind și mulțime de raci, atât în heleștaiele făcute de mâna omului, cât și în apele ce curg încet, aproape stătătoare, și în ochiurile râurilor mai ales, și în bălțile unde se află destulă apă stătătoare. În părțile de lângă Dunăre se vând zecimi pe câți va gologani. Găoacea lor moale e aproape ca a stacojului, dar mult mai mică de cât aceasta. Numai în Gange, precât am auzit, racii sunt atât de mari ca stacojii“.

Nu toate fluviile au pești de acelaș soi, de o potrivă de dulci la mâncare, nici toate bălțile; „în de obște, unde fundul apei e așternut cu pietricele, acolo și peștii au carnea mai dulce“. „De aceia și Nistrul, curgând în multe locuri peste pietriș, are pește mai bun. Pentru aceia dar și peștii din râurile de munte au carnea mai dulce“. Foarte căutați sunt și guvizii și mrețele de râu; „mreana de Mare e cu totul alt pește“.

Philippide se întreabă aici, cu nedumerire, de ce nu se va fi aflând acelaș neam de pește în toate apele. În Nordul Germaniei, în Italia și Grecia peștele e din belșug și foarte gustos, afară numai de cel din Veneția, pe care l-a găsit neplăcut și ieftin. La Linz a căutat hel și i s'a spus că se prinde într'un râu. A doua zi, când trebuia să i se aducă, a plecat din zori și nu l-a putut avea.

În râurile și pâraiele dela munte, cu apa mai repede și limpede, peste prundul așternut cu pietricele, „alte soiuri de pești se sălășluiesc, cărora le plac apele iuți și limpezi“. Peștii aceștia de munte sunt mai scumpi de cât ceilalți. „Cei d'întâi sunt îndeobște numiți păstrăvi, cântărind cei mai mari câte o litră și două, de și în alte ape ale Europei sunt de douăzeci de litre și mai mult, și în partea de Miază-Noapte a Americii, în bălțile cele mari, și de câte o sută de litre“.

„Moldovenii, când vreau să prindă păstrăvi mai mulți și mai mari, trebuie să treacă munții și să pescuiască în Ardeal; căci acolo, mai împădurite fiind locurile, mai umbrite și mai liniștite, sunt păstrăvi mai mulți și mai mari, căci ei trag la singurătate și liniște“.

După păstrăvi, lostrițele au locul al doilea înaintea „măncătorilor de pește încercați“. Amândouă aceste soiuri țin de neamul numit de ichtiologi *salmo*„. Lostrițele „sunt cu mult mai mari aici de cât păstrăvii; căci am văzut de douăzeci și patru de litre“. Se găsesc apoi lipan și clean, „cei mai mari de câte o litră sau două“ și mihalț și alte feluri mai mici.

X.

A p e.

(Pp. 122—128).

„Fluvii comune României și altor țări sunt Dunărea, Tisa, Ungul și Nistrul. Proprii României sunt Mureșul, care-și are izvoarele în Răsăritul Ardealului, nu departe de hotarele Moldovii și de izvoarele Oltului și care, despărțind oare-și cum în două Ținutul și făcând hotar Banatului în spre Ghiula, se varsă în Tisa. Oltul, avându-și izvoarele în Răsăritul Ardealului, nu departe de ale Mureșului și Bicazului, curgând către Apus și primind o mulțime de pâraie și alte râuri, se întoarce către Miază-zi, aproape de Sibiiu, pe la Răsărit și, despărțind Banatul Severinului, adecă al Craiovii, de Țara-Românească, își mână apele în Dunăre. Someșul, alcătuit din două râuri: cel mic și cel mare, care se unesc și, străbătând Ghiula, se aruncă în Tisa. Crișul, format și acesta din două cu acelaș nume: de Miază-noapte și de Miază-zi, care, luând naștere în Apusul Ardealului și udând partea de Miază-zi a Ghiulei, se unesc într'unul singur, vărsându-se în Tisa. Crasna Ardealului își duce apele sale în Someș. Arieșul (purtător de aur însemnează cuvântul în ungurește), izvorând din partea de Apus a Ardealului, se duce în Mureș. Timișul, care izvorăse din Răsăritul Banatului și, curgând către Apus, se aruncă în Dunăre, nu departe de Belgrad. Jiul, izvorând din Ardeal și tăind în două Banatul Craiovii, se aruncă în Dunăre. Vedea, între Olt și Argeș, taie prin mijloc județul Teleorman și se varsă în Dunăre. Puțin mai jos de vărsarea acestui râu e o cotitură a Dunării ce se îndoaie către Miază-noapte Răsărit: aici, în această cotitură, e partea cea mai de Miază-zi a României. Apoi Argeșul, care, îmbinându-se cu Dâmbovița, se varsă în Dunăre. Ialomița, coborîndu-se din munți și primind pe dreapta Prahova, ce se lasă din Ardeal străbate județul dela Miază-noapte la Miază-zi, ca toate râurile Țării-Românești, și se varsă în Dunăre. Buzăul izvorăște din Ardeal, mai mult un șuvoi, frământându-se zgomotos, primejdios celor cari îl trec, din pricina iuțelii. Ajungând însă în șes, se face altul și devine blând și se amestecă cu Siretul. Râmnicul, cu apa sărată; Milcovul, un râuleț lângă Focșani, se varsă în Siret și, mai sus, Putna, coborîndu-se năvalnic din Ardeal și, dincolo de dânsa. Sușița, năvalnică și aceasta, se aruncă amândouă în Siret. Trotușul, izvorând din Ardeal, se varsă în Siret, pe dreapta. Apoi Cașinul și Oituzul, mai jos de Ocna, și Uzul, mai sus, cele două din urmă coborîndu-se din Ardeal și câte trele amestecându-și apele cu Trotușul în dreapta.

„Oituzul, pe valea căruia e și intrare (nu zic trecere peste) în Ardeal, pe drum de căruță, în toate hărțile geografice pe care le-am văzut e rău așezat, geografii copiindu-se de cele mai multe ori unii pe alții și greșelile fiind astfel veșnice. Până și harta de

un stânjin a Moldovei făcută de Baur (Μπαρζονες¹), mai bună de cât altele, fiind-că el fusese, chipurile, în țară, e plină de greșeli. Și socotesc după câte le-am văzut cu ochii, mergând dela Brețcu până la Ocna și trecând de vre-o treizeci de ori Oituzul și petrecând noaptea acolo într'o peninsulă—pentru a zice astfel—pe la începutul iernii; apa ajungea la burta cailor, cu toate că nu fusese ploaie repede nici ploaie lungă de toamnă. Oituzul își are izvorul în două pâraie, în Ardeal.—dintre care unul curge prin Brețcu și e departe de Ocna ca la șase ceasuri, măsurându-se distanța dela satul Grozești, pe Oituz. Privind pe hartă locul unde e și târgul Ocna, de fapt pe stânga Trotușului, am văzut că e mutat, ca prin farmec, pe dreapta râului.

„Tâslăul se varsă, pe stânga, în Trotuș, care și acesta dă în Siret, coborîndu-se din Ardeal. Bistrița, apă repede, luându-și izvorul din partea cea mai de Răsărit a Ghiulei și primind pe dreapta, pe lângă altele pe Dorna, pe Neagra, apoi pe Borca și Bistricioara, iar mai jos altă Neagra și încă mai jos Bicazul și mai la vale Tarcăul. Toate aceste ape coboară din Ardeal. Iar pe stânga încărcându-se cu Cracăul Bistrița se unește cu Siretul care nu e mai mare de cât ea, și-si leapădă numele, ducându-și într'altul apele sale limpezi. Moldova, coborînd din părțile cele mai de Miază-noapte ale Moldovii și udând în stânga Romanul, se varsă mai jos în Siret, apoi Suceava, aruncându-se și ea în Siret, lângă care pe dreapta este și orașul cu acelaș nume. Siretul, lângă care e și orașul, odinioară al Cumanilor și Românilor, înainte de Domnia Moldovii Bârladul, izvorînd din mijlocul Moldovii și vărsându-se în stânga Siretului, care, la rândul său se aruncă în Dunăre, nu departe de Galați oraș moldovenesc dunărean. Ceremușul (Τζέρμας μύτης) izvorăște din Carpați și, mărgininnd Galiția de către Moldova, se varsă în Prut. Prutul își ia începutul de dincolo de partea de Miază-noapte a Moldovii și, tăind aproape în două Moldova de mai înainte, iar acum făcându-i hotar către marea Împărăție a Rușilor, după ce primește pe dreapta pe Jijia, își varsă apele tulburi dar foarte bune de băut, în Dunăre, lângă Galați.

„Malurile Dunării, aproape de Galați, având o înălțime grozavă, înfricoșează pe privitor și-l umplu de uimire. Nicăieri n'am văzut maluri atâta de înalte“.

Sub-împărțirile României.

„Provinciile sau ținuturile (αἱ νομοὶ ἢ ἀρχαὶ) în care se împarte România se împart și ele în județe (ἐκ τῶ νομοῦ ἢ τῶ ἀρχῆς).

„Ele sunt următoarele, începând de la Răsăritul României:

¹ E vorba despre faimoasa hartă a Generalului de Baur, care o anunță în ale sale *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* (Frankfurt și Leipzig 1778), pentru a apărea în 1779.

XI.

Județele Basarabiei.

(Pp. 129 — 149).

1. Căușani.

«Județul acesta cuprinde partea de Răsărit și Miază-zi a Basarabiei propriu zise¹⁾ și Tighina cu satele de prinprejur, partea județului Lăpușnei smulsă cu sila și adăogită. Cuprinde vrednice de menționat următoarele:

«*Căușani*, târg, mai înainte locul de Scaun uneori al Hanului, când era și oraș și avea ca la 5000 de case, după cum se spune, și încă se văd urmele obștei mai mari de altădată. Dar acum n'are nici o mie, aproape toate de lemn și vârite în pământ, fără acoperiș; e reședința Ispravnicilor, așezat în Răsăritul Basarabiei, într'o vale. Nistrul, când se umflă din pricina ploilor multe ce cad în Galiția, ajunge aproape de dânsul. Trecând prin Căușani, sau ajungând aici, în zădar te vei uita în toate părțile după râul lui Cantemir²⁾: nu vei vedea nici măcar un pârâu.

«*Tighinea*, Bender, cetate mare, puternică, mai înainte oraș, acum aproape pustiu, pe malul din dreapta Nistrului, într'o câmpie mică, dar foarte frumoasă, înconjurată de departe de dealuri. Locuitorii se sălășluiesc în suburbie, și aceasta păraginită și având pe jumătate o înfățișare de dărâmături. Partea de peste Nistru fiind loc întins mărește frumusețea poziției. E departe de Căușani ca la patru ceasuri, spre Miază-noapte Răsărit.

«*Akkerman*, pe românește *Cetatea-Albă* (Τζιτάρε ἄλμα ρουμου-κωτί), cetate tare, mică, dar vrednică de băgat în seamă, ca la optsprezece ceasuri la Miază-zi de Căușani, la mijlocului marginii limanului în care dă Nistrul.

„Sunt și împrejurul său sate românești, mai înainte supt ocârmuirea căpeteniei cetății, iar acum supt Ispravnici. Locuitorii, — Greci, Români, Bulgari — locuiesc în mahalale, ale căror case sunt aproape toate în pământ. Are și dînsa oarecum o înfățișare de dărâmături. Aceasta e Niconia vechilor Eleni, în fața căreia se află Ophiussa, azi Ovidiopolis, căci, după Strabo, Niconia era la 140 de stadii departe de Mare, și e de o potrivă numărul acesta de stadii cu aproape cinci ceasuri, iar atîta e distanța de la Cetatea-Albă până la Mare.

«Vechilor navigatori pricepuți și îndrăzneți nu le-a scăpat poziția cea mai frumoasă și cea mai prielnică și mai potrivită pentru oraș. În adevăr, Cetatea-Albă e așezată într'o câmpie mică, netedă, ridicată puțin, ca de vre-o cinci stînjini, de-asupra limanului. Pămîntul e tare, orașul durat pe piatră, care la prima vedere pare poroasă, dar tare la atingere și vîrtoasă. Malul, de cinci stînjini,

¹⁾ Bugeacul.

²⁾ E vorba de Botna. Cantemir, *l. c.*, p. 19: «*Căușiani*, lângă riul Botna, care atinge prea puțin acest pămînt».

cade drept, încheșat din pietre peste măsură de mari și puțin despărțate de marginea limanului, în cât mulți se pot plimba cu ușurință, alături, printre ele pe țarm.

«Limanul e lung ca la 11 ceasuri de drum și lat ca la două. El n'are înfățișarea fluviului, ci în totul a Mării: de coloarea cerului, ridicând talazuri, mărginit de țărm nisipos, cu un cuvânt întru nimic deosebindu-se de Mare. Apa, când suflă vântul de Miază-noapte, e dulce și bună de băut, dar când suflă cel de Miază-zi e sărată și nici așa nefolositoare.

«Sunt și puțuri și un izvor, puțin mai departe, cu foarte plăcută apă.

«Părțile de dincolo de liman, loc neted; cele dimprejur de o potrivă, câmpii ușor înclinate. Privirea, neavând de la pământ nimic care s'o oprească, plimbându-se, pentru a zice astfel, dulce și desfătător pe ape și ajungând până la măgurile de nisip dinaintea gurilor fluviului și încă și mai departe, Cetatea-Albă află foarte puține poziții vrednice de a se compara cu a sa. La Miază-noapte privirea ajunge până la măgura Tudorii. Aerul e curat și temperat. Deosebitele feluri de friguri foarte rare. Țânțari, insectele cele mai supărătoare, chiar ziua lângă Dunăre și în satele dunărene, aici nu se văd. Așa fiind prin urmare poziția Cetății-Albe, dacă și mâinile oamenilor ar fi ajutat natura, ar fi cu adevărat vrednică să fie numită paradisul pământesc (*ἐπίγειος παράδεισος*). Dar rău clădită, despărțită prin ulicioare mai mult decât prin străzi, plină de multe dărâmături, neavând nimic ce s'o împodobească, nesocotită, desprețuită, ea trezește în privitorul atent mila și căința și ciuda și întristarea și-l face a medita asupra ticăloșiei neamului omenesc. Ast-fel sunt și împrejurimile! Afară de vii și de unii arbori roditori—și aceștia neîngrijiți și piperniciți—altceva nimic nu e de văzut.

«Haide, acum, după ce am povestit cele pentru desfătare și pentru plăcuta înfățișare, să vedem și pe cele ce privesc înlesnirea vieții și folosința orașului. Cetatea-Albă, odinioară oraș, iar acum orașel fără îngrijire, are, de la Miază-noapte, Nistrul, apă plutoare ce vine din Galiția, de unde se pot aduce—și se și aduc—mai ușor lemne de lucrat corăbii, de învălit casele, și trebuincioase și folositoare la celelalte nevoi ale vieții,—de accia e și prielnic negoțului, înlesnind transportul între o bună parte a Poloniei și între părțile de jos, de lângă Nistru și cele de Miază-zi. Dela Miază-zi are Marea Neagră, pe care produsele Greciei ajung mai cu înlesnire la cei din părțile de Miază-Noapte ale Pontului și de pe țărmul Mării. Limanul însă n'are destulă adâncime și nu îngăduie corăbii mari. Dar Niconii au venit aici în vechime cu corăbii plutind în larg, și corăbii atât de mari cum am văzut în August trecut sunt de ajuns pentru negoțul orașului, și transportul încărcăturilor e cu mult mai lesnicios și negoțul mai bine se face cu acestea, de cât cu carele în orașele Germaniei. Apoi nu e departe Marea, unde sunt porturi adânci, care suferă corabiile cele mari.

«Câmpii rodnice sunt aici și dincolo de liman, dând de douăzeci de ori mai mult grâu și pășune bogată, cu tot felul de vite. Căci foarte roditoare e în de obște Moldova, mai cu seamă însă Basarabia, și Ținut mai roditor de la Iași până la Paris n'am văzut, foarte priincioasă pometurilor și grânelor, afară de cele care, pentru că sunt plâpânde la frig, cultivate în locuri deschise, dincoace de Dunăre, nu rodesc bine.

„Este vestită aici vița, și strugurii se coc bine și pot sta alături cu cei dela Constantinopole. Pești se pescuiesc mulți și sunt de multe și felurite soiuri și în nici o altă parte a Europei nu credem să fie peștii mai ieftini, căci pe bani de nimica poți cumpăra pește de trei și de cinci litre și încă de cel foarte căutat pentru bună-tatea lui și care în orașele mari se cumpără cu zece galbeni și cu douăzeci și mai bine. E în parte de vină la aceasta și lipsa de oameni a orașului. Dar, având și mulți locuitori, el ar fi mult mai bogat în pește de cât oricare altul dintre orașele Europei.

„Se pescuiesc în liman câte feluri se prind obișnuit și în celelalte fluvii, încă și alte soiuri, care ajung aici dela Mare. Mulțime nespasă de pești ce se cheamă în deobște limbi, iar franțuzește *loche*; chefali, căroră le place a înnota în cete pe la gurile fluviilor, la suprafață, căci adesea sunt loviți cu arme de foc. Ei urcă negreșit pe liman și până în fund. Dar peștele e viclean și e nevoie de altfel de mreje pentru pescuirea lui. Din pricina nepăsării și a fără-grijii de pe urma lipsei de oameni, nici pescari de tot neamul nu sunt, nici pești de Mare nu se văd în Cetatea-Albă, măcar că Marea cea plină de pești e alături. Mișună Pontul de așa zișii calcani, pe care Francezii îi numesc *turbot*, iar Nemții fasani de mare, și s'ar umple de dânșii și piețele Cetății-Albe, dacă lucrurile ar sta altfel de cum îs astăzi. Peștii aceștia, fiind mici și plăcându-le a sta pe lângă uscat, ori acolo prăsiindu-se și încă rămânând, îi prind copiii cu mâinile și, intrând aceștia în Mare, ca să se joace ori să se scalde, îi simt călcați sub picioarele lor.

„Se pescuiesc în limanul Nistrului și soiurile de antacei, dar cu deosebire mare câtime de cegă, de nisetru și păstrugă, și mare export se face cu dânșii în împrejurimi, și sărați și proaspeți. Ne-am minunat văzând odată peste zece care încărcate cu cegă și păstrugă, lucru rar și peste închipuire. Căci rareori se scoate în vânzare, pe piața României, acest neam de pește, afară de morun și numai borerilor și proprietarilor cari au pescarii lor li se aduce, ca ceva cu cu totul deosebit.

„Aceasta e starea Cetății-Albe, față și de ce face viața ușoară și de ce o face plăcută și desfătătoare. Poate li se vor părea unora ticluite din nainte cele spuse; dar n'avem nici o grijă de aceasta: în ce ne privește, dela Paris și dela Amsterdam până în Moldova, n'am văzut poziție mai frumoasă.

„*Palanca*, cetate mică, ridicându-se la capătul limanului, pustie. Un sat românesc lângă dânsa. Mai înainte era aici piață și vad de trecere în părțile de peste Nistru.

„Între Palanca și Bender, lângă Nistru, sunt sate românești, ocârmuite mai înainte de un trimis dela Constantinopole, cele mai fericite din România, pentru chibzuința de gospodărie a locuitorilor și pentru rodnicia pământului. Am cetit odată descrierea unui Suedez, care le înfățișa ca niște grădini de țară foarte frumoase. Dar, văzându-le de curând, le mai trebuia mult pentru a părea asemenea grădini de țară. Sunt în Basarabia și în Moldova sate cu mult mai frumoase, pentru chibzuirea rurală și îngrijirea din jurul lor. Se află pe lângă dânsule livezi de arbori roditori, mai cu seamă de pruni, dar sunt departe de a fi niște grădini de țară.

„Aici e covârșitoare mulțimea țăntarilor supărători, chiar când soarele e sus, la amiază.

„*Chilia*, oraș și cetate, pe gura de Miază-noapte a Dunării, nu departe de Mare. În jurul său sunt sate românești.

„*Chilia-Veche*, insulă dinaintea Chiliei și sat românesc. Aci se fac gutui deosebite prin mărimea lor. Celelalte ostroave dela Gurile Dunării sunt nelocuite. Unele se ara în parte, toate sunt pline de trestie, care crește de sine. În toate, dar mai cu seamă într'un ostrovior mic, se târăsc mulțime de șerpi”.

2. Reni.

„Județul acesta se întinde în restul Basarabiei propriu-zise, la Apus.

„*Reni* sau Tomarova, târg pe malul stâng al Dunării, lângă gura Prutului, e reședința Ispravnicilor, locul de negoț cu poziția mai potrivită și mai bună în stânga Dunării și a Prutului, pentru intrarea și ieșirea încărcăturilor de mărfuri.

„*Ismail*, oraș, cetate mare, mult mai prejos totuș de întărirea mult costisitoare a Tighinei. Vestită și aceasta, ca și aceia, prin împotrivirile, vărsările de sânge și robirile din timpul războaielor ce au fost înainte de cel din urmă. Sunt și împrejurul Ismailului sate românești, ca și în jurul cetăților de mai sus și înăuntrul Basarabiei; dar sunt și locuitori Bulgari.

„Și mulțimea țăntarilor, a insectelor furioase de sânge foarte supărătoare este și de nesuferit cu totul. Si spunem aceasta nu auzind-o de la alții, ci mărturisim, din nefericire, din propria încercare, multe și amarnice lucruri îndurând. Căci plutind, în luna lui Iulie, de la Sulina la Galați, am văzut adevărați nori de țăntari, odată cu asfințitul soarelui, falange de multe miriade de vrășmași turbați după sorbirea sângelui și nu era chip să te liniștești un pic, necum să adormi, nici să închizi măcar o clipă ochii: trebuia să te aperi dărz împotriva falangelor prea ticăloaselor gănganii ce năvăliau asupra ta îndărătnic și neprecurmat. Ridicându-ne astfel toată noaptea, cu ștergere drept apărătoare, alții cu vârfuri de trestie, armă acolo la îndemână, înfășurându-ne și mâinile și fața, ca pregătiți pentru scoaterea din casă și îngropare, goniam și zbiam pe dușmanul ce cădea asupra-ne furios, în cete mari, neobosit, nu în

fie care ceas sau în fiecare minut, ci pe toată clipa. Singura izbăvire a răului a fost numai prea bine făcătorul soare.

3. Greceni.

„Lângă Prut, d'asupra județului Renilor, se află micul județ Greceni. El n'are decât un singur Ispravnic, ca și cele două mici județe următoare. Aici, și în județul ce urmează, pe lângă Români locuiesc și mulți Bulgari.

„*Greceni*, mai înainte târg însemnat, iar acum sat mic și piață, unde locuiește și Ispravnicul.

4. Codru. ¹⁾

„Județ mic, așezat mai sus, lângă Prut. Orașul de reședință e *Leova*, sat și piață.

5. Hotărniceni.

„Județ mic, foarte roditor, cu sate locuite de 5000 de familii, așezat între Basarabia propriu-zisă și județul Lăpușnei.

„*Gangura*, sat mare, reședința ocârmuitorului, e așezat într-o vale nu prea închisă și are ca la 500 de case, departe de Chișinău cam șase ceasuri.

6. Lăpușna și Orhei.

„Județul Lăpușna e așezat între Prut și Ținutul Tighinei. Cu acest județ s'a unit mai de mult și acela al Orheiului, așezat mai sus de pâraul Bâcului și mărginit de Nistru și de județele Soroca și Fălești sau Iași.

„*Chișinău*, oraș pe dreapta Bâcului, într-o adâncitură formată de trei văi, prinse una de alta între dealuri.

„Casele sunt aproape toate de lemn, cele mai multe în pământ, fără acoperiș sau cu acoperișul jos, afară de două sau trei clădite din cărămidă ori piatră și de Mitropolie, care stăpânește puțin asupra orașului, așezată în loc neted, deschis de toate părțile și ne având astfel de nicăieri vre-o piedecă vederii. Mitropolia și casele din jurul ei, clădite de curând din piatră, au toate până astăzi coperișurile joase, depărtate de vre'o trei, patru palme de pământ, fără nici un etaj. Mitropolia e o clădire frumoasă și foarte bine împărțită. Ea are alipit un lăcaș de rugăciune și, în jurul ei, tipografie și alte clădiri trebuitoare pentru locuit și pentru celelalte trebuințe ale vieții. Toate acestea sunt închise într'o împrejmuire

¹⁾ Tigheciul. Asupra locuitorilor lui, la Cantemir (*l. c.*, p. 135) următoarele: «Ei toți sunt călăreți și mai de mult erau la număr până la 8000 de oameni, iar astăzi abia fac 2000. În virtutea războinică întrec pe toți Moldovenii, în cât se zice și astăzi despre dâșii proverbul: „Cinci Tătari de Crimeea fac mai mult decât zece de Bugeac și cinci Moldoveni mai mult de cât zece Tătari de Crimeea; iar cinci *Codreni* (așa se numesc Tighecianii în Moldova) bat zece Moldoveni».

de piatră. Iar în afară de împrejurimi sunt alte clădiri, pentru locuința școlărilor și dascălilor, și pentru celelalte nevoi ale lor. Unele s'au și făcut, altele se fac. La Miazăzi de Mitropolie se află și o grădină, de cu-ând sădită cu pomi de tot felul și cu o tarlă de flori, unde din îndemnul și prin îngrijirea mea s'au sădit și cinci platani, dinaintea magaziei, aduși de la Constantinopole. Cu vr'o trei ani mai înainte, locul acesta eră cu totul păraginit, slujind de islaz orașului și nici colibă nu se afla pe dânsul; iar acum are înfățișarea celui mai frumos sat, prin chibzuința, îngrijirea și neobosita privityhere a Mitropolitului de azi al țării, Gavriil.

„*I. pușna*, piață mică, la Apus de Chișinău.

„*Orhei*, târg, în stânga râulețului Răut, având o câmpie mică spre Apus, unde, ca la o jumătate de ceas, am văzut și vr'o șapte măguri.

„De la Rărit, în stânga târgului, colinele se adună și se închid oare cum din toate părțile, lăsând numai trecerea Răutului, cu adevărat vrednică de văzut, părând o spărtură. O asemenea strâmtă închidere se vede și ca la un ceas de Chișinău. Românii le numesc chei, și sunt cu adevărat vrednice de văzut aceste strâmte văi ale pâraielor românești.

„*Telinești*, târg, piață.

„*Cătarași*, sat mic și piață, pe stînga Bâcului.

„*Crăuleni*, pe Nistru, la Răsăritul Chișinăului, piață mică și cu totul neînsemnată, și vad de trece de dincolo de Nistru.

7. Soroca.

„Județul acesta are la Răsărit Nistrul, la Miază-noapte județul Hotinului, la Apus județul Fălești și la Miază-zi pe al Orheiului.

„Aici se face puțin porumb, și țărani se hrănesc mai mult cu pâne de grâu de cât cu mămăligă.

„*Soroca*, acum un târg mic, așezat la picioarele unei coline pietroase, lângă Nistru, e reședința Ispravnicilor. Aici e și o mică cetate de piatră, înaltă, începând de mult să cadă din toate părțile în ruine.

„*Rașcov*, sat și piață pe Nistru, nu departe de județul Orhei.

„*Arachi* sau *Mohilon*, târg pe Nistru, la Miază-noapte de Soroca, având în față orașul Mohilău din Rusia. De aici merge drumul din părțile de Miază-zi la cele de Miază-noapte.

„*Bălți*, târg, piață, lângă județul Fălești. Aici se ține în fie care an obor de vite și pe aici trece drumul din Turcia către Rusia. E așezat în loc neted, de unde se văd și măguri.

8. Fălești.

„Județul acesta, fiind partea cu mult mai mare a județului Iași, se întinde lângă Prut.

„*Fălești*, sat, piață, e reședința Ocârmuitorilor.

9. Hotin.

„Județul acesta e așezat între Prut și Nistru, despărțit de Galiția la Miază-noapte, de județele de mai sus la Miază-zi.

„*Briceni*, sat și piață, e reședința Ispravnicilor.

„*Hotin*, cetate, mai înainte oraș, pe Nistru.

„Țara aceasta de peste Prut, cedată Rușilor de către Turci, pe care acum o numesc Basarabia, adică partea despărțită de Moldova, — anume o mare parte a județului Iași și Județele Soroca, Orhei, Lăpușna, Hotărniceni, Codru și Greceni, — are ca la 40.000 de familii; iar județul, foarte populat, al Hotinului, despărțit cu un veac întreg mai înainte, peste 20.000. Să punem și cele 10.000 ale Basarabiei propriu-zise, atât de bogată în pășuni și în pește, și ale părților Tighinei: sunt așa dar acum toți locuitorii Moldovei rusești sau ai Basarabiei peste 70.000 de familii. Ea ar putea fi locuită și de 140.000 de familii și, dacă am zice 200.000, n'am exagera de loc“.

XII.

Județele Moldovii.

BCU Cluj / (Pp. 149—165).sity Library Cluj

1. Covurlui.

„Județul acesta, ocupând partea cea mai de Miază-zi a Moldovei, se desparte prin Dunăre de Dobrogea, prin Siret de județul Brăila și prin Prut de Basarabia.

„*Galați*, oraș pe malul stâng al Dunării, se află între gurile Prutului și ale Siretului. Aici sosesc multe corăbii, mici și mari, din ținuturile de lângă Mare și de la Constantinopole, urcând pe gura Sulina, aducând în România câte pământul poartă și mâinile lucrează în ținuturile pontice și mediterane, într'un cuvânt în părțile de Miază-zi. Incărcându-se apoi aici, duc acolo câte bunătăți poartă pământul României. Se scot, în adevăr, din țară prin Galați mult grâu, orz, porumb, în, fasole, rachi, miere, ciară, unt, untură, piei de bou, seu, pastramă, pește sărat; ciubuce de fumat, lemne pentru facerea corăbiilor, lemne de tăvănit, scânduri de brad și de molift, catarguri și antene de corăbii, tutun, anason, prune uscate, rogojini, funii de teiu, tabac, coveți și altele. Și se aduc în țară unt-de-lemn, măslina, săpun, orez, năut, batoci de pești de mare, icre sărate de chefal, lămâi, portocale, chitre, vin, bumbac, ață, mătase, fire de mătase, găitane de mătase, panglici de mătase, stoffe de mătase de tot felul, de India și de Turcia, felurite cingători de India și din părțile mediterane, ștergare, prosoape de mătase cele mai frumoase din toate, țesături de învălit, văluri, batiste de lână lucrate de Evreii din Siria, ciorapi și pulpare de lână și de bumbac, călțuni, conduri, hârtie, in, castane, stafide,

smochine uscate, nucă de pin, rodii, curmale, cafea, alune din Pont, caise uscate, migdale cu coajă și fără coajă, zahăr, roșcove, tămâie, saciz, năut prăjit, felurite leacuri și toate cele bune ce se aduc la Constantinopole din Asia, din Africa și din Europa.

2. Falcu.

„Acest județ e așezat d'asupra celui de mai sus, către Răsarit, lângă Prut.

„*Falcu*, sat, piață, nu departe de Prut.

„*Huși*, târg, episcopie, reședința Ispravnicilor. Aici, lângă târg, este și loc prea vestit pentru vinurile cele bune.

„În acest județ, spre Miază-zi de Huși, nu departe de Prut, pe dreapta, se vede și dealul Movila Răboia, mult vestită pentru nenorocoasa întâmplare a lui Petru-cel-Mare.

3. Iași.

„Județul acesta e mai sus de cel d'înainte, lângă Prut, mic acum, partea lui mai mare de dincolo de Prut fiind trecută Rușilor.

„*Ești* — cum îi zic oamenii locului — sau, dacă vrei, *Iași*, oraș așezat pe apa puturoasă cu numele Bahluiul, — un râu de tot mic, pe care și copilașii îl trec, dar care pe timpul ploilor multe ajunge grozav de mare, — e Capitala Moldovii, orașul de Scaun al Domnilor, clădit întâi de Ștefan-cel-Mare, pe sprânceană de deal de d'asupra râului, ca să poată mai cu înlesnire, ca dintr'un centru, să caute țara. A ajuns oraș de Scaun supt Domnii ce au urmat după dânsul.

„În cuprinsul vechilor palate, arse acum vr'o treizeci de ani și rămase în ruine, clădirile Domnului Alexandru Moruzi sunt, poate, cele d'întâi dintre toate zidirile din Turcia, și pentru mărimea, și pentru domneasca strălucire și scumpete a lor. Pe lângă acestea, sunt și câteva case bine clădite și vrednice a sta alături cu cele din Viena și Paris, și câteva biserici.

„Cele mai multe case sunt aici în pământ, sau cu acoperișul jos, puține cu un cat, și numai una cu două caturi. Patru case boierești sunt împrejmuite cu zid și Mitropolia și încă două biserici; mai multe se află în mijlocul împrejmuirilor făcute din scânduri. Celelalte au garduri din ramuri împletite și învălite cu streășini de numele, sau de mărăcini, ca să împiedece pe oameni și câinii de a sări peste ele.

„Orașul a fost în deobște rău clădit și podit și mai rău, de și multă cheltuială s'a făcut pentru poditul străzilor, căci cu grinzii, aduse de departe, este aici obiceiul a se așterne ulițele principale, iar celelalte rămân cu totul nepodite și ajung întocmai ca băltoacele, de neumblat, pe vreme ploioasă. Dar și ulițele principale sunt pline de noroiu iarna, când frigul nu e atât de mare, în cât să înghețe noroiul, și vara, când ploile sunt rezezi. Iar vara, pe secetă, sunt pline de praf, și locuitorii sunt nevoiți adesea să treacă pe jos sau să meargă cu carul prin nouri de praf. E cu

adevărat o priveliște vrednică de milă (căci nu pot merge toți în trăsură) de a vedea pe trecător în noroi, stropit în față de trăsurile trufase și în fiecare zi frământând glodul până în genunchi, unii cât îi ziua de mare. Se curăță uneori ulițele, dar noroiul cel mult din ulițele mici și din șoselele din jurul orașului, care nu sunt podite, lipindu-se de roatele carelor celor multe și de ale trăsurilor, e târît pe ulițele cele podite și, după o zi, totul e plin de noroi, degunoaie, de murdărie și de miros greu. Și câteodată se poate vedea curgând noroiul pe ulițe, din părțile înalte în cele mai joase, cum văd locuitorii din Catania și Neapole curgând lava dintr'un crater ce erupe.

„Locuitorii orașului sunt vr'o 40.000.

„*Ștefanești*, târg, pe Prut.

4. Dorohoi.

„Județul acesta e mai sus de cel d'inainte, lângă Prut.

„*Dorohoi*, târg, lângă o baltă, singura formată din izvoare în Moldova, reședință a Ispravnicilor.

5. Herța.

„Județ mic și sat și piață, reședința Ispravnicilor.

„De aici, către Miază-zi, avem :

6. Botoșani.

„Județul acesta e mic, și de aici își scoate venitul Doamna (astfel se numește soția Domnitorului).

„*Botoșani*, oraș, în loc deschis, al doilea după Galați în negoț, reședință a Ocârmuitorilor.

7. Hărlău.

„Județ mic și târg, loc de reședință a Ispravnicilor. Nu departe, spre Apus de târg, se află Cotnari, vestit pentru belsugul său de vin bun. Târgul e ca la opt ceasuri la Miază-noapte de Iași.

8. Cârligătura.

„Județ mic la Apus de Iași.

„*Târgu-Frumos* — cuvîntul însemnează piață frumoasă, dar s'a zis prin antitesă, căci nimic alta nu este aici frumos, afară de nume. Târg, reședința Ispravnicilor.

9. Roman.

„Acest județ mic e așezat la Miază-zi Apus de Cârligătura, lângă Siret.

„*Roman*, oraș, Episcopie, într'un șes prea frumos, între Siret și Moldova, pe malul stîng al Moldovii, reședința Ispravnicilor.

10. Vaslui.

„Județ mic, la Răsărit de Roman și la Miză-zi de Iași.

„*Vaslui*, târg mic, pe drumul cel mare ce duce de la Constantinopole la Iași și în Rusia, ca și cele trei de mai jos.

11. Tutova.

„E județ mic, la Miază-zi de cel d'înainte.

„*Bârlad*, oraș, pe râul cu acelaș nume, în vale, reședință a Ispravnicilor.

12. Tecuci.

„Județ mic și târg, unde locuiesc și Ispravnicii.

13. Putna.

„E așezat la Apus și Miază-zi de Tecuci și se întinde spre Miază-noapte până în Ardeal și până la județul Bacău. Aici se află și *Odobesti*, renumit pentru belșugul și bunătatea vinului, de unde se cară mult în Rusia. Culesul se face aici ca un fel de sărbătorire dionisiacă, lume multă adunându-se din toate părțile.

„*Focșani*, oraș în câmpia care se întinde spre Miază-zi, până la Brăila, încunjurată de munți la Miază-noapte, hărăzit astfel cu o prea frumoasă priveliște și cu aer sănătos. Orașul ține și de Țara-Românească și de Moldova, și un pârâu, adus de mâna omului din Milcov, desparte una de alta cele două părți ale orașului.

„*Adjud*, sat mic și piață, la vărsarea Trotușului în Siret.

„Iarăși întorcându-ne către Miază-noapte și trecând pe lângă România austriacă, avem următoarele județe mărginașe, la Apus și în partea de Miază noapte a Moldovii:

14. Bacău.

„Județ, întinzându-se la Apus până în Ardeal, și târg cu acelaș nume într'insul, în câmpie, lângă Bistrița ce curge pe aproape, așezat pe dreapta acesteia, nu departe de vărsarea ei în Siret, unde-și au locuința și Ispravnicii.

„*Ocna*, târg așezat pe stânga Trotușului zgomotos, care-și mână apele pe o vale stâncoasă, în loc închis de toate părțile, dar cu aer sănătos, pre cât își poate da seama cineva, punându-și fața alături de a locuitorilor de aici și din împrejurimi. De obște părțile de dincolo de Siret ale Moldovii sunt mai sănătoase. Aici petrecându-ne vara acum treisprezece ani, am văzut un țăran bătrân și, vroind să știm de câți ani este, l-am întrebat. El ne răspunse că nu știe, dar că-și aduce aminte de războiul în care Petru cel-Mare a fost dincoace de Prut, la vestita măgură Movila Răboia; și, din cele ce adăogi, se putea deosebi în chip neîndoios iubirea de adevăr și sinceritatea celui simplu și venerabil moșneag.

„Mai sus de Ocna, ca la cinci sferturi de ceas, se află *Dărmănești*, un sat mic, așezat într'o prea frumoasă câmpie, pe dreapta Trotușului și lângă care curge, pe o albie de pietricele, râulețul Uzul, coborând din Ardeal, amintire a stăpînirii și locuirii Uzilor în România. Ca la un ceas mai sus de Dărmănești, într'o poiană

facută, umbrită de toate părțile și acoperită de copaci, cum le place celor ce meditează și iubitorilor de natură, se află *Comănești*, pe ambele maluri ale netăcutului Trotuș, sat în care e și șeful străzii de la hotar, amintire și acesta a vechii stăpâniri și așezări aici a Cumanilor.

„*Moinești*, mic sat și piață către Răsărit, cam un ceas de parte de Comănești. Aici se scoate catran lichid, cu care Moldovenii își ung bucelele roților și căpătăiele osiilor la căruțe și trăsură, împiedecând astfel aprinderea lor din frecarea iute și puternică. Se scoate și de cel tare, care e ozocherita.

15. Neamțu.

«E la Miază-noapte de județul de mai sus și se atinge la Apus cu Ardealul. Aici se află Ceahlăul, cel mai înalt munte al Moldovei și poate al României întregi. Aici se văd și stânci mari.

«*Piatra* (*Κιάτσα*), târg, reședința Ispravnicilor, într'un loc închis de toate părțile, pe stânga Bistriței. Drumul de aici până la Roman sau Bacău e în loc șes, căci câmpia în care se află Romanul și Bacăul se prelungește până la Piatra, ba încă și de la Ocna până la Focșani. Dar cine merge la Ocna, de la ori care din cele două târguri de mai sus, e nevoit să treacă odată și de două ori culmi sau dealuri mari pe care suie calea, având de amândouă părțile câte o râpă mare. Se poate umbla pe aici călare ori cu căruța, dar drumul e greu de umblat; și de nevoie merg câteodată unii, gândindu-se cu groază la ce s'ar putea întâmpla.

„*Târgu-Neamț*, sat și piață, pe pârâul numit Neamțu. Mai sus de pârâu, nu departe, într'o poiană, e mănăstire, unde sunt călugări mai mulți de patru sute. Dar, pre legea mea, nu trăind ca pustnicii, ci negustorind (*μὰ τὴν ἀλήθειαν, οὐ μονάζοντες, ἀλλ' ἀγορίζοντες*). De asupra Târgului-Neamț este și o veche cetate, pe o coastă de munte, de multă vreme încă începând a cădea în ruine, pustie.

16. Suceava.

„Județ d'asupra celui de mai sus, însemnat încă în Moldova, de și partea lui mai mare a fost trecută Casei austriace, în anul 1774. E în partea de Miază-noapte Apus a Moldovii.

„*Fălticeni*, târg, reședința Ispravnicilor, nu departe, spre Apus, de orașul Suceava.

„*Burdujeni*, sat mic și piață aproape de Suceava, spre Răsărit, în stânga râului Suceava.

17. „Cele următoare sunt în Moldova austriacă numită Bucovina.

„*Suceava*, oraș mic, înainte vreme cu mult mai mare, Capitală a Moldovii și Scaun al Domnilor, în loc deschis și muntos și în aer sănătos, pe malul drept al râului cu acelaș nume. Armeni ca la 800 de familii sunt aici și Evrei ca la 200.

„*Târgu-Siretului*, târg pe râul Siret. În vremea de demult, mai înainte de Domniile români, oraș al Cumanilor și Românilor și se păstrează încă multe ruine, urme ale marelui oraș de odinioară.

„*Cernăuți*, orașel, ca la un sfert de ceas departe de Prut, reședința a Ocârmuirii austriace în partea Moldovii trecută Austriei.

XIII.

Județele Țării-Românești.

(Pp. 165 -- 177).

«La Apus de partea de Miază-zi a Moldovei se desfășura Țara-Românească, de-alungul Dunării, care o desparte, la Miază-zi, de Bulgaria, la Miază-noapte având Ardealul și la Apus iarăș Dunărea și Banatul, căci Dunărea, care mărginește la Miază-zi Țara-Românească, formează aici arcu unu cerc mare.

«Incepând așa dar de la Răsărit și mergând către Apus, avem următoarele 17 județe. Țara-Românească propriu zisă se împarte în Țara-de-sus și Țara-de-jos.

În Țara-de-jos.

1. Râmnic.

»Râmnicul sau Slam-Râmnic are la Răsărit Moldova, la Miază-noapte Ardealul, la Miază-zi Ținutul Brăilei și la Apus județul Buzău.

»*Focșani*, oraș, reședința Ispravnicilor.

»*Râmnic*, târg, pe stânga râulețului sărat cu acelaș nume, în șes, pe drumul cel mare către Rusia.

2. Buzău.

»Județul acesta are la Miază-noapte Ardealul, la Răsărit județul Râmnic, la Miază-zi Ialomița și la Apus Săcueni.

»*Buzău*, oraș, Episcopie, reședința Ispravnicilor, pe dreapta râului cu acelaș nume.

3. Săcuieni.

»Are la Apus județul Prahovei, la Miază-zi județul Ialomița și la Miază-noapte Ardealul.

»*Bucov*, sat și reședința Ispravnicilor, așezat într'o prea frumoasă câmpie, având în fața ei vestitele dealuri cu vii.

4. Prahova.

»Se hotărăște la Apus cu județul Dâmbovița, la Miază-zi cu Ilfovul și la Miază-noapte cu Ardealul.

»*Ploești*, oraș, într'o câmpie frumoasă, pe părâul Dâmbov, ca la o jumătate de ceas de Bucov. Aici stau Ispravnicii. Ploești este al treilea oraș al Țării-Românești.

«*Târgșor*, târg, nu departe de Ploești.

«*Câmpina*, târg, antrepositul mărfurilor ce se aduc de la Brașov în Țara-Românească.

5. Ialomița.

«Are la Miază-noapte județul Buzău și Săcuieni, la Miază-zi și Răsărit Dunărea și județul Râmnic, la Apus județul Ilfov. E locuit de oameni puțin, dar multe animale pasc într'însul.

«*Orașul de-Floci*, târg, nu depărte de gura Ialomiței, odinioară oraș însemnat pentru negoț.

«*Urziceni*, târg, reședința Ispravnicilor.

6. Ilfov.

„Județ care ține cu o parte mai mare de Țara-de-jos și cu una mai mică, la Apus de Curtea domnească din București, de Țara-de-sus.

«*București*, — cuvîntul tradus înseamnă orașul bucuriei (Χαράς πόλις) — oraș mare, cu mulți locuitori, după Constantinopole cel mai mare din Turcia europeană. Locuitorii săi, peste 80.000 și, prin urmare, mai mulți de cât îndoitul populațiunii Iașilor, capitala Moldovei. E cel d'întâi din România. Curge printr'însul râul Dâmbovița și orașul propriu zis e așezat pe stînga, iar palatul cel nou și Mitropolia, care se află pe un deal, cu o poziție de toată frumusețea și oare cum în mijlocul orașului, sunt pe dreapta.

«București e așezat într'o mare câmpie, care se întinde până la Dunăre. Acest oraș a fost clădit de Mircea-Vodă, pe la sfârșitul veacului al 14-lea și, până la sfârșitul celui al 17-lea, aici *iernau* numai Domnii, petrecându-și vara la Târgoviște, care avea o poziție mult mai prielnică și mai plăcută. Deatunci însă își petrec și iarna și vara în București, părăsind cu totul Târgoviște.

S'au clădit și Bucureștii ca și Iașii. Amândouă orașele au fost podite cu grinzi, în cât pe o iarnă umedă și vara, pe ploile cele repezi, totul e plin de noroi și murdărie.

«Belșugul și ieftinătatea celor pentru traiu sunt cu mult mai mari aici de cât în Iași, și pânea e mai curată și mai ieftină. În deobște toate lucrurile de mâncare sunt mai ieftine de cât în ori ce alt oraș din Europa. Clima fiind aici mai blândă de cât în Iași, și fructele sunt mai multe și mai bune aici și legumele, în piață, mai felurite, mai din belșug și mai ieftine cu mult. Ceapă, praz, usturoi, lăptuci, spanac, sfeclă, varză, ridichi, țelină, morcovi, napi, dovleci și altele, mari cantități și câte un braț întreg puteai cumpăra pe bani de nimic, cu câți-va ani mai înainte, când și noi am petrecut acolo.

«Boierii Români (din Țara-Românească) sunt și mai pricepuți de cât Moldovenii la izbândirea și ieftinătatea tocmelilor. Dar să nu se tulbure de loc auzind cuvîntul de Român. Ar trebui mai de grabă să se fâlească de cât să se rușineze cu numele poporului. Să se rușineze însă, dacă vor cu tot dinadinsul a se rușina, că nu știu

că *Român* este numele poporului lor; și, dacă nu-l primesc, se arată vădit a fi străini, veniți din afară. Să se rușineze, auzind că fac parte din poporul marelui Traian!

«*Gherghița*, târg mic, când mergi dela București la Focșani.

In Țara-de-sus.

7. Dâmbovița.

«*Județ*, având la Răsărit Prahova, la Miază-zi Ilfov, la Apus Vlașca și Muscelul și la Miază-noapte Ardealul.

«*Târgoviște*, oraș, reședința Ispravnicilor, mai înainte Capitala Țării-Românești, pe Ialomița, în dreapta, nu departe de Dâmbovița, într'o foarte plăcută câmpie, mai încoace de picioarele Carpaților.

8. Vlașca.

«Are spre Răsărit județele Ilfov și Dâmbovița, spre Miază-zi Dunărea, spre Apus Teleorman și spre Miază-noapte Argeș și Muscel.

«*Găești*, sat, unde locuiesc Ispravnicii.

9. Teleorman.

«Se hotărăște la Miază-zi cu Dunărea, la Apus cu județul Olt, la Miază-noapte cu Argeșul și la Răsărit cu Vlașca și cu raiaua Giurgiului.

«*Roșii-de-Vede*, târg, reședința Ispravnicilor, pe pâraul Vede.

10 Muscel.

«*Județ* muntos, având la Miază-noapte Ardealul, la Răsărit județul Dâmbovița, la Miază-zi județele Vlașca și Argeș și la Apus județul Argeș.

«*Câmpu-Lung*, târg, reședință a Ispravnicilor, cel dintâi Scaun al lui Negru-Vodă (πρώτη καθεδρα τοῦ μέλανος βοεβόδα) și întâia Capitală a Țării-Românești.

11. Argeș.

«Se mărginește la Miază-noapte cu Ardealul, la Apus cu Vâlcea și cu râul Olt, la Miază-zi cu județele Vlașca și Teleorman.

«*Pitești*, oraș așezat într'o câmpie foarte plăcută, nu departe de râul Argeș, reședință a Ispravnicilor.

«*Curtea-de-Argeș*, târg, al doilea Scaun al lui Negru-Vodă, unde e și îngropat.

12. Oltul.

«*Județ* mărginit spre Apus de râul cu acelaș nume, la Miază-zi de raiaua Turnului, la Răsărit de județul Teleorman și la Miază-noapte de județul Argeș.

«*Slatina*, târg mare, pe stânga Oltului.

Județele oltene ale Țării-Românești.

13. Vâlcea.

«Invecinat la Miază-noapte cu Ardealul, la Apus cu Doljul și cu Gorjul, și la Răsărit cu Romanaii.

«*Râmnic*, târg pe malul Oltului, întâia Episcopie a Țării-Românești, reședință a Ispravnicilor.

14. Romanaii.

«Se întinde sub Vâlcea, din fața Slatinei până la Dunăre, în fața Nicopolei.

«*Caracâl*, târg și reședință Ocârmuitorilor.

«*Islaz*, sat, piață, depozit de sare, în fața Nicopolei.

15. Dolj.

«Județ mic, având la Miază-noapte Vâlcea și Gorjul, la Răsărit Romanaii, la Apus Mehedinții și la Miază-zi Dunărea.

«*Craiova*, lângă râul Jiul, pe stânga, reședință mai înainte a Banului, acum a loc-țiitorului său, care se trimete aici de către Voevod. E locul unde stau Ispravnicii. Craiova e oraș neînconjurat de zid, ca toate orașele Țării-Românești și Moldovei.

16. Gorj.

«Județ care se cheamă și Jiul-de-sus, spre deosebire de Jiul de-jos sau Doljul. Are spre Miază-noapte Ardealul, spre Apus Banatul, spre Miază-zi Mehedinții și spre Răsărit Vâlcea.

«*Târgu-Jiului*, târg mic, unde locuiesc Ispravnicii.

17. Mehedinții.

«Ocupă partea cea mai de Apus a Țării-Românești, mărginit de Dunărea sârbească și bulgărească, la Apus și Miază-zi, având către Răsărit Doljul, către Miază-noapte Gorjul și către Apus și raiaua Orșovei și Banatul Temișoarei.

«*Cerneți*, sat nu departe de Dunăre și de Orșova, reședință Ispravnicilor.

«Nu mult mai încolo de acest sat era și Turnul sau Cetatea lui Sever și podul de lemn al Împăratului Constantin-cel-Mare, care s'au ridicat, se pare, de către Sever, când a pornit asupra Goșilor, și s'a numit locul Severin și s'au atribuit apoi lui Constantin-cel-Mare, proclamat Împărat. Turnul era înainte vreme reședința Banilor.

«*Câmpu-Severinului*, sat la capătul câmpiei, lângă amintitul turn.

«*Strehaia*, mănăstire întărită, clădită pe o măgură de către mult vestitul Mihai-Vodă, locuința sa pe când cârmuia țara, înainte de a ajunge Domn.

«Aici sunt cataractele Dunării, între Vidin și Palanca Serbiei.

Ținuturile Tureilor.

(Pp. 177--179)

1. Orșova.

«Cetate și locul dimprejur, între cele două Banate, lângă râul Cerna, hotarul Banatelor. *Orșova-veche* este pe malul Dunării și ține de Casa Austriei; cea *nouă* în insula din față și e și cetate anevoe de luat.

2. Turnu.

«Ținutul acesta e cuprins între județele Olt și Teleorman și între Dunăre și râul Olt. El cuprinde și sate românești.

«*Turnu*, târg, cetate așezată la vărsarea Oltului.

3. Giurgiu.

«Ținut cu mult mai mare de cât cel d'înainte, cu multe sate românești.

«*Giurgiu*, târg și cetate puternică, vestit pentru marile vărări de sânge din războaiele trecute. E așezat în fața Rusciucului, 12 ceasuri departe de București.

4. Brăila.

«Ținut între Țara-Românească, Dunăre și Moldova.

„*Brăila*, oraș, cetate pe Dunăre, mai înainte mult mai mare negoț făcând de cât acum, hotărât din pricina neorânduclii, nesupunerii și îngâmării locuitorilor, care aduc multă vătămare și Galaților din apropiere. Ar putea fi, fără neorânduiala lor, cu mult mai neguțătoresc și cu mult mai locuit“.

Șapte pagini ce urmează (178—186) cuprind lămuriri asupra veniturilor și cheltuelilor din țările noastre. Autorul socoate, cu drept cuvânt, că e bine să dea cetitorului și în această privință o scurtă privire. El vorbește aici prin urmare despre tribut, despre bir, despre celelalte venituri și despre cheltuelile Domniei, și în Țara-Românească și în Moldova.

Lucrurile fiind destul de cunoscute, nu e nevoie să le mai reproducem. Reținem observațiile cu care-și încheie Philippide acest scurt capitol:

„Dar nu lipsesc abuzurile, și mai cu osebire în timpurile noastre filosofice, în care moliciunea e în floare, mai nimicitoare obștiilor de cât chiar ciuma, și tributul se urcă uneori de două ori și mai bine, părănd că se scade. Și apoi dările, urcate la licitație prin concurență, de către negustorii de dări, și în Țara-Românească și în Moldova, se vând cu mult mai scump. Ocenele Țării-Românești am auzit că s'au vândut mai înainte pe 700.000 de groși și altă dată încă și mai mult, și darea vinului în Moldova s'a vândut odinioară pe 360.000“.

XIV.

Județele Banatului.

(Pp. 186—190).

„Ținutul României cuprins între Dunăre, Tisa și Mureș se numește Banat, de la generalii, numiți și Bani, așezați aici pentru paza hotarelor. I se mai zice și Banatul Timișoarei, spre deosebire de Banatul Craiovei. Acest Ținut a fost supus odinioară Romanilor, cari au ridicat și cetăți în partea de Miază-zi și Apus și a fost locuit mai înainte de Iazigi, pe cari i-a supus Decebal. După Romani l-au avut Goții, Hunii, Gepizii și în urmă Avarii. Aici s'au cuibărit vestiții hoți Scamarii — Σκαράρτοι — strămutați din părțile de peste Dunăre și având într-o cetate cuibul prădăciunilor și, folosindu-se de acest loc întărit, prădau locurile din prejur și se năpustiau asupra cetelor întregi de Avari. Biruind în urmă Avarii și luând cetatea, Scamarii s'au sălășluit în munții, în pădurile și celelalte adăposturi ale Banatului, supărând multă vreme înprejurimile, până când Avarii îi nimiciră cu desăvîrșire.

„După aceia Crum, biciul Constantinopolitanilor, pe la începutul veacului al 9-lea, supuse Banatul, apoi eroul Maghiarilor Tuhut, și în urmă ajunse provincie nemijlocită a Ungurilor. A fost în urmă trecut Turcilor. Iarăși îl ia regele Ungur, se cărmuește câțva după întocmirile Austriei și în urmă se unește din nou cu Ungaria.

„Cinci sunt județele: cel de Miază-noapte, de Răsărit, de Miază-zi, de Apus și de mijloc. Această împărțire și cea după ape și munți e cu mult mai bună, ca firească și statornică și mai lesnicioasă, de aceia trebuie folosită înaintea altora, întemeiate de cele mai multe ori pe neștiință și închipuire.

1 Județul de mijloc.

„*Timișoara*, oraș și cetate mult vestită prin întărirea ei geometrică, lângă râul Bega, între bălțile care sunt din revărsările lui; căci înprejurimile orașului sunt udate de toate părțile de râuri.

„*Sf. Andrei*, târg, *Ceacova*, târg; *Oravița*, târg, unde sunt și arămării.

2. Județul de Răsărit.

„*Lugoș*, orașel, pe drumul cel mare de la Viena la Sibiu.

„*Caransebeș*, târg, depositul odinioară al mărfurilor ce se aduceau de peste Dunăre în Ardeal. Episcopul ortodox al Caransebeșului locuiește la *Virșet*.

„*Mehadia*, cetate mică, la hotarele Țării-Românești, pe râul Cerna, care mărginește cele două Banate.

3. Județul de Miază-zi.

„*Marecbila*, înainte vreme cetate romană, lângă Dunăre ¹⁾, care se îngustează mult aici. *Pescabara* (Πεσκαβαρα), odinioară cetate romană ²⁾. *Noua-Palanca*, lângă vărsarea Carașului în Dunăre; *Tricule*, lângă Dunăre; *Noua-Moldovă*, târg, pe o înălțime, având în față o parte mare din Serbia; *Moldova*, orașel lângă Dunăre.

4. Județul de Apus.

„*Becigherec*, târg.

5. Județul de Miază-noapte.

„*Lipova*, cetate mică lângă Mureș; *Aradul-nou*, de asemenea.

XV.

Județele Ținutului Ghiula.

(Pp. 190—201)

„Ghiula e partea României care se întinde de la Carpați și de la izvoarele Tisei, unde este și Maramureșul, pâna la Ung și Mureș, în cât are la Miază-noapte și la Răsărit Munții Carpați, la Miază-zi o parte a Moldovii, Ardealul și Banatul, iar la Apus Ungaria, de care se desparte prin riurile Ung și Tisa“. De aici au pornit Dacii și au cuprins cealaltă parte a României, „pe atunci Getia“.

Philippide face aici un istoric al neamurilor ce s'au perindat prin aceste Ținuturi: Goți, Huni, Gepizi, Avari. Vorbește apoi de stăpânirea Chazarilor și, după aceea, de a Bulgarilor, care-și aveau „reședința capeteniei lor la Muncacs“.

Pe când stăpâniau Chazarii dincoace de Dunăre, lămurește Philippide, și-a propovedit aici Chiril Evangelia, și de atunci s'au creștinat „în deobște“ Românii, „căci erau și mai înainte unii inițiați în această credință“. Pe vremea aceea și „Bulgarii primiră creștinismul de la Metodiu, fratele lui Chiril“. „Din acel timp deci toți Românii erau creștini, alipiți de Biserica răsăriteană, veche, ecumenică și nici odată nu s'au mai desfăcut de dânsa“. Iar dacă unii, prieteni ai linguşirii și vrămași adevărului, au publicat, „bârfind“, „că toată România a trecut la dogma Apusului“, nu e de mirare; „ci mai de mirare e că oameni, de alminterea respectabili pentru învățătura lor, se fac ecoul acelor minciuni și pe Românii autohtoni, ai țării, locuitorii pământeni și cu mult mai numeroși de cât toate neamurile străine, popor sădit de marele Traian, îi desprețuesc și de nimic îi cred, nesocotind în chip barbar plugul și băta de cio-

1. Contra Margum?

2. *Falialis* din *Tab. Peutling.*

han, speriați prostește de săbii și lănci, de arme de foc și de șerpuitul toiag al Solului; iar pe unii străini, de mai puțină băgare în seamă vrednici, în mare cinste îi pun. Să nu se indigneze cineva cu drept cuvânt văzând pe Büsching (Μπίσσιγγ) geograful, de alminterea bărbat distins prin învățătura sa și prin scrierile ce ne-a lăsat, — numind pe Românii din Ardeal străini și de nici un preț socotindu-i? Iar un altul, spunând că Sașii sunt de 25 de ori mai mulți în Ardeal de cât toți ceilalți locuitori la oaltă, vrednic e acesta a se numi istoric, când nu cunoaște de fel Alfabetul istoriei“?

După Chazari și Bulgari, vin Ungurii, rătăcitori prin locurile aceste, până ce sub „Voevodul Tuhut“, cuprind Banatul și Ghiula.

Românii din părțile Ghiulei, „cei mai mulți, dacă nu toți“, au fost „siliți împotriva lui Hristos“ a se desface de vechea lor credință ortodoxă și a se uni cu Legea din Apus.

Ca și mai înainte, autorul preferă și aici „împărțirile firești“. Luând apele drept hotar, înseamnă, începând de la Miază-noapte, județele următoare:

1. Județul de peste Tisa.

„Acest județ cuprinde părțile din dreapta și de Miază-noapte ale Tisei, întinzându-se până la Ung spre Apus și până în Carpați către Miază-noapte și Răsărit.

„*Hust*, cetate tare, așezată pe stâncă și mai tare, d’asupra târgului cu acelaș nume, lângă vărsarea râulețului în Tisa, în Maramureș. De aici, se zice, Bogdan sau fiul său Dragoș se coborî în Răsăritul României și, dobândind Cumania-Neagră, întemeie Domnia Moldovii.

„*Körösmező*, târg, spre răsărit de Hust, lângă izvoarele Tisei.

„*Muncacs*, oraș pe malul drept a Latorcei, spre Miază-noapte Răsărit¹⁾ de indoitura Tisei.

„*Ungvár*, oraș la Miază-noapte de îndoitură, pe malul stâng al Ungului.

2. Județul de dincoace de Tisa.

„Are, spre Răsărit, o parte a Bucovinei și Carpații, spre Miază-zi o parte a Bucovinei și Ardealul și râul Crasna.

„*Sighet*, târg pe stânga Tisei, în Maramureș.

„*Vișeu*, târg lângă Tisa.

„*Baia-Mare*, oraș, la Răsărit de râul Someș, lângă hotarul Ardealului, unde e și hereghie (χρυσονομήσιον), pentru aurul ce se află pe acolo.

„*Baia-Spie*, târg mare, către Răsărit și aproape de orașul de mai sus.

„*Sătmar*, oraș, pe dreapta Someșului.

„*Német*, târg, aproape de Sătmar.

1) Greșit la autor «Miază-noapte Apus».

3. Județul Crasna-Crișul.

„Se cuprinde între Crasna, Tisa și Crișul de Miază-noapte.

„*Marghita*, oraș la Miază-noapte de Criș.

„*Debrefin*, oraș mare, foarte locuit, neîntărit cu ziduri, în mijlocul Județului, într'o câmpie foarte largă, întinzându-se peste douăsprezece ceasuri de toate părțile orașului.

4. Județul dintre Crișuri.

„Cuprinde locurile dintre cele două Crișuri și Ardeal.

„*Oradia-Mare*, cetate vestită, oraș în mijlocul județului, lângă Crișul-de-Mijloc..

„*Ghiula*, oraș, lângă Crișul de Miază-zi, la Apus Miază-zi de Oradia-Mare.

5. Județul Crișul-Mureșul.

„Acest județ închide locurile dintre Ardeal, Mureș, Tisa și Crișul de Miază-zi.

„*Arad*, cetate și oraș pe Murăș, la Miază-noapte de Timișoara.

„*Cenad*, oraș pe Mureș, la Apus de Arad.

„*Măcău*, târg la Apus de Arad.

„*Vașarheiu*, oraș lângă Tisa.

XVI.

Județele Ardealului.

(Pp. 201 — 223.)

Autorul face la început un scurt istoric al împrejurărilor politice și, mai cu seamă, religioase ale Ardealului, care, supus de Regii maghiari, a avut totuși o cârmuire de sine, sub Voevozi. Intinderea Reformei printre Sași, la începutul veacului al 16-lea, ocupă câteva pagini. Se schițează prigonirile „Latinilor“, stăruința Sașilor în luteranism, din care nu lipsesc minunile, împrejurările de sub Domnia lui Ioan Zápolya și a lui Sigismund, trecerea acestuia la „dogma monadiștilor“ și silințele sale zădărnice de a o răspândi printre supuși.

În această frământare pentru lege a neamurilor străine, „Românii noștri“, spune Philippide, „în vinele cărora curge, cum se zice, lapte, au fost privitori cu totul liniștiți, ca la teatru“. Unii, tărăși poate de năvala puternică a timpului, s'au înduplecat, „căci vedem, în adevăr“, adaugă dânsul, „și sate românești, vr'o două sau trei, care au trecut la dogma cea nouă și preoții săvârșind slujba în biserici și ținând obișnuitele predici în românește“. Dar sub Maria Theresa, „lăsată femeiește în voia ticăloșilor de călugări latini din jurul ei“, Românii, ca și ceilalți ortodoxi, „prin toate chipurile au fost siliți, neomenos, a se desface de la sânul

vechei și obștei biserici.“ „Astfel așa dar“, observă ortodoxul și umanitaristul care era într'însul, „în vremile cele barbare Români, cârmuiți mai cu înțelepciune și mai omenos, iar în cele zise filosofice mai barbar și mai neuman jicniți, se despărțiră mulți și fură smulși cu sila de la biserica lor părintească.“ Dar o bună parte dintr'aceștia, pe vremea „marelui și iubitorului de umanitate Iosif“, au aruncat dogma ce primiseră în silă și s'au întors din nou la sânul vechii lor Biserici.

Supt Báthory, renumit „pentru înțelepciunea lui politică, pentru adâncimea minții și mărinimia lui“, Ardealul a fost când supt Turci, când supt Impăratul Austriei. În sfârșit, când Turcii au fost asvârliți din părțile Dunării de mijloc, țara a fost supusă Regelui ungar, păstrându-și însă Voievodul și, în cele din urmă, ajunge provincie ungurească. Iarăși se desparte însă și se proclamă neatărnată, supt Casa de Austria.

Ni se citează apoi cele scrise de Halkondylas cu privire la Ardeal. „Ardealul acesta se întinde de la Munții Brașovului până în Pannonia, toată țara dincoace de pădure fiind. Orașe nu puține sunt în această țară și Metropola lor se chiamă Sibiiu. În unele părți se vorbește limba panonică (ungurească) în altele cea dacă (românească), și supt Regele ungar fiind această țară, ea primește Domn, pe care-l așează Regele Ungurilor. Orașele sunt autonome și se cârmuiesc de Capitala Sibiiu. Asupra acestui oraș veni, trecând Dunărea, Mezzet, șeful oștirii turcești din Europa — sub Murat al II-lea, — ca să-l împresoare și, ajungând aproape de dânsul, își puse tabăra. Atunci, pe când asedia orașul, rănit de o săgeată, muri, și oastea fu pusă pe goană de către Ardeleni.“

Ardealul e așezat aproape „în mijlocul României“, mai aproape de hotarele de Miază-noapte de cât de celelalte și e „Ținutul cel mai înalt“ al său; într'adevăr, „dintr'însul coboară la vale râurile în toate celelalte părți ale României.“ Autorul repetă aici, pe scurt, toate cursurile de apă ce pornesc din Ardeal.

Impărțirea în județe o face ca și pentru celelalte Ținuturi, din punct de vedere fizic, folosind apele de hotar. „Coborându-ne de la Miază-noapte la Miază-zi, avem județele următoare:

1. Județul de peste Someș.

„Cuprinde părțile din Ardeal de la Miază-noapte de Someșuri până la hotarele Ghiulei. Cele două Someșuri se deosebesc după numirile de mic și mare, curgând cel mare de la Răsărit, cu izvoarele nu departe de ale Neagrei și Bistriței, cel mic de la Apus și amestecându-se unul cu altul.

„Crasna, târg în Apus, pe stânga râului cu acelaș nume.

„Satu-Mare (Ναγυράλο), târg la Apus de Crasna.

„Jibău (Σιμπόν) târg pe Someș.

„Dej, târg ceva mai jos de confluența celor două Someșuri, pe stânga.

„Chioar (Κοβάρο) și Lăpuș (Λεπόρος) târguri la Miază-noapte.

„*Rodna*, târg la Răsărit Miază-noapte, nu departe de izvoarele Dornei, Bistriței moldovene și de hotarele Moldovei austriace, lângă Someșul-Mare, aproape de trecătoarea din Moldova în partea de Miază-noapte a Ardealului.

2. Județul Mureș-Someș de Răsărit.

„Acesta se desparte de cel de mai jos printr'o linie dusă de la confluența Someșurilor la Mureș. Iar cellalt punct sau semu pentru despărțire sunt lacurile dintre confluența Someșurilor și Mureș, în lungime.

„*Bistrița*, oraș al Sașilor, la Miază-noapte și Răsărit de Cluj, pe dreapta râului cu acelaș nume, ce se varsă în Someș, pe partea stângă. A fost clădit în 1206.

3. Județul Mureș-Someș de Apus.

„*Cluj*, Kolozsvár, Claudiopolis, Klausenburg, -- nu te apucă ameteala de astfel de cuvinte ieșite din închipuită înțelepciune, din fumuri și josnică iubire de sine? Oraș, astăzi Capitala Ardealului, întemeiat de Sași (la 1178), într'o vale foarte frumoasă, lângă Someșul-mic, pe stânga, împresurat de ziduri și întărit din distanță în distanță cu turnuri, ca și celelalte orașe în Ardeal. Dar nici un oraș nu e de numit întărit și destoinic de apărare, întăriturile cu totul în părăsire fiind și socotite zădarnice, căci nu mai e acum teamă, ca mai înainte, de năvălirile Tătarilor și Turcilor. Și sunt unele ale căror ziduri au început a putrezi. Ungurii antitriadiști sau monadiști, cari au avut odinioară puterea în Ardeal și sunt mai instruiți de cât ceilalți, au aici o biserică mult prea frumoasă.

„*Gherla* (Γερμένον ολίον), târg al Armenilor, la Miază-noapte de Cluj.

„*Turda*, târg la îndoitura râului Arieș, spre Răsărit și Miazăzi de Cluj.

„*Teaca* (Τέζα) și *Cojocna* (Κολόζ), târguri.

„*Alba Iulia* (Παλαγγράδι) oraș, cetate pe dreapta Mureșului, tarapană de argint, la Miază-noapte de Sebeș, la Miazăzi de Cluj, într'un loc deschis, dominând câmpii prea frumoase, înconjurată de dealuri împădurite.

„*Vurpăr* (Μπορμπεράν), târg în fața *Vințului* de mai jos.

„*Baia* [de Criș], *Brad*, târguri la Apus, pe Criș.

„*Abrud baia*, târg, unde se află mine, în mijlocul județului.

„*Zlatna*, târg într'o poiană încântătoare, unde altă dată erau bogate mine de sulfură de argint viu, cunoscute și Dacilor și Romanilor și căutate atunci mai mult de cât acum, fiind și mai aducătoare de câștig. Românii cinstesc locul acesta pentru vechimea și pentru minele lui.

„*Trăscău* (Τρασκόν), târg, pe o înălțime, renumit pentru sulfura de argint.

„*Teiuș*, târg lângă Mureș, nu departe de vărsarea Târnavei.

4. Județul Olt-Mureș de Răsărit.

„*Mediaș*, târg săsesc, pe stânga Târnavei-Mari (de Miază-zi) la Răsărit și Miază-noapte de Sibiiu. A fost clădit la 1146.

„*Șighișoara*, Schässburg, oraș săsesc, pe stânga Târnavei-mari, la Răsărit de Mediaș. S'a întemeiat la 1198.

„*Odozhei*, târg al Secuilor, la Răsărit de Șighișoara.

„*Reps (Cohalm)*, târg săsesc, la Răsărit Miază-zi de Șighișoara, nu departe de Olt.

„*Chezdi-Vaşarheiu, Canda (?)*, târguri la Apus de Brețcu.

„*Cetatea-de-Baltă (Κοινωνοζάρ)*, târg pe stânga Târnavei-mici.

„*Slămnici (Στολτζενμποργ)*, târg la Miază-noapte de Sibiiu.

5. Județul Olt-Mureș de Apus.

„*Dobra*, târg nu departe de Mureș, la Apusul Ținutului, pe drumul ce merge de la Viena în Ardeal.

„*Deva*, târg, nu departe de Mureș, și cetate. Ca la trei ceasuri de aici se află mine de aramă.

„*Hațeg*, târg pe Streiu, în mijlocul Ținutului.

„*Vărhely (Gradiște)*, la Răsăritul Porții-de-Fer, pe dreapta Streiului, aproape de izvoarele sale, cam la Apus și Miază-zi de Hațeg, unde era odinioară Sarmizagetusa, capitala Daciei.

„*Orăștie, Szászváros*, târg al Sașilor, într'o foarte plăcută câmpie.

„*Vințul*, târg. Afară de Orăștie, toate maghiare.

„*Sebeș, Mühlbach*, târg cu zidurile dărăpănate, predominând Alba-Iulia. A fost clădit în 1150.

„*Miercurea, (Ροι ζιάρκ)*, târg între Sebeș și Sibiiu.

„*Sibiiu*, oraș, mai înainte Capitală, într'o frumoasă câmpie, înconjurat cu ziduri, pe râulețul cu acelaș nume. S'a ridicat în 1160.

„*Ocna-Sibiiului (Σαλτζμποργ)*, târg săsesc la Apus și Miază-noapte de Sibiiu.

6. Județul dintre hotare și Olt.

„Acesta cuprinde părțile dintre hotarele Țării-Românești, spre Miază-zi, ale Moldovii spre Răsărit și dintre Olt.

„*Făgăraș*, târg și cetate lângă ea, impresurată cu șanțuri, într'o câmpie foarte frumoasă, lângă Olt, pe care e aruncat un pod de lemn vrednic de văzut; căci printr'un singur loc între stâlpi, lung de vr'o cincizeci de pași și mai bine, curge Oltul. Mai are și alte spații între stâlpi, pentru scurgerea apei.

„Făgărașul era mai înainte Capitala stăpânirii românești din sudul Ardealului.

„*Codlea (Κετλία), Râșnov (Ρισσιάνον), Prejmer (Μεργαμάρ)*, târguri nu departe de Brașov.

1) Reussmarkt.

„Braşov, Kronstadt, oraş săsesc, înconjurat cu ziduri, cel mai neguţătoresc din Ardeal, închis între dealuri, având numai două ieşiri, între care se află o înălţime pe care e cetatea, care stăpâneşte şi intrările şi oraşul. A fost prădat în 1519 de către Petru, Domnul Moldovii. S'a întemeiat la 1203.

„Breţcu, târg departe cam la douăzeci de ceasuri de Braşov, la poalele muntelui, lângă hotarele Moldovii, în care intri pe aici, trecând muntele. Prin Breţcu curge Oituzul, râuleţ mic aici.

*

„Noi am spus aici „Judeţul dintre hotare şi Olt“, „Judeţul Olt-Mureş“ şi celelalte. Tu însă, prietene, dacă aceasta îţi miroase a sistemă, ca să nu zicem închipuită ştiinţă, zi, dacă vrei.: „Locurile cuprinse între hotare şi Olt“, „Între Olt şi Mureş se află cutare oraş, târg, mină, râu şi celelalte.“ Ori şi cum ţi-ai exprima cele cugetate, bine deosebind cele spuse, nouă ne este tot-una.

„În 1768 s'au numărat în Ardeal cătune, sate, târguri, oraşe, — într'un cuvînt obştii sau comunităţi 2351, dintre care 1602 sunt ale Ungurilor Ardeleni, 413 ale Secuilor, iar 260 ale Saşilor şi 76 ale Fiscului împărătesc.

„Dar auzind „oraşe“ în Ardeal, nu socoate că unele au o populaţie numeroasă ca Bucureştii şi Iaşii; mai trebuie, ca să fie astfel.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

„Aflându-ne în Braşov, ne spuneau cei d'acolo că acesta ar fi cel mai populat dintre oraşele Ardealului, şi n'avea nici pe jumătate cît Iaşii; în cît oraşele de mîna a doua ale Moldovii şi Țării-Româneşti par a fi mai populate de cît cele d'întîi din Ardeal.“

NOTES-UL DE INSEMNĂRI AL LUI SIMEON BARNUTIU

— 1849—1863 —

Publicat de G. BOGDAN-DUICĂ

Un urmaş al familiei a căreia cea mai frumoasă podoabă a fost S. Bărnutiu mi-a comunicat o cărticică cu însemnări scrise de acesta între 1849 şi 1863. Cele mai multe privesc anii 1849—1854.

Multe nu au nici o valoare ; de ex. însemnările de cheltueli pentru oteluri, mese, curăţitul cismelor etc. Dar destule sunt şi acelea care, de-aici înainte, vor fi citate ca probe istorice, ca sprijin la caracterizarea oamenilor epocii. Despre acestea pot zice că este chiar păcat că ştirile nu s'au publicat de mai de mult.

Le public eu ; fără comentariu, deoarece nu este nevoie de comentariu : istoricii vor culege suveran ce le va fi de folos ; iar publicul cetitor se va mulţumi cu o impresie generală şi cu reţinerea unor fapte, spuse în puţine cuvinte, în care sinceritatea şi autoritatea celui ce le spune străbat complete.

Caeţelul (tradiţional: Notes) are vreo 130 de pagini. (Numerotaţia am dat-o eu.) Are două începuturi, după cum îl înforcea autorul ; dela p. 1-95 merge drept ; dela p. 127-96, întors. Supt extrasele mele aşez totdeauna pagina.

Observe, însă, că nu am păstrat fonetica şi ortografia ; nici unele forme curioase de limbă, ca de ex. e însemnând şi, format din prescurtatea latinescului et. Eu public pentru istorie, nu pentru filologie. De-aceia public exact tot înţelesul, nu forme limbistice.

I.

Dint'un diariu a lui Laurianu.

1849

- 14 *Ianuarie* Am plecat dela Sibiiu la Viena cu Popasu.
 21 „ In Lugoj cu Mocioni și Patriciu Popescu.
 28 „ Am plecat din Semlin.
 4 *Februarie* Seara am ajuns la Agram.
 11 „ Am petrecut o zi în Viena. Am scris la Comitet.
 18 „ Ne-am întâmpinat cu episcopul Șaguna.
 19 „ Am fost aseară la Sina, cu episcopul.
 21 „ Am fost la ministrul Stadion până la 12 oare.
 22 „ Am fost la ministru Stadion în conferință, până la 12.
 23 „ Am ajuns în Olmutiu. Ne-am înștiințat la Grüne și Cordon.
 24 „ A doua oară la Grüne și m'am plâns la Cordon. Grüne ne-a dat de știre că mâne vom primi audiență la împăratul.
 25 „ Am fost la audiență și la prânz la împăratul.
 26 „ Am fost la vizită *in corpore* la ministrul Cordon.
 27 „ Popasu a plecat la Praga, la Ferdinand împ., noi la redacțiunea (?)
 28 „ Am scris memorialele noastre.
 2 *Martie* Am fost la Schwarzenberg cu Șaguna.
 3 „ Marorescu a fost a doua oară la Schwarzenberg.
 5 „ Am dat memorariul la minister.
 6 „ Am fost la Bruck și la Krausse.
 7 „ S'a publicat Constituțiunea.
 14 „ Am scris la comitet și Bălășescului.
 15 „ Episcopul a fost la împăratul; a dat ursoriu.
 18 „ Am venit (Laurian, Popasu) la Viena; am primit scrisori dela Bălășescu.
 20 „ Am primit scrisori dela comitet.
 22 „ Am fost la Schwarzenberg, Stadion, Bach, Kulmer și Bruck.
 23 „ Am dat ursoriu și dilucidațiune la Stadion, Bruck și Kulmer.
 24 „ Am fost la Thirfeld; a venit fama de luarea Sibiului.
 28 „ Ne-au venit știri de luarea Sibiului.

- 4 *Aprilie* Am primit scrisoare dela Suciul și Christianu.
- 9 „ Episcopul a fost la Kulmer, care a promis resoluțiunea.
- 17 „ A venit scrisoare cu polița dela Bellascu¹⁾.
- 21 „ Episcopul a plecat la Olmutiu; noi am consultat.
- 26 „ Am trimis memorandumul la Episcopul și am primit bani dela Eskeles.
- 28 „ Am primit îndărăt memorandumul.
- 29 „ Ne-am consultat pentru darea memorandumului.
- 30 „ Am primit îndărăt adresele la Gener. (?)
- 5 *Mai* Am primit scrisoare dela Baritiu.
- 8 „ Am primit scrisoare dela Bellascu.
- 10 „ Au sosit Pantazi, Christianu, Alexandru și Crișianu.
- 15 „ A venit Episcopul dela Olmutiu.
- 16 „ Au sosit Petru Mocioni și Cermena.
- 18 „ Bologa a plecat la București; am scris lui Baritiu, Bellascu și Adam.
- 19 „ Am ținut sedință cu Bănățenii, la Dobranu.
- 21 „ Am fost la Episcopul și i-am prezentat suplica pentru prinși.
- 25 „ Scrisoare dela Baritiu, a 4-a.
- 30 „ Adunare la Mocioni.
- 2 *Iunie* Adunare la Mocioni.
- 3 „ Am mers la Baden; am vorbit cu fratele lui Stadion.
- 6 „ Adunare la Mocioni.
- 9 „ Mocioni cu Cermena au fost la Bach.
- 20 „ Am scris lui Adam, Cost. Oltenișianu, Baritiu, Bărnutiu, Cipariu, Bellascu.
- 23 „ A sosit Bărnutiu.
- 26 „ Au primit răspuns Bănățenii dela împăratul.
- 27 „ Am ținut adunare la noi.
- 1 *Iulie* Am compus exculpațiunea la Schwarz(enberg).
- 2 „ Am ținut adunarea la noi.
- 5 „ Am fost la Schw(arzenberg) cu exculpațiunea.
- 6 „ Am determinat să meargă toată deputațiunea la miniștri, pentru rezoluțiune.

¹⁾ Bălășescu !

- 9 *Iulie* Am fost cu toți la Bach ; ne-a promis rezoluțiune.
- 10 „ Am decis să facem ursoriu la împăratul.
- 12 „ S'a cores ursoriul.
- 14 „ S'a consultat pentru episcopia Verșetului, s'a sub-
scris ursoriul.
- 18 „ Am fost la Wohlgemuth și la împăratul, la
Schönbrunn ; am dat ursoriul.
- 21 „ Au venit întrebările dela ministeriu, lui Mocioni.
- 23 „ A venit scrisoarea lui Bach episcopului.
- 24 „ Adunare pentru răspuns la scrisoarea lui Bach
și la Lloyd.
- 30 „ Reprezențațiunea se dă lui Bach (discurs gros).
- 31 „ Deputațiunea la Schmerling. Multe bune se promit.
- 1 *August* Episcopul a fost la Schwarzenberg.
- 11 „ S'a dat memorandumul contra Sașilor, exrebelilor, la
cancelaria statului, prin Dobranu.
- 13 „ Episcopul a fost la împăratul, la Schönbrunn.
- 14 „ La Bach ; la Thun.
- 19 „ Episcopul a plecat către casă, la 5 ore după amiazi.
- 25 „ Am fost la Thun. Au plecat Papiu, Crișianu, Pantazi.
- 27 „ Cererea pentru școale se compune.
- 30 „ Se lege *) în adunare.
- 1 *Septemvrie* Am fost la Bach și Bruck. Dobranu a luat cererea
pentru școale, să o dea lui Thun.
- 2 „ Am plecat către Transilvania, la 7 ore după amiazi.
- 3 „ Am noptat la Roiss.
- 4 „ Deseară am ajuns la Agram.
- 6 „ Am plecat dela Agram cu Mocioni Andreiu.
- 7 „ Noptat la Nova-gradisca unde a ajuns Banul
Iel(lachich).
- 8 „ Am noptat la Brod.
- 9 „ Am noptat la Ruma, Maior și *Barnutiu* la Mitrovecz.
- 10 „ Seara am ajuns la Fisell (* Rucavina).
- 11 „ Am ajuns la Foen, la Mocioni.
- 12 „ Pe prânz am ajuns în Temișoara.
- 15 „ Am plecat dela Temișoara, seara la 5 $\frac{1}{2}$ ore.
- 16 „ Prânzit la Lugoj ; noptat la Făget.

*) Cetește.

- 17 *Septembrie* Ajuns la Deva, seara, Solom (?)
 18 „ „ „ Mercurea.
 19 „ La prânz am sosit în Sibiiu.
 20 „ Am făcut vizită lui Wohlgemuth, lui Bach.
 22 „ Axente și Borer.
 23 „ A venit *Iancu*.
 15 *Octombrie* Au prins pe Puianu; l-au băgat în *Stockhaus*.
 25 „ Au prins pe Axente, pe Arpadi, și 3 alții, i-au adus la Sibiiu.
 27 „ Au dimis pe Erdelyi.
 1 *Noembrie* Au adus la Sibiiu pe Axente, *media die*.
 6 „ Au dimis pe Puian, Cassian, Manliu.
 17 „ Plecat către Viena; noptat în Sebeș.
 18 „ Prânzit în Orăștie; noptat în Deva.
 19 „ Prânzit în Dobra; noptat în Soborșin.
 20 „ Seara târziu, în Arad.
 22 „ Plecat către Solnoc.
 23 „ Noptat în Szarvas.
 24 „ Ajuns la Solnoc.
 25 „ Ajuns cu drumul de fer la Pesta.
 26 „ Plecat cu vaporul ¹⁾; am ajuns la Neudorf.
 27 „ La prânz în Komarom; vaporul stă pe loc, de ghiață.
 28 „ Ajuns la Szerdahely, la doctorul Schätz, Judeul.
 29 „ Ajuns la Pojon, la Schwarzer Adler; am trecut la Schwan ²⁾; masu acolo.
 2 *Decembrie* Plecat cu drum de fer la Viena; ajuns 1 ora.
 16 „ Am plecat la Tarand, în Saxonia, 7 $\frac{1}{2}$ -ore seara.

(Pagina 120—110)

II.

Viena.

Paginele care urmează sunt ale lui Bărnutiu. Sunt scrise când cu litere latine, când cu chirilică.

„8 Oct. 1850. Zice Dunca și Man că au fost la Chominski (autorul proiectului despre *desdaunarea iobagilor*), care le-a zis că acum n'are speranță să iasă bine cauza desdaunării.

¹⁾ El scrie: vaporea!

²⁾ De sigur: Oteluri.

10 Oct., 1850. Astăzi au fost la nunciul Papei : Dunca, Man, Ciupe și Laurian, pentru Siulutiu, ca să fie episcop. I-au primit prea bine ; le-a promis că va merge la Bach pentru Siulutiu ; a zis că chiar și Lemeny l-a comendat pe Siulutiu. Dacă au pomenit Laurian, cum am fost supuși Strigoniei pe nedrept, a zis că acum vrea împărăția să ne dea mitropolit neatârător dela Strigoni, ci numai dela Papa.

(Pagina 5).

16. 8. 850. Au fost Dunca și Man.

6 Decembrie, 850. După ce a venit Siulutiu aici în Viena, încă înainte de a fi numit episcop, a vrut să dea cerere la minister, ca să-i dea plata pe an și să administreze fiscul domeniul episcopesc. Însă l-a desfătuit secretarul Chominsky (un Ruteau din Galiția) prin Paul Dunca.

Înainte de denomi-națiune, m'am dus și eu la Siulutiu ; mi-a arătat scrisoarea ce eră să o dea, dar acum nu o dă, pentrucă l-au desfătuit niște oameni mari. M'am supărat tare văzând ce cugete rele are cu domeniul național. I-am spus lui Laurian ca să-l desfătuească ; a făcut. Dar Siulutiu, cu toate acestea, a dat scrisoare la ministru, cerând salariu în loc de dominiu, salariu pentru secretar, și alte. Ciupe a cercat la protocol și a aflat că în adevăr s'a dat scrisoarea.

Speriindu-ne de un atare pas, națiunei atât de stricăcios și periculos, am mers aseară, în 5 Decembrie, la Dunca și la Man Petru, cu Laurian, și am conclud ca Dunca și Man să meargă la Siulutiu ep. și să-i arate cât rău ar urma Românilor din acest pas : (că fiscul ar umplea cu Șvabi tot dominiul și pe Români i-ar alungă ; și alte rele pentru episcop, cler și națiune) ; nu are drept a înstrăina domeniul clerului fără știrea și învoirea clerului ; așa dar să-și tragă înapoi cererea.

Aceștia au fost aseară (în 5 Dec.) la Siulutiu și după ce i-au spus tot, el a răspuns : Acum m'am socotit altmintrele ; pentrucă am fost la minisrtu Bach ; și când i-am dat cererea, mi-a zis : „Pater !, asta nu se poate. (I. e. a se da dominiul pe bani), pentrucă e donațiune“. Apoi am vorbit cu primatele ; acesta încă mi-a zis că nu e bine a se înstrăina dominiul, zicând : „Episcopii mei nu-și dau dominiile, pentrucă hârtia astăzi are preț, mâine n'are. Deci iacă ce fortună astă dată pentru Români, căci s'a întâmplat de ministrul nu vrea să le strice în acest obiect ; dar de ar fi vrut, ar fi putut“. Oare până când vor fi Românii tot așa debili de minte și caractere

ca să asculte mai mult de străini decât de ai lor, pe care îi doare de Români!

Se spune că Siulutiu a cerut dominiul Cricăului, ca un suplement al veniturilor perdute prin ridicarea iobăgiei și a decimelor.

(Pagina 6—8).

9 Dec., 850. Mai alaltăieri a fost Siulutiu la ministrul Schwarzenberg; i-a recomandat să ajute pe națiunea românească, pentru că a făcut mult pentru tron în acest resbel. El a răspuns: „*Ja, das romanische Volk* (nu națiune) *hat sich ausgezeichnet.*“ După aceea i-a recomandat inteligența, zicând: Ce e drept, noi avem puțini inteligenți, dar cu atât mai vârtos se cade a se aplica aceștia toți la deregătorii, ca văzând Românii aceasta să aibă speme¹⁾. El a răspuns: „*Ja, euere Intelligenz ist eine gefährliche Intelligenz.*“

(Pagina 8)

17 Dec., 850. Heufler (un secretar ministerial) i-au străpus *brevi manu* episcopului Siulutiu un ABCDariu românesc compus de Ardreievici, capelanul episcopului neunit Hackmann, ca să-l judece, dacă se poate băga în toate școalele Românilor. Românii, cari sunt aici, i-au făcut observațiune episcopului, ca să nu se lase în desbateri asupra ABCDariului acum, când avem trebuință a lucra pentru universitate. Episcopul însă totuș nu vrea a lucra după această maximă, ci a făcut diatribă, ce e drept, nu lui Heufler, ci la ministrul deadreptul; după aceea, totuși, i-a spus lui Heufler că e lipsă de alte lucruri mai mult decât de ABCDare.

13 Ianuarie, 851. Zice D(obr)anu că a fost cu un proces la secretarul minist(erial) Stelzhammer, rugându-se ca să mijlocească a nu se supără Românii dela Lugoj cu limba ungurească. L-a întrebat pe S(tellzhammer), dacă zace în interesul guberniului a introduce limba ungurească? Răspuns: Asta nu. D(obr)anu: Dar cum m'oiu duce eu acum la referentele Beke, care e Ungur? La asta numai asta i-a zis: Rușii din Ungaria au dat rugămintă că vreau să primească limba germană, nu cea ungurească. De aici se înțelege ce-i.

(Pagina 9)

17 Ianuarie, 851. În 16 Ian., eri, ne-am întâlnit aici cu căpitanul român David Ursul dela 1. regim. român din Ardeal, care merge la Brünn, la reg. Prinz von Preussen. Cu Ursul e și

¹⁾ Speranță.

locotenentul Stoian, tot dela reg. 1. rom. din Ardeal, care e transpus la reg. Alexander. Până acum nu i-au transpus așa pe Români.

Din Ardeal spun că se fac multe nedreptăți Românilor. Pe Românii din munte i-au pârît Schiller, comisariu, că nu vor să dea cruci. Deci au trimis comandantul districtului, maior Imberce-vici (Croat) ca să cerceteze Ajungând comisarii în Albac i-au întrebat pe oamenii ce-i adunase: de ce nu vreau să dea cătane? Auzind aceasta, oamenii s'au mirat de o pâră ca aceasta, zicând că să-și iee câți vreau.

20 Ianuarie, 851. Dela Iancu 5 f.

Mai înainte	„	„	25 „
			30
			+ 10

27 Ianuarie, 851. Spune L. că după ce s'au dus dep(utația) și la M.-Sa în 1849, S-a¹⁾ au zis o cuvântare în care arată că cum au fost soarta n. r. (națiunei romanești) până acum și cumcă și-a dat cuvântul că se va îndreptă acum. M. Sa a întrebat: „Da de unde știți DVoastră că î(mpăratul) nu-și va țineă cuvântul?“ După aceea întorcându-se către ceilalți a zis: „DD! Între DV(oastră) se află oameni pernicioși.“

(Pagina 9—10)

În... Ian(uarie), S-a au scris comisarului B. ²⁾ pentru ca să-scoată audiență la înp(ărat), ca să meargă cu deputăciunea. În... i Ian(uarie) au căpătat răspunsul următoriu:

(Lipsește)

În Ian(uarie) deputăciunea a dat la Bach pețiciunile făcute către înp(ărat).

În zilele cele din urmă ale lui Ian(uarie) mă chiemă la sine Heufler, un secretariu ministerial; mi-a arătat că fiind în Ardeal 3 limbi, nu poate să se facă decât o universitate. Eu am reflectat că tocma din acest principiu cură necesitatea de a face trei. El a zis că finanțiile nu ajung.

A întrebat și deputăciunea de aici pe ce se întemciază și cu ce subsistență? Pe plenipotențe dela națiune, dela care are și sub-sistență.

¹⁾ Șaguna.

²⁾ Bach.

Așa dară (mă întrebă el) că peticiunea de adeunăzi pentru ridicarea unei facultăți filosofice-juridice e întemeiată pe această presupunere că și alte națiuni din Ardeal încă au asemenea facultăți? Eu am arăt(at) lui: Nu pe presupunerea asta, ci pe pofta națiunei de a avea acest institut național necesariu.

(Pagina 11—11-a).

În *Wanderer* (o gazetă de Viena) n.... 851 a eșit peticiunea Românilor dată pentru organizăciunea județelor. Contra aceștia scrie *Reichszeitung* (gazetă ministeriale) un articol batjocoritoriu de Români. În n. 30, 851.

Südslawische Zeitung încă împărtășește peticiunea sus pomenită, zicând că e energioasă și merită luarea aminte și părtinirea Slavilor meridionali. Vezi nr...

În... 851, căpitanul l-au chiebat pe *I(ancu)* și pe Fodor. După ce au compărut, l-au întrebat pe *I(ancu)* dacă vrea a accepe crucea au ba; *I—u* și-au dat dechiarăciunea și motivele pentru care nu poate accepe decorăciunea austriacă, iară cea rusească s'au dechiarat că o accepe.

În..., iară l-au chemat poliția, poftind a se dechiara numai în scurt, fără de a înșira multe motive, dacă primește decorăciunea au ba; iară au răspuns că nu o primește.

În... s'au dus *I(ancu)* nechiebat la poliție, arătând că stă lângă dechiarăciunea cea cu motivele, iară nu lângă cea scurtă, reflectând pe poliție, ca să o trămită aceea la ministeriu, ca să nu socotească cineva, că el nu accepe crucea pentru căci nu s'ar zice onorat pe sine și contemptoriu a donului împărătesc, ci numai din cauză că vrea ca mai întâiu să se decoreze națiunea cu împlinirea promisiunilor.

Poliția s'au pornit și asupra deputăciunei românești. L-a poftit pe Laurian să producă plenipotențe; au fost un vrav de plenipotențe la poliție. Asta e răspunsul la peticiunile cele multe!

(Pagina 11-a—11 b)

În 9 *Faur* 851, am fost chemat iară la căpitanul poliției de aici din Viena. Pe mine m'au întrebat: Cu ce titlă petrec aici? Am răspuns: Ca deputat tremis de națiune. Dar afară de aceasta cu ce te mai cuprinzi? Frecvânt prelecțiunile juridice în universitate, și în semestrul II voiui a mă imatricula ca student ordinaru, ca să continuez studiile care le-am început în Sâbiu. Pentru acel scop mi-au și trămis passu Ex. Sa. D. Guvernator. Nu știu că ai passu,

zise polițaiul; atunci vine altul și zice că trebuie să am negreșit pass de nou venit, îl aduse de față, în care stă scris că pentru studii mi se dă facultate a petrece în Viena. Însă cu toate aceste, polițaiul zice: Asta totuș nu e cauză necesară pentru care să rămâi în Viena. Totuși poți arăta lucru la consiliariul ministerial, căpitanul cetății, sau și la ministeriu.

După aceea l-au întrebat pe *Iancu*: Cu ce titlul petreci aici? Ca deputat național și în speție ca plenipotențiat în cauza Muntenilor cu pădurile.

După aceea l-au întrebat pe *Fodor*; a răspuns. Eu nu sîm deputat; fără am venit ca să continuez aici științele iuridice.

În urmă mi-au dat înainte *Laurian* doue documinte, unul cu care îl însărcinase ca să facă terminologia, altul mai de curînd, a ministrului *Thun*, pentru traducerea proiectului despre gimnasil în românește.

În urmă ne zise: Sînt silit să vă spui și D-voastră cum i-am spus eri canonicului *Țipariu*, că aveți poruncă ca în 8 zile să vă duceți din Viena la Ardeal.

Eșind de aici, eu m'am dus la *Weiss*, căpitanul cetății, rugându-mă să nu o aplice porunca asta la mine, ci să mă lase a continua studiile, dela care m'au împedecat revoluția și după aceea boale. Dar mai întâi i-am spus că de vr'o trei luni, de când m'am mai însănătoșat, am lucrat și eu împreună cu deputăciunea națiunii noastre. Auzind acest cuvînt, nici nu m'a lăsat să grăesc, ci mi-a lua vorba din gură și cu o mînie s'a sculat asupra mea, cum îndrăsnesc eu a vorbi de năciune; el nu cunoaște nicio năciune rom(ână), unde s'au făcut adunări naționale, ca să vă fie tremis deputați? În 1848 s'au făcut de două ori și de amîndouă orile ne-au îndatorat Românii ca să stăm de cauza națională până o vom scoate la cale; apoi de atunci ne-am însărcinat cu noue plenipotențe tot în acest lucru. Regimul n'are lipsă de d-voastră, de deputați ca aceștia; el își chiamă oameni în care are încredere și cu accia lucră, iară nu cu oameni de aceștiea, carii își vânează numai interesele lor și asupresc pe popor cu cheltueli ca să trăiască aici în Viena.

L-am reflectat că noi nu punem la nicio dare pe popor, nici nu s'au jeluït nimene contra noastră în privința asta, nici nu va jelui în etern, că dacă ne-au ajutat, ne-au ajutat cei ce au modru și nu le vine nici cu o greutate.

Apoi s'a apucat de mine, că de ce vreau să mai învăț și la ce? Am răspuns că vreau să absolvez și să dau examine, că fără

de aceasta după legi nu pot să capăt niciun serviciu la stat. Poți învăța și la Sibiu; acolo am învățat și vreau să învăț acum în Viena. După ce au vorbit multe în batjocură, i-am adus aminte că nu sântem vrednici de o părere atât de rea și de o asemenea pertractare; să-și aducă aminte cât am făcut noi pentru monarhie și că nimeni nu se ținea mai nefericit decât noi când suna de toate părțile în 1849 pierirea și apunerea monarhiei; și că nici acum n'are nimeni mai mare interes ca să stea monarhia, decât noi. După aceasta s'au mulcomit ceva și mi-au zis să produc testimoniu de subsistență, apoi îmi va lua la socoteală cererea pentru continuarea studiilor juridice.

(Pagina 11-b—14)

Eri în 8 *Februarie* 851, a fost chemat și canonicul *Țipariu* la poliție., la 4 ore după m.; tot azi i-au pus 8 zile, în care să easă din Viena.

Ducându-se și el la Weiss căpitanul, l-a întrebat cum petrece aici ca deputat trimis de capitol cu plenipotență? Arată plenipotența! O voi aduce, că acum nu e la mine. I-au imputat că nu slujește, că nu merge la bes(ere)că: i-au zis că nu sânt drepte cererile Românilor ș. c.

Mie și aceea încă mi-a imputat că dacă m'am mestecat în treburi politice, după finitul resbelului trebuia să mă trag la o parte și să nu întărit. Eu: N'am întăritat pe nimene, că am fost bolnav tot anul trecut și depărtat de patria mea. — Acum trebuie să te duci la stațiune-ți. — N'am stațiune! — Că Dumneata pretinzi deregătorii mari. — N'am cerut încă dela nimeni nici o deregătorie și când voi fi în stare de a purta deregătorie, atunci mă voi mulțami dacă voi fi și cel mai din urmă scriitoriu în stat.

13 *Feb(ruarie)*. Iancu a fost la Șaguna; au vorbit de scoaterea deputaților; se vede că au auzit că Șuluț a fost pe la ministru Bach, comisariul Bach și căpitanul Weiss, pentru deputați, ca să rămăie în Viena; că a zis Șaguna cătră Iancu: „Eu (Șaguna) încă am îmblat pe ici pe colea, adecă pentru deputați. Fiind io (Bărnuti), Laurian și Iancu de față, a zis Șaguna că după ce vom merge în Ardeal, va merge și el în cauza deputăciunii la împăratul seu“. Mai înainte i-a zis Iancului că a fost comisariul Bach la el, înainte de a se fi hotărît scoaterea deputaților — se vede că s'a făcut lucrul cu înțeleșul lui.

(Pagina 14—15 a).

15 Febr(uarie). Astăzi la 11 ore am fost la comisariul de poliție Latzelt de i-am dat atestatul de subsistență până voi fi aici, în universitate: mi-a spus că ni s'a prolongat timpul de a putea remanea în Viena în 4 săptămâni, de la ministeriu; până atunci să mă străduiesc a mă înscrie la universitate.

Lui Laurian i-au spus că scoaterea a eșit de la ministeriu pentru peticiunea eșită în *Wanderer*.

(Pagina 15 a).

17 Febr(uarie). Iancu fiind azi la agentele Dobran, a venit acolo și Șaguna, negreșit în treaba peticiunii ce vrea să o facă deputăciunea bănățană pentru mitropolit și scoaterea de sub Sârbi; că Bănățanii s'au înțeles ca să ceară de la împăratul, ca, fiindcă acum nu se poate ține sinod, să le pue de astă dată *sine sequela* mitropolit, apoi de altă dată să-și aleagă! Vezi minte de Român, că, vrând să scape de unul (Sârb), se bagă...¹⁾ altul (ministeriu)! Se vede și aci că Dobran cu Șaguna, la un înțeles cu Mocioni, vreau să vândă dreptul Românilor de a-și alege ep(isco)pi.

(Pagina 15 a—15 b).

18 Februarie. Spune Ciupe că a aflat din izvor sigur, cum că Primatele unguresc i-a scris o scrisoare înfruntătoare lui Șuluț, pentru ce au cerut bani pe dominiile episcopiei, porâncindu-i ca să-și tragă îndărăt rugămintea dela ministeriu și să se legitimeze cum că o au tras. Primatele a scris și la ministeriu în treaba aceasta. În scrisoarea Primatului către Șuluț stă: „*penes seriam exprobrationem, ex erroris expositionem.*“ ș. c.

19. O deputăciune rom. din Bănat a fost astăzi la împărat de a cerut liberare de sub Sârbi și mitropolit pe Șagma.

(Pagina 15 b—16)

1852 die 30^a Aug. Eri a ajuns în Viena Aureliu Popp, protopopul din Alba-Iulia; spune că vine dela Strigoni, unde a fost trimis de episcopul Șuluț dinpreună cu canonicul Const. Papfalvi; spune că i-a trimis Șuluț la Strigoni în urma provocării Strigonianului, ca să fie de față la esercițele spiretuari care le fac papistații; spune că au deit să îngenunchie 12 ore; spune că i-au coprins primatele cu caritate, că însuși el a făcut vizită întâiaș dată la casa unde eră, n'a așteptat să-l cerceteze ei mai întâi.

¹⁾ Neclar!

Spune că vor să pășască *active* încontra neunirii pentru catolicism ; Popp cu Papfalvi au luat mandat dela Strigoni, ca pentru acest scop să-și câștige doe cărți, una se capătă în Viena, pentru cealaltă să se adreseze către generariul iezuiților (auziți!)

(Pagina 19—20)

25 Sept., 852. Episcopul Erdélyi dela Orade se află aici în Viena ; astăzi a șerbit la S. Barbara ; eri s. alaltaeri a fost la vizită la epul Lemenyi în mănăstirea Franciscanilor și când a ieșit dela Lem(enyi), acesta l-a petrecut până la trepte, jeluindu-i-se că-i e cam greu a sui treptele. Erdély îi răspunse : că tot mai bine e a fi aici, decât în temniță (NB. Lemenyi e internat în mănăstirea Franciscanilor pentru că a ținut cu Kossuth), iară Lemenyi îi răspunse : că nu e mai vrednic de temniță decât unii (înțelegea pe Erdély care încă a ținut cu Kossuth).

2. Erdély a chemat la sine pe teologii săi Mihuț și Oros și le-a poruncit să nu îmble ei dupa naționalitate, că nu se ține aceea de ei, ci să o lase pe alții mai mari, și ei să învețe numai și să tacă.

3. Cu fecioru lui Mihali din Maramureș a vorbit nemțește și ungurește, iar Mihali tot românește i-a răspuns.

(Pagina 20 b—21)

29 Sept., 852. D. Hormuzachi Eudoxiu zice că a fost în zilele aceste la ministeriul cultului în negoșul școalelor, și acolo a înțeles cum că împărtaul n'a aprobat planul ministrului Leo Thun (Bohemu), ca să se redice o academie în Cluj (ungurească) și alta în Sabiniu (nemțească), ci l-a trimis la guvernatorul Schwarzenberg în Ardeal, ca să-și dea și acesta reflecșunile ; se zice că acesta nu aprobă planul lui Thun, ci vrea ca să se facă numai o universitate pentru toate națiunile, la diferite obiecte științifice ¹⁾.

(Pagina 22—23)

18 April, 1853. Capăt scrisoare dela Maior din Viena că Șaguna a fost la gratulare la împăratul cu 7 protopopi, doi neguțători. Hanea i-a poftit pe teologi să-l gratuleze că s'ar bucură Ecelenția Sa ; ma n'au mers, că nu i-au lăsat superiorii. Preparandii l-au gratulat, fiind orator Anca ; ma Șaguna răspunse că uniții nici decât nu pot să fie la olaltă cu neuniții, fiindcă el nu vrea așa, nici guvernul.

(Pagina 48)

¹⁾ Nota (cu creion) : Șede Meierhofgasse, N. 1031 ; il va fi privit pe Hormuzachi.

30 Sept., 1853. Scriu secretarului Ioan Babeș din Viena ca să facă, cu ocasiunea căsătoriei împăratului Francisc Iosif, o rugă-minte pentru eliberarea Murgului, Buda Alexandru Chiorianu și a tuturor Românilor ce zac în prinsori pentru cauzele politice din 1848 și 1849.¹⁾

(Pagina 59)

1854, August 25. În astă seară veni Maiorescul la mine și-mi spuse că a dat un memorial la Buol Schauenstein, nesubscris, în care arată interesele Austriei în P(rinci)pate; descrie bocrii și alte lucruri și dă îndreptarie cum să se poarte Austriicii în Ppate. Mi lese²⁾ o scrisoare dela Adamovici din București în care zice, între altele, că Laurini, agentele austriac, a fi început a organa și a se purta cași cum România ar fi Austria; zice că se tem de protectoratul Austriei; cartea asta a copiat-o M. și pentru B.S.³⁾. Mi-a mai arătat o carte dela C. Hurmuzachi, unde descrie pe Bach, fratele ministrului, că nu e de a se trâmite în Ppate, ș. a.

(Pagina 86)

Ianuarie 1850

- 8-a. S'au cores memoriale cătră ministeriu.
9. Descriș memorialele cătră ministerii.
10. S'au dat memor. lui Schwarzenberg.
12. Dep. au fost la ministru Bruck de au comendat cauza.
13. La Schmerling, Bach, tot pentru aceea.
14. Au venit eppul Erdélyi la Viena, cu canonicul Salagianu.
16. Dep. a fost la Thun, dând petițiunea Bucovinenilor pentru facultate.
18. Laurian a fost la eppul Erdélyi; acesta a fost în acea zi la împărat.
20. Dep. a fost la ministru Krauss, a promis ajutor, va vedea petițiunea.
23. Am sosit astăzi dela Dresda la Viena⁴⁾.
27. Laur(ian) cu Popasu au fost la Erdélyi.
29. Erdélyi a plecat cătră casă.

Februarie 1850

2. Dunărea — a fost mare, frică de inundațiune.
14. Au sosit Maiorescu și A. Florian la Viena.

1) În cauza aceasta a scris și lui I. Maiorescu, să se înțeleagă cu Dobranu.

2) Ceti.

3) Sigur: Buol.

4) Bărnutiu!

17. S'au desbătut protestul făcut contra Saxenland-ului.
19. Conferințe la Maiorescu.
20. Au venit la Viena *Iancu*, Balint și v-pref(ectul) Ioan Maior.
23. S'a ținut ședința plenară pentru ursoriul dand la împărat.
25. S'au subscris protestul contra lucrărilor universității sasse.
27. S'au dat protestul contra universității sasse, la Schwarzenberg.

Martie 850

4. Au venit Cipariu, prin Bucovina, la Viena.
5. S'au cerut raporturile prefectilor insinuați la audiență.
6. Conferințe pentru petițiunea la împăratul.
9. Laurian a condus la împăratu pe *Iancu*, Balint, Maior ; și la Velden.
11. S'a dat petițiunea la împăratul ; au fost dep(utații) la Bruck, și la Bach.
12. Deput. au fost la M. M. Schmerling, Thun. A plecat la Ardeal *Iancu*, Popasu, Cermena, Gr. Popovici : seara la 8 ore, cu drumu de fer.
17. A. Florian cu vaporul¹⁾ către Pesta. Trimis proiectul la sinod.
19. Plânsoare la ministeriu pentru publicarea legilor în limba română.
20. Conferința la Maiorescu pentru plecarea deputaților.
21. Dimineața au plecat Balint și Mihalyi cu vaporul către Oravița.
22. Conferința pentru oprirea *Gazetei* ; strevederea proiectului de sinod.

April 1850

12. S'a dat petițiune la ministeriul cultelor p(ent)ru un *Stellvertreter* român lângă c(omi)sariul trimis în Transilvania prou shoale.
21. A venit la mine Laurian la Kaltenleutgeben.
23. A sosit vicariul Șuluț la Viena.
26. A venit la Viena Mocioni dela Pesta.
28. Șuluț a prânzit la ministrul Bach.

Maiu 850

1. S'au început lucrările comisiunei terminologice.
2. Ședință la comisiune.

¹⁾ S. B. scrie : *vaporea* !

Iunie 850

1. S'au expedit scrisorile *Iancului* cu 50 f. Cm. la Innsbruck, prin *Staat* comandatura.
4. Şuluţ a plecat la Orade, la co(mi)ssiune pr u Eppate.
6. A venit la V(iena) Petru Maniu.

Iuliu 850

1. Ocupare cu organisarea judiciară şi politică.
21. Ocupare cu chestiunea despre rescumpărarea pământului.

August 850

10. Adventul *Iancului* şi Andreica.
17. Plecarea cu *Iancu* la Praga şi Baden.
26. Intoarcerea dela Praga.

Septembrie 850

5. Petiţiune la mⁱnisteriu pr u sinod cu popi şi laici, la alegerea din 30 Sept.
20. Protest contra mestecării primatului unguresc în beserica Românilor.
- „ Transmiterea acestor 2 petiţiuni la sinod, adresate lui Alutan, vicar ge(ne)ral.

Octobre 850

1. Copierea proiectului pentru descărcarea pământului.
7. Legerea acestui proiect.
10. Mergerea la nunciu¹⁾.
17. Sesiunile credenţiarilor la co(mi)ssariul Bach, în cauza urbarială.
23. Venirea Vicar(ului) Siulutiu la Viena.
24. Mergerea împ(ăratului) la Varşau²⁾.

Novembre 850

1. Laurian ţine prelecţiune la Academia ştiinţelor din Viena de divisiunea Daciei în *superior* şi *inferior*.
15. Şedinţa la Maniu pr u cauza naţională.
24. Lecţiunea conceptului cătră împăratul.
27. Adunare fără efect în cauza naţională, la Dunca şi Maniu.
30. Prânz mare la Erdélyi.

Decembre 850

1. Mergere la nunciu. Acolo au prânzit Siulutiu şi Erdélyi.
2. Erdélyi a plecat acasă.
7. Şedinţă, la Dunca şi Maniu; s'a deliberat a se da petiţiunea.

¹⁾ N. papal.

²⁾ Varşovia.

12. Gratulat pe Andrei Șaguna.
19. Conferinție la Șaguna.
21. La ministrul cultului prn facultate juridică.
29. Petițiunea prn facultate filosofică juridică la Thun.
30. Petițiunea prn organizarea politică în Trannia.
31. „ „ organizarea judiciară a Românilor.
31. Cererea de ajutor prn Românii nenorociți și de împrumut.

Ianuarie 851

1. Consultare prn mai curânda dare a petițiunilor.
7. S'a dat de scire *Iancului* că ordinea austriacă ¹⁾ e la Alba-Iulia.
11. Șaguna a fost la Grüne prn audiență.
14. A venit respunsul dela Grüne, să se dea petițiunile p'în ministeriu.
15. S'au dat împăratului, prin ministrul Bach, petițiunile din 30 și 31 X-ber. în respectul organizațiunei politice, judiciare și prn ajutor și împrumut din casa statului.
18. S'a dat la împăratul petițiunea pentru universitate, cea din 16, la Cabinet.

Februarie 851 BCU Cluj / Central University Library Cluj

2. Au chemat pe *Iancu* și Fodor, să le spună că au venit ordinele rusești la Alba-Iulia, cerând să se dechiare.
6. Ne-au chemat la căpitanat prn legitimare. *Iancu* să se dechiare; *așa* sau *ba*. S'a dechiarat *ba*. *Iancu* și Fodor își aveau subsistenția.
7. De nou la căpitanat. *Iancu* s'a dechiarat condiționat, ca în 2 Febr., ceva încă mai prescurt. Laurian cu plenipotențe.
9. Ne-au chemat pe noi: Laur(ian), Bărnăț, *Iancu*, Fodor, Maiorescu la căpitanat, spuindu-ne să ne cărăm în 8 zile.
14. Ne-a spus că mai putem petrece aici una lună de zile.
19. Au fost la împărat deput(ația) bănățeană.
22. *Iancu* a plecat acasă.
23. A plecat la Pesta Mocioni și Dobran.
24. Șuluț eppu a plecat acasă, la Șimlău.

Marție 851

2. Fama că Wohlgemuth e morbos la Pesta; Bach comis(ariul) a mers să-l vadă.
10. Scrisori dela Brașov și memorandumul.

(Pagina 107—68).

¹⁾ Decorația conferită lui Iancu.

D i v e r s e.

III.

Celelalte notițe se pot grupa după materie. Supt punctul III le adun pe cele cu conținut biografic, fără a mai cită toate paginile.

Maiu 1851

În 5 Maiu m'am imatriculat la universitatea din Viena ca iurist ; în semestrul de iarnă încă am ascultat, dela Dr. Hye, forma procesului criminal cea nouă și dela Dr. Stubenrauch jureprudența constituției austriace, dar, fiind cuprins cu lucrurile cauzei naționale, ca deputat, nu m'am putut înmatricula ; acum fiind opriți deputații ca să nu mai lucre în cauza națională, m'am apucat iară de jureprudență cu speme că doară vom putea și noi începe vr'odată scoală politică în neamul nostru, fără de care, ținând cele condițiuni nenumărate, Românii nici nu vor putea eși de supț tutoratul străinilor, nici nu s'ar putea ținea, dacă i-ar și scoate cineva de mână și de pomeană ; pe popoară și pe națiuni nu le-au îngropat numai păcatele gubernielor și a le guvernanților, dar prea de multe ori au căzut numai pentru neștiința și necunoașterea lucrurilor politice.

În semestru aceasta de vară m'am înscris la patru studii, din care vreau să am testimoniu. Dela Stubenrauch, jureprudența administrațiunii austriace 12—1 ; dela Springer, despre călcarea legilor dărei 9—10 și Statistica culturii europene 11—12 ; dela Keller, forma procesului criminal 5—6 ore d. am. — Mai ascult pe Hye, dela 8—9, condicele crim. austr. care l-am învățat și în Sâbiu, dreptul public al statului filosofic dela Edlauer și jus gentium tot dela acesta, dela 10—11 și dela 11—12 Marți și Sămbătă. Pentru trei obiecte ordinare plătesc didactru câte 5 f. pentru unul. Statistica culturii e fără didactru. Grea sarcină pe școlarii carii n'au nici părinți, nici salariu!

(Pagina 96—97)

Dela Viena S. Barnuț a plecat la Triest în 11 Oct. 1852, seara. Prin Mürzuschlag, Grecin, Cylei, Streinbrück. În 13 a ajuns la Triest. În 14, la Veneția, pe care a cercetat-o amănunțit. La Verona ajunse la 15 Oct. Aici caută pe locot. Tomuțiu, dela statul major ; vizitează amfiteatrul etc. În 17 Oct. este în Milan, de unde maleposta îl duce la Pavia. În Pavia ajunge la 18 Oct. Din ospe-

tarie se mută îndată în casa cu nr-ul 1080, plătind pentru cameră (cu serviciu) 5 f. *cm.*, pe lună.

Dela 2 Nov. un Dr. Garovaglia, prof. de botanică, căruia i-l recomandase Vincentiu Chiesa (redactor al legilor împărătești, în Viena), i-a fost de bun ajutor lui Barnutiu. Acesta a umblat mult până să-și scoată permisiune de a petrece în Pavia; până și-a scos-o din Milan: înscrierile la universitate atârnuau de învoirea poliției! Dr. Volpi, prof. de drept mercantil, l-a primit bine pe S. B.. Volpi eră rector. S. B. i-a dăruit un *Tentamen criticum în linguam romanicam*, de Laurianu: Românul și Italianul se recunoscără frați (Pagina 45). Permisul de studii în Pavia l-a primit abia în 21 Aprilie 1853 și numai după aceasta a putut să fie înmatriculat.

Din 12 Sept. începe, în notițe, descrierea unui drum la Como, peste Milan, cu „strata de fer“, cu multă atenție pentru regiune și cu mici note filologice: *Desio* poate să fie tot una cu *Desiul* din Ardeal, cum *Clusiul* din Ardeal este indentic cu cel din Etruria, Toscana. Se întoarce la 21, seara. Și apoi se așternă pe studii și examene.

În 1853, 6 Dec. S. B. cerc să fie admis la examen riguros și plătește taxa: 158 lire.

În 1853, 7 Dec. seara, dela 7—8, depune întâiul riguros din: Dreptul firesc, Statistică și Dreptul penal. „Am răspuns italenește, că nu mi-au dat voe să vorbesc latinește. Esamele l-au aprobat *unanimiti consensu cum applausu*, deci în 7 Faurariu „mi va fi ertat a face al 2-lea“.

23 Dec. Examen din istoria austriacă.

7 Faur. 1854: Al doilea examen riguros.

5 April. 1854: Al treilea examen riguros.

26 „ „ : De examenul de istorie universală este scutit pe baza unui certificat dela Blaj, că a propus acolo istoria universală.

5 Iunie 1854: Al patrulea riguros, a doua zi de Rusalii.

6 Iunie 1854: Promoțiunea de doctorat, între 9 și 10 ore dimineața,

La 7 Iunie S. B. plecat din Pavia spre Viena. În 8 eră în Verona, unde (în 9) cercetă și Academia rurală. În 13 Iunie 1854 ajunsese la Viena.

La începutul lui April (1854) Ar. Florian și I. Maiorescu îi propuseră lui Bărnuf, să primească postul de avocat în *Satulung* cu salariu fix de 700 fl. *cm.* (Pagina 68). Bărnuf răspunse că nu

poate primi până ce nu-și va da doctoratul și nu va face practica cerută. În 17 Septemvrie Maiorescu îi oferi un loc în redacția legilor, ca coleg al său, după demisia lui Ar. Florian (Pagina 87).

Eră să fie, însă, altfel.

În 4 Septemvrie scrie lui Laurian (Iași), răspunzând unei scrisori din 20 Iulie trimisă lui Maiorescu. În aceeași lună, prin 17, Maiorescu îi propunea lui Bărnăț să ocupe postul lăsat vacant de Aron Florian, coleg cu Maiorescu în redacția legilor. Dar în 29 Septemvrie îi sosi, dela Iași, învitarea să ocupe catedra de filosofie la Academia din Iași, cu salariu de 200 galbeni pe an. Dela Iași scri-soarea oficială (Secția I. nr. 5574) pornise la 10 Septemvrie. În 3 Octomvrie S. Bărnăț răspunde că primește imediat. Și i se trimiseră bani de drum. Urmează un fapt straniu: „Am fost (în 16 Noemvrie) la ministrul Bach, de am cerut voie ca să pot intra în deregătorie în Moldova ca Austriac; mi-a răspuns că deve să ceară voie dela împăratul“. În 21 Decemvrie i se dase voie. Și plecă la Iași, în 24, la 7 dimineată, prin Cracovia, pe care o cercetează atent.

O chestie delicată este a mijloacelor cu care S. Bărnăț a trăit în Italia. Despre acestea am găsit numai următoarele însemnări:

1850, 29 Oct. Crainic i-a trimis 100 fl. *cm.*

1852 Nov. Papiu i-a trimis 50 fl. „

1853, 24 Febr. Papiu i-a trimis 40 f. „

Laurianu i-a trimis 20 galbeni imperiali

1853, 24 Iulie Balint (Roșia) i-a trimis 100 fl. *cm.*

Maiorescu i-a trimis 14 galbeni dela D. Sturza și
Dr. Campanu ¹⁾

(În 22 August S. B. trimite înapoi lui Papiu și Hodoș:

11 galbeni, adică: 50 f. *cm.*)

1854, 30 Ian. dela Papiu 50 fl.

22 Ian. dela Balint 100 fl.=300 lire.

19 April. dela Laurian 20 galbeni

O biografie a dictat Bărnăț la poliția din Pavia. În 17 Nov. 1852 el însemnează: „Am fost chemat încă de eri cu scrisoare, la poliție, dela 1—2 după pr. M'au tot întrebat, *pâna mi-au descris toată biografia*: și în urmă mi-au zis comisarul, că mâne va veni la mine“ (Pagina 45).

1852, 20 Nov. „Astăzi m'am scăldat în Ticino, pentru alun-

¹⁾ Câmpeanu, prof., gramaticul.

garea *emoroidelor*, că mi se sue la cap și nu pot învăța". (Pagina 46).

IV.

Din notele următoare se va simți ce fel de chestiuni îl interesau pe Bărnuț. Întâi câteva fără legătură :

Pagina 1 : notiță latinească : Un Volz (Scriitor ? Vre un slujbaş ?) i-a spus lui S. B. că în zadar Românii învoacă Pravila Grecească, deoarece Austria nu recunoaște drepturi streine (*quia Austria non agnoscit jura peregrina*).

Pagina 2 : notiță latinească : Despre administrația Transilvaniei, pe care regii ungurești au stăpănit-o ; care are 3 limbi : Săcui, Valachi și Teutoni ; dintre care s'a ridicat Matei Huniade ori Corvinul. Citat : Munsterus, Chronographia dela Basilea, 1550.

Pagina 3 : cuprinsul publicației *Soldatenfreund* 1850, întru cât privește întâmplările revoluției din Transilvania ; adecă paginile : 13, 15, 17, 19, 20, 21, 23, 26, 28, 32, 34, 39, 42, 44, 53, 55, 61, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 100, 103, 108, 110, 116.

Pagina 4 : *Bems Feldzug in Siebenbürgen* von Czezc ; citate paginile : 264—266, 267, 271, 344—347, 291—316, 356—359.

Pagina 4 : citate (de câteva ori cu indicarea cuprinsului) din *Approbatæ* și *Compilatæ* ; și *Tripartit*.

<i>App.</i>	P. 1,	T. 8.	A. 1.	+	T. 9.	A. 1.
"	III	14	2	+	P. V.	Ed. 38
"	I	8	3			
"	III	35	1	+	Trip. P. III.	T. 3.
<i>Trip.</i>	P. III	T. 3				
<i>App.</i>	P. V	Ed. 47				
"	III	T. 7.	A. 2.			
"	III	T. 31.	A. 1.			
"	III	T. 30.	A. 4.			

Dintre notițele răzlețe mai însemn : o înscripție latinească (16) ; o știre despre reînnoirea mitropoliei de Alba-Iulia (p. 17 ; după *Illustirte Zeitung*, Leipzig!) ; o scrisoare de amenințare nu se spune cătră cine (săsească ?) ; o știre anunțând statutul Ardealului 18) ; notițe din Fejér, *Codex*, ad a. 1383, 1453.

V.

Interesul agrar al fiului de țăran dela Bocșa română și al vliitorului susținător al exproprierei se vede din notițele următoare :

1853, 12 Aprilie : „Domnului Crainic ¹⁾, în Blaj, despre *economia Lombardilor*.

(Pagina 48)

1853, Iuliu 14 : „Pune Italianul curechiu de earnă în grădină, în câmp seceră ovăsul.“

Iuliu 18 : „Se capătă smochine coapte în grădinile din Pavia.“

August 22 : „Culeg cucuruzul în giurul Pavici, cel semănat astă primăvară.“

(Pagina 50)

Sept. 7 : „Prunele damascene seau bistrițene, cum le zic în Ardeal, seau de provincia, cum le zic în Pavia, încă nu-s coapte bine aici în Pavia ; spun că numa pela capătul lui Sept. sunt bune și coapte.“

(Pagina 51)

1854, Faur 1. Italianul a început a păruî, a legă și a curăți via încă din 30 Ianuarie. Neaua totuși încă nu s'a dus depe tot locul din grădină, nici depe coperișe. După ce se duce neaua, rămâne iarba verde, nu perită ca în Ardeal.

6 (Faur) Un Italian duce astăzi un car de iarbă cosită depe ratul prim de-a dreapta, afară de porta *Sangiustina*, dincolo de podul peste *naviglio*. De pre alte raturi încă prinde coasa. Câtă diferență între Ardeal și Italia ! Aici încă a fost iarnă grea ăst timp, ma riurile și pământul nu îngheață și, pentru aceea, iarba crește și iarna, mai ales pe raturile irigate, fiind iarba tot scăldată în apă.

(Pagina 66)

Se află la p. 73 însemnat titlul unei cărți care arată până unde mergea interesul lui Bărnăuțiu : *Faustino Malaguti, Lezioni di Chimica Agraria del Prof. F. M. Edize 9-ta per cura di Prof. Francisco Selmi. Lire 3.50. Torino, 1850.*

În Verona iea notă de un *Catech(ism) agrar de Einollini* (Verona, 1821) ; cercetează *Academia rurală* ; condus de cavalerul *de Betta* și prof. Manganotti a văzut ce-ar fi de făcut în Ardeal. „Cu acesta (cu Manganotti) am vorbit . . de un plan cum să facem și noi, în Ardeal, o școală de agricultură».

(Pagina 82—85)

¹⁾ El scrie Kraj.

VI.

Se știe că (mai ales) în Italia Bărnufiu se ocupă și cu filologia, cetind, scriind lui Ioan Maloescu și T. Cipariu. Pentru cine-i va purta interes și din acest punct de vedere, reproduc însemnările care urmează:

1854, 24 April. Astăzi e *Sangiorzul* Itililor. Numa astăzi am observat că Italianii pronunță chiar ca Românii ardeleni *Sanjorz*, pe jorz îl cam întind cevași și demit sunetul. Mi-a venit în minte că au devut să fie împreună, când s'a introdus vorba așa, altminte nu s'ar putea splica identitatea pronunției.

(Pagina 69)

Insemnare: *Annali di Statist(ica)*, vol. 1833—40: Cattaneo, Nesso della lingua val. colla lingua latina.

(Pagina 74)

Lingua epirotica, lo *sciopetar* să o studieze bine ai noștri.

(Pagina 75)

Despre și dintr'o *conversație* cu un învățat italian pomenit și în scrisorile către Țipar. *Românti*. Biondelli zice că-s Daci; și explică așa: Națiunile nu se nimicesc; Romanii i-au supus pe Daci, ma nu i-au nimicit. Când e națiunea subjugată mai cultă ca subjugătorul, ăsta primește limba subjugatei și datinele ei; din contra, subjugata a subjug. Așa au primit Dacii limba Romanilor fiindu-li mai *sterana* limbă și ei *rozzi* fiind.

B. zice că Romanii au dus 20000 *famiglie* în Dacia, căroră au împărțit pământul; aceste au romanisat pe Daci; io am reflectat la zisa lui Eutropiu (*infinitas* etc.); el a răspuns numai atât că au fost urbi în Dacia.

B. zice că *limba unei națiuni nu se poate șterge*; de se și altoește limba străină în cea originarie, cuvintele primitive și pronunțiațiunea limbei proprie rămân; și dacă alegi cuvintele altuite de cele primitive și aceste le combini cu pronunțiațiunea, afli limba originarie; așa, zice, e cu limba românească; asta, zice el, e limba Dacilor, în care Romanii și-au altuit limba lor; ma limba, dacă prin asta nu e nimicită, alege bine cuvintele latine de cele ce nu sunt nici latine, nici slave, nici germane și vei afla cuvintele primitive ale limbei dace, ma asta nu deve făcută numa din cărțile scrise de învățați, ma de sigur a poporului și mai ales a celui ce locuește munții și și-au ținut proprietatea mai credincios.

M'a întrebat cum chiamă Românii *lacerta viridis*; io am zis *siopârlă*; el...ăsta e cuvînt dac, se¹⁾ nu e slav.

M'a întrebat cum se chiamă *quercia*, io: *cer*, ma arborele care are coaje mai grosolană, iară care are m(ai) fină *gorun*, *stejer*; ecco *goronu*, *stejeru* cuvînt dac etc.

Specialmente la pronunție deve băgat de seamă; B. zice: vocalele noastre ɾ și alte... nu-s latinești, mar proprie limbei primitive s. dace; io am răspuns că ɾ se află și în dialectul pavez, în *lana*, *carat*, *canta*; la asta nu mi-a zis.

Mai încolo zice d. Biond(elli), articolul nostru postpus în limba noastră este albanez etc., nu este latinul *ille* poi pus, cum zic unii; care încă arată diversitatea limbii noastre dela cea latină, romană. Așa și alte particularități devu culese, observate și însemnate foarte cu diligență și cu patientia ca să se poată afla, elementele primitive ale limbei; așa, zice, io pot face un vocabular lung și gros de cuvintele limbei italiene, care nu-s de loc latine.

Zice d. B. dev însemnate numele apelor mari și mici (Tisa, nu *Tibiscus*), munților și plantelor îndigene; io am zis că numele plantelor în limba noastră s latinești; el: ma deve văzut cum se chiamă cele proprii locurilor; ca cele aduse acolo prin cultură de Romani, vezi bine că vor fi latine; așa numele satelor, fiindcă aste nu se mută (zice el); io am zis: că în Dacia se află o mulțime de nume de sate, care n'au înțeles în limba noastră, ma se află în dialectele lombarde și pe aiurea prin Italia... *Runc*, *Bratej* etc.

B. Metodu acesta deve urmat din scop istoric, că limbile s documinte; și atunci vom ști fiecare de unde ne tragem. Io am reflectat că dacă și-au format oamenii o idee despre origine într'o mulț(ime) de secolii nu bucoroși se despart de ea. El: istoricul cere fapta; dacă se vor afla primitivele limbei italiene în celtică, ale celei romane în dacă, și vom fi Celți și Daci, ce detragere să fie asta; au nu-s Galii și Dacii valoroșii aceia cari s'au luptat contra colosului Romei nimicitor de libertate?

Atunci poate vom fi legați mai aproape prin altă legătură originarie decât prin cea latină sau romană etc.

(Pagina 75—79).

Pe Biondelli, *Saggio sui dialetti gallo-italici*, 2 volume, Bărnăuțiu îl cumpărase în Milan, în 12 Sept. 1853. Volumul 3 era

¹⁾ dacă.

subt tipar. — Conversația cu Biondelli a avut loc în 1854, după doctorat, la întoarcerea acasă.

VII.

Ca literat și filosof S. Bărnuțiu urmăria mișcările, dar, se pare, mai mult la întâmplare, decât sistematic, stăruitor.

Totuși, rețin știrile :

O notiță (din *Gazzeta* din Brescia, 1854 nr-ul 68) despre tinerul poet Mazzotti, care va cânta pe G. B. Favero.

(Pagina 80)

În Noemvrie 1854 S. B. află dela D. Pamfiliu (teolog) că A. Torquat Berlici (Croat) i-a spus, că, fiind la Oxford, a aflat „un manuscris românesc de patru evangeliști“.

În 27 Nov. Bărnuțiu s'a dus la Berlici, care se află în Viena ; Berlici i-a spus că el în Oxford a fost în luna August 1850 ; că în biblioteca Bodleyana a cerut manuscripte slave ; între ele a aflat numitul manuscript românesc, scris „tare frumos, legat în pele roșie și fără prefață“ ; și „stă însemnat că manuscriptul a fost scris pentru voivodul Moldovei Alexandru și pentru doamna lui., „Zice că s'au mirat Englezii când le-au spus că acel ms e românesc“.

(Pagina 90—91).

Galuppi Pasquale, *Lezioni di Logica e Metafisica*. Milano 1846. Vol. 4, în 18—12 lire.

Saggio filosofico sulla critica della connocenza, ossia analysi distinsa del pensiero umano, con un esame delle più importanti quistioni dell' Ideologica. Milano 1846. Vol. 6 în 8—18 lire.

(Pagina 92—93)

1853.

4 Octomvrie : „Trămit lui Papiu artcl. de Statistica și educațiunea Roman.“

9 Octomvrie : „Trămit Maiorescului artcl. din Vocab. milanese Banfi și *Căldătoria la Como*“.

10 Oct. Lui Papiu artcl. *Coroana S. Ștefan*.

14 Oct. Maiorescului artclul cuvinte din Dacia de sate etc.

15 Oct. Continuarea Statisticei.

21 „ Maiorescului, pru Vocabularie.

„ „ Papiu, Statistica.

1854. Iulie 11 : „Scriu lui Iacob la Brașov că am venit din Italia, și *progresul* pentru *Foaie*“.

Iulie 13: „Trămit lui Iacob la Braşov despre congresele ştiinţifice şi alte observaţiuni limbistice pentru Foaie“.

(Pagina 86)

Martie 24: „Trămit (lui Iacob, Braşov) şi descrierea unei şcoale săteşti din Italia“.

(Pagina 67)

VIII.

Câtă vreme a stat în Pavia, S. Bărnuţiu a avut o corespondenţă bogată cu amicii săi. Din ea, până acum, au eşit la iveală numai câteva scrisori. Insemn data când le-a trimis, când le-a primit şi uneori când au fost scrise şi primite, ca de es. 28 Dec./4 Ian. (dela Bran); 28 scrisă, 4 primită.

Din Pavia scrise şi primi scrisori:

Cătră Maiorescu (Viena) din 26 Oct. 1852.

Dela Papiu (Padova) în 8 Nov.

Cătră Iancu (Vidra) din 12 Nov

„ Major (Viena) „ „ „

Dela Papiu (Padua) în 13 Nov. (cu ştirea că şi Hodoş

Cătră „ „ „ a sosit acolo).

Dela „ 23 „

Cătră „ 24 „

„ „ 11 Dec.

„ „ 17 „ (că a primit 50 f.)

„ Bran 20 „

„ Maior (Viena) „ „

„ Papiu (Padova) „ „

„ „ 31 „

„ Iancu „ „

Dela Papiu 3 Ian. 853

„ Bran (28 Dec.) 4 „

„ Papiu 6 „

Cătră Maiorescu 6 „

Cătră Papiu 11 Ian. 853 (resp. la o scris.

„ Maior (Viena) din 8 Ian.)

Dela Papiu (20 Ian.) 23 Ian.

Cătră Papiu 29 „

Dela Bran (Sibiu) 30 „

„ Papiu (29 Ian.) 1 Febr.

Cătră Maior (Viena)	4 Februarie
„ Papiu	7 „
Dela Papiu	8 „
Cătră „	14 „
Dela „	19 „
Cătră „	24 „
Cătră „	2 April
„ Maiorescu (Viena)	2 (resp. la scr. din 14 Febr.)
„ Eud. Hurmuzudi (Viena)	3 „
„ Crainic (Blaj)	13 „
Dela Maior (Viena)	18 „
Cătră Papiu	19 „
Dela Papiu	23 „
Cătră I. Man (Blaj)	6 Iunie
„ Papiu (Padova)	6 „
Cătră Laurian (Eşi)	1 Iulie 1853
„ Maior (Viena)	„
Dela Man (Blaj)	„
Cătră Balint	24 „
Dela Papiu	4 Sept.
Cătră Aron Florian (Viena)	29 „
„ Ion Babeş (Viena)	30 „
„ Maiorescu	1 Oct.
„ „	2 „
„ „	6 „
„ Ioan Man (Blaj)	10 Nov.
„ Maiorescu	12 „
„ Papiu	15 „ (Filologic)
„ Hodoş	9 Dec.
„ Cipariu	10 „
„ Balint	16 „
„ Papiu	16 „
„ Maior şi Stoia (Viena)	16 „
„ Papiu	23 „
Dela Hodoş	22 Ianuar 1854 (că Papiu s'a dus la Viena)
Dela Papiu (Viena)	30 Ianuarie 1854
„ Maior (Viena)	6 Febr.
Cătră Maiorescu	3 Martie
„ Papiu	8 „

Cătră Iacob Mureșan	24	Martie
Dela Aron Florian		
și Maiorescu	2	April
Cătră Aron Florian	6	„
„ Balint	6	„
„ Iacob (Brașov)	8	„
„ Maiorescu, Papiu,		
Maior, Oros (Viena)	9	„
„ Maiorescu	29	„

TOPONIMIE ȘI ISTORIE

DE

N. DRĂGANU

1. Ardeal.

Mulți au încercat să dea o explicație etimologică numelui Ardealului (Lexiconul Budan, Möckesch, Marienescu, Vaillant, Hunfalvy, Hasdeu, Martian, N. Densusianu, ș. a.). S'au gândit la etymone de origine latină, celtică, tracică, pelasgă și ungurească. Dacă cea celtică nu poate fi luată nici de cum în considerare, ar putea fi vorba de una din celelalte patru. Să le examinăm pe rând.

Lexiconul Budan (p. 29), vorbind de Ardeal, crede că numele acestuia s'ar putea aduce în legătură fie cu numele Argeșului, „vel forte a Lat. *Ardelio* i. e. homo inquietus, quia Daci semper inquieti, et infidi fuerunt, teste Tacito“. Dar după legile fonetice ale limbii noastre latinescul *Ardelio* nici într'un caz n'ar fi putut da *Ardezl*, nici dacă cuvântul ne-ar fi rămas în forma sa nominativă, căci *a* neaccentrat ar fi trebuit să dea *ă*, *l* între două vocale *r*, iar metaforia lui *e* nu s'ar fi putut produce neurmând în silaba ultimă un *ă* sau *e*.

În vremea din urmă s'a vorbit mult de originea tracică a numelui Ardealului. Astfel D-l I. Martian în un studiu al său *Despre numele Ardealului*, Bistrița, 1906¹⁾, având în vedere niște citate găsite la scriitorul ungar Otrokocsy (care însă îl crede unguresc și dă acele citate ca dovezi că Ungurii sânt locuitorii străvechi în Ardeal), admite pentru Ardeal originea tracică. Textele citate de Otrokocsy sânt următoarele :

1. Un pasagiu din o epistolă a regelui Ioan al Cazarilor către rabinul Chasdai, care, în traducere latină, spune acestea : „Surge,

¹⁾ Scos și în nemțește.

abi in terram Rudelam et terram Ardil, ecce dedi pavorem tui in cor eorum“.

2. Un pasagiu scos din Pausanias și tradus latinește astfel: „Fecisse autem illud dicunt Ardalum (Ἄρδαλον) filium Vulcani ac Tibiam quoque putant invenisse hunc Ardalum et musas ab ipso denominant ArJalidas“.

3. Un pasagiu din Stephanus de Urbibus, în traducere latină: „Ardalides et Ardaliotides coluntur Musae Troezene ab Ardalo (Ἄρδαλον) quodam vel etiam loco“¹⁾.

Revenind asupra chestiunii²⁾, D-l Martian mai adaugă în sprijinul teoriei sale, după I. W. Nagel, *Geographische Namenkunde*, Leipzig, 1903, p. 12, că Bizantinii întrebuițau numele *Ardalos* pentru a însemna un teritor (neprecizat anume) în Nord.

N. Densusianu, în *Dacia preistorică*, București, 1913, p. 596, afirmă că: „Un fiu al lui Vulcan eră cunoscut în vechile tradițiuni grecești sub numele de *Ardalos* (Ardalus³⁾). Avem aici o numire etnică, care... corespunde la eponimul *Ardelean*, sau din *Ardeal*...“⁴⁾. În notă mai adaugă: „Numele popular de *Ardeal*, ce-l are Transilvania sau regiunea centrală a Daciei vechi, este, după cum am văzut mai sus, foarte vechiu. Un *vicus Ardilenus* este amintit în epoca romană lângă Filipopole (C. I. L. VI. nr. 2799), probabil o colonie de *păștori ardeleni*. De asemenea se pare a fi fost o colonie de Ardeleni și în Roma, despre care amintește Phaedru, fabulistul născut în Thracia: Est *ardelionum* quaedam Romae *natio* (lib. II, fab. 5), și Marțial în epigramele sale (I. 80. II. 7); oameni de altmintealea foarte activi, dintre cari unii se ocupau cu arta declamațiunii, cu advocatura, istoria, poezia, gramatica, astrologia. Însă, după cum ne spune Phaedru, ei erau totdeauna nemulțămiiți și foarte urgișiți în Roma⁴⁾“. Întrebuițând deci izvoarele celor care se gândiau la originea tracică și latină și îmbinându-le, N. Densusianu admite o origine străveche, pelasgă.

Dar și teoria tracică sau pelasgă trebuie părăsită din aceleași motive din care am cerut să fie părăsită cea latină: legile fonetice ale limbii noastre se opun derivării din un trac, sau chiar pelasg *Ardalos*. Chiar și dacă numirile topice sânt ceva mai conservative

¹⁾ Martian, o. c., p. 10

²⁾ *Evoluția*, II, No. 2, p. 4—5.

³⁾ Pausaniae, *Gr. Descr.*, lib. II. 31. 3. — N. A.

⁴⁾ Cf. și p. 1037.

în dezvoltarea lor fonetică decât apelativele, ele nu se pot substrahe legilor fonetice fundamentale ale limbii. Numele topice latine și tracice trebuie să se supună legilor fonetice pentru cuvintele moștenite din epoca de formare primitivă a limbii românești. Astfel, în conformitate cu acestea, din un trac *Ardalos* *s* final ar fi dispărut, *l* intervocalic s'ar fi schimbat în *r*, *a* aton din silaba penultimă s'ar fi prefăcut în *ă*, *o* aton din silaba ultimă s'ar fi dezvoltat în *u*, care, slăbindu-se, cu timpul ar fi dispărut. Ar trebui deci să avem astăzi *Ardăr*. În cazul că în *Ardalos* era accentuată silaba penultimă (*Arda'los*), ar trebui să avem *Ārda'r*. Și în acest caz, afară de *l*, în loc de *r*, de *a* în loc de *ă* în silaba penultimă, n'am putea explica în mod mulțămitor pe *ea* < *a* în silaba ultimă.

Exclusă fiind posibilitatea originii latine, tracice și pelasgice a *Ardealului*, rămâne să cercetăm pe acea ungurească.

Originea ungurească a *Ardealului* a admis-o încă Cihac, *Dict. d'ét. daco-romane*, t. II, p. 476 (< ung. *Erdély*; mai citează și turc. *Erdel*).

Îl se alătură apoi Hasdeu care era preocupat tocmai de găsirea cât mai multor numiri tracice și, cu siguranță, dacă n'ar fi fost absolut convins de originea ungurească a cuvântului, n'ar fi făcut acest lucru în *Et. Magnum*, vol. III, col. 1519—1520, unde scrie: „Ardeal este din punct în punct maghiarul *Erdély*, care vine la rândul rău din *erdő* „silva“. După cum a noastră Țară-Muntenască sau *Muntenie*, „Alpina“, se zice în actele latine ungurești din veacul de mijloc „Transalpina“, tot așa în loc de „Silvania“ s'a zis atunci „Transilvania“. Numele curat românesc, înainte de primirea termenului maghiar, cată să fi fost „Codrul“, pe care Ungurii, așezându-se în Pannonia, îl tălmăciră prin *Erdély*, iar Românii apoi, uitând originalul lor propriu, numele cel de baștină, s'au mulțumit a împrumută traducerea“.

Și Tiktin, *Dict.-rom.-germ.*, fasc. 2, București, 1896, p. 90, admite etimologia „< ung. *Erdély* „Waldland“, v. *erdő* „Wald“ u. Suffix *-ély*, ca și Ov. Densusianu, *Hist. l. roum.*, I, p. 376 și I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, vol. I (1413—1508). În sfârșit D-I N. Iorga, în *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p. 31, se alătură la aceeaș părere, pe care altfel o susținuse și mai nainte, în alte lucrări ale sale: „Ardeal — numele vine din ungurescul *Erdély* „pădure“, „pădurea regelui“.

Cei mai de seamă filologi și istorici ai noștri susțin așa dar

fără deosebire că *Ardeal* ne-a venit din ungurește. Și lucrul s'a petrecut în adevăr așa. Totuși etimologia ungurească dată în felul arătat mai sus are nevoie de o seamă de îndreptări.

Ardealul se mai numește provincial și *Ardeliu* (cu e deschis). Dintre aceste două forme, cea dintâiu pare a fi cea mai veche; cea din urmă e mai nouă. Mai ales partea finală a lui *Ardeliu* (-liu) ne face să credem că aceasta e forma derivată de-a-dreptul din ung. *Erdély*, căci altfel -e- s'ar putea explica și ca o dezvoltare normală a unui mai vechiu *ea* > *e* (cf. *lege* < *leage* etc.).

De altă parte, deși diftongul -ea- din *Ardeal* s'ar fi putut naște și din *Erdély* (cf. *fillér* > *filea'r* și *fű'ler*, *felhércz* > *feleheart*, *feleherť*, *gyengés* > *gingaș*), deoarece însă aici avem -l, nu liu, trebuie să admitem ca etymon al acestuia forma mai veche a lui *Erdély*, anume pe *Erdeel* < *Erdöel* (< *erdöelv*, *erdöeli*) = „ținutul de dincolo de pădure sau codru“, cum a fost interpretat cuvântul încă de P. Hunfalvy, *Magyarország ethnographiája*. Budapeșt 1876, p. 350 (*Erdö-elv*, *Erdély* = „terra ultra silvam“), care însă face greșala de a trage concluzii tendențioase în privința continuității și existenței populației românești în *Ardeal* pe timpul cuceririi ungurești¹⁾.

În acest caz nu numai că avem explicația lui -l- în loc de -liu, dar și aceea a lui -ea- este mai ușoară, fiindcă *e* unguresc tonic, ori întonat de noi la primirea respectivului cuvânt, a dat în românește de obicei *ea* (cf. *ellen* > *alean*; *beteg* > *beteag*; *kezes* > *chezaș* și *chezeș*, sau *chizeș*; *nem* > *neam*; *hitlen* > *hitlean*, *hiclean*, *fitlean*, *ficlean*, *vitlean*, *viclean*; *szekeres* > *sechiraș*, *terhet*, acuzativul lui *terh*, *tereh* > *tărhat* ș. a. m. d.).

¹⁾ Etimologia cuvântului unguresc, dată cum am arătat de Hunfalvy, este astăzi sigură, cf. Gombocz — Melich, *Magyar Et. Szótár*, col. 129. Ea e întărită și prin faptul că *Ardealul* e tradus în documentele scrise latinește în cancelariile ungare cu *Ultra Silvas*, *Transilvania*, *Ultrasilvania*, iar locuitorii lui cu *Ultrasilvani*, *Transilvani*; în cele nemțești, încă din jum. a II-a a secolului XIII, e tradus cu „Ueberwald“, v. *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1922, Nr. 1—4, p. 1 și 13. În urmăre în -ély din *Erdély* n'avem a face cu sufixul -ély, cum afirmă Tiktin și cum crede Martian, nici cu prepozitivul *elő* = „înainte“ sau cu postpozitivele *elő* și *előtt*. Amintim în acest loc și că *Sălăgiul* < ung. *Szilágy* = „Ulmet“, „Ulmiș“, în care -ágy = -ád, sufix foarte obișnuit în numirile topice ungurești derivate din arbori ca *Nyárád* ș. a. (pentru -ád > -ágy, cf. *Halmágy* etc.), n'are a face nimic cu *Silvania* din *Ultrasilvania* și *Transilvania*, cum cred unii.

Formele ungurești *Erdöelü*, *Erdöelv*, *Erdöel*, *Erdeel* (scrise : *Erdewelw*, iar cu sufixul posesiv *-e*: *Erdewelwe*; *Erdewel*, *Her-dewel*, *Erdevel*, *Erdeel*) se găsesc în cronicile și documentele latino-ungurești începând de la 1200 până prin secolul XIV¹). La 1390 întâlnim mai întâiu forma *Erdel*, care se poate cetî și *Erdély*.

O formă dialectală mai nouă, cu *l* sau *ll* în loc de *ly* n'a putut să între în limba noastră, deoarece acest fenomen se întâlnește numai în dialectele apusene ale limbii ungurești, iar cu acestea noi n'am avut contact.

Forma mai veche a *Ardealului* așa dar a trebuit să între în limba noastră înainte de 1390. Aceasta o dovedesc altfel și documentele slavo-române în care întâlnim *Ardealul* încă de la 1432 în formele: *Erüdelü* (1432), *lerüdel*, dat. *Ardeliu* (1432), *ardelski*, *ardëlski* = „ardelenesc“, „al Ardealului“ (1460, 1472, 1478—1479, 1480, 1498, 1507—1508, 1508), *erdelska*, *ardelska* = „ardelesc“ (1498)²).

Aceste documente s'au scris, ce e drept slavonește, în limba de cancelarie a țării, dar la o curte românească și de diaci români. *Ardealul* a ajuns deci în ele prin limba românească.

Faptul că numirea aceasta nu se găsește pe harta de la 1532 a sasului Ioan Honterus n'are nici o importanță. Ea se găsește în acest timp în graiul poporului românesc, ca și în al celui unguresc, cum arată documentele. Cu 50 ani mai târziu o găsim atestată chiar și în una din cele mai vechi tipărituri românești. E vorba de Paliia de la Orăștie (1582), în care găsim următoarele două pasaje pomenind numele Ardealului: „Batărü jigmonü Voivodälü (sic, cet. „Voivodulü“) ardelului și a țării ungurești, și cu știră și cu voia a toți domnilorü mari și sfëtnici ai ardialului“³) și „Eu Tordășü Mihaü alesü Piscupul românilorü în ardeal“⁴). Evident, avem de a face cu trei forme grafice deosebite ale unei singure rostiri: *Ardeal* (cf. d. p. „și patru cărți ce se chemă trstva“⁵) = „cheamă“).

¹) v. Szarvas-Simonyi, *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, I, col. 623 și Szamota-Zolnai, *Magyar Oklevél Szótár*, col. 193.

²) I. Bogdan, *o. c.*, p. 49, 50, 51, 102, 103, 110, 145, 215, 216, 223, 224, 225, 226, 273, 279, 361 și 382.

³) Bianu-Hodos, *Bibliografia românească veche*, t. I, p. 93.

⁴) Ibid., p. 95.

⁵) Ibid., p. 95.

De-aici încolo numele *Ardealului* se întâlnește tot mai des în vechii noștri scriitori (Ureche, în *Kogălniceanu, Letopiseșele țării Moldovii*, I, p. 121; M. Costin în *Let.*, I, p. 20; N. Costin în *Let.*, II, p. 80; Axente Uricarul în *Let.*, II, p. 153; Cantemir, *Hron.* I, p. 9 și 15; în un fragment geografic publicat în *Arhivoul* lui Cipariu, p. 433, ș. a. m. d.)¹⁾:

Și faptele istorice confirmă originea ungurească a Ardealului din etymonul arătat mai sus, și aceasta e în favorul poporului românesc, nu invers, cum credea Hunfalvy.

Eto, elü, el înseamnă în limba ungurească veche „pars ulterior; entferntere Seite, jenseitige Gegend“²⁾, iar *Erdöel* „ținutul de dincolo de pădure sau codru“. Ungurii au trebuit să fie opriți timp îndelungat dincolo de *Piatra Craiului* (*Királyhágó*), înaintea codrilor seculari de la hotarele Ardealului, ca să-i deie acestuia această numire³⁾. În adevăr înainte de 1074 ei n'au intrat în Ardeal. În această privință D-l Iorga ne spune (o. c., p. 31-32): „Negarea totală a stăpânirii ungurești în Ardeal până la 1074, a existenței însăși a unui Ardeal... o întâlnim, altminterea, categorică, deslușită și sprijinită pe o rece și sigură argumentare, într'un articol mai vechiu, datorit unui erudit sas. Iată însăși cuvintele lui: „În tot veacul al XI-lea, Ardealul nu e pomenit, de scriitori ca și în acte, decât foarte rar, în documente numai o singură dată *castrum quod vocatur Turda*, — dar nu Ardealul *ca nume* — la 1075, într'o înșirare a veniturilor abației Sfântului Benedict de lângă Gran... În interstițiu, *până la 1075, trebuie să se considere fara ca un teritoriu de hotar disputat*, între Pecenegi și Unguri... „Cetățile“ de pământ și „prisecile“ (ung. *gyepü*, lat. *indagines*) amintite în deosebite documente, precum și numirile topice *Hotar*, par a indica linia până la care străbătuse stăpânirea ungurească

¹⁾ D-l coleg V. Bogrea îmi atrage atenția că etimologia D-lui Iorga (*Ardeal* < ung. *Erdély* „pădure“, „pădurea regelui“) a fost rectificată de D-l Șt. Meteș cam în felul celor spuse de noi, în o recensiune publicată în *Neamul românesc* din 1915. N'am avut puțința să vedem recensia D-lui Meteș, apărută în cursul războiului, dar credem că ea se restrânge la reproducerea etimologiei date de Hunfalvy pentru cuvântul unguresc și nu intră în amănuntele filologice relevante de noi.

²⁾ Szarvas-Simonyi, l. c.

³⁾ Karácsonyi János, *A székelyek eredete és Erdélybe való települése*, Budapest 1905, p. 66.

la începutul întinderii sale ¹⁾, ori linia granițelor noastre în epoca dinaintea năvălirii Ungurilor ²⁾. Întru cât „prisecile“ alcătuiau hotarul despărțitor, ținutul de dincolo de el l-au numit Ungurii: *gyepűellő, gyepűelv, gyepűel* — „terra ultra indagines“³⁾. Unde despărțirea o făceau codrii seculari, în Nord-Vest, l-au numit *erdőelű, erdőelv, erdőel*. Numirile topice păstrate (cf. munții „Codru“, citați și la Györffy, *o. c.*, p. 18 și 37, unde numirea este luată, evident după pădurea care-i acopereă) și mărturiile unor oameni de bună credință (d. p. scriitorul ungur I. Arany spune că a apucat încă aceste păduri întinse de la Salonta până la Beiuș, ba chiar până în Ardeal, deși atunci erau destul de pustiite)⁴⁾ dovedesc că în adevăr în ținuturile nord-vestice, pe unde au pătruns mai întâiu Ungurii în Ardeal, erau păduri foarte mari până în timpurile cele din urmă ⁵⁾.

La fel au numit Ungurii și Muntenia când, în cuceririle lor, au ajuns la zidul de nepătruns al Carpaților: *Havas-elű, -elv, -el* = „ținutul de dincolo de munții cu zăpadă“, „terra Transalpina“⁶⁾, din care s'a dezvoltat mai târziu *Havaselföld*, și apoi

-----BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Karácsonyi, *o. c.*, p. 66 ș. u. și Dr. Györffy I., *A feketekörös-völgyi magyarság települése*, Budapest 1914, p. 12 ș. u.

²⁾ Dr. S. Dragomir, *Câteva urme ale organizației de stat slavo-române în Dacoromania*, I, p. 9 ș. u., unde se dă întreagă bibliografia chestiunii.

³⁾ Szarvas — Simonyi, *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, I. c.

⁴⁾ Dr. Györffy, *o. c.*, p. 41.

⁵⁾ Numirea *Olaszfalva* atestată la 1289 pentru *Váradolaszi* (rom. *Olosig*), ca și *Érolaszi* (rom. *Olăsăg*) atestată la 1354 și 1352, și numele *Olaszi*, lângă pârâul *Gyepes* (la Györffy, *o. c.*, p. 34) dovedește existența Românilor în aceste părți. Deși ar putea fi vorba și de Italici, cum crede Györffy, mai curând însă trebuie să ne gândim la „Romanii orientali“, numiți *Vlahi*, la „Români.“ Anume e știut că singularul slavului *vlahŭ* a dat în ungurește *oláh*, iar pluralul *vlasi* a dat *olasz*, iar diferențierea acestor două forme ungurești pentru a numi două popoare deosebite nu s'a putut face dintr-o dată. Pluralul *olasz* a putut să se întrebuițeze la început tot atât de bine pentru Români, ca și pentru Italieni. În cazurile citate această întrebuițare e foarte probabilă și pentru faptul că e vorba de localități numite după poporul care le locuiește, numiri puse de obicei la plural. Forma *Olaszi* e mai curând intermediarul între slavul *vlasi* și ungurescul *olasz* decât acest din urmă prevăzut cu sufixul adjectival ori posesiv.

⁶⁾ Hunfalvy, *o. c.*, p. 351, Szarvas-Simonyi, *l. c.*; în textele slave îi corespunde *запланински* „de dincolo de munți, de dincolo de plaiuri“, cf. I. Bogdan, *o. c.*, p. 385.

prin etimologie populară *Havasalföld*¹⁾. Deosebirea e numai că în vreme ce *Ardealului* cucerit într'un timp când barbarizarea nu lăsase decât numiri de „țări“, după văi care toate alcătuiau „Țara-Românească“, i-au impus numirea lor, Munteniei libere și conștiințe de libertatea sa nu i-au putut-o.

Dar nici Românilor de dincoace de Carpați nu le-au putut impune decât în parte numirea ungurească, anume părții cucerite mai întâiu (în sec. XI.) „dincoace“ pentru noi, iar pentru ei „dincolo“ de codrii care alcătuiau hotarul despărțitor între cele două popoare dușmane (de-a-lungul Crișanei și Munților- Apuseni), deci celeia ce fusese în adevăr *Erdő-el* pentru ei.

După Karácsonyi, Pauler și Bunea, *Încercare de istoria Românilor până la 1382*, București, 1912, care rezumă lucrările celor doi dintâiu, adevă cucerirea Ardealului a ținut timp mai îndelungat :

... „Ungurii nu au cuprins Ardealul întreg deodată, ci numai treptat în patru răstimpuri, și anume : la începutul veacului al 11-lea, sub Sfântul Ștefan, valea Someșului ; la sfârșitul aceluiaș veac sub Sfântul Ladislau, valea Mureșului și Târnavei-mici, până în munții Săcuimii ; la mijlocul veacului al 12-lea, sub Geza II, valea Târnavei-mari, până la Olt și sub Andrei al II-lea, la începutul veacului al 13-lea, Țara Bârsei și Treiscaunele Săcuimii“²⁾.

Stăpânirea ținuturilor cucerite în sec. XII n'a putut fi încă bine întemeiată de Unguri când a venit năvălirea Tătarilor (1241—2), o adevărată mântuire a poporului românesc din Ardeal, amenințat, cum arată toponimia, de o repede desnaționalizare și asimilare din din partea cuceritorilor. Astfel numirea *Ardeal* a rămas și mai departe numai pentru ce au cucerit Ungurii în secolul XI.

În adevăr fragmentul geografic din sec. XVII³⁾ zice : „Ardealul“ nu este țară foarte mare, și numai o parte ce se zice o lațuri de ținut cari este despre parte țării unpurești...“

Simion Dascălul, care pare să fi fost Ardelean, încă spune : „Ardealul este și se cheamă mijlocul țerii, care multe cuprinde în toate părțile, în care stă și scaunul crăiei, iar pre la marginile ei sânt alte țeri mai mici, carele toate se țin de dânsa și subț as-

¹⁾ Numiri compuse cu acest *el, elv, elü* se mai găsesc în vechia ungurească : *tengerelv* = „transmarinus“, *Terra Keuruselv* în com. Vas, *Gerepelv* în com. Ung. etc., v. Szarvas-Simonyi, *l. c.*

²⁾ Bunea, *o. c.*, p. 126 —7.

³⁾ Cipariu, *l. c.*

cultarea ei sânt, întâi cumu-i *Maramurășul* despre țeara Leșească, și *țeara Secuească* despre Moldova, și *țeara Oltului* despre țeara Muntenească, și *țeara Bârsei*, și *țeara Hațagului*, *țeara Oașului*, și sânt și alte hotare multe carele toate ascultă de crăiea Ungurească și *se țin de Ardeal*...⁽¹⁾).

Hasdeu, pornind din poezia populară, constată că în ținuturile de dincoace de Carpați chiar și „în gura poporului, *Ardeul* are un sens cu mult mai restrâns. *Bârsa* sau regiunea Brașovului nu e *Ardeal*; regiunea Făgărașului sau *țara Oltului* iarăși nu e *Ardeal*; de asemenea nu e *Ardeal Hațegul*; nici munții *Abrudului* cu atât mai puțin *Ungurenii* din Crișana și Bănățenii. De aceea în literatura poporană din Transilvania prin *Ardeal* trebuie să înțelegem totdeauna numai centrul și laturea răsăriteană a țării. *Moșii* din apus, mai cu seamă că nu se privesc ca făcând parte din Ardeal, dar încă își bat joc de *Ardeleni*, bunăoară:

Ardelean cu guba sură,
Ziua doarme noaptea fură.

(Abrud)

Balada Nița Banului^{Central University Library Cluj}

Eu sânt Nița Banului
Din țara Ardealului.

(Pompiliu, Sibiu, 61)

Doină din Transilvania:

Bate-mi vântul din spre deal,
Vine-mi dor de la Ardeal!

(Iarnik-Bârseanu, 200)⁽²⁾

Mai întâiu cronicarii moldoveni (Ureche, Costineștii, Cante-mir, Axente Uricariul, *l. c.*, și apoi Amiras, *l. c.*), ca necunoscători ai locului, ori sub influența terminologiei latino-ungurești, confundă *Ardealul* cu ținuturile Românești „transcarpatine“, cu „tot ce nu se cuprinde în *Moldova* și în *Muntenia* sau în *Țara Românească*“ din antica Dacie⁽³⁾). De la 1700 încolo, împrejurările politice au favorizat întinderea numirii Ardealului în sensul indicat de acești cronicari. Astăzi ea este accepțiunea cuvântului admisă de lumea românească cultă.

¹⁾ Kogălniceanu, *Let., I., Append.*, p. 38.

²⁾ *O. c.*, col. 1518—1519.

³⁾ Hasdeu, *o. c.*, col. 1517 și 1518.

Numirile *Ardeal* pentru muntele de la S. E. Săliștei, din care izvorește râul Sibiiu, *Ardeluța* un confluent al Tarcăului¹⁾, *Ardelei* „vârf de deal“ și „schit ruinat pe moșia Tarcăul, pl. Bistrița, jud. Neamțu, *Ardelei* „cea mai mare poiană de lângă râul Teleajănuș, în comuna Măneștii-Ungureni, pl. Teleajănuș, jud. Prahova²⁾, se vor explica tot din ung. *Erde-el*, *Erdő-el*, *Erdő-elv*, *Erdő-elő*.

Ele reprezintă etape mai târzii în expansiunea ungurească.

Probabilitatea expunerilor de mai sus o dovedește și analogia felului cum s'a înțeles în trecut „*Siebenbürgen*“, numele săsesc al Ardealului, tradus în latinește *terra septem urbium*, *terra septem castrorum*, *terra quae septem castra dicitur*, *septem castrensis*, *septem civitates* (cf. și *ad partes Transilvanias sive ad septem castra* în conventul thuroczian din 1337). Cum a arătat mai pe urmă A. Schullerus³⁾, deși forma germană e atestată mai întâiu numai la 1296, iar traduceri latinești amintite se întâlnesc încă începând cu anul 1241, e sigur că cea dintâiu e cea originală. Ea și traduceri ei nu-și au originea în cancelariile ungaro-săsești, unde Ardealul e numit, cum am amintit, (*Terra s. partes*) *ultra silvas*, *Transilvania*, *Ultra-silvania*⁴⁾, iar Sașii *Saxones ultrasilvani* sau *Transilvani*, ci în cele austriace și germane, deci e importată din afară. Din punct de vedere etimologic, evident, trebuie să vedem în ea numeralul *sieben* și un plural *Bürgen*, fără a putea preciza ce anume înseamnă cuvântul „Burg“ din acest compus⁵⁾.

Probabil trebuie să înțelegem un loc întărit în care eră și „scaunul“ sau centrul administrativ, căci e sigur, „*dass von sprachlicher Seite gegen die Deutung des Namens Siebenbürgen auf die 7 Stühle, wobei unter Burg (ursprünglich die 7 Vororte mit*

¹⁾ Martian, *Evoluția*, I c., p. 4.

²⁾ *Marele Dicționar Geografic*, I, p. 103-4.

³⁾ *Korrespondenzblatt*, 1922, Nr. 1—4, p. 11.

⁴⁾ Elementul din urmă s'ar putea traduce cu «Țara Codrenilor» sau «Pădurenilor», numiri obișnuite altfel în toponimia noastră.

⁵⁾ După Hunfalvy, o. c., p. 450, *Siebenbürgen* interpretat *septem castra* este o etimologie populară. În partea întâie a lui *Siebenbürgen* ar trebui adevărat să recunoaștem numele *Cibinului* (ung. *Szibin*, *Szeben*) din care s'ar fi născut apoi numele castrului clădit lângă el (*Castrum Sibin*, germ. *Sibinburg*), acolo unde e astăzi orașul săsesc Hermannstadt (rom. *Sibiiu*, ung. *Nagy-Szeben*). Un *Kis-Szeben* (+ *Zebeu*) se găsește și în comitatul Sáros.

ihrem Verwaltungsbezirk zu verstehen wären, ein Eiwand nicht zu erheben ist¹⁾.

Din cercetările din urmă rezultă că numele *Siebenbürgen*, întrebuințat astăzi pentru întreg teritoriul ocupat de Sași în Ardeal sau pentru întreg Ardealul, nu stă în legătură cu totalitatea Sașilor și a teritoriului ocupat de ei²⁾. Teritoriul, care se numia *Siebenbürgen*, la început corespundeă întocmai Ardealului din cele dintâiu două etape ale stăpânirii ungurești (sec. XI). Intocmai ca și *Ardealul* românesc, și *Siebenbürgen*-ul săsesc a prins rădăcini în limbă cu acest sens care numia un teritor mai redus decât cel de astăzi, și, cu toate că numirea oficială ungurească și latinească a început să se întrebuințeze imediat în cele din urmă etape ale expansiunii ungurești și pentru teritoriile cucerite din nou³⁾, în graiul de toate zilele el a servit încă mult timp pentru a numi numai vechiul teritoriu al celor 7 scaune.

Apoi, cu toate că Aeneas Silvius sau Piccolomini scrie în anul 1458 că Nemții din Ardeal s'ar fi numit *Siebenburgenses*, deoarece ar fi locuit în 7 cetăți („Teutones (Transilvani) viri fortes et bello exercitati a VII civitatibus quas inhabitabant, Siebenburgenses patrio nomine appellati⁴⁾“), cele 7 scaune nu sânt identice cu cele 7 orașe (urbes) săsești înșirate de Gheorghe de Reichesdorf în 1550: Sibiiu (Hermanstadt), Brașov (Kronstadt), Bistrița (Bistritz, Nösenstadt), Sighișoara (Schässburg), Mediaș (Mediasch, Mydwich), Sebeș (Mühlbach) și Cluj (Klausenburg⁵⁾).

Nu sânt identice, cum crede I. Wolff⁶⁾ și pe urma lui Fr. Teutsch⁷⁾, nici cu cele 7 cetăți, necunoscute mai de-aproape și a căror existență n'a dovedit-o încă nici o cercetare, care ar fi servit ca punct de plecare la colonizarea cu Sași a ținutului celor 7 scaune.

¹⁾ *Ibid.*, p. 15.

²⁾ G. Müller, *Korrespondenzblatt*, 1922, Nr. 1—4, p. 11.

³⁾ Astfel regele Andrei II încă în anul 1211 (*Urkundenbuch*, v. I, p. 11) și 1222 (*Urkundenbuch*, v. I, p. 19) arată Țara Bârsei ca o parte a Ardealului („*terram Borza nomine ultra slivas*“), apoi în acelaș chip și regele Bela IV în anul 1240 (*Urkundenbuch*, v. II, p. 68) accentuează aparținerea Țării Bârsei la Ardeal („*ecclesias in Burcia in partibus Transilvanis*“). Cf. și „*ad partes Transilvanias sive ad septem castra*“ în conventul thuroczian dela 1337.

⁴⁾ „*Programm*“-ul gimnaziului din Sebeș, 1886, p. 14.

⁵⁾ Schmeller-Frommann, *Bayrisches Wörterbuch*, v. I, p. 276.

⁶⁾ „*Programm*“-ul gimnaziului din Sebeș, 1886, p. 16/21.

⁷⁾ *Siebenbürger Sachsen*, 1916, p. 22; *Deutsche Tagespost*, 1921, No. 53.

Următoarele fapte istorice adunate de G. Müller¹⁾ se opun acestor explicații și dovedesc ceea ce susținem noi.

În anul 1331 regele Carol I se pare că opune districtul Brașovului ținutului Ardealului²⁾. La 1439 numele Țării Bârsei e pus în opoziție cu acel al Ardealului³⁾. Numirea de „siebenbürgisch“ pentru districtele săsești ale Brașovului sau Țării Bârsei și al Bistriței lipsește în documentele scrise în acestea. Chiar și pentru cele 2 scaune (*Mediasch--Mediasch* și *Șelca--Schelk*) în 1450 încă lipsește mențiunea că sânt ardelenesti⁴⁾. Ea se întâlnește numai după 1470 (*seniores duarum Saxonicalium partium Transilvanensium*).

În documentele prevăzute cu formularul corespunzător al Universității săsești se consideră de ardelenesti la început numai 7+2 scaune, deci nu și Brașovul și Bistrița, astfel în anii 1515 („*potiores civitates Cibiniensis et septem ac duarum sedium Saxonicalium partium Transilvanarum ac civitatum Brassoviensis et Bis-triciensis*“; 1536 („*consules civitatis Cibiniensis necnon septem et duarum sedium Saxonicalium partium regni Transilvanarum ac civitatum Brassoviensis et Bisztriciensis*“; 1538 („*ratgeschworne purger der stadt Hermannstadt und der VII. und II. stuel der Saxen in Sybenbürgen, Cronstadt und Nösen*“).

Cel mai vechiu exemplu pentru întrebuintarea cuvântului Siebenbürgen pentru a însemna toată Săsimea în documentele Universității săsești este dela 1560 („*eltestem von der Hermanstadt, Cronen, Nösen und der anderer stedt, item der syben und zweyer stuel von der ganczer universitet der Deutschen in Sybenbürgen*“).

În anul 1567 formularul Universității e: „*ältesten von der Hermannstadt und von allen städten und stühlen der ganzen universität der Deutschen in Sibenburgen*“. Incidental însă se mai întâlnește formularul vechiu și după această dată⁵⁾.

Chiar și Iohann Schiltberger, deși mai gata să confunde, vorbind de Ardeal în *Călătoriile* sale, zice: „*das ist ein dütsch land und die hopstat des länds heisst Hermenstat*“, dar pe acest *Sieben-*

¹⁾ *Korrespondenzblatt*, 1922, Nr. 1—4, p. 1—11.

²⁾ «*Censibus ubicumque in districtu de Brassou ac intra Transilvaniam sitis*», *Urkundenbuch*, v. I, p. 450.

³⁾ «*Ain kleine Worzland und die Sibenburg*», *Korrespondenzblatt*, 1880, p. 11; «*Programm*»-ul gimnaziului din Sebeș, 1886, p. 17.

⁴⁾ «*Programm*»-ul gimnaziului din Mediasch, 1874, p. 34.

⁵⁾ Pentru toate datele de mai sus, v. G. Müller, *l. c.*, p. 9—10, unde se indică și izvoarele de unde au fost scoase.

bürgen îl așează în opoziție cu „*Burzenland*“ (Țara Bârsei“), a cărei capitală e „*Kronstadt*“, adică Brașovul¹⁾.

Din cele de mai sus și din cele expuse relativ la felul cum s'a întins stăpânirea ungurească, pe încetul și în deosebite etape, se înțelege de ce o seamă din comunele dintre Târnava Mare și Olt aveau la început caracterul de „desertum“, de ținuturi expuse, lăsate în administrarea și apărarea puterii regale, deci neputând să facă parte din comitatul Albei, care s'a întins asupra unor ținuturi dinspre granița ale Oltului și la Bran numai între secolul XIV și XVII. Districtul Făgărașului a avut și după această dată o administrație deosebită de a Albei. În același fel s'ar putea vorbi și de comunele cu dreptul de „desertum“ de lângă Bistrița. Comitatul Dobâca a început să ridice pretenții asupra acestui ținut, care aparținea drepturilor suverane ale coroanei ungare, numai pe la începutul secolului XIV²⁾.

Se va înțelege și de ce vom da dreptate în parte lui G. Bedeus care crede că numirea *septem castra* sau *Siebenbürgen* își are originea înainte de timpul imigrației germane în Ardeal, fără însă a-l aproba și în amănunte. Numirea *Siebenbürgen*, ca și *Ardeal*, a trebuit să se raporte la 7 scaune cucerite de Unguri în etapa întâie și a doua (sec. XI) a expansiunii lor spre Est, după care au trebuit să se oprească un oarecare timp. Organizarea în scaune este anterioară cuceririi ungurești și e românească. „Sașii au găsit în Ardeal o organizație patriarhală de o vechime străveche. Această organizație și-au însușit-o și ei, fiind împărțiți în *Scaune (Stühle)*, care împreună alcătuiră mai târziu „*Universitas Saxonum*,...“ căci „se mai întâlnește undeva, la popoarele germane, această organizație în Scaune? Se mai întâlnește așa ceva în alte provincii ungurești, cu locuitori unguri, germani sau slavi? Mai amintesc că în Ardeal, în secolul al XV-lea, în epoca Humiadeștilor, s'au organizat, pe vechea bază tradițională, Scaune cu caracter militar, anume pentru Românii din Vestul provinciei, *sedes olachicales* sau, cum li se zice, *districtus*. Ce sânt însă asemenea Scaune? Voevodul nostru avea, ca rost de căpetenie în afară de conducerea

¹⁾ Karl Friedrich Neumann, *Reisen des Iohann Schillberger aus München in Europa, Asia und Africa von 1394 bis 1427*, München 1859, p. 92 cf. Friedr. Teutsch, *Deutsche Tagespost*, 1921, Nr. 53 și G. Müller, *l. c.*, p. 2.

²⁾ Cf. G. Müller, *Rechtslage der Rumänen*, 1912, p. 228/9 și *Korrespondenzblatt*, 1922, Nr. 1—4, p. 5.

³⁾ *Deutsche Tagespost*, 1921, Nr. 50—53.

oștirilor pentru rege, dreptul de a judecă. Fiecare *județ* era un *scaun*. Căci ce înseamnă însuși cuvântul „județ” altceva decât scaunul de judecată al judeului, locul unde judecătorul acesta funcționa?

„Voevodul dar este de datină românească, Scaunele din Ardeal sânt și ele de datină românească. După tot ce cunoaștem cu privire la drepturile „gereb”-ilor saxoni, acești „gerebi” saxoni erau în atribuțiunile lor cneziale tot de datină românească ¹⁾”.

Chiar și numărul 7 trebuie să aibă la temelie organizația străveche slavo-română găsită de cuceritori. Ea a fost trecută din administrația politică și în cea bisericească (cf. în înșirarea făcută de A. Schullerus ²⁾) alături de „septem sedes Saxonicales”, și „universitas nobilium septem comitatum Transilvanorum” (1320)³⁾, apoi „de septem comitatibus Sicularum pariter et Saxonum” (1322) ⁴⁾ și în sfârșit „decani ac presbyteri et plebani de septem decanatibus” (1309)⁵⁾.

2. Vechiul castru de la Rodna și toponimia Văii Someșului de Sus.

În *Dicționarul Academiei Române*, II, p. 232 găsim „*Ardău* adj., s. m. *Transilvain, Roumain de Transylvanie*. — (În Munții Sucevii, în Mold.) *Ardău* — „Ardelean, Român din Ardeal”. ȘEZ. II, 22 b/². — Poate, din ung. *erdélyi* „ardelean, transilvănean”.

Înțelesul dat în locul citat, chiar și în cazul că e corect, nu e acel original al cuvântului și în urmare nici etimologia nu e bună. Înțelesul original al lui *ardău* e acel de „păzitor de pădure”, „Waldhüter”, „custos silvarum” pe care-l cunosc din părțile Năsăudului. Moldovenescul *ardău* poate să însemneze cel mult „păzitor de pădure de origine ardeleană” sau un fel de „Pădurean”. Etymonul lui e ung. *erdőővó*, cunoscut din documente încă dinainte de 1300⁶⁾. *Erdőővó* era numele unui slujbaş foarte cunoscut, întrebui-

¹⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*. Vol. I, București 1915, p. 40—41.

²⁾ *Korrespondenzblatt*, 1922, p. 14.

³⁾ *Urkundenbuch*, v. I, p. 347.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 363.

⁵⁾ *Urkundenbuch*, v. I, p. 267. — Aceeași trebuie să fie explicarea și a faptului că și în Zips se întâlnesc 7 districte administrative, cum arată I. Wolff, *Die Landesnamen Siebenbürgens* în „*Programm*”-ul gimnaziului din Sebeș. 1886, p. 17 și A. Schullerus, *l. c.*, p. 14, nota 7.

⁶⁾ Cf. Szamota-Zolnai, *Magyar Oklevélszótár*, col. 195.

înțat în sistemul de întărituri, așa numitele *gyepű* (rom. *priseci*, lat. *indagines*), făcute de regii arpadieni ai Ungariei. Aceste întărituri erau făcute la hotare (*vég*; cf. *Végardó*, nume de localitate). Ele au ținut numai atâta timp, cât le-a putut face însuși regele, adică câtă vreme regele a avut în mână pădurile și râurile și a dispus de numărul necesar de păzitori. Din secolul XIII însă începură investiriile cu domenii în măsură mai mare, pădurile au început să se împuțineze și păzitorii granițelor și-au pierdut terenul de sub picioare.

Pe timpul Anjueștilor și al lui Sigismund ajunseră domeniile și pădurile regești în cea mai mare parte în mâinile magnaților, care n'aveau nici un interes pentru păstrarea *prisecilor*)¹⁾. Totuși timpul cât regii s'au îngrijit de întăriturile de la hotare, a fost destul de îndelungat ca acești *ardăi* să întemeieze în unele locuri așezări numite după ei. Astfel de sate în apropierea pădurilor găsim în comitatele Abaujtona, Bereg, Gömör, Sáros, Ugocsa, Veszprém, Zólyom; în județele Sălăgiu, Solnoc-Dobâca și Bistrița-Năsăud²⁾. Numele lor are formele: *Ardou* (scris *Ardou* și *Ardow*), *Ordou* (scris *Ordou*, *Ordow*, *Ordo*, *Ordó* și *Hordó*), *Ordű* (scris *Ordw*). Forma cea dintâiu se întâlnește încă la 1248: *Ardounyars*; data apariției celorlalte se găsește în dicționarul geografic istoric al lui Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak Korában*, I, 129, 237, 289, 341, 413, 431, 551; III 245; cf. Gombocz-Melich, *Magyar etymologiai szótár*, col. 129.

Dela sfârșitul secolului XIII au început să considere clădirea cetăților de munte ca o întăritură mai sigură decât prisecile. De aici încolo a început exploatarea pădurilor nu cu scop războinic, ci economic. Numeroase păduri sânt pustiite paralel cu clădirea cetăților chiar și pentru a face cu puțință aprovizionarea acestora. În acest timp se nasc pe urma acestor „tăeturi“ o mulțime de așezări și cnezate cu numiri foarte variate în deosebite limbi: *Ohabă*, *Seciu*, *Uric*, *Uricani*, *Lehota*, *Vágás*, *Hau*, *Volya*³⁾.

Dar să ne întoarcem la *ardău*!

Relativ la etimologia acestei numiri topice ungurești repro-

1) K. Tagányi, *Alle Grenzvorrichtungen und Grenz-Ödland: gypű und gypűelve in Ungarische Jahrbücher*, a. I, Berlin u. Leipzig, 1921, p. 112.

2) În aceste din urmă propriu e vorba de un singur sat, actualul *Hordou* din jud. Bistrița-Năsăud. Înainte de întemeierea județului Bistrița-Năsăud... acest sat e trecut în documente la Solnoc-Dobâca.

3) Cf. K. Tagányi, *o. c.*, p. 112.

ducem cele ce se spun în Gombocz-Melich, *l. c.* : „După Karácsonyi *Ethn.* XIII, 347, *Vár. Reg.*, 184 (din nou *Nyr.* XXXIII, 286) numele topic *Ardó* este vechiul ung. *erdő-óvó* (v. *Oklsz.* 1300/1323 : „*terram Asgutherdewow nuncupatam*“ ; 1351 : *Erdeuouotelek* ; 1353 : „*super terris Custodum siluarum... Erdeuouou... vocatorum*“ „*custos silvarum, waldhüter*“ scurtat și modificat ca formă. Pentru această presupunere vorbesc următoarele fapte : o diplomă din 1315 amintește un *Erdeuouotelek* (v. *Oklsz* și *Csánki*, III, 230) în comitatul Veszprém și acesta nu poate să fie altul decât pusta *Ordó*, *Ardó* de mai târziu : în comitatul Zolyom eră în sec XV o localitate numită *Ardó*, pe care mai târziu și astăzi o numesc *Hajnik*, iar hajnik slovește (tăuțește) înseamnă „*custos silvarum*“.

Cu toate că pentru derivarea numelor topice *Ardó* din *erdő-óvó* în ultima analiză nu încapă îndoială, dezvoltarea formei cuvântului nu e clarificată și, că lui *erdő-óvó* i s'ar fi spus cândva în limba ungurească *ardó*, nu e dovedit. După Karácsonyi (v. și Simonyi, *Ak. Ért.* XVII, 453) din *erdő-óvó* s'ar fi născut *erdő-ó* (cf. *Oklsz.* *erdewow*), apoi **erdó*, și din acesta *ordó* > *ardó*. Forma **erdó* e neobișnuită și nu se poate explica o născut din *e* deschis (din *erdő*). Nu trebuie să presupunem mai curând că din ungurescul *erdő-ó* s'a născut *ardov* pe buze străine? Cf. *Erdély, Erdőfalva* > rom. *Ardeal, Ardeova*, v. Lipszky, *Rep.*, Csánki, V, 87, 347, apoi că, afară de *Ardó*-ul din com. Veszprém, toate celelalte *Ardó*-uri sânt pe teritorii de-ale naționalităților.“

Împrejurarea că în limbile învecinate cu cea ungurească a întrat și apelativul *erdő-ó*, — acesta după toată probabilitatea, înaintea numelor proprii amintite mai sus, — apoi având în vedere faptul că apelativul acesta se mai păstrează și acum în graiul românesc din Nord cu înțelesul de „*custos silvarum*“, „*Waldhüter*“, hotărăște definitiv chestiunea originii numirilor topice citate mai sus. Ele nu sânt date de Unguri, ci de Slovaci (Tăuți), Ruteni și Români, în a căror rostire *e* inițial s'a putut schimba în *a* ori *o*.

Toponimia românească arată numai forma cu *a*, deci dezvoltarea fonetică obișnuită în limba noastră (cf. *arădui* < *eredni*, *arăstui* < *ereszteni* etc.). Astfel, afară de *Ardeal* (provincie și munte la S. E. Săliștei), *Ardeluța*, un confluent al Tarcăului¹⁾, mai găsim :

a) În *Marele Dicț. Geogr.*, v. I, p. 103—4 :

Ardeoganul (< *ardeu* < ung. *erdő* + suf. *-an*) „*pârâu*“,

1) I. Martian, *Evoluția*, II—1922, No. 2, p. 4.

Ardeoani „sat și moșie“¹⁾; *Ardeiul* (< ung. *erdély* sau *erdő*) „loc cu izvoare, pl. Tazlăul - de - sus, jud. Bacău, pe teritoriul satului Ardeoani, de unde își are obârșia pârâul Ardeolanul“; *Ardelei* (√ *erdő-elő*), „vârf de deal“ și „schit ruinat pe moșia Tarcăul, pl. Bistrița, jud. Neamțu“; *Ardelei* „cea mai mare poiană de lângă râul Teleajăn, în comuna Mănecii Ungureni, pl. Teleajenul, jud. Prahova“; *Ardița* „deal (453m.) deasupra com. Tereblecea, distr. Siret, „complex de livezi și păduri, la V. de localitatea Sinauții-de-jos distr. Siret,“ care ar putea fi explicat mai curând din un corespondent al ungurescului *erdő* + suf. *-ifă*, decât în legătură cu verbul *arde*; b) în S. Moldovan și N. Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, Sibiu, 1909, p. 10: *Ardeova*, jud. Cojocna, pl. Huedin (care nu corespunde ungurescului *Erdőfalva*, ci unui *Ardeu* < *erdő* + suf. *-ova*); *Ardeu*, jud. Hunedoara, pl. Geoagiu (< *Erdő*, nu din *Erdőfalva*, cum i se spune ungurește); *Ardihat*, jud. Sălagiu, pl. Cehul-Silvaniei (< *Erdőhát*, nu din *Egerhát*, cum se numește acum ungurește); *Ardud*, jud. Sătmăr, pl. *Ardud* (< *Erdőd*); *Ardusat*, jud. Sătmăr, pl. Baia-mare (< *Ardud* < *erdőd* + *sat* ori *Ardu* < *erdő* + *sat*, din care s'a făcut ulterior ungurescul *Erdőszáda*; *Arduzăl*, jud. Sălagiu, pl. Cehul-Silvaniei (care, deși ungurește se numește *Ardó*, trebuie derivat din *Ardud* < *Erdő*?, *Arduzzi* + suf. *-el*).

Cele cu *o* par a fi de origine slovăcească (tăuțească) ori rutenă. Forma ungurească *ardó* e o redare după firea limbii ungurești atât a formei românești, cât și a celei slovăcești (tăuțești) și rutene, care, la rândul lor, sânt derivate din ungurescul *erdő-óvó*.

Formă de origine rutenă pare a fi și numirea **Hordou** (singura formă cunoscută astăzi de popor, dar cea mai veche formă i-a fost, cum vom vedea, *Ordou*!) a satului de naștere al nemuritorului Coșbuc (el însuși cu un nume atât de rutenesc ca formă!), jud. Bistrița-Năsăud, pl. Năsăud (ung. *Hordó*, v. Moldovan și Togan, *o. c.*, p. 114.)

Așezarea *Hordou* și numele ei a luat naștere în legătură

¹⁾ În privința acestui nume topic așa dar nu sânt de acord cu D-l coleg V. Bogrea care se pare că-l crede un derivat al lui *Ardău* = „Ardelean“ (*Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, I, 1921/2, p. 386), probabil pornind din citatul din Șez., II, 22 b/2 pe care l-am dat la începutul acestui articol.

cu castrul care a trebuit să existe odinioară la Rodna¹⁾. Castrul părăsit al Rodnei, în posesiunea căruia era să se introducă Mihael Jakch, e pomenit într'un document din 1440²⁾. Dar dovezi despre existența acestui castru ne dă și toponimia: **Vărarea** (numită și *Nepos*) nu e decât *Váralja*, deci „partea din jos a cetății“, **Leșul** e „locul de pândă“³⁾, iar pentru **Șanț** (= „Rodna nouă“, cf. ung. *sánc*, sâs. *Schónz* = germ. *Schanze*⁴⁾).

Hordoul e așezat în o regiune foarte bogată în păduri, nu departe de întâlnirea Sălăuței cu Someșul-mare. Așezarea n'a luat caracterul de sat decât după trecerea unui interval mai mare de timp. D-l V. Onișor în *Istoria dreptului român*, Cluj, 1921, p. 216 reproduce după un document, afirmativ de la 1245 (publicat în *Monumenta Regni Hungariae*⁵⁾), următoarea înșirare a comunelor din Valea Someșului de sus: *oppidum Radna, Sanct Gurgh, Rebra, Nyirmezeu* (= „Feldru“), *Naszod, Salva, Cseh* (= „Telciu“?), *Macold, Zagra*. Cum vedem, *Hordoul* lipsește dintre ele, deși sânt pomenite *Salva* și, cum vom vedea mai încolo, *Telciul* între care se găsește acesta. Nu e pomenit *Hordoul* nici în documentul citat de la 1440, în care se înșiră următoarele comune în posesiunea cărora ar trebui să se introducă Mihael Jakch:

¹⁾ Cf. N. Iorga *Gesch. des rum. Volkes*, vol. I, p. 130 și 211.

²⁾ Hurmuzachi, vol. I, p. 689: „in Castrum desertum, sive locum castru desolati Radna nuncupati.“

³⁾ Cf. K. Tagányi, o. c., p. 120—1: „Mit dem Begriff der *Grenzwach* hängen die Ortsnamen *Less* (*les*=lauern) und die hieraus gebildeten *Les-háza, Lesvár* (*háza* = Haus; *vár* = Burg) zusammen. Ferner die im Urkundenwörterbuch unter diesem Titelwort aufgeführten mittelalterlichen Berg-Tal- und Waldnamen, soweit sie nicht etwa auf die Jagd hinweisen. Besondere Erwähnung verdient unter diesen *Lesőhely* (*Lessuhely*), das im Jahre 1251 (Hazai Okm. VI, 59) als im Grenzbezirk Bregana — an der Grenze von Slawonien uad Kärnten — gelegen, unter den *Grenz-gyepű* erwähnt wird.“ Din punctul nostru de vedere e important *Les* (ung. *Less*) din jud. „Bihar (Cf. cele expuse despre *Ardeal*). Cf. și numirile *Straja, Orheiul* < *Orhely, Uriu* < *Ör* (de-aici *Urișor* și probabil *Uroiul*).

⁴⁾ Faptul că și celelalte numiri privitoare la întăriturile castrului din Rodna ne-au venit din ungurește, precum și forma cuvântului, ne fac să credem că *Șanț* ne-a venit mai curând din ungurește, unde e germanism, decât din sâsește sau chiar direct din nemțește, cum credea regretatul I. Borcia *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen*, în *Jahresbericht*-ul lui Weigand, X, p. 207; cf. și G. Kisch, *Nösner Wörter und Wendungen*, Bistritz, 1900, p. 136 („nach den einstigen Verschanzungen benannt“).

⁵⁾ Ori câtă osteneală ne-am dat, n'am putut găsi acest document.

„Radna, major¹⁾ Zenthgyurgh, Nyirmezeö (= „Feldru“), Felseö Rebra, Also Rebra, Chech (= „Telciu?“), Nazod, Zalva, Zagra et Maklod“²⁾). Numele comunei Hordou se întâlnește numai în secolul XVI și atunci de obicei are forma *Ordo*. Astfel în 1523 popa Mateiu, popa Șandor și popa Petru împreună cu „cnejii din Valea Rodnei“, unde se începuse din nou exploatarea minelor care aducea bunăstarea populației, se gândesc la întemeierea unei mănăstiri în „vidic“, anume pe locul „unde mai fusese odată o mănăstire ca aceia.“ Actul de încuviințare dat la 29 Septemvrie 1523 de guvernul orașului arată că acest loc se află între satele *Hordo* și *Telcz*, la stânga drumului, pe un deluț lângă apa *Burches*³⁾. În registrele asupra contribuției strânse de orașul Bistrița din comunele Văii Rodnei între anii 1547 și 1552 sânt înșirate comunele *Macod* (*Mokod*, *Mokodt*) *Mititel*, *Sagra*, *Salva et Ordo*, *Telcz* (*Teltsch*, *Telch*) et *Bykes* (*Bykesch*)⁴⁾, *Naszod*, *Rebre minor*, *Rebre maior*, *Burgo superior et inferior*, *Poyen*, *Runc* (*Ronkh*)⁵⁾, iar în anul din urmă și *Nyezmezö* (sic), *Ilva*, *Zent-Iörg*, *Major*, *Rodna*. În secolul XVII luase definitiv forma *Hordou*⁶⁾. *H* de la început a intrat probabil prin intervenția oficială ungurească, care l-a confundat cu *hordó* „bute“. Dar a putut să se introducă și prin numeroșii Țigani de care se găsesc în *Hordou* până în zilele noastre. Ori cum însă *Hordou* care se rostește de localnici cum e scris aici, nu cum îl redau o seamă de cărturari care sânt nevoiți să se ocupe de el pentru nemuritorul Coșbuc, nu poate fi ungurescul *hordó*, al căruia corespondent îl avem în limbă în formele: *hârdău*, *ărdău*, *ărdău*, *hărdău*, *hărdău*, *hurdău*, iar cu

1) D-I. N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, Partea I, p. V traduce pe „Radna major“ cu „Rodna-Mare“, dar probabil trebuie citit „Radna, Major“ și tradus „Rodna, Maier“, având de a face cu satul, „Maieru“, (ung. *Major*) de lângă Rodna, adică cu „măeriștea“ Rodnei. Atributul Rodnei e „veche“, când e vorba să se deosebească de *Șanț* din care s'a făcut *Rodna-nouă*.

2) Hurmuzaki, vol. I³, p. 669.

3) N. Iorga, *Doc. Bistr.* Partea I, p. XVI și p. CX, nota 88, unde se citează doc. din Bibl. Ac. Rom. și Dr. Albert Berger, *Urkunden-, Regesten aus dem alten Bistritzer Archiv*, III, p. 27, No. 789.

4) Însuși felul înșirării arată că *Ordo* atârână din punct de vedere administrativ de *Salva*, ca și Bichigiul de Telciu.

5) Fr. Krammer, *Beiträge zur Geschichte der Militärisierung des Rodnaer Thales*, în *Programm des ev. Obergymnasiums A. B. zu Bistritz 1878/80*, p. 10-12; cf. și Dr. V. Onișor, o. c., p. 219.

6) N. Iorga, *Doc. Bistr.*, Partea II, p. 78: „Hordoani“ scriu împăratului (1691); p. 108: „Hordoul“ (1723).

schimb de sufix: *hărdaiu*, *hurdaui*, *hurdoiu* ¹⁾. Apelativul ar fi atras după sine schimbarea formei toponimicului dacă s'ar fi simțit aceeași origine în ele.

Afară de *Hordou*, *Leșu*, *Șanț* și *Vărarea*, între numirile de origine ungurească de pe Vaiea Rodnei, ivite probabil în aceleași împrejurări cu acestea, trebuie să mai înșirăm **Bichigiu**, **Nimigea** și **Telciu**.

Bichigiul nu e din ung. *Bükkös*, cum a fost redat de Unguri când nu i-au mai înțeles nici ei etimologia (cf. în documente: *Bykes*, *Bykesch*, *Byrkes*, mod. *Bükkös*), ci e corespondentul ungurescului vechiu *Bykig* ²⁾, compus din *bükk* „fagus“ + *ügy* „fons“ (cf. și *Fechetig* < ung. *Feketeügy* = germ. *Schwarz-Wasser*, slav. *Černa voda*, ap. P. Hunfalvy, *Magyarország ethnographiája*, Budapest, 1876, p. 385). Un *Bichigi* (ung. *Bikis*) găsim și în jud. Caraș-Severin. pl. Făget.

Cu același *ügy*, dar de astă dată prevăzut cu sufixul posesiv ³⁾ se pare că avem de a face și în numele satelor **Nimigea** — românească și **Nimigea** — ungurească⁴⁾. Partea întâia a cuvântului pare a fi un nume propriu, probabil *Néma*. După *Néma* (< *néma* „mut“) s'au numit numeroase bunuri sau proprietăți⁵⁾. Un sat *Nima* (ung. *Néma*) se găsește tocmai în județul Solnoc-Dobâca, pl. Gherla. Când Ungurii n'au mai înțeles nici ei etimologia cuvântului ungu-

¹⁾ v. *Dict. Acad.*, II, 364-365, unde se observă că ung. *hordó* a trecut și la Slavi, cf. Berneker, *Sl. Wb.*, 385. — *Hărgău* „vas pentru pentru gătit bucate“, „vas în care se fierbe mămăliga“, „ceaun“, „oală mare“, care e dat de *Dict. Acad.*, sub voce *hărdău*, probabil trebuie despărțit, nu numai ca formă ci și ca sens de acesta (*hărdău* = „vas din doage de lemn“, „bute“), și derivat din *hírgó* ¹⁰⁾ „vas pentru fierț mămăliga“, ²⁰⁾ „vas de apă“, „ulcior“, care se aude prin Kapnikbánya, j. Mureș-Turda și com. Gömör (v. Szinnyei. *Magyar Tájszótár*, col. 866, unde se mai dau și variantele *hirge* și *hírgit*; cf. și A. Scriban, *Arhiva*, XXIX — 1922, No 4, p. 475), deci nu poate fi un corespondent românesc al ungurescului *hordó* reintrat în ungurește.

²⁾ cf. *Bykig* „fons metalis“ (1263), ap. Szarvas-Simonyi, *Magyar Nyelv-történeti Szótár*, vol. III, col. 887 și *Bikvelg* (cet. *bükkvölgy*) la Szamota-Zolnai, *Magyar Oklevél Szótár*, col. 1103.

³⁾ Cf. „Circuit unum locum Medwyge vocatum 1270“, ap. Szarvas-Simonyi, o. c., III, col. 887.

⁴⁾ Dealul Nimigii e pomenit mai întâiu în un document din 1261, unde se mai pomenesc și alte sate din părțile Solnocului, lângă Dej, v. *Urkundenbuch*, I, pp. 84—5, No. 94 și N. Iorga, *Ist. Rom. Ard.*, vol. I, p. 59.

⁵⁾ Cf. astfel de numiri din anii 1226, 1411, 1426 etc. ap. Szamota-Zolnai, o. c., col. 684.

resc, după dispariția din graiul zilnic al lui *ügy* „fons“, l-au redat prin *Nemegye*, apropiindu-l de *megye* „comitatus“.

Satul, care urmează după *Hordou*, pe Valea Sălăuții în sus, e **Telciul**. N. Densusianu, *o. c.*, p. 486, nota 1 socotea acest cuvânt ca o rămășiță străveche pelasgă: „Ca lucrători maeștrii de metale se mai amintesc și Telchinii. Numele acestora înseamnă după unii „topitori“, iar alți autori îl derivă dela *χαλκός* (Schrader, *Sprachvergleichung*, 236). Un răsunset de numele metalurgilor Telchini îl aflăm în *Telkibánya* din com. Abauj și în localitatea numită *Telci* nu departe de Rodna-veche în Transilvania“. Totuși originea lui nu trebuie căutată așa departe. Ea nu se poate vedea nici în sl. *ТЕЛЧУК* adj. *μόσχον*, „vituli“. *Telciu* nu e de cât rostirea dialectală a lui *Telchiu* și trebuie derivat din ung. *telki* (*telek* „praedium“ + suf. posesiv *-i*). În forma aceasta cuvântul unguresc se întrebuință adeseori în toponimie în legătură cu nume proprii; cf. (1254), „juxta locum qui vocatur Zoych telky“ „Terram nomine Hegin teluqui“ (1270)¹⁾, „Terra Ianustelky“, „Pos. Hengteluky²⁾“ ș. a. Care să fi fost însă numele de persoană alături de care să se fi întrebuințat ung. *telki* pentru a numi *Telciul* de lângă *Hordou*? Am văzut mai sus în înșirarea satelor din 1245 (?) și 1440 că între Salva și Mocod se găsea satul *Cseh* sau *Chech*. Un sat cu numele *Cseh* nu mai există astăzi, iar locul său în acea înșirare se pare că indică *Telciul*. *Cseh* deci trebuie să fi fost numele de persoană după care s'a pus ungurescul *telki*, din care s'a născut românescul *Telciu*. În *Cseh* poate să fie vorba de un colonist nobil de origine cehă, căci e cunoscut că numeroși *Cehi* s'au așezat în ținuturile supuse coroanei ungurești începând încă din veacul XI—XIII.

Aceasta o dovedesc, afară de mărturiile istorice, și numeroasele toponimice ca: *Cseh*, *Csehi*, *Csehfalu*, *Csehkút*, *Csehtelek* (cf. *Csehtelek*, *Csehtelke*, prin asimilație *Csettelek* ap. Lipszky, *Repertorium*; *Csételke*, cf. Csánki, V, 342, în com. Baranya Csánki, II, 477—astăzi nu se mai găsește ori e *Cistelec*, ung. *Csehtelki*,—jud. Cojocna; *Csételek*, *Cheythelwkw*, *Chewthelek*, Csánki, I, 606; *Cséhtelek*, Cruczor—Fogarasi, *A magyar nyelv szótára*³⁾). Din acestea unele s'au păstrat și în românește: *Csehi* > *Ciheiu* jud. Bihor; *Csehtelek* > *Ciutelec* jud. Bihor; *Csehtelke* > *Cis-*

¹⁾ Szamota-Zolnai, *o. c.*, col. 973.

²⁾ Szarvas-Simoruyi, *o. c.*, III. col. 549.

³⁾ v. și Gombocz-Melich, *o. c.*, col. 907.

telec, jud. Cojocna; probabil ung. *Csehhely* sau *Csehi* > *Cehei* (ung. *Somlyócsehi*) jud. Sălagiu.

E cunoscut apoi că Voevodul Laurențiu, care avea și titlul de „comes de Volkou“, deci „Volcov“, „Vâlcov“, „poate nu localitatea bănățeană, ci un castel în părțile Năsăudului¹⁾“, acordă în 1243 la doi „Germani“ niște moșii în părțile Bistriței²⁾. Numele acestor moșii (*Fata*, *Bochuna* = „Buciu“, „Bucium“?, și *Chege*) se termină în *telke*. Să nu fie cumva acest „Chegetelke“ *Csehtelki* pe care-l căutăm? Aceasta cu atât mai mult că la 24 August 1527 Zapolya anunță Bistrițenilor că trimite pe la dâșii pe curteanul Ioan *Cheh*, care mergea în Moldova „pentru a se înțelege cu Voevodul și a-i zălogi oarecari bunuri și drepturi de stăpânire în ținutul acestei cetăți a noastre, Bistrița“³⁾.

Cu dispariția „domnului“ a putut să dispară partea întâie a lui *Csehtelki*, ca în alte numeroase cazuri, rămânând numai cea din urmă care dă în românește *Telchiu* sau *Telciu*, *Telciu*, *Celciu* în rostirea populară din ținutul Năsăudului. Cum apare din documentele citate, muierea lui *c* înainte de *i* în graiul de pe Valea Someșului eră făcută încă în secolul XVI.

Altfel ungurescul *telek* este destul de obișnuit în toponimia românească ardeleană. Corespondentele românești ale lui au forme foarte variate; cf. *Teliciul-de-sus* (ung. *Felsőtelek*), jud. Hunedoara; *Teliuc* (ung. *Alsótelek*), jud. Hunedoara; *Teleac* (ung. *Telek*), jud. Bihor; *Telec* (ung. *Maros-Telek*), jud. Mureș-Turda; *Telechiu* (ung. *Mezőtelki*), jud. Bihor; *Tilecuș* (und. *Telkesd*), jud. Bihor. Din apelativul **telc* < und. *telek*, *telk*-avem și derivatul verbal a *se telcui*, a *se telcuii*, „a se întovărăși“, „a se sfătui“, *Șezătoarea*, IX., p. 146 și 150.

Dintre formele citate *Teliciu* și *Telechiu* sânt potrivite ca să ne dovedească că din ung. *telki* am putea avea un românesc *Telchiu*, *Telciu*, *Celciu*. În această formă stălcită diacii unguri și saqi din sec. XVI n'au mai recunoscut pe *telki* (cf. *Ordou* confundat cu *hordó*, *Bichigiú* cu *Aükkös*, *Nimigea* cu).

Numirea ungurească *Nyirmező* (săș. v. *Berkenau*) a dispărut cu desăvârșire. Ea a fost înlocuită de *Feldru* (*Felder*, *Feldra*, *Feldreu*, *Fendreu*; ung. *Földra Földröv*) < săș. *Felder*.

¹⁾ N. Iorga, *Ist. Rom. Ard.*, p. 56.

²⁾ *Urkundenbuch*, I, p. 71, No 79; N. Iorga, *Ist. Rom. Ard.*, vol. I., p. 56.

³⁾ N. Iorga, *Doc. Bistr.*, Partea I., p. XX; cf. și nota 100 dela p. XI:

«Concordare certaue bona et iura nostra possessionaria in pertinentis istius civitatis nostrae Bistriciensis existentia et liabita ipsi titulo pignoris obligare debebit».

Cum apare din documente, relativ vechi sânt și **Moco'd** (ung. *Makod*) și **Năsă'ud** (ung. *Naszód*, sâs. *Nussdorf*). Am notat anume accentul pe cele două nume din două motive. Mai întâiu multă lume accentuează greșit numele Năsăudului, punând accentul pe *u*. A doua, accentul diferit al celor două nume ne arată că ele, dacă sânt din aceeași epocă, nu e probabil să aibă la bază aceeași proveniență, sau invers, dacă sânt de aceeaș proveniență, nu sânt din aceeași epocă.

Cel dintâiu, în cazul că nu e un nume de persoană¹⁾, e de bună seamă un derivat al slavului *mak* „mac“ + suf. *-ov* (cf. *Ilova* > *Ilva*, *Ilva*; *Salova* > *Salua*, *Salva*), care e foarte obișnuit în toponimie (cf. rus. *Makov*; slov. *Makoviec*, *Makovica*, *Makovište*; ung. *Makó* în com. Csanád, *Mákó-Măcău* în jud. Cojocna, *Makócz* în com. Zemplén²⁾). Acest *Makov*, care ar fi putut să dea românește *Măcău*, nu ne-a rămas direct din slavonește, ci prin ungurește. E cunoscut anume că o seamă din numele de localități care în limba urgurească în timpurile mai vechi aveau sufixul *-ó* sau *-ou*, *ov*, mai târziu l-au schimbat pe acesta în *-ód* prin adaugerea sufixului toponimic *-d*, foarte obișnuit mai ales în legătură cu numele de plante (cf. *Baromou* la 1394 > mod. *Bar-mód*; *Magyaró*—*Magyaród*, *Sikló*—*Siklód* ș. a.³⁾). Unele numiri vechi terminate în *-ou*, *ov* au primit chiar din timpul când au ajuns Ungurii în ele pe *-d*. Ungurescul *Makó* < slav. *Makov* (cf. orașul *Makó*—*Măcău* din comitatul Cenadului) a putut deci să dea pe *Makód* chiar dela cucerirea Văii Rodnei de regii ungari, iar acesta pe rom. *Mocod*.

Formele *Makold*, *Maklod* ale documentelor latino-ungurești în acest caz pot să fie simple grafii ale lui *Makód*, căci se știe că în unele regiuni ungurești grupa de sunete *ol* + dentală s'a rostit și se mai rostește încă *ou* (*vout* = *volt*), iar urmarea a fost că, prin etimologie populară, adeseori s'a scris *l* acolo unde în adevăr eră vorba de *u*⁴⁾.

¹⁾ Cunoșc numele *Makoldy*, pentru care cf. formele *Makold*, *Maklod* ale Mocodului păstrate în documente.

²⁾ *Makkód*, com. Szabolcs, ca și *Makk*, com. Komárom, pare a avea la bază pe *mak* „ghindă“.

³⁾ Balassa-Simonyi, *Tüzetes magyar nyelvtan*. I. Budapest, 1895, p. 556. — Szarvas G., *Magyar Nyelvőr.*, II (1873), p. 342—345.

⁴⁾ Cf. ca pendant interesant românescul vechiu *șalgău* alături de *șau-gău*, *șavgău* < ung. *sóvágyó*, *soldus* (*Rev. ist.* X, Nr. 4-6, p. 104) alături de *sedăș*.

Deși, în felul în care am explicat pe *Mocod*, am putea explica și pe *Năsăud* (ung. *Naszód*, sâs. *Nussdorf*) din un slav *nasovъ* „împlutură¹⁾“ (cf. *nasovati* „a împlăa“), care ar fi dat în ungurește **Naszó*, iar + suf. *-d* > *Naszód*²⁾, totuși, având în vedere faptul că întâlnim și elementul simplu *Săud* (ung. *Szód*) în județul Bihor, pl. Beiuș, e mai probabil că trebuie să ne gândim la compusul slav *nasъvodъ* (< *na* + *sъvodъ*). Elementul al doilea al acestui compus ar avea înțelesul de „boltitură“ și împreună cu *na* ar arăta din direcția izvorului Someșului, valea sau ținutul („terra“) care scoboară „spre cotitura“ în formă de „boltă“ a acestuia din dreptul Salvei, imediat din jos de Năsăud, ori — ce e mai puțin probabil — ar însemna o cunoscută procedură judecătorească la Slavi, așa numita „intertiatio“ (< „in tertium deducere“), „înlăturarea acuzei de furt, crima cea mai obicinuită, prin trecerea acesteia asupra altcuiva“ (cf. germ. *schieben* și *schuben*).

Dintre limbile slave mai au cuvântul *svod* „intertiatio“ limba cehă, sârbo-croată, și polonă³⁾. Acest element slavon se găsește și la baza ungurescului *szavaty*, *zvagy*, *zavat*. Năsăudul pare să fi fost totdeauna centrul ținutului, cu scaunul de județ⁴⁾, iar prin deasa mergere *na sъvodъ* ar fi putut ușor să se fixeze această numire pentru însuși locul unde se făcea procedura⁵⁾.

Forma veche românească a elementului al doilea trebuie să fi fost *să'vodă* (cf. *săvârși*, alături de *svârși*, *sfârși* < p.-sl. *sъvrъšiti*). *Nasă'vodă* s'a putut desvoltă apoi în *Năsă'uod*, iar acesta, în urma trecerii lui *v* în *u*, în * *Năsăud* > *Năsăud*⁶⁾. Aceasta

¹⁾ Împlutura ar fi putut-o face Valea Caselor care a pricinuit dezastrul din vara 1922.

²⁾ Pentru redarea fonetică în românește, cf. ung. *Iklód* > *Iclod* și *Iclă'ud* ș. a.

³⁾ v. I. Melich, *Magyar Nyelvőr*, XVII (1898), pp. 289—295, 468—9, XXVIII (1899), 563; O. Asboth, *Magyar Nyelvőr*, XXIX (1900), pp. 65—72, 160—164.

⁴⁾ Numele Năsăudului a trecut deci asupra întregului ținut din cele mai vechi timpuri. La 1264 Ștefan, ducele Transilvaniei, dăruiește comitetului Hazos „țara Năsăudului“ „terram Nazwod“, v. Hurmuzaki, I, p. 321, No. 232.

⁵⁾ Cf. pentru analogie numele satului *Sând* (ung. *Szind*, jud. Turda-Arieș, pl. Turda), care probabil trebuie derivat din p.-sl. *sođъ* „judecătorie“, „judecată“.

⁶⁾ Pentru trecerea lui *v* în *u*, cf. *căuaciu* < *covaciu* < p.-sl. *kovač*; *Chioar* < ung. *Kővár*; suf. *-ov, -ova* > *ua*: *Moldova* > *Moldua*, iar dintre numirile topice de pe Valea Rodnei cf. *Ilova* > *Ilua*, *Iiva*; *Salva* > *Salua* *Salva*.

o dovedește și cea mai veche formă grafică a *Năsăudului*, „*Nazvod*“ (1245 (?) și 1264). *Nazwod* poate să se cetească numai *Nazvod*, *Nasuod* ori *Nasovod*¹⁾, nu *Naszod*, cum s'a scris și spus ungu-rește ulterior, maghiarizându-se forma slavo-română²⁾).

Că *săvod*-ul juridic a trebuit să fie cunoscut la Români în timpu-rile vechi, dovedește și *sodăș*, *sodâș* ¹⁰. „chezaș“, ¹⁰. „copârtaș, răzeș“, care, deși venit, cum a indicat I. Bogdan³⁾, prin ungurescul *szovados* (*szvados*, *szavatos*, *szovatos*), a trebuit să se rapoarte la început la acel **săvod* „intertiatio“, despre care a fost vorba mai sus.

În orice caz *Năsăudul*, cum se vede și din documente, este dintre numirile cele mai vechi de pe Valea Rodnei, iar acestea din punct de vedere etimologic sânt slavone și păstrate prin Români, deci slavo-românești. Așa sânt: *Rodna* (rostit și *Rogna*, *Rocna*⁴⁾; vechiu *Radna*, *Rodana*; ung. *Radna*, săs. *Rudna*) < p. sl. *Rudna* (cf. p.-sl. *ruda* „Metall“, propriu „rotes Erz“, „*rudnъ* „metallicus“);

Ilova (v. *Rev. ist.* X—1923 Nr. 4—6, p. 104-5), *Ilua*, *Ilva* < *ilova* (< p.-sl. *ilъ* „lutum“ + suf.-*ova*), *Rebra*, *Răbra* și < di-minutivul *Răbrișoara* < p.-sl. *rebrъ* „*Anhöhe*“, „*Bergaufstei-gung*“ „coastă“; *Salua*, *Salva* < p.-sl. *salo* (cf. rus. *salo*, ceh. *salo*, n.-sl. *sadlo* etc.) „adeps“, „pământ gras“. suf.—*ova*; *Zagra* < p.-sl. *za-gora* „peste deal“, „dincolo de deal“⁵⁾).

Afară de acestea mai avem o seamă de sate cu numiri romă-nești mai nouă. Că aceste numiri s'au născut mai târziu, se vede din faptul că satele, pe care le numesc, ori se rapoartă la întemeietor (*Mititei*, mai vechiu *Mititel* < num. fam. *Mititel* (Telciu, Salva), di-minutivul lui *mic*) ori au fost odinioară părți de hotar ale satelor celor vechi și, în urmare, sânt numite cu apelative cunoscute și astăzi în limbă (*Poiana* = „Sânt-Iosif“, *Măgura*, *Poieni* = „Poienile Zăgrii“, *Suplaiu* < *su-plaiu*, *Găureni* < *gaura*, *Runc*, *Strâmba*, *Lunca* și *Valea Vinului*) și *Lușca* (evident un diminutiv al rusescului *lugъ* sau ruteanulni *luh* „*Wiesenland*, *Ufertrift*, *Uferge-*

¹⁾ v. O Asbóth. *Magyar Nyelvőr*, XXIX (1900), p. 163.

²⁾ Numirea săsească *Nussdorf* probabil e o etimologie populară.

³⁾ *Documente moldovenesti în arhivul Brașovului*, p. 28 și *Docu-mentele lui Ștefan-cel-Mare*, vol. II, p. 603.

⁴⁾ Cf. *Zlatna* > *Zlacna*, *Zlagna*, *Sătmar* > *Săcmar* ș. a.

⁵⁾ Poziția trebuie înțeleasă de la *Năsăud*, care eră, cum am amintit, centrul, deci și punctul de orientare. Dealul e „*Dealul beleii*“.

büsch“ < p. — sl. *logz* „Hain“; cf. sl. *lôški* (**lôžbskz*) „Wald-, Wildgewachsen (von Früchten)“, ap. Berneker *SEW.*, 739.

Numirile de origină săsească sânt de aceeași vârstă cu cele ungurești, fiind în legătură cu colonizarea Sașilor la Rodna pentru a exploata băile și a apăra pasul. Din săsește ne-a venit **Maieru** (ung. *Major*) < *Meier* (*Meiergut*, *Meierei*, *Meierhof*), care eră „măerîștea Rodnei“, **Feldru** (ung. *Földra*) < *Felder*, pl. lui *Feld*, și apoi compusele cu *Sfânt*, care sânt de proveniență apuseană, fiind ce e drept românizate prin apropierea de vechiul *sân* (< *s a n c t u s*): *Sângeorz* (românizat din *Sankt-Georgen*; cf. săs. actual *Georgenau*, ung. *Oláhszentgyörgy*) și *Sânt-Iosif*, care se numește și *Poiana*.

O situație aparte au numirile *Parva* (= „*Lunca Vinului*“ și, greșit, „*Lunca Ilvei*“), *Nepos* (= „*Vărarea*“) și *Romuli* (= „*Strâmba*“). Ele sânt produsul întâmplării și al autorității administrative în același timp. Împăratul Iosif al II-lea, cu ocazia vizitei sale făcute grănițelor din ținutul Năsăudului (1773), auzind numele satului *Salva*, l-a crezut latinesc și, adăugând lângă el alte trei cuvinte, a alcătuit următorul vers ce făgăduiește „mântuirea tinerei nepoate a lui Romul“:

Salva Romuli parva nepos.

A ordonat apoi ca trei sate nouă să fie numite cu cele trei cuvinte adause de el lângă *Salva* pentru a alcătui versul¹⁾.

Tot o situație aparte are și *Tradamul* sau *Treadamul*, un mic sat evreesc „din jos de iazul“ sau „hăitașul lui Bărduț“, deci foarte probabil < *unter dem Damm* rostit în jargon evreesc și transformat prin etimologia populară (cf. *târtan* < *Untertan* ș. a.). Satul acesta s'a născut în vremea graniței, când nu eră iertat să se așeze Evrei în satele grănițerești. Ei s'au așezat deci dincolo de Someș și făceau de acolo negoț, mai ales vindeau „vinars“ sau „holircă“ trecătorilor (cf. *Ierusalim* lângă *Beclean*).

Toponimia Văii Rodnei cercetată științific, cum se vede din cele expuse, cuprinde în sine întreagă istoria acestei văi, dovădindu-se că populația cea mai veche e cea românească care ne-a

¹⁾ Cf. Al. Odobescu, *Moșii și Curcanii*, în *Opere complete* (ed. Minerva) vol. I, București, 1906, p. 302, care greșește vorbind de «patru nouă sate românești cărora s'a dat numiri latine».

păstrat unii termeni vechi de origine slavonă pe care astăzi nu-i mai înțelegem, chiar și o seamă din numirile ungurești au la bază numiri mai vechi slavo-românești. Peste populația românească mai veche s'au așezat coloniștii unguri și sași veniți să lucreze în băile Rodnei și să apere pasul. Populația românească cu timpul a cucerit tot mai mult teren, dând naștere la așezări nouă.

3. Păguior, Păgaie.

În *Osztürk-Magyar Monarchia irásban és képen*, vol. II Budapest 1901, p. 136 cetesc următorul pasaj pe care-l redau în traducere: „Drumul străvechiu, istoric, care duce la Zălau prin *Ortelec* (ung. *Vártelek*, *Vártelk*) spre *Bred* (ung. *Bréd*), acum e puțin umblat, secundar. Dincolo de *Ortelek*, în stânga drumului, pe vârful muntelui *Poguior* (scris: *Pogujor*), a fost odinioară un castel roman. Acesta eră un punct de veghe al întăriturii care de-aici și spre sud-est dela *Moigrad* s'a clădit pentru romanul *Porolissum* pe muntele numit *Pomet* și servea de apărare *Porții Meseșului* ¹⁾, pe linia care mai târziu, în timpul venirii Ungurilor, în evul mediu, dar chiar și pe timpul principilor ardeleni, a fost singura trecătoare din partea nord-vestică a Ardealului spre Ungaria“.

Poguior, după informațiile pe care mi le-am putut câștiga, e rostirea ungurească a românescului *Păguior*, *Vârful Păguiorului*.

Păstrarea acestei numiri este de o deosebită importanță pentru noi. Ea trebuie derivată fără îndoială dintr'un lat. *pūgulēus*, — *um* > *pāguiu* + suf. *-ior* (cf. *vātuior*, derivatul lui *vātuin* < **vitulēus*, — *um* = *vitulus*, — *um*; *fāguior*, *fāgueciu*, derivatele lui *fāguiu* < *fag*, etc.), ori chiar deadreptul din **pāgulēōlus*, — *um* (cf. *mior* < **agnēlliōlus*, — *um*), căci se rapoartă, evident, la *sātuțul* (câteva case care puteau să încapă pe vârful plan al muntelui) cătun, braniște, slobozie, odaie care a luat naștere pe lângă castel și pe urmele lui. *Sātuțul*, ale cărui urme se mai pot constata, a dispărut cu timpul, dar și-a lăsat numele mai rezistent decât el, cu toate că apelativul s'a pierdut din limbă (cf. și derivatul *pāgān* < *pāgānus*, -*a*, -*um*). Numele a fost dat de coloniștii romani și a fost păstrat de urmașii acestora și când au năvălit peste ei alte popoare,

¹⁾ E interesant de observat că, întocmai ca și lângă celelalte Porți și pasuri mai însemnate (cf. *Dacoromania* I. 109—117), după cum îmi comunică D-I Oct. Șireagu, st. în litere la Universitatea din Cluj, și în apropierea acestuia se găsește o *Tâmpă*, deci numirea străveche a ei păstrată până astăzi de poporul românesc.

nimicind viața orașului *Porolissum*, prin contrast cu care a fost numit micuțul *Păguior*.

Nu ne putem gândi adevărat la un compus românesc cu prepoziția *pe*, dialectal *pă*, deoarece nu ne lăsă nici numirea *Vârful—Păguiorului*, care arată că în elementul din urmă avem de a face cu un cuvânt simplu, nici forma ungurească, care dovedește că cuvântul a fost considerat totdeauna de simplu și primit în ungurește ca atare. Nici numirea după un nume de familie sau persoană nu e probabilă, deoarece un nume propriu, după care s'ar fi putut numi *Păguiorul*, n'am găsit nicăieri în izvoarele pe care le-am putut consulta.

Nici la ungurescul *pagony* (provincial și *pogony*) „pădure tânără crescută după tăiere, dumbravă“ (figurat: *pagonya*, „om mic pitic“), întrebuințat și în compusul *pagonyvadász* „vânător“, care e „derivatul slavului *pogon* „Treiben“, apoi „Jagdrevier“ și „Feldmass“¹⁾, nu ne putem gândi, cu toate că acest cuvânt se găsește și în toponimie, deoarece *-ny* unguresc de la sfârșitul cuvintelor de obicei s'a păstrat în limba noastră, dând *n* ori *nă* (prin alăturarea lui *-ă* obișnuit în elementele ungurești, ca în *labă* < *láb* ș. a.), cf. *adăman(ă)* < *adomány*; *corman(ă)* < *kormány*; *părcar(ă)* < *párkány*; *hition*, — *oană* < *hitvány* ș. a. Ar trebui deci să avem în românește **pogon*, **pogun*, **păgun* sau **pogoană*, **păgoană*, **pogună*, **păgună*. Dar chiar și dacă *-ny* ar fi dat *î* (cf. *budăiu* < *bödöny*, *bosorcae* < *boszorkány*) și am fi putut avea o formă **pogoiu* ori chiar **poguiu*, **păguu*, din care s'ar fi putut forma apoi **pogulor*, *păguilor*, și atunci ungurescul *Pogujor* ar trebui să fie luat din românește, căci un sufix *-or* în ungurește nu există.

N'avem însă un apelativ **păguu* în limbă, iar forma numelui *Păguior* e atât de evident latinească, încât trebuie să părăsim ideea oricărei derivări din ungurește, cu atât mai mult că tot în județul Sălajiu, plasa Tășnad, găsim și satul **Păgaia** (ung. *Usztató*) care nu poate fi explicat decât din un lat. **păgălia* (< *păgus*, — *um*), un derivat asemănător cu *păgănălia* (< *păgănus* *-a, -um*), cf. *măruntaie* < *minutalia*; *fierătaie* < **ferratalia*; și pluralele ajunse singulare: *bătaie* < *battalia*, *nămaie* < *animalia*, *văpaie* < **vapalia* ș. a.

Și numele *Păgaia* este adevărat considerat de cuvânt simplu. Nici chiar etimologia populară nu-l desparte în *Pă*+*Gaia*, cum ar putea fi despărțit în cazul să s'ar simți în el un cuvânt compus.

¹⁾ Din acest cuvânt slavon avem noi pe *pogon*.

DOUĂ TABLOURI ISTORICO-STATISTICE

DIN ANII 1714 ȘI 1733

PRIVITOARE LA PREOȚII ROMÂNI DIN VALEA SOMEȘULUI

DE

VIRGIL ȘOTROPA

Dacă voim să ne formăm o icoană clară și exactă despre stările și raporturile nu numai financiare, industriale, economice, ci chiar și strict culturale dintr'un ținut, n'avem decât să recurgem la datele statistice, cari, cuprinse în tablou, ne oglindesc viața poporului în întreaga sa complexitate. Dintr'un tablou statistic, corespunzător alcătuit, cetitorul își poate face, fără mult studiu, cu o scurtă privire, idee despre tot ce-l interesează într' o anumită direcție și materie.

În vechia arhivă a orașului Bistrița se află mult material statistic parte cuprins parte de cuprins în tablouri și, ceea ce pentru noi e de mare însemnătate, se află un important material privitor la districtul „valah” din Valea Someșului, pe care craiul Matei Corvinul în 1475 l-a anectat la Bistrița. Anectarea s'a făcut cu expresă voință și poruncă crăiască, ca locuitorii din Valea Rodnei să se bucure pe vecie de aceleași drepturi, pe cari le posedau Bistrițenii.

Fazele prin cari au trecut raporturile dintre Românii someșeni și Sașii bistrițeni în cursul secolilor următori, voi încerca să le expun cu altă ocazie; deastădată amintesc numai atât: că magistratul și cetățenii din Bistrița încetul cu încetul au uitat de voința expresă cuprinsă în hrisovul regelui Matei, așa că Românii someșeni cu timpul ajunseră nu numai în dependență, ci chiar și în servitutea orașului, chemat odinioară să-i cîntească și ocrotească.

E de remarcat însă că Sașii bistrițeni ca oameni de ordine, în tot timpul au însemnat cu pedanterie în catastife mișcările și întâmplările de orice natură din „depertinențele valahe”, pentru ceea ce le putem fi azi mulțămitori, căci altfel multe momente importante din viața poporului nostru s'ar fi dat pe vecie uitării. Având în districtul românesc un nesecat izvor de venit și un scump material de muncă, Bistrițenii nu numai purtau socoteli minuțioase despre toate dările și contribuțiile pe cari le scoteau de pe

Românii someșeni, dar diriguiau toate afacerile lor publice și private, așa încât chiar și biserica românească, cu toate daraverile ei, stetea sub tutela lor. Dacă organele statului aveau de-a face cu „vr” o comună românească din ținutul nostru totdeauna se adresa magistratului din Biștrița și numai cu intermedierea acestuia se isprăvia chestia; ba chiar și vlădicii români în afaceri bisericești corespundau cu magistratul orașului, care cu mare gelozie își asuma tot controlul asupra satelor românești dependente de el.

Premițând acestea, las să urmeze tablourile semnalate în titlu, în nedejdea că ele vor interesa pe cetitorii cari voiesc să cunoască ceva din trecutul bisericesc al ținutului nostru și cari din datele expuse vor ști eventual să tragă și alte concluzii de interes cultural românesc. M'am simțit îndemnat s'o fac asta mai ales văzând că studiul de conținut statistic, intitulat: „*Români la gimnaziul latino — catolic din Bistrița 1729—1779*,” publicat de mine în „*Transilvania*” din 1901, a fost utilizat de mulți scriitori de ai noștri.

I

În anul 1714 guvernul transilvan a adresat tuturor autorităților un ordin, în care între altele constată și poruncește următoarele: S'au ridicat multe acuze contra popilor valahi că ocrotesc pe lângă sine nu numai rudenii, ci și streini cu scopul de a-i libera de dări; că găzduiesc răufăcători spre a-i scuti de urmărire; mai departe seamănă în agri streini și nu vreau să plătiască contribuții; iar sătenilor, cari nu ascultă de ei, ci de oficianți, nu le permit să mai calce în biserică, nu le botează copii și nu-i înmormântează; apoi vlădica valah hierotonește pe mulți ignoranți și nedemni, așa că în unele sate sunt 4-5 popi; în fine pe titlul censului episcopal storc popii diferite prestațiuni de la săteni, amenințându-i și pedepsindu-i cu alungare din biserică și legare de funia clopotului. Pentru corectarea acestor rele, autoritățile în drept au să cerceteze imediat în fiecare sat: câți popi locuiesc pe pământul eclesiei, al proprietarului de pământ (nemeșului) ori al satului; pe ce fel de pământ își poartă ei economia și ce incorectități comit în prejudiciul proprietarului ori al satului. Despre toate aceste să raporteze neamănat guvernului, care la rândul său va comunica rezultatul episcopului valah, spre a-se putea lua măsurile necesare.

Primind și magistratul (senatul) orașului Bistrița acest ordin, în 11 Aprilie 1714 așterne datele cerute, scrise în limba latină și

purtând titlul: *Conscriptio Popporum Valachicorum in depertinentia Bistriciensis Anno 1714.*

Tabloul următor conține datele și informațiile traduse în românește :

NUMELE SATELOR	Numărul poplilor	Locuiesc în casa eclesiei	Locuiesc în casa sâtească supusă dării	Au foarte puține pământuri aparțin- ătoare eclesiei	Folosesc pământ- uri parte proprii, parte zălogite, însă supuse dării
Mocod . . .	2	—	ambli	asa este	asa este
Mititei . . .	4	—	toți	nici unul	asa este
Runc . . .	3	unul	doi	asa este	asa este
Zagra . . .	5	doi	trei	suficiente pentru unul	proprii
Poieni . . .	2	unul	unul	puține	asa este
Găureni . . .	1	unul	—	suficiente pentru unul	—
Suplai . . .	1	unul	—	suficiente pentru unul	—
Bichigi . . .	2	—	ambli	nici unul	pământuri supuse dării
Telci . . .	3	unul	doi	—	pământuri supuse dării
Hordou . . .	1	unul	—	suficiente	—
Salva . . .	9	—	toți 9	suficiente pentru unul	proprii supuse dării
Năsăud . . .	5	—	toți 5	suficiente pentru unul	proprii supuse dării și zălogite
Rebrișoara . . .	4	—	toți 4	puține	proprii supuse dării
Rebra mare . . .	4	unul	trei	suficiente pentru unul	proprii
Vărarea . . .	1	—	în casa sâtească	—	proprii
Feldru . . .	2	—	ambli	puține	proprii
Ilva (mică) . . .	1	—	unul	asa este	proprii
Leș	2	unul	unul	—	proprii supuse dării
Sângeorz . . .	3	—	toți trei	suficiente pentru unul	proprii supuse dării
Maieru . . .	6	—	toți	nici unul	proprii
Rodna (vchie) . . .	3	—	toți	puține	proprii
Nușfalău . . .	1	unul	—	puține	proprii
Sântioana . . .	1	unul	—	puține	proprii

La sfârșitul conscripției ori al actului „de investigare“, cum îl numește la alt loc magistratul, se află următoarea notă :

În genere e de însemnat că la noi numărul popilor crește peste măsură, cum apare evident din specificarea precedentă și aproape zilnic crește numărul acelor cari locuiesc pe moșie, altădată obligată la dare, și de acolo, în paguba satului, iar' de-a plăti dări, poartă economie, parte pe moșiile proprii parte pe moșiile cele mai bune zălogite pentru o sumă neînsemnată. Provoacăndu-se la protopop, încearcă să se sustragă în afacerile civile dela dependența patronilor, pe care până acu totdeauna au recunoscut-o. Ba mai mult, cu excepția a trei ori patru, au pe lângă eclesie și pe dascalul lor, care e liber de orice dare, cu toate că locuiește pe moșie obligată la dare și își poartă acolo economia.

II

În „*Convorbiri literare*“ din 1896 publicase prof. *George Bogdan-Duică* studiul său istoric privitor la conscripția popilor și locuitorilor români din Transilvania în 1733, aflată de el în muzeul Brukenthal din Sibiiu. Pe urma lui a publicat pâr. *Nicolae Togan* în „*Transilvania*“ din 1898 conscripția în întregime, iar în 1900 can. *Augustin Bunea* o publică înc' odată (ca ados X la cartea sa despre viața și activitatea episcopului Clain), așa cum o aflate în arhiva mitropolitană din Blaj.

Amintita conscripție s'a făcut la ordinul comisiei instituite de împăratul Carol VI spre a cerceta plânsorile clerului și ale locuitorilor români, și a fost prezintată comisiei în 1733 de episcopul Clain.

În districtul românesc aparținător la Bistrița și constătător din 21 comune din Valea Someșului și 2 din Valea Șieului, conscripția s'a făcut în baza ordinului dat în 26 Iunie 1733 de guvernorul conte Francisc Paul de *Wallis* magistratului bistrițan. Mandatarii acestuia, cum am aflat din acte, n'au lucrat singuri, ci cu sprijinul protopopului din Năsăud, și între ei de mai multeori s'au iscat și divergențe de păreri.

Tabloul ce urmează mai jos conține toate datele pe cari le-am aflat în actele de conscripție și faptul că el diferă în multe privințe de tabloul protopopiatului Năsăudului din conscripțiile publicate de Togan - Bunea, e de a-se esplica așa că în ținutul nostru adunatul datelor s'a făcut mai exact și minuțios, și nepotrivindu-se ele în tabloul conscripției generale, în mare parte au fost omise ; de altfel, probabil la intervenția directă a protopopului la episcop, unele cifre au fost chiar și schimbate.

Se află în tablou date privitoare la averea mișcătoare a popilor, însemnări despre raporturi familiare ale unora și datele importante ale hirotonirii și acceptării în sânul bisericii unite. La popii cări n'au trecut la unire, însemnez apriat că sunt neuniți.

Notez că întrucât numai s'a putut, am căutat să aflu din actele de conscripție, precum și din alte acte contemporane, și numele de familie ori ascendența popilor, pentruca să nu-i însemnez numai cu numele de botez, cum s'a făcut în conscripția generală.

La rubrica arăturilor aparținătoare bisericii, sub ferdele (bane) are să se înțeleagă măsura sămânței, adecă cam opt ferdele sămință la un juger ori pogon; iar la fânațe: carele de fân, adecă cam două care de pogon.

Numărul sub numirea localităților indică suma familiilor, care înmulțită cu 5 face aproximativ numărul locuitorilor.

În fine observ că am aflat cu cale să public tabloul în românește și nu în latinește și nemțește cum sunt scrise actele consultate; iar numirile de localități și numele proprii pocite le-am scris așa cum ele se scriu și rostesc astăzi.

Localitatea cu numărul familiilor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	P o s e d e						Biserica are arătură (ferdele) fânațe (care)	NOTE
		boi	vaci	oi	cal	porci	stupi		
<i>Mocod</i> 101	1. <i>Dumitru Herța</i> , hirotont în Suceava (Moldova) de mitropolitul Gheleon, acceptat în 25 Sept. 1725 de episcopul Ioan Giurgiu (Patachi)	2	—	35	1	4	—	76	Arătura bisericii o folosesc popii.
	2. <i>Mihail al popii Ilarion</i> , hir. în Maramureș de episcopul Dosoftei, acc. 16 Mai 1733 de epp. Ioan Inocențiu Clain	4	2	—	1	4	—		Văduva popii Ilarion, mort înainte cu 3 ani, împreună cu fiul Săvu și soția lui, sunt scutiți de toate impozitele și locuiesc la popa Mihail.
	3. <i>Gherasim Balaș</i> , hir. Mar. epp. Dosoftei, acc. 15 Iulie 1733, epp. Clain	2	1	—	1	6	—		
	4. <i>Chișor</i> , hir. Mar. epp. Dosoftei, acc. 15 Iulie 1733 epp. Clain	2	2	—	1	4	—		
<i>Mititei</i> 86	1. <i>Gheorghe Andrieș</i> , hir. 26 Oct. 1712, mitr. Atanasie	4	3	45	2	2	—	—	Popa Toader făcu deja de lung timp plătește impozitele publice.
	2. <i>Toader Grigoraș</i> , văduv, hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu .	4	1	12	2	2	4		

Localitatea cu numărul famililor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	Posede						Biserica are		NOTE
		boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (ferdele)	fânețe (cârce)	
Poieni 52	3. Partenie Grigoraș, hir. Dosoftei acc. 26 Iun. 1733, Clain	4	1	—	1	2	—	—	—	Pământurile bisericii le folo- sească popii. — Impreună cu papa Toader a lui Avram lo- cnește ginerele său diacul Chi- for Rai, căsăto- rit, scutit de dări. Pământurile bisericii le folo- sească popa. — Pământ nero- ditor. — Este un dia- con, are 2 boi, 1 vacă, 1 cal, 4 porci. — Pământurile de mulți ani nelucrate. — Popa Nicolae are un fiu Ioan Lar căsătorit și locuitor în Telci; plătește dări. Alt fiu că- sătorit : Petre locuiește impre- ună cu tatăl. — Comuna are două biserici.
	4. Grigore alui Echim, văduv, hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu .	5	2	40	2	5	8	—	—	
	5. Toader Fâșu, căsă- torit a doua oară, neunit, hir. Alba-Iulia, ep. Varlaam	4	2	12	1	5	5	—	—	
	1. Dumitru Hrișca, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain	4	3	—	2	4	—	—	—	
	2. Toader al popii Avram, văduv, neunit, hir. 6 Aug. 1694 în Alba- Iulia, de ep. Teofil . . .	6	3	80	4	4	—	12	4	
Găureni 23	3. Toader al popii Matei, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain . . .	6	2	70	1	4	—	—	—	Pământ nero- ditor.
	Vasile al Popii Ioan, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain	2	3	—	1	—	—	36	5	
Suplai 28	Moise, hir. Dosoftei, acc. 16 Mai 1733, Clain	4	2	—	—	2	—	16	—	Este un dia- con, are 2 boi, 1 vacă, 1 cal, 4 porci.
Runc 74	1. Ioan, neunit, hir. 1695, Teofil	3	2	70	2	5	10	6	—	
Bichigi 60	2. Iftenie al popii Ioan, hir. Dosoftei, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu .	5	5	—	1	5	10	—	—	Pământurile de mulți ani nelucrate. — Popa Nicolae are un fiu Ioan Lar căsătorit și locuitor în Telci; plătește dări. Alt fiu că- sătorit : Petre locuiește impre- ună cu tatăl. — Comuna are două biserici.
	3. Gavril Pintelie, hir. Dosoftei, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu	6	3	70	2	2	9	—	—	
	4. Ioan Oniga, hir. 26 Oct. 1712, ep. Atanasie .	1	2	—	—	—	—	—	—	
	1. Nicolae, văduv, hir. Dosoftei acc. 1733, Clain	2	2	30	1	5	2	—	—	
	2. Vasile, hir. Dosof- tei, acc. 1733, Clain . .	3	2	5	1	2	3	—	—	
Zagra 220	1. Matei al popii Pet- ru al Simionului, hir. Alba-Iulia de ep. Varlaam, se declară unit, a pierdut documentele în revoluția Curuților	2	1	—	1	3	—	—	—	Comuna are două biserici.
	2. Flore Zinvel, hir. Roman (Moldova) ep. Ghe- orghe, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu	6	2	60	1	6	10	—	—	

Localitatea cu numărul familiilor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	P o s e d e						Biserica are		NOTE
		hoi	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (terfel)	fânate (care)	
Telci 123	3. Vasile, hir. Atanasie, acc. 25 Sept. 1724, Giurgiu	4	3	40	2	4	1	—	—	Popa Vasile locuiește împreună cu fiul său Arsenie, care e căsătorit.
	4. Ionașcu al popii Simion, hir. Dosoftei, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu	2	2	—	1	2	—	—	—	
	5. Ștefan al popii Vasile, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain	2	2	—	1	2	4	—	—	
	6. Petru al popii Simion, hir. 1712 Atanasie, documentele le-a pierdut la invazia Tătarilor	6	2	50	2	6	6	—	—	
	7. Petru Cute, hir. 21 Jun. 1699, Atanasie, se declară unit, documentele le-a pierdut	6	2	40	1	6	—	—	—	
	8. Ioan Cute, hir. Roman (Moldova) Gheorghe, acc. 29 Sept. 1725, Giurgiu	4	2	—	2	5	—	—	—	
	9. Vasile Cute, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	4	1	—	1	4	5	—	—	
	10. Ioan, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	2	2	—	1	2	1	—	—	
	1. Gheorghe al popii Ștefan, hir. Mar. ep. Iosif Stoica, acc. 25 Sept. 1725, Giurgiu	6	3	80	1	8	8	—	—	
	2. Dumitru, văduv, ne-unit, hir. 30 Oct. 1680 ep. Varlaam în Alba-Iulia	2	2	40	1	4	—	—	—	
Hordou 25	3. Grigore Tâmaș, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	1	1	70	1	3	2	100	—	Popa Gheorghe locuiește cu fiul obligat la dări. — Popa Dumitru locuiește cu fiul său Alexandru scutit de dări
	4. Ioan al popii Dumitru, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	—	1	—	—	5	—	—	—	
	5. Vasile al popii Dumitru, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	2	3	40	2	7	6	—	—	
	1. Neliwaica, văduv, hir. Dosoftei, acc. 24 Sept. 1725, Giurgiu	—	—	—	—	—	—	6	2	
	2. Grigore alui Neliwaica, hir. Dosoftei, acc. 17 Mai 1733, Clain	6	2	80	1	4	10	—	—	

Localitatea cu numărul familiei	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	Pose de						Biserica are		NOTE
		boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (ferdele)	fanate (carte)	
Salva 172	1. <i>Ioan Mihoc</i> , hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu	6	3	12	2	14	—	—	—	Comuna are două biserici. Popii folosesc pământurile. Popa Matei locuiește cu fiul său Vasile căsătorit, scutit de impozite.
	2. <i>Matei</i> , hir. Alba Iulia ep. Varlaam, acc. ep. Atanasie și, după pierderea documentelor, confirmat de ep. Clain	6	3	—	3	10	6	14	—	
	3. <i>Ioan al popii Iacob</i> , văduv, hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu	4	3	—	—	6	10	—	—	
	4. <i>Vasile al popii Cosma</i> , hir. Dosoftei, acc. 26 Sept. 1725, Giurgiu	7	3	—	2	21	4	—	—	Popa Timoftei deja de lung timp e obligat la plățirea dărilor.
	5. <i>Filip Butaci</i> , hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	4	2	—	1	10	10	—	—	
	6. <i>Ștefan al popii Iacob</i> , hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	2	2	—	—	4	—	—	—	
	7. <i>Timoftei al popii Gavril</i> , neunit, hir. Mar. ep. Iosif Stoica	4	2	—	1	6	1	—	—	Popii folosesc pământurile bisericii. Protopopul are în casa sa pe ginerile său: diaconul Dumitru. Popa Arsintea are documente de preoție și dela părintele (e suit) Ștefan. Popa Pahomie a fost adus de protopop ca dascăl pentru înstruirea copiilor din sat. Este o moară cu 2 pietri. Din 16 părți protopopul are 5, popa Pinte 2, Vasile 2, celelalte sunt ale sătenilor. Venitul anual e 70 ferdele cereale.
Năsăud 150	1. <i>Atanasie, protopop</i> , hir. Dosoftei, acc. 12 Sept. 1725, Giurgiu	10	3	100	12	16	8	—	—	
	2. <i>Pinte Nacu</i> , hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	6	1	30	2	2	—	—	—	
	3. <i>Vasile Gălan</i> , hir. Moldova de ep. Calistrat, acc. 12 Sept. 1725, Giurgiu.	4	1	20	2	4	—	—	—	
	4. <i>Arsintea lui Vasile</i> , hir. Dosoftei acc. 18 Mai 1733, Clain	6	2	12	2	8	10	—	—	Se află două biserici. Ecclesia are o casă cu grădină. Pământurile le folosesc popii.
	5. <i>Pahomie</i> , hir. 22 Mart. 1724, Giurgiu	—	—	—	—	—	—	—	—	
Rebrișoara 160	1. <i>Vasile Purșucha</i> , hir. Alba-Iulia ep. Atanasie în 12 Iulie 1702, se declară unit	4	1	—	1	2	1	—	—	

Localitatea cu numărul familiei	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	P o s e d e						Biserica are		NOTE
		bo.	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (ferdele)	fânate leure	
	2. <i>Lazar al popii Andrei</i> , hir. Dosoftei, acc. 24 Sep. 1724, Giurgiu . . .	4	3	—	2	3	—			
	3. <i>Dumitru al popii Gavril</i> , hir. Dosoftei, acc. 8 Mai 1733, Clain . . .	4	1	—	—	—	—			Popii Vasile Vălean, Lazar, Gavril au 8 ferdele de cereale din venitul anual al morii.
	4. <i>Petru al popii Gavril</i> , hir. Dosoftei, acc. 8 Mai 1733, Clain . . .	4	3	—	1	3	—	12	1	—
	5. <i>Gavril</i> , hir. Mar. acc. 25 Sep. 1725. Giurgiu . .	6	1	60	3	8	2			Popa Vasile Vălean are la sine în casă un fiu student și altul econom, ambii scutiți de dări.
	6. <i>Vasile Vălean</i> , hir. Mar, ep. Iosif Stoica, se declară unit	4	3	50	2	10	3			Fânatele le folosesc popii; asemenea și o casă cu grădină.
Rebra mare 69	1. <i>Vasile</i> , neunit. hir. Dosoftei	4	1	40	1	8	2			Pământurile le lucră popii
	2. <i>Ioan Miron</i> , hir. Dosoftei, acc. Clain	1	2	—	1	1	2	—	10	—
Vărarea 52	1. <i>Vasile alui Eremie</i> hir. Dosoftei, acc. 26 Sep. 1725, Giurgiu	4	1	—	3	1	6			Popa Vasile al lui Eremie posedă 3 părți din soarele morii din sat.
	2. <i>Vasile</i> , hir. Dosoftei, acc. 8 Mai 1733, Clain . .	2	2	—	1	—	—	16	1	—
Feldru 114	1. <i>Ioan alui Simion</i> , hir. Dosoftei, acc. 25 Sep. 1725, Giurgiu	6	6	200	14	20	30			Din pământurile bisericii a mânat apa (Someșul) arătură de 32 ferdele.
	2. <i>Grigore al popii Teodor</i> , hir. Dosoftei, acc. 30 Aug. 1722 de Vicarul Ștefan	4	3	—	2	1	4			—
	3. <i>Istrate al popii Teodor</i> , hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain . . .	2	3	—	1	4	—			Popa Ioan are din 2 sorți de moară un venit anual de 60 ferdele cereale.
	4. <i>Andrei Niamț</i> , hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	3	2	—	1	—	6			—
Sângeorz 186	1. <i>Mihail</i> , neunit, hir. Mar. ep. Iosif Stoica. Documentele le-a pierdut la invazia Tătarilor	4	2	20	1	4	—			—
	2. <i>Constantin Rus</i> , hir. Moldova de ep. Calistrat, documentele i-au perit la invazia Tătarilor; acc. 14 Ian. 1726 de vicarul Ștefan	2	3	20	1	6	4	40	4	E în sat și un diac Nicolae, scutit de toate impozitele publice.

Localitatea cu numărul famililor	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	P o s e d e						Biserica are		NOTE
		boi	vaci	oi	cai	porci	stupi	arătură (ferdale)	fanate (care)	
Maieru 213	3. Vasile Cantii, hir. Dosoftei, acc. Clain . . .	2	2	—	—	—	4	—	—	Sunt: 2 bise- rici: cea veche are: arăt. (fer- dale) 32 și fanat (care) 2; iar restul cea nouă. Cu popa Gav. Pantea locuște Bota Ioan, că- sătorit, scutit de dări; are 4 boi, 4 oi. Popa Gavril locuște cu fiul său căsătorit diacul Mihail; are 2 boi, 1 vacă și 4 oi. Pe lângă dia- cul Mihail, care îndeplinește funcțiuni, mai este un alt diac Vasile, care nu funcționează. Pământurile se folosesc po- pii. Biserica are o grădină.
	4. Andrei George, hir. Dosoftei, acc. Clain . . .	1	1	—	—	3	—	—	—	
	1. Gavril Pantea, văduv, hir. ep. Atanasu; docu- mentele i-au ars; se declară unit	8	1	60	4	8	15	—	—	
	2. Gavril, văduv, neunit, hir. Mar. ep. Josif Stoica .	2	2	—	1	2	4	—	—	
	3. Iacob al popii Petru, hir. Dosoftei, acc. 11 Mai 1733, Clain	8	4	100	10	6	30	40	10	
Rodna 152	4. Ioan, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733 Clain .	—	1	—	—	—	—	—	—	Biserica are o grădină. Pă- mânturile se fo- losesc popii.
	5. Grigore al popii Ga- vril, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	2	2	6	1	2	4	—	—	
	1. Vasile Dănilă, hir. Dosoftei, acc. 18 Mai 1733, Clain	8	4	80	1	2	18	16	6	
Ilva 45	2. George, văduv, neu- nit; hir. Alba-Julia, ep. Teofil	—	—	—	2	—	—	—	—	Biserica are o grădină. Pă- mânturile se fo- losesc popii. Diacul Vasile are 2 boi, 2 vaci, 20 oi, 3 porci 3 cai.
	1. Lazăr Precup, hir. Dosoftei, acc. de vicarul Ștefan	2	2	—	—	—	—	15	3	
Leș 40	2. Gavril, neunit, hir. Dosoftei	—	—	20	2	—	—	—	—	Diacul Vasile are 2 boi, 2 vaci, 20 oi, 3 porci 3 cai.
	1. Ioan Gălan, hir. Do- softei, acc. 24 Sep. 1725, Giurgiu	8	7	200	7	10	40	—	5	
Sântio- ana 33	2. George Mătu, hir. Dosoftei, acc. 14 Ian. 1726 de vicarul Ștefan	2	3	—	—	1	—	—	—	Diacul Vasile are 2 boi, 2 vaci, 20 oi, 3 porci 3 cai.
	1. Ioan alui George, hir. Atanasu 20 Iunie 1699, se declară unit	4	2	—	—	2	8	—	—	
	2. Filimon al popii Ioan, hir. Dosoftei, acc. 21 Iul. 1733, Clain	1	1	—	—	1	—	—	—	

Localitatea cu numărul familiei	DATELE PERSONALE ALE POPILOR	P o s e d e						Biserica are		NOTE
		boi	vaci	oi	cat	porci	stupi	arătură (ferdele)	înațe (care)	
Nușfalău 66	1. Ioan, hir. Dosoftei. acc. 21 Iul. 1733, Clain .	4	2	—	—	5	15	—	—	Popii au aceleași sorți de moară ca fiecare sătean.
	2. George Flore, hir. Dosoftei. acc. 20 Mai 1733, Clain	2	1	—	—	2	—	—	—	Învățătorului căsătorit Arsintea, sătenii i-au impus dare, dar protopopul a scris, să nu cuzionezimeni să-i atingă vitele, ci are să rămână liber de dare.

Resumând datele cuprinse în acest tablou iese, că în cele 23 sate românești din protopopiatul Năsăudului în a. 1733 se aflau 2.244 familii adică circa 11.220 locuitori.

Numărul popilor era: 82, și adică 10 în Zagra, 7 Salva, 6 Rebrisoara; câte 5 în Mititei, Telci, Năsăud și Maieru; câte 4 în Mocod, Runc, Feldru și Sângiorz; 3 în Poieni; câte 2 în Hordou, Rebra-Mare, Vărarea, Bichigiu, Rodna, Ilva, Leș, Sântioana și Nușfalău; câte 1 în Găureni și Suplai.

Dintre cei 82 popi numai 5 au fost hirotoniți de arhieriei uniți: 4 de mitropolitul Atanasiu și 1 de episcopul Giurgiu (Patachi); iar restul de 77 au fost hirotoniți de arhieriei neuniți, și anume: 55 în Maramureș de episcopul Dosoftei, 5 tot în Maramureș de episcopul Josif Stoica, 4 de epp. Atanasiu, 4 de epp. Varlaam, 3 de epp. Teofil, 2 în Roman (Moldova) de epp. Gheorghe, 2 în Moldova de epp. Calistrat, 1 în Moldova de mitropolitul Ghedeon, și 1 în Maramureș ori de epp. Stoica ori de Dosoftei.

Din 77 popi hirotoniți de arhieriei neuniți, cu ocazia conscripției 10 au declarat că au rămas neuniți; 5 s'au declarat uniți fără de-a putea însă prezenta vr'un document de confirmare; iar restul de 62 au produs documente că sunt acceptați în sânul bisericii unite, și anume: 21 de episcopul Giurgiu (Patachi), 37 de epp. Clain și 4 de vicarul r. c. Ștefan din Cluj.

Ce privește acceptarea din partea numitului vicar iezuit Ștefan din Cluj, află în actele de conscripție următoarea notă:

Popa Ioan Gălan (Leș) împărțășește că înainte cu câțva timp vicarul Ștefan a chemat pe toți popii valahi din district parte la oraș (Bistrița) parte la Năsăud, spre a-i încorpora la unire, extrădându-le documente provezute cu semnatura și pecetea sa. Făcând el asta propria auctoritate, urmează că popii, cari nu pot produce document dela episcopul unit, ar trebui să fie priviți neuniți.

Tot popa Gălan spune, că popii cari au primit documente dela vicarul Ștefan, au trebuit să-i plătească câte un galben.

În fine, toți popii împreună aveau : 299 boi, 171 vaci, 2009 oi, 136 cai, 354 porci și 351 stupi ; iar biserica avea : arătură de 486 ferdele semânță = 60.75 jugere (pogoane) și fânațe de 56 care = 28 jugere.

SUFLETUL LUI ȘAGUNA

CUVÂNT COMEMORATIV ROSTIT LA SEMICENTENARUL MORȚII
MITROPOLITULUI ANDREI ȘAGUNA ÎN CATEDRALA DIN SIBIU,
LA 12 IULIE 1923

de

I. LUPAȘ

*Majestatea Voastră,
Mărită Doamnă,
Altețe Regale,
În P. Sf. DD. Mitropoliți și Episcopi,
Iubiți frați în Hristos,
Mărită obște creștinească!*

BCC Cluj Central University Library Cluj

O datorie de pietate a întrunit astăzi la mormântul din Rășinari și în catedrala aceasta sibiliană pe reprezentanții națiunii române dându-le prilej de a lua contact spiritual cu atmosfera istorică-morală, în care a viețuit și a lucrat mitropolitul Șaguna, ca o personalitate reprezentativă de neobicinuită energie plastică atât în cugetare, cât și în talentul de înfăptuire.

Orice comemorare trebuie să aibă înaintea de toate o tendință educativă, precum în deobște educativă este, atât în sens moral cât și politic, tendința istoriei, care nu se poate mulțumi să împărtășească simple cunoștințe privitoare la legăturile de cauzalitate dintre evenimentele trecutului, ci tinde a da și educație generațiilor cari se succed, îmbogățindu-le viața sufletească prin virtuțile, ce scoate la iveală din viața și opera eroilor fără de moarte, cari prin credința, vitejia, dreptatea sau sfințenia lor au devenit cei mai buni îndrumători ai popoarelor pe cărările desăvârșirii. În chipul acesta se întemeiază cultul trecutului ca un factor de educație morală, ca o religie a umanității, perpetuând mistica legătură sufletească a generațiilor apuse cu cele ce viețuiesc astăzi și cu cele ce se pregătesc neconținut în taina viitorului spre a garanta continuitatea istorică a dezvoltării naționale și a progresului ob-

ștesc uman. Profundul cugetător Mihail Eminescu spunea că „patriotismul nu este iubirea țării, ci iubirea trecutului, căci *fără cultul trecutului nu există iubire de țară*“. Iar cuvântul Scripturii ne îndeamnă categoric să ne aducem aminte de lucrurile părinților noștri, ca să putem lua „mărire mare și nume veșnic“ (I. Mac. 21. 51).

Ascultând glasul tainic al acestor îndemnuri sfinte, să cercăm a ne da seama de realitatea, pe care o semnifică în istoria și în viața noastră națională *sufletul lui Șaguna!*

II.

Prin ce s'a învrednicit Mitropolitul Andrei Șaguna să fie așezat în cadrele istoriei noastre naționale alături de cei mai buni îndrumători și de cei mai mari educatori ai neamului nostru din toate timpurile?

Întăiu, prin credința statornică și victorioasă, din care a isvorât nestrămutata lui hotărîre de a servi, în orice împrejurări, cu cel mai desăvârșit devotament cauza bisericii și a națiunii române.

În rîndul al doilea, prin importantul spor de viață religioasă, culturală și politică, pe care activitatea lui multilaterală, deopotrivă de bogată în sacrificii ca și în rezultate epocale, a isbutit a-l adăuga patrimoniului nostru național atît cu ajutorul scrierilor sale, cît mai ales cu acela al instituțiilor create de dînsul împreună cu contemporanii săi.

Și în sfîrșit, prin contopirea deplină a personalității sale în personalitatea națională a poporului nostru, din sufletul căruia la cea dintăiu atingere cu sufletul marelui său arhieru și conducător politic, au țâșnit, ca din stîncă lovită de toiagul lui Moise, minunate izvoare de apă vie, trezindu-se din seculara lor ațipire energiile creatoare în toate domeniile vieții, energii reținute de-o parte prin îndelungata vîrstă de copilărie a poporului nostru, iar de altă parte năbușite prin vitregia stăpînirilor străine, din trecutul nostru de robie. Îndată-ce energiile acestea au început a se simți descătușate măcar în domeniul vieții bisericești și culturale, s'a pornit cu toată însuflețirea și cu întreg avântul tineretelor opera de fundamantare a vieții noastre naționale-politice, religioase și culturale, operă inspirată în mare parte de însuș povățuitorul Andrei Șaguna, săvârșită însă cu colaborarea voluntară a milioanelor de credincioși, veseli că în sfîrșit le-a fost dată putința de a începe să clădească și pentru dînșii, după ce secolii de-arîndul clădiră și se sacrificară numai pentru alții.

Această entusiastă muncă colectivă a dat într'un sfert de secol roade îmbelșugate, după care generațiile anterioare au luptat și-au suspinat zadarnic...

Între multe alte însușiri eminente, Șaguna a avut, în măsură mai mare decât oricare altul dintre contemporanii săi, darul de a mângăia poporul prin cuvinte duhovnicești, potrivite să-i miște inima și să-l înduplece la fapte. De aceea în toate acțiunile sale primează gândul și dominează stăruința de-a trezi în sufletul poporului un interes luminat și statornic pentru tot ce plănuia el să facă spre binele și înaintarea națiunii române.

Înțelegând deplin, că numai în chipul acesta se poate sădi în sufletul mulțimii conștiința demnității personale și naționale, el n'a voit să dea poporului nimic de-a gata, n'a voit să octroieze, să impună nimic în mod autoritar, ci întocmai ca odinioară vestitul părinte bisericesc Ciprian, ținea să respecte în toate împrejurările tradiționala formulă a democrației creștine: *coram populo* și să nu îndeplinească nici un act mare fără consimțământul poporului (*sine consensu plebis*). Acest procedeu nu a fost în sistemul lui de păstorie duhovnicească și de conducere politică o invenție întâmplătoare, ci rezultatul unei îndelungate cugetări și al unei convingeri neștrămutate, pe care a ținut să o mărturisească răspicat în cel mai solemn moment al vieții sale, cu prilejul sfințirii de episcop, în catedrala din Carloviț, chemând pe însuși Dumnezeu ca mărturie pentru sinceritatea și adevărul acestor cuvinte: „Tu, Doamne, știi că spre scopul vieții mele a alerga doresc: pe Românii transilvăneni din adâncul lor somn să-i deștept și *cu voia* către tot ce e adevărat, plăcut și bun să-i trag“...

Deci „*cu voia poporului*“ (cum *consensu plebis*) era lozincă cu care Șaguna își începea, în viforul celor mai grele împrejurări, activitatea arhierească. În sensul acesta era pregătit să lupte cu toate puterile potrivnice, spre a-și duce la îndeplinire scopul vieții și programul activității sale.

III.

Cu drept cuvânt a fost amintit numele lui Andrei Șaguna alături de Basarabi și acei Mușatini „descălecători de țară, dătători de legi și datini“ Descălecător a fost și el, însă nu în direcția urmată de obicinuitele noastre descălecări istorice, dela Nord la Sud, ci în direcție contrară: de la Sud la Nord.

Din ținuturile sud-danubiene, din pământul fraților noștri macedo-români a descălecat Șaguna prin strămoșii săi la periferia de Nord-Vest a întinderii românești, în orașul Mișcolț, de unde avea să coboare în momentul potrivit pe plaiurile ardeleni, spre a fi conducătorul duhovnicesc și politic al națiunii române, la una din cele mai importante răspântii ale istoriei. El aducea cu sine, ca moștenire părintească, aceleași însușiri de credință și îndelungă răbdare, de extraordinară agerime a minții și de neînfrântă energie a voinței, cari s'au găsit în toate timpurile și în sufletul poporului nostru.

Imprejurarea aceasta ne explică, în parte, taina contopirii atât de repezi și desăvârșite a sufletului individual cu sufletul național colectiv, în care trezia răsunet puternic orice cuvânt și aprindea făclia speranțelor înălțătoare orice acțiune a tânărului arhieru.

Istoria noastră națională cunoaște puțini arhierii sau bărbați de Stat, cari să fi pășit la înalta treaptă de conducători ai poporului cu un program așa de cuprinzător și de lămurit, cum a pășit Șaguna. În cuvântarea sa rostită la Dumineca Tomii 1848 făgăduia, că va munci pentru o renaștere religioasă -culturală, care să fie potrivită cu *trebuințele bisericii, cu mântuirea poporului și cu spiritul timpului*. Această precizare întreită este din cele mai semnificative, anunțând pe viitorul *reformat*, care-și dă seama, chiar dela început, că trebuințele bisericii nu pot fi satisfăcute deplin și mântuirea poporului nu poate fi urmărită ca scop real decât în direcția indicată de *spiritul timpului*, căci după conosciuta formulă filozofică, pururea actuală, a cronicarului moldovean: „nu sunt vremile sub cârma omului, ci bietul om sub vremei“.

Spiritul timpului cerea atunci concentrarea tuturor energiilor, de cari dispuneau Românii ardeleni, sub flamura de luptă politică pentru *mântuirea poporului* din lanțurile iobăgiei seculare și pentru dobândirea *independenței naționale-politice*. Când se întorcea Șaguna dela Carloviț, ca episcop sfințit, mișcările naționale politice începuseră.

Inițiatorii lor căutau îngrijorați un conducător cu deplină autoritate, cu pricepere și energie, un om superior, care să poată fi iubit și ascultat de *toți* Românii ardeleni, respectat și temut de *toți* dușmanii lor seculari. Privirile celor mai de seamă învățați ai neamului, cum erau Timoteiu Cipariu și Simion Bărnuțiu, se îndreptară atunci spre tânărul episcop Șaguna.

Prin fericita întâlnire și strânsa colaborare a lui Bărnuțiu cu

Șaguna s'a pregătit cea mai frumoasă faptă națională a revoluției din 1848-9: concentrarea tuturor Românilor ardeleni, atât de dureros sfâșiați timp de un secol și jumătate, într'o singură tabără.

Prețuind după cuviință contribuția tuturor factorilor care au împodobit atunci istoria noastră contemporană cu o pagină strălucită, recunoscând valoarea acelei adunări naționale ca una dintre cele mai impunătoare manifestări populare în tot trecutul nostru, potrivit adevărului istoric, va trebui să adăugăm, că ținerea ei ar fi fost cu desăvârșire imposibilă, dacă superioritatea intelectuală a lui Șaguna care știa să înțeleagă așa de bine *spiritul timpului*, nu i-ar fi înlesnit și atunci, ca și în alte împrejurări, să subordoneze cu totul marilor interese de ordin național chiar și cele mai justificate preocupări și susceptibilități confesionale....

Dar națiunea română întrunită pe Câmpul Libertății și-a dat seamă, cui revine în primul rând meritul pentru deplina reușită a măreței adunări. De aceea, după primirea programul constatător din 16 puncte, în fruntea cărora se găseau ca cele mai cardinale postulate: *independența națională-politică și independența națională-bisericească*, pentru înfăptuirea acestui program a ales un *comitet național permanent* în frunte cu *Andrei Șaguna* ca *președinte* și cu *Simion Bărnuțiu* ca *vicepreședinte*. În virtutea și iscusința acestor doi bărbați socotea că va putea să afle garanțiile cele mai serioase pentru buna conducere politică în anii cei grei și înviforați ai mișcărilor revoluționare. Și-a pus deci toată încrederea în cei ce s'au dovedit apoi, în vârtejul furtunos al evenimentelor, deplin vrednici de această încredere obștească. Înțelepciunea și prevederea lor politică a fost sprijinită, din norocire, de eroismul dacic al lui Avram Iancu și al legiunilor populare, cari sub comanda iscusită a prefecților și tribunilor improvizati în clipa de primejdie, au consacrat cu botezul de sânge programul independenței naționale-politice, care fusese proclamat pe Câmpia Libertății.

IV.

În ce privește principiile, de cari s'a călăuzit Șaguna în activitatea sa politică, sunt concludente mărturisirile, pe cari le-a făcut în adunarea națională ținută în Sibiu, la sfârșitul anului 1848. După ce a lămurit doctrina liberalismului și a naționalismului, spunea că cutează a glorifica simțul liberal și național numai atunci, când este bazat pe *moralitate* și se povățuește de *iubirea patriei*.

Deci *moralitatea* și *patriotismul* erau, în concepția politică a lui Șaguna, condițiile esențiale, de care trebuia să țină seamă ori ce acțiune îndrumată în sens național. De aceea naționalismul lui Șaguna era împreunat, în toate împrejurările, cu o frumoasă toleranță creștinească, nevătămând nici odată drepturile firești ale altor neamuri, stăruind neîncetat cu argumente scoase din bogatele sale lecturi și îndeosebi din cuprinsul scripturilor sfinte pentru o cât mai frățească „comportabilitate” între diferitele națiuni și confesiuni așezate pe pământul clasic al Transilvaniei.

Moralitatea intransigentă, patriotismul luminat și naționalismul conștient de toate drepturile și îndatoririle sale erau deci principiile conducătoare în activitatea politică a lui Șaguna. La acestea mai trebuie adăogat dinasticismul său, ușor explicabil prin faptul că Șaguna avea să lupte aici în Ardeal pe mai multe fronturi, ca să poată deschide poporului nostru calea progresului în toate direcțiile și factorii vieții publice ardeleni, privilegiații vechii constituții feudale, îi puneau adeseori piedeci, pe cari numai cu ajutorul împăratului din Viena isbutia în cele din urmă să le înlăture.

Dar și în domeniul *politic*, ca și în cel *bisericesc-cultural*, baza acțiunilor sale o căuta Șaguna în primul rând la popor, nu la împăratul. El a înțeles să clădească totdeauna în mod rațional, *de jos în sus*, nu invers. De aceea când s'a întâmplat să fie pus fără voia sa în situația delicată, să aleagă între împărat și popor, n'a stat la îndoială a se alipi cu tot sufletul său de acesta din urmă. E destul de concludent, în această privință, cazul următor: la 1863 împăratul învitase pe Șaguna ca *regalist* (senator de drept) la parlamentul ardelen din Sibiiu. Dar el a renunțat la învitarea împăratului, preferind mandatul de deputat, pe care i-l oferise încrederea unanimă a alegătorilor din circumscripția Săliștei. Frumos gest democratic și prețioasă indicațiune despre felul cum înțelegea Șaguna să facă politică națională ca *om al poporului*, nu ca *om al împăratului*, deși prezidentul cancelariei aulice transilvane din Viena, ministrul Francisc Nádasdy, îi telegrafiasse, că nu va fi admisibil să renunțe la învitarea împărătească de dragul votului izvorît „din încrederea unei circumscripții electorale”. În justificarea sa Șaguna nu se sfia însă a mărturisi categoric că nu poate renunța la mandatul isvorît din încrederea alegătorilor săi Sălișteni, între cari partea cea mai mare fiind oieri, numai din considerare față de persoana lui și-au amânat plecarea la turmele lor peste Dunăre până după ziua alegerii, aducând prin aceasta un mare

sacrificiu! „De acea — încheie Șaguna — îmi este absolut cu neputință, a-i face acum să se simtă înșelați în încrederea lor“.

Era una din însușirile de căpetenie a lui Șaguna de a nu amăgi pe nimeni și de a nu se lăsa amăgit. Aceasta caracterizează politica lui realistă și prevăzătoare. Cât timp partidul național a urmat sfaturile lui înțelepte, a putut înregistra frumoase succese politice. Îndată ce s'a abătut însă dela îndrumările lui, cari țineau totdeauna seama de postulatul prudenței și al prevederii, a pornit pe căi greșite, cheltuindu-și energiile în sbuciumări infructuoase, cum s'a întâmplat dealungul tristei epoci de pasivitate politică, timp de aproape 40 de ani.

Câțiva conducători politici ai Românilor ardeleni, după încheierea dualismului austro-ungar, se amăgeau cu iluzia că această nouă și hibridă formațiune politică nu va putea să dureze „nici 6 săptămâni“ și credeau că prin o atitudine demonstrativă față de Budapesta și chiar față de Viena, ar putea să împiedece pe împăratul Francisc Iosif dela îndeplinirea unor acte de stat, pe care nici el nu le făcea de bună voe, ci prin sila neiertătoare a situației politice create pe seama monarhiei habsburgice, după ce armatele ei au rămas înfrânte la Sadova și Königrätz, în războiul cu Prusia.

Cei ce nu avuseseră puțința de a pătrunde așa de adânc întreg rostul situației politice de atunci și de a prevedea urmările ei cu atâta certitudine, cum era în stare să le prevadă Șaguna, așteptau ca el să se pună în fruntea unei mișcări de protestare și să convoace pe Români ardeleni într'un congres politic. Șaguna știind însă că nu poate aștepta nici un rezultat pozitiv dela un astfel de congres, nu l-a convocat, ci s'a mărginit a constata că datoria arhierilor români, ca factori politici, nu putea fi atunci decât aceea de „a priveghea ca onoarea națiunii și cauza ei dreaptă să nu se compromită în nici un chip, sau cel puțin nu cu vina lor“.

La o împotrivire cu rezultatul dorit nu se putea gândi Șaguna, câtă vreme știa că în urma detronării lui Cuza, situația politică a fraților de peste Carpați nu era consolidată în așa măsură, ca în timpul războiului dintre Austria și Prusia, armata română să se fi putut ivi pe culmile Carpaților, fâlfâind treicolorul liberator așa cum l-a fâlfâit cu 50 de ani mai târziu. Cu toate acestea el avea încredere deplină în viitorul națiunii române și era convins că poporul nostru ardelean va fi în stare să-și croiască soarta independent de guvernele ostile, cari se vor succeda la cârma țării. De

aceea scria cu hotărâre: „*Noi totdeauna trebuie să rămânem Români, fie cum va fi guvernul și maxima lui!*”

V.

Dacă Șaguna și generația sa nu s'a putut învrednici să vadă înfăptuindu-se independența națională-politică, proclamată la 1848, în schimb prin lupte diplomatice, cari au durat timp de două decenii, a reușit să asigure pe seama bisericii ortodoxe autonomia constituțională și independența națională, desrobind-o de sub jugul ierarhiei sârbești.

În anii 1848-50 cercase, prin argumentele de ordin canonic și istoric cuprinse în numeroasele sale memorii, a pregăti factorii de cădere, să înțeleagă dreptatea cauzei pentru care lupta el. Dar între aceștia se găseau la început prea puțini, cari să-și plece urechea spre înțelegerea argumentelor istorice și canonice. Patriarhul sârbesc din Carloviț, Iosif Raiacici, sub cuvânt că e obligat prin jurământ să susțină unitatea bisericii răsăritene din Austria avea o atitudine hotărît potrivnică față de postulatele naționale-bisericești ale Românilor. În zadar i se arăta că unitatea bisericii ortodoxe este condiționată de uniformitatea dogmelor, nu de supremația ierarhiei sârbești asupra națiunii române. În zadar i se spunea, că mitropolia ardeleană n'a încetat la sfârșitul secolului XVII deodată cu defectiunea lui Atanasie Anghel, ci a rămas numai vacantă, din cauza măsurilor volnice ale cârmuirilor politice. În zadar i se punea înainte cuprinsul canonului apostolesc 34, în sensul căruia episcopii fiecărui neam se cuvine a ști pe cel dintâi dintre dâșii. Toate aceste argumente au răsunat ani de-a rândul ca glasul celui ce strigă în pustie: „pregătiți calea Domnului, drepte faceți cărările lui”.

Iar, spre a-l compromite pe Șaguna în fața Curții din Viena, s'a dat alarma prin o broșură tipărită în limba germană (1851), spre a insinua că dacă s'ar restitui metropolia ardeleană în forma cerută de Șaguna, cuprinzând adecă și pe Românii din Bucovina, ar trebui să stea în *perspectiva celui mai apropiat viitor și un imperiu daco-român*. „Ce ar zice atunci Austria, Rusia și Turcia?” Adevărat că toate aceste mari împărății ale trecutului apropiat au avut multe de zis, dar n'au putut împiedeca unirea Principatelor române prin îndoita alegere a lui Cuza. Când primul sfetnic a lui Cuza, Mihail Kogălniceanu izbutise a salva biserica din Principate de amestecul nefast al ierarhiei grecești în afacerile ei, aproape în

acelaș timp a triumfat și Andrei Șaguna în luptele sale de emancipare a bisericii ardeleni din jugul ierarhiei sârbești.

Dupăce la 27 Sept. 1860 împăratul Francisc Iosif îi făcu promisiunea că „nu e neaplicat a împlini dorința Românilor ortodoxi în privința unei mitropolii proprii“; dupăce la 1863 aceeaș promisiune o repetă în formă mai pozitivă, — amenințând, Șaguna că dacă nu se împlinește în curând promisiunea împărătească, piciorul lui nu va mai călca în Viena; dupăce în August 1864 sinodul episcopesc din Carloviț și noul patriarh Samuil Mașirevici, chiar la stăruința monarhului, își dădu învoirea pentru înființarea mitropoliei române, împlinindu-se și această ultimă formalitate, — putușă urmeze autograful împărătesc din 24 Decemvrie 1864, încuviințând mitropolia română independentă, coordonată celei sârbești și numind pe Andrei baron de Șaguna mitropolit al Românilor ortodoxi din Transilvania și Ungaria.

Dorința Bucovinenilor de a fi și ei încorporați la această mitropolie și puși sub oblăduirea lui Șaguna, la care unii dintre ei priveau — după propria lor mărturisire — ca la un „mântuitor“ — a rămas însă neîmplinită. Austria a reușit a mai cultiva câtva timp desbinarea între Români, urmându-și vechea maximă de guvernare: „*divide et impera*“, învrajbește și stăpânește! Această politică învrajbitoare, diriguită din Viena, și-a găsit un sprijinitor docil în episcopul bucovinean Eugenie Hacman, care a zădărnicit planul lui Șaguna, pricinuind prin aceasta măhnire adâncă în sufletul celor mai buni dintre Românii bucovineni.

În acelaș an pregătise Șaguna și *regulamentul organic*, amplificat mai târziu de congresul național-bisericesc din 1868 și sancționat de Francisc Iosif cu numirea de „Statut organic“, ca constituție a mitropoliei ortodoxe române din Transilvania și Ungaria.

VI.

Talentul de neîntrecut organizator, cum a reușit să fie mitropolitul Șaguna în atâtea domenii ale vieții noastre naționale, și-a găsit o monumentală expresiune în constituția aceasta.

Istoria noastră națională nu cunoaște lege scrisă, care să fi pătruns vreodată în conștiința populară în aceeaș măsură, în care au putut pătrunde dispozițiile fundamentale ale „Statutului organic“. Aceasta denotă pe marele reformator, care a reușit să clădească pe

temelii vechi și durabile o constituție cu totul modernă, făcând să colaboreze la legiferarea ei întreg clerul și poporul ca *elemente active*. Prin dispozițiile sale de ordin constituțional Șaguna a contribuit mai mult decât oricare alt legiuitor bisericesc sau politic să facă din poporul nostru un *subiect de drept*, să-l transforme dintr-o masă desconsiderată și părăsită, cum a fost atâta timp, într'un *factor real de progres*, nu numai în viața bisericească culturală, ci și în cea politică.

Privită prin prisma conservatismului încremenit în formule imutabile, fapta aceasta a lui Șaguna este, fără îndoială, un act de cutate reformă și de o epocală importanță. Rămâne însă meritul lui perpetuu, pe care nici o invidie profesională și nici un doctrinarism strâmt sau miop nu-l va putea micșora: noua constituție, care însemnează un progres sufletesc radical față de vechea moștenire, a fost făcută cu atâta înțelepciune, încât viața bisericească nu s'a resimțit de nici o sguduire păgubitoare. Dinpotrivă, un curent de înviorare și de entusiasm religios, moral și cultural a început să străbată în toate părțile constitutive ale mitropoliei noastre de jos până sus.

Și totuși s'a spus în timpul din urmă, că Statutul organic n'ar fi opera lui Șaguna, că cei ce afirmă contrarul s'ar lăsa amăgiți de vraja unei simple „legende populare“.

Este adevărat că între proiectul elaborat de Șaguna și între forma definitivă, pe care a dat-o statutului organic clerul și poporul, sunt câteva deosebiri esențiale.

Dar, cu toate că congresul a introdus în proiectul lui Șaguna aceste modificări esențiale, rămâne totuși netăgăduit meritul lui de a fi dat vieții noastre naționale această neîntrecută pavază, această cetățue nebiruită a sufletului românesc într'un timp, când însăși ființa și existența noastră națională era greu amenințată. Meritul lui devine cu atât mai mare, cu cât s'a lăsat înduplecat a încuviința ulterior modificările introduse de congres, dând un exemplu de neprețuită valoare, cu câtă îngăduință trebuie să purceadă adevăratul legiuitor, dacă ține ca legile sale să răsară din consimțământul voluntar al națiunii, consimțământ care oferă cea mai puternică garanție, că ele nu vor rămâne literă moartă. Dovada cea mai bună despre trăinicia victorioasă a *legii lui Șaguna* o găsim în împrejurarea, că noua organizare bisericească a României creștine e contemplată să se facă tocmai după principiile fundamentale, care au prezidat la

alcătuirea „Statutului organic“. Meritul legiuitorului Andrei Șaguna e covârșitor, mai ales prin faptul că s'a știut învinge pe sine, aducând această scumpă jertfă pentru temelia clădirii constituționalismului nostru bisericesc. Între toate biruințele lui aceasta e cea mai mare!

De nu ne-ar fi rămas dela Șaguna altceva decât constituția națională bisericească—și atât ar fi fost de ajuns ca rezultat al unei vieți, ca merit și glorie pentru numele lui, ca pomenire și recunoștință veșnică din partea Românilor de pretutindeni față de această figură măreață a istoriei noastre naționale.

Dar el ne-a dat și alte forme de organizare politică, școlară și culturală, cari dăinuiesc și astăzi.

VII.

În adevăr, trăinicia biruitoare este una din caracteristicile de căpetenie ale tuturor așezămintelor create de Andrei Șaguna.

Istoria ne înfățișează atâția oameni mari în domeniul cugetării, ideologi vrednici de admirațiunea tuturor veacurilor, lipsiți însă de facultatea sau de talentul de a se coborî pe tărâmul realității și de a veșnici, în fapte concrete, rezultatele ideilor propovăduite de dânsii. Andrei Șaguna nu era dintre aceștia.

Adevărat că bogata sa activitate literară-didactică, publicistică și științifică i-a asigurat un loc de cinste printre marii cugetători ai neamului nostru. Dar personalitatea lui istorică atât de reprezentativă se impune mai mult prin numărul covârșitor al faptelor și așezămintelor sale, cari au creat poporului nostru noi posibilități de dezvoltare, decât prin suma ideilor — importante, fără îndoială, și acestea, — cu cari scrierile sale au izbutit să fructifice și să sporească cugetarea noastră națională. Deși era, după expresia biblică, bărbat „puternic în *faptă* și *cuvânt*“, în tot cursul binecuvântatei sale activități s'a manifestat cu deosebire ca un erou al faptei naționale. Cuvântul și ideea înveșmântată într'însul avea, în concepția lui Șaguna, o valoare însemnată de sigur, dar totdeauna în funcțiune de importanța, frumusețea și utilitatea faptei ce putea să răsară din sămânța ideii și din energiile naționale, pe cari propoveduirea ei era chemată a le trezi.

De aceea la Șaguna nu găsim între cuvânt și faptă aproape nici o distanță. Chiar când obstacole formidabile se ivesc în calea înfăptuirii gândurilor, cari frământau fără încetare creierul lui genial,

nu se înpăimânta, ci luptă cu nepregetată perseveranță, cu precauțiune și iscusință fără greș, până când izbutea să le smulgă din rădăcini și, netezindu-și calea spre țintă, să stâmpere *sfânta pasiune creatoare* a sufletului său, prin secerișul bogat al realizărilor prudent și sigur pregătite. El însuși a mărturisit adeseori, că bucuria cea mai mare a vieții sale o căută în lupta cu cele mai mari greutăți și în biruința desăvârșită asupra lor. De aceea rareori a întreprins vreun lucru, pe care să nu-l fi dus la bun sfârșit, dupăcum de asemenea rareori a rostit vreun cuvânt, pe care să nu-l fi respectat și ale cărui îndatoriri să nu le fi implinit până la cele mai îndepărtate consecințe.

Această concepție, pe care o am putea numi pragmatică și energetică, a făcut din Șaguna un mare educator de neprețuită valoare morală și un creator de așezăminte numeroase, cari dupăce au biruit greutățile începutului, dăinuesc până în zilele noastre și promit o dezvoltare tot mai amplă în viitor.

Dacă pe Câmpul Libertății, ca președinte al adunării naționale, a pus, împreună cu Simion Bărnuțiu și cu întreaga ceată entuziaștilor săi tovarăși de vârstă și de idealuri, temeiul unui partid politic, acesta există și va continua să existe, luptând pentru drepturile poporului. Dacă a înființat tipografia din Sibiu și ziarul „Telegraful. Român”—amândouă aceste instrumente de progres cultural își vor îndeplini și în viitor datoria de a răspândi cât mai multă lumină. Dacă a organizat potrivit cu principiile pedagogiei moderne, Seminarul teologic, Școala Normală și Liceul care-i poartă numele, precum și sutele de școli populare, așezate sub ocrotirea autonomiei noastre bisericești, toate aceste așezăminte școlare își vor continua—sperăm—și în viitor munca binefăcătoare, ca niște adevărate podoaabe ale învățământului nostru confesional primar, normal, secundar și superior. Dacă a înființat, împreună cu vrednicii săi colaboratori Gh. Barițiu, Timotei Cipariu, Ioan Pușcariu ș. a. „Asociațiunea transilvană”, — și această organizațiune culturală promite a continua tradiția lui de lumină „cu multă prudență, cu multă abnegațiune și cu mult patriotism concentrat”. Dacă a pus bază atâtor fonduri și fundațiuni, din venitele lor anuale se vor înpărtași totdeauna bisericile și școlile noastre sărace, văduvele preotese, orfanii și neajutorații zilelor de acum și din viitor. Dacă a tipărit Biblia, Mineiele, Kiriakodromionul și atâtea alte cărți bisericești și manuale didactice, ele se găsesc și în timpul de față în folosința altarelor și școlilor noastre

Dacă a reușit să redobândească autonomia și independența națională a mitropoliei noastre, dându-i prin „Satutul organic“ o constituțiune democratică, fără precedent în istoria neamului nostru, binefacerile acestei constituțiuni vor rămânea neprețuite nu numai pentru ocrotirea dată vieții sufletești a poporului nostru împotriva tuturor atacurilor dușmănoase, ci și pentru buna educație constituțională, împărtășită în mod sistematic poporului nostru, în sufletul căruia a trezit o puternică conștiință a drepturilor ce trebuie să revină fiecăruia dintre membri unei societăți organizate rațional.

VIII.

Încă o lature importantă a activității lui Șaguna se cuvine să mai relevăm pe scurt înainte de a termina ceea ce trebuia spus cu acest prilej comemorativ. Ideea dominantă a zilelor nostre fiind ideea unității naționale depline, e potrivit a cerceta, dacă și întru-cât poate fi considerat Andrei Șaguna ca unul dintre pregătitorii unității noastre naționale.

El a păstrat totdeauna în taina sufletului său dorința pentru înfăptuirea acestei unități și a făcut, din partea sa, tot ce-i permiteau împrejurările timpului spre a pregăti în mod prudent calea acestei înfăptuiri. Dovezi suficiente ne dau în privința aceasta relațiile lui cu ierarhii români de pretutindeni, corespondențele lui asidue cu aproape toți fruntașii culturii române din epoca sa, stăruințele lui nepregetate pentru răspândirea cărții românești de amândouă laturile Carpaților, luptele din 1849 pentru unirea tuturor Românilor din imperiul habsburgic într-o singură națiune politică, precum și încercările de a încorpora biserica românească din Bucovina la mitropolia ardeleană.

Prin biserica ortodoxă română, în care s'a afirmat, împotriva tuturor granițelor politice, unitatea noastră națională și cu ajutorul culturii, prin care s'a pregătit calea spre înfăptuirea ei și sub raport politic, Andrei Șaguna a fost în a doua jumătate a secolului al XIX-lea unul dintre cei mai devotați îndrumători ai poporului nostru spre acest „liman al mântuirii“.

Cu neadormită atențiune urmărea și dezvoltarea bisericii din Principate. Când arhieriei de peste munți le-a lipsit îndrăzneala de a lua o atitudine hotărâtă contra aberațiunilor biblice și lingvistice ale unui scriitor de reputația lui Eliade—Rădulescu, Șaguna a cutezat să combată cu pricepere și cu bune temeiuri direcția greșită, pe care voia să o inagureze Eliade. Mitropolitul Moldovei, Sofronie

Miclescu n'a întârziat a-i mulțumi pentru acest serviciu important scriindu-i: „Chemarea Prea-Sfinției Voastre este dela Dumnezeu!“ Deasemenea a avut Șaguna curajul de a lua în apărare biserica ortodoxă română din Principate față de nedreptățile, pe care era silită a le îndura pe timpul domniei lui Cuza, când ierarhii începură a fi numiți sau octroiți din partea guvernului. Șaguna combătea măsura aceasta jignitoare pentru autonomia și demnitatea bisericii, scriind, că toate guvernele trebuie să respecte constituțiunea bisericească. Neofit Scriban, împotrivindu-se a primi în mod necanonic episcopia Argeșului, fu învinuit că ar nutri sentimente muscălești. „Dar va veni timpul — prorocea Șaguna — și acela nu poate fi departe, când se va recunoaște, că Părintele episcop Neofit Scriban n'a putut primi denumirea sa octroiată de episcop, nici ca bărbat învățat bisericesc, nici ca Român și ca cetățean cult al României libere; va veni timpul, când în România se va nimici acea lege nouă, pentru că este soră bună a legilor muscălești, prin cari biserica este pusă în Rusia în cătușele unui regim absolutistic; și dacă această a mea prorocie nu s'ar împlini, atunci fără îndoială se va împlini prorocia mea a doua: că adevărat România liberă se va stânga curând și va răsări pe ruinele ei o Românie absolutistică“ . . .

Iată, cum Andrei Șaguna, care-și trăgea originea din părinți Macedo-Români și ajunse conducătorul Ardealului, înțelegea să privegheze și desvoltarea Românilor din Sudul și Răsăritul Carpaților, rostindu-și cuvântul cu energie, când vedea vre-o pornire greșită, muștrând, îndrumând și prorocind asupra direcției, pe care avea s'o urmeze desvoltarea din viitor. E oare cu puțință o personificare mai desăvârșită a ideii de unitate națională, decât cea întrupată astel în ființa și activitatea mitropolitului ardelean, îndrumător pe cărări drepte, sămănător de gânduri mântuitoare și răspânditor de lumină evanghelică în întreg cuprinsul pământului strămoșesc?..

IX.

În primăvară anului 1872, când boala care avea să-i curme peste un an viața, începuse a-l chinui, membri sinodului arhidiecezan s'au prezentat la Șaguna, care le-a spus că „scriitorii cei vechi bisericești numiau pe episcopi *miri ai bisericii*, dânsul însă zice că episcopul e *mire al poporului credincios*. Precum caracterul mirelui e acela al credinței către mireasa sa, așa trebuie să fie și al episcopului *către popor*. Dară de aci urmează ca și *poporul să fie cu*

aceeași credință către episcopul său. Aceasta a fost ideea sa conducătoare totdeauna.»

Și adevărată era mărturisirea lui. Dela cuvântarea de program rostită la Dumineca Tomii în catedrala din Carloviț și până în clipa când a plecat spre odihna mormântului din Rășinari, în toate împrejurările vieții și în toate actele cărmuirii sale bisericești și politice, această putere tainică l-a călăuzit: credința în Dumnezeu și credința în popor. Din ea au isvorit și dispozițiile testamentului său minunat, prin care dăruiește poporului tot ce a putut agonisi într-o viață atât de harnică și trează. Din cuvintele acestui testament par' că străbate în inimile noastre glasul marelui dascăl al lumii și ierarh, Ion Gură-de-Aur, care înainte de a pleca în exil, grăia credincioșilor săi astfel: „de-mi va și muri trupul, sufletul îmi va rămânea viu și *se va gândi la popor ... Voi sunteți viața, voi sunteți gloria mea*“.

Fă Doamne, ca viu să rămână sufletul lui Șaguna în slujitorii bisericii, în conducătorii patriei și în toți fiii națiunii române până la sfârșitul veacurilor, îndrumându-i spre căile idealului creștinesc al credinței și moralității neșovăitoare, al devotamentului și sacrificiului mântuitor.

Numai urmând totdeauna căile acestea vom putea simți sufletul nemuritorului Andrei Șaguna sălășluindu-se întru noi și punând stăpânire deplină asupra tuturor rosturilor noastre bisericești, naționale și patriotice.

Numai așa va putea fi poporul român, în orice împrejurări, viața și gloria acestui suflet Șagunian.

CUM S'A ALCĂTUIT TRADIȚIA NAȚIONALĂ DESPRE ORIGINILE ȚĂRII-ROMÂNEȘTI.

Comunicare făcută la Academia Română în ședința dela 21 Septemvrie 1923

DE
ALEX. LAPEDATU.

Tradiția națională despre originile Țării-Românești are, se știe, două forme: una, mai veche, populară, alta, mai nouă, literară, altoită, aceasta din urmă, pe cea dintâiu, prin adăogiri și modificări posterioare, de proveniență cărturărească. Deosebirea dintre aceste două forme ale tradiției fiind esențială, adecă și de fond, e necesar să le cercetăm pe fiecare în parte, spre a cunoaște elementele ce le compun și originea lor. Aceasta și pentru că numai pe urma unei asemenea cercetări se va putea înțelege mai bine ceea ce se urmărește prin acest studiu: de a lămuri modul cum s'a alcătuit tradiția de care ne ocupăm, în forma sa cea literară, care a fost luată ca bază a studiilor istorice privitoare la alcătuirea politică a fostului Principat român dintre Dunăre și Carpați.

I.

Tradiția populară și cuprinsul ei. — Fapte precise atribuite de tradiție fondatorului țării, lui Negru-Vodă. — Negru-Vodă al tradiției populare identic, după aceste fapte, cu Basarab-Vodă cel Bătrân al istoriei. — De ce lui Basarab-Vodă i-s'a zis cel Negru și cum acest al doilea nume, simplu epitet, a înlocuit, cu timpul, pe cel dintâi, istoric. — Basarab, la început nume personal, devine patronimic, colectiv, al dinastiei. — Vlahia-Neagră, Negrii-Români și Negru-Vodă.

După tradiția populară, neaugmentată și nealterată prin adăugurile și modificările posterioare, de origine literară, Negru-Vodă, alungând pe Tătari (stăpânitorii de pe atunci ai regiunilor dela Răsărit de Olt), întemeie domnia Țării-Românești și-și așează

Scaunul de stăpânire la Câmpulung, unde el, Domnul, zidi biserică pentru pravoslavnici, iar soția sa Marghita, care era papistașă, biserica catolică din apropiere (a fostului cloașter), pe când Negru-Vodă se găsea departe de reședința sa, în luptă cu Tătarii păgâni. Urmărită pentru acest fapt de soțul său ori, după altă versiune, amărîtă că el i-a dărămat biserica, Doamna trebui să fugă dela Curte, să se ascundă prin munți și păduri, pentru ca în cele din urmă să se înnece în valurile râului ce curge între Dâmbovița și Argeș și care de atunci încoace se și cheamă — *al Doamnei*¹⁾.

Pe lângă întemeierea țării și așezarea domniei la Câmpulung, tradiția populară mai atribuie așa dar lui Negru-Vodă următoarele fapte precise: luptele cu Tătarii pentru alungarea lor definitivă din părțile noastre și zidirea bisericii domnești din noua capitală a țării, iar soției sale, Doamnei Marghita, fondarea bisericii catolice, de acolo. Atât și nimic mai mult.

Ori, este știut:

1, că luptele cu Tătarii au avut loc între 1345—51²⁾, așa dar pe timpul domniei lui Basarab-Vodă (+ 1351/2)³⁾ și nu, cum se credea până de curând, a fiului său Alexandru, care a participat la ele, cum atestă și cronica noastră⁴⁾, dar nu ca Domn, ci numai ca Voivod-coregent al tatălui său⁵⁾;

1) Tradiția populară așa cum reiese din legendele și baladele publicate.

2) Hasdeu, Negru-Vodă: un secol și jumătate din începuturile Țării-Românești, București 1898, CXCIII—CXCIX.

3) Data morții lui Basarab-Vodă se cunoaște acum din grafitul descoperit pe peretele nordic al bisericii domnești din Curtea-de-Argeș. Vezi pentru aceasta, mai jos, pag. 300.

4) Letopisețul Țării-Românești (atribuit de Hasdeu—Negru-Vodă, CXCV—lui Radul Greceanu) publicat de d-l St. Nicolaescu în Revista pentru istorie, arheologie și filologie pe 1910 (a. XI), 107: „Iar când la leat 6856 (=1348) merse Laloș Craiu într'ajutor lui Cazimir Craiului leșesc, ca să scoată Cracăul dela Ianoș Craiul Cehilor, și l-au scos cu mare războiu, într'acea vară loviră Tătarii în Ardeal. Deci Craiul trimise oști și porunci lui Alexandru să fie el mai mare peste oști și să se bătă cu Tătarii. Și s'au bătut la Secui 2 zile și au biruit pe Tătari și i-au tăiat și robit foarte rău și au prins și pe Atlam sultanul tătareșc și i-au tăiat capul, iar alți robi mulți și steaguri i-au trimis legați la Craiu în Vișegrad.“

5) În aceeași calitate se va fi prezentat el și Regelui Ludovic în Ardeal la 1343, spre a face omagiu de fidelitate, în numelui tatălui său. Știrile la Ioan de Küküllö (Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, I. 174) și în Letopisețul menționat la nota precedentă (l. c.).

2, că vechiul pomelnic al mănăstirii domnești din Câmpulung numește ca ctitor din început al sfântului lăcaș, al fostei biserici de mir, atribuită de tradiție lui Negru-Vodă (biserica surpată la 1626 și rezidită, apoi, ca mănăstire, la 1636), pe Basarab-Vodă¹⁾;

3, că, în acelaș pomelnic, soția lui Basarab-Vodă e numită Marghita (forma ungară, popularizată, a Margaretei)²⁾, adică așa cum e chemată în tradiție soția lui Negru-Vodă, care a zidit biserica catolică din Câmpulung³⁾;

1) Pomelnicul la D. Onciul, *În cheștiunea bisericii domnești dela Curtea-de-Argeș*, București 1916, 22. — După *Cronologia critică a Țării-Românești* (cunoscută lui Clain și Șincai ca *Anonimul românesc*), alcătuită de Banul Mihail Cantacuzino, pe baza *Cronologiei tabelare* a lui Constantin Cantacuzino *Stolnicul* (*Operele sale*, ed. N. Iorga, București 1901, 19) și întrebuințată de autorul ei în scrierea sa de compilație istorică și statistică, editată, în grecește, la Viena, în 1806, de frații Tunusli, sub titlul de *Istoria Țării-Românești* (N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII*, II, 128-31), istriografiile noștri mai vechi scriu despre Basarab-Vodă: «acest Domn împreună cu Doamna lui Margareta se găsesc la pomelnicul m-rii Câmpulungului: Clain (la Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, 194), Tunusli (*Istoria Țării-Românești*, trad. G. Sion, București 1863, 127-8), Șincai (*Cronica Românilor*, ed. 2-a, II, 488 : aci Doamna e numită Marghita). Asemenea Raicevich, *Breviario chronologico delli Principi di Valachia*, scris la 1781 (la Engel, op. cit., I, 49 și 151 : aci Doamna e numită Maria).

2) Izvoarele dela nota precedentă.

3) Tradiția, în forma ei cea mai autentică, înregistrată în doc. lui Constantin Șerban Basarab, din 1655 și 1656 (Arhiva soc. șt. și lit. din Iași, XIV, 179—89 : «locul îl are biserica (catolică, din Câmpulung) dela răposata Doamna Marghita, care au fost catolică, a răposatului Negrului-Vodă» și «această biserică ce se chiamă cloașter fostu-o-au făcut Doamna Marghita, Doamna Negrului Voivod și acea Doamnă fost-au catolică». Asemenea scrisoarea lui Bonaventura Andreini, din 1779, către Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, 632 : Igitur de privilegiis catholicorum isthic, ut pote Campolongi degentium, alio non extat memoria, quam Principis Niegru-Voda, qui in vitae sociam, ex Transylvaniam ortam Comitissam nomine Margarettham natam catholicam sibi acceperat. Ille, ut schismaticus calugenis schismaticis, quod de facto extat monasterium aedificavit ; illa vero, ut catholica pro monialibus non procul ab eodem monasterio aliud aedificavit)...

De altfel tradiția că Negru-Vodă a făcut biserică ortodoxă, iar soția lui biserică catolică la Câmpulung a intrat (din tradiția populară, se înțelege) și în istoriografia noastră mai veche : Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, București 1859, II, 4 și Tunusli, *Istoria Țării-Românești*, 13 (Aci Doamna e numită Ana, ca soția lui Radul-Vodă, tatăl lui Mircea-cel-Bătrân, pentru care v. mai jos, p. 30 f). Dualitatea aceasta, a Domnului ortodox și a Doamnei catolice, zidindu-și fiecare biserică pentru credincioșii legii sale, e mai expresiv exprimată în legenda fondării schitului de lângă Cetatea lui Negru-Vodă dela Podul Dâmboviței, schit atribuit și el întemeietorului tradițional al țării

4, că tradiția Bisericii latine transalpine arată ca protec-toare a cultului catolic la începuturile sale în Țara-Românească tot pe o Margaretă (Marghită) a Negrului-Vodă¹⁾, care, dat fiind că cele dintâi încercări serioase pentru întemeierea și organizarea cultului de care e vorba s'au făcut în prima jumătate a sec. al XIV-lea²⁾, adică pe timpul lui Basarab-Vodă, e, de sigur, aceeaș soție a lui.

După aceste constatări, Negru-Vodă al tradiției populare, luptător împotriva Tătarilor, ctitor al bisericii domnești din Câmpulung, soț al Margaretei, fondatoare a bisericii catolice, cloașterului, din acelaș târg și, mai presus de toate, întemeietor al Țării-Românești, nu poate fi identificat deci de cât cu Basarab-Vodă, zis, de istoricii moderni, cel Bătrân (1310—1351/2³⁾).

Și, în adevăr, numai acest Voivod, care se constată pentru întâia dată singur stăpânitor a toată Țara-Românească, care și-a câștigat independența patriei sale în războiul glorios cu Carol Robert dela 1330 și care, prin lupte îndelungi și grele, a izbutit a curăți țara de Tătari, întinzându-și stăpânirea peste șesul muntean până la Dunăre și Mare, — numai acest Voivod, zic, a putut fi considerat de contemporani și de urmașii nemijlociți — în opoziție cu predecesorii săi, simpli Voivozi teritoriali, vasali ai Coroanei ungare — ca adevărat fondator al țării și a putut rămânea, în amintirea generațiilor posterioare, ca atare.

și care are două altare — unul, al Domnului, ortodox, celălalt, al Doamnei, catolic. V., mai jos, scrierile citate pentru Cetatea Negrului-Vodă, p. 309, nota. 3.

Pentru locul pe care este zidită biserica Doamnei Marghita, cf. Marele dicționar geografic al României, II, 487 (după Gr. Tocilescu).

1) În scrisoarea citată a pâr. Bonaventura Andreini, adresată lui Sulzer la 1779 (op. cit., III, 632) se spune, pe baza tradiției locale, nu numai că Margareta a fondat biserica catolică a fostului cloașter din Câmpulung, ci și că Negru-Vodă, la rugămintea Doamnei sale, a dăruit pe catolici cu cele mai mari privilegii. Apoi că Sașii catolici, cu sprijinul Doamnei Margareta, au fost introduși în Câmpulung, Târgoviște și Râmnic.... și că, după moartea Negrului-Vodă și a Doamnei Margareta, cei mai mulți s'au întors în Transilvania.— Pentru sentimentele catolice ale lui Basarab, cf. mesajul Papei Ioan XXII din 1327 (Hurmuzaki, Documente, I, 600—1) în care-l numește: princeps catholicus devotus...

2) Studiile d-lui C. Auner din Revista Catolică: Episcopia Milcoviei (1914, 60 sqq.), Episcopia Severinului (1913, 47 sqq.) și Episcopia Argeșului (1914, 439 sqq.). Asemenea, N. Iorga, Studii și Documente, I—II, introducerea.

3) Identificarea aceasta s'a impus, mai mult sau mai puțin, istoricilor no-

Tot el, apoi, așezându-și reședința la Câmpulung, oraș dovedit ca existent încă la 1300 ¹⁾, a trebuit să facă aci, în târgul catolicilor sași și unguri ²⁾, întâia biserică domnească, de zid, pe seama curtenilor săi și a locuitorilor de lege răsăriteană, curând după constituirea domniei, unitare, a Țării-Românești, la începutul secolului al XIV-lea, pe la 1315 (= 6823). Căci aceasta trebuie să fie data zidirii bisericii cei vechi, iar nu cea de 1215 (= 6723), arătată la reclădirea din 1636 și săpată în inscripția pusă atunci de Matei Basarab: — ω (=800), deteriorat prin vechime, putând fi lesne luat, cum s'a mai presupus ³⁾, drept ψ (= 700).

ștri cari s'au ocupat în special de chestia originilor Țării-Românești (a lui Negru-Vodă deci): Hasdeu (Negru-Vodă, CXC), Xenopol (Istoria Românilor din Dacia Traiană, ed. a 2-a, III, 24 și 39) și Onciul (Originile Principatelor Române, București 1899, 224). Pe când însă acest din urmă a deosebit totdeauna pe Basarab de Alexandru, cei doi dintâi au confundat conscent pe tatăl cu fiul, făcând din ei o singură persoană. — O cercetare specială a consacrat chestiunii d-l C. Kogălniceanu, Basarab zis Negru-Vodă, București 1908. D-l N. Iorga emite într'un loc (Istoria Românilor prin călători, I, 166) că Negru-Vodă al tradiției ar fi Neagoe-Vodă Basarab. Tot așa d-l I. Nistor, într'o conferință asupra lui Neagoe Basarab, pub. în Calendarul «Glasul Bucovinei» pe 1922.

1) Inscriptia mormântului, din acest an, a lui Laurencius comes de Longo Campo.

2) Despre importanța de odinioară a catolicilor sași și unguri din Câmpulung, pâr. Bonaventura Andreini scria lui Sulzer (op. cit., III, 632): *Brevi temporis spatio (dela fondarea Statului) Catholici in oppido Campolong in tantum fuere multiplicati, ut Valachos schismaticos in numero longe superaverint et ex eo Iudices inclusive usque ad bellum, quod nostra Aula cum Turcis habuit ultimum, semper e Catholicis fuerunt electi.* — Del Chiaro (Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, ed. N. Iorga, București 1914, 31) a găsit în vechia biserică catolică de acolo o inscripție funerară din 1373 a unui «saxonalis ecclesiae custos», iar la 1381 Grigorie, episcopul Severinului și al părților transalpine, consacră, în biserica m-rii Sf. Fecioare din Câmpulung, pe un subdiacon Ioan de Kôröspatak (Hurmuzăki, Documente, I-2, 276). — Încă pe la jumătatea sec. XVII, administrația orașului era, cum zice și Bonaventura, în mâinile catolicilor, care-și aveau sigiliul lor latinesc. (A. Lapedatu, Sigiliile Romanului și Câmpulungului muntean, în Un mănunchiu de cercetări istorice, București 1915, 44-9). În urmă, sec. al XVIII-lea, comunitatea a decăzut, decadență semnalată în aceeași scrisoare a lui Bonaventura (op. cit., 633). De asemenea mai toți călătorii, în deosebi misionarii catolici, prin Țările Române, cari au fost pela Câmpulung (N. Iorga, Istoria Românilor prin Călători, v. I și II).

3) D. Onciul, Originile Principatelor Române, 218-20 și N. Iorga, Inscriptii din Bisericele României, I, 131.

În fine, dacă tradiția atribue fondarea bisericii catolice din Câmpulung și a cultului papist din Țara-Românească unei Margarete (Marghite) soție a lui Negru-Vodă și dacă tot o Margaretă (Marghită) se constată a fi fost, tocmai în acest timp, soția lui Basarab-Vodă, nu e nici un cuvânt care să ne împedice a nu identifica, cum am făcut, pe aceasta cu aceia și a-i atribui ei, în adevăr, așa cum spune tradiția, fondarea bisericii catolice din Câmpulung.

Aceste sunt elementele istorice, reale, în jurul cărora, s'a inventat apoi, din antagonismul existent între catolicism și ortodoxism în Principatele Române, încă dela început, dela întemeierea lor, celelalte elemente, mitice, ale tradiției și anume: zidirea bisericii catolice din Câmpulung în timp ce Domnul, soțul Margaretei, se afla departe de Capitală, în luptă cu Tătarii, — persecuția, din această cauză, a Doamnei, la întoarcerea soțului, jignit în simțimintele credinței sale pravoslavnice, — fuga, ascunderea și, în cele din urmă, înecarea ei în valurile apei din apropiere, născocindu-se astfel eroina eponimă a Râului Doamnei.

De ce lui Basarab i s'a zis Negru-Vodă și cum acest al doilea nume al său a înlocuit, cu timpul, pe cel dintâiu, istoric, uitat, în urmă, cu totul, sunt chestiuni asupra cărora, din lipsă de date istorice și criterii științifice suficiente, nu ne putem pronunța, de cât hipotetic: Negru-Vodă a putut fi, la început, un simplu atribut, epitet, dat Domnului, spre a-l distinge de Basarabii următori, din sec. al XV-lea — Laiotă și Țepeluș — și designând — cum a presupus încă Miron Costin și, după el, independent însă unul de altul, Dionisie Fotino — înfățișarea lui fizică smeadă, negricioasă ¹⁾.

1) Miron Costin, *Cronica țării Moldovei și a Munteniei* (la I. Bogdan, *Cronice inedite*, 193), zice de fondatorul Țării Românești, că se numia Negru-Vodă, adică cel negru la față. Valorosul cronicar emite chiar, în legătură cu această presupunere a sa, o curioasă teorie cu privire la numirea de Vlahii cei negrii (Cara-Vlahi) dată de Turci Românilor din Țara-Românească, susținând că acești Români, din cauza climatului mai dogoritor, sunt, în genere, mai arși, mai negri la față, ca ceilalți frați ai lor din Moldova și Ardeal. — Fotino (*Istoria generală a Daciei*, II, 4) zice că întemeietorul Principatului era cu fața smeada, negricioasă (μελαγχρύνης), de unde epitetul de Negru-Vodă, iar în alt loc (p. 14), arătând că într'un doc. al m-rii Tismana, Radul-Vodă, tatăl lui Mircea-cel-Bătrân, e numit Radul-Vodă Negru, observă, cu multă pătrundere critică: După acesta, unii din Domnii următori lui Radul și-au însușit cuvântul de Negru, ca titlu sau ca epitet; de aceia în câteva hrisoave vechi, unde este numele de Radul, urmează și numele de Negru. De aicea a venit și nepotrivirea crono-

Intr'adevăr, e știut că Domnii noștri omonimi erau deosebiți de cei vechi nu prin atribute numerale ordinale, ca azi, ci prin epitete, determinând: fie caracteristice fizice ori morale (Radul Praznaglava adevă Cap Sec, Radul-cel-Frumos, Ștefan Surdul, Bogdan Orbul, Petru Schiopul și Radul-cel-Mare, Petrașcu-cel-Bun, Alexandru-cel-Rău, Ștefan-cel-Mare, Aron Tiranul, Ioan-Vodă cel Cumplit), — fie ocupațiuni anterioare (Vlad Călugărul, Mircea Ciobanul, Petre Cazacul), — fie locul de origină (Radul dela Afumați), — fie, în sfârșit, simple porecle (Vlad Dracul, Vlad Țepeș, Petru Rareș, Ștefan Lăcustă, Ioan Potcoavă) etc.

Așa deci și Basarab a putut să fie numit: cel-Negru, spre a-l distinge, cum am spus, de Basarabii ce-i succedară, mai sus numiți. Când apoi, mai târziu, numele și-a pierdut înțelesul lui inițial, personal, devenind un patronimic, colectiv al dinastiei, — întemeietorul țării, Basarab-Vodă cel Negru a trebuit să devină Negru-Vodă Basarab, pentru ca 'n urmă să rămână un simplu Negru-Vodă, tot așa după cum omonimii săi de mai târziu, Basarab-Voivod Laiotă și Basarab-Voivod Tepeluș au devenit Laiotă-Vodă Basarab și Tepeluș-Vodă Basarab și au rămas în urmă Laiotă-Vodă și Tepeluș-Vodă: epitetul a înlocuit — în toate aceste cazuri — numele, mai înainte ca acesta — Basarab — să fi ajuns a se fixa prin scris, în cronica țării ori în vre-un alt fel de izvor istoric narativ indigen, cu înțelesul său primitiv, de nume personal.

Căci e vădit că atunci când cronica oficială a Țării-Românești, numită și anonimă, s'a întocmit și s'a introdus în ea șirul Domnilor până la Neagoe-Vodă, de unde începând cronica îmbracă caracterul contemporaneității, numele de Basarab nu se mai cunoștea și nu se mai întrebuița de cât în accepțiunea sa colectivă, de patronimic al dinastiei naționale a țării — a Basarabilor sau Basarabeștilor ¹⁾. Așa se explică cum Basarab-Vodă Laiotă a ajuns

logiei Domnilor, căci cronografiile, luându-se după hrisoave, au socotit pe Radul II drept Radul I. Chiar și Hașdeu — care explică, cum se știe, epitetul de Negru prin faimoasa teorie a Bas-arabilor — ține să observe că portretul lui «Radu Negru» din biserica cea veche (din 'nainte de restaurare) a catedralei episcopale dela Curtea-de-Argeș, e zugrăvit mai negru la față de cât portretele celorlalți Domni din aceeași biserică (Negru-Vodă, CCXL).

1) Intr'adevăr, în întreaga parte dintâiu a croniciei, până la sfârșitul domniei lui Neagoe-Basarab (Istoria Țării-Românești, ed. Ioanid, București 1859 și Magazinul istoric pentru Dacia, IV), cât și în Viața și traiul sfinților

în cronică numai ca Laiotă-Vodă (epitet) iar Basarab-Vodă Țepeluș numai ca Țepeluș-Vodă (poreclă), deși numele lor, păstrate și atestate prin documente, era Basarab ¹⁾, ca și al predecessorului lor, întemeietor al țării.

Dar asupra chestiunii acesteia nu erau, se vede, lămurii, pe la sfârșitul sec. al XVII-lea, când s'a întocmit cronică în forma cunoscută nouă, nici chiar cei mai învățați cărturari ai țării, ca de pildă Stolnicul Constantin Cantacuzino. Căci din explicațiile pe care le dădea el, la 1694, Generalului arheolog, istoric și geograf Marsigli cu privire la începuturile Țării-Românești și la primii ei Voievozi, se vede că nu era edificat asupra faptului că Basarab fusese cândva un nume personal, ca oricare altul, ci socotea—desigur ca toți contemporanii săi — că e numai numele colectiv al dinastiei domnitoare, al neamului basarabesc ²⁾. Mai târziu, după ce cercetă documentele și inscripțiile pentru întocmirea Cronologiei sale tabelare, învățatul scriitor se va fi luminat, poate, asupra chestiunii. Nu însă atât cât să-și fi putut da seama, prin analogia cu Laiotă-Vodă Basarab și cu Țepeluș-Vodă Basa-

sale Părintelui Nifon. (ed. Ios. Naniescu, București 1888), nu se întâlnește nici odată numele de Basarab, ca nume personal, ci numai ca colectiv, patronimic, al dinastiei domnitoare (Basarabi sau Basarabești). La Laiotă Vodă, Basarab a fost adaos ulterior și nu ca nume de persoană, ci tot de familie. Do-
 vadă că'n lista Domnilor, luată după cronică și trimisă de Constantin Cantacuzino Generalului Marsigli, nu se găsește. Aci cel dintâiu Basarab (ca nume familiar) e Neagoe (Operele lui Constantin Cantacuzino, ed. N. Iorga, 51), cu explicarea : Questo è 'il vero Bassaraba da dove viene l'origine e del presente regnante prencipe (Constantin Brâncoveanu). Când, ulterior, s'a adaos, în cronică, și lui Laiotă numele de Basarab, scriitorul a ținut să arate, la Neagoe, că acesta e al «doilea» Basarab, cuvânt pentru care celui dintâiu i s'a zis : cel Bătrân (ancien). De observat că Cantacuzino adaoage numele de Basarab (ca patronimic) în lista sa, numai Domnilor înrudiți cu vechia dinastie a țării: Neagoe, Radu Șerban, Mateiu-Vodă, Constantin Cărnul, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu.

1) Operele, 19-40, unde se dau, în regest, o serie de documente dela Basarabi (Laiotă, Țepeluș și Neagoe).

2) Constantin Cantacuzino, op. cit., 52: Li Basarabi sono... etc. Caracteristic, pentru ceia ce afirmăm, e faptul că, menționând un doc. de la un «Basarab Voevod sin Basarab-Voevod» (cu data necompletă) pentru m-reă Snagov (l. c., 21), Cantacuzino scrie: în hrisov numele nu ni-l arată. Tot așa nepotul său, Banul Mihail Cantacuzino, vorbind, în opera sa Geneologia Cantacuzinilor (ed. N. Iorga, București 1902, 60), despre Basarab-Vodă și de războiul lui cu Carol Robert, spune și el că «numele lui (al lui Basarab) cel de botez nu-l scrie la anale».

rab, că Negru-Voivod Basarab din documentul dela 6860 (=1351/2) — pe care l-a cunoscut și l-a utilizat în scrierea amintită — rămânând, ca și Laiotă-Vodă și Țepeluș-Vodă, un simplu Negru-Vodă ¹⁾, ar putea fi identificat cu fondatorul, după tradiție, al țării. Și nu și-a putut da seama de aceasta pentru că identificarea lui Negru-Vodă cu Radul-Vodă (tatăl lui Mircea-cel-Bătrân) fusese deja făcută și intrase în circulația istorică a vremii: literarul Radul-Negru se substituise, deabinele, în cunoștințele cărturarilor, tradiționalului Negru-Vodă. Cum și ce fel, vom vedea îndată ²⁾.

Decât, ipoteza aceasta, pe care am formulat-o și prezentat-o în cele de mai sus, dacă poate explica, până la o altă mai plauzibilă, pe Negru-Vodă al tradiției, ca epitet al lui Basarab-Vodă al istoriei, nu poate explica, în același timp și în chip tot atât de simplu, chestiunea care s'a pus în strânsă legătură cu aceasta și anume: de ce Țara-Românească e numită la popoarele turanice și slavice Vlahia Neagră (Cara-Vlașca, Cara-Ulag și Cara-Iflak), iar locuitorii ei, la aceleași popoare, Negri-Români (Cara-Ulaghi, Cara-Vlași și Cara-Iflaki)? Căci a afirma, cum a făcut-o încă Canteмир ³⁾, că originea numirilor acestora vine tocmai dela tradiționalul fondator al Țării-Românești, dela Negru-Vodă, dat fiind obiceiul acestor neamuri de a numi țările și popoarele străine după numele întemeietorilor lor (d. p. Bogdan-ili, țara Moldovei, dela Bogdan-Vodă, descălicătorul ei și Dobrogi-ili, Dobrogea, dela Dobrotici, întemeietorul Despotatului) nu ni se pare îndestulător, pentru bunul cuvânt că încă în sec. al XIII-lea, la năvălirea Tata-

1) 6860 (=1351/2). Nic. Alexandru Voivod Basarab, feciorul «Negrului Voivod Basarab», ca să fie sfintei m-ri moșia Bădești... (Operele, 20). Donația a fost confirmată ulterior și de alți Domni. Cf. C. Kogălniceanu, Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Argeș, în Convorbiri Literare pe 1922, 725.

2) În timpul lui Mateiu-Vodă Basarab. Mai jos. pp. 305—7. Observ că'n doc. menționat de d. Kogălniceanu (l. c., 725) dela Gavriil Moghilă din 13 Noemvrie 1618 (după condica m-rii Câmpulungului), spre a dovedi că vechea biserică de mir de acolo a fost «întemeiată și zidită de răposatul Negru Radu Voivod», — forma «Negru Radu Voivod» (în loc de obișnuitul Radul-Negru Voivod) este, evident, rezultatul unei interpelări a traducătorului sau copistului. În doc. orig. a trebuit să fie ori numai Negru Voivod, ca în tradiție, ori forma de mai târziu a cronicelor: Radul Negru Voivod.

3) Hronicul vechimei a Româno-Moldo-Vlahilor, ed. Gr. Tocilescu (Acad. Rom.). București 1901, 307.

rilor, așa dar înaintea lui Basarab-Vodă, țara se găsește numită Cara-Ulag ¹⁾, și locuitorii ei Cara-Ulaghi. Iar a întoarce problema, cum a făcut-o critica istorică contemporană, căutând a explica pe Negru-Vodă ca o personificare poetică a unei domnii, anterioare întemeierii țării (Statului) la Negrii Români ²⁾, ar însemna să stăruim mai departe pe calea unor ipoteze, pe cari autorul lor însuș a trebuit să le părăsească.

Lăsând deci rezolvarea chestiunilor acestora pe seama altora, mai bine documentați și instruiți, poate, asupra lor, să trecem la tradiția despre întemeierea Țării-Românești, în forma cea literară, așa cum o cunoaștem din cronica indigenă — să analizăm elementele ei constitutive și să cercetăm originea lor, spre a pute arăta, apoi, cum și când s'a alcătuit ea din aceste elemente.

II.

Tradiția literară. — Partea dintâi, privitoare la Banatul oltenesc și la familia domnitoare, pe vremuri, a acestui Banat. — Partea a doua, privitoare la descălecarea Țării-Românești prin Radu-Vodă Negru, la 1296. — Elementele adaose și modificate ale tradiției literare. — Biserica domnească dela Curtea-de-Argeș și ctitoriile ei. — Mormântul de Voivod din sec. al XIV-lea descoperit în această biserică. — Al cui poate fi? Nici al lui Basarab-cel-Bătrân, nici al lui Vladislav sau Vlaicu și nici al lui Dan-Vodă, ci numai al lui Radu-Vodă.

Tradiția despre începuturile Țării-Românești, în forma sa literară ³⁾, cuprinde și ea, cum se știe, două părți bine distincte una de alta. Întâia, privitoare la originea Banatului oltenesc, ca formațiune politică anterioară domniei unitare a țării, la familia cârmuitoare, pe vremuri, a acestui Banat, a Banoveștilor sau Craioveștilor, numită, după înrudirea ei cu dinastia națională, și a Basarabeștilor și la închinarea acestora lui Radu-Vodă-Negru. Contrariu neuitatului meu profesor, Dimitre Onciul, care susținea

1) Cronica persană a lui Fazel-Ulah-Rașid, scrisă în 1303, la D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, La Haye et Amsterdam 1834, II, 627. D-l V. Bogrea crede a fi găsit expresia și în Codex Cumanicus, scris în acelaș timp. Cf. art. său din acest Anuar, p. 351.

2) D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, 32,

3) Înregistrate în Cronica țerii, zisă anonimă (ed. cit.: Ioanid, 1—3 și Magazinul istoric IV, 231) și în Cronica atribuită lui Constantin Căpitanul Filipescu (*Istoriile Domnilor Țerii-Românești*, ed. N. Iorga, București 1902, 1—2). Aci se dă numai partea a doua a tradiției, întrețesută cu interpretări, explicări ale Cronicarului.

că, în afară de numele *Romani*, nici o vorbă din această din-tăie parte a tradiției nu destăinuiește vre-o influență literară, originea ei populară fiind evidentă ¹⁾, credem, cu d-l N. Iorga ²⁾, că întreaga ei construcție e o invenție pur cărturărească, întemeiată pe vagi cunoștințe istorice și pe anumite noțiuni politice ale timpului când a fost alcătuită, în scop de a explica poziția specială pe care a avut-o Oltenia, sub raport politic, față de Domnia țării și situația predominantă pe care a păstrat-o, dincolo de Olt, neamul boeresc al marilor Bani ai Craiovei, numiți, pentru aceasta, Banoveți sau Craiovești.

Neprezentând deci interes pentru chestiunea ce studiem, întru cât nu are la bază elemente istorice populare, să venim la partea a doua a tradiției, alcătuită, evident, pe asemenea elemente. După această parte a tradiției, „când a fost cursul anilor 6798 (=1290), fiind în Țara-Ungurească un Voivod ce l-au chemat Radul Negru-Vodă, mare herțeg pre Amlaș și Făgăraș, ridicatu-s'au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade: Români, Păpistași, Șași și tot felul de oameni și pogorîndu-se pre apa Dâmboviței, început-au a face țară nouă. Întâiu au făcut orașul ce-i zic Câmpulung, cu biserică mare, frumoasă și înaltă. De acolo au descălecat la Argeș și iarăși au făcut oraș mare și și-au pus Scaun de Domnie, zidind curți de piatră și case domnești și biserică mare și frumoasă. Iar noroadele ce pogorîse cu dânsul s'au tins pre sub podgorie, ajungând până la apa Siretului și până la Brăila, iar alții s'au tins în jos, peste tot locul, de au făcut orașe și sate până la marginea Dunării și până la Olt. Și într'acest chip tocmitu-și-au Radul Negru-Vodă țara cu pace... și au domnit până la moarte, îngropându-l în biserica lui din Argeș“ ³⁾.

Negru-Vodă al tradiției populare e înlocuit deci, aci, prin Radul-Vodă-Negru, iar întemeierea țării, explicată, în aceeaș tradiție, prin alungarea Tătarilor și întinderea domniei în Răsărit până la Dunăre și Mare, e înfățișată ca un descălecat de peste munți din Amlaș și Făgăraș, cu populații numeroase, indigene și străine, — descălecat fixat în timp la 1290. Ce privește pe fondator, tradiția literară îl trece curând dela Câmpulungul tradiției populare, la Argeș, spre a-i atribui zidirea marilor clădiri domnești de aci

1) D. Onciul, *Originile Principatelor*, 9.

2) N. Iorga, în ed. cit. a *Cronicei* lui Constantin Căpitanul, p. 2., n. 1.

3) *Cronica țării*, ed. cit., ll. cc.

și a arăta, ca încheiere, că s'a îngropat, la moarte, în biserica lui din vechea capitală a țării.

Cum vedem, față de tradiția populară, cea literară se prezintă cu o serie întreagă de noi elemente istorice, a căror origine trebuiește explicată. Și, cum cel mai însemnat din aceste elemente e acel al legăturii lui Radul-Negru-Vodă cu reședința domnească dela Argeș, e necesar să începem cu acesta. Căci numai prin cunoașterea rostului acestei legături vom putea explica celelalte elemente, de formațiune literară, ale tradiției. În acest scop trebuie să ne oprim un moment asupra bisericii domnești dela Argeș și mormântului de Voivod descoperit acolo, să vedem cine este sau sunt ctitorii sfântului lăcaș și cine poate fi Domnul îngropat în mormânt?

Biserica domnească dela Argeș a fost înălțată, — fapt, cred, deplin stabilit prin explicările mult regretatului nostru fost președinte D. Onciul, — în timpul domniei lui Basarab-Vodă ¹⁾. El nu apucă însă a o termina. Grafitul descoperit pe peretele de Nord al bisericii, însemnând locul (Câmpulung) și anul (6860=1351/2) morții lui Basarab ²⁾, arată că pictura bisericii nu era încă isprăvită când gloriosul Domn trecea în lumea cea vecinică. Și, dacă biserica n'a putut fi isprăvită, cu atât mai puțin curtea și casele domnești

1) În chestiunea bisericii domnești dela Curtea-de-Argeș.—D I C. Kogălniceanu, în art. cit., din *Convorbiri Literare* pe 1922, atribue zidirea bisericii lui Alexandru Basarab, iar d-l O. Tafrali (Biserica Sf. Nicolae Domnesc, în *Rev. p. ist., arh. și fil.*, XVI (1915-22), 145 sqq. și, după dânsul, D. Caselli (Biserica Sf. Nicolae Domnesc, aceeași revistă, același volum, 137 sqq.) și Em. Grigoraș (*Inscripțiile ornamentale de la Curtea-de-Argeș, București 1922 și Enigmaticele Inscripții dela Curtea-de-Argeș, București 1922*) o cred din sec. XIII, pe baza unei presupuse inscripții din 1262 și a altor considerațiuni de ordin istoric, nedoveditoare însă a tezei susținute.

2) În art. citat (*Convorbiri Literare*, 1922, 723 sqq.), d-l C. Kogălniceanu pune la îndoială exactitatea inscripției ori justa ei descifrare, neadmițând anul 6860 (=1351/2) ca dată a morții lui Basarab-Vodă, care, scrie d-sa, la 1345, nu mai trăia, cum reiese din o diplomă din acest an a regelui Ludovic (Hurmuzaki, I-2, 60). Lectura inscripției e însă sigură, iar ce privește exactitatea ei, câtă vreme nu avem până acum nici o mărturie pozitivă și precisă că Basarab era mort înainte de 1351/2 — doc. citat de d-l Kogălniceanu nu produce o asemenea mărturie — nu o putem contesta. Căci dacă Alexandru, dela 1343 înainte e numit în mai multe rânduri Voivod în diplomele ungare, nu însemnează că era și Domn. El putea fi, cum desigur a și fost, asociat la Domnie pe lângă bătrânul său părinte, îndeplinind atribuțiile suveranității acestuia, fapt pentru care se și găsește așa de des menționat în documentele vremii ca Voivod.

dela Argeș, despre care vorbește tradiția, ca să se fi putut muta capitala țării acolo.

Dovadă, între altele, și împrejurarea că moartea l-a găsit pe Basarab-Vodă tot la prima reședință a țării, la Câmpulung, unde, după un document cunoscut mai de mult răposatului D. Onciul, dar numai după această descoperire bine înțeles, a și fost înmormântat ¹⁾. Nici Alexandru, fiul lui Basarab, n'a apucat să ducă la îndeplinire opera tatălui său. Căci și el a rezidat tot la Câmpulung — de aci și atributul de Câmpulungeanul dat lui de cronică ²⁾ — unde, cum se știe, a decedat și s'a înmormântat, în biserica părintelui său ³⁾. Numai sub fiii lui Alexandru — sub Vladislav și sub Radul — lucrările începute de Basarab-Vodă au putut fi terminate și Scaunul domniei mutat la Argeș. Și cum cel dintâiu, Vladislav, a fost ocupat cu clădirile sale oltene: Vodița și Tismenea, e de admis că cel din urmă, Radul, a trebuit să aibă purtarea de grijă a ctitoriilor muntene. Aceasta cu atât mai mult, cu cât el e și considerat ca adevăratul întemeietor al fundațiilor domnești dela Curtea-de-Argeș, unde a fost îngropat și i s'a găsit mormântul.

Intr'adevăr, sarcofagul descoperit acum trei ani de meritosul și zeloșul Secretar al Comisiunii centrale a Monumentelor Istorice, d-l Virgiliu Drăghiceanu, în lăuntruul acestei biserici (îndărătul primei coloane, din dreapta, dinspre Apus), cuprinde, după toate indiciile — coroana de pe cap a mortului, valoarea podoabelor găsite asupra-i și felul îmbrăcăminteii păstrate încă — negreșit mormântul unui Domn și anume — după constatările specialiștilor cu privire la caracterul costumului și la tehnica ornamentelor — al unui Domn din sec. al XIV-lea ⁴⁾.

Dar, dintre Domnii Țării-Românești din acest secol — Basa-

1) Doc. din 1714 Aprilie 20 dela Ștefan Cantacuzino, în care se spune despre ctitorii Basarab și Nicolae Alexandru: ce le sunt trupurile lor îngropate în această sfântă mănăstire (dela Câmpulung). Ap. C. Kogălniceanu, o. c., 726.

2) „Alexandru-Vodă carele zic să fi fost de felul lui Câmpulungean” (Cronica lui Constantin Căpitanul, ed. cit., 6).

3) Inscriptia cunoscută și publicată în mai multe părți. Cf. N. Iorga, Inscriptii din Bisericile României I, 132-3. O reproducere fotografică a dat St Nicolaescu în Rev. p. ist., arh. și fil. pe 1910 (XI), 107.

4) Cf. Gh. I. Brătianu, Les fouilles de Curtea-de-Argeș, în *Révue archéologique* pe 1921 (Aprilie-Iunie) și Piatra de mormânt a lui „Negru-Vodă”, în *Revista istorică* pe 1920, 221-26.

rab, Alexandru, Vladislav, Radul, Dan și Mircea — numai mormintele a doi: al lui Alexandru Basarab († 16 Noemvrie 1364) și al lui Mircea-cel-Bătrân († 31 Ianuarie 1418), ne sunt cunoscute. Și anume: mormântul celui dintâiu la Câmpulung, unde piatra lui sepulcrală se păstrează și azi acolo, în biserica fostei mănăstiri domnești pe care Mateiu Basarab o rezidi din temelie (la 1636), în locul bisericii de mir, de mai înainte (surpată la 1628), iar al celui din urmă la Cozia, unde piatra lui mormântală se poate vedea și acum în biserică, fără însă ca pe dânsa să se mai poată desluși vre-o literă măcar din inscripția săpată când-va deasupra ¹⁾. Despre nici unul din ceilalți Domni ai secolului al XIV-lea — Basarab, Vladislav, Radul și Dan — nu știm, cu aceeași certitudine, unde sunt îngropați. Al cărui din ei poate fi deci mormântul dela Argeș?

La început s'a crezut — și cu drept cuvânt — că mormântul acesta trebuie să fie al lui Basarab-cel-Bătrân, în timpul domniei căruia s'a construit, cum s'a văzut, biserica ²⁾. Dar descoperirea ulterioară a grafitului (inscripțiune impresată cu un stylus pe tencuială încă proaspătă) de care am pomenit, grafit care dă anul morții lui Basarab, a pus în dubiu pe cercetători. Căci la această dată (6860=1351/2), Basarab-Vodă, născut cel mai târziu către sfârșitul sec. al XIII-lea, nu mai putea fi bărbatul viguros, relativ încă tânăr, ce se arăta a fi fost, după șuvițele de păr conservate încă în mormânt, Domnul îngropat în sarcofagul dela Argeș. Și dubiul s'a prefăcut în certitudine, când, descifrându-se grafitul în chestiune în întregime, s'a constatat că Basarab-Vodă a murit, nu la Argeș, cum se presupunea, ci la Câmpulung, unde, desigur, a și fost îngropat, cum se atestă și prin documentul mai înainte menționat ³⁾.

Ce privește pe Vladislav sau Vlaicu, fiul lui Alexandru Basarab, persist, până la o contra-dovadă hotărâtoare, a crede că el trebuie să fie înmormântat la ctitoria sa dela Tismana, cum arată tradiția monastică a acestui sfânt lăcaș, înregistrată de Ștefan Iero-

1) Gr. G. Tocilescu, Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici, în *Analele Acad. Rom.*, VIII (București 1887), 25-6. Desemnul mormântului la P. Antonescu, *Mănăstirea Cozia*, București 1905.

2) Cf. N. Iorga, *Revista istorică*, pe 1920, 179. Asemenea foiletoanele autorului acestor rânduri în „*Infrățirea*“ din Cluj pe 1920, și anume: n-rul 42 — Mormântul lui Basarab-Vodă cel Bătrân și n-rul 47 — Anul morții lui Basarab-Voivod.

3) Pagina precedentă, nota 1.

monachul (după un ms. dela 1763) în „Viața prea Sfințitului Părintelui nostru Nicodim“ ¹⁾ și cum pare a reieși și din relațiunea — ce e dreptul cam vagă — din broșura lui Sébastien Rhéal: *La Roumanie renaissante* (Paris 1850), descoperită și relevată anul trecut de d-l N. Iorga, broșură în care se amintește de existența în biserica m-rii Tismana, înainte de refacerea din vremea lui Știrbei, a unei pietre funerare, cu inscripție și ornamente în flori de crin, pusă pe mormântul unui Domn din neamul Basarabilor, Domn pe care d-l N. Iorga îl socotea a fi Vladislav-Vodă ²⁾.

Dar cu această eliminare ajungem la Radul, fratele și urmașul lui Vladislav. Și totul concură, cum vom vedea îndată, în a ne arăta că mormântul ce ne preocupă este al acestuia. Căci de fiul său Dan, ultimul din Domnii sec. al XIV-lea, despre care nu știm unde este îngropat, nu poate fi vorba, neexistând nici un indiciu, dar absolut nici unul, care să ne permită a-i atribui lui mormântul din sarcofag. Iar, dacă, cu toate acestea, ar fi să i se caute și acestui brav Voivod, cuceritor al Severinului și al Silistrei, mormânt în biserica domnească dela Argeș, atunci, ca unul care a căzut, cum se crede, pe câmpul de luptă, în războiul cu Sișman, țarul Bulgarilor, pela 1386, e mai firesc de presupus că, negăsindu-i-se trupul sau neputându-i-se aduce, pentru el a fost pregătit mormântul închipuit (un așa zis cenotaf) aflat în fața altarului ³⁾.

Reiese dar, din cele mai sus arătate și documentate, că mormântul, din sec. al XIV-lea, descoperit în biserica domnească din Curtea-de-Argeș, nu poate fi decât al succesorului lui Vladislav și predecesorului lui Dan, al acelui Radul-Vodă arătat de tradiție ca ctitor al bisericii și al curții domnești și înfățișat, ca atare, în icoana de hram a sfântului lăcaș⁴⁾. Intr'adevăr, frapanta asemănare între culoarea părului și forma costumului Domnului zugrăvit în această icoană ca ctitor și culoarea părului, așa cum s'a păstrat, și forma costumului, așa cum s'a putut reconstitui, ale Domnului înmormântat în sarcofag ⁵⁾, e dovadă că avem a face

1) D-l C. Kogălniceanu (art. citat din Convorbiri) crede că mormântul principal dela Curtea-de-Argeș e a lui Vladislav.

2) Mormântul lui Vladislav-Vodă, *Revista Istorică*, pe 1922, 125-7.

3) A Savela, *Descoperirile istorice dela Curtea-de-Argeș*, București 1921.

4) Efigia reprodușă la D. Onciul, *În chestiunea bisericii domnești din Curtea-de-Argeș*, 13 și la Tafrali, l. c.

5) Asemănarea a relevat-o și susținut-o d-l Gh. I. Brătianu. Cf. articolele sale menționate la pag. 301 nota 4.

cu una și aceeași persoană : că Domnul din mormânt e însuși ctitorul din icoană.

De altfel tradiția locală, transmisă din generație în generație, arată ca mormânt al ctitorului tocmai locul din biserică unde s'a descoperit mormântul cu sarcofag, pe care loc, în fiecare an, la ziua Sf. Niculae, se făcea, din moși-strămoși, slujba îndătinată a hramului -- „pe mormântul ctitorului“, spune un bătrân enoriaș ¹⁾ — iar că ctitorul acesta e Radul-Vodă, fiul lui Alexandru Basarab, ne atestă : 1) pomelnicul cel vechiu al bisericii care numește ca fondator al sfântului lăcaș pe Radul-Vodă cu doamna lui Ana ²⁾, 2) relieful, statul de piatră, așezat odinioară desupra mormântului nostru și care a fost considerat, în toate timpurile, ca reprezentând pe Radul-Vodă, zis, în urmă, și vom vedea cum, și Negru ³⁾, 3) tradiția orală și scrisă, care atribue zidirea curților, caselor domnești și bisericii dela Argeș lui Radul-Vodă ⁴⁾.

III.

Radul-Vodă dela Argeș nu s'a putut substitui, pe cale populară, lui Negru-Vodă delu Câmpulung.— Substituirea s'a făcut pe cale literară, abia în sec. al XVII-lea, înregistrată fiind, mai întâiu, în documentele, inscripțiile și legendele portretelor murale dela m-reu domnească din Câmpulung, pe vremea lui Mateiu Basarab. — Elementele tradiției literare, așa cum ni s'a păstrat ea în cronică. — Tradiția în literatura noastră istorică din sec. al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea. — Înfrăurirea ei asupra tradiției populare.

Cu constituirea Curții domnești dela Argeș și transferarea capitalei de la Câmpulung, sub Radul, acesta a trebuit să intre în conștiința poporului ca un Domn sub care s'a înfăptuit o însemnată operă pentru așezarea și organizarea țării. Și, negreșit că, pe măsură ce vremea se scurgea și amintirea rolului din început al Câmpulungului, ca trecătoare reședință domnească, și a întemeietorului stăpânirii unitare a țării, a lui Basarab-Vodă, se pierdeă, pe aceeași măsură importanța Argeșului și a Voivodului ce făcuse marile fundațiuni domnești de aici, a lui Radul-Vodă, creștea. Cu toate acestea, în conștiința și amintirea poporului, veacuri dearândul, personalitatea acestuia nu s'a putut confundă, necum substitui, aceleia a întemeietorului țării, a lui Negru-Vodă. Căci, până la

¹⁾ V. Drăghiceanu, în *Ilustrația* pe 1921, n-rul 4.

²⁾ Idem, în *Revista istorică* pe 1920, 179.

³⁾ Gh. I. Brătianu, *Piatra de mormânt a lui „Negru Vodă“*, în *Revista istorică* pe 1920, 221-6.

⁴⁾ Tradiția, în *cronicile* citate la p. 298, nota 3.

sfârșitul sec. al XVII-lea, fondatorul tradițional al Țării-Românești nu e numit niciodată, în izvoarele care înregistrează tradiția în forma sa populară, despre originile Principatelor, decât Negru-Vodă : în doc. lui Alexandru-Vodă dela 1569 și 1576 ¹⁾, la Luccari, ²⁾, în doc. lui Constantin Șerban Basarab din 1655 și 1656 ³⁾, la Gavriil Thomasi ⁴⁾, la Paul de Alep ⁵⁾, la Miron Costin ⁶⁾, la Marsigli ⁷⁾, la Del Chiaro ⁸⁾.

Substituirea aceasta s'a îndeplinit exclusiv pe cale literară, fără nici un amestec al poporului și nu s'a făcut, cum firese ar fi fost, la Argeș, unde amintirea ctitorului marilor fundații domnești de acolo, a lui Radul-Vodă, a trebuit să fie mereu vie, intrând, poate, chiar în domeniul legendelor, ci la Câmpulung și abia în sec. al XVII-lea, în epoca lui Mateiu Basarab. Căci, aci și atunci, tradiția populară a fost modificată mai întâiu : prin încercarea contemporanilor de a identifica, istoricește, pe Negru-Vodă Câmpulungeanul cu Radul-Vodă Argeșeanul. Faptul l-a explicat foarte bine d-l N. Iorga ⁹⁾, și anume : după reclădirea bisericii dela Câmpulung, orașenii cerură Domnului, noului ctitor Mateiu-Vodă, confirmarea vechilor privilegii pe cari le aveau dela Voviozii anteriori ¹⁰⁾. Și, cum între documentele prezentate atunci spre reîntărire era unul și dela Radul-Vodă, cu data, foarte probabil, stricată prin vechime, așa că nu se mai putea ceta din ea decât miile și sutele anului

1) Text și traduceri la Al. Ștefulescu, Mănăstirea Tismana, București 1909, 261-3 și 269-71, iar facsimile la B. P. Hasdeu, Negru-Vodă, apendice.

2) *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Venezia 1605, 49.

3) *Archiva soc. št. și lit. din Iași*. XIV, 179-81 și, pentru interpretare, Alex. Lapedatu, Marghita Doamna Negrului-Voivod, în *Un mănunchiu de cercetări istorice*. București 1915, 6 sqq.

4) Vicar apostolic ; raport din 1660, în *Acta Bulgariae ecclesiastica*, Agram 1887, 269.

5) Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia, trad. Em. Cioranu, București 1900, 148.

6) *De Neamul Moldovenilor*, ed. C. Giurescu, București 1914, 52-4. — *Cronica țării Moldovei și Munteniei*, ed. I. Bogdan, în *Cronice inedite*, București 1895, 186 și *Poemul polon despre poporul Moldovei și al Țării-Românești*, ed. Hasdeu, în *Arhiva istorică a României*, I, 176-8.

7) Scrisorile sale istorice către Constantin Cantacuzino Stolnicul din 1694, la N. Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, 42-4.

8) *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, 140.

9) *Inscripții din Bisericile României*, I, 130-2.

10) Publicate în *Magazinul istoric pentru Dacia*, V, 336-47 și comentate la

în care fusese dat: 6800 (= 1292) ¹⁾, acei cari cercetară aceste documente în vederea reconfirmării privilegiilor ce cuprindeau, socotiră — ca și Câmpulungenii, de bună seamă — că hrisovul de care e vorba, ca cel mai vechiu, trebuie să fie dela fondatorul însuși, după tradiție, al țării. Astfel se ajunsese la identificarea Domnului ce dăduse hrisovul, al lui Radul-Vodă, care nu era altul decât ctitorul dela Argeș, cu legendarul Negru-Vodă, făcându-se din două persoane, istoricește cum am văzut deosebite, una singură — Radul-Negru ²⁾, căruia i s'a atribuit, firește, descălecatul din Amlaș și Făgăraș, prin care s'ar fi întemeiat Țara-Românească, descălecat inventat după analogia descălecatului Moldovei din Maramureș, mai de mult — căci îl găsim înregistrat, sub o formă, e drept, mai puțin precisată, la Luccari (1595) ³⁾ și la Paul de Alep (1656) ⁴⁾, spre a se explica titlul pe care-l purtau Domnii noștri în documentele sec. al XIV-lea și al XV-lea și fixat — descălecatul — în timp, după documentele câmpulungene, la 1290.

La fel a trebuit să se petreacă lucrul cu inscripțiile puse, în acelaș timp, la biserica fostei m-ri din Câmpulung ⁵⁾. Căci, paralel cu tradiția națională, cea veche, care atribuia zidirea sfântului lăcaș, întemeietorului țării, lui Negru-Vodă, exista, desigur, atunci, printre târgoveții întâiei capitale a țării, o alta mai nouă, alcătuită pe baza identificării mai sus arătate și care considera de ctitor al bisericii pe recentul Radul-Negru al privilegiilor orășenești. Pe temeiul acestei nouă tradiții, locale, specific câmpulungene, vor fi alcătuit inscripțiile ce ne preocupă ispravnicii cari au supravegheat reconstrucția lui Mateiu Basarab. Căci ei n'au putut avea înainte, pentru aceasta, cum crede și d-l N. Iorga, vre-o inscripție mai veche, eventual pisană dela început, pentru că, în acest caz, nouăle inscripții ar avea date ceva mai concrete, mai precise, asupra bătrânilor ctitori, decât cuprind ele ⁶⁾. Ce privește anul 1215 (= 6723) din inscripții, în discordanță cu cel din documente, foarte probabil el e luat, cum am presupus mai sus, din o dată autentică, adică

A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a 2-a, III, 32 sqq.

1) Ibidem, 33

2) Ibidem, 36--7

3) Op. cit., I. c.

4) Trad. cit., I. c.

5) La N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, I, 126 sqq.

6) Idem, ibidem, 131

în conformitate cu realitatea istorică: 1315 (= 6823), dar nedescifrată exact din cauza defectuoșității ce va fi prezentat cifra însemnând sutele anului în chestiune ¹⁾.

Sub influența, în fine, a aceleiași tradiții locale, a trebuit să se producă și schimbarea legendelor nouălor portrete ale vechilor ctitori, zugrăvite, de bună seamă, după chipul celor existente odinioară în biserica surpată la 1628 și cari portrete înfățișau, neîndoios, pe ctitori: pe descălecătorul domniei la Câmpulung, adică pe Basarab-Vodă, și pe urmașul său, Alexandru. Astfel, cel dintâiu, «marele Basarab» din inscripția mormântală a fiului său și «Negru-Voivod-Basarab» din doc. dela 1351/2 a devenit: «marele Radu-Negru-Voivod, întâiul dela descălecarea Domn al Țării-Românești» iar al doilea a rămas tot așa cum era: «Nicolae Alexandru Voivod» la care cineva, mai târziu, crezând că era vorba de Alexandru Vodă-Iliaș, Domnul sub care s'a surpat biserica, a adăogat și numele acestuia: Iliaș ²⁾.

Modificarea legendelor s'a făcut deci, la portrete, în acelaș sens ca și la documente și inscripții, sens de natură a aduce tradiției populare însemnate adăogiri și intervertiri, când această tradiție a fost înregistrată, către sfârșitul sec. al XVII-lea, în cronică. Căci numai atunci, într'adevăr, când s'a întocmit cel dintâiu corp unitar al istoriei Țării-Românești, așa numită Cronica anonimă, atribuită de d-l N. Iorga scriitorului cantacuzinesc Stoica Ludescu, s'a putut înregistra în această cronică tradiția despre originile Principatului muntean în forma sa alterată deja — cum am văzut — prin influențe literare: întâiu, prin identificarea lui Negru-Vodă cu Radul-Vodă, al doilea prin inventarea unui descălecat de peste munți și al treilea prin fixarea acestui descălecat, în timp, la 1290. La aceste elemente s'au adaus, ulterior, cele pe cari le mai găsim înregistrate în cronică, și anume: trecerea acțiunii principale a fondatorului, pentru așezarea și organizarea

1) Mai sus, p. 293.

2) Cf. D. Onciul, *Originile*, 185 — Foarte interesantă descrierea celui dintâiu portret la Fotino (op. cit., II, 4): «În această biserică (din Câmpulung) se află portretul său (al lui «Radu-Vodă Negrul»), înfățișându-l cu diademă pe cap, cu vestimente cusute cu fir până la picioare, cu nasturi la piept, cu brâu aurit, purtând pe deasupra un vestmânt blănit pe din lăuntru și pe margini împrejur cu blană neagră, cu statul înalt, cu fața smeadă, cu barbă și purtând în mână miniatura bisericii».

țării, dela Câmpulung la Argeș¹⁾, spre a explica existența însemnatelor clădiri domnești de aci și admiterea unei imigrațiuni de populație, națională și străină («Români, Păpistași și Sași»), odată cu venirea lui Radul Negru de peste munți, pentru explicarea ființei însemnatelor comunități catolice săsești, pe acea vreme, tocmai în vechile orașe de reședință ale țării²⁾. Iată deci cum când și din ce anume elemente s'a alcătuit, pe vechiul fond al tradiției populare, noua tradiție literară, a întemeierii Țării-Românești, făcându-se, dintr'un lucru destul de simplu și ușor de explicat unul complicat și greu de înțeles.

După cronicari veniră la rând cărturarii, în frunte cu Stolnicul Constantin Cantacuzino († 1716), cari încurcară, ca să zic așa, și mai mult problema, căutând să aducă nouă dovezi, din documente și inscripții, pentru identificarea, săvârșită deja, a fondatorului tradițional al Principatului cu Radul-Vodă dela Argeș și să pună în discuție critică data descălecatului din cronică față cu ele ce reieșiau din documente și inscripții. Dovada cea mai bună în această privință o găsim în Cronologia sa tabelară³⁾ și, mai ales, în scrisorile adresate de Marsigli lui Cantacuzino și în răspunsurile acestuia la întrebările eruditului general italian. Intr'adevăr, Marsigli, care fusese în țară și-și adunase materialul istoric, arheologic și geografic de aci, direct, prin cercetări proprii, pune, ca fondator al țării, pe Negru-Vodă, așa cum arată — și pe atunci — tradiția națională, populară. Constantin Stolnicul îl corectează însă, adăogând înaintea acestui nume pe acela de Radul și făcând deci, după cronică, un Radul-Negru Vodă⁴⁾. Totuși amintind de cetatea de lângă Dâmbovița, înălțată, după tradiție, de acelaș fondator al țării, Cantacuzino ține să spună că, la popor, ea nu are alt nume de cât acel de „Cetatea Negrului-Vodă“⁵⁾ fără ca această constatare să-l fi adus a sesiza deosebirea dintre literarul Radul-Negru al cronicelor și tradiționalul Negru Vodă al poporului.

Dela cronicari și cărturari, Radul-Negru trecu, cu toate elementele adaose și modificările introduse, în literatura istorică a sec. al XVIII-lea și a celui al XIX-lea, prin scrierile Banului Mihai

1) Mai jos, pp. 310—11.

2) Mai sus, p. 299.

3) Op. cit., 19.

4) Ibidem, 42 și 50.

5) Mai jos, p. 310 nota.

Cantacuzino († după 1780): Cronologia critică, întocmită pe baza Cronologiei tabelare a învățatului său strămoș, Constantin Stolnicul, și Istoria Țării-Românești, alcătuită, aceasta din urmă, pe baza unei scrieri istorice-statistice a Banului Mihail ¹⁾. Căci cea dintâi a fost izvorul principal, critic, așa numitul Anonim românesc (*Anonymus valachicus*) al lui Samuil Micu-Clain și Gheorghe Șincai și, prin aceștia, al lui Engel și al tuturor celor ce au utilizat, în scrierile lor, opera acestui distins istoric al Țărilor Române, în frunte cu Mihail Kogălniceanu ²⁾. Iar cea din urmă, tipărită în grecește, la Viena, în 1806, de frații Tunusli, a servit lui Fotino și, prin el, ca și prin cei mai înainte arătați, tuturor istoricilor din prima jumătate a veacului trecut. Astfel s'a introdus în literatura noastră istorică, anterioară epocii critice a istoriografiei naționale, tradiția în forma sa augmentată și modificată sub influența cărturarilor și scriitorilor, cu toate că în popor această tradiție continua a se menține încă în forma sa străveche, nealterată și neadaoasă, cu Negru-Vodă întemeietor al țării și luptător împotriva Tătarilor, descălecător la Câmpulung și fondator al bisericii domnești de acolo, dar năbușită cu totul de cea literară. Dovadă că se găsește înregistrată la Del Chiaro, Marsigli, Ștefan Ieromonahul, Bona-ventura Andreini și Philippide ³⁾.

1) N. Iorga, Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea, II, 129—30.

2) *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*. Berlin 1837.

3) Pentru Marsigli, Del Chiaro și Andreini. op., cit., II. cc.—Pentru Daniil Philippide, *Geografia României*, în grecește, Lipsca 1818, ap. N. Bănescu, în acest Anuar p. 194 iar pentru Ștefan Ieromonahul, *Viața prea cuviosului Părintelui nostru Nicodim Sfințitul*, ed. Ios. Bobulescu, București 1883, 33. — În fine, Negru-Vodă și nu Radul Negru e numele fondatorului Țării-Românești în genealogia dela 1729 a familiei Monea din Veneția (N. Densușianu, *Monumente pentru istoria țerii Făgărașului*, București 1885, 104—6 și I. Pușcariu, *Fragmente istorice din țara Făgărașului*, Sibiu 1907, 10, iar, în facsimil, la același, Ugrinus, —1291. discurs de recepție la Academie, București 1901, — la Filistich (*Schediasma historicum de Valachorum historia, annalium Transilvanensium multis in punctis magistra et ministra*, Jenae 1743, 18), — la Neofit Mitropolitul (Biserica ortodoxă română, II (1876), 636), — la Gebhardi (după Luccari, în *Geschichte der mit Hungarn verbundenen Staaten: Bulgarien, Valachey, Moldau*. Leipzig 1782, 280 sqq.) — și la alții.

De observat apoi că ruinele de cetăți atribuite de popor fondatorului Țării-Românești sunt numite ale lui Negru-Vodă (nu Radul-Negru). Așa cetatea Negruului-Vodă dela Dâmbovița, com. Budeni, jud. Muscel (Marele dicționar geografic al României, V, 490): La Bongars (1585:) *chateau Nigrovoda*.

Dar mai mult. Prin influență literară se alteră în timpul din urmă și această tradiție. Radul-Negru din manualele de școală și din scrierile de popularizare pătrunse, cu întregul său cortegiu de invenții cărturărești, și în popor, substituindu-se, mai preste tot locul, secularului Negru-Vodă. De aci mulțimea variantelor tradițiunii noastre, variante din cari, de n'am ști cum stau lucrurile, cum adecă s'au născut, cu greu ne-am putea descurca ¹⁾. Intreaga tradiție privitoare la Negru-Vodă și la Doamna lui Marghita, cu toate amănuntele ei, fu transpusă dela Câmpulung la Argeș și adaptată lui Radul-Vodă și Doamnei sale Ana. Căci și acesta, ca

(Hurmuzaki, Documente, XI, 191), — la Walther (1595) : arx Negrawoda (Tesaurul de monumente istorice, I, 31), — la Constantin Cantacuzino (Operele, ed. cit. 43: Cietate a Negrului Vodă), — în raportul călugărului catolic anonim despre starea Țării-Românești în 1679-88 (Magazin istoric, V, 69: Citate di Negrol-Voda), — la Bauer (Memoires sur la Valachie, Francfort 1778, 180: cita di Negruli-Vodi), — la Domenico Sestini (1780): Tscetatie Niegurului-Vodi (în Arhiva soc. št. și lit. din Iași, IV, 580, după Viaggio curioso-scientifico-antiquario, Florența 1815, 29), — la Sulzer (op. cit., I, 332 și partea istorică a operei sale, inedită, în copie, la Acad. Rom., I, 556), — la Engel (Geschichte der Moldau u. Walachey, 149, după Sulzer), — la Bălcescu (Românii sub Mihai-Vodă Viteazul, ed. A. Lapedatu, București 1908, 98) și la scriitorii moderni: I. Mihailescu (Ruinele cetății Negru Vodă, în Albina, 1907, 1255), — I. Pușcariu (Cetatea Neamțului dela Podul Dâmboviței, în Analele Academiei Române, XXX, 1907-8, 111 sq.), — N. I. Apostolescu (Cetățile lui Negru-Vodă și a lui Tepeș, București 1910 și Acelaș, Pe valea Argeșului, în Rev. p. ist. arch. și fil. pe 1911, 210 sq.), — A. Lapedatu (Două vechi cetăți românești: Poenarii și Dâmbovița, în Bul. Com. Mon. Istorice pe 1910, 177 sq.), — Gabriel Dumitriu (Cetatea Negru Vodă) și Smaranda Catzian (La Cetatea lui Negru Vodă), ambele în Anuarul S. T. R. pe 1911, 19 sq. și 27 sq., — V. Drăghiceanu (Cetatea și schitul Negru-Vodă, în Bul. Com. Mon. Ist. pe 1912, 89 sq., unde se dau interesante relațiuni și vederi dela schitul cetății), — G. E. Müller (Burg Negru-Vodă im Törzburger Pass, în Korrespondenzblatt des V. f. S. L.-K, 1923, 48-51) și C. Rădulescu-Codin, Legende, tradiții și amintiri istorice, ed. Acad. Rom., București 1910). — Cetatea lui Negru-Vodă dela Colții Brezii din țara Oltului (I. Turcu, Excursiuni pe munții țării Bârsei și ai Făgărașului, Brașov 1896, 119-20 și Șt. Greceanu, Eraldica română, București 1900, XII și planșa). — Cetatea Negrului-Vodă de pe dealul Gruul, jud. Buzău, com. Șarâga (Marele dicționar geografic, V, 490). În sfârșit, cea mai surprinzătoare, fiindcă se găsește în regiunea Someșului: Cetatea Negru-Vodă, lângă Negrilești, pe Valea Mare (I. Marțian, Urme din războaiele Dacilor cu Romanii, Cluj 1921, 24).

1) Cf. C. Rădulescu-Codin, op. cit., 49, 53, 55 și, în deosebi, 112, Dicționar geografic, III, 140-1.

și Negru-Vodă, se luptă cu Tătarii și face biserică, mare și frumoasă, iar Doamna lui, firește și ea catolică, — ca și Marghita, — zidește, pe când soțul ei era departe, în lupte cu păgânii, biserica catolică din apropiere, Sân-Nicoară din Argeș, fapt pentru care, persecutată, fu nevoită să fugă, să caute ocrotire la rudele sale dela Câmpulung, adaogă tradiția, pentru ca în trecerea apei ce curge între cele două târguri, să se înnece în valurile Râului-Doamnei¹⁾. Precum deci Radul-Vodă se substituie lui Negru-Vodă, tot astfel soția sa, Ana Doamna, se substituie soției acestuia, Marghitei Doamna. Și aceasta nu numai la Argeș, ci și în alte părți — ca bună oară la schitul și la Cetatea Negrului-Vodă dela Dâmbovița²⁾ și chiar în Câmpulung, la biserica fostului cloașter, atribuită, de unele variante alterate ale tradiției, Doamnei Ana a lui Radul-Negru³⁾.

IV.

Tradiția literară în studiile istoricilor contemporani: Radul-Negru al tradiției literare identificat cu Radul-Vodă dela sfârșitul sec. al XIV-lea. — Inventarea unui alt Radul-Negru anterior: construcții istorice bazate pe tradiția literară. — Elementele tradiției populare, singurele explicabile istoricește.

Când critica istorică modernă veni să lămurească chestiunea fundamentală pentru trecutul nostru, a originilor Principatelor Române, ea se găsi deci, în ce privește Țara-Românească, înaintea unei tradiții scrise, care, cel puțin de două veacuri, considera ca întemeietor al țării, prin o descălecare de peste munți, la 1290 după unii, la 1215 după alții, pe Radul-Negru. Tradiția aceasta era așa de adânc înrădăcinată în istoriografia națională că, continuând pe predecesorii lor, istoricii noștri — cu excepția d-lui N. Iorga, care, în expunerile sale cu privire la formațiunea politică a Țării-Românești, a lăsat totdeauna la o parte tradiția — o luară și ei drept bază a cercetărilor și studiilor lor, așa cum se prezintă ea în cronicile și, după aceste, în scrierile istorice anterioare, fără a fi căutat să examineze, prealabil și deaproape, modul cum

1) Cf. N. Gabrielescu, Ruina Sân-Nicoară din Curtea-de-Argeș, București 1888, 3-4, Șt. Grecianu, Eraldica română, XV și scrierile citate la nota precedentă.

2) Cf., mai sus, p. 291, n. 2.

3) Tunusli, op. cit., 13.

s'a alcătuit și dezvoltat, în cursul timpului, spre a deosebi elementele vechi, populare, de cele nouă, literare, eliminând, din interpretarea istorică, pe aceste din urmă și menținând numai pe cele dintâiu.

Plecând dela Radul-Negru al cronicelor și scriitorilor n'a fost greu, evident, istoricilor contemporani să-l identifice cu Radul-Vodă al documentelor, ctitorul dela Argeș, fiu al lui Alexandru Basarab și tată a lui Dan și Mircea ¹⁾. Dar, pentru a explica cum acest Domn, mai puțin vestit prin fapte de arme și acțiuni politice decât oricare din semenii săi din sec. al XIV-lea, a putut fi, totuși, considerat de tradiția națională ca întemeietor al țării, ei s'au văzut nevoiți să-l înfățișeze ca pe un Voivod însemnat prin fundații bisericești și prin împrejurarea că ar fi abandonat, de bună voie, posesiunile, pe care predecesorii săi le-au ținut ca feude ale Coroanei ungare, în calitate de vasali ai ei, peste munți — Amlașul și Făgărașul, ca să câștige, în schimb, independența țării sale față de Unguri, împrejurare prin care istoricii de care vorbim explicau, totodată, și descălecatul din Transilvania.

Cum apoi acest Radul din ultimul pătrar al sec. al XIV-lea nu putea fi privit ca întemeietorul unui Stat ale cărui origini însăși tradiția luată ca bază le pune la sfârșitul (1290) ori chiar la începutul (1215) secolului precedent, — Stat dovedit apoi, prin mărturii documentare, ca existent, în forma sa unitară, cu cel puțin o jumătate, iar în forma sa teritorial-voivodală, cu cel puțin un secol mai înainte, — istoricii noștri, interpretători ai tradiției, au trebuit: unii (Xenopol și cei ce l-au urmat) să admită existența unui alt Radul, cu un secol mai înainte, la 1290, într-o vreme când izvoarele nu atestă și nici măcar îngăduie existența unui asemenea Domn, alții (Hasdeu și cei ce l-au urmat) să pună pe acest Radul și mai înainte, pe la 1230, iarăși fără bază istorică reală, admitând, în urma lui, în șirul Domnilor, câțiva pe care trecutul nostru nu-i poate documenta, cu tot felul ingenios în care-i înfățișează ademenitoarea construcție a genialului autor; în sfârșit, alții (Onciul și cei ce l-au urmat) să considere pe Negru-Vodă ca o personificare poetică a domniei Asaneștilor la Nordul Dunării, în Țara-Românească, la așa numiții, pe atunci, Negrii-Români, cu

1) B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, ed. 2-a, București, 1875 și Negru-Vodă. — D. A. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia-Traiană*, ed. 2-a, III. — D. Onciul, *Originile Principatelor Române*.

argumente savant combinate și prezentate, din domeniul însă nu mai al ipotezelor istorice.

Cât de departe sunt aceste reconstituiri, clădite pe baza tradiției literare din cronice și scriitori, ale originilor Țării-Românești, de realitățile istorice, o vedem bine acum, când, lămurii fiind asupra modului cum s'a alcătuit, în cursul timpului, această tradiție, — suntem în măsură să distingem vechile ei elemente populare, de cele mai nouă, ulterior adăose, literare, și când — cunoscând împrejurările în care s'a format domnia unitară a toată Țara-Românească din voivodatele și chinezatele anterior existente în cuprinsul ei — putem constata că cele dintâiu — elementele tradițiunii populare, — pot fi puse în deplină concordanță cu cele din urmă — împrejurările istorice, reale, ale constituirii Statului român muntean.

Intr'adevăr, cum am cercat să dovedesc la începutul acestei comunicări, nu este nici un element al vechii tradiții, în forma sa originară, populară, care să nu se poată explica istoricește: Negru-Vodă, întemeietor al țării, luptător împotriva Tătarilor, descălecător al capitalei la Câmpulung, ctitor al bisericii domnești de acolo și soț al Margaretei, fondatoare, la rândul ei, a bisericii catolice din aceeași localitate, nu poate fi decât Domnul sub care s'a înfăptuit unitatea teritorială a țării și s'a obținut independența ei politică, sub care Tătarii au fost alungați din părțile de Răsărit de Olt și domnia întinsă, peste șesul muntean, până la Dunăre și Mare, sub care capitala țării a fost așezată la Câmpulung și biserica domnească de acolo construită. Ori acest Domn nu poate fi altul, cum am arătat-o, decât Basarab, marele Voivod din întâia jumătate a secolului al XIV-lea, soțul Marghitei, Doamna, care, spune tradiția mai departe, a zidit biserica catolică din Câmpulung și care stă la baza organizării cultului latin, papist, din Țara-Românească.

Aceste sunt, Domnilor colegi, constatările la care m'am oprit, ca rezultat al comunicării ce mi-am luat voie a vă face. Firește, nu am prezumția a socoti acest rezultat ca definitiv câștigat pentru chestiunea ce am tratat. Totuși, fie-mi îngăduit a crede, că el reprezintă un pas mai departe spre luminarea problemei originilor politice ale Țării-Românești, — obținut, nu prin complicarea

ci prin simplificarea, în analizare și interpretare, a elementelor acestei probleme, singura cale de altminteră pe care se poate ajunge la capătul unei lucrări începute cu atâta ardoare și continuate cu atâta stăruință de câteva generații de merituoși cercetători și iluștri istorici.

UNGURAȘUL SUB PETRU RAREȘ

DE

VICTOR MOTOGNA.

DI N. Iorga a arătat că Petru Rareș, vrednicul fiu al lui Ștefan-cel-Mare, a câștigat cu sabia în Ardeal o situație mai strălucită decât aceea pe care a avut-o mai târziu Mihaiu Viteazul.

„Aminteste pe Craiul Janos, dar la nevoie se și lapadă de dânsul. Pretutindeni vorbește în numele său propriu. Ce cucerește e pentru sine, și în toate regiunile cedate cu diplomă el e stăpân de fapt, nu numai administrator. . . . Putem spune că, pe când acțiunea lui Mihaiu e personală și accidentală, a lui Petru Rareș e urmare politica lui Ștefan-cel-Mare, care înaintând creștea. Și putem adăugi că, pe când Mihaiu lucrează, de nevoie, cu mercenari străini, cari îl lăsară să cadă și suferiră ca el să moară așa cum a murit, Petru Rareș duce la biruință și stăpânire numai Românimea Moldovei“ ¹⁾.

La această caracterizare nimerită avem de adăugat — ceiace ni se pare de mai puțină importanță — că adevărat la biruințele Domnului moldovean în Ardeal a contribuit în largă măsură și populația românească din Valea Rodnei și din ținutul Ciceului. Petru Rareș a știut mai bine decât Mihaiu Viteazul să câștige țărănimea română din Ardeal. Era intemeiată îngrijorarea diplomatului contemporan, care scria stăpânului său : „Et aliqui Valachi possident bonam regni partem, qui levi de causa, propter linguae societatem illi adhaerent.“ ²⁾.

În lupta pentru tronul Ungariei, între Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya, alesul micii nobilimi maghiare, Petru Rareș a

1) N. Iorga, Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria, I, p. 143.

2) Idem, Geschichte des rumänischen Volkes, I, p. 373.

căutat cu privire ageră să ghidească, care din doi va fi învingătorul spre a i-se alătura. Căci răsplată bogată i-se făgăduia de-o parte și de alta.

La începutul anului 1529, Zápolya a izbutit să-și asigure ajutorul lui Soliman, zdrobitorul patriei sale la Mohács. Astfel partidul „național” maghiar s'a prefăcut în partid turcesc.

Petru Rareș vedea bine că de-acum și el va trebui să ia pe față partea Craiului Janoš. Dar era cu mult mai isteț diplomat, decât s'o facă aceasta numai de dragul ori de frica Sultanului și să renunțe la planul de a-și mări posesiunile în Ardeal, folosindu-se de împrejurările prielnice, ce se îmbiau.

Deși se lățise vestea că Soliman se pregătește să vină cu puteri mari în ajutorul lui Ioan, Rareș se prefacă că sprijinește încă pe Ferdinand, năvălește în țara Săcuilor, pe care o pustiește în lung și în lat, răsbunând cu o cale și uciderea unor negustori moldoveni.

Bistrițenii, aprigi aderenți ai regelui din neamul lor, nu cunoșteau intențiile Voievodului și de-aceia îl socoteau aliat. Fără teama unui atac dela spate, au trimis bani și oaste Vicevoevodului Alexiu Bethlén, ca să smulgă cetatea Ungurașului din mână oamenilor lui Zápolya. În contingentul armat al Bistrițenilor erau și Români, arcași din Valea Rodnei¹).

După tratative îndelungate, în Maiu 1529, s'a încheiat la Lipova între Craiul Ioan și Petru Rareș un tratat de alianță. Domnul Moldovei primește, în schimbul ajutorului împotriva lui Ferdinand, pe lângă Ciceu și Cetatea-de-Baltă, moștenirea lui Ștefan-cel-Mare, încă și Bistrița cu cele 23 sate săsești, districtul rodnean cu o numeroasă populație românească și Cetatea Ungurașului.

Luptele purtate de Moldoveni, ajutați de Românii din Valea Rodnei, pentru supunerea Bistriței sunt descrise amănunțit cu toate peripecțiile în articolul citat al Prof. Dr. A. Berger.

Scopul acestor rânduri e de a aduce câteva date nouă privitor la stăpânirea Moldovenilor în cetatea Ungurașului.

*

Acest castel a fost clădit în timpuri, a căror amintire se pierde în negura trecutului. Ridicat pe o înălțime, aflătoare spre sud-est dela Dej, Ungurașul (Bálványosvár) a avut la început menirea să apere minele de sare dela Sasnires și Dej, precum și locul de

¹/ Dr. A. Berger. Das Verhältnis von Bistritz zu dem Moldauer Voivoden Peter Rareș. (Anuarul Liceului ev. din Bistrița, 1911), p. 45.

încărcare al sării: portul Someșului, lângă Dej. Cea mai veche mențiune despre el o aflăm la 1269 ¹⁾).

După mărturia izvoarelor, în veacul XIII și XIV a fost proprietatea Voevozilor Ardealului, iar în veacul XV s'a perândat în mâinile mai multor magnați. La începutul s. XVI îl vedem în posesiunea episcopilor de Oradia-Mare.

În Ianuarie 1529 era în mâinile lui Ferdinand. Nicolae Gerendi episcop al Ardealului și vistiernic regesc, i-a adus fortificațiile în stare de apărare. La 20 Ianuarie provoacă pe Bistrițeni să trimită pe seama pedestrimii, care lucra acolo, vin și un bou ²⁾).

Nu peste mult apără sub zidurile fortăreței o trupă a Craiului Ioan sub conducerea lui Martin Veres Farnos și o asediă, dar fără rezultat.

Atunci pași pe scenă Petru Rareș, ca să dea alt curs evenimentelor. Posesiunile din Ardeal, asigurate prin tratatul dela Lipova, trebuiau să fie luate cu arma dela Ferdinandisti. Contrarii lui cei mai hotărâți erau Bistrițenii, cari își vedeau amenințată autonomia, pe care au păstrat-o în cursul veacurilor cu jertfe mari.

În vara anului 1529, Voevodul nostru a trimis în Ardeal două armate. Una, sub conducerea Vornicului Grozav, a ajuns să câștige, în 22 Iunie, strălucita biruință dela Feldioara. Noi vom urmări operațiile armatei nordice, care pe la Cârlibaba a trecut în Maramureș și de-aici s'a coborât la Lăpuș. Aceasta grăbia spre Ciceu, pe care îl asediau Ferdinandistii conduși de Alexiu Bethlen.

Sasul Wolfgang din Săsarm, martor aproape ocular al evenimentelor, ne spune lucruri foarte interesante în cele două scrisori ale sale trimise Bistrițenilor ³⁾.

La 18 Iunie 1529 scrie acestora (prin Grigore Erdély):

„Vă putem scrie că, venind la noi Anton, nobil din Beclean, ne-a spus că, fiind însuși azi în Reteag, a auzit dela judele și jurații acestui oraș, cele ce urmează :

Iată — ziseră ei — au sosit din Lăpuș doi Români, care ne-au adus vestea că azi dimineață au năvălit Moldovenii în Lăpuș și n'au ținut aceluia și la Negrilești. Pe oamenii noștri, pe Ioan Maan și pe alții, cari erau acolo în Lăpuș, i-au luat prizonieri pe toți.

Lăpușenii, deși n'au văzut mai mulți de 6-8 Moldoveni, s'au

¹⁾ Fejér, Codex Diplomaticus, IV, v. III, p. 358.

²⁾ Docum. original în arhiva orașului Bistrița.

³⁾ Hurmuzaki, XV, pp. 322 și 323.

sculat alăturându-se la aceia și acum grăbesc spre Ciceu, prădând pe cei ce pun mâna“.

În ziua următoare trimite o nouă scrisoare, dând date mai precise despre forțele Moldovenilor. Îi conjură să grăbească, ca să ajungă subț Ciceu înaintea Moldovenilor : „*ne gentes Pertinencie eiusdem Castrî ad eos trahere possent.*“

Această mărturie prețioasă arată că Românii din ținutul Ciceului s'au înrolat cu bucurie subț steagurile biruitoare ale Voevodului, care le aducea scăpare de subț jug străin, gloria și strălucirea unei stăpâniri din neamul lor.

Dar de astă dată oștirea moldoveană era aprinsă și de dorul răsbunării împotriva unui dușman, care călcase în picioare dreptul ginților, săvârșind o crimă josnică. Iată ce ne spune o mărturie contemporană ¹⁾:

„Au venit din Moldova doi supuși fruntași ai Voevodului. Unul dintre ei era pârcălabul de Ciceu (aceasta e una dintre cele 2 cetăți din Ardeal, ale Moldoveanului). Aveau dela Domnul lor o însărcinare și scrisori multe (de sigur proclamații), prin cari se vestia sosirea lui în Ardeal.

Prin acestea Voevodul indemna pe toți să rămână credincioși lui Ioan și Turcilor, căci cei cari vor face altcum, vor fi despoiați de bunuri și de viață. Pe când împrăștiau pretutindeni astfel de scrisori, trimit vorbă D-lui Vicevoevod Alexiu Bethlen și lui Greg. Erdély, rugându-i să vină la un oraș al Voevodului, la o convorbire, căci au să se sfătuească asupra unor chestiuni importante. Ce să mai spun? Se întâlnesc și, când (Bethlen și Erdély) au aflat din gura Valachilor gândul rău al stăpânului lor față de Maiestatea-Voastră (Ferdinand), au omorât chiar acolo pe pârcălab care e totdeauna un supus de frunte al Voevodului“.

Oastea moldovenească, condusă de Danciul și Barboschi, a sosit la vreme subț zidurile Ciceului. Se pare că lucrul n'a ajuns la luptă : trupele bistrițene lăsând întăriri în Unguraș, au grăbit spre casă, căci cetatea era amenințată de o oștire a Regelui Ioan..

Aceste evenimente au avut loc între 24 Iun. și 15 Iulie 1529 ²⁾

La 31 Iulie vedem pe Rareș provocând pe Bistrițeni să-i predea Ungurașul. Mândra cetate săsească nici aici nu se putea gândi la o rezistență serioasă. Trebuia să-și adune toate forțele

1) Veress, Fontes Rerum Transylvanicarum, IV, p. 192.

2) Hurmuzaki, XV, pp. 324—326.

între zidurile cetății refăcute grabnic în vederea primejdiei ce se apropia.

Astfel la 10 Septembrie, Rareș putea scrie senatului bistrițan că Ungurașul e în mâinile lui :... „et est în potestate dominii nostri“. Sunt puține știrile privitoare la Unguraș în timpul celor șapte ani, când pârcălabii moldoveni au poruncit între zidurile lui.

Până acum se cunoștea o scrisoare a lui Mateiu Vistiernicul („seu thesaurarius Graciosissimi Petri Waiwode de Moldova“) datată din Unguraș, la 24 Oct. 1530, în care invită pe Bistrițeni să trimită pe seama Domnului său la Rodna 30 care cu pâne și vin.

În archiva orașului Dej (No. 119) aflu un document original inedit, datat din 25 Ianuarie 1530, în care se amintește ca pârcălab al Ungurașului „Rohath“.

Documentul are conținutul următor :

„Stephanus Bathory de Somlyó, locumtenens Regie Maiestatis regni Transsylvanici. Egregio *Rohath*, castellano Castri Balvanyos, salutem et favorem.

Gravem querellam circumspecti, Petri Kolosvary jobagionis, Majestatis Regie domini nostri clementissimi accepimus non sine displicentia, qualiter vos prefer omnem viam juris certos equos equatiales eiusdem ab eodem violenter rapi fecissetis potentie via mediante in prejudicium et dampnum eiusdem exponentis manifestum. Cum tamen nos sicuti ceteros regnicolas per eundem statum Transsylvanicum, ita et prefatum jobagionem Majestatis Regie in suis justis juribus per vos et alios quoslibet opprimi permitti nolentes, requirimus igitur vos et nichilominus vobis regia in persona firmiter committimus, quatenus agnitis presentibus nostris literis res annotati jobagionis Majestatis Regie plenarie absque ullo defectu eidem reddere et restitui facere habetis et teneamini. Nam alioquin eundem exponentem liberum permittimus ut locis rerum suarum per vos ereptarum liberam habeat arestandi (arestare?) facultatem. Secus non facturi. Presentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in civitate Kolosvariensi in festo conversionis Beati Pauli Ap. li. Anno domini millesimo quingentesimo tricesimo.“

(Pecetea în ceară roșie cu inițialele : S. B.)

Pârcălabul Rohat face de sigur parte din neamul Rohateștilor, al căror strămoș, Toader Rohatu, cumpără în 1482, satul Cuhnești numit mai târziu Rohotești ¹⁾).

1) I. Bogdan, Documentele lui Ștefan-cel-Mare. I, p. 267.

Satul Rohații e pomenit și în documentul Vasluiului din 15 Oct. 1491¹⁾.

Familia e bine cunoscută, și în veacul XVII²⁾.

Cetatea Ungurașului avea, ca și Ciceul, un domeniu întins, constător în cea mai mare parte din sate românești.

Cunoaștem numărul și numele acelor sate, cari îi aparțineau la sfârșitul veacului al XV. Erau următoarele³⁾:

Satul Unguraș, Mintiul Gherlei, Sasnires, Gherla, Benediug, Fizeș, Ciaba, Boda(?) Țop, Batin, Cutca, Oșorheiu, Nicula, Vița, Sânmărtin, Chiraleș, Sânjacob, Sâmbou, Chintelnic, Arcalia, Șomfalău, Sărețel, Cămarășul, Petrihaza, Salatiu, Țentea, Bozcut, Bozieș, Măhal, Sântioana, Ruși, Arpașteu, Sâmbotelic și Chețiu.

După asediul îndelungat, dar fără rezultat al Bistriții, Petru Rareș a încheiat pace cu cetatea în Iulie 1530. Bistrița a recunoscut supremația Voevodului și s'a obligat să-i plătească tribut anual. În schimb și-a păstrat autonomia.

Petru Rareș era acum în culmea puterii, dar nu peste mult a început coborișul.

Războiul nesocotit cu Polonia pentru Pocuția a dus la înfrângerea dela Obertyn.

Față cu pretențiile tot mai exagerate ale Turcilor privitor la mărirea birului, Rareș a început să caute scăpare în apropierea către politica creștină reprezentată prin Ferdinand Habsburgul. Ca să-și dovedească alipirea față de cauza creștină, în 1534 a ajutat la uciderea lui Gritti și prin aceasta a devenit pe față dușman al puternicului Soliman.

Atunci în sfârșit a fost silit să-și dea planurile pe față. A încheiat alianță cu Ferdinand, care în 10 Martie 1535 i-a confirmat prin o diplomă stăpânirea asupra Clceului, Cetății de Baltă, Bistriții și *Ungurașului*.

Dar abia a trecut anul și aceasta i-a fost smulsă de fostul său aliat.

La începutul anului 1536 au început să se arate roadele politice celei nouă. Situația externă a Moldovei era acum foarte rea.

Ferdinand nu-și putea apăra în Ardeal posesiunile proprii, ne cum să poată trimite ajutor lui Rareș, când a sosit primejdia.

¹⁾ I. Bogdan, o. c., p. 178.

²⁾ Iorga, *Studii și Documente*, VI, pp. 143-144 (citat la I. Bogdan).

³⁾ Szolnok-Doboka vármegye monographiája, II, p. 111.

Regele Ioan, crezându-se deslegat de orice obligament față de binefăcătorul său de odinioară, ocupă Ungurașul.

Izvoarele cunoscute ne spun că cetatea a fost cuprinsă : „arte et dolo.“ O știre păstrată în protocolul Comitatului Solnocul interior ne dă și unele amănunte ¹⁾).

„În Dumineca Letare a anului 1537, Barnabas Nagy din Sântioana și Ladislau Dul din Dobric predau lui Ștefan Mailat, Voevodul Ardeaiului, cetatea Ungurașului, în care au pătruns abia cu un an mai înainte, pentru păstrarea patriei, cu prețul unor primejdii mari. Și fiindcă ei n'au putut-o elibera definitiv din mâinile Românilor, decât cu multe daruri și amenințări și așa o țin și acum în mâinile lor, de-accea o predau lui Mailat pe lângă restituirea cheltuielilor avute, în suma de 6000 fl.“

Peste doi ani Petru Rareș și-a pierdut tronul. E cunoscută soarta tragică și plină de peripeții a viteazului Domn dela detronare (1538) până la recăștigarea domniei (1541).

Într'a două domnie a încercat din răspuțeri să-și recâștige posesiunile din Ardeal. Dar Ciceul în 1544 — dupăcum se știe — a fost dărâmat din porunca reginei Izabela, iar lui Rareș i-s'a dat numai ținutul²⁾.

Ce s'a întâmplat cu Ungurașul?

În documentele timpului ne întâlnim de mai multe ori cu două numiri : Bálványos și Uj Bálványos, ceea ce a dat naștere la confuzie, căci s'a crezut că în ambele cazuri e vorba de Unguraș. Dl Iorga ne-a pus pe calea cea adevărată, când se întreabă într'un loc că oare Uj Bálványos nu cumva e Gherla?³⁾.

Răspunsul e afirmativ, după cum vom dovedi mai la vale.

În anul 1540 Martinuzzi a terminat clădirea cetății Gherla, care s'a numit „Nova arx de Balvanyos“, adică Ungurașul nou... față de Ungurașul vechiu : simplu Balvanyos.

Aserțiunea noastră se întemeiază pe următoarele dovezi :

Într'un act din 12 Februarie 1541 cetim : „prefectos castrorum Balvanyos utriusque“ și „utraque Balvanyos⁴⁾“.

Paul Bank, pomenit de câteva ori în evenimentele din Ardeal,

¹⁾ Ibidem, II, p. 108.

²⁾ N. Iorga Doc. Bistriței, I, p. XLI. Vezi și „Székely Kronika“ în Történelmi Tár, 1880, p. 638.

³⁾ N. Iorga, Doc. Bistriței, I, nota 139.

⁴⁾ Erdély országgyűlési emlékek, I, pp. 64-65

in cea de a doua domnie a lui Petru Rareș, a fost castelan de Gherla, nu de Unguraș.

Intr'un document din 14 Iunie 1541 se zice ; „Egregio Paulo Bank provisor et castellano Nove arcis de Balvanyos“ ¹⁾ dar, același i-se zice într' un act datat cu șase zile mai înainte : Paulo Bank castellano similiter de Wywár ²⁾.

Aceste date ne arată că castelul ridicat de Călugărul Gheorghe Martinuzzi lângă străvechia așezare românească a Gherlei (unde se văd și urmele unui castru roman), s'a numit la început Balvanyos-ujvár ori numai simplu = Ujvár, adică „Cetatea nouă“. Mai târziu i s'a pus alt atribut, formându-se numirea actuală ; Szamosujvár = Cetate nouă de lângă Someș. Românii ca și pentru Unguraș au păstrat numirea, rămasă din timpuri imemoriale de : *Gherla*.

Ungurașul și-a pierdut importanța în momentul, când s'a ridicat castelul cel nou lângă Gherla. Nu este exclus că Martinuzzi a început să-l dărâme folosind materialul la clădirea „noului Unguraș“.

În anul 1553 dominiul Ungurașului, cu toate satele aparținătoare, a fost anectat la cetatea Gherla ³⁾.

Satul care se află spre vest dela colina pe care se ridica mândra cetate de odinioară a lui Petru Rareș, e numit până azi de către Români ; „Unguraș“, iar decătze Maghiari ; „*Bálványos váralja*“.

¹⁾ Történeti lapok, II, p. 1252

²⁾ Erdélyi orsz. emlékek, I, p. 68.

³⁾ Szolnok—Doboka vm. monográphiája, II, p. 109, nota 4.

CATEVA INFORMAȚIUNI ȘI CONSIDERAȚIUNI

ASUPRA

TINEREȚEI LUI AVRAM IANCU*)

DE

NIC. BUTA.

Cum se explică lipsa de informații cu privire la această perioadă?

Informațiunile ce ne stau la îndemână despre anii de copilărie ai lui Avram Iancu și privitoare la aceea perioadă din viața lui, care — prin frământările și peripețiile ei a creat omul faptelor din 1848 — sunt foarte puține și răslețe. Putem spune că aproape nu există și credem că n'avem nici decum dreptul să ne mirăm de aceasta. Iancu, ca orice tânăr ridicat vre-odată din pătura țărănească la acel grad al eforturilor omenești, care singure ne fac să ne întoarcem privirile spre dânsul, avea toate calitățile care sunt în strânsă legătură cu originea sa umilă, în deosebi după concepția curentă pe acele vremi, când nu tot omul era «om». În zadar vom căuta deci date autobiografice la dânsul sau însemnări familiare; — căci oamenii mari nu se formează gândindu-se vecinic la dânsii, ci studiind mai vârtos pe alții. Se va zice poate: dar prietenii săi de școală și tovarășii săi de luptă? Ei bine, vor fi fost ei destul de binevoitori pentru dânsul, dar să răspundem la aceasta printr'o altă întrebare: Cine a bănuit *măcar* că Iancu va săvârși în viață ceea ce a săvârșit?

Amicii lui de școală l-au prețuit, desigur, într'o mare măsură. Dar pentru a te impune în sânul unor colegi de școală se cere nu numai un suflet bogat și variat, ci și îndrăzneala de a-ți comunica ideile și sentimentele tale așa,... ca să convingi. Și Iancu

*) Capitol din monografia istorică «Avram Iancu și epoca sa», pregătită în Seminarul de Istorie nouă a Românilor de sub direcția d-lui prof. I. Lupăș.

n'a fost creat pentru vorbă. El a fost creat pentru faptă¹⁾. Sunt în lumea aceasta oameni creați, am putea zice, numai pentru o faptă. O viață întreagă culeg, acumulează, prefac în tăcere, pentru ca la un moment potrivit să-și rostească cuvântul..., să-și scuture floarea vieții lor... Astfel a fost și Avram Iancu. Deaceea n'a atras în chip mai deosebit atenția colegilor săi asupra sa și numai astfel ne putem închipui cum Papiu Ilarian, care trăia așa de adânc clipele de redeșteptare națională și care era dotat cu atâta putere de observație, n'are în cunoscuta sa «Istorie», nici un rând măcar despre dânsul în povestirea evenimentelor din T.-Mureș, unde se aflau împreună.

Datele care ne stau la dispoziție, nu numai cu privire la această perioadă, ci privitoare la întreaga lui viață, *sunt* astfel toate de după revoluție. Suntem deci în situația neplăcută de a nu putea da aproape nimic precis despre dânsul în această perioadă de care ne ocupăm acum, căci e știut îndeajuns că altfel ne apare un om înainte, și altfel *după* ce a săvârșit o faptă.

Prin ce se pot înlocui informațiunile scrise?

Dar trebuie oare să descurajăm cu toate acestea? Este ființa omenească așa creată, ca numai prin anumite mărturii directe să poată fi transmisă posterității? Noi credem că nu! Ne ademeneste mult teoria, care spune că sufletul omului nu se naște și nu viețuiește undeva, abstract, în domenii nepătrunse de mintea omenească, ci se formează din murmurul dulce al apelor, din aspectul variat și romantic al munților gigantici, din florile vesele ale câmpiilor, cu un cuvânt: din tot ce ne înconjoară ca materie și viață. Indrăznim a spune și mai mult. Un om se naște, sufletește vorbind, atunci când îmbracă țărâna și relativitatea formelor materiale umane? Nu pare a fi adevărat. În istorie, se spune, că trebuie respectat un principiu întotdeauna: continuitatea. Acest principiu se poate aplica cu folos, nu numai în viața unor grupări omenești mai mari, ci chiar și în viața indivizilor singuratici.

În felul acesta informațiunile precise, care ne-ar descoperi anumite manifestații mărunte—adesea așa de semnificative și ele—din viața lui de tânăr în desvoltare, se vor înlocui, într'o bună parte, prin cercetarea factorului care se cheamă «genius loci», singurul în stare de a ne face să înțelegem pe orice om și în orice

¹⁾ După «Transilvania» No. 20 din 1872, în G. Adamescu, Revoluțiunea Românilor de peste Munți în 1848-49, București 1892, p. 287.

timp — nu în superficialitatea trecătoare a vieții, ci în glasurile ei adânci.

Pe de altă parte, nici nu știm ce folos ne-ar putea aduce în cazul nostru anumite lucruri de migăloasă și neîngăduitoare erudiție, căci viața eroului nostru n'a fost viața unui om, care să despice tainele naturii, să pună în circulație obștească teorii mai mult sau mai puțin veritabile și care n'ar putea fi înțeles decât printr'o cercetare pas de pas a dezvoltării sale sufletești, pentru a vedea cum s'au putut cristaliza în sufletul său anumite elemente de cugetare până în epoca maturității. Eroul Iancu n'a fost o personalitate complicată și în continuu creatoare, care numai prin confruntarea minuțioasă a informațiilor poate fi înțeleasă pe deplin. El a fost un „om“, care și-a îndeplinit această datorie de „om“ într'un timp foarte scurt, în împrejurări pe care le cunoaștem mai pe larg și pe care le vom împărtăși la timpul său ceva mai amănunțit.

După aceste lămuriri să trecem acum la însăși acele informațiuni.

Anul și ziua nașterii. Părinții lui Iancu.

„Avram Iancu, Regele Munților, s'a născut în Vidra de sus în anul 1824, luna și ziua nu se știe, pentru că în matriculă nu se găsește. Tata dânsului Alexandru și mamă-sa Maria Vila, numită și Maria Mică, pentru că era o femeie mititică, au fost frunțași în comună. Tatăl său a fost pădurar la domnul pământesc care era coroana (fiscul), apoi jude dominal. Un țaran voinic, inteligent și onest, cu bună stare“.

Această știre luată din „Biografia“ lui Iosif Sterca-Suluț¹ pare a fi adevărată, întrucât anul acesta al nașterii îl găsim la toți aceia cari în scrierile lor istorice au atins, în treacăt măcar, și viața lui Iancu. Ni se spune acolo că tatăl său era pădurar și frunțaș în comună. Această împrejurare are o deosebită importanță pentru noi, căci pozițiunea excepțională a părintelui său față de ceilalți locuitori ai comunei, pozițiune care-i permitea un contact mai des și mai apropiat cu elementele oficiale din acele părți și care-l ajuta, negreșit, să vadă, mai mult ca ori care altul, metehnele lor încâlcite, va fi avut o vie înrăurire asupra sufletului său mai ales în ce privește conștiința sa de drept. Căci nimic mai plin de primejdii pentru un sistem de exploatare întemeiat pe nedreptate,

¹) Iosif Sterca-Suluț, Biografia lui Avram Iancu, Sibiu 1897, pag. 3.

decât faptul de-a da unora dintre cei exploatați mai multă libertate, pentrucă oamenii apăsăți, nu de ieri de-alaltăieri, ci din generație în generație, primesc o stăpânire străină cu indiferența și resemnarea celui cu capul plecat în totdeauna, pe când omul care a gustat odată din apa vie a libertății, apucă foarte ușor pe drumul ce duce la triumful desăvârșit al acesteia...

Zestrea sufletească a lui Iancu.

O parte din sufletul său, care se simția mai fericit și mai liber decât al iobagilor de rând, cari iudurau mai multe decât dânsul, a transmis-o Alexandru Iancu — cu toată probabilitatea — și fiului său, făcându-l astfel să nu purceadă cu totul dela început în dorul său de libertate și emancipare deplină. A fost — se pare — și la dânsul ceea ce se întâmplă adesea și în cazul unor cărturari, care nu încep ei înșiși adaptarea organismului lor la necesitățile unei vieți intelectuale superioare, ci au norocul de-a moșteni și dela părinți anume dispoziții spre o viață sufletească mai intensă, mai vie și mai cuprinzătoare, astfel încât drumul lor spre triumful unor idei și concepții nouă este într-o câțva netezit, căci conștiința de ceea ce ești și de ceea ce trebuie să fii se naște, desigur, din observarea neîntreruptă a realității, din lupta aprigă cu această realitate, dar nu este mai puțin adevărat, că ea se și moștenește într-o măsură oarecare.

Așa stând lucrurile ne putem închipui ușor care a fost zestrea sufletească a lui Iancu, nu numai în ce privește acest dor și avânt de libertate, ci și în ce privește inteligența, căci Alexandru Iancu, bătrânul, nu se putea ridica din mijlocul sătenilor de rând, fără acest dar ceresc, fără să se fi distins într'un chip deosebit.

Influența munților asupra spiritului omenesc în general. Felul cum se răsfrânge configurația locului în conștiința individuală și rolul celor are în determinarea năzuințelor spre dreptate.

Să vedem acum ce putea să-i împrumute natura, în sânul căreia a văzut pentru prima oară lumina zilei, efectul ce-l putea avea asupra spiritului său acel mediu al Munților Apuseni acoperiți cu zăpadă și zbrazi drepti ca lumânarea, unde totul ți-se pare așa de neprihănit, nemișcat, curat, așa de curat încât ușor se poate compara cu curățenia sfântă a dreptății. Omul care vede azi o stâncă, mâine o vede iarăși și în toate zilele i se înfățișează aceeași stâncă, cu aspectul grav și cu liniile sale neclintite, care înfruntă cu nepăsare ploi și uragane, cu un cuvânt cele mai elementare deslănțuiri de forțe ale naturii, simte cum i se sădește într'un colțisor

al sufletului său credința că sunt în lumea aceasta și lucruri statornice, așa de statornice încât omul trebuie să țină seamă în viață de existența lor. Fruntea rigidă și maestooasă a unui colos de piatră ce răsare ca un monstru negru din pământ îți inspiră, vrând-nevrând, acel ceva, în fața căruia omul cu inteligența sa nu mai caută a iscodi nimica, a cerceta cu rațiune și logică și a cuprinde în mărginitul său cuprins, ci se pleacă copleșit de adâncă lui realitate: eternitatea. Priveliști de soiul acesta sunt foarte dese în Munții Apuseni, sunt la fiecare pas, am zice, la fiecare cotitură de vale, la fiecare grupare nouă a stâncilor și a colinelor mai blânde la înfățișare, de pe spinarea încovoiată a cărora îți zimbește așa de drăgălaș viața, încât călătorul-ușor poate avea impresia că nu se află în împărăția unor capricii de configurație geografică, așa de curioasă în locuri misterioase și răspingătoare la început, ci într'un nemărginit atelier, unde o lume întreagă lucrează, fără fum fără zgomotul asurzitor al mașinilor și mai ales fără demonstrați, gălăgioase, unde se «trăește» însă mai blând, tăcut, resemnat și sfios, dar serios și profund. Priveliștea brazilor, «simbolul nemuririi»¹⁾, în avântul lor spre văzduhuri cât mai depărtate de zgomotul amețitor al vieții, lipsite de orice zgură pământească te purifică, te înalță, îți plivește din suflet tot ce seamănă a cotitură și strâmbătate. Se cunoaște doar deosebirea de ceea ce se chiamă «caracter» între omul dela munte și între cel dela șes. Pustiul nemărginit, care nu îngrădește ochiului privirea nici când, care-ți permite deci atingerea unui punct de pe întinderea lui din orice parte, contribuie mult la formarea acelor „caractere”, care cred în mobilitatea tuturor lucrurilor de pe această lume, care au deci o singură credință poate: aceea, că nu există elemente stabile de valoare eternă, totul este momentan, accidental și deci ușor de înconjurat.

E firesc, prin urmare, ca sufletul omenesc, mai ales un suflet așa de sensibil ca a lui Iancu, să aspire în scurta durată a vieții la ce este etern, nu numai în cadrele naturei exterioare ci și în cadrele reduse ale unei vieți singurate: la echilibru, la dreptate.

Condițiunile de traiu în munți.

Pe de altă parte nici nu se poate trăi acolo superficial și trecător, căci viața în împărăția rigidă a stâncilor e numai luptă, sacrificiu, constrângere dureroasă la anumite dorinți și aspirații

1) I. Sterea-Șuluț, o. c., pag. 5.

mai modeste. Ea se poate asemăna foarte ușor cu lupta uriașă a unui părau de munte ce sapă greu în lespede de piatră, se svârcolește, înconjură, se rostogolește nebunatic uneori în drumul său șerpuitor, căci obstacolele sunt multe și anevoe de învins.

Dar jertfa nu înseamnă numai pierdere, consumare de energie, ci și câștig, căci omul este o enigmă așa de neînțeleasă, încât rareori putem ști sau poate nici-odată, când anume și cât câștigă în variatele peripeții ale vieții. Din jertfă răsare mai ușor fericirea și izbânda, decât dintr'o mulțime de succese atinse ușor iar biruințele mari, câștigate fără echivalentul lor — care va fi întotdeauna jertfa, — adesea duc la prăbușire.

Ce urmează de aici? Un adevăr enunțat de toți în toate timpurile: că jertfa oțelește credința în izbânda unor aspirații legitime.

Mizeria Muntenilor și răzvrătirile din munți.

Mai e pe lângă toate acestea încă o împrejurare vrednică de luare aminte și anume contactul zilnic cu mizeria Muntenilor, cari au fost și sunt — durere — și astăzi, vecinic pe drumuri pentru un codru de pâine... Și oamenii, oricât de simpli ar fi ei, nu se mulțumesc, în rătăcirile lor, numai cu privirea unor rosturi și așezăminte omenești mai vrednice de ceea-ce se chiamă „om“..., cu cerșitul „din poartă în poartă“..., ci mai săvârșesc un lucru de mare importanță: compară mizeria neagră a munților cu bogățiile de pe câmpie... Pentru așa ceva nu se cere o educație națională făcută în acest sens, se cere să fii „om“ înainte de toate. Iar dacă ceice stăpânesc nu numai câmpiile mănoase, dar și puținul locșor pe care se răsfăț la soare șhoasele lor căsuțe de brad, nu sunt numai oameni, ci mai sunt și Unguri, stăpâni nemiloși și țănoși, puțin mai lipsește — doar pretextul momentan numai — până la ideea de luptă.

Acesta credem c'a fost mai mult ca oricare altul tâlcul nu numai al șefilor revoluționari din acele părți, ci și al tuturor mișcărilor în general din cetatea de piatră a Munților Apuseni.

Ce a moștenit Iancu de la predecesorii săi?

Spuneam mai înainte că și în viața unui singur om trebuie să se respecte principiul continuității întocmai ca și în viața unui popor întreg. Deci atunci când vorbim despre Iancu, mai trebuie să vorbim și despre acel capital de amintiri pe care l-a

moștenit de-odată cu firul vieții, amintiri care, dacă sunt adevărate cuvintele lui Sterca-Șuluț din amintita 3 „Biografie“ (pag. 11), trăiau cu o extraordinară putere în sufletul său, instinctiv la început, conștient mai târziu, după contactul său cu școala ungurească, așa de străină de simțămintele lui adevărate. În convorbirea pe care a avut-o în casa părinților săi cu tânărul înflăcărat Paul Vasvári, tocmai în preajma evenimentelor revoluționare, aminti, într'un puternic avânt sufletesc, că e nepotul lui Horia, care s'a născut în casa unde se aflau cu toții. Această izbucnire a lui Iancu ne arată îndeajuns cât de puternic se răsfrângea în sufletul său nu numai actualitatea cu inegalitățile ei dintre oameni, cu toate suferințele isvorite dintr'o întocmire așa de nefirească a raporturilor sociale, ci și trecutul acela de lupte vijelioase și svârcoliri spre dreptate, care împrumută și azi Munților apuseni un înveliș de farmec deosebit. Constatând aceasta, s'ar comite o greșală atunci când cineva ar încerca să înțeleagă lupta Moșilor din 1848-49, fără o prealabilă pătrundere a tuturor mișcărilor anterioare — după cum vom avea prilejul să arătăm aceasta mai pe larg în cursul acestui studiu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Insușirea primelor elemente de cultură.

„Avrămuț“ ¹⁾ a plecat deci la școală — indiferent din a cui stăruință — cu asemenea dispoziții sufletești, menite să facă dintrânsul, în armonie cu sbuciumările unui trecut viu încă în inimile tuturor, cu prezentul cel caracterizat prin atâtea neajunsuri și în armonie cu aspirațiile care trebuiau să se desprindă fatal din acel prezent, un erou al dreptății, o jertfă a nedreptății și un martir al „vieții“. „Cetirea și scrierea, în limba sa maternă, Iancu a învățat-o în satul său natal dela învățătorul Mihail Gomboș. Din Vidra a trecut la școala primară din Câmpeni, unde funcționa ca învățător Moise Ioanette. Școalele gimnaziale le-a urmat la Zlatna“ ²⁾...

Despre valoarea școlii în general. Școala ungurească din acel timp și spiritul care se desprindea din ea. Ce-a putut să primească Iancu dela această școală?

Cunoscând acestea, rămâne acum să lămurim o altă chestiune,

¹⁾ Sterca-Șuluț, o. c. pag. 3.

²⁾ T. Frâncu și G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, București 1888, pag. 297.

aceea de-a arăta ce i-a putut da școala ungurească din acele vremi, cu tot spiritul care se desfăcea dintrânsa, direct și indirect, și de-a vedea cum o școală poate să folosească cuiva și atunci când e străină cu totul de sufletul celui ce vine să se adape dela izvoarele ei, cu toate că nu facem parte din breasla acelora, cari cred că o școală poate folosi în toate cazurile. Sunt oameni mai pregătiți pentru o faptă și fără multe teorii și fără mult științifism și cunoaștem în schimb și acel soi de intelectuali, cari vorbesc o viață întreagă, disting lucrurile cu multă claritate, fără a fi în stare să strice, necum să folosească cuiva în domeniul faptelor.

Când vorbește cineva despre școală, trebuie să vorbească mai întâiu de acea complexitate de instincte, dorinți, aspirații și sentimente, cu care pășește cineva pragul unei școli cu scopul de-a face ordine rațională în vastul lor imperiu. Căci dacă vine omul cu anumite elemente sufletești așa de înrădăcinate în ființa lui, încât nici-o meteahnă omenească nu i-le poate desrădăcina, e ușor de înțeles ce influență poate avea asupra lui o anume cultură nu numai general omenească, dar o cultură întipărită de notele unui particularism de *rasă* așa de pronunțat, cum a fost și este cea ungurească, cultură care era străbătută mai ales în anii de copilărie ai lui Iancu de fiorul desperării naționale într-o așa de mare măsură și într'un timp când figura lui Széchenyi și mai ales a lui Kossuth plutea în aer, răspândind în întreaga atmosferă tot ce se ascundea în dosul celor două nume.

Când dorul de-a folosi celor din mijlocul cărora ai plecat — și sufletele mari pornesc de-aici mai înainte de toate — este așa de înrădăcinat, nu în mod conștient, ci instinctiv la început, elementele sufletești cu care te depărtezi de căsuța veselă, unde ai învățat să vorbești și să te închini, lăsând în urma ta o mamă iubitoare, care varsă o lacrimă fierbinte la plecarea ta, vor fi vecinic cu un pas mai înainte în toată dezvoltarea sufletească a unui tânăr adolescent¹⁾. Ele vor conduce, ele vor da vieții un sens urmând ca elementele de cultură, care se vor adăuga ulterior, să

1) A. Iancu corespundea adesea și după anii vijelioși ai revoluției cu prietenii săi din tinerețe. Într-o epistolă din 15 Maiu 1860 către Ilie Măcelaru își desvelește toate durerile sale și încheie cu cuvintele: «Altădată mai mult, rămâi sănătos și nu-ți uita de mama la sânul căreia ai crescut și nici de prietenul tău sincer». («Transilvania» pe anul 1909, pag. 50).

înlesnească numai drumul celor dintâi, să precizeze anumite idei fără ca cel ce le primește să se vadă amenințat mai târziu de-o neorientare și mai mare în domeniul forțelor cari stăpânesc voința. Deaceea credem că nu există o mai mare pierdere pentru un tânăr, decât ruperea legăturilor sufletești cu locul de origine — în deosebi dacă aceasta este umilă — căci, orice s'ar susține despre eficacitatea școalelor de orice categorie, oamenii adevărați clădesc cu folos numai pe temeliile moștenite.

Fost-a oare cazul tânărului Iancu un caz de felul acesta? Răspunsul nu poate fi decât afirmativ, căci altfel toată atitudinea lui față de evenimentele care aveau să se precipiteze ulterior ar rămânea un mister.

Dar ce era acea școală înainte de 1848?

Înainte de-a răspunde la întrebare, e bine să știm ce spune d-l N. Iorga despre valoarea unei școli în general și anume, că: «școala nu folosește prin clasele ei, nici prin mijloacele bănești care stau la îndemână, nici prin programe, nici chiar prin valoarea științifică a profesorilor. Din punctul de vedere al unei națiuni, școala folosește cât spiritul care se desface, cât sufletul care emană din ea». Aceste premise, să vedem, pe scurt, care era principiul însuș al acelei școale, scopul care-i plutia înainte, nu numai în Ungaria propriu zisă, ci și în Transilvania, căci Ungurii din Transilvania nici când n'au pierdut legăturile culturale cu cei din Ungaria, nici după ce Transilvania a continuat să existe ca o unitate politică distinctă și autonomă.

Școala ungurească, educația în sens național mai bine zis, își ia începutul de-odată cu revocarea reformelor lui Iosif al II-lea, când Ungurii se vedeau siliți să înlocuiască în propriile lor daraveri interne elementele biurocratice germane, care au trebuit să dispară de-odată cu prăbușirea visurilor împărătești ale domnitorului luminat, prin elemente de proveniență națională, cu atât mai vârtos că sistemul care se prăbușia îi trezi la o crudă realitate. Ungurii prevăzură de pe la începutul secolului al XIX-lea primejdia ce amenința tot mai mult cu o sigură pieire și simțiră că o

1) N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* (Dela mișcarea lui Horia până astăzi). București 1915, pag. 7.

acțiune de salvare a națiunii lor numai pe o organizare temeinică a învățământului național de toate gradele, numai pe-o creștere aleasă a tineretului, care avea să dea pleiada de luptători din timpul revoluțiunii se poate răzima cu adevărat. Și s'a muncit mult și cu devotament adevărat patriotic pentru acest scop, cu exagerări grosolane uneori, atât în acțiunea de desgropare a trecutului îndepărtat, cât și în aprecierea forțelor sufletești ale neamului în împrejurările în care se afla momentan. Se petrecu în viața lor culturală ceea-ce se petrece dealtfel aproape în toate acțiunile omenești: era primul zgomot, prima încercare a sufletului național de-a avea o cultură serioasă și ca orice început era și acesta intipărit de-o ipertrofie a eului național.

Dar cultura și educația lor trebuia făcută înainte de toate în sens patriotic, căci pericolul creștea de-odată cu pătrunderea ideilor înaintate în straturile largi ale popoarelor asupra cărora își exercitau stăpânirea. Și cum Ungurii n'au avut nici când darul de-a strecura în sufletul cuiva convingeri, altele, decât cele firești, așa... pe nesimțite..., ușor ne putem închipui cu ce s'a ales Iancu, în afară de cunoștințele obicinuite în tot cursul atingerii sale, nu numai cu școala, dar și cu societatea ungurească, cu acea societate care a știut întotdeauna să secondeze o anumită tendință națională pornită din mijlocul cărturarilor, pentru că omul este așa de ciudat, încât totdeauna apucă mai lesne pe cărările mai puțin propoveduite... Adesea lucrurile mai accentuate sunt acelea care pătrund mai puțin în interior sau, dacă și pătrund uneori, nu pătrund pentru a rămânea acolo, pentru a determina fisionomia sufletească a cuiva ci numai pentru a răscoli mai adânc și pentru a atinge rezultatul tocmai contrar celui dorit de propoveduitor. S'o fi petrecut și în psihologia eroului nostru acelaș fenomen însă mai intens, fără îndoială, care s'a petrecut în sufletul tuturor acelora care au călcat vre-o dată pragul unei școli ungurești, căci spiritul ei s'a menținut până în zilele noastre... Anume falsificări ¹⁾ istorice., anume reticențe, anumită timiditate în atingerea chestiunilor privitoare la trecutul neamului românesc, deșteptau, probabil, și atunci ca și mai târziu, aceleași sentimente, aceeaș curiozitate de-a vedea ce se ascunde în

¹⁾ I. Sterca-Șuluț, o. c., pag. 32.

dosul frazelor aruncate de mântuială, atunci când sufletul... ar fi aşteptat poate mai multe?...¹⁾).

Apoi trebuie să mai relevăm încă un lucru.

Şcoala ungurească de pe timpul acela nu era numai o şcoală sau, mai bine zis, era o „anume“ şcoală întipărită de timbrul feudalismului în floare încă, timbru de care nu s'a putut emancipa timp foarte îndelungat, nu numai şcoala, dar nici istoriografia maghiară de mai târziu, în care adesea se întâmpină pagini de gloriificare a „baron“-ismului şi a „gróf“-ismului.

Spiritul care se desfăcea deci din aceste şcoale era cam următorul: o continuă zgândărire a sensibilităţii naţionale, o exagerare, uneori chiar hazlie, a puterii de viaţă a neamului unguresc şi o depreciere, dacă nu chiar o dispreţuire completă, a celorlalte naţiuni conlocuitoare.

Acesta fiind adevărul, ne putem imagina ce putea să profite sufletul simplu dar extrem de sensibil al tânărului Iancu, care vibra de mânie la cea mai mică insultă adusă neamului românesc. Şcoala ungurească i-a folosit şi lui, desigur, însă în sens indirect. Nu i-a dat, pentrucă nu i-a putut da anumite idealuri bine definite, căci sufletul lui românesc înainte de toate nu putea primi idealuri care tindeau la asigurarea unei supremaţii, pe veci dacă se poate,

¹⁾ Cf. Isaia Moldovan, «Din întâmplările vieţii» în Gaz. Trans. 1898. Cităm câteva rânduri din amintirile şi caracterizările sale. Vorbind despre anii săi de şcoală zice între altele:.. În anul 1832/3 am intrat în «Sintaxă» sub profesorul Hodor István, popă şi el, căci atunci toţi profesorii erau preoţi, om strict, însă stimător de cei cu purtare bună şi diligenţi. În timpul acesta ne persecutau tare pe noi Români. Cine ştie ce fantomă şi-au mai năzărit Ungurii: că nu ştiu unde pe Câmpie, în bisericile româneşti au aflat arme şi că Românii vreau să se răscuale, şi alte bazonii. Ascuţiau mereu la săbii şi se găteau, apoi noi eram Horia, Cloşca şi «Vankuj». Noi nu ştiam nimic despre revoluţia lui Horia; dar nici de originea noastră aveam ceva cunoştinţă. Din istoria, care ni se propunea nu cunoşteam decât batjocură. Când au venit Ungurii — ni-se spunea — au aflat nişte oameni Valachi numiţi «vilis conditionis homines». Încă mă mir că ne mai numia oameni! Cu astfel de batjocuri până atâtă ajunsese, de la unii le era ruşine de părinţii lor: mulţi nici mai vorbeau româneşte, mai bine ungureşte. Iată renegare!»

Sau într'alt loc: «În 1833/4. În toamna acestui an am intrat în «Retorică» cu profesorul Keresztes Kristóf, armean, de naştere din Gherla, om cu sucă rea, furios şi batjocoritor până la urăciune. «Vankuj» «Oláh», «Horia» «Cloşka», «diabolica tua cucurbita», «şuket horájo» acestea erau epitetele cu cari ne onora pe noi Români».

a poporului maghiar. A întărit însă tot mai mult acele elemente care se ascundeau adânc în ființa lui, dar pe care o anumită perversitate omenească, ascunzându-se chiar și în școală, putea să le cheme ușor la suprafață ¹⁾.

Cu toate că nu dorim să încheiăm aici considerațiunile noastre asupra anilor de studiu ai lui Iancu, am ținut să tragem concluzia de mai înainte pentru motivul că, după ce Iancu a intrat în liceul din Cluj, cum vom vedea mai încolo, pe urma contactului pe care l-a avut cu colegii săi de școală și pe urma altor împrejurări binefăcătoare, a ajuns a se întări în simțămintele sale firești și pe cale directă.

Iancu la liceul catolic din Cluj. Frământările sufletești ale studenților români din acest liceu.

Dela Zlatna, Iancu trecu la Cluj unde-și termină studiile sale filosofice și juridice. „Pretutindeni era cel mai bun școlar“ ²⁾.

El intră în „liceul claudiopolitan“, care avea și „un început de facultate de filosofie și alta de drept“ ³⁾, unde împreună cu alți studenți români, cari aveau să dea generația de luptători de mai târziu, apucă și în sens direct pe calea sănătoasă și binefăcătoare a culturai și aspirațiilor naționale.

1) Cf. articolul «La o aniversare» al d-lui prof. G. Bogdan-Duică («Patria» nr 199, 1922) scris cu prilejul împlinirii a cincizeci de ani dela moartea eroului. D-sa, voind să afle «mobilul» evenimentelor din 1848, neagă instinctul național (colectiv), ca factor determinant și pune mai presus de toate *orientarea personală* a eroilor mișcării. Vorbind de orientarea lui Iancu susține că acesta... „o avea din sine; din conștiința deosebirei empirice dintre ce el se simția, se vedea că este și ce mediul lui poligot îi arăta că este. Dacă Clujenii îi ziceau: «Ce păcat că e Român!»—misericoordioasa exclamație va fi avut efectul scânteei care cade în pulbere: va fi aprins (nu instinctul, ci) mândria personală de-a fi ceea ce este. Adică: pentru ce «pagubă»? Și dintre umeri capul lui blond se va fi ridicat ceva mai sus ca de obicei; fantezia lui îi va fi nălucit mulțimea cea mare de oameni vorbind același graiu; și în inima sa va fi simțit înviorându-se aceea mare dragoste de românime, care-i venea din adâncuri sentimentale; căci din sentimente se naște omul public. Societatea ungurească a sgâriat acest sentiment și el a crescut mai iute, chiar la timp».

2) T. Frâncu și G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni*, București. 1888, pag. [237.

3) I. Lupaș, Cum a pornit Clujul pe calea naționalizării? Conferință, în *mss* (primită dela autori.

După o afirmațiune a lui Bariț, tinerețea română, care studia în acest liceu înainte de revoluție, află un adevărat Mecenat în persoana doctorului Simion Ramonțai, pe la anul 1830, care ajută această tinerețe în străduințele sale de a cunoaște trecutul și cultura românească, dăruindu-i între alte cărți prețioase și „Istoria” lui Petru Maior și celelalte scrieri ale acestui înflăcărat Român¹⁾. Bariț vroia să o traducă în ungurește, până când ceilalți „se înfierbântau de cele ce li-se descoperia din acea carte ca dintr’un oracol despre originea și trecutul națiunii române”²⁾.

Iancu a studiat, probabil, prin anii 1840-45.

La această dată ne vom opri puțin mai îndelungat, pentru că avem la îndemână două mărturii, isvorite din pana unora dintre acești studenți, mărturii foarte prețioase prin faptul că aruncă o rază de lumină asupra felului de traiu al acelei studențimi și asupra începutului unor tradiții de muncă și cultură românească aici în Cluj, în „Atena” Ungurilor din Transilvania.

Pe vremea lui Bariț mulți dintre studenți erau bursierii episcopilor Ioan Bob și Vasile Moga³⁾, căci aproape cu toții abia își puteau muta necazurile de pe-o zi pe alta cu bruma de sprijin ce le venia dela părinți. În afară de sprijinul lor material însă nimeni nu se îngrijea, nici atunci și nici mai târziu, de educația lor religioasă. Dovada despre aceasta o avem într’un memoriu al secretarului consistorial din Sibiiu, Nicolae Baiul, care trecând întâmplător prin Cluj, pe la anul 1844, observă cu durere că studenții „nu ascultă nici o predică religioasă”. Memoriul era adresat cancelariei din Viena și se cerea printr’ânsul o îngrijire mai de aproape a acestor tineri, cari duceau o viață „cu totul becherească”⁴⁾.

Ce ne spune Ioan Cav. de Pușcariu?

Să luăm mai întâiu mărturia lui Ioan Pușcariu care spune despre Iancu și tovarășii săi de școală, între cari se afla și dânsul, următoarele: ⁵⁾ „Când studiam eu la Cluj în liceu filozofia, el (adecă Iancu) era student la drepturi, tot în acel liceu și era înmatriculat sub numele de Jank Abrahám, romano-catolic, ce era

1) I. Lupaș, Conferința citată

2) Ibidem.

3) Ibidem.

4) I. Pușcariu. Notițe despre întâmplările contemporane, Sibiiu, 1913 pag. 30.

5) Ibidem și pag. 29.

identic cu ungur. După ce eu însă cunoscai pe frate-său, așa numitul popa Lepedeu, că era de statură înaltă, și spusei colegilor mei români că Iancu e român ortodox, al cărui frate a studiat teologia în Sibiiu pe când eram eu acolo, Brașovenii colegi, cum era: Secăreanu, Costi Ioan, Lacea, Găitanu și alții asemenea, toți oameni cu parale și Români pe față, luară pe Iancu la trei parale până recunoscă că și el e român gr. or. Viața studenților dela Cluj însă avea o direcțiune cu totul „becherească” și Iancu ca mulți alți Români nu a putut aci câștiga o educațiune mai poleită, până ce intră în societatea brașovenilor Români pe față“.

Mărturisim, dela început că informația lui Pușcariu, — dacă poate fi adevărată, ne surprinde ¹⁾.

Dacă dăm crezământ celor spuse de dânsul cu privire la această studențime în general și apoi cu privire la Iancu în special, numai așa putem înțelege informația specială despre Iancu, că ceea ce făcea atunci deosebirea între oameni era desigur și chestiunea națională și cea confesională, dar mai vârtos era cea socială. Nu se poate înțelege altfel cum Iancu un luptător așa de vrednic mai târziu să nu-și fi recunoscut originea sa română și religiunea sa ortodoxă. Căci s'ar fi petrecut o schimbare prea bruscă în atitudinea și sentimentele sale așa... de-odată. Din spirit de toleranță, probabil, ca unul ce punea foarte puțin preț nu numai pe lucrurile din afară de dânsul, dar și pe propria sa persoană, va fi trecut cu vederea acest lucru, fără a-și schimba însă fondul sufletesc, care singur putea fi izvorul faptelor de mai târziu. Pe de altă parte numai așa putea să cunoască pe colegii săi îndeajuns, să le pipăe pulsul adevărat, căscându-se tot mai mult prăpastia între cele două lumi și precipitându-se tot mai mult în sufletul său ideea de luptă... Căci înainte de revoluție credeau nu numai acești tânări naivi, dar chiar și oameni cu cultură vastă și deprinși a demasca mai ușor sensul unor acțiuni omenești, că lupta Maghiarilor este legitimă și că poate aduce mult așteptata fericire și pe seama națiunii române. De-altfel unde se mai amintește în vârtejul evenimentelor de mai târziu numele „Brașovenilor români pe față”? Este un na-

1) Intrucât Iancu a studiat la liceul romano-catolic din Cluj, am cercat să controlăm afirmația lui Pușcariu însă — după spusele actualului director și arhivar al liceului — registrele mai vechi au fost distruse. Faptul de-a fi fost înregistrat ca rom. cat. nu trebuie să ne mire prea mult de-altfel. Insoș Șaguna a fost înmatriculat la liceul piariștilor din Budapesta ca rom. cat.

ționalism de paradă, exterior, și este altul care lucrează tainic și intern, naționalismul faptelor...¹⁾

Tot așa ne vorbește și Nicolae Popea ²⁾ despre viața tinerilor români din Cluj, atribuind și dânsul un mare merit studenților brașoveni, care-și vorbeau „limba lor maternă fără sfială, ba încă cu oarecare fală națională“.

Între anii 1843—46 studenții Români mai înființară și o societate de lectură și o foaie periodică manuscrisă cu numele „Aurora“ sau „Diorile“ redactată de Alexandu Pop (Papiu-Ilarian). Între membri acestei societăți se afla și Iancu. E de remarcat din activitatea lor entuziasmul lui Papiu, care îndemna pe tineri la știință ³⁾, la „atelierile maiestatice ale Minervei“.

Însă... glasul de chemare către „atelierile maiestatice ale Minervei“ oricât de mult ar fi fost studenții români doritori să-l urmeze, răsunase deocamdată în pustiu. Căci în curând se vestea o nouă chemare, nu la știință, ci la luptă pentru libertatea și independența națională. Un apel manuscris al lui Simion Bărnuț începu să se răspândească prin Martie 1848 din Sibiu în diferite părți

1) Cf. articolul din „În amintirea aniversării a cincizecea“ a Gazetei Transilvaniei 1838—1888 Brașov 1889 p. 22. semnat de S. M. (Silvestru Moldovan?) și intitulat „O trăsură caracteristică din viața lui Avram Iancu“. Autorul articolului îndeamnă pe concetățenii săi să ridice tuturor bărbatilor, cari s'au distins în trecutul neamului statui vrednice de faptele lor mari. Dar mai întâi trebuie studiată viața și opera lor spune dânsul. Trece apoi la viața lui A. Iancu, relevând una din calitățile eroului, calitate pe care o constatare la dânsul pe timpul petrecerii sale de doi ani în Cluj în apropierea lui. E vorba de dragostea lui față de popor și de popularitatea de care se bucura de pe-atunci deja în sânul colegilor săi. El ne spune între altele: „Da, Avram Iancu era un om foarte popular și el iubea foarte mult poporul când era student la facultatea de drept din Cluj, el conversa de preferință cu studenții români cei mai fără mijloace, pe cari adesea îi ajuta cu cărți, cu haine, uneori cu bani ca să poată și ei participa la câte o petrecere cum teatru, menagerie, circ etc. Pe când alți studenți bogați ca el sau mai bogați de pe la Brașov ca: Lacea, Secăreanu, S. Ioan, Ioan Pop dela Sebeșu, Ioan Pipoș dela Hondol și a. conversau cu grozii și cu baroni ca Bornemisza, Eszterhazi Iozsika etc., deși acea tovărășie dădea vază românismului la școalele ungurești din Cluj, cu toate aceste Iancu nu iubea acea tovărășie, ci el prefera tovărășia și prietenia cu Românii lui.“

2) N. Popea Memorialul Mitropolitului Andreiu B. de Șaguna sau luptele național-politice ale Românilor: 1816—1873, pag. 38—46.

3) Ibidem. pag. 44 și I. Lupaș, Nicolae Popea și Ioan Moldovan București. 1920, pag. 6.

ardelene. Probabil acest apel a dat naștere versurilor populare :

Strigă Bărnuțiu din Sibiu
Că Ardealul nu-i pustiu".

Și în adevăr n'a fost pustiu¹⁾ "...

Iancu plecă la Tg. Mureș în anul 1845. El nu mai primi această chemare în Cluj, dar...

Ce putea duce cu sine, plecând din mijlocul colegilor săi la tabla regească din acel centru secuiesc? Dacă nu cunoștințe științifice cel puțin un orizont mai larg în legătură cu trecutul neamului și cu o picătură mai mult din spiritul de solidaritate națională, care se desvoltă între dâșii, în jurul societății și a Diorilor".

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1) I. Lupș, Conf. cit.

CĂLĂTORIILE PATRIARHULUI MACARIE

INDREPTĂRI, INTREGIRI ȘI LĂMURIRI LA TRADUCEREA ROMÂNEASCA

de

V. BOGREA

Ediția românească a acestui extrem de important izvor de informații asupra trecutului nostru, publicată, acum două zeci de ani și mai bine, de d-ra Emilia Cioran, cuprinde numeroase pasagii întunecate sau greșite.

În „Revista Istorică“ (VI, p. 183 ¹), în „Analele Dobrogei“ (II, pp. 35, 307 ²), cum și'n vol. precedent al acestui „Anuaru“ (p. 407), am încercat să deslușim câteva din ele și — fiindcă lucrul nu pare fără folos — vom continua, având la îndemână, de astădată, și versiunea rusească a lui G. Murkos (I, Moscova 1896; V, tot acolo, 1900).

1. „Toate [femeile] aruncă pe umeri un șal de stofă de Alep de culoare azură, iar cele avute un șal de *Barsal* (?) de mătase neagră“ (Cioran, p. 5). — E vorba, probabil, de șalurile orientale de *Brusa* („brusskija“, la Murkos, I, 46), despre care v. Heyd-Raynaud, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, II, p. 352.

2. „Clopotul cel mare [de la Sf.-Sava din Iași] ... lucrat în

1) Numele de *Nedelea* (Domnica, gr. Κυριακή) al Doamnei lui Constantin Basarab (porecla de „Efendicopul“, ce i se dă, e echivalentul perfect al obișnuitului *Beizadea*) se adevărește și documentar, printr'un act de la născutirea Hilandarului din Athos, semnalat de d. St. Nicolaescu (*Revista p. Arh., Ist. și Filol.*, X, p. 85); cf. „*Neda*, quae aliis *Dominica*“, despre soția lui Ștefan-Craiul (Nicephorus Gregoras, II, 1235).

2) Pentru originea topicului *Rîmești*, *Rîmești*, cu care am identificat pe *Rimeshti* din Belfour (la Murkos, V, 35: *Rînești*), cf. pe lângă *Râm*, și n. de fam. *Rimescu* = *Irimescu*.

Danemarca" (Cioran, p. 13; cf. p. 17).—Probabil, este vorba de *Danzig*, *Dansca* (din pol. *Gdansko*), cum se presupune în notă (cf. și: cutițe „dansca”, în *Revista Istorică*, VIII, 138), dar confuzia pare a se urca până la originalul arab, de oare ce o reflectă, atât Belfour („work of the Danes”), cât și Murkos (I, 53: „izū mihū *datskoj rabotī*”; cf. p. 58).

3. „Kozal Effendi”, interpretat ca: „Gazal Effendi”, cu înțelesul de „cântăreț la biserică, putând fi și egumen”, despre „popa Theodosie, starețul mănăstirei Goliei” (Cioran, p. 16), apare în versiunea rusească (p. 56) ca *Ghiuzel-Efendi* (cf. și cunoscutul n. pr. *Caraghiuzelē*).

4. „*Ashji* sau Μέγας Κελλάριος ori *Tabac Başı*, adică primul bucătar” (Cioran, p. 20) = turc *aşgi* (în transcripție englesă) și *tabbak-başı* ¹⁾.

5. „Apoi mulțumesc lui Dumnezeu în sfințenia lui, cu tobe și psaltire, tineri și fete și mulți oameni; musicanții stau după orânduiala lor; apoi *abisishari* (?), domnii (boierii) și cadii (judecătorii) după rangul lor” (Cioran, p. 25). — Vorba subliniată e o corupție din *abisishari* a lui Belfour, recte: *abi si(s) hari*, transcripția englesă a celebrului „incipit” de cânt sacru grecesc: Ἐπὶ τοῖς χαίρει (sc. *νεχαριτωμένη, πᾶσα κτλ.*), adică: „De Tine se bucură”, etc. (la Murkos, I, 63: „o Tebē raduetsja”).

6. Acel „*tarianhas* (?) dăruit”, care „atârnă de bolta narticeii” (*ibid.*), e, desigur, un policandru (policandil, polieleu, candelabru) de bronz, cum dovedește traducerea lui Murkos (din arabă!): „mēdnaja ljustra” (I, I, 64).

7. „Sirdar Elesker” (Cioran, p. 41) e, evident, Serdarul *el-asker* (*al-asker*), „căpetenia *ascherilor*, oștilor” ²⁾.

8. „El luă numele și titlul de: „Ion Gheorghică Ștefan Voevod”, căci e obicei în Moldova și Țara-Românească, ca Beii să puie înaintea numelui lor pe Ioan, în fel de „Konya” sau „Metonymy” a acestor țări” (Cioran, p. 44). — De fapt, acest „Metonymy” nu e decât cunoscutul termen de retorică *metonimie* (μετωνομία), indicând înlocuirea numelui propriu printr'unul connex (în speță, an-

1) *Sakis*, numele subalternilor Păharnicului, cari-l substituie în zilele lucrătoare (Cioran, p. 46) = forma de pl. engl. de la turc. *saki*.

2) Cf. și cuman. *taschar* = exercitus (Géza Kuun, *Codex Cumanicus*, p. 118), pers. *lechker*, „armée, troupe”, din care în vfr. *lascar*, „matelot indien de la classe des parias” (Devic, *l. i. c.*).

tepunerea numelui dinastic ¹⁾, iar „Konya“ (pe care traducătorul rus îl omite) e arabul *kunyè*, „surnom patronymique formé par l'adjonction des mots pour 'père', 'mère' et 'fils'; titre; désignation honorifique“ (Barbier de Meynard, II, 650).

9. „În Moldova e un Mitropolit, care are subordonați numai trei episcopi locali: întâiu, episcopul de Roman; al doilea, episcopul districtului numit Huși, și al treilea, episcopul de *Ozhani* cu al său district“ (Cioran, p. 76).—Murkos (I, 111) transcrie: *Orhani*, adică *Orhei*, unde, de fapt, își avea reședința un episcop, cum se spune expres și'n ed. Cioran, p. 129 ²⁾).

10. „După ce i s'a oferit [sc. Beifului] *Brote*, ca și la ceilalți boieri“ (Cioran, p. 80).—Cuvântul a fost interpretat ipotetic ca germ. *Brod*, „pâne“, în sens de „nafură“ (*ibid.*, n. 1) și înțelesul e, fără îndoială, acesta, cum rezultă și din pasagiul simetric de la p. 84: „Beiful se coborâ să sărute icoanele și, după liturghie, Patriarhul îi presintă *ἀντίδωρα* (daruri), precum și la toți boierii“; dar terminul însuși ar putea fi mai curând o conrupție din *oblata*, „hostia“ (cf. alb. *blatâ*, „Hostie“, la Gustav Meyer, p. 38), sau din *πρωτα* (sc. *ἀντίδωρα*: Murkos, în ambele locuri, îl are pe acesta).

11. „Pe tencuiala cupolei [de la mănăstirea Filipești ³⁾] e zugrăvit Mântuitorul cu cele nouă *dogme* (*sic*) în jur“ (Cioran, p. 125) trebuie cetit: cu cele nouă *tagme* (cete) *îngerești*.

12. „Pe ambele maluri [ale Prutului] sunt sate, ai căror locuitori poartă grija de a trece pe pasageri: ei se numesc *Titza-viroa*“ (Cioran, p. 129), la Murkos: *Fitzura*, deci, evident: *Țuțora* (ct. n. de fam. ung. *Czuczor*).

13. „Seara am ajuns la un sat aproape de Codru, anume Bivolari (*Braïcha*), care servește drept spital militar“ (*ibid.*).—Transcripția lui Belfour confirmă identificarea cu *Bravici* (Murkos, la

1) Al Aseaneștilor, după I. Bogdan, *În din titlul Domnilor români* (în „Convorbiri Literare“, XXIII, p. 721 și urm.), ajuns o simplă formulă diplomatică, în gradul că cutare grămătic nu stă la îndoială să scrie, într'o poruncă domnească din 1621: „Ioannē gospoda Marghita“ (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, 226).

2) Ne-am fi gândit, altfel, și la *Căușani*.

3) Măn. *Camșora*, de care am vorbit aiurea, apare la Murkos supț forma: *Kamșura* (V, 60; ct. 81: *Nucșura* = Nucșoara); *Filiași*, orașul (Cioran, p. 194), ca *Filișani* (V, 48); iar *Segarcea* (Cioran, p. 201, recte: *Segarcea* = bulg. *Șegartĕe*, din bulg. *șegart*, „învățăcel“, adică turc. *șagird*, din care, după Tiktin, și rom.-dial. *șagărt*, idem), ca *Șafarța* (Jigarĕe?).

Addenda-Corrigenda, îndreptând astfel lectura *Braidja* din text ¹⁾.

14. "Mănăstirea *Bostanik*" (Cioran, p. 136), e, vădit: mănăstirea *Postelnicului* Constantin Cantacuzino, de care e vorba tot acolo, p. 124 (ct. și aici, mai jos, no. 17).

15. Pasagiul: „Dealungul drumului [la Curtea-de-Argheș] e un șir neîntrerupt de case și proprietăți ale mănăstirii [Argheș], în care locuiesc robii mănăstirii" (Cioran, p. 141), confruntat cu alineatul corespunzător (V, 9) din versiunea rusă: „ . . . eto hilišta *Kačifalosъ*, t. e. *Țiganъ*, monastirskihъ rabovъ", trădează omisiunea, regretabilă, a unui cuvânt deosebit de important; fiindcă termenul subliniat n'are nimic comun cu *Cuțovlah*, cum pretinde Murkos, ci e cunoscutul *Căfăvdl*, ngr. *Κατσιβελοъ*, „Țigan" (cf. *Anuariul* acesta, I, p. 310, n. 1), care se întîmpină și'n Codicele Caragea, cu această accepțiune specifică, de „rob" și „*holop*" („holop țigan"), „hlopiț" (pentru îndoitul sens, de „rob" și «copil», al acestuia din urmă — un rutenism —, cf. încă s.-cr. *hlap* = puer, servus, rusticus, în *Lexiconul juridic* al lui Mažuranič, și lat. *puer* din *Marcipor*).

Avem, deci, la Paul de Alep, cea mai veche atestare a unuiu din cele mai curioase epitete ale Țiganilor, precum, în cutare document slavon de la Mateiū Basarab (Ștefulescu, *Doc. slavomromine relative la Gorj*, p. 538), avem, pe lângă *Așigan*, și pe faraonicul *gavaon*, care răsună pînă azi în popor (v. *Dict. Acad.*, s. v.).

Ca Țigani apar, de altfel, și lucrătorii de la ocnele din Bacău „șalgăii": *Jankna* sau *Jankena* (=«Cinghinea») la Belfour (Cioran, pp. 135, 197), *Cingana* la Murkos (V, 4).

16. Alt pasagiu neclar: «Înțelesul numelui mănăstirii *Cozia*, limba lor, e: fortăreață naturală, fiindcă e situată pe cei mai înalți dintre numeroșii munți ai acestei țări» (Cioran, p. 163), se luminează întru cîtva prin comparația cu traducerea lui Murkos (V, 35): „Nazvanie jetogo monastira Kozija na iazikca valahovъ značiti: *Dikija Kozl*, ibo onja vo mořestvea vodjastja na veršinah jatihъ gorъ», din care rezultă că termenul obișnuit pentru zisa mănăstire ar fi fost *dichie* (cf. *dichiul*, administrator al bunurilor mănăstirești) și că numele *Cozia*, sinominul turcesc al vechiului *Nucet*, s'ar fi tălmăcit ca „Berg, Burg" (prin confuzie cu toponimicul *Cozlea*, poate; cf. și *Cozia*, vechiu «turn de pază pe malul

1) Satul *Midjasts* (Murkos, I, 153), corespunzător lui *Iagashti* din Belfour (Cioran, p. 129), ar putea fi *Mânzați* din Tutova sau *Mânzătești* din Iași.

Dunării, în fața ostrovului Ada-Kaleh», de care pomenește un cântec popular crăinean: Giuglea-Vâlsan, p. 267).

17. Încă un cuvînt românesc omis în traducerea d-rei Cioran surprindem la p. 165: «Auzisem că în posesia lui *chir Constantin Cantacuzen*, Postelnicul răposatului Mateiu-Vodă al Țării-Românești, se află o mare și prețioasă carte» = «. . . čto u kir² *tist* Konstantina Kantakuzena, postelnika» din Murkos (V, 27), care glosează acest «rumînskoe slovo» prin: «voenačalnika, germ. Vorgesetzte [r] der Trabanten», deci: comandantul, *tistul* (= ung. *tiszt*) dorobanților ¹⁾).

18. „Mănăstirea Bistrița] are o biserică . . . ce posedă . . . corpul Sft. Grigorie «*the Banyaisan*» (Cioran, p. 171). — E vorba de Sf. Grigorie «Baniasskago» (Murkos, V, 31), adecă din orașelul sirian *Banias* (vechea *Caesarea*, supranumită *Paneas*, din cauza cultului lui Pan, care o distingea în antichitate); cf. și no. 23.

19. „Mâna dreaptă a Sft. Mihail, episcop de *Sonada*» (Cioran, p. 174) = de *Sinad* («Sinadskago» la Murkos, V, 34).

20. „Scuzii venețieni“, de cari se vorbește la p. 209 a traducerii românești, sînt, de fapt, piese de Olanda, numite de Turci: *aslani*, «lei», ²⁾ iar de Arabi: *abû-kelb*, «tatăl-cânelui» (din care și vfr. *abouquel* ³⁾), nu fiindcă aveau efigia în chip de cîne, cum spune Murkos (V, 62), ci pentru că chipul leului putuse fi luat drept al unui cîne.

21. „*Direme* (și dinari)“ de la p. 215 a ed. Cioran e numele de monedă turc. *dirhem*, reflex arab al gr. δραχμή (v. Barbier de Meynard, I, 737), cunoscut și 'n Occident (v. Devic, o. c., p. 31); dar versiunea Murkos vorbește de „monetăi *bika* i dinari“ (V, 68) și aceasta ar putea însemna: *bigati* (sc. *nummi*), de la *biga*, monedă romană purtând ca efigie o căruță cu doi cai (*bijuga*).

1) Satul Postelnicului nu se chema *Comana* (Cioran, p. 210), ci *Coieni* (cf. și Murkos, V, 63).

2) *Arslanî guruş* s. *esedi guruş*, „groşul-leu“, „la piastre au lion“, n. turc. al leului de Olanda (*læwen riksdaler* = Löwenreichstaler), singurul care circula în Statele otomane (Barbier de Meynard, II, 384).

3) Din *abû-taqa*, lit.: „tatăl ferestrei“, — alt nume al *direcțiilor* spanioli, cu coloanele lui Hercule în efigie, — s'a făcut, prin forma secundară *ba-taqa*, ml. *patacus*, it. *patacco*, *patacca*, fr. *patard* (v. Marcel Devic, *Dict. étym. des mots d'origine orientale*, ca supl. la Littré, s. v.): *patacă* al nostru, care nu trebuie confundat cu *pitac*, *petac* („piesă de cinci centime“), e, fără îndoială, același cuvânt.

22. Acel «Khorī Saba, conducătorul mănăstirii *Flamanzilor* (*of the Flemings*)», prin care Patriarhul Macarie trimite la Constantinopol «un pachet întreg de lucruri» (p. 218), e elisiarhul („svěšennik“, la Murkos, V, 70) Sava, egumenul mănăstirii *Belemend* din Tripolis (între Antiohia și Ierusalim, în Siria)¹⁾.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

1) *Hasseki*, numele mănăstirii proprietare a Smilului (Ismail) și Renilor, la Murkos (V, 105), concordă cu transcripția lui Belfour: *Khāsikia* (Cioran, p. 262).

DIN VECHEA NOASTRĂ TERMINOLOGIE JURIDICĂ:

FERIE

DE

V. BOGREA

Asupra originii acestui termen arhaic, ca și asupra naturii înseși a instituției pe care o denumește, există o întreagă literatură, la care au colaborat istorici (Xenopol, Bogdan, Iorga), juriști (Pașcanu, Tanoviceanu¹), filologi (Tiktin), culegători de documente (Ghibănescu).

Controversa a devenit numai mai stufoasă și mai spinoasă.

S'o reluăm. — Mai întâiu, în ce privește aspectul ei juridic:

Eră *feriia* un mijloc de a garantă recunoașterea autorității lucrului judecat (*res judicata pro veritate habetur*), de a pecetlui definitiv o sentință pronunțată de instanța judecătorească, de a împiedeca redeschiderea procesului, ori un mijloc de stingere a acțiunii, de încetare a litigiului în curs?

Xenopol, care vedea în *feriie* echivalentul *legăturii* din cutare document anterior (v. *Istoria Românilor*, ed. minor, VII, p. 86 sqq.), era pentru întâia alternativă (v. Arhiva-Iași, I [1889], p. 631 sqq.), pe când d. Gh. Ghibănescu se pronunță pentru a doua: „Este cu totul exclusă posibilitatea, ca el [așezământul juridic al *feriiei*] să fi slujit de garanție a lucrului judecat“, replică d-sa (Arhiva-Iași, XIX, p. 393 sqq.; cf. *ibid.*, XX, p. 59 sqq. și „Din traista cu vorbe“, p. 322) d-lui M. Pașcanu, care afirmase (*Două încercări în studiul Dreptului*, București 1908, p. 87), că „*feria* nu se depunea

1) Tesa d-lui V. Cădere (*Despre autoritatea lucrului judecat*, Iași 1918, p. 13) nu aduce nimic nou în materie și nu pare în curent cu cercetările anterioare. — Un memoriu istorico-juridic asupra *feriiei* a presintat la Academia Română d. D. Mototolescu, căruia i-am comunicat, întâmplător, împreună cu unele indicațiuni bibliografice, și etimologia noastră.

decât tocmai după ce una din părți abandonase litigiul, recunoscând de neîntemeiată pretențiunea sa“ și că „niciodată *feria* n'a fost cauza stingerii procesului, ci numai efectul terminării lui, fie prin judecată, fie prin compromis“.

Din parte-i, răposatul Tanoviceanu, recensând ediția «Documentelor lui Ștefan-cel-Mare» de I. Bogdan, în «Curierul judiciar» din 1914, p. 36, se ridică împotriva identificării între *zaveasca* (legătura) din documentul dela 12 Iunie 1459 și *feria* din documentele veacului al XVII-lea: «Pe când *feria* eră plătită de câștigător ca să asigure irevocabilitatea hotărârii, — ceiace în fapt era ilusoriu¹⁾, — dimpotrivă, *zaveasca* eră o amendă sau pedeapsă contra persoanei care ataca mai târziu hotărârea dată²⁾», scrie dînsul, adăugând că, de altfel, «atît *zaveasca*, cît și *feria*, se plăteau Domnului, iar nu colitigantului».

O părere aparte, care a fost în deobște trecută cu vederea, este aceea a lui Dimitrie Cantemir, după care *heria* nu e taxa preventivă sau amenda consecutivă redeschiderii unui litigiu tranșat judecătorește, ci amenda ce trebuia să plătească împrișinatul, care nu se va fi presintat la termenul³⁾ de apel, fixat cu consimțimîntul

1) D. Pașcanu demonstrează (o. c., p. 87 sqq.) că *feria* nu împiedeca, de fapt, reluarea procesului, nu numai supt un Domn următor, cum socotia Xenopol, dar nici măcar supt acela care o luase. Se citează, între altele, și un doc. din 1762 (după Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 169), în care autenticitatea, ba însăși existența *heriei* „în cartea lui Dămian“ fiind suspectată, ca „fără știrea sătenilor“, se orînduește cercetarea respectivei „cărți“ (p. 91, cu n. 3).

2) Cîteva exemple, din recenta publicație a d-lui C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Oltenia*, I (1923): «și cine se va mai scula cu pricină de acum înainte a mai căuta judecată, să fim supt pedeapsa Divanului și gloabă taleri 100 la cutie» (invoială mehedintească din 1787, p. 42); — «și pe acest Stoica, căci din îndemnul lui au pornit și pe ceilalți să pornească judecată peste așezămîntul ce s'au învoit, i s'au făcut certare cu o sută toege la talpă; așzidera lui Ion Potîrcă, pentru mutarea pietrei hotarului, toege 60; și să plătească ei cu toată ceata lor cheltuiala celorlalte părți și să dea la cutie taleri treizeci, măcar că după hrisov sînt legați a plăti gloabă taleri 60, de vor mai căuta judecată» (p. 40, sentință a Divanului Craiovei, din 1779, aplicînd sancțiunea prevăzută în «așezămînt» în caz de nerespectare a «legăturii», prin pornirea din nou a judecății). — Același cas, în doc. din 1820 (pp. 47, 49), unde «Tepald» (p. 44) = *Tibaldo*, *Thibaut*, *Theobaldus*, ngr. Τί(μ)παλδο(ς), iar *inpietriși* (pp. 48, 50) = însemnați cu pietre de hotar (v. chiar aici, mai sus), — sens interesant.

3) *Soroc*, se zice în text, cu un termen obișnuit pînă azi, mai ales ca

prealabil al amânduror părților, înaintea Domnului: «Dacă cumva unul dintre dâșii nu s'a prezentat la ziua hotărîtă, el trebuie să plătească *heria*, adică amendă, — țăranul douăzeci și cinci de galbeni, nobilul o sută și boierul șase sute» (*Descrierea Moldovei*, trad. G. Pascu, p. 130).

Nu intră în intenția noastră să tranșăm diferendul istorico-juridic,¹⁾ pentru care ni lipsește nu numai materialul documentar omplet²⁾, dar și competența necesară.

De fapt, fără a prejudeca întru nimic asupra economiei controversei, putem lăsa litigiul pendent, *sub iudice*, pentru a trece mai departe, la cercetarea etimologiei cuvântului, care primează pentru noi, putând arunca lumină și asupra caracterului juridic al instituției.

O prealabilă precizare e necesară.

Indiferent dacă termenul *ferie* e un nume nou pentru o instituție veche sau reprezintă o realitate pe care el a inaugurat-o în practica noastră juridică, cert e, că acest nume, — cel puțin după datele de care dispunem până acum, — apare abia la sfârșitul sec. al XVI-lea, pentru a dispărea pe la începutul secolului XVIII (ca. 1570—1720), și aproape exclusiv (cu o singură excepție cunoscută până azi) în documentele moldovene: o îndoită limitare în loc și 'n timp, care-și are, firește, importanța și explicația ei.

E drept, că lexicul românesc cunoaște un omonim *ferie*, *herie*. Întrebuințat ca nume al unei măsuri de capacitate pentru licide, azi mai ales în Ardeal³⁾: ca „*ferie*, ФЕПІЕ, urna, amphora; veder; der Eimer», îl dă încă Lex. Budan, derivându-l cu tot seriosul din lat. *seria*. Adevărata-i origine trebuie căutată, firește, în rom. *fier*: «Ocaua

derivat verbal: «a soroci o zi de judecată, un termin»; cf. *vadea*. — Pentru ziua hotărîtă pentru judecarea pricinii, cf. lat. *dies constituta causae dictionis*.

1) Părerea regretatului C. Giurescu o aflăm exprimată în Dicț. Acad. s. v. *herăie*: «(În vechiul nostru drept neexistând prescrierea) = taxă fixată de Domn pentru reluarea unui proces, cu scop de a garanta stabilitatea lucrului judecat; (în doc. slavone) zăvescă».

2) Documentele, mare parte în regeste, au fost publicate de dd. Ghi-bănescu (*Surete și izvoade*, II și III) și N. Iorga (*Studii și documente*, XI și *Documentele familiei Callimachi*, II, p. 169: mențione tirzie, din 1792, a unui document anterior).

3) Cf. „veadre sau *feril* ardelenesti» (Dicț. Acad., s. v.), dar și: *ferie* = baniță, vas (măsură) de 20 litri, în jud. Mehedinți (rev. «Tudor Pamfile», [1923], p. 105), despre care v. mai jos.

lui Cuza era făcută din *fier*, spre deosebire de *bârdac* [= turcismul *bârdac*, *bârdacă*], care era din lemn, și de aceea îi zicea *fierde*¹⁾», spune «etimologistul popular» din Dolj, prin rev. «Ion Creangă», VII (1914), p. 53 (cf. *ibid.*, VI 311), iar cărturarii nu pot decât confirma această derivare, pentru care există analogia decisivă a rom. *dimerlie*, lit. : „de fier” (turc. *demirli*), pe lângă atâtea altele, vechi și nouă: vgr. *χοῦν*, „șinic», propr. : „Eisenbüchse”; *κόπρος*, propr. : „de cupru”; *μέδιμνος*, propr. : „de aramă”, ca ngr. dial. *λαμνί*, *βαμνί*, „Wasserkrug” = it. *rame*, „aramă” (G. Meyer; cf. Dacoromania, I, p. 276, adăugând, la rom. *arămie*, bulg. *aramija*, — după Dicț. Academiei, — și pe s.-cr. *romijenă*, „kupfernes, Wassergefäß”: Filipović).

Chestiunea e însă, dacă *feriie*, *ferie* al nostru poate fi identificat cu *ferie*, măsura.

Vorbind de *ferie* în acest de pe urmă înțeles, din „Colindele” d-lui Viciu, d. N. Iorga (*Bulletin de l'Inst. pour l'étude de l'Europe sud-or.*, I, p. 53) decide afirmativ: „*Ferie* în sens de măsură de capacitate (cum l-am aflat și aiurea) explică vechea *ferie*, *herie*, amendă”, și, independent de d-sa, un filolog ieșean, d. A. Scriban, a putut ajunge (Arhiva, XXVIII, 71) la aceeași concluzie, căreia nu i-ar lipsi nici suportul documentar: „ș'am dat și *heria*: vr'o patru-cinci *her* și de mied” (N. Iorga, *Doc. rom. din arh. Bistriței*, I, p. 99).

Decât, lăsând la o parte poziția accentului (*férie*), plata în natură a fierării, de care e vorba în doc. citat (c. 1650), apare cu totul izolată: aproape unanimitatea documentelor, și cele mai vechi vorbesc de plată în bani.

Dacă însă avem cuvinte să nu putem împărtăși această identificare, cu atât mai puțin am putea primi celelalte explicații etimologice ce s'au propus: turc. *vereje*, dat. lui *vere*, din care și *veresi*, originalul rom. *veresie* (I. Bogdan, apud Xenopol, în Arhiva-Iași, I, p. 631³⁾); — rom. *fier*, cu suf. demin. -*ue* din *cetățue*,

¹⁾ *Fierde*, ca n. de fam., la Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IX, 378.

²⁾ Cf. încă: *feriie*, „oca de tinichea [fer-blanc]”, în Gorj (Conv. Lit. 1922 p. 363), apoi: *acov*, *lemn* și *poporniță* = coș de papură (J. Cr., V, 279), ca și *fichire* (Păcală, *Rășinari*, 142), deci: *poporniță*, mr. *căneștră* = ngr. *κόνηστρον*, cum și *târnă*, „baniță”, din „târn” (Grigoriu-Rigo, *Med. pop.*, p. 218; cf. însă și sl. *turno*, rom. *tarniță*, *tar!*). — Ca măsură se întrebuință și *speaia*, «qualis e cortice arboris, ein aus Baumrinden gefertigter Korb» (Lex. Bud.; cf. *spene*, «coș») în special pentru dus mâncare la câmp), la O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 334.

³⁾ «Cuvânt turcesc» e *feriie* și pentru d. I. Nădejde (*Viața Rom.*, I, 414, n. 1).

ferestruie. cărăruie (Ghibănescu, *ibid.*, XX, p. 67¹⁾; — ngr. χέρυ, gen. pl. χερύων (Tiktin, s. v., cu îndoială²⁾).

În concepția noastră, termenul *feriie* este un neologism de cancelarie, moldovenesc, a cărui proveniență trebuie căutată în sfera de influențe nord-slave, specifice mediului respectiv.

Ni se pare singura ipotesă, în care se poate explica și aspectul cu adevărat proteic al cuvântului, extraordinara șovăire în transcripția lui: ФЕРУЮ, ФЕРЬЮ (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, II, 49; cf. *ibid.*: „i postavili sobi *feruju* vi zlat s“), *ferēju* (60), *ferne* (305) *feriu* (28), *feriu* (249, 275), *fierbe* (95), *fierbu* (302), *ferbu*, *ferbe* (*ibid.*, III, 4), *fierbu* (59), *ferbeu* (117, 168), *fierbu* (133), *herbe* (71, doc. rom.), *herbu* (190, 323, id.), *hărăia*, *harala* (acestea din urmă, în Arhiva-Iași, I, 631), etc.: față cu noutatea și exotismul intrusului, diecii, pentru a-și fixa forma, îl alipiau, adică, de câte-un cuvânt de acasă (*fier*, *feri*).

De unde vine, deci, în Moldova, unde a strălucit timp de un sec. și jum. acest meteor lexical, care a radiat doar sporadic în Țara Românească, deși a lăsat, se pare, acolo, o interesantă supravie-

1) Etimologia ar cadra, oarecum, cu identificarea d-lui Iorga și, în alt sens, cu conjectura, că *feria* s'ar chema după *fierul* sigilului domnesc „hierul țării“, zice Ureche) ce se punea pe zăpis, spre a-l confirma (printr'o etimologie populară cu *fer* — „clore avec un fer“ — se explică și evoluția romanică a fr. *fermer* = lat. *firmare*; cf. Gilliéron, *Les étymologies des étymologistes et celles du peuple*, Paris 1922, p. 2 și, alături de rom. *în-cuia* = a închide cu cuiul, a găvozdi, rom. *fereca*, din vr. *fāreca* = lat. *fabricare*); v. și explicația dată de Coșbuc locuției «e pecetluit cu roșu» (*Versuri și proză* ed. Hodoș, p. 73). Dar sufixul în chestie nu e propriu-zis *-ue* (fem.), ci *-uiu*: *brădiuiu*, *făguuiu*, etc. (v. Pascu, *Sufixe românești*, p. 133, adăugând pe rom. -dial. *bărbuie* = bărbie, vr. *mamue* = momie, sperietoare și *cărflăue* = cărțulie, cârtică) și — cu toată forma pl. *fieruiu* (masc). — Asupra lui *mamue*, v. în special Hasdeu, *Cuvențe*, I, 290), care citează după un glosar din ca. 1600, comparându-l, între altele, și cu germ. *Mumme*; cf. și ipoteza d-lui Giuglea asupra originii rom. *mumă*, *mumă-pădurii* în Dacoromania, II, p. 402. — *Bărbue* e atestat, repetat, în semnalele pribegilor unguri dela 1818-9 (v. Rev. „Tinerimea Română“, 1898, p. 265).

2) Deci = *chezăsie* (din *chezaș* = ung. *kezes*, dela *kéz* „mână“, ca gr. ἐχέρη). — Despre *datul de mână*, la *paumée*, *Handschlag*, exact: *datul mâinii* (cf. *a da mâna*, *a bate palma*) ca rit juridic, v. Pașcanu, *o. c.*, p. 79 și urm.; dar el nu pare a fi fost practicat în speță. — De ngr. χήρις (cf. *hiritisesc* și *hiritismos* de mai târziu), ca o alusie la „felicitarea“ câștigătorului, ar putea fi vorba tot atâta, cât și de lat. *ferire* (sc. *fadus*).

țuire în *heriaș*, „gâlcevitor“, din Glosariul muscelean al d-lui Rădulescu-Codin, p. 39 (cf. *cârcotaș*, din *cârcotă*, *buclucaș* din *bucluc*, iar, ca sens, și: *cîrciogar*, *șvornic*, *priceav*)?

Din mulțimea variantelor înșirate, se desprind, totuși, două constatări: a) că forma originală a cuvântului nostru nu începea cu *h-* (cum implică etimologia d-lui Tiktin¹⁾, ci cu *f-* (cf. dubletele fonetice *fi—hi*, *fiu—hiu*, *fier—hter*); și b) că acea formă originală pare a fi sunat: „*feruie*“, „*feriie*“²⁾.

Privită supt acest unghiu, originea enigmaticului cuvânt iese din întuneric și controversatul termen juridic se explică plausibil ca un termen de cancelarie domnească, de felul fr. *vidimer*, germ. *vidimieren* (= lat. *vidimus*, pus ca „viză“ pe actele autentificate), din polonul *feruje*, dela *ferować*, „prononcer la sentence“ (J. A. E. Schmidt, *Nouveau dictionn. français-polonais et polon.-français*, ad. voc.), *ferować*, -*owal*, -*uje*, „durch gerichtlichen Ausspruch bekräftigen, befestigen“ (Booch-Arkossy, *Polnisch-deutsches Wörterb.*, ad. voc.)³⁾, — un pendant profan al cunoscutului vr. *veruie*, „Crezul“, din limba bisericească: „... și aceasta o mărturisim tare în credința noastră, unde cetim *veruia*“, spune Varlaam (Cazanیا, ed. „Socec“, p. 16; cf. și Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, p. 60: „*Vërua* e numit simbolul credinței după cuvântul cu care începe în slav. *vëruju* = cred“ — și compară rom.-pop. *ocenașile* = Tatăl Nostru, la care s'ar putea adăugi: vr. *vos cresnele* din Gaster, *Lit. pop. rom.*, p. 469, împreună cu bine-cunoscuta înjurătură populară de *vascris* = Inviere, Paști, serbo-cr. *vaskrs*, „Ostern“, etc.⁴⁾.

1) Cf. și Dict. Acad., supt *herâie* („fereon“ din Melchisedek, *Cron. Hușilor*, p. 71, consemnat acolo, e, după toată probabilitatea, o eroare).

2) *Feruiu* ar fi un sing. refăcut din *feruie*, înțeles ca pl.

3) Din pol. *starować* și *tynkować* avem rom. *stăruî* și *tencuî* (cf. O. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine*, I, 386), și e probabil că și *frăsuesce* = pol. *frasować*, „fâcher, chagriner, inquiéter“, mai curând ca rut. *frasuvaty*, idem, cum se admite în genere (variante sporadică *frăsesc* ar putea fi și o contaminație cu *fras* = germ. *Frass*; cf. Tiktin, s. v.).

4) Aici ar aparține și *mesereri* = milostenii, deci lat.-eccl. *misericordiae* dintr'un document de la Simion Moghilă, din 1602, relevant de Hasdeu (*Cuvente den bătrâni*, I, p. 129) și atestat, explicit, în Ps. Sch. (ed. Candrea, II, 436) și'n Anon. Bănățean: „*meserere* = misericordia“, împreună cu derivatul *meserernik* = misericors (ed. Crețu, p. 353). — Curiosul *ispre* („pentru care *ispre* ca să se descopere adevărul“, „la care parte s'am desu *ispre* ca să nu să mai supere cu judecată“) dintr'o misivă dela 1650 (!), a Banului Manolachi Hrisovaghi, excerptată în „Revista Istorică“, II, (1916) p. 59, să nu fie oare—indirect—neologismul fr. *exprès*, contaminat cu *spre* (scop)? Cf. încă: *accepti*, *affidavit*, *recepisse* de unde: „recipisă“), etc.

MĂRUNȚIȘURI ISTORICO-FILOLOGICE

de

V. BOGREA

I. — KARA-ULAH = VALAH, ÎN «CODEX CUMANICUS»?

Editorul Codicelui Cumanic, Géza Kuun, a publicat și un supliment de cimilituri cumane, cuprinse în pp. 119—20 ale celebrului glosariu: *Quinquaginta Aenigmata Cumanica*, Budapestini MDCCCLXXVIII.

Printre aceste enigme (turc. *gumbaklar*, „noduri”), una, în special, ni reține atenția: no. 18.

Lectura e în parte imposibilă din cauza deteriorării manuscrisului, dar, cât se poate ceti din ea, sună așa: „Kuce b... irir *kara ulah* erte kellir *kara ulah* juregina tuc...” și se tâlmăcește, de editor, precum urmează: „Robur eius... est, *equus niger* diluculo venit, *equus niger* cum vigore suo...” (p. 12) ¹⁾.

Sensul enigmei, din nefericire, nu se poate descifra sau lipsește în manuscris: „huius aenigmatis explicatio in textu desideratur”, — ceia ce nu s'a întâmplat cu celelalte.

Ținând însă socoteală de faptul că enigma imediat anterioară privește pe Cumani (căci așa interpretează editorul pe *huun* = *kuun* din text) ²⁾, n'ar fi de loc exclus, ca și înțelesul enigmei ce ne interesează să fie etnic: „Valah”.

1) Apelativul *ulah* (cf. *olac*) eră, de fapt, termenul cuman pentru „cal”, împreună cu pers. *asp*, „equus” (Cod. Cuman., p. 310), care s'a păstrat și'n numele *Arimaspilor*, „îmblânzitori de cai”, din Herodot (III, 116; IV, 13, 27), în asir. *aspastu*, „lucernă” (v. Schrader-Nehring) și'n turc. *sipahi*, *spahi*, „spahiu, călăreț” (după Barbier, s. v.); ct. însă și *Wallach*, „hongre”, de mai târziu.

2) Din literatura mai nouă asupra Cumanilor, sânt de remarcat mai cu seamă studiile d-lui S. Salaville din „Echos d'Orient”: *Un manuscrit chrétien en dialecte turc: le „Codex Cumanicus”* (XIV[1911], pp 278—86) și *Un peuple de race turque christianisé au XIII-e siècle: les Comans* XVIII[1914], p. 193 și urm.).

Am avea, atunci, o coroborare a lui *Kara-ulag* din Rașid, în sensul interpretării lui Hasdeu (*Negru-Vodă*, p. XCVI) ¹⁾.

II. — O NOUĂ DOVADĂ DE ROMÂNISMUL MORLACILOR.

Se știe că Rutenii sînt porecliți de Ruși: „Haholi“, din cauza chiceii lor de „pudeli“. S'a trecut însă cu vederea, că același epitet se dă și Morlacilor din Dalmația, cari poartă încă părul în chip de „Zopf“, de *moș*, întocmai ca Moșii sau Țopii din Ardeal (v. R. Kleinpaul, *Länder-und Völkernamen*, p. 93).

Acolo însă, la Adriatica ²⁾, nu poate fi vorba de Ruteni: „Haholii“ dalmatini nu pot fi decât Români, porecliți astfel de Slavii din partea locului (*chochol*, „moșul păsărilor“, există și'n sârbește), după cum Românilor din Munții Apuseni li s'a zis „Țopi“, probabil, mai întăiu de Sași ³⁾.

1) Pentru *kara*, cu această întrebuintare specială, la numele de poare și localități, cf. pe lângă cunoscutele *Kara-Iflak*, *Morlac*, *Cernii-Ugri*, *Kara-Chazar*, etc., și'n afară de cele spuse în „Dacoromania“, I, p. 461 și urm., în deosebi: ἡ μαύρη λεγομένη Βουλγαρία din Porphyrogenetos (tot la el: Λευκοστροί, Σαρβοδοίτασθαι, p. cari v. acum „Rev. des ét. hongr. et finno-ougr.“, I, 66, și *Sarkel* — ἄσπρον ὀσπίτιον, am zice: Casablanca, pentru care s'a adus ca termin de comparație și *Sarișker* = „Cetatea-Albă“: analogiile sunt, bine'nțele, pur semantice“, ung. *fekete Bolgár*. — Adăugim, după Kuun (*Relationum Hungarorum hist. antiquissima*, I, p. 156, n. 3), că Procopius vorbește de „Hunii albi“, iar Iordanes de „Huni negri“, că la *Kara-Kalpaci* nobilii se cheamă *ak-söngék*, „os alb“ (cf. os sfânt), iar oamenii de rînd *kara-söngék*, „os negru“ (cf. *albăstrime* = ciocoime și *singele-albastri* al Visigoților, feriti de amestecul cu Maurii: „ser de la_sangre azulu“) și că Hanii *Karakitailor* (Chitaii negri) își aveau reședința în „orașul negru“. *Karakorum*. — Dar, dacă Egiptenii sînt numiți μελάμπεδες, nu fiindcă aveau picioarele negre (cf. μελάχρως, la Herodot, I, 57), ci fiindcă țara lor era μελάγχραιον (II, 12), μελάμπεδος (cf. μελάχθων), iar Κραναοί, denumirea poetică a Atticilor, s'ar putea explica prin aceia că țara lor eră κραναίπεδος (cf. și κραναός din Hesychius !), în schimb Μελάγχχαινοι (epitetul Sciților, la Herodot) nu poate fi pus în legătură cu „manta neagră“ (μελαινα χλαίνα de humus („cernosiom“) a Rusiei, cum presupune Fick (în „Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung“, XLI, 350). — Pentru „Împăratul-Alb“, turc. *ak-paşa*, *ak-padişah* = Țarul Rusiei, v. Miklosich, Et. Wb., s. *morovlachu*, și Litzica, în „Conv. Lit.“, 1914, p. 48.

2) Cf. și R. V. Giuffrida, *I Valacchi dell'Adriatico*, în „Rivista Ital. di Sociologia“, VII (1916):

3) Mocanii li zic așa numai „în glumă“; altfel, li numesc; „Cămpănari“ (v. Frâncu-Canăcrea, p. 64). — Țop din *țopârlan* (cf. *ciocârlan*) e, probabil, același cuvânt (v. *Bulletin de l'Inst. pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, 1922, p. 116), deși cutare Neamț spunea d-lui Philippide (*Principii de ist.*

III. — ORIGINEA NUMELUI HALIS.

Numele șefului dobrogean, din care Ana Comnena (I, 323) pare a face un supranume al celebrului Tatōs (τοῦ τε Τατοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου), n'a fost încă definitiv elucidat.

D. N. Iorga (*Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea*, p. 29) observă, cu drept cuvânt, că „Halis pare a fi numit după obiceiul peceneg“ și-l compară cu turc. *Halil*.

De fapt, numele nu poate fi despărțit de *Halis* (Χαλισταί), denumirea supt care apare, la Cinnamus (ed. Bonn, p. 108¹), tribul de barbari, de lege mosaică (Μωσαϊκοὺς νόμοις), conlocuitori cu Ungurii (Ὀύννοι) în Sirmium (ἐν Σερμίου), cari au putut fi identificați cu *Cazarii*, adică, în ultima analiză, cu acei *Hwalisi*, după cari s'a numit orașul *Hwalinsk* de pe Volga, și, odinică, însăși *Maș* rea Caspică („Hwalinsko-Morja“; cf. *Bahr el-Khazar*).

IV. — O CONJECTURĂ LATINĂ.

În redacțiunea latină a Cronicii sârbești a lui Gheorghe Brancovici, sub anno 6991 (1483), credem că trebuie emendat textul, precum urmează: „Bajazet movet adversus carabogdanas arces Bielograde et Kiliam, supra Danubium sitas, et capit eas, uti et Stephani Moldavi arcem, *vi armorum*“, în loc de: „Vinamor“ (așa, în N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 3).

E vorba, firește, în acest cas, de Capitala lui Ștefan-cel-Mare, Suceava (cf. și *Rev. Ist.*, III, 94).

Dacă însă, — cum pare a postula simetria cu celelalte două cetăți moldovenești, care sânt numite, — cuvântul trebuie să as-

limbii, p. 150) despre țărani, că „sie prallen vom Boden ab“, adică *șopăiesc* *șop*, sărind în mers, ca *șopana* = dănțuitoarea (cf. *hușupană* din *hop-șop*?) din „Indreptarea Legii“ (citată de Hasdeu în Supl. la tom. I-ii din *Cuvent* I, 273, p. LXXXVI, împreună *cinghiasă* = cântăreață din *cinghie*, *ceng* = „luth, harpe“: de precizat în acest sens locul respectiv din C. Bobulescu, *Lăutarii noștri*, p. 22; cf. încă și *șopă*, „femeie ordinară“, iar la Anon. Bănățean: *czopene* = scortum. — Observăm cu această ocazie, că, dacă sl. *chole* = lat. *collis*, *culmen* (cf. vr. *pice* = coma din Anon. și *pice*, traducând pe λῆφοι, din Herodot, ed. Iorga, p. 385, ca lat. *regum apices*), am avea în *hohol* și o paralelă semantică la rom. *culme*, glosând pe sl. *griva*, „coamă de cal“ (Hasdeu, o. c., I, 274).

1) III, 8, 14; cf. V, 16, 15: „...πολλοὺς τῶν ἐν Σερμίῳ φέρων (sc. βασιλεὺς) φιρίτατο Ὀύννων, οὓς παρ' αὐτοῖς Χαλισταίους ἔθος καλεῖν ἐστί καὶ εἶσιν ἐπερόδοζοι, καθάπερ ἤδη ἔφη, Πέρσαις ταυτοφρονούντες (i. e. manicheeni, bogomili?).“ (p. 247).

cundă numele unei cetăți a lui Ștefan, el ar putea fi, la rigoare, un *Ujromán* = *Románujvár*, designând „Cetatea noao Romanul“, cum numește și Ureche (ed. Giurescu, p. 16), „cetatea de la târgul Romanului“, despre care ne informează (*ibid.*, p. 66), că „se chiamă Smedorova“ și a început a fi zidită de Ștefan-Vodă la vâleatul 6991 = 1483, adică tocmai în anul cu pricina (cf. și p. 154, unde, vorbind de părăsirea lui Alexandru-Vodă Cornea în „Cetatea-Nouă“, unul din mss. glosează pe margine: „la Roman“).

V — O GLOSĂ ORIENTALĂ.

Intr'o scrisoare negustorească din Lemberg (Liov sau „cetatea Litvei“, pentru bătrânii noștri), privitoare la o comandă din anul 1595 a lui Aron Tiranul („Aaron, Palatinus Valachiae“), e vorba de cumpărarea unei „vestis *altembasowey* dictae, pellibus sabellinis subductae“ (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 437, no. CCCLXIX).

Numele hainei, căptușită cu blăni de sobol, e forma flexionară a polon. *altembas* (*al̨tembas*, rus. *altoba* б), „Goldleinwand“ de origine turco-tătară (v Miklosich, *Die türk. Elem. in den süd-ost-und osteuropäischen Sprachen*, I, s. v. *altın*, „aur“, din care în rom. *altanic*, *altingic*, *altingea*, „chrysanthème“, *altâlic*, „monedă“ (Analele Dobr., IV. 323), *altin-baștiriac* „archi-thériaque d'or“, și n. de fam. *Altinliu*, *Altinovici*).

De „stoffa tessuta con oro *altinoluk*“ e vorba într'un tarif vamal turcesc din 1783 (*Doc. Hurmuzaki*, XIX, p. 160), de „giubele de *altın*, îmblănite cu cacom“ se vorbește și'n foile de zestre de pe la începutul veacului trecut (cf. Ștefulescu, *Târgul-Jiului*, p. 222), iar un sinonim al cuvântului nostru ne întâmpină în Catastihul Galatei din 1588: *zarvâ* = pers. *zarbat*, „genus panni auro aliave re intertextum“ (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, p. 223), din *zar*, „aur“, ca și rom. *zarnacadea*, *zarculă* și — după o ipoteză a d-lui Densusianu — *Zarand*, p. care cf. și *zardandan*, numele tribului mongol *Kin-ce*, „Dinți-de-aur“, la Marco Polo).

VI. — UN CUVÂNT OBSCUR LA URECHE.

Intre speciemenle de elemente străine în moldovenește, bătrânul cronicar citează și unul grecesc, în felul următor: „de la Greci: noi zicem 'straste', iar ei *stafad*“ (ed. Giurescu, p. 7).

Unele mss. au *stafas* (*ibid.*, în aparat), altele: *stavad* (ed. Popovici, în aparat); altele, loc vacant (Giurescu, *l. c.*).

Judecând după înțelesul corespondentului românesc *straste*,

„soartă rea (cf. *restrîște*, *trîște*¹⁾, chin“, paralelul grec, la care face aluzie Ureche, ar putea fi στρυφάδα, «aigreur, amertume» (de la acel στρυφός, «âcre, âpre, aigre, astringent», care, ca și στρυπτικός, e cunoscut în lexicul nostru; v. Cihac, s. v. *stifôs*, *stiplicôs*); cf. și venețianul *stufada*, «sazietă, noia» (Nazari, 155), deosebit, se pare, de familia romanică a lui στύφη (étouffer, etc.?) și de aceea a lui *stupa* (*étuve*, *Stube*, rus. *izba* = *istuba*, etc.).

VII. — «POARTA» LUI VASILE LUPU.

Vorbind de «casele cu cinii» ale lui Vasile-Vodă Lupul,²⁾ relevam că ambiția strălucitului Domn înțelegea să rivalizeze astfel cu Stambulul împărătesc, care-i oferise modelul lor.

O nouă probă a acestei emulațiuni ni se pare a o fi găsit într-o carte a sa, din 20 Mart 7145, către Lupul Dărlău, pentru pricina dintre Drone și Păradie, relativ la o moșie «nealeasă» (neîmpărțită) din Băloșeni ot Iași: «. . . drept aceia, dacă vei vedea cartea Domnii mele, tu să-i faci leage dreaptă cu acei răzeși ai lui, să nu are nime acolo, nici să same(ne) pământul, *păn nu vor veni la poartă* să-ș întreabe și să-ș aleagă . . . » (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, 1, p. 133).

Poarta, de care e vorba aici, nu poate fi, în adevăr, alt-ceva decât copia moldovenească³⁾ a acelei *Porți* otomane (turc. *babi humaiun s.*

1) De fapt: *răstriște* și *striște* = **sriște*, vsl. *sreštŭ*, „rencontre; împlinire bună ori rea“: *strânște re* = nenoroc, năpastă, (cf. sl. *losa sresta* din „Codicele de Petrova“ [Alexici, în „Rev. Tocilescu“, XIII, p. 293] n’ar putea fi interpretat, deci, ca o desfacere din *restrîște*, în care prefixul *re* — (= *răs* —) s’ar fi confundat cu adiectivul *re(a)*, ca în exemplul recent al lui *la revedere*, înțeles ca *rea-vedere* și schimbat, *ominis causa*, în *la bună-vedere*, — ceiace, de altfel, e foarte nesigur, față cu it. *a buon rivederci*; cf. catal. *de buna encolia*, «în guter Laune», născut prin analogia lui *de malencolia*, «în schlechter Laune» (v. *Miscellanea Schuchardt*, p. 29). — Sensul arătat al lui *straste* se vedește, de altfel, și ’n derivatul *strajnic* (*strașnic*) = *strastnic*, «partea din Triod care conține ritualul prescris pentru Săptămâna *Patimilor*», în Lex. Bud., și: *strastie*, „officium nocturnum ecclesiasticum vulgo nocturna vel nocturnum, der nächtliche Gottesdienst in der Kirche“, — ceiace sugerează, pe lângă et. pop. cu *strajă*, și apropierea de gr. *ἑσπ. λόχων* ἑσπ. *accensis luminibus*, „în aprinsul luminărilor“.

2) V. acest *Anuar*, I, p. 312.

3) Că „noredul împetricinat se aduna la *poarta* Divanului“ și că, în vechea organizație judecătorească a Moldovei, existau așa-zii *vornici de poartă* (*vornic* însuși înseamnă, originar: *dvornic*, „curtean“, „portar“) avându-și locuințele la *poarta* din afară a Curții, unde se judecau procesele mai puțin

ali, atibè-i alyè s. *atebè-i senyè*, «Sublima-Poartă» ¹⁾, a cărei pomenire în cântecul nostru popular am semnalat-o aiurea ²⁾ și care, la rândul ei, nu e decât un reflex al „Porții” persane, atât de des pomenite în Herodot ³⁾.

VIII. — NUME ARDELENE INTR'UN VECHIU ROMAN ENGLEZ.

Romanul scriitorului engles Barnaby Rich, apărut la Londra, în 1592, sub titlul: «The Adventures of *Brusanus*, Prince of Hungary», vorbește de «regele ungar *Myletto*», ca de tatăl «prințului» (v. *Ungarische Rundschau*, III, p. 184).

Dată fiind mai ales epoca, ne întrebăm dacă acest «*Myletto*» n'ar putea reflecta, în ortografie englesă, un *Mailat* (*Majlath*, *Maylad*, în documente), «*Valah*» (v. N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, p. 135 și Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. CLXXIII), ca și *Bánffy* (cf. „Olaus Johannis Bangffy, notarius”, într'un act latinesc din Agram, 1516, publicat în *Mon. hist. liberae civitatis Zagrabiensis*, III, p. 165; în indice: «*Olahus Banffy*»).

Brusanus însuși ar putea fi, în acest cas, un *Bârseanu* (din Țara-Bârsei).

E vorba, firește, numai de nume.

IX. — «UNGRO-VLAHIA».

Cea mai veche mențiune a acestui nume, curent odinioară, nu numai în titulatura Mitropolilor Țării-Românești, unde a rămas până azi, ci și 'n aceia a Domnilor munteni, din actele redactate

importante. — Știm, între altele, de la Cantemir (*Descr. Mold.*, ed. Pascu, pp. 126, 106): e vorba, însă, de terminul însuși, ca atare, care nu știm să fie atestat în alt loc. — Pentru „popa domnesc de pe poartă” (ot vrăt), v. Ghibănescu, *Isp. și zap.*, IV¹, 25.

1) V. Barbier de Meynard, II, 345, 347.

2) V. *Lui Nicolae Iorga Omagiu*, p. 54, n. 3, și *Dacoromania*, II, p. 403.

3) „La porțile Impăratului” („κατὰ τὰς θύρας τοῦ βασιλέως”) stau copii III, 117; ed. N. Iorga, p. 191), ca și Scanderbeg însuși, în adolescență: ἐς τὰς θύρας ἀπὸκείμενος τοῦ βασιλέως (Chalcocondylas, p. 350); — cf. Herodot, III, 119 (ἐπὶ τὰς θύρας τ. β.), 140 (ἐς τὰ πρόθυρα τῶν βασιλέως οἰκίων) și, în deosebi 118: ἤθελε ἐς τὰ βασιλῆα ἐσελθὼν χρηματίζασθαι τῷ βασιλεῖ (pasagiul decide controversa relativă la χρηματιστικὸς πωλὼν τῶν βασιλέων din Polibiu, XV, 31, 2, în sensul lui Otto; cf. *Omagiu Iorga, l. c.*). — Să ne folosim de ocazie pentru a adăugi că lat. *porta* designează până azi, în graiul localnicilor, zidul împrejmuit de la Apollonia: Πόρτα, în special partea exterioară, ἔξω τῆς Πόρτας (Praschniker, *Muzakhia und Malakastra*, în «Jahreshefte des österr. arch. Instituts in Wien», XXXI—XXII (1922), col. 24, nota 1).

grecește sau sârbește datează, precum se știe, din 1359 (v. Miklosich-Müller, *Acta Patr. iarchatus Constantinopolitani*, sub anno).

Dacă vorbim de ea, o facem, mai întâiu, pentru a aminti o pomenire ce pare a fi rămas neîndeajuns luată în seamă: pasagiul din „Istoriile” (ed. Bonn, I, 175) Împăratului Ioan VI Cantacuzenul (1341 — 1355, resp. 62), unde se vorbește de ajutorul pe care l-a căpătat Mihail, fiul lui Stracimir, de la „*Ungrovlahii*” (ἐξ Οὐγγροβλάχων), pentru a putea elibera Filipopolea, asediată de Împăratul bizantin.

Dar o mai facem pentru ceva.

Factura grecească a numelui sugerează, în adevăr, o serie de paralele cu desăvârșire concludente, în ce privește interpretarea geografică („Valahia de lângă Ungaria”, spre deosebire de Tesalia și Μικρὰ Βλαχία), iar nu politică („Valahia dependentă de Ungaria”), a expresiei „Ungro-Vlahia”: Ποντοβουνία și Ποντοκαππαδοκία (Pape, *Wörterb. d. gr. Eigenn.*, ad voc.) = partea de lângă Pont a Bitiniei și Capadociei; — Μακεδόνες, „Bitiniî vecini cu Maidii, de la Strymon” (Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, 63); — Καρπίδαχοι = die in das verlassene Karpenland eingewanderten Daker (v. Kahrstedt în „*Prähist. Zeitschr.*”, 1912, p. 86); — *Mysomacedones* = coloniștii macedoni stabiliți în Misia (Plinius, *Nat. Hist.*, V, 120); — Ἑλληνογαλάται = Galii pătrunși în Asia grecească (și elenisați); — Σαρδολίβες = Libienii imigrați în Sardinia, Λιβυφοίνικες = Fenicienii locuitori în Libia, Βλαστοφοίνικες = Fenicienii din teritoriul Blastilor, adică al Bastulilor (pe coasta andalusică); — Ἰνδοσκούται = Sciții înaintați spre India (Dionys. Perieget., 1088); — *Ausoceretes* (Avianus, v. 550) = o parte a Cereților, învecinată cu Ausetanii (cf. Adolf Schulten, *Die Keltiberer und ihre Kriege mit Rom*, pp. 19—21, unde se aduc asemenea analogii pentru explicarea în același sens a denumirii Κελτίβητες). — Σαμοδράκη se chiamă, după același criteriu, insula Samos de la gurile Ebrului trac, spre deosebire de Samosul egeic sau cefalonic; iar Μογλενοπατρινίαι se chiamă înaintașii Megleniților noștri, καὶ Πατρινάκοι Μογλενίται καλούμενοι, în poemul lui Ephraemius (*De Alexio Comneno*, v. 3557), „ἀπὸ Μογλένου τύπου” (ed. Bonn, p. 152 sq.).

O genesă identică — nevoia diferențierii, precisării, unită cu conștiința identității etnice ¹⁾ — are formațiunea paralelă *Moldo-vlahia* (Μολδοβλαχία, în „*Hist. pol. Const.*”, ed. Bonn, d. ex., p.

1) Cf. denumirea de „Jiiu”, dată în Hașeg părții de țară unde e Câmpul-lui-Neag, spre deosebire de «Ardeal», care e pe la Sibiu (O. Den-susianu, *Graiul din Țara Hașegului*, p. 10, nota).

54, câteva rânduri după Μολδαβία): „Valahii (Românii) din Țara Moldovei“ (față de cei din Țara-Românească).

Ca o sintesă sui-generis a numelui Țării-Românești (Valahiei) și al Moldovei (Bogdaniei ¹⁾) trebuie înțeles, însă, acel hibrid Βλχομπογδανία din a doua prefată a lui Dositeiu, Patriarhul Ierusalimului, la „Întâmpinarea“ lui Meletie Sirigul (Bianu-Hodoș, *Bibliografia rom. veche*, I, p. 308 ²⁾), — prefată, în care, pe lângă Ardeal (Ερδσία), apar distinct, de o potrivă, atât „Ungrovlahia“ (Ουγκροβλαχία) Brâncoveanului, cât și „Moldovlahia“ (Μολδοβλαχία) lui Vasile Lupul, celui originar din „satul Albanesilor“ (Αλβανιτωχώριον, cf. turc. *Arnăut-chioi*, „Arbănași, Arvaniți“), din părțile dunărene (εἰς τὰ περιτόνναβα) ale Misiei.

X. — ΜΕΡΟΠΙ = «MITOCANI».

Pentru sensul, dacă nu pentru originea (v. Boisacq, s. v. μέροπος), acestui termen obscur («ΜΗΡΟΠΙ»), de care e vorba în studiul d-lui Silviu Dragomir din vol. precedent al «Anuariului» de față, p. 286, nu e, cred, inutil, să se compare glosa: «*metoșe—meropsinæ*», extrasă de I. Bogdan dintr'un ms. slavon din sec. al XVI-lea (v. *Convorbiri Literare*, XXIV, p. 733).

Ea duce la ecuația stabilită în titlu, unde echivalentul *mitocani* are, bine înțeles, însemnarea originară de «mitoșeri», «locuitori în metoșe (s. mitoace) mănăstirești», „dușopareci“, raportându-se, firește, nu la educația socială a indivizilor (cf. *mojic, mujic*), ci la condiția lor juridică-socială.

Cât privește cellalt epitet, de care e vorba în articolul și în jocul citat: „СОКАНІЦІИ“, radicalul său e, fără îndoială, același ca în sîrb. *sokak*, ngr.-pop. *σωκίσι*, «uliță»; el nu e, deci, decât, o variantă sârbească a faimosului *kjeletor* = *călător*, ὁδότης.

XI. — O PORECLĂ A LUI MIHAI-VITEAZUL?

Se pare că «Mălaiu-Vodă» al Sașilor³⁾ nu e singurul epitet satiric aplicat marelui Domn.

1) „*Boldavie*, aujourd'hui dite *Moldavie*“ (raport diplomatic constantinopolitan din 1561) și „*vayvode de Buldavie*“ (idem, din 1574, ambele în „Arch. Ist.“, I, pp. 145, 151) nu sînt produse de contaminare între *Moldavie* și *Bogdanie*, ci forma tătară a numelui (Cantemir, *Hronicul*, p. 306), ca *Multan* la Poloni; cf. topon. *Boldoveni*, în Mehedinți.

2) Μέγας θρουγγάριος τῆς βίγλης e evident: „marele-drungariu (general; amiral) al gardei“ (p. 306); cf. *praefectus vigiliae* s. *vigilum*, νοκτερινός στρατηγός, νοκτοστρατηγός.

3) Pentru *Mămăligă-Vodă*, porecla lui Gr. Callimachi, v. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, 392 (după Sulzer).

Un document gorjan din 30 April 1657 deferă popii Tatomir jurământul, «că nu iaste rumîn ot Vâlcu, nici l-au apucat leg[ă]tura lui *Mihai Vodacul*» (v. Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VI, p. 221), — ceiace se repetă întocmai, cu „*Mihai Vodacul*” cu tot, în documentul din 23 Maiu același an, cuprinzând întărirea jurământului de către Stroe Clucêrul, ispravnic al Craiovei (*ibidem*, p. 222).

Date fiind factura epitetului și caracterul peiorativ al derivatelor în *-uc* de felul acesta (cf. Pascu, *Sufixe românești*, p. 189¹⁾), pare neîndoios, că acel *Vodac* era o poreclă populară a lui Mihai-Viteazul, — oricât de surprinzătoare ar fi apariția ei într'un act oficial.

XII. — ÎNCĂ O POMENIRE GERMANĂ A LUI ȚEPEȘ.

Se află în poemul alegoric-erotic „Die Mörin” al poetului german din veacul al XV-lea, Hermann von Sachsenheim: „In Walachy der *naterspan*”.

E. Ochs, care o relevă în „Germanisch-romanische Monatschrift” din Maiu-Iunie 1923, p. 185, recunoaște în acest *naterspan* copia hibridă, germano-maghiară, a faimosului epitet al lui Vlad Țepeș, explicându-l corect din germ. *natter*, „viperă, năpârcă” (cf. sensul originar de „șerpe, bălaur” al lui *drac* = *draco* însuși²⁾), și germ. (*ge*)*span* = ung. *ispan* (cf. rom. *șpan*, *fișpan*).

Alte mențiuni germane, mai întinse, v. la I. Bogdan, *Vlad Țepeș*, p. 85 sqq., N. Iorga, în „Convorbiri Literare” din 1901, p. 150 sqq., și Gr. C. Conduratu, *Michal Beheims Gedicht über den Waiwoden Wlad II. Drakul*, p. 29 sqq., unde eroul se cheamă: *Trakle waida*, *Trakel*, *Trakole*, *Drakol*, *Drakole* (cf. și Apendicele, p. 101 sqq.).

Aceasta ni dă însă prilejul de a relua, în întregul ei, problema epitetului Drăculeștilor³⁾.

1) Dar *cenac*, „strachină mai mică”, nu e un derivat pe teren românesc din turc. *cini*, «cinie», cum se spune acolo, ci = turc. *čanak*, «plat de terne», cum arătase de mult Șăineanu (*Infl.or.*, II¹, 122). — Adde: *Sîrbac*, *Rusac* (Cantemir).

2) Pentru laturea «reală» a chestiunii, v. în special Schrader-Nehring *Reullex. d. indogerm. Altertumskunde*, supt *Greif und Drache, Fahne, Schlange*; iar pentru dezvoltarea semantică supt influența religioasă v. între altele monografiile lui Miklosich și Jud asupra terminologiei creștine, cum și „Contribuțiile epigrafice” ale d-lui Părvan.

3) Un punct de vedere nou în acest capitol de istorie munteană înfățișează acum în urmă d. I. C. Filitti (*Craioveștii*, în «Convorbiri literare» pe 1922, mai ales p. 398 sqq.: «Pretinsa luptă între Dănești și Drăculești»).

În ce privește *Dracula* (Bonfinius, Olahus, Dlugosz, etc.), cu variantele-i slave, germane, etc., consemnate la Conduratu (p. 75, n. 3), ca epitețe ale lui Țepeș, la care se referă, fără îndoială, și poemul lui Beheim, — fiindcă „Vlad II Dracul“, Domn la 1456-62, e o evidentă confuzie cu Vlad III Țepeș, adevăratul Domn la acea dată, — regretatul I. Bogdan a văzut bine: el nu poate fi decât reflexul unei porecle populare, *Drăculea*, raportându-se la *Dracul*, întocmai ca *Niculea* la *Nicu* (Niculae) sau *Burdulea* la *Burdu*(l).

Această poreclă, „ilustrată“ de Voevodul tiran, nu eră, însă, decât o moștenire părintească.

Tatăl lui Țepeș era, în adevăr, acel fiu al lui Mircea, Vlad II *Dracul* (1435—46), care apare, cu *acest* epitet, dacă nu în documente, încăi la istoriografii bizantini: „Δρακούλη τὸν Μόρξω παιδᾶ“ (Chalcocondylas, ed. Bonn, p. 325; cf. p. 259, unde Δρακούλη e pus între „copiii“, fiii naturali, spurii, ai lui Mircea, τοῦ Μόρξω νόθοι, cum și νόθος s. νόθος Μόλτιζου, din Ducas, unde forma obișnuită a numelui e Δραγούλιος, care, împreună cu *Dragula*, *Dragull*, *Dracuglia* din alte izvoare și unele asemănătoare din Jireček, va fi sugerat răp. păr. Bunea, *Stăpânii Țării Oltului*, p. 26, ideia că *Dracul* = *Dragul*, de la *Drag*! ¹⁾). De altfel, însuși Țepeș apare acolo (Chalcocondylas, p. 499 sqq., anno 1461), ca „Vlad, fiul lui *Drăculea*“ (Βλάδος ὁ Δρακούλεω παῖς), iar narațiunile germane, vorbind de uciderea lui Vlad Dracul, la 1456, și de grozăviile lui Vlad Țepeș, din acelaș an, numesc pe cel dintâiu „den alten Dracol“, iar pe cellalt: „der Dracol“ (v. Conduratu, *o. c.*, pp. 100, 106, 110, 114).

Porecla e, deci, moștenită de la părintele său, și urmașul — *filius patre dignus* — a schimbat-o numai în renume european.

De unde — și de ce — o avea, însă, *Dracul* cel bătrân însuși?

Engel (*Geschichte der Moldau und Walachey*, I, p. 167) a emis ipoteza, că «numele *Dracul* l-a primit, probabil, mai întâiu de la insigniile ordinului Dragonului [Sf.-Gheorghe, ucigând bălaurul]», cu care-l decorase Sigismund.

Dar, dacă trupele de «drăgani», *dragoni*, se numiau, în adevăr, așa după dragonul de pe steag, n'avem, în schimb, nici un exemplu

1) Ducas însuși spune, totuș, expres, vorbind despre ucigașul lui Dan: „Δραγούλιος. οὕτω γὰρ ἐκαλεῖτο πανούργος τοῖς τρόποις ὧν. καὶ γὰρ τὸ Δραγούλιος ὄνομα ‘πονηρός’ ἐρμηνεύεται!“ (ed. Bonn, p. 202), — un om «al dracului», un fel de *Robert le Diable* român.

de numire a membrilor unui ordin după insigna respectivă, al cărei nume, în speță, nici n'ar putea fi în limba noastră : «drac», ci : *bălaur*, sau, cel mult, *dragon* (*Bălaur* sau *smeu* se cheamă la noi și constelația *Dragonului* ; cf. și n. de plantă *tarhon*).

De fapt, ipotesa aceasta n'a convins pe nimeni (cf. și I. Minea, *Principatele Române și politica orientală a Împăratului Sigismund*, p. 205, n.2), începând chiar cu autorul ei, care-i trădează insuficiența, când adaugă : «apoi, și-a binemeritat numele prin cruzimea sa».

Adevărul e, că a se căuta, neapărat, o rațiune cu totul specială (întâmplător, poate, existentă) pentru un fenomen de natura celui ce ne preocupă, e o metodă cu atât mai greșită, cu cât numele în chestie, — ca epitet satiric, sau ca simplu nume ca oricare altul, — e unul din cele mai răspândite în onomastica universală : abstracție făcând de vgr. *Δράκων*, lat. *Draco*, *Dracontius* s. *Dracontius* (cf. *Draconites*), *Δρακούλα* e un patronimic ngr. cunoscut (v. Buturas, *Τὰ νεοελληνικά κρία ὀνόματα*, p. 161), ca și *Δράκος* însuși, nume de botez la insularii din Sporadele meridionale (v. K. Dieterich, în „Denkschr. d. Akad. Wien“, 1908, p. 291), iar sinonimele-i *Benga*, *Bengescu*, *Bengoiu*, *Bengliu*, *Caraconcea*, *Ciortea*, *Dracea*, *Goldrac* (cf. *dracul-gol*, *împelițat*), *Zavalide* (din ngr. *ζάβουλος* = *διάβουλος*), *Șeitan*, istoricul *Șaitanoglu* (porecla lui Mihail Cantacuzino, despre care v. Légrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. 9 sq.), de unde *Șaitanici oglulari* (la Radu Popescu, în „Magazinul Istoric“, IV, 27) și *Șeitanescul*, porecla lui Toma Cantacuzino (N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 70), *Σατανώνομος* (Sym. Magister, ed. Bonn, p. 694), *Δρακοντώνομος* (în *Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Αἰδου*, ed. Ellissen, p. 223¹⁾, ung. *Ördög* (v. Jos. Trausch, *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, 244 : „Imresio a Valacho quodam confecto, Balthazaro *Ördög*, nomine et re *Diabolo*“²⁾, germ. *Teuffel*, *Man-teuffel*, *Deibel*, engl. *Devil*, *Dickens* (acesta, totuși, mai curând din *Dicky*, ipocoristicul de la *Richard*, deci = *Carducci*, din *Ricar-ducci*), etc., etc., sânt legiune, fără a mai pune la socoteală pe alde *Bălaur*, *Zmeu*, *Șarpe*, etc. (la N. Iorga, *Doc. familiei Callimachi*,

¹⁾ Formațiune obișnuită mai ales în versuri ; la Ephraemius, într'un singur pasagiu (ed. Bonn., p. 418) : *ἀγγελώνομος, ἀγγελωνομούμενος, θεοδωρώνομος, κομνηναγγελώνομος*. — Prototipul facturii e, de altfel, însuși *Hieronymus*.

²⁾ Din derivatul *ördögös*, avem n. de fam. vr. *Urđugaș*, în „Doc. lui Ștefan-cel Mare“, ed. Bogdan, II. 540.

II, 682, și: *Azderoglu*, dela turc. *azder*, „bălaur, hală“, din care și rom.-dial. *ajder*, idem).

O legătură cu Drăculeștii noștri are, fără îndoială, și numele de hotar *Darakulya far* (azi *Derekulja*, *Drekulja*), din Scaunul Murășului (v. L. Szádeczky, *Székely Oklevéltár*, p. 405¹⁾).

XIII. — INCA CEVA DESPRE AVGARE.

Relativ la perpetuarea obiceiului superstițios al „Sfântului Argariu“, de care am vorbit în vol. anterior al acestui *Anuar* (p. 325), e instructiv următorul pasagiu dintr'o schiță a d-lui O. Goga, publicată în rev. «Țara Noastră», IV (1923), p. 13: «gine-rele cel mai tânăr a venit c'un popă bătrân de pe Țara Oltului să-i cetească *argariul*, *molitva neagră*, cum îi zic creștinii din partea locului».

Popii bătrâni, „păscălierii“, sânt, firește, aceia, prin cari mai dăinuiește străvechea practică eretică a „molitvei negre“ (poate, o alusie la epitetul lui Abgar s. Agbar: „Ukkama“ = Negrul; cf. însă și: *post negru*, despre un post extrem de riguros).²⁾

Cât privește caracterul bogomilic al *avgarului*, putem adăuga că, dacă „Epistolia“ cuprinde, în unele variente, o condamnare expresă a pavlichianismului (v. *Anuarul*, I, p. 322, n. 3), în schimb, cutare versiune a „Avestiței“, tipărită, după un manuscris din ca. 1752, împreună cu alte trei specimene, de d. C. N. Mateescu, în rev. „Ion Creangă“, IV (1911), p. 38 și urm.³⁾, își trădează originea pauliciană prin însuși începutul ei: „Eu sântu (de fapt: Eu, Sântu') *Pavâl Săjinit* (sic), pogorându-mă din măgura Eleonului, tămpinat-am pe Evizarha . . . »

Sf. Pavel, „verhovnicul“ predilect al bogomilismului (de unde și denumirea de „pavlichianism“ — *religio Sancti Pauli* -- a eresiei), apare acolo, de fapt, în locul sau, mai bine, înaintea lui

1. Ni-l semnalează d. Kelemen, șeful secțiunii arhivelor de la Biblioteca Universității din Cluj.

2) Despre legenda lui Abgar, v. acum și folositoarea compilație a d-lui V. Mestugean, *Istoria Armenilor*, I, București 1923, p. 78.

3) O a cincea variantă, de același, *ibid.*, VI (1913), p. sqq. - *Melintia*, sora lui „Sveti Sisinu“, din varianta Hasdeu (*Cuvențe dan bătrâni*, II, 584), e, firește: *Meletia* (cf. *Melinte-Meletie*; *Dominte-Dometie*, *Domitius*; *Arvinte*, *Terinte*, *Forminte* = *Laurentie-Laurentius*, *Terentius*, *Frumentius*); — «la Ravii» (*ibid.*) = la Aravia (Arabia), cf. «la Savva» din Herodot, ed. Iorga, p. 20 = la Ava (prin gr. ἐξ Ἀβας din original),

Sf. Sisoe (*Sisin*, *Sizin*, din care, corupt: *Săzin*, *Săjin*, „Săjinit“ al ms.), eroul original, autentic, al apocrifului.

Sisonie din var. II (l. c., p. 39) ar fi un indiciu de proveniența bănățeană a ms., iar „muntele *Eliconului*“ din var. III (p. 70) e o evidentă confuzie între Muntele *Eleonului* (Măslinilor), „codrul *Eleonul*“ din „Cartea cu învățătură“ a lui Coresi (ed. Pușcariu-Procopovici, p. 176), și *Heliconul* beoțian.

XIV. — O INSEMNARE VECHIE.

Pe un manuscris, admirabil caligrafiat, din ca. 1740, al „Lătopisețului Țării Rumânești“, în posesiunea subscrisului:

«Acest lătopisețu ce se cheme al anilor scriitoru iaste scris de mine, cum l-am scris, foarte de grabă, fiindu în străinătate, și, cându l-am scris, eram la dumnealui jupân Costand[in] (*ros*)... oncă, de învățam coconii dumisale. Am scris aici, ca să să știe că iaste a'mieū, nu e de furat, nu e cumpărat. Și mai mult să cunoască în lume deșertare. Ci mână va putrezi, iar slova rămîne. Ci, de iaste bună, de iaste ră, mă rogū să ziceți toți: Dumnezeuū să-l iarte! Căci, ca un om slabū de fire, mult mă voiū fi alunecat de voiū fi greșitū. Iar, întîmplāndu-se după vreme a-l pierde, cine-l va găsi, să-i fie de bine! Că tot la un stăpîn iaste, orî la mine, orî la acela. Numai să-mi mulțumescă. Căci că am pus multă ostenlă. Și pe mine mă cheamă *Tudosie sin Stoian Sărbul ot Tunși*. L[eat] 7255, Martie 6 zile».

E vorba de satul *Tunși* (com. Țicleni) din Gorj, pomenit adesea în documentele oltene (v. documentul din 1610, de la Gavril Moghilă, publicat de Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 391; cf. același, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. XXVII, într'o hotărnicie din 1756: „hotarul *Tunșilor-de-sus*, ce să chiamă *Agoia*“, adecă: *Agoaia*, soția unui *Aga*).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

MISCELLANEA.

ȘTIRI PRIVITOARE LA ISTORIA ȚĂRILOR ROMÂNE DIN CRONOLOGIA LUI SIGLERUS.

Un izvor mai puțin cunoscut, în tot cazul mai puțin utilizat, de știri privitoare la Istoria fostelor Principate Române, pentru sec. XVI în deosebi, este Cronologia lui Siglerus (*Michaelis Sigleri Chronologiae rerum hungaricarum, transylvanicarum et vicinarum regionum libri duo*), dată la iveală de autorul ei, Sas din Transilvania, între 1563 (anul ultimelor evenimente înregistrate) și 1572 (anul scrisorii dedicatorii către Principele Ardealului Ștefan Báthory) și publicată, după exemplarul însuși al lui Sigler, la 1735, în Pressburg, de cunoscutul editor din sec. al XVIII-lea al izvoarelor istoriei ungurești, Matthias Bell, în *Adparatus ad historiam Hungariae* (pp. 43-88).

Cronologia aceasta, în partea mai veche (sec. XIV, XV și jum. din sec. XVI), cuprinsă de autor în cartea întâia a operei sale (pp. 43-71), este alcătuită din știri culese după diferite izvoare anterioare (cum, bunăoară, acel Breve Chronicon Daciae, întocmit din inscripțiile aflătoare, înainte vreme, pe pereții Bisericii negre, săsești, din Brașov). Reproducerea acestor știri nu mi s'a părut necesară, întru cât sunt, în genere, comune și nu prezintă, față de cele cunoscute, variante de vre-o importanță mai remarcabilă. Singura care trebuia relevată era aceea ce cuprindea versurile compuse de doctorul în medicină Ioan Salius pentru epitaful lui Mihnea-cel-Rău († 12 Martie 1510) din Biserica Predicatorilor dela Sibiiu, versuri cunoscute până aci numai din reproducerea lor parțială la Engel (*Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle 1804, I, 193) și, după aceasta, la Nic. Densusianu (*Documentele Hurmuzaki*, II-2, 608), ceia ce s'a și făcut în Anuarul precedent, unde s'a reprodus epitaful în întregime (cu frumoasa traducere, în me-

trul original, a d-lui V. Bogrea), în studiul meu despre Mihneacel-Rău și Ungurii (pp. 74—5).

Nu tot așa stă lucrul cu partea din urmă, cartea a doua (pp. 71—88), a Cronologiei lui Siglerus, redactată după informațiuni mai totdeauna sigure și adese chiar prețioase, pe cari autorul le-a putut avea direct, dat fiind situațiile pe cari le-a ocupat în Brașov și Sibiiu, unde a trăit cea mai mare parte a vieții sale. Căci, terminându-și studiile la Wittenberg, în 1556, Michael Siglerus, întors acasă, fu numit director școlar la Brașov (1557), apoi, la 1563, notar provincial (syndicus) la Sibiiu, orașul său natal. De aci trecu, la 1573, așa dar după ce scrisese Cronologia, preot în Șura mare (Gross-Scheuren), unde-l găsi și moartea, la 1585, ca decan (protopop), demnitate la care ajunsese în 1578 (cf. Trausch, *Schriftsteller-Lexicon der Siebenbürger Deutschen*, III, 301—2).

Știrile aceste, contemporane, din Cronologia lui Siglerus au o importanță mai deosebită pentru noi. Căci, fără a se putea asemăna compatriotului său Jeronim Ostermayer († 1561) în bogăția, varietatea și preciziunea informațiilor privitoare la istoria fostelor Principate Române în sec. XVI (*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, IV, 496—522), — Siglerus are și el, uneori, știri importante, pe care meritosul organist brașovean nu le-a înregistrat, totuși, în cronica sa, fie că nu le-a cunoscut, fie că nu le-a dat atențiunea cuvenită. Astfel știrea despre moartea Doamnei Despina a lui Neagoe-Vodă, de ciumă, la Sibiiu, în 1554, aceea, despre moartea, prin venin, la 25 Decemvrie 1577, a lui Pătrașcu-Vodă, la București și a.

Dar partea cea mai însemnată din Cronologia lui Siglerus pentru noi sunt relațiile despre ajungerea în domnie, luptele, asediul și moartea tragică a lui Despot-Vodă în Suceava (1561—63), relații ce constituiesc, față de celelalte, asemenea lor, o grupă a parte, meritând a fi semnalate deosebit. În adevăr, relațiile izvoarelor narrative relative la aventurierul Ioan-Vodă, cum i-au zis, oficial, ai noștri, se pot împărți în trei grupe: 1. Relația dată de vechiul letopisetz moldovenesc, indigen, al lui Azarie (ed. I. Bogdan, *Analele Academiei Române*, XXXI 206—8) și, după acesta, de Cronica lui Ureche (ed. M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, I, 215.—18), unde s'a completat cu știri scoase din cronicarii poloni Paszkowski și Bielski. — 2. Relațiunea dată de Sommer în *Vita Jacobi Despotae* (ed. E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris 1889, 45—55) și, după acesta, de Nic. Istvánfi, în *Regni*

hungarici historia, Colonia 1685, 282-83, iar după acesta din urmă de Nic. Costin (*Cronicele României*, I, 442-46). — 3. Relațiile contemporane independente: a) Graziani (ed. Legrand, *op. cit.*, 196 sq. și ed. N. Iorga (*Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide*, Bucurest 1900, 9 sq.) — ambele după știri culese în Polonia, dela Albert Lacki; b) Mathias Miles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, Hermannstadt 1670, 91-6 și *Forgách*, în *Monumentu Hungariae historica*, scriptores, XVI, 265-6. În categoria acestor din urmă, ca relațiunea contemporană, ardeleană, independentă de celelalte, este a se pune acum și Michael Siglerus, cu Cronologia sa.

Incheind acest scurt comentariu asupra știrilor privitoare la istoria noastră din scrierea notarului sibiian, nu pot trece la reproducerea lor, fără să arăt că mult regretatul și neuitatul meu profesor Ioan Bogdan, conștient de valoarea știrilor pe cari izvoarele narrative istorice ale vecinilor noștri le cuprind pentru trecutul românesc și de utilitatea adunării lor într'un Corpus plănuise publicarea unui astfel de Corpus de Comisia Istorică a României. Cred că lucrarea plănuită nu trebuie părăsită, ci făcută așa cum doria răposatul fost Președinte al Comisiunii. Un specimen, desigur, față cu alte izvoare, destul de palid, de ceia ce ar putea să fie această lucrare e și ceia ce urmează.

Alex. Lapedatu

* * *

1550. Helias, Vaivoda Moldaviensis, cum magna Turcarum manu, in Ciculiam erumpens, ingentem tritici et pecoris praedam, secum abducit. Homines multi, non solum interfecti, sed etiam, in tristem servitutem, ad quinque millia fere, a Turcis abacti, sub initium brumae ¹⁾.

1553. Petrus Petrasko, a Solymanno, Turcarum Imperatore, fit Vaivoda Valachiae, pulso Myrche, crudelissimo tyranno: prae-fuit provinciae annis III, mens. IX et eam satis pacifice rexit ²⁾. Tandem vero, anno MDLVII die XXIV Decemb. in oppido Valachiae Bokoresd moritur ³⁾.

1) După Breve Chronicon Daciae (*Quellen zur Geschichte der Stad Kronstadt*, IV, 8; cf. și p. 12).

2) Mircea fusese înlocuit, în Martie, prin Pătrașcu, numit la 28 Februarie (N. Iorga, *Documentele Hurmuzaki*, XI, p. IV). Acesta domni exact 3 ani și 9 luni, așa cum socotește Siglerus (până la 24 Decembrie 1557).

3) Aceiași dată și în Cronica țerii (*Istoria Țerii Românești*, ed. Ioanid,

1554. Nobilis ac magnae integritatis matrona Despina, relicta Bassarabi, Voivodae quondam Transalpinensis, peste correpta, Cibinii moritur ¹⁾).

1556. Legati mittuntur ad Voivodas, Transalpinensem et Moldaviensem, pro impetrando subsidio, ad introducendum filium Ioannis regis, electi quoque regis insignia, ubique eriguntur.

Solymanus, Turcarum imperator, et eius Consilarii, quos Bassas vocant, missis litteris omnes regni status hortantur, ut Ioannis regis filium pro vero domino agnoscant et in regnum revocent. Cibiniensibus, qui soli nondum in novam principis electionem consenserant, extrema mala, nisi pareant, et Turca, et Vaivodae, Transalpinensis et Moldaviensis, minantur.

Alexander, Vaivoda Moldaviae, ex sua provincia, per Rodnam, in Hungariam descendit. Petrus Vaivoda Valachiae, circa Brasso-viam egressus, per Transylvaniam in Hungariam proficiscitur: ubi tandem, coniunctis viribus Vaivodae, castra ad Szakmár-Németi ponunt, et iter, quod alias propter exercitum Germanicum, supra Tibiscum vagantem, erat periculosum, venienti reginae, tutum reddunt. Milites suos, populandi causa emittunt, qui ferro et igne omnia late vastant, et pagos, plusquam 300, exurunt.

Isabella regina XXIII die Septembris Leopoli egreditur et per Hungariam, magno comitatu Vaivodarum, sibi obviam venientium, Polonorum, Rascianorum, Hungarorum, Transylvanorum deducta, Collosvarinum, XXII Octobris, hora secunda post meridiana, splendido apparatu venit ²⁾).

1557. Petrus, Vaivoda Valachiae, XXIV die Decembris oppido Bokoresd, non sine veneni suspicione, mortem obiit ³⁾). Magna sit rerum mutatio, in tota provincia Transalpinensi. Nobiles, cum intellexissent, praefecturam provinciae Myrche, priori domino collatam esse, et singularem hominis ferociam et crudelitatem, iam pri-

București 1859, p. 43). Epitaful de pe mormânt dă însă 26 Decembrie (N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, București 1905, 101). E, desigur, ziua înmormântării.

1) Știrea aceasta am relevat-o și comentat-o în articolul: Mormântul Doamnei Despina, în *Revista istorică* pe 1921, 23—6.

2) Pentru expediția aceasta, v. N. Iorga, *Documentele Hurmuzaki*, XI. pp. VII-VIII. Relațiunea lui Ostermayer cu privire la ea, mult mai amănunțită și mai interesantă. (*Quellen*, I. c.).

3) Moartea, prin venin, a lui Petrașcu o înseamnă și alte izvoare: N. Iorga, *Doc. Hurmuzaki*, XI, 868 nota 1 și p. VII.

dem experti, in Transylvaniam plurimi, cum suis opibus profugiunt ¹⁾.

1558. Myrche, Vaivoda Valachiae, summa nobilium (quos Boyerones vocant) pestis ac inauditae crudelitatis homo, post mortem Petri Vaivodae, intercessione et precibus Bustan-Bassae, summi consiliarii in aula Solymanni imperatoris, vicissim Valachiae provinciae praeficitur; cuius gubernationem summa cum tyrannide suscepit XXV Ianuarii ²⁾.

1559. Myrche, Vaivodam Transalpinus, princeps crudelis et immanis, die XXV. Decembris moritur, non sine veneni hausti suspitione ³⁾. Huic successit filius Petrus.

1561. Iacobus Heraclides Basilius, Despota, qui se insularum, Sami, Phari, et Dorydis, verum haeredem et dominum regni Moldaviae, atque Palatinum finium terrae Transalpinensium, ac vindicem libertatis patriae scripsit, collecta hinc inde, non ultra MDC. virorum manu, Moldaviam provinciam adoritur, ac XVIII Novembris iuxta villam Verbyt (Verbia) septem milliaribus a Soczovia, Vaivodarum regia, distantem, cum Alexandro congređitur. Alexandrum Vaivodam, principatu et regno eiicit, qui initio ad oppidum Jaas, inde ad Húz, tandem Kyliam, et Constantinopolim usque profugit ⁴⁾.

Despota, Vaivoda Moldaviae, in feriis Epiphaniarum, diademate regio, cum maximo omnium provincialium et optimatum applausu et laetitia, coronatus est, et vocatus Joannes. Neque ulli Vaivodarum ante ipsum permissum est, ut corona uteretur. Primus quoque hoc anno, taleros argenteos, in ea provincia, cudi fecit.

1563. Despota, in nuptias, cum filia Zborovsky Palatini Cracoviensis, celebrandas, intentus, dum rem suam, quasi in vado esse putat, religionis statum in Moldavia mutare, monasteria et templa spoliare, occipit. Eo facto, ingens odium, provincialium suorum, incurrit. Clam itaque, et Russia, Demetrius (quem illi

1) Pribegia boerilor, *ibidem*, VII.

2) Interesant că se dă ziua sosirii lui Mircea la București. Fusese numit la 17 Ianuarie. Urmă îndată (începutul lui Februarie) uciderea boerilor (Iorga, *Doc. Hurmuzaki*, XI, p. VIII).

3) Nu 25 Decembrie, ci 25 Septembrie (Iorga, *ibidem*, IX și n. 5.).

4) Pentru tot ce privește controlul acestor date cum și a celor ce urmează din întreaga relație, a se vedea notița istorică publicată de mine ca introducere la scrierea lui Romstorfer: *Cetatea Sucevii* (ed. Academiei Române), București 1923, p. XXXII—IX, unde am examinat, critic, toate izvoarele citate mai sus privitoare la Despot-Vodă.

Demetrasko vocant) qui antea, cum Alberto Lazky, Palatino Syradiensi et Kesmarkensi Barone, ad expellendum Despotam coniuraverat, litteris evocatur: mortuum esse Despotam; veniret cum honorifico comitatu et felicibus auspiciis, gubernationem adiret. Moldavi, dum hoc clancularie moliuntur, excitant quoque rumorem, Tartarum excursiones facere, in Moldaviae fines. Despota persuasus (fato scilicet huc vocante) mittit eo CCC levis armaturae equites, quos Huszarónes nominant, quibus maxime fidebat, et cum his, circiter septem millia Moldavorum, ductore Stephano, curiae Magistro (quem illi supremum Vornick appellant), ubi eo ventum, ne musca quidem hostis. Noctu itaque communicato consilio, Moldavi invadunt semisopitos, ac CCC illos equites opprimunt, praeter paucissimos, qui inter cadavera oppressorum latitantes, evaserunt. Potiuntur aliquot tormentis maioribus, quae praesidio data erant, equitibus. Stephanum Vaivodam salutant, atque ita paulatim omnes, a Despota deficiunt. Multa passim crudeliter facta, saevitum in omnem sexum, qui Despotam principem agnosceret. Filia Despotae, ex Graeca concubina nata, strangulatur, matre in coenobium relegata.

Soczovia, sedes Vaivodae, in quam Despota se cum paucis Hungaris, Moldavis et Graecis, receperat, die XXX Julii, a Demetrio Rutheno et Pyassoskio, ipsius Lasky praefecto, obsidetur. Hoc Stephanus, nuper Vaivoda salutatus, audiens, ex inferiori Moldavia, concitata tota provincia, revertitur, et ad flumen Seredí, castra ponit: Demetrium, cum CCC equis levissime armatum adoritur, sed ab illis, effusissime toto Moldavorum exercitu fugiente, opprimitur. Stephanus princeps, cum paucis quibusdam in collem fugit, unde contentissimum numerum speculatus, quod iam, non centum ex hostibus superessent, eos, de integro instaurato prelio, pellit. Demetrius, qui rheda vehebatur, quod esset paralyticus, cum alio Laszky praefecto Pyassoskio, captus, et ad Imperatorem Turcicum est deductus, ubi uterque, ab unco ferreo, lateri iniecto, suspensus, misere perit. Stephanus victor, continuata obsidione, a vicinis et Joanne II., Hungariae rege, auxilia petit. Mittuntur eo a rege, Michael Rácz et Thomas Dácz, cum aliquot selectissimis peditum, et equitum cohortibus. Duravit obsidio XIV hebdomadas. Interea, venit ad oppidum proximum Kothnar, quod sex milliaribus a Soczavia distat, legatus Turcicus, qui Despotae incolumitatem promittit, et si arce egrederetur, pollicetur ipsum, sub fide Impe-

ratoris Turcici, regis Hungariae, et Stephani Vaivodae salvum futurum.

Despota, dum de faciendâ deditione sollicitatur, intus in arce Soczovia, Petrum Dévay, Capitaneum Hungaricarum peditum, ob tentatae proditiōes notam, vel, quod inscio principe, colloquium cum hoste instituisset, privatim, auxilio Graeci atriensis, confodit, atque inter aulea abscondit, donec guttae quaedam sanguinis caedis indicia, deprehensae, militem praesidiarium ita concitarunt, ut impetrata prius, a Stephano principe, sui incolumitate, diutius stipendia sub Despota, facere noluerint; sed cum optionem habere iusserint, an vivus in hostium potestatem deduci, vel frustulatum dissectus, per murum proiici vellet. Despota, cum praesidiarios, nec prece, nec pretio, videt exorari posse, indutus iis vestibus quibus in solemnibus pompis uti consueverat, eques arce egreditur, ab equo descendere iussus, reunit, sed cum inter intentas duorum ordinum cuspides incederet, destitutus omnibus suis satellitibus et auxiliis, tandem obsequitur, et pedes, inter duos nobiles, ad Stephanum Vaivodam deducitur, exploratis diligenter vestium laciniis, ne quid fraudis subesset.

Ubi primum in conspectum venit, clava ferrea percussus a Stephano, ictus est leviter in humero, repetito ictu, quem pectore exceperat, prosternitur, omnibus vestimentis spoliatur, et diu quaesito carnifice, tandem a Tartaro, aliquot ictibus, capite amputato, expirat, quinto die Novembris. Cadaver, manibus et pedibus abscissis, triduo, tristissimum humanae fortunae spectaculum, in publico iacuit. Caput vero excoriatum, missum est ad Imperatorem Solymannum. De morte Despotae, versus, annum et diem exprimens:

Despot sVb nonaş hostILI obIt ense NoVeMbres.

O ÎNVOIALĂ ÎNTRE ARDELENI ŞI MUNTENI

la 28 Maiu 1606.

Între actele dietei ardelenene din 1791 (nr. 35) se păstrează copia autenticată a unei învoieli încheiate la 28 Maiu 1606 între Ardeleni şi Munteni. Cuprinsul acestui act unguresc semnat în numele Ardealului de Gavriil Bethlen şi Pavel Keresztési, iar în numele Munteniei de Logofătul Stoica şi de Armaşul Nicola, este în traducere românească următorul:

„Noi Gavriil Bethlen de Iktar, comitele suprem al comitatului

Hunedoara, și Pavel Keresztesi, Banul Caransebeșului și al Lugojului, trimiși din porunca milostivului nostru Domn, Ștefan, din mila lui Dumnezeu Principe al Ungariei și al Transilvaniei și comite al Secuilor, și de Măria Sa Domnul Guvernator al Ardealului ca persoane cu deplină autoritate pentru administrarea locurilor aparținătoare Ardealului, situate între Muntenia și Ardeal; Logofătul Stoica¹⁾ și Armașul Nicola, ca persoane împuternicite de Măria Sa Radu Voivod al Munteniei, cu deplină autoritate pentru îndreptarea acestor lucruri, prin această scrisoare a noastră facem cunoscut tuturor căroră se cuvine, celor de acum și celor din viitor, că prin învoiala noastră obștească, întrunindu-ne în *acest an una mie șasesute șase în ziua a douăzeci și opta a lunii Mai*, aici în *Jiu*, care Jiu se află în comitatul Hunedoarei, între munți, au venit atât nobilii din țara Hațegului, Caransebeșenii, Sibienii și cei dela Orăștie, precum și boierii din Muntenia, toți cei ce din timpurile trecute, de când adevă Măria Sa Radu Vodă al Munteniei s'a făgăduit cu credință Domnului nostru milostiv, toți cari au pătimit de atunci vre-o pagubă, din amândouă părțile, stând față în față și îndreptând frumos, pe calea legii, toate învrăjbirile, stoarcerile, împotrivirile, furțișagurile și încăierările dintre dâșii, am ajuns la astfel de învoială și am încheiat unii cu alții astfel de pace statornică pentru toate vremile: ca împlinind toate pagubele ieșite din legea de-acum, de aci înainte nime dintre Ardeleni să nu mai facă nici o volnicie, nici un fel de pagubă în hotarele Munteniei, niciodată și pentru nici o pricină și nici să nu fie, înainte de judecată, nici un fel de prinsoare; tot așa nici Muntenii să nu facă Ardelenilor nici un fel de volnicie și nici o pagubă, nici prinsoare înainte de judecată, și chiar pentru lucrurile întâmplate mai înainte, cari s'au întâmplat într'o țară sau în ceealaltă, să se facă judecată împreună, adăugând că de câte ori vor merge oamenii din aceste două țări unii la alții pentru vre-o judecată, diregătorul locului, unde se va găsi făcătorul de rele, fără nici o amânare, îndată și aievea să facă judecată și dreptate. Și care nobil sau boier sau alt om de orice treaptă ar ține vre-un hoț în moșia sa, dacă se adeverește, să-și piardă pentru aceasta viața și averea, iar munții să-i pășuneze cu vitele lor oameni din amândouă țările până la granița de mai înainte, iar dacă trec unii pe hotarul

1). Cf. Actul lui Radu Șerban din 19 Aprilie 1602 privitor la judecata dintre Stoica Logofătul și toți rumânii din satul Loloiești publ. în *Revista Istorică* București 1915 pag. 222—223.

celorlalți, să plătească venitul îndatinat, după obiceiul din vechime. Această învoială a noastră, ca să fie mai statornică și mai vecinică, am hotărât, cu obștească înțelegere, că oricine o ar strica și ar pricinui sdruncinarea păcii dintre aceste două țări, fie om nobil sau nenobil sau om de orice treaptă ar fi, și acela să fie pedepsit cum s'a scris mai sus, cu pierderea vieții și a averii sale. Pentru întărirea și adevărarea acestui lucru am dat scrisoarea aceasta în-tărită cu pecețile și iscăliturile noastre.

Dat în Adunarea Obștească, anul, ziua și locul însemnat mai sus. Gabriel Bethlen m. p., Keresztesi Pál m. p., Stoica Logofăt m. p. Nicola Armaș m. p.“.

J. L.

MARTIN BOLLA (1751—1831) ȘI AȘA NUMITUL SUPPLEX LIBELLUS.

Vijelia elementară pornită din Franța încă din anul 1789 înspăimântase capetele încoronate ale Europei și le apropiase unul de altul într'o apărare unitară. Dar pe lângă grozăviile săvârșite, așa de plastic descrise de pana evocatoare a unui Carlyle (1795-1881), a unui V. Hugo (1802—1885), a unui Dickens (1812-1870), — această năpraznică vijelie a mai isprăvit ceva: a scuturat și a trezit, prin strălucitoarea ei întreită lozincă, masele uriașe ale nedreptățiților lumii feudale din somnul lor amețitor.

Neamul românesc de prin văile bogate și frumoase ale Ardealului și-a precizat cererile sale într'un memoriu scris — potrivit duhului vremurilor de pe atunci — în latinește. Iată titlu-i: «Repraesentatio et humillimae preces Universae in Transylvania Valachicae Nationis se pro regnicolari natione, qualis fuit, autoritate regia declarari seque ad usum omnium iurium civilium, ex quo non lege non iure, sed temporum dumtaxat iniuria cum initio praesertim superioris saeculi exclusa est, reponi de genu supplicantis». Martio 1791. Iassy 1791.

Rugarea aceasta pe scurt și — poate — din batjocură a trecut sub denumirea de „Supplex Libellus Valachorum“, precum și numele de batjocură „gueux“ (calicii) al rugătorilor de libertate din Țările de jos ale îngâmfatului Filip II. înainte cu două sute și mai bine de ani, tot așa și-a tras originea. Învățatul sas din Brașov, I. C. Eder (1760—1811), preot romano-catolic cu apucături destul de pronunțate iosefinistice, *dușman aprig și declarat al Românilor*, a publicat chiar în acelaș an un memoriu în contra cererilor româ-

nești tot în latinește: «*Supplex libellus Valachorum Transylvaniae ltrā tribus receptis nationibus communia postlminis sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis I. C. Eder civis Transylvani. Claudiopoli 1791*». Tot prilejul acesta l-a îndemnat și pe Martin Bolla, învățatul istoric de pe vremea lui și egumen al Piaristilor din Cluj, la compunerea unei lucrări de dispută, firește tot în latinește.

Martin Bolla s'a născut la 1751 în Sümeg (j. Zala). A intrat de tânăr în tagma monahală a Piaristilor. Prin traiul său adevărat călugăresc a devenit fala cinului și ajunsă să fie chiar provincial al lui, adică guvernatorul suprem al tuturor Piaristilor din Ungaria de pe atunci. O parte însemnată a vieții sale rodnice a petrecut-o, aici, în Cluj. Obiectul principal al îndeletnicirilor sale științifice a fost istoria. Dar pe lângă cercetările sale și-a găsit răgaz de a se împrietini adeseori și cu muza blândă a poeziei, scriind versuri elegante, latine și maghiare. S'a îndeletnicit și cu problemele lingvistice, fiind conșcolar și prieten intim cu marele învățat Révai, precursor al lui Bopp (1791—1867). Așadar, mutatis mutandis, viața și activitatea lui Bolla ar fi de comparat cu a harnicului său contemporan din mirenii în Muntenia: Ienăchiță Văcărescu (1740—1798). Ca profesor de istorie a scris un manual de istorie universală (Cluj, 1798. 3 vol.) Bolla aici mărturisește același principiu de căpetenie, pe care l-a mărturisit mai târziu, tocmai în anul morții sale (1831) marele regenerator al școlilor moldovene, Asachi (1787—1869) și anume: «*Procopsirea minții fără cultivarea inimii nu valorează nimic*».

Manualul acesta a devenit, din cauza calităților lui excelente, manual de istorie universală pnetru tot tineretul școlar timp de 60 ani, firește în prelucrări ulterioare. Scoate deslușit în relief și relațiile culturale ale singuraticelor epoci, asupra cărora cu puțin înainte de el a atras atențiunea lumii învățate Voltaire (1694—1778) și asupra căror a stăruit și Miron Costin, pronunțând cu deosebire «*lucruri de casă*». Pentru scrierile sale istorice a fost decorat cu o medalie de aur de către împăratul-rege Francisc I (II), de același împărat spre a cărui laudă chiar și întemeietorul școalei românești, Gheorghe Lazăr, a scris «*versuri de laudă*», la a cărui curte înzadar și-a căutat dreptatea Țichindeal și pe al cărui fiu, Ferdinand V de mai târziu, l-a învățat limba română, Moise Nicoară (1785—1862). Bolla a fost un om bine procopsit după potrivea veacului său.

A vorbit clasic latinește, nemțește și franțuzește. A fost contemporan al mării triade latiniste, supraviețuind cu zece ani celui din urmă membru al ei, lui Petru Maior. A murit la 1831.

Operele cari pot fi consultate privitor la viața și activitatea lui Bolla, sunt :

A. Horányi: *Scriptores Piarum Scholarum. Pars. I* Budae anno 1808. 273—274. — N. Révai: *Planum* 70. — Hadi Történetek: 1791. — *Tudományos gyűjtemény*: 1820. VII. 126; VIII. 124—5. 1822 XI. 127. — *Házai is Külföldi Tudósítasok*: 1831. II. 38. — *Ofner Pester Zeitung*: 1831. 91. — *Hasznos Mulatságok*: 1831. II 39. — *Ferenczi és Danilik: Magyar Írók I.* — *Egyetemes M. Encyclopedia*: VI (Vass József) — *Századok*: 1879 (Hunfalvi Pál) Figyelő: VII., IX., XIII., XIV. — Ballagi Géza: *Politikai Irodalom.* — Petrik Géza: *Bibliografia* 1890. — Szinnyey József: *Magyar Írók Elete és Munkái I*, 1199. — *A Kolozsvári rom. kath. főgimn. értesítője* 1900/1 57—70. — *A Kolozsvári rom. kath. főgimn. értesítője* 1906/7. 8—40. — Vékony István: *Bolla Marton mint történétíró.* — (*Művelődéistörténeti értekezések* 30) Budapest 1908. 4° 118.

Scrierile lui Bolla nici măcar să le înșir nu e treaba mea cu prilejul acesta. Numai pe cea izvodită sub influența așa numitului „Supplex“ Libellus aș dori să o present. Titlul ei întreg: «Martini Bolla E Scholis Piis, in Lyceo Regio Claudiopolitano Historiae Universalis Professoris P. O. *Dissertatio De Valachis*, qui Transilvaniam incolunt. Scripta Instar Responsionis Ad Libellum Supplicem Quem Aug. Imper. Leopoldo II. Anno 1791. Natio Valachica Porrexit».

Lucrarea întreagă constă din o prefață și din 4 părți; este împărțită în toată întinderea ei în 64 de paragrafe succesive.

Sufletul și felul lui de a scrie în astfel de chestie se desprinde foarte frumos din paragraful ultim, din încheiere: «Ista ex amore Patriae, cuius iam notabilis pars est gens Valachica, scripta sunt: cuius ad Remp. adspirantis ardor regendus potius, quam premendus videtur. Non amat Patriam, qui totam non amat». Așa de frumoase cuvinte nu sunt spuse în tot decursul desbaterilor și disputelor în jurul adeseori amintitului Supplex Libellus, nici chiar în aprigile lupte ale veacului următor. Iar mai departe, unde vorbește despre «Multitudo, Cultura crescens» a Românilor dă dovadă despre felul său nobil de a gândi și judeca.

Asta este deosebirea fundamentală între blândul și simpaticul Bolla și plinul de urgie și reavoință Eder. Ideea de căpetenie a lui Bolla e că Românii de origine sunt Bulgari. Disertația lui a rămas timp de zeci de ani necunoscută, netipărită. Numai la 1878 a amintit-o un alt monah, de felul lui Bolla, Benedict Csaplár (1821-1906) Societății istorice maghiare care, la rândul ei, l-a încredințat pe vestitul antagonist al continuității Românilor în Dacia Traiană Hunfalvi cu studierea manuscrisului. Hunfalvi în revista istorică Századok (1879) și-a dat seama de sarcina lui. Lucrarea lui însă dă mai mult, decât sarcina i-ar fi cerut, fiindcă din cauza homogenității de materie, cercetările sale le-a extins și asupra broșurei lui Eder. În întinsele sale reflexiuni: „Bolla Márton és Eder Károly meg az oláh incolatus Erdélyben“ (510—518; 541—563; 668—688; 717—761) urmează pas cu pas propozițiile cuprinse în „Repraesentatio“ și nu-i citează decât în treacăt pe Bolla și Eder. Deosebirea cea mai însemnată între dâșii o găsește în împrejurarea că Eder în arsenalul lui de argumentare e înzestrat și cu materie lingvistică, ceea ce nu o putem spune și privitor la Bolla.

Lucrarea lui Bolla târziu de tot, la 1907 a văzut și lumina tiparului, apărând publicată în Raportul Liceului Romano-Catolic de sub conducerea Piaristilor din Cluj pe 1906/7, pp. 8—40.

Scrierea lui Bolla după potrivă timpului, în care a compus-o, e destul de temeinică. Se folosește conștiincios de izvoarele cunoscute pe vremea lui. Firește nu putea să vadă destul de deslușit în lumina știrilor luate din scrierea lui Chalcocondylas și a altora, necunoscând pe Cedrenos și pe Cinnamos și pe ceilalți cu competență de a decide pe baza mărturisirilor lor. Adevăratul întemeietor științific al bizantinologiei nu s'a născut decât tocmai cu un sfert de veac în urma pristăvirii lui în persoana lui Krummbacher (născ. 1856).

P. S. Bolla într-o notiță la paragraful 10 al lucrării sale citează din scrierea sasului din Sibiiu, Mihail Lebrecht (1757—1807): Siebenbürgens Fürsten, I 225, un pasaj din care se vede că și învățatul Lebrecht a avut de gând să scrie în contra cererilor românești și că materia lui în mare parte a fost gata în 1791. Intru cât știu însă nu s'au cercetat scrierile lui Lebrecht în privința aceasta cu toate că, precum se vede chiar și din titlurile scrierilor

sale (înşirate la Szinnyei: Magyar Irók VII. 938—9), el s'a ocupat şi de ale Românilor. După părerea mea, mai ales în aceste două scrieri ale lui se vor găsi interesante lucruri: «Geschichte der Aboriginen dacischen Völker, Klausenberg, 1791» şi Über den Nationalcharakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen. Wien 1792»

Dr. A. Bittay.

CÂTEVA INFORMAȚIUNI PRIVITOARE LA VASILE MOGA ȘI GHEORGHE LAZĂR CA STUDENȚI ÎN CLUJ.

Nefăcându-se până acum cercetări sistematice în arhivele școalelor din Cluj, în cari au învățat la sfârșitul secolului XVIII și în întâia jumătate a secolului XIX cei mai mulți bărbați cu rol conducător în viața Românilor ardeleni, informațiile pe cari le aveam despre studiile urmate de Vasile Moga și Gheorghe Lazăr în școalele din Cluj, nu erau nici sigure, nici complete. Despre V. Moga se credea că ar fi studiat aci numai timp de un an¹⁾, iar despre Gheorghe Lazăr se știa, că a petrecut la școalele din Cluj 8 ani, fără a se cunoaște însă exact varietatea și sporul constant laudabil al studiilor sale clujene.

În arhiva liceului *regesc* catolic se păstrează o serie respectabilă — deși nu completă — de protocoale și registre privitoare la elevii, cari au studiat aci clasele de liceu, filosofia, dreptul sau medicina între anii 1792—1840. Răsfoind registrele și protocoalele acestea, am putut culege din ele, cu privire la Vasile Moga și la Gheorghe Lazăr, următoarele informațiuni de interes biografic:

I. Numele lui *Vasile Moga* se găsește în aceste registre la anii 1794—1796. El a studiat deci în Cluj nu un an, cum s'a crezut până acum, ci *trei* sau chiar *cinci ani*, întrucât un registru special din 1798 (*Tentamen ex physica generali*) îl amintește și pe el între studenții anului II de filozofie. În anul I a fost clasificat ca *eminent* la toate materiile, în al II-lea și al III-lea cu „*I-ae classis*“.

Aceste date se cuprind în următoarele registre:

¹⁾ Cf. Avram Sădeanu, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad 1914, p. 31 și I. Lupaș, *Episcopul Vasile Moga și profesorul Gheorghe Lazăr în Analele Academiei Române*, 1915, p. 873.

Classificatio juventutis Scholarum Humaniorum in Lyceo Regio Claudiopolitano Anni 1794

Pentru 1794 : Calculus Supremae Grammaticae Classis Studiorum Claudiopol. Anni 1794.

	Aetas	Natio Conditio	Patria Comitatus	Ingenium Applicatio	Mores	Classis progressiones	An fundatione gaudeat ?
Basilius Moga	19	Valachus Ignobilis	Szász-Sebes sedes ejusdem	Bonum Diligens	Boni	In 1-a ex omnibus <i>Eminens</i>	Non habet fundationem
Pentru 1795: Calculus Poetarum							
Basilius Moga	20	Valachus Libertinus	Sebesiensis ejusdem	Mediocre	Boni	Primae classis ex omnibus materiis	Externus
Pentru 1796: Calculus Rhetorum Claudiopolitanorum							
Semestr. I. Basilius Moga	21	Valachus Ignobilis	Sebesio ejusdem	Bonum	Boni	Primae	} Externus
Semestr. II. Basilius Moga	21			Bonum	Boni	1-ae	

II. Numele lui *Gheorghe Lazăr* îl aflăm mai întâi în registrul din semestrul I al anului 1799, unde este indus ca având vârsta de 18 ani. Conform acestei indicații ar fi fost deci născut la 1781, iar nu la 1779. Atât în clasele de liceu, cât și în cursurile de filosofie și drept este clasificat în toți anii cu note mai bune. Excepție formează numai semestrul I din 1799. În ce privește confesiunea, este înregistrat ca „unit” sau „greco-catolic”, iar de două ori ca „romano-catolic”, și odată simplu „*catholicus*”, ceea ce se explică prin tendințele de proselitism religios, cultivate stăruitor în acest liceu regesc-catolic. Se găsesc și alți studenți ortodoxi înregistrați ca *greco-catolici*, precum și Români greco-catolici înregistrați ca *romano-catolici*.

Dela 1799 până la sfârșitul anului 1805 se pot urmări an de an, și chiar semestru de semestru clasificările lui *Gheorghe Lazăr*, dela întâia clasă de gramatică și până la terminarea anului I de drept. Din anii 1806/7 și 1807/8 lipsesc însă registrele privitoare la studenții, cari au urmat cursurile de drept la această școală clujană.

Iată, în ordine cronologică, datele privitoare la progresul pe care-l făcea an de an „*plebeul*” *Gheorghe Lazăr* la școala privilegiatilor ardeleni.

Informatio de prima classe gram. pro semestri (primo +) secundo Anni 1799

	Nomen, Conditio, Praedictum vel locus originis	Aetas Religio	Mores	Classis progressus in Studiis
1799 I cl. gram. semestr. I	<i>Georgius Lazăr civis Freck</i>	18 <i>Catholicus</i>	Boni	II
1799 I cl. gram. semestr. II	<i>Georgius Lazăr plebejus. Frek.</i>	18 G. Cath.	Boni	I
1800 II cl. gram. sem. I „ „ „ „ II	<i>G. Lazăr Valachus plebejus Freck. Sedes Cibiniensis</i> „ „	18 Unitus 18 G. Cath.	1-ae classis Classis 1-ae	I
1801 III cl. gram. sem. I+II	<i>Lazăr Georgius Valachus pleb. Freckiensis Sedes Cibiniensis</i>	19 G. Cath.	1-ae	I

	Aetaa, Religio	Mores	Classis progressus in Studiis				
1802—1803 I classe philosophiae	Lázár Georgius Valachus civis ex sede Cibiniensi. Freck.	20 G. Cathol.	Morum Classis 1	Logica 1	Algebra 1	Auxiliis Historicis 1	
1804, sem. I classe II anni philos.	Lázár Georgius e sede Cibiniensi, pago Freck. Libertinus	21 R. Cathol.	1	Ex Physica 1-a em.	Architectura 1-a em.	Historia 1-a em.	Chemia e.
1804, sem. II II classe philos.	»	21 G. Cath.	1	1. e.	Ex Geodesia 1. e.	Ex. Historia 1. e.	Ex. Minera- logia e.
Informatio de Prima Classe Juris Audit. um Pro Semestri Primo, Anni 1805							
Nomen, Conditio Praedicatum v. locus originis	Aetas, Religio	Morum Classis	Classis progressus in Studiis			Qua fundat. publica fructatur?	Reflexiones
Lázár Georgius Libertinus Freckiensis e. Sede Cibiniensi	21 R. Catho- licus	1	In Jure Natur. 1 Publico 1 Patrio 1			—	—
Pro Semestri Secundo, Anni 1805							
Lázár Georgius Libertinus ex Fraeck. ede Cibiniensi	21 Gr. Catho- licus	1-a	In Theoria Juris Patrii Prima Eminens		In Jure Civili Prima eminenter	—	—

Din aceste informații rezultă că nu numai Gheorghe Lazăr, dar și contemporanul său Vasile Moga a cercetat cu destulă sârguință și cu bune rezultate școala din Cluj. Anii petrecuți de dânsii la această școală le-au fost, fără îndoială, de folos în viață.

I. LUPAȘ

DIN TINEREȚELE LUI AVRAM IANCU

— Versuri atribuite Eroului —

Despre viața sufletească intimă a lui Avram Iancu ni s'au păstrat puține știri. În anul acesta, 1923, profesorul universitar, Ion Lupaș, a publicat în nr. 123 al revistei „Adevărul Literar și Artistic” din București, câteva informațiuni de interes, primite dela octogenarul secretar comunal în retragere — dispărut acum și el — Nicolae Hențiu, care, originar din părțile fostului comitat Zarand, cunoscuse și adeseori adăpostise în locuința tatălui său, preot în Râșca, lângă Baia-de-Criș, pe „Regele Munților Apuseni” în epoca urmată după revoluția din 1848—49.

Lui Nicolae Hențiu, scrie prof. I. Lupaș, „i-a destăinuit Avram Iancu câteva cuvinte fugitive despre o prietenă a sa din Abrud, despre *Iohana Farkas*, care i-a fost ca un înger păzitor în cea mai periculoasă clipă a luptelor sale din munți. Anume, la 6 Maiu 1849, când comandantul trupelor ungurești, Emeric Hatvani, avea să intre pe neașteptate în Abrud cu 1400 soldați și 3 tunuri, această prietenă a sa a adus lui Iancu știrea despre pericolul iminent și l-a înduplecat să pornească numai decât spre tabăra sa din Câmpeni”. Colegii săi, prefectii Petru Dobra și Ion Buteanu, încrezuți în vorbele deputatului kossuthist Ioan Dragoș, au rămas în Abrud, dar au plătit cu viața această încredere. „Când a intrat Hatvani în Abrud, Iancu se afla în casa avocatului Toma Farkas, tatăl Iohanei. Aceasta, îndată ce a prins de veste, a rugat pe Iancu să plece numai decât, să-și salveze viața. Iancu a eșit prin grădină, a încălecat pe calul său de culoarea porumbului și a plecat la Câmpeni...”

„Tatăl ei — al Iohanei, urmează articolul d-lui prof. I. Lupaș — era avocatul ungur din Abrud, Toma Farkas de Alkosály, credincios al bisericii unitare, iar mamă-sa Ioana Boer, romano-cato-jică, era *româncă de origine*, nepoata lui Ciura (Țura) din Abrud... Iohana — născută în 1834 și botezată în religia mamei sale — era

frumuseță vestită în întreg ținutul Munților Apuseni, astfel încât numele ei de *Farkas Háni* era pe buzele tuturor candidaților de însurătoare. În 1852 s'a măritat după ortodoxul Dimitrie Moldovan din Deva, om cu înaltă situație și unul dintre „colaboratorii în chestiuni politice și administrative” ai lui Șaguna. S'a stins ca văduvă, în vârstă de 88 de ani, la 22 Martie 1922, în Sibiiu. Avere sa, moștenită dela Dimitrie Moldovan, a lăsat-o ca fundațiune în scop cultural românesc (înființarea unui internat în Cluj, pe seama studenților români). O fiică a ei *Ioana Moldovan*, născută în 1853, măritată după judecătorul din Sibiiu, Ion Bădilă, răposată în 1900, făcuse o fundațiune în acelaș scop.

*

Informațiile, date la iveală de prof. I. Lupaș, despre Farkas Hani și Avram Iancu, le întregim cu știrile ce urmează mai jos, aflate dela venerabila matroană, d-na văduvă *Iudita Secula*, născută Truța, soția fostului avocat din Baia-de-Criș, George Secula, care asemenea adăpostise în casele lor, ca și celelalte familii zărândene, pe mahnitul erou rătăcitor pe drumurile, văile și dealurile din partea locului.

Farkas Háni era — cum s'a spus — străină de neamul românesc: tatăl ei a fost ungur unitar, mamă-sa româno-catolică maghiarizată. Raporturile sociale între intelectualii români — puțini câți erau — și între Unguri, deveniră, înainte de revoluție, destul de prietenoase în orașele Munților Apuseni. Viața din micile centre îndemna pe oameni să se apropie unii de alții. Ungurii în atingerile lor cu masa de Români, vorbeau cu toții *limba celor mulți*, — iar pentru aceștia nu era de nici un folos să învețe limba ungurească, cât timp ca iobagi nu puteau aspira să ocupe funcțiuni în dregătoriile țării de sub regimul politic de atunci. În acel mediu de mici orașe trăia și Iancu, împreună cu alți tineri, în familiile intelectuale din Abrud, fără deosebire de naționalitate.

Intre frumoasele Munților Apuseni, — ne povestește numita văduvă — se afla și *Tilda Oblateck*, despre care Iancu obișnuia să vorbească adeseori. Nici aceasta nu era română. Tatăl ei a fost director la minele de acolo; un frate al ei era coleg cu Iancu la Academia de drepturi din Cluj.

Se mai pomeneste, în legătură cu numele lui Iancu, a treia frumuseță abrudeană, iarăș neromână, *Vida Fáni*, fiica unui căpi-

tan al minelor. La casa părinților ei fusese găzduit Șaguna în iarna anului 1847, când venise în munți pentru a deținea pe vestita Varga Catarina: „Aceasta mi-a spus-o însăși Vida Fáni“.

Cea mai frumoasă între frumoasele Abrudului se dovedea, cu toate acestea, Farkas Háni. Și astfel este cu totul probabil că versurile ce urmează, — care circulau ca *versuri alcătuite de lancu însuși* și se cântau pe o melodie studentească în multe case intelectuale din munți pe la mijlocul veacului trecut, — să fie o aluziune la Farkas Háni. Iată versurile pomenite, care circulau ca făcute de Avram Iancu:

Naltă-i floarea și frumoasă
Și din trup e sănătoasă, —
Dar, nu-mi place,
Știu de ce!

Albă-i fața, rumenită,
Și ochirea-i e vrăjită, —
Și nu-mi place,
Știu de ce!

Ochii negrii, decât care
Nu sunt mai cu foc sub soare,
Dar, nu-mi place,
Știu de ce!

Grumazii albi și cu mărgele,
Tragu-ți firea după ele, —
Dar (*refrenul*).

Lungu-i părul, negru-i tare,
Și-i atârnă pe spinare, —
Dar (*refrenul*).

Peste mijloc subțiată,
Și cu brâu d'argint legată, —
Dar (*refrenul*).

E frumoasă, ca o zână,
Dar, *durere, nu-i română*,
De nu-mi place,
Știu de ce!

Așa s'a cântat înainte de revoluție și mulți ani după aceea în Abrud, Roșia, Baia-de-Criș și alte locuri.

D-na Secula își mai aduce aminte de următoarele amănunte:

Un chip încântător de copilă română, la vârstă de 15 ani, a fost *Epifania Șuluț* în Abrud, — măritată mai târziu după marele comerciant brașovean Beldiceanu. Pe cât știu, ea a murit nu de mult. Din graiul ei am aflat despre Iancu următoarele: Când sosisse vestea că se apropie Hatvani de Abrud, Iancu, în trecerea sa spre lagărul dela Câmpeni, s'a abătut la casa familiei Epifaniei Șuluț, a pus în degetul copilei un inel de aur și i-a zis:

— Dacă voi scăpa *cu bine*, tu sau nimeni alta, vei fi mi-reasa mea!

Revoluția s'a sfârșit, dar *'nu cu bine*, mai ales pentru Iancu. O spunea însuși, când zicea dus pe gânduri:

«Iancu a murit; eu sânt numai umbra lancelui...»

E. HODOȘ

Szabo Iossef:

NOTE DE DRUM DIN SERBIA DIN PUNCT DE VEDERE ETNOGRAFIC ȘI GEOGRAFIC

— DESPRE ROMÂNII DIN TIMOC —

Savantul geolog maghiar Szabó Iossef întreprinde prin anii 1872 și 1873 două călătorii de studii în Serbia. Reproducem din Buletinul Societății geografice maghiare (Földrajzi Közlemények), 26 Martie 1875, unde și-a publicat rezultatul investigațiilor sale științifice, un scurt extras, privitor la Românii din Timoc, la numărul și viața lor.

Numărătoarea dela 1840 făcută în Serbia, — spune Szabó —, fixează numărul total al populației Serbiei la cifra de 830, 182. Dela această dată s'au mai făcut 6 recensăminte. Resultatul celui din urmă (1866) a fost, — arată Szabó — de 1,216,125. In curs de 26 ani deci populația Serbiei a sporit cu 385,943 sau cu $46\frac{1}{2}\%$. Cifra medie a sporului e deci de $1\frac{8}{10}\%$ pe an. In baza acestui calcul Szabó evaluează populația Serbiei la 1874 de 1,393,233. suflete.

Care trebuie să fie numărul populației românești din Timoc, în baza constatărilor lui Szabó? — El fixează numărul Românilor din Timoc la 1872 la 175,000 suflete. Iată cum se exprimă el:

...,Valahii locuiesc părțile orientale ale Serbiei în masse mult mai compacte ca Bulgarii. Pojarevaț, Negotin, Zaiclar, Cladova, sunt orașele principale locuite în mare majoritate de Valahi. In deosebi în trei distincte *Sârbii se află în număr disparent*, Pojarevaț, Craina, Tiupria. In trecerea mea pe aici am întâlnit numai valahime, sate întregi în cari numai preotul și cârciumarul erau Sârbi. Acestea sunt județele cari se învecinează cu Țara-Românească. Kanitz fixează aceste localități pe hartă, dar numai incomplect. *Valahii au locuit aceste ținuturi încă înainte de așezarea Sârbilor ; în parte însă ei au imigrat acolo mai târziu.* Numărul lor actualmente este de vre-o 175.000. Rasa aceasta se distinge printre vecinii ei prin trăsături hotărât mai frumoase și mai nobile. Valahii din Serbia sunt muncitori, cruțători și țin cu îndărătnicie la portul și limba lor. In vreme ce Bulgarii s'au sârbizat în număr mare, ceea ce nici nu e prea de mirat, dată fiind înrudirea lor de limbă ca Sârbii, Valahii țin cu îndărătnicie la limba lor, pe care nu se mulțumesc a nu o schimba numai cu cea sârbească, ci a întreține mereu gelozia Sârbilor : o femce valahă, intrată prin mă-

ritiş într'o casă sârbească, sfârşeşte prin a valahiza în scurt timp familia sa“.

In baza cifrei-medii a sporului populației din Serbia, arătată de Szabó, numărul Românilor din Timoc, azi, după un jumătate de secol, trebuie să fie aproximativ de 350,000!

„Am ajuns în posesiunea unor informații interesante — continuă Szabó — cu privire la condițiunile politice în cari trăiesc Valahii din Valea Timocului, din o serie de articole publicate de revista „Budutnyost“ (Viitorul) din Belgrad, informații vrednice cu-atât mai mult de crezământ cu cât sunt publicate de Sârbi înșiși. Să-mi fie permis a aminti câteva. Valahii au relativ de două ori atâtea școli și biserici ca Sârbii, ridicate de satele românești pe cheltuiala lor proprie, după anumite impuneri ale guvernelor. Instrucția în aceste școli se face însă exclusiv în limba sârbească, fiindu-le interzis copiilor chiar conversația în limba valahă. În școlile acestea primare învățătorii sunt toți Sârbi, cari nu cunosc de loc limba valahă și astfel ei nu pot explica elevilor studiile, cari nu înțeleg o boabă sârbește. Aceasta este cauza că copiii valahi, după 3—4 ani de școală, nu știu nici să scrie, nici să citească, încât părinții, descurajați de acest rezultat al școlii, își retrag copiii și-i întrebuințează în gospodăriile lor. Aceasta explică faptul că în Serbia nu vei întâlni nici un Valah în carierele publice, cu toate că în ce privește darurile personale, ei nu numai că nu sunt inferiori Sârbilor, ci direct mai bine dotați, iar în ce privește numărul lor ei constituiesc aproximativ a șaptea parte a populațiunii totale a Serbiei. Preoții sunt toți Sârbi, rar vre-unul care să cunoască limba valahă. Liturgia se face în vechea-slavonă, predica sârbește, ceea ce populația nepricepând, nu se mai țin predici de loc. Funcționarii sunt toți Sârbi și se recrutează de prin județele de Nord ale Serbiei, de regulă dintre oameni cari nici nu știau de existența unei națiuni valahe. Intre asemenea împrejurări între popor și funcționari se deschide o prăpastie, aceștia din urmă neînvățând limba poporului, cel dintâiu neînvățând limba Statului. În felul acesta Valahul este respins de funcționari, pentru că aceștia nu-i pricep limba, iar uneori trebuie să sufere și insultele lor. Înainte cu câțiva ani s'a introdus instituția Curții cu jurați în Serbia. Crimele săvârșite în districtele valahe n'au putut fi judecate decât în districtele vecine (uneori foarte îndepărtate), fiindcă legea nu admitea întrebuințarea altei limbi la aceste curți, decât a celei sârbești. Acestei împrejurări i se datorează că Valahii din

Serbia se simțesc străini în țara lor și că nu iubesc de loc instituțiile patriei lor, cum aceasta s'ar cere. *Și cu toate aceste măsuri, se dă de un fapt cert valahizarea pe o linie tot mai întinsă în Serbia, în vreme ce nu vei găsi, nici măcar ca un fenomen, un Valah sârbizat».*

Szabó trece apoi la Macedo-românii din Serbia. „Vom socoti tot la Valahi pe așa numiții „Țintarii“ sau Cuțo-Valahi — spune Szabó — pe această rasă atât de valoroasă, răspândită aproape pe întreaga suprafață a Peninsulei. Țintarii se trag din Valahii din Macedonia și se mândresc cu origina lor latină. Oricum, Țintarii aceștia vorbesc actualmente limba valahă coruptă cu bulgarisme și grecisme, de aci am auzit numindu-i și jumătate — Greci. Numărul lor în Serbia este de 20—25000. Din rândurile lor se recrutează: zidari, negustari, cârciumari, caravanari, uzurari. În genere ei îndeplinesc în Serbia rolul Ovreilor la noi“.

Szabó ne arată apoi cu un lux de amănunte viața unui sat cu populație mixtă românească-sârbească, în care locuitorii, deși izolați, trăiesc în armonie, fiecare cu obiceiurile, dansurile, costurile lor, Românii dezvoltând totuși mai mult fast prin superioritatea estetică a femeii și a gustului lor artistic. Arată drumul urmat de el cu trăsura. Din Belgrad, spune, a apucat spre SE către Zaiclar, capitala vistrictului Cerna Reka. De aci a ajuns la Pojarevaț, capitala districtului cu acelaș nume, important și din punct de vedere politico-istoric prin pacea care s'a încheiat aci în 18 Iulie 1718, ce printr'o ciudată corupție lingvistică a luat numirea de „pacea dela Passarovetz“. Drumul pân'aci, spune, ni-a condus exclusiv prin sate valahe și Pojarevaț însuși e locuit în majoritate de Valahi. Despre Zaiclar spune că e oraș nou, locuit de Valahi, Bulgari și Sârbi.

* * *

Incheiu aci cititele din Szabó, care ne dă despre starea din anii 70 a Românilor din Timoc date mult mai complete decât putem avea azi, când Sârbii au reușit, cu o deosebită abilitate, a sustrage, sub ochii noștri, controlului Europei o naționalitate de sute de mii de suflete, a cărei existența era simplamente ignorată de atâția geografi și specialiști tehnici la Conferința Păcii din Paris.

SEVER BOCU.

Dări de Seamă

N. Iorga, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, 2-e éd., Bucarest 1922, pp. 265+XIV, 7 fr.=60 L.

Scrisă la Iași, în timpul războiului, pentru editura Hachette din Paris care o ceruse, această operă, menită să aducă cele mai eminente servicii cauzei românești în cercurile ce decideau de soarta ei, înfățișează, pentru întâiași dată în limba franceză, un tablou complet al condițiilor de dezvoltare a civilizației noastre, ca produs istoric al altorii diferitelor influențe pe fondul primordial autohton.

Cu desăvîrșire nou, — căci de simple repetiții nu poate fi nicăiri vorba, în opera de o prodigioasă fecunditate a genialului istoric, — e capitolul de «geografie umană», despre «baza teritorială a națiunii romîne», care se mintuie cu această lapidară caracterizare a rolului Dunării și Carpaților noștri: «Fără ce a adus fluviul, Carpații ar fi oferit, ca și Alpii Svițerei, numai adăpostul sigur al văilor lor pentru grupele de rase diferite, care ar fi conlocuit fără a se confunda, în timp ce, fără Carpați, ar fi fost, desigur, un amestec, ca în Țările-de-Jos la gurile Rinului, dar fără ca noua formațiune națională să poată găsi dela început conturile ferme și permanente ale unei fundațiuni politice» (p. 11).

Tot atît de nouă și caracteristică e, în capitolele relative la influențele exercitate asupra poporului român în formațiune, partea privitoare la înriuirea celtă (p. 16).

Capitolul referitor la elementele populare ale civilizației romînești (p. 106 și urm.) se întemeiază pe o largă utilizare a lexicului latin al limbii noastre (*păhar* trebuie însă lăsat afară, ca și *dobîndă* și *falce*, în sens de «coasă»; *albind* e lat. *alvina*, sc. *apis*, dela *alveus*, «albie, stup»).

Un tablou cronologic al Domnilor și o substanțială notiță bibliografică încheie acest volum, pe care-l împodobesc numeroase ilustrații și căruia arta cu care se îmbină în el omul și țara, laturea politică și laturea culturală a vieții romînești, îi asigură un loc aparte în istoriografia noastră.

V. BOGREA.

Nicolas Iorga, Georges Bals. *L'Art Roumain*, 412 pp. Paris, de Boccard. 1922.

D-l Iorga ne-a dat în *L'Art Roumain* opera pe care toată lumea o așteptă dela competența și autoritatea sa științifică. E o carte demnă și del subiectul tratat și de ilustrul ei autor. Ea se va așeza alături de acele lucrări monumentale: *Chilia și Cetatea Albă, Istoria literaturii românești în veacul 18, Istoria literaturii românești în veacul 19, Geschichte des rumänischen Volkes*

Geschichte des osmanischen Reiches, care asigură profesorului dela Universitatea din București un loc unic în istoriografia română și dreptul la recunoștința acelor cari, venind după dânsul, în marea majoritate a cazurilor, spre a trată un subiect, nu și-au dat decât osteneala de a adânci ceva mai mult, de a lărgi cadrul unor cercetări, pentru care jaloanele conducătoare fuseseră puse de deschizătorul de drumuri noi, care este d-l Nicolae Iorga.

Cum era natural, partea cea mai mare a operei este consacrată arhitecturii religioase, bisericilor și mănăstirilor, la umbra și în serviciul cărora s'au dezvoltat aproape toate celelalte manifestațiuni artistice: broderiile, lucrarea metalelor, sculptura în lemn a mobilelor și catapitesmelor, tipărirea cărților și pictura religioasă.

Este deci, în linii generale, planul pe care îl cunoaștem din lungul și luminosul capitol asupra «Vechiului meșteșug de clădire al Românilor», publicat în *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, volumul II, în 1905.

Dar, deși concluziile și diviziunile generale sânt aceleași la 1922 ca la 1905, ultimul studiu ține seamă de toate descoperirile pe terenul arheologic și se îmbogățește cu toate constatările făcute la fața locului, în anii din urmă, de autor, unul din cei mai buni cunoscători ai pământului și comorilor artistice românești.

Biserica Domnească dela Argeș, considerată atunci «ca o zidire destul de încurcată și care apasă»¹⁾ având «însușirile greoaie ale arhitecturii bizantine»²⁾, este apreciată în 1922, după cuviință, căci au dispărut cele două turnuri hidoase, clădite deasupra pronaosului, și indoitul strat al picturilor ulterioare, care ascundeau și deformau frescurile primitive.

Armonia desăvârșită a proporțiilor, liberată acum de adaosurile meschine și turburătoare; pictura magistrală, care acopere toți pereții interiori cu opere întru nimic inferioare frescurilor celor mai cunoscute din Orient și chiar din Italia, din acea vreme; acel amestec simpatic, ne mai întâlnit în așa măsură în pictura bizantină, de severitate, de tradiționalism, de gravitate și de dragoste pentru forma omenească, pentru mișcarea unui trup bine prins în proporțiile lui — sentiment premergător curentului inspirat de antichitate al Renașterii — toate însușirile Bisericii Domnești sânt de data aceasta cu măiestrie puse în evidență. Capodopera neintrecută cu care debutează arta pe pământul țării noastre, așa cum epopeea franceză debutase cu la «Chanson de Roland» și cea greacă cu Iliada și Odissea, este cu deamănuntul studiată.

De altminteri, ceea ce impresionează în chip cu totul extraordinar, nu numai în acest capitol, dar și în cele următoare, este o fantastică bogăție de detalii. Fie că se compară sau analizează o clădire, fie că se vorbește de un ctitor sau donator, de un eveniment istoric explicativ sau de altceva, toată istoria țării ne trece pe dinaintea ochilor. Rămânem parcă înmărmuriți în fața acestei memorii unice, căreia nu-i scapă nimic din imensul material documentar consultat.

Capitolele cele mai cu dragoste tratate, alături de cele privitoare la Mănăstirea Dealul și Catedrala de la Argeș, mi se par cele consacrate arte moldovenești pe vremea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi.

1) N. Iorga. *Istoria Românilor în Chipuri și Icoane*, Buc. Sococ, 1905, vol. II p. 9.

2) *Ibidem*, p. 8.

Spre deosebire de arta Munteniei, în dezvoltarea căreia nu este nici o logică alta de cât capriciul sau preferințele artistice ale cititorului, în Moldova întâlnim o ordine, o dezvoltare organică, care se pot urmări timp de aproape două secole, de la primele biserici ale lui Ștefan, până la Trei Erarchii lui Vasile Lupu. Ou fiecare clădire nouă simțim cum se adaogă un element după altul, până la mănăstirile lui Rareș, până la Sucevița lui Eremia Movilă, «forme definitive ale artei moldovenești», realizarea cea mai unitară și cea mai originală a lăcașului lui Dumnezeu la Români.

Prestigiul imens al arhitecturii moldovenești are ca efect imediat o influență din ce în ce mai mare asupra bisericilor muntene, accentuată încă prin faptul că Domnițe din neamul lui Rareș se căsătoresc și stabilesc în Valachia.

Este epoca pe care d-l Iorga o numește a artei unitare, cea de a treia.

Cu toată splendoarea Dragomirnei și mai ales a Trei Erarhilor această epocă ne încântă, în ce privește Moldova, mai puțin de cât cea care a precedat-o. «Il y a une fatigue dans ce luxe qui éclipse, il y a une monotonie dans la répétition des mêmes motifs, laborieusement reproduits d'une pierre à l'autre»¹⁾.

Cetățuia lui George Duca (1670) este ultima floare a acestei splendide arhitecturi moldovenești. După ea vor urma edificii religioase, impozante ca proporții, dar cu totul influențate de arta Apusului sau a Rusiei învecinate.

În Muntenia însă sfârșitul acestei ere este însemnat prin construcțiile Cantacuzinilor.

A patra perioadă este pusă de d-l Iorga sub numele lui Constantin Brâncoveanu, marele constructor muntean, cititorul Hurezului. Se insistă pe larg și asupra palatului de la Mogoșoaia, cel mai însemnat și mai bine conservat exemplu de arhitectură civilă în Muntenia, și asupra Văcăreștilor, această frumoasă prelungire a artei Brâncovenesti sub domnia lui Nicolae Mavrocordat.

Opera d-lui Iorga se termină cu un epilog, în care se tratează arta religioasă în secolul 19-a și influențele occidentale ce ea a suferit în această epocă, și se face o scurtă privire asupra picturii române profane. Grigorescu este tratat după importanța lui enormă, de cel care l-a înțeles așa de bine și a scris despre el cele mai frumoase și mai simțite articole.

Ne pare însă rău că între numele de pictori contemporani nu se găsește și cel al delicatului peizagist I. Steriadi, cum și al artiștilor grupați în jurul «Artei Române». A fi citați de d-l Iorga în cartea sa este a obține o consacrare, pe care acești artiști o merită, poate mai mult decât d-nii Stoica și Costin Petrescu.

Ultima sută de pagini conține o admirabilă monografie a d-lui G. Balș asupra arhitecturii religioase moldovenești. Acest studiu nu face de loc «double emploi» cu paginile d-lui Iorga.

D-l Balș este azi unul din oamenii cei mai competenți la noi în materie de arheologie bizantină, și studiile sale de până acum asupra bisericilor din Serbia și de la S-tul Munte l-au pregătit să lămurească o mulțime de chestiuni, care nu se puteau lămuri de cât de un om cu adânci cunoștințe speciale.

Apoi d-sa este un spirit prudent, ponderat și dotat cu o metodă de o rigurozitate și o precizie care amintesc pe cea a regretatului Onciul. Din

¹⁾ Pg. 161 — 162.

aceste motive, studiul d-sale se citește cu mulțumire și lasă impresia unui lucru perfect clar.

Concluzia la care ajunge, în ultima analiză, și pe care o bănuiam încă de la primele rânduri ale introducerii, este că cele două stiluri, muntean și moldovean, s'au dezvoltat cu totul deosebit, sau numai cu slabe influențe reciproce.

Această concluzie, după cum am văzut, este diferită de cea a d-lui Iorga. În realitate însă totul se reduce la o deosebire de temperament. D-l Balș, de educație științifică, își interzice cu desăvârșire ipotezele. Pentru d-sa caracterul arhitecturii moldovenești consistă într-o serie de însușiri aproape indivizibile, care, toate împreună, creau fizionomia bisericei din Moldova. D-l Iorga separă câteva din aceste caractere — poziția turnului mic, firizile ornamentale în jurul clădirii, etc., — pe care le crede esențiale, și pentru că le întâlnește uneori și la arhitectura munteană, vorbește de o artă unitară.

Cartea s'a bucurat de o execuție cât se poate de îngrijită pe timpurile acestea în care toți lucrătorii, până și cei francezi, au pierdut din acea onestitate profesională, care formă gloria lor. Neglijența pe care o întâlnim în cel mai mare număr de publicații, chiar și la cele de lux, aici nu apare de cât în vre-o două locuri, și în așa fel în cât îndreptarea vine de la sine. Așa s'a putut strecura, de exemplu, greșeala că sfșnicul de la p. 224, care este în realitate un model în bronz, din Ravena, ¹⁾ ar fi un „chandelier de bois (travail populaire“).

Săntem foarte recunoscători d-lor Iorga și Balș de a fi publicat această operă, care va face cunoscut streinilor geniul artistic al poporului nostru.

Regretul nostru este numai că, alături de ediția scumpă, inaccesibilă pungilor noastre, nu s'a putut publica textul, și o parte din ilustrațiuni, dacă nu toate, într-o ediție pe care s'o putem avea în bibliotecile noastre și cetii cu altă dragoste de cât exemplarele împrumutate.

G. OPRESCU

Dr. Constantin C. Diclescu, Die Gepiden — Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes, vol. 1-ii, Leipzig 1922, pp. XIV + 262 (editura «Casei Școalelor»).

Gepizii sânt o ramură a Goșilor (p. 1 sqq.): alături de sued. *gosse*, «Junge», din *got-se* (p. 6), se putea menționă și fr. *gosse*, idem, precum pentru grafia gr. Γήραις, Γήραιδες a numelui Gepizilor, se putea presupune o etimologie populară (cu γή și ραῖς, -δός). — Răspândirea treptată a Gepizilor în Dacia între anii 249 și 418 d. Hr., preocupă, apoi (p. 17 sqq.), pe d. D., care omite doar faimoasa «tablă dela Ampoița», cu «bar(bar)i Gep(idi)», războindu-se cu «Rem[e]nenii!», din Frâncu-Candrea, *Moșii*, p. 20: o semnalăm atenției d-sale, ca să vadă că nu era chiar fără precursori prin părțile noastre. Nu e vorba, însă, de Dacia Aureliană, cum se credea până la d. D., adică de provincia dintre Tisa și Munții Apuseni, ci de însăși Dacia Traiană: „*Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur*“ (Iordanes, *Get.*, XII, 74), «Haec Gotia, quam *Daciam* appellavere majores, quae nunc, ut diximus, *Gepidia* dicitur» (ibid.), sânt, pentru compatriotul nostru, care le relevă

Cf. Al. Zagoritz: Sfeșnice românești și candelabre italiene (origini și caractere) Buletinul comisiei Monumentelor Istorice. Anul VII (1914) p. 21.

triumfător (pp. 72, n. 7 și 71, n. 3), texte ce nu permit nici umbră de îndoială asupra dominației gepide în Dacia lui Traian (Ar fi bănuț cineva, că, într-o epocă atât de obscură a «preistoriei» românești, se poate atinge un așa grad de certitudine? Și, cu toate acestea: vedeți!). — Mai departe: d. D. e sigur că riul de graniță *Flutausis* nu e = *Fluvius* *Aluta*, ci *Fl. Tausis* (p. 73), deși el nu corespunde Timișului, cum socotia Hasdeu, ci totuși *Oltului* (p. 80), al cărui nume nu vine prin slavă din *Aluta*, fiindcă reflexul ar fi fost în cazul acesta *Lat* sau *Lot*, ca *Lab* = *Albis*, *Lom* = *Almus*, sîrb *Raša* = *Arsa* (și, adăugim, ca sl. *lebeda-olboda*, bulg. *latinka* = turc. *altynka* și *Labin* = *Albanus*, rom. *altifă* = sîrb. *latice*), deși, iarăși, din acest *Lot* primitiv s'a putut desvolta, prin metatesă: *Olt* (cf. «*Oltus*, vernacule *Lot*, *fluvius Aquitaniae*», p. 80). Obiecția fonetică e dreaptă (ea a mai fost formulată cândva, prin „Archiv f. sl. Philologie“ cred) și explicația plausibilă. — Ce spișerie etimologică, însă, e derivarea *Gilortului* din *gil-* (*Gilbach*) + *lort*, «*dreckig*» (p. 79), a *Lotrului* din *Lauter* (p. 80), a *Crișului* («zu lit. *kerzsaz*», schwarz und weiss gefleckt» p. 92), a *Murășului* (din *mora*, «măstînă», p. 93), a *Amaradiiei* (din vgerm. *hamar*, «*Hammer*», p. 97)! — *Doftana*, pentru care un *doh(o)tan*, din *dohot* (cf. *Dohotariu*, *Păcureji*), oferă o basă etimologică atât de acceptabilă, e chemată tocmai din sued. *doft*, v.-danes *doft*, «*prat*» (p. 94), — de ce nu din vg. *dofta*, «*Ruderbank*»?, — ca și *Cernădia*, care trebuie să răspundă la *quern*, *quirn*, «jornă, rișniță», apoi «moară-de-apă» (p. 98), — în ce privește *Dunărea*, originea celtă a suf. *-aris* (Pascu) nefiind admisibilă, el trebuie să fie străvechiu în Dacia: poporul, care a numit lalomița *Naparis* [vpers. *vānos* = «*ρῆνῃ* «izvor», tipărit greșit: «*ρῆνῃ*», trebuie să fi numit și *Dunărea*: «*Danaris* (din vpers. *danu*, «*fluviu*»), acest *Danaris*, genuin-dac, a devenit apoi *Donaris*, *Dunaris* (Pârvan, în «*Rev. Ist.*», din 1921, p. 248 și, apoi, în *Nume de riuri dacoscitice*, p. 22, pleacă direct dela această formă), supt influența geto-gepidului *Donavis*, *Dunavis*, din care s'a împrumutat sl. *Dunavŭ* (așa, deja Miklosich), pe când ung. *Duna* e împrumutat din slavă (p. 90 și urm.), ca și, putem adăoga, mai târziu, rom. *Dunavul* (*Măgura Dunafului*, în Teleorman), *Dunavățul* (și un pârțu, în jud. Bacău, ca «*Dunărea*» din jud. Neamț).

„Politica externă a Gepizilor“ (nici mai mult, nici mai puțin) odată tranșată (p. 101 sqq.), autorul atacă problema raporturilor dintre Germani și Romani (p. 168), cu care ocazie ne asigură că numele de munte și pârțu românesc *Gotul* e, fără îndoială, numele *Goților* (p. 169¹). Vorbe românești mai mult sau mai puțin obscure, ca: *butură* (cf. și ngr. *μυρόπουρα*) = germanic *but*, «ciob, butuc»; *butuc* = anglo-sax. *butt-uc*, «*Endstück*» (v. mai jos!); *stărnut*, «(Pferd) mit weissem Maul, bzw. mit einem weissen Fleck daran» = germanic **stern*, germ. *Stern*, ca rom. *steiū*, idem, din **stelleus* (de ce nu încă dintr'un lat. **asterinutus*, gr. «*ἀστρινυτός*» ?); *mărțoață* (care nu poate fi despărțit de sinon. *mîrțînă*, *mărsină* [=vsl. *mrŭcina*, deja la Miklosich], atestat în «Cuvente», în «Doc. Bistr.», etc), *burduf*, *strugure*, *tureacă* (cf. *poturi* și *cioareci* = turc. *čarik*, «cizme», ori... **picioareși*? cf. ngr. *παπαρόδιον*, *πρόκοδες*, din care mr. *propode*, apoi

1) Autorul uită, în schimb, pe *gotcă*, «găinușă, cea mai mare găină sălbatecă din Europa» (cf. *teruncă*) și «rață leșească» (Mold.), care, — dat fiind obiceiul de a se numi păsările după etnice și geografice, — ar putea însemna originar, în slavă: «pasărea gotică».

cior = *chicior* și pol. *nogawice*, «Beinkleider»), *cotânger* = sued. dial. *kotting*, «fetter und dicker Knabe» (cf. și *cătînger*, *cîtingan*, «încet, citinel»; sufixul și'n *puigan*, *multigan*, iar sensul pare a fi cam același cu al vr. *cătd-rig*—dublet al lui *catilige* «picioroange», ori sl. *kořig*?—deci *durlan*, *durligan*, cu *duligele* goale, cu *cotoñoagele* goale: **cotonogan*?, apoi *harnic*, *sgudul*, *bătcă*, *bulz*, *beică*, *pisc*, *măgură*, *grind*, «Sandbank» = ostfris. „grind», «Sand», etc. (pp. 174—6), primesc, pe rând botezul întru germanitate, secundate de nume proprii ca: *Aldea* (cf. *Aldomir*,) *Badea*, *Berea* (cf. *Berivoie*), *Băndea*, *Bodea*, *Gotea*, *Manea* (cf. *Manole*, *Emmanuel*), *Onea* (cf. *Onu* = Ion), *Ulea* (cf. **ullā* și *Iuliu*, *Ullan* = Iulian), *Pălrăulea*, = vgerm. *Petriulf* (cf. însă, pe lângă *Patrulus*, n. top. nr. *Petruli* = ngr. Πετρούλη, ca *Ianulea* = Γιαννούλη, în poezia pop., col. Teodorescu, p. 35, chiar: *Petruliă* = *Petru* + *Ilia*, cum și apelativul *patraulă*, «patrulă»), etc., (pp. 176—81), până la *Gelu*, reabilitat prin vandalicul *Gelumir*, pe când *Menumorut*, interpretat ca «Minu, Maroti nepos», trebuie să accepte descendența din *Minwulf*, *Minulf* (p. 188): de ce nu, atunci, din *Minu* = *Mina* (cf. *Moromărut*, vale, în Basarabia)? — *Bărlad* e, de bună-seamă, «altdeutsch *Berlad*»; *Mallat* (*Mallad*), «ein gepid. *Mainlath*» (cf. însă și biblicul Μααλάθ, în Ps. Șcheiană, ed. Candrea, p. 431: *Maelethu*, *Maillethu*, etc.), iar *Basarabă* însuși, got. **Sarabaudes* (pp. 188—90). — *Bahlui*, *Vaslui*, *Călu* au, de la oaltă, până la unul, prototipe germanice: cine nu crede, să se uite în cartea d-lui D., la p. 194 (O omisiune regretabilă: *Siblu*, din got. *Sibiġa*, «Dorfgemeinde, Sippe!»). — *Strungă* ar reprezenta un estromanic **sterunga*, metatesă din στενωπά, «Enge, Engpass» (p. 198, n. 4). «Dar», urmează cu dreptate d. D., «nu păstorii fură aceia, cari formară fondul, elementul de basă al poporul românesc, ci ceialaltă jumătate (*sic*) de popor, care se distingea prin viață sedentară și, ca atare, practică în anumită măsură agricultura» (p. 201). Concluziile ce scoate însă d-sa din rom. *stare*, «avere», confruntat cu ml., *stare*, «domus, aedes», și gr. στάσις (ibid.; cf. și sard. *stazza*, it. *stanza*, etc.) nu ni se pare că au specificitatea, stringența și importanța ce li se atribue: *bund*, *stare* (cf. germ. *Wohlstand*, *guter Stand*), *a sta bine*, «a avea o bună poziție, situație», *a fi înstărit*, *a avea stare* (cf. *a fi cuprins*) nu diferă esențial de *a fi în stare*, *im Stande sein*, *être en état*, etc. (pentru «a sta undeva, într'un loc» = *a locui*, cf. și *a sta locului*, *pe loc*, cum și fr. *demeurer* = loger, habiter). — Etimologia lui *melesteu* din *μελιστήριον = μολιστήριον, deminutiv dela μόλη, «moară» (p. 205), are puține șanse față de cunoscuta explicare din ungurește (Scriban, Drăgan). — «Ferkel» se zice: *groșțelu* (ibid.). — Nu știm ce motive a putut avea d. D., pentru a nu derivă pe *lin*, «Weinpresse», din ngr., ci din vgr. ληνός prin lat.-pop. *lenus* (p. 207), dar *Septembre* (ibid.) se chiamă în popor și *vinimeriu* (= lat. *vindemiarius*?). — Gr. πομφολόγη, resp. πομφόλυξ (cf. și Nehring, *Die Seele als Wasserblase*, în «Indogerm. Forschungen», 1922, p. 100), dela care pleacă autorul pentru explicarea lui *Papalugă*, *Paparudă* (p. 208), putea fi urmărit în reflexele sale române: it. *fanfaluca*, *panpalugo* (v. Vindossich, în «Zeitschr. f. rom. Philologie», XXVII, 750), venețian, *fanfaluca* *anfalugo*, *pampalugo*, etc. (Nazari), din care și *făfălugă* al nostru (cf. încă dial. *păpălug* = lujer și «Miscellanea Schuchardt», p. 100). — Identitatea rom. *căpcăn* cu ml. *capeanus* (cf. *Canis*, în loc de *chan*, *chagan*, «Han», în versiunile bonense ale textelor bizantine) se recunoscuse de mult, la noi (de d. Șăineanu, între alții). — Pentru controversatul tezaur dela Sîn-Miclăușul-Mare (p. 240), v.

acum și studiul răp. L. Jelic, în *Omagiul Strzygowski*, pp. 147—58, rămas necunoscut d-lui D. și în articolul ulterior din «Mannus», 1923, p. 64 ²⁾, iar pentru etimologiile propuse și prin «Zeitschr. f. rom. Phil.», v. acum și art. *Gibt es altgerm. Bestandteile im Rum.?* al d-lui Skok (*ibid.*, 1923, p. 187 sqq.), care relevă, între altele, «gluma» lui Schuchardt cu *butuc-buttoc* și respinge explicațiile d-lui D., fără a da însă el însuși o soluție multumitoare și combătând tendențios continuitatea (ca și recensentii dela «Ungarische Jahrbücher», 1923, pp. 177—8). — În ce privește expresia *corde bulgarico*, în sens de «in bulgarischer Sprache» (p. 240, n. 48), se putea compara însuși pasajul celebru din Gellius (XVII, 17), despre Ennius: «*tria corda se habere dicebat, quod loqui graece et osce et latine sciret*».

Săntem la sfârșitul acestei lucrări, în care autorul, respingând dogma apriorică a absenței elementelor vechi-germane în românește, cade în extremul opus al unui *pangermanism*, mai precis: *pangepidism*, exagerat până la paradox și — era fatal — până la parodie.

Ca o reacțiune, atitudinea aceasta e totuși, până la un punct, explicabilă. O mare efortare, o enormă muncă se recunoaște în ea, și, ici-colea, scânteind în conglomeratul ce le încheie, câte o explicație ingenioasă și nouă nu lipsește. Cuvintele lui Ed. Norden, pe care d. D. însuși le citează, relativ la opera lui Rösler (p. 239), se aplică de minune propriei d-sale opere: «Eine falsche Konstruktion schliesst die Nutzbarkeit einzelner für sie missbrauchter Bausteine nicht unbedingt aus».

Cu acestea, am putea pune punct recensiei de față. Dar, ca să punem punctul pe i, vom adăuga, că, în ce ne privește, credem cu d. D., că limba noastră trebuie să cuprindă oarecare elemente vechi-germanice, îl lăsam însă singur să creadă, că ele sânt acelea pe care, atâtea câte, și astfel cum ni le detaliază opera d-sale, răsluind Daco-Romanilor o parte din trecutul nostru cel mai îndepărtat, pentru a o oferi, *Allergnädigst* și *Allerunterthänigst*, Ge. pizilor! ³⁾.

V. BOGREA.

Dr. Giorge Pascu, *D. Cantemir: Descrierea Moldovei*, traducere de pe originalul latinesc la 200 de ani dela moartea autorului (21 August 1723), București 1923, 185 pp., 30 lei.

D. Pascu constată, cu dovezi, insuficiența traducerilor de până acum, viciate în mare parte de greșelile versiunii Vîrnava (după Büsching), care se perpetuează, via Negruzzi, și în traducerea «din textul original latinesc» a lui Papiu Ilarian și Iosif Hodoș (pp. XI—XIV), pentru a conchide la necesitatea acestei noi traduceri. Ea e, fără îndoială, binevenită.

2) Ung. *Kukülls* (p. 93) se regăsește în n. de muți rom. *Chichilău* și *Chichilala* (Buzău, unde și: *Isvorul Chichilalei*), precum ung. *kökényes* se regăsește în n. de păru băcăuan *Cu chinț* și, poate, în n. de sat argeșean *Cochinești*, iar *Sabarul* (p. 101), n. afl. Argeșului, are, probabil, o origine orientală: turc *sabar*, pl., din *sabret*, «pierre dure» (Kieffer-Bianchi, II, 90; cf. *Sabarul* s. *Drumul-Sării*, odinioară, în jud. Iași), sau *sabar*, «irruens» (Vámbéry, la Kuun, *Rel. hung. hist. ant.*, I, 88).

3) Celebrul-bizantinist, de care e vorba, între altele, în nota 2 dela pag. 13, nu iscălia: «Krumbacher», cum i se spune acolo și alurea, ci *Krumbacher*. — D. Pușcariu nu vorbește, l. c., de «mundartliche Mitteilung des Herrn A. Candrea», cum scrie d. D. p. 207, n. 21), ci, fir ește, de «mündliche M.» etc.

Dar, — vorba d-sale, — ea nu e lipsită de imperfecțiuni.

Mai întâiu, ca limbă, ca stil, sânt în această traducere festivă pasagii, care lasă mult de dorit. După simțul și gustul nostru, a zice: «toată țara pe care o chemăm azi Moldova» (p. 15), în loc de: «o numim» sau „care se cheamă“ (cf. pe care o cheamă, căreia -i zice, îi zicem), înseamnă a forța o expresie consacrată, iar a scrie: „fie clima, fie felul hranei, fie o slăbire naturală a puterilor nu lasă ca locuitorii să trăiască mult“ (p. 18) nu ni se pare a atinge idealul unei construcțiuni firești. De-a dreptul rea, dacă nu imposibilă, am socoti o construcție ca aceasta (p. 68): „vrăsta tânără a fiului... părănd mai slabă decât să poată fi în stare a duce sarcina de a administra țara“, etc. (corect: prea slabă pentru a fi în stare, etc., sau: ca să poată duce etc., sau: mai slabă decât trebuie s. se cere ca să poată duce, etc.). Din parte-mi, nici pe „subriditate“ (p. 165) nu l-aș fi preferat lui *subrezime* (cf. *scurtime, iuțime*) sau *șubrezenie* (cf. *tâmpenie*) sau încă, odată ce nu te-ai sfiit să întrebuințezi pe „superstiție“ (p. 169), în loc de eres, iresuri — *fragilitate*. Dar acestea sunt, cum am spus, și în funcțiune de gust, deoi, măcar într-o anumită măsură, impresii subiective (chiar când ar fi vorba de proprietatea unui termen, ca în cazul lui „cercetătorii curioși de lucrurile naturii“ de la p. 42 cunoscută perifrază latină pentru *naturaliști*, sau a lui *abași* de la p. 176 = *stareți, egumeni*, sau, în sfârșit, al lui *torace* de la p. 164, în loc de: *zale platoșă, cultrasă*; cf. it. *parapetto*, în sens etimologic, în comparație cu germ. *Panzer*).

Fidelitatea traducerii e, în schimb, ireproșabilă — și aceasta constituie un netăgăduit merit față de versiunile anterioare.

Credem totuși că această fidelitate față de original nu trebuia împinsă până la a-i reproduce, fără măcar o retușare în notă, toate estropierile de cuvinte: nici acribia filologică, nici sentimentul de pietate nu pot justifica, de ex., pe un *obăca* (p. 125) = *obița(ă)*, ori pe un *beșligasi* sau *sarachier* (p. 39) când nu poate fi discuție că acesta din urmă e *seraschier*, iar cellălt, păstrat până azi în popularul *beșleagă*, apare mai departe (p. 112), supt forma corectă: *beșli-agasi*¹⁾. — Pentru *Bogdanli* (p. 17) = *Bogdanli*, „Bogdănești, Bogdăneni“, „Moldovenii“, cf. *Bogdan-iliseli* „țara lui Bogdan“ (cf. „*le bogdan de la Moldavie*“, „*le bogdan est le vavvode de Moldavie*“, într-o corespond. diplomă din 1541, la Hasdeu, *Arch. Ist.*, I, pp. 158—58.), ca *Rum-eli* (up. Ρούμელი, vr. *Rumele*), *Carleli*, etc., numele turcesc al Moldovei. — Nu „nesașiul“ Turcilor (p. VIII), ci metoda lor de acapareare treptată, sistematică, răbdătoare, se caracterisă (și nu numai „de Moldoveni“) prin proverbul, că „Turcii nu vânează iepurii cu câinii, ci cu carul“ (cf. p. 87), pe care l-am auzit în satul meu (Tirnauca-Dorohoiu) despre Muscali: „Rusul prinde iepurele cu carul cu boi“ și pe care Barbier de Meynard îl dă în forma-i turcească: „Osmanli

1) O notă finală (p. 185) explică împrejurările care s'au opus unei tipărituri fără greșeli. E cazul deci, să ne întrebăm, dacă atâtea din aceste greșeli nu se datoresc, exclusiv, tiparului: *Cortai* = Cartal (p. 33), *Demarkapu* = Demirkapı (p. 40), *Ineul* = Ineul (p. 42) au, foarte probabil această origine. — Nota regretă, în același timp, lipsa indicelor, dar uită să regrete pe aceia a adnotațiilor traducătorului, care se reduce la trei mențiuni stereotipe: „Notă trasă cu cruce [?] în ms.“, ce par a veni de la autorii traducerilor anterioare (p. 32, 33, 36): cele câteva observații din introducere nu compensează lacuna (interesantă mai ales identificarea lui *fecle* = *tiliae* cu *facile, fachtii, faculae*).

tavşani arabă ille avlar" (II, 347). — Povestea cu „Iacul lui Ovidie" (p. 24) se află întocmai la Toppeltin. — Citatul din Ovidiu (*ibid.*) putea fi întregit, fără păcat: *ne mea sarmaticum contegat ossa solum*. — În legătură cu *dzimbrul* „propriu ţării noastre" (p. 50, în ed. lat.: *zimbr*) şi în genere, cu fauna noastră arhaică, e locul să amintim episodul duios al „cornului de bour", din care bea Decebal şi pe care Tralan îl dedică lui Zeus Kasios: Βοὸς οὐρου ἀσκητὸν χρυσῷ παμφανόωντι κέρας (*Anthologia Palatina*, VI, 332, 3). — Numele de pasăre *ieruncă* (p. 52) se aude şi azi, deşi destul de rar pentru a cădea pradă atimologiei populare: *crieruncă* (Graul nostru, II, 200). — Ca „Petre Majă" (p. 61) e salutat Rareş şi 'n cântecul popular stilisat de Alecsandri, iar *Burdujă* = *obesus* (p. 65) trăieşte ca apelativ, designând un copil dolofan; *burduji* = *burduşi*, *burdufi* (cf. *Foltea*, *Burdulea*, etc.)²⁾ — *Rafturi*, „frâne", în titlul *Cămăraşului de rafturi* (p. 108), se întâlneşte şi în trad. vr. a lui Horodot, ed. N. Iorga, p. 476: „cal nisău şi cu *rafturi* de aur". — *Segbani* (p. 102), alcătuiind garda personală a Domnului (cf. 111), sunt așa-zisli *sekbani*, „garde de chien, valet de meute", forma originală a obişnuitului *selmen* (Barbier, II, 86); cf. şi *zagargi* — „Topuzul" (*buzdugan*, fr. *masse d'armes*), cu care *armaşul* asistă pe Domn la ospăţ (p. 119), explică şi el numele acestui *gendarme* arhaic.

Ținem însă să relevăm în special pe *hânsari*, confundați aici cu *husarii* (p. 112), spre a semnală două locuri decisive pentru originea şi caracterul lor: glosa *χοινά. παρὰ Βουλγάροις οἱ κλέπται* din Suidas (II, 1650) şi pasajile despre οἱ κατάσκοποι [= iscoade], οὓς χονσαρίους οἶδαμεν καλεῖν şi ἄλλοι χονσαῖροι, οἱ λεγόμενοι συνοδικοί [= patrute călăreţe de recunoaştere]³⁾ din Kekaumenos (*Strategikon*, ed. Wassiliewskij-Jernstedt, p. 9; cf. pp. 17, 29), adăugind totodată că şi acel *gozar*, „contrabandist de aur şi argint", din Frincu-Căndrea (*Moşii*, 40), pare a fi s.-cr. *gusar*. «corsar, Seeräuber, Räuber», iar *isikarie*, epitet al Cazacilor, în «Letopiseţul lui Azarie» ed. Bogdan, p. 151), nu e decît reflexul slav al byz. οἱ σικάριοι (cf. Zonaras, ed. Bonn. III, p. 915) = lat. *sicarii*, «asasini», «tălhari».

Interesante de remarcat pentru terminologia juridică: *hirograf* (p. 72), *προσωποληψία* (p. 126; cf. vr. *făfărie*, „părtenie", «judecata pe sprinceană»), *heria* (p. 130); cum şi instituţia „banilor de *sugubinat*, (taxe pro fornicatione, p. 155).

Semantic important, sensul de „bun, fericit" al lui *alb* (cf. *albo* s. *candido lapillo* notare s. *signare*, mr. *albă s'hie* = *s'hibă căsmete*, dr. *lumea albă*, turc. *ak oslun*, „iafă albă", citat de Cantemir însuşi, în *Ist. Otom.*, p. 53, n. 20), în expresia *pahar de cale albă*, obişnuit la nuntă (p. 126), cum şi interpretarea lui *cale primară* = *via primaris* ca „via permagna", prin etimologie populară cu *prea mare* (*ibid.*).

Toponimicul *Tint* (p. 36) apare în documente ca *Tintiul* (Ghibănescu,

2) Cu privire la rostul epitetului lui Alexandru cel Ban, după Cantemir, v. p. 124; iar în ce priveşte sensul poreclei domneşti de *Πολυκαυδῆς*, v. Barbier, II, 505: *tarc nal qîran*, „briseur de fer à cheval" [surnom], pentru care cf. şi *Magazinul Ist.*, V, 164.

3) Menirea lor de «a prinde limbă» (εἰς τὸ κρατῆσαι γλῶσσαν), adunând informaţii asupra poziţiei, puterii şi mişcărilor duşmanului (πῶς ἀποστέλλει τοὺς κουρσάτορας αὐτοῦ κτ.), se precizează l. c. — Cf. *ibid.*, p. 3: «Ὁ Βουλγάροις τὸν πλοῦσιον βογάτον [= bogat] λέγουσιν» şi p. 28: «Ὁ δὲ στρατηγὸς τῇ τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ τσελνίκοις [= celnici] λέγεται. Αυτοβόην τὸν Διαβολίτην...» (*Litovici* din Devole).

Ispis, și *zapisc*, I^a, pp. 6, 15), *Tintul Tintula, Tentil* (Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, I, 276) și e, probabil, identic cu n. personal *Tintiul* (ibid.), iar, în ce privește *Sirca* (p. 22), forma-i originară, *Sirbca* (*Sîrbca*), se află de asemenea atestată documentar (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, 146, 149 și IV, 347, cum și *Ispis*, și *zapisc*, II^a, 107, 111).

Harta de la sfîrșit, al cărei original romînesc îl comunică, la Paris, Antioh Cantemir lui D'Anville pentru a fi reprodus în memoriul acestuia: «États formés en Europe après la chute de l'Empire romain en occident», Paris 1761 (v. V. A. Ureche, *Cartografia română*, în «An. Ac. Rom.» din 1881, p. 442 sq.), a avut norocul s'o găsească, în ediția-i olandesă, la «Bibliothèque Nationale», d. G. Vâlsan.

Terminând, nu știu dacă italieneasca domnescului învățat trebuia îndreptată: *l'uomo, la moglie* (p. 179), nici dacă *starifă* (p. 157) și *starostă* (p. 158, trebuiau respectate ca reprezentând felul de a le rosti sau scrie și nu mai degrabă, considerate ca simple grafii obișnuite, pentru *starifă* și *starostă* (=staroste); sântem însă încredințați, că traducătorul n'ar fi lezat întru nimic dreptul de autor al lui Dimitrie Cantemir, dacă, ducând până la capăt opera-i de retușare a citatelor grecești, ar fi scris: ἡμῶν, ὑγείας, πάσης τε, φύλαττε (p. 76), ὁ ἄγιος θεός sau τὸ ἄγιος ὁ θεός și ἀντίδωρα (p. 117).

V. BOGREA

Const Kirilescu, Istoria războiului pentru întregirea României 1916 — 19
Vol. I. Originile și pregătirea războiului nostru. Campania din 1916.
București 1922. 527 pagini.

În literatura, care sporește zilnic, asupra peripețiilor războiului pentru întregirea națională, cartea d-lui Kirilescu este menită să cucerească în scurtă vreme un loc de frunte. Intemeiată pe informațiuni îmbelsugate, culese cu îngrijire și cu discernământ critic din felurite izvoare, această lucrare înfățișează, într'o expunere demnă și echilibrată, sbuciumările sufletești ale neamului nostru, situația lui politică și culturală din provinciile subjugate, pregătirile de ordin diplomatic și militar, pe care guvernul României a încercat să le facă în cei doi ani de neutralitate, începutul entuziast și promițător al războiului, mulțimea peripețiilor dramatice, în care a abundat campania din 1917 pe toate fronturile până la tragicul ei sfîrșit, cu intrarea dușmanilor în capitala țării și dureroasa pribegie în Moldova. Materialul considerabil, care i-a stat autorului la îndemână pentru alcătuirea lucrării sale, a reușit a-l selecționa în chip destoinic și a-l grupa nu numai în ordine cronologică, ci și în tablouri sincronistice astfel, încât legătura dintre povestirea evenimentelor militare de pe diferitele fronturi și dela deosebitele corpuri de armată, nu slăbește nici odată prea mult, ci continuă a ține încordată atențiunea cetitorului dela început până la cea din urmă pagină a voluminoasei și atât de prețioasei lucrări. Cu toate că în descrierea diferitelor lupte a trebuit să dea și o mulțime de amănunte de ordin geografic, istoric, militar și politic, pe toate a reușit autorul să le întrefese cu atîta istețime în povestirea evenimentelor, încât progresul firesc al acestei povestiri nu este nicăiri împiedicat sau reținut prin îngrămădirea amănuntelor de prisos. Stilul este pretutindeni sobru și cum-pătat. Atitudinea autorului față de evenimentele povestite e rezervată, lăsând

ca însuș cetitorul să judece asupra factorilor, cari au contribuit la o biruință ori au determinat, de cele mai multe ori prin neglijență și lipsă de prevedere, înfrângerii grele și rușinoase ca acele dela Turtucaia și Sibiu.

Rareori părăsește autorul această atitudine rezervată și obiectivă, anticipând câte o apreciere personală relativă la factori importanți, asupra cărora verdictul istoriei n'a avut încă prilej să rostească lauda sau osânda, pe care o merită. Așa d. e. paginile, despre șeful guvernului din timpul neutralității și despre felul cum a pregătit el războiul, au în unele locuri expresiuni cam eufemiste. Aceasta e însă aproape singura excepție din cartea întreagă. Restul e ținut într'un ton de laudabilă obiectivitate. Fie că e vorba de vânjoșia fără pereche a soldatului român ori de sacrificiul și egoismul generalilor Praporgescu și Dragalina, ori de covârșitoarea popularitate a generalului Averescu, ori de iscusința generalului Prezan, ori de vitejia neînfricată a generalilor Scărișoreanu și Grigorescu, ori de lașitatea egală cu trădarea a unor generali ca Teodorescu dela Turtucaia, Basarabescu dela Silistra, Socec dela Neajlov, ori de tembelismul comandanților dela Sibiu, cărora corpul bavarez a reușit să le închidă calea retragerii prin strâmtul defileu al Oltului, fără ca ei să simtă ceva și să ia vre-o măsură spre a împiedica la timp dezastrul,—autorul se mulțumește să arate simplu și exact, cum s'au petrecut faptele, lăsând cititorilor dreptul de a judeca, de a lauda sau osândi, după cum se va pricepe. De sigur, așa pretinde metoda istorică strict științifică. Ea nu investește pe istoric cu dreptul de judecător asupra celor vii și a celor morți. Ii impune însă datoria de a cerceta, cum s'au petrecut faptele și de a le înfățișa în legătura lor firească arătând în același timp și cauzele, pentru ce s'au petrecut așa și nu altfel.

Când autorul își permite să califice totuș un fapt, să-l timbreze printr'un cuvânt tare, trebuie să știm că acest fapt a fost atât de extraordinar și revoltător, încât în asemenea cazuri părăsirea pe un moment a obiectivității, apare ca deplin îndreptățită. Așa este cazul cu „*tranșeea morții dela Bartolomeiu*“, lângă Brașov, unde Germanii au înconjurat o companie românească și au ucis cu mitralierile 168 de Români în 2-4 minute... „Correspondentul german își încheie povestirea impresiilor cu presupunerea: Poate că chiar mâne se va pune în acest loc o cruce făcută din scândură, cu inscripția: aci se odihnește o companie românească. D. Kirițescu întregește cu drept cuvânt: „Correspondentul străin s'a înșelat pe jumătate. Nu o biată cruce de scândură, vremelnică și sfioasă pomenire de neam învins și umilit va fi semnul de cinstire al martirilor mișeliei germane. Căci este o mișelie a ucide o trupă înconjurată, care, după toate legile războiului, trebuia făcută prizonieră. Ci pietatea recunoscătoare a unui neam învingător a prefăcut tranșeea morții dela Bartholomeu într'unul din cele mai impresionante lăcașuri de veci ale eroilor. Printre brazde de flori și poteci îngrijite, o aliniere de morminte de piatră și un monument impunător arată vizitatorilor induioșați locul, unde și-a dat sufletul și unde zac osemintele companiei jertfite. La un loc cu ele au fost așezate rămășițele eroilor căzuți pe câmpia Sâmpietrului. Jertfa lor n'a fost zadarnică. Ea e prețul greu, cu care au răscumpărat pământul rob de veacuri al fraților noștri. Sufletele de mucenici ale soldaților căzuți la Sâmpetru și la Bartolomeiu vor străluci de-a pururea în jurul Brașovului românesc!“ (p. 291)

Tot atât de îndreptățit e și următorul apel, cu care încheie autorul pa-

sagiul privitor la cruzimile săvârșite de Germani în gara Predeal: «Călătoria, care depe ferestrele vagonului privești zidurile înnoite ale gării Predeal și te bucuri că ai scăpat de plictisitoarea de altă dată viză a pașaportului și a bagajelor, gândește-te că pentru a-ți cumpăra această ieftină plăcere, vieți de flăcăi tineri s'au sfârșit în chinuri pentru aceste ziduri, că sânge a stropit pereții și a curs șiroaie pe pietrele peronului, pe unde lumea calcă acum grăbită și nepăsătoare. Gara Predeal nu mai este o gară de hotar; ea este pentru Români un templu al celor mai curate jertfe» (p. 340).

În multe locuri luptele sunt descrise cu atâta plasticitate, încât cetitorul rămâne cu impresia unor informațiuni primite direct dela martori oculari. Cu deosebită pătrundere psihologică sunt înfățișate în capitolul penultim situațiile de criză perpetuă, prin care a trecut populația capitalei dela începutul războiului — atacul aerian din 12 Septembrie a produs un masacru înfrorător: 485 morți și 1000 răniți — și până la intrarea dușmanului (6 Dec.), timp de exact 100 de zile.

În ultimul capitol, al șaptelea, cercetând cauzele înfrângerii României, citează mai întâi opinia lui Hindenburg care spune că «niciodată un rol istoric decisiv, de o asemenea importanță, nu s'a încredințat, într'un moment așa de favorabil, în mâna unui stat atât de mic ca România... Pe baza situației războiului, se putea presupune că România n'are decât să meargă încotro va voi, pentruca să decidă soarta războiului în favoarea acelor state, care de doi ani asaltau zadarnic (puterile centrale)». — Marile puteri aliate au forțat intrarea României în război într'un moment, care nu fusese destul de bine ales. Iar odată ntrată au lăsat-o în voia sorții, fără ca să-și îndeplinească la timp și cu bună credință angajamentele față de dânsa. Ofensiva dela Salonic, menită să rețină pe Bulgari, în lipsă de forțe suficiente, n'a fost decât un «bluff» cum o califică însuș generalul Sarrail. Dar ajutorul rusesc, deși fusese promis în contingent de 200.000 oameni, s'a redus în realitate la $\frac{1}{4}$, rămânând și acesta aproape totdeauna de o valoare mai mult decât problematică, așa încât chiar bănuiala de trădare, pe care o trezise atitudinea Rusiei față de România, nu era lipsită de orice temei. Aceasta a îndemnat și pe fostul atașat englez la București colonelul Thompson să scrie că «oamenii cari guvernau Rusia, nu uitaseră Plevna. Puterilor mari nu le place să aibă obligații către țările mici vecine și sunt în stare să fie rău-platnice, când e vorba să-și plătească datoriile».

Învinuirea că planul de război, cu ofensiva în Transilvania și defensiva la Dunăre, ar fi fost greșit, o înfățișează autorul ca neîntemeiată. «Cauza fatală a înfrângerii noastre nu a fost planul însuși al campaniei, ci execuția lui. Condițiunile indispensabile bunei îndepliniri ale acestui plan, n'au fost respectate». Drept încheiere sunt indicate pe scurt, dar precis lipsurile, pe cari campania din 1916 le-a scos cu prisosință la iveală, atât în privința pregătirii militare, cât și a celei sufletești.

Autorul are multă dreptate, scriind în prefață, că citirea acestei cărți «va deștepta adeseori *mândrie*, de multe ori însă *umilire și amărăciune*». Acestea din urmă prevalează, după citirea I-lui volum. Sperăm însă că volumul sau volumele următoare vor face să prevaleze cea dintâi. Dl Kirițescu a ținut să facă din cartea sa «o lucrare de sinceritate» un ins'rument de educație națională și patriotică, cum mărturisește în prefață. Volumul I. e o dovadă mult promițătoare că înalta concepție morală, de care a fost inspirat și călă-

uzit autorul în această importantă lucrare a sa, nu va lipsi a-și produce roadele binefăcătoare în sufletul publicului cetitor, în deosebi în al tineretului.

I. LUPAȘ

Jászi Oszkár, Magyar Kálvária, Magyar Feltámadás. Akét forradalom értelme, jelentősége es tanulságai (Calvarul maghiar, Învierea maghiară, Sensul, importanța și învățămintele celor două revoluții) Viena 1921.

Importanța acestei scrieri stă în faptul că autorul ei, cunoscutul sociolog O. Jászi, a avut un rol hotărâtor în pregătirea și îndrumarea revoluției maghiare dela sfârșitul lui Octomvrie 1918.

Având prilej să călătorească în Elveția, el s'a putut convinge încă din vara anului 1917, că puterile centrale au pierdut războiul. Intr'un memoriu, pe care l-a înaintat împăratului Carol, împreună cu alți tovarăși de idei (*Die Lage in Ungarn, Ein Mahnruf von einer der Tagespolitik fernstehender Gruppe besorgter Patrioten*) a arătat toate greșelile politice ungurești, stăruind să se ia măsuri pentru evitarea catastrofei. Dar strigătul acesta disperat a rămas ca un glas în pustie.

Singurul om, care ar mai fi putut salva interesele Ungariei, dacă ar fi fost chemat la timp la cârma ei, era — după părerea autorului — contele Mihail Károlyi. Dar continuatorii sistemului tisaist au făcut tot posibilul, ca omul acesta să fie înlăturat prin diferite expediente paliative, cum au fost guvernele Maurițiu Eszterházi, Wekerle, Hadik. În cele din urmă, el a ajuns totuși ministru președinte al Ungariei, dar pe cale revoluționară, din încredințarea statului național-maghiar. Regele Carol pus în fața faptului implinit, s'a grăbit a-l recunoaște.

Și astfel cabinetul Károlyi făcu jurământul de credință monarhului, pentru ca imediat după aceasta, sub presiunea opiniei publice surescitată, să ceară a fi deslegat de jurământ, ca să poată proclama republica. Carol Habsburgul și-a dat învoirea și la aceasta, iar arhiducele Iosif Habsburgul s'a grăbit a face însuș jurământ de credință republicii populare maghiare, oferind chiar să-și schimbe odiosul nume de Habsburg în acela de *Alcsuti*. Conducătorii republicii populare maghiare, surprinși de această lașitate, l-au sfătuit să-și păstreze numele familiar, care li se părea încă destul de onorabil.

Cabinetul lui Károlyi era lipsit de unitate, fiind alcătuit din următoarele partide și fracțiuni: 1) partidul social-democrat, 2) partidul Károlyist, 3) partidul radical-burghez, 4) partidul democrat (Vázsonyi), 5) partidul țărănist (Szabó), 6) partidul socialist creștin (Giesswein), 7) fracțiunea Societății de Științe Sociale, 8) Cercul Galilei, 9) francmazonii și 10) fracțiunea bolșevică.

Cei mai numeroși erau social-democrații, cari se sprijineau pe masele organizate ale muncitorimei, pe când celelalte fracțiuni nu aveau rădăcini în corpul electoral. Deaceia le-a fost teamă să intre în campania electorală, din care ar fi trebuit să iasă adunarea națională. Károlyi nu era nici decum stăpân al unei situații așa de extraordinară. Deși autorul își dă silința să-l înfățișeze ca pe o personalitate de înaltă valoare intelectuală și morală, îi scapă totuși din condeiu afirmația, că în Károlyi este ceva din *Idiotul* lui Dostojevski, numit astfel, fiindcă procedează cu naivitatea unui copil, luând în serios principiile și caracterele. Astfel și pentru Károlyi *democrația, socialismul, pacifismul* nu

erau simple lozinci politice, ci realități morale ca niște personalități uriașe, cu cari el se afla într'un contact mistic.

Puterile aliate (antanta) nu i-au dat lui Károlyi sprijinul nădăjduit, criza internă a Ungariei lua proporții tot mai mari. Astfel Károlyi se văzu îndemnat a ceda locul, fără nici o împotrivire, lui Bela Kun, conducătorul comuniștilor unguri. Republica proletariatului comunist fu proclamată la 21 Martie 1919. Alexandru Garbai motivă pasul acesta spunând, că Ungaria nu poate să aștepte dela Apus altceva decât pace dictatorială, care o pune în situația neplăcută de a renunța și la alegeri pentru adunarea națională. Noua direcție îi îndruma să aștepte dela Răsărit ceea ce le-a denegat Apusul. Iar Bela Kun a avizat proletariatul lumii despre schimbarea aceasta prin următoarea telegramă: «La ultimatul antantei, care a pretins, ca Ungaria să fie predată imediat și definitiv oligarhiei române, poporul maghiar a răspuns proclamând dictatura proletariatului».

Gospodăria acestei dictaturi comuniste e înfățișată în 2 capitole cu destule amănunte. La început ea a trezit oarecari speranțe prin ofensiva reușită contra armatei cehoslovace. Dar măsurile privitoare la socializare au produs nemulțumiri adânci. Spre deosebire de bolșevismul rusesc, care a împărțit țăranilor latifundiile, Kun Béla s'a mulțumit a le socializa nominal lăsându-le de fapt tot în mâna vechilor stăpâni. Autorul exprimă părerea, că *feudalismul maghiar trebuie să fie în veci recunoscător bolșevismului maghiar, care a discreditat* politica revoluției din Octomvrie cu planul de a da țăranilor pământ și s'a mulțumit a colora latifundiile cu roșu, salvându-le în chipul acesta. Criza între sate și orașe devenise atât de cruntă, încât dacă n'ar fi căzut Kun în August 1919, mai târziu ar fi urmat multe ciocniri sângeroase. Despre ororile bolșevismului roșu spune autorul, că n'ar fi secerat mai mult de 400 victime, pe când ale bolșevismului alb, instituit de admiralul Nicolae Horthy ar fi înghițit de 10 ori atâtea.

După ce scoate la iveală toate aberațiile dictaturei bolșeviste, autorul arată că ea a avut și urmări bune, pe cari le găsește în faptul că a produs o adâncă sguduire morală în societatea maghiară trezind pentru întâia dată în sufletul milioanei robite speranța eliberării și fixând pe seama viitorului forma ideală a alcătuirii de stat, în care numai elementele muncitoare productive pot avea dreptul de a conduce și guverna societatea. Ajungerea din nou la cârmă a oligarhiei o atribuie d. Jászi lui *Sir George Clerk*, care deși trimis de antantă la Budapesta, cu misiunea de a încerca să formeze un guvern cu socialiști maghiari, după ce a cheluit cu grofii, a cedat stăruinții și influenței lor. D. Jászi mai are și informația sigură despre «ostenelile patriotice ale unei contese» maghiare, a cărei dibăcie a înfrânt cu desăvârșire orice rezistență (p. 146).

În ce privește posibilitățile viitorului de înviere și înălțare, d. Jászi indică 3 căi: 1) cea franceză e calea imperialismului și a reacțiunii, 2) cea rusească a foametei și disperării, 3) cea englezească a democrației și autonomiei. Aceasta din urmă crede că trebuie s'o urmeze în viitor nu numai poporul maghiar, ci toate popoarele Europei, cari vor trebui să ajungă la o înțelegere și unitate de organizație în forma *Statelor Unite ale Europei* astfel încât între țările vecine granițele politice să aibă o importanță cu totul redusă, cum ar fi de ex., granițele dintre județe sau provincii.

Ca fost *ministru al naționalităților* în cabinetul lui Károlyi, autorul

insistă și asupra încercărilor sale de a soluționa problema aceasta importantă a fostei Ungarii. Incercarea lui față de Români s'a frânt de rezistența acestora, fiindcă în numele lor d. Iuliu Maniu a cerut la Arad suveranitatea deplină asupra celor 26 de județe locuite de Români.

Iar față de Slovaci era să ajungă la rezultatul dorit în constătuirea ținută la 27 și 28 Noemvrie 1918 cu consiliul național slovac, dar *Milan Hodza* a fost desavuat de guvernul din Praga (179). Astfel a rămas să facă legea naționalităților (art. X din 1918) numai pentru *Ruteni*, acordându-le autonomie în justiție, administrație, instrucție, precum și în chestiuni bisericești și culturale prevăzând pentru chestiunile comune cu republica poporală maghiară (externe, armată, finanțe, legislație socială-politică, comunicație) un minister rutean în Budapesta, iar pentru chestiunile locale un guvern regional în Munkács. Într'un articol special asigură legea aceasta autonomie culturală și minorităților de altă limbă, risipite ca diaspora printre Ruteni.

D. Jászi e convins, că chestiunea minorităților, care prin tratatele dela Versailles și Trianon a rămas neresolvată, numai în sensul ideilor lui va putea primi o soluție dreaptă și durabilă.

I. Lupaș.

N. Drăganu: Un fragment din cel mai vechiu Molitvenic românesc. Extras din Daco-România II).

Autorul studiază și publică textul unui fragment de Molitvenic — care cuprinde numai slujba înmormântării mirenilor — după un manuscris, pe care-l datează, cu ajutorul filigranelor, între secolele XVI și XVII (1586—1699). Manuscrisul aflat în biblioteca d-lui I. Marțian, este o copie de pe un original mai vechiu, după cum reiese aceasta: 1) din natura corecturilor și a interpolărilor; 2) din cele două straturi de limbă ale textului, dintre care unul oglindește limba copistului, celălalt pe a traducătorului. Întrucât părțile destinate a fi citite din acest Molitvenic prezintă asemănări cu pasajele corespunzătoare din Evanghelia și Praxiul lui Coresi precum și cu unele părți din textul publicat de Hașden (*Cuv. den bătrâni* în pp. 449—471) sub titlul *Cugetări în ora morții*, d-l Drăganu așează originalul redacțiunii, pe care o publică, în epoca coresiană sau și mai înainte. Deslegarea definitivă a problemei privitoare la datarea originalului ne-ar da-o numai stabilirea relațiilor dintre redacțiunea din codicele Marțian și partea corespunzătoare din Molitvenicul lui Coresi, republicat parțial de regretatul Nerva Hodoș; în stadiul actual al lucrurilor, această comparare nu se poate face, deoarece din cele două exemplare fragmentare ale Molitvenicului lui Coresi, cunoscute până acum, lipsește în întregime tocmai textul care cuprinde *slujba înmormântării*.

S'ar părea, la prima vedere, că la identificarea redacțiunii din Cod. Marțian cu textul corespunzător, dar încă necunoscut, al Molitvenicului lui Coresi, s'ar opune faptul că în redacțiunea Marțian indicațiunile tipiconale sunt în limba slavonă, ceea ce dovedește că textul a fost tradus din *slavonește*, pe când părțile păstrate din Molitvenicul lui Coresi, sunt traduse precum s'a dovedit de către N. Hodoș și mai ales de Dr. Dăianu din *limba ungară* și anume după *Agenda azaz Szentgyházi chelekedetec, Mellyket követnek közönségesképpen a keresztyéni Ministerec és Lelkipásztoroc* a lui Heltai Gaspar. D-l Drăganu presupune nsă că și textul „*Petrecături morților*” din Molitvenicul lui Coresi

ar fi fost tradus după un original slav. Traducătorul Molitvenicului, tipărit de Coresi, «spre a înconjură rănirea în partea cea mai susceptibilă a sentimentului religios», a păstrat, pentru slujba înmormântării, tradiția după ritul oriental. E posibil chiar ca această parte să fi circulat în ms., tradusă mai dinainte, și Coresi, găsim o copie de pe această traducere, să o fi anexat la sfârșitul Molitvenicului.

După această introducere de istorie literară, d-l Drăganu studiază amănunțit limba textului din punct de vedere fonetic, morfologic, sintactic și lexical, distingând stratul de limbă arhaic de cel dialectal. Studiul se încheie cu publicarea textului însoțit de un glosar, trei table de filigrane și două facsimile.

În privința transcrierii textului, D-l Drăganu redă «fidel toate slovele pentru care avem semne speciale în alfabetul nostru, fără considerare la valoarea lor fonetică»; iar pe cele «pentru care nu avem semne speciale, le-a redat cu semnul corespunzător valorii lor fonetice». Deci un sistem de transcriere mixt — deosebit de sistemul transcrierii fonetice, preconizat de Comisia istorică și adoptat de unii filologi (dnii Sextil Pușcariu, I. A. Candrea și Al. Procopovici). Astăzi, când progresul cercetărilor de istorie literară veche impune din ce în ce publicarea textelor, credem că a sosit momentul unei debateri mai largi a chestiunii transcrierii textelor, spre a se ajunge la un punct de vedere unitar în această chestiune.

Cercetarea minuțioasă și bogată în informații precum și textul, publicat cu multă îngrijire de D-l Drăganu, constituie o importantă contribuție la studiul literaturii noastre vechi.

N. Cartoian

N. Drăganu: Catehisme luterane. Extras din *Daco-România* II. Chestiunea Catehismelor românești din secolul al XVI-lea a format în anul trecut subiectul a două contribuții interesante: a D-lor N. Drăganu și Al. Rosetti.

D-l N. Drăganu, ocupându-se de cercetarea d-lui Adolf Schullerus, *Luthers Katechismus und Agende in romdnischer Sprache*, publicată acum doi ani (1921) în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde* (pp. 57-61), aduce în discuție câteva lucruri noi. D-sa relevă în copia din textele mähăcene, alături de germanisme — a căror listă o sporește cu elemente nouă, — și unele ungurisme (*de la cine te chemi creștin?* (ung. *töl*, — *töl*); ce e dară credința cea ce noao trebulăște (= *nekünk kell*) să ne ispășim?) și conchide că traducătorul a fost «un Sas care vorbiă bine românește în dialectul ardelean de sud (muntean)», și probabil și ungurește». Amintind apoi Catehismul descoperit la leud de regretatul Andrei Bărsanu, descoperire care a confirmat bănuiala lui Hașdeu, intermeiată pe surse saxone, despre existența unui al doilea Catehism românesc din anul 1560 (*Cuvențe den bătrâni* II pp. 92-96), D-l Drăganu exprimă părerea că, dacă textul acestui Catehism este identic cu textul Catehismului din 1543, atunci, avându-se în vedere germanismele și ungurismele redacțiunii din textele mähăcene, «traducătorul Sas, care știa bine românește, și poate și ungurește a putut fi în adevăr Philippus Pictor.» În această privință, d-l Drăganu este de acord cu d-l Schullerus, care în cercetarea amintită, mai arătase că onorariul de 2 florini, atribuit într-o notă din Arhiva națională din Sibiu lui Philip Pictor, «pentru impresiunea Catehismului românesc», la 16 Iulie 1544, nu este prea mic, dacă se ia în vedere celelalte onorarii similare ale vremii.

În încheiere, autorul comunică știrea că în biblioteca d-lui Iuliu Marțian, se află o nouă și interesantă copie de pe Catehismul luteran. Copia este făcută în întâia jumătate a sec. XVII, cu scriptio contnua și rotacism, și cuprinde adaosuri interesante în cele 10 porunci, adaosuri în care d-l N. Drăganu vede urme de bogomilism.

N. Cartoian

Al. Rosetti: Les Catéchismes roumains du XV-e siècle (în Romania XLVIII 1922, Juillet p. 322-334).

D-l Alexandru Rosetti, după ce fixează că data tipăririi Catehismului descoperit la leud este 1599, compară acest Catehism cu redacțiunea din textele mähăcene (Întrebare creștinească), cu redacțiunea din cod. Marțian, amintită în cercetarea d-lui Drăganu — precum și cu micul Catehism al lui Luther. Rezultatele la care ajunge sunt următoarele:

Redacțiunile românești decurg dintr'un acelaș prototip. Comparate cu micul Catehism al lui Luther prezintă: a) elemente asemănătoare; b) părți prescurtate; c) părți care lipsesc din Catehismul lutheran. Ca atare micul Catehism al lui Luther nu poate fi originalul redacțiunii românești. Traducătorul român sau a combinat Micul Catehism al lui Luther cu o redacțiune necunoscută, sau s'a servit de o redacțiune necunoscută încă a unui Catehism, care eră asemănător în unele puncte cu Micul Catehism al lui Luther. D-l Rosetti înclină a vedea originakul într'o redacțiune ungurească și s'a gândit o vreme la Catehismul lui Heltai Gaspar, dar pasajul publicat din acest Catehism de Borbély Istvan (*Heltai Gaspar*) nu-i dă mari speranțe în această privință. După acea redacțiune, încă necunoscută, (sau Micul Cat. al lui Luther + o red. necunoscută), s'a făcut traducerea românească din care derivă Catehismul găsit la leud, dar tipărit la Brașov în 1599, precum și Catehismul din Cod. Marțian. Întrebarea „creștinească“ din textele mähăcene este într'a-devăr, după cum crezuse Hasdeu, și după cum a arătat și Andrei Bărsanu, o copie dupe tipăritura din 1559.

În ce privește regiunea în care s'a făcut traducerea românească primă care a servit de bază edițiunii din 1559, dl Rosetti o fixează în aceleași părți în care s'au făcut „primele traduceri românești“. „Reformații din Sibiu se adresașă aceloră cari în regiunea N. E. a Transilvaniei, traduceau cărți pioase sub impulsunea reformei lui Luther“. Această părere, enunțată în treacăt în studiul interesant al d-lui Rosetti, are însă nevoie de mai multă argumentare.

N. Cartoian

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

IN

1921 — 1922

REPERTORIU BIBLIOGRAFIC

INTOCMIT DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj

IOACHIM CRĂCIUN

ȘI

IOAN LUPU

Sub direcția d-lui AL.-SADI IONESCU

Bibliotecar ajutor al Academiei Române

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ

ÎN 1921 ȘI 1922.

REPERTORIU BIBLIOGRAFIC

INTOCMIT DE

IOACHIM CRĂCIUN și IOAN LUPU

Sub direcția d-lui **AL.-SADI IONESCU**

Biblioteca ajutor al Academiei Române.

INTRODUCERE.

Se simțea de multă vreme lipsa unei bibliografii istorice române, care să cuprindă tot materialul publicat în această ramură de activitate științifică — atât în țară, cât și în străinătate — fie în opere separate, fie în reviste, ziare și alte publicații poligrafice — și care bibliografie să fie alcătuită după normele și metodele cele mai nouă ale acestui soi de lucrări.

Cel dintâi care a luat inițiativa publicării unei asemenea bibliografii este Domnul profesor Alex. Lăpădatu. Dela primii pași s'au putut constata toate greutățile unei astfel de încercări.

Pentru aducerea la îndeplinire a acestei vaste lucrări era nevoie în primul rând de cercetarea unui depozit, care să cuprindă — pe cât posibil — toate izvoarele trebuincioase și în rândul al doilea de persoane îndejuns de cunoscătoare ale acestei științe. Singurul depozit, care întrunește condițiunile cerute, este Biblioteca Academiei Române, cea mai bogată și mai bine organizată bibliotecă din țară. În ce privește persoanele, cari urmau să ducă la îndeplinire această lucrare, ele nu puteau fi alese decât dintre tinerii inițiați întru câtva în tainele acestei migăloase științe, urmând ca ei să fie ajutați — după primul gând al inițiatorului — de cât mai mulți studenți ai Seminarului de istorie națională din Cluj, sub conducerea subsemnatului. Acest lucru, pe lângă faptul că ar fi făcut cât mai repede și mai cuprinzătoare redactarea bibliografiei, ar fi adus cu sine și folosul neprețuit de a pregăti o serie de oameni pricepuți, cari să poată astfel continua și duce la desăvârșire lucrul odată început.

Acest lucru nu s'a putut face în anul acesta, din care cauză bibliografia pe 1921—1922 a fost alcătuită numai de d-nii I. Crăciun și I. Lupu, cu ajutorul — în prea puțină parte — al d. Sorin Albini, câte-și trei dela Biblioteca Academiei Române.

PLANUL LUCRĂREI

1) Se dă la început tabloul izvoarelor cercetate. Lipsa unui personal mai numeros a făcut cu neputință completarea unor lipsuri de izvoare din Biblioteca Academiei Române (numere de reviste, ziare) prin cercetări și la alte depozite (librării, biblioteci publice, etc.); neajuns ușor de îndreptat însă în viitor.

2) Cărțile și articolele sunt amestecate și numerotate; însemnându-se cu asterisc cele nevăzute.

3) Notițele bibliografice cuprind:

a) Pentru opere separate: autorul, titlul, locul publicării, formatul în cm., paginația și prețul urmate de particularități asupra operei (sumarul pe copertă, colecția din care face parte opera, etc.). La cărțile străine s'au însemnat numai paginile cari se referă la români.

b) Pentru articole: autorul, titlul, numele publicației în care se găsește articolul, urmat de locul publicării, data, seria, numărul și paginile la care se găsește articolul bibliografiat. S'a pus data la care se referă volumul, nu cea a apariției.

La ambele categorii s'au bibliografiat și criticele, analizele și discuțiunile ce a provocat opera sau articolul.

c) Pentru periodicele istorice: titlul și subtitlul, locul și felul apariției, formatul în cm., redacția, tipografia și numerele apărute.

4) S'au ivit unele dificultăți în selecționarea și clasificarea materialului adunat. Pe lângă istorie și științele ei auxiliare s'a crezut de cuviință a se bibliografia și lucrările despre toate manifestările vieții noastre sociale, în legătură cu istoria.

S'a căutat a se clasifica materialul metodic și cât mai simplu, pentru ca cercetătorul să poată găsi, ceea ce îi trebuie, cu înlesnire.

Iată Planul:

A. Istorie.

B. Științe auxiliare.

C. Materii în legătură directă cu istoria.

D. Diferite chestiuni numai în legătură cu istoria.

A. ISTORIE

I. Generalități. Teoria și filosofia istoriei. Sinteză. Metodologie.

II. Periodice (în ordine alfabetică).

III. Istorie propriu zisă (în care s'au pus și monografiile, sociografiile și etnografiile).

1. *România.*

2. *România în războiul mondial.*

3. *Relațiile și legăturile cu alte state* (în ordinea alfabetică a statelor).

4. *Basarabia.*

5. *Bucovina.*

6. *Dobrogea.*

7. *Maramureș.*

8. *Moldova.*

9. *Muntenia.*
10. *Oltenia.*
11. *Transilvania.*
12. *Românii din alte state.*

IV. *Istorie parțială* (în care s'au pus și monografiile, sociografiile, etnografiile).

1. *Județe și localități* (în ordine alfabetică).
2. *Biserici și mănăstiri* (pe localități). (Tot aci s'au pus și lucrările privitoare la arta lor).
3. *Naționalitățile din România*: Armenii. Bulgarii. Cerchezii. Ciganii. Evreii. Germanii. Rutenii. Sașii. Secuii. Tătarii. Țigani. Turcii.
4. *Documente.*
5. *Inscripții.*
6. *Civilizație. Cultură.*

B. ȘTIINȚE AUXILIARE

- I. *Arheologie. Antichități.*
- II. *Genealogie.*
- III. *Herăldică.*
- IV. *Numismatică.*
- V. *Iconografie.*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

C. MATERII ÎN LEGĂTURĂ DIRECTĂ CU ISTORIA

- I. *Călători* (în ordine cronologică).
- II. *Biografii. Contribuțiuni biografice* (în ordine alfabetică). (Tot aci s'au pus și studiile asupra activității științifice a diferitelor persoane).
- III. *Istoria diferitelor instituțiuni și societăți* (în ordine alfabetică).

D. DIFERITE CHESTIUNI NUMAI ÎN LEGĂTURĂ CU ISTORIA

- I. *Politică. Clasele sociale.*
 1. *Generalități.*
 2. *Politică internă.*
 - a. *Minoritățile*
 3. *Politică externă.*
 4. *Partidele politice* (în ordine alfabetică).
- II. *Constituția.*
- III. *Chestia agrară.*
- IV. *Biserica.*
 1. *Generalități.*
 2. *Biserica catolică.*
 3. *Biserica evanghelică.*
 4. *Biserica ortodoxă* (pe ținuturi).
 5. *Biserica unită.*
 6. *Secte religioase.*
- V. *Armata.*

VI. Arte. Muzee.

VII. Comerț.

VIII. Drept.

IX. Filosofie.

X. Geografie. Hărți.

XI. Literatură. Filologie.

XII. Obiceiuri. Folklor.

XIII. Presă.

XIV. Teatru.

În fine ca anexă; Recensii făcute în 1921 și 1922 cărților istorice apărute înainte de 1921.

Lucrarea este urmată de:

1. Indice pe autori (Cărțile și articolele sunt însemnate prin numărul lor de ordine).

2. Indice pe nume, lucruri și materii. (Numerele la care se găsește numele, lucrul sau materia sunt însemnate după ele).

3. Tabla de materii.

Al.-Sadi Ionescu

IZVOARE

BCU Cluj *I. Reviste românești *)* Library Cluj

Academia Română. Bulletin de la Section Historique.

Adevărul Literar și artistic.

Analele Dobrogei. Constanța.

Analele literare.

Anuarul Institutului de istorie națională. Cluj.

Arhiva. Organul Societății istorico-filologice din Iași.

Arhiva pentru știința și reforma socială.

Arhivele Olteniei, Craiova

Aurora. Oradea-Mare.

Biserica Ortodoxă Română.

Biserica și Școala. Arad.

Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale.

Buletinul Societății numismatice române.

Buletinul Societății regale române de geografie.

Cele trei Crișuri. Oradea-Mare.

Convorbiri Literare.

Cosânzeana. Cluj.

Craiu Nou. Sibiu.

Cronica numismatică și arheologică.

Cugetul Românesc.

Cultura Creștină. Blaj.

Dacoromania. Cluj.

*) Toate publicațiile fără indicarea locului au apărut în București.

- Democrația.
 Evoluția. Cluj.
 Flacăra.
 Foaia Diecezană. Caransebeș.
 Gândirea. Cluj.
 Die Heimat. Cernăuți.
 A Hirnök. Cluj.
 Ideea Europeană.
 Ilustrația.
 Ioan Neculce. Iași.
 Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde-Sibiiu.
 Lamura. (afară de Septembrie—Octombrie 1922).
 Lumina Femeii. Cluj.
 Lutetia. Iași.
 Napkelet. Cluj.
 Noua Revistă Bisericească.
 Ostland. Sibiiu.
 Palatul Justiției.
 Pásztortűz. Cluj.
 Ramuri. — Drum Drept. Craiova.
 Răsăritul. BCU Cluj / Central University Library Cluj
 Revista artileriei.
 Revista infanteriei.
 Revista istorică.
 Revista Moldovei. Botoșani. (afară de No. 6, 7 din 1922).
 Revista pentru istorie, arheologie și filologie.
 Revista politică și parlamentară.
 Revista Teologică. Sibiiu.
 Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău.
 Revista Societății Tinerimea Română.
 Revista Vremii.
 Roma.
 România Militară. (numai pe 1922).
 România Nouă-literară și artistică.
 România Viitoare. Ploești (cu supl.: Gazeta Cărților).
 Săgetătorul.
 Săzătoarea. Fălticeni.
 Spicuior în ogor vecin.
 Țara de Sus. Satu-Mare.
 Țara Noastră. Cluj.
 Transilvania. Sibiiu.
 Universul Literar.
 Viața. Roman.
 Viața Nouă.
 Viața Românească. Iași. (afară de vol. I. 1921).

Vecinii Noștrii.

Zord idö. Târgu-Murăș.

II. Ziare românești

Adevărul.

Albina.

America. — România. Cleveland.

Aurora.

Beiușul.

Chioarul. Șomcuta-Mare.

Le Courrier Franco-Roumain. Paris. (cu lipsuri)

Dacia.

Dimineața.

Dreptatea. Cernăuți.

Epoca.

Evenimentul. Iași.

Gazeta Ardealului. Cluj.

Gazeta Transilvaniei. Brașov.

Glasul Bucovinei. Cernăuți.

L'Idépendance Roumaine.

Îndreptarea.

Înfrățirea. Cluj.

Legea Românească. Oradea-Mare.

Lupta.

Mișcarea. Iași.

Neamul Românesc.

Opinia. Iași.

L'Orjent.

Patria. Cluj.

Le Progrés.

România Nouă.

Românul. Arad.

La Roumanie. (numai vol. I din 1921).

Satu-Mare.

Telegraful Român. Sibiu.

Tribuna. Oradea-Mare.

Unirea. Blaj.

Universul.

Viitorul.

III. Almanahuri. Calendare

Almanahul «Înfrățirea». Cluj.

Almanahul ziarului «Universul»

Almanahul «Viața». Huși.

Calendarul «Amicul Poporului». Sibiu.

Calendarul «Asociațiunei». Sibiu.

Calendarul Cultural Covurlui. Galați.
 Calendarul «Dacia».
 Calendarul «Glasul Bucovinei». Cernăuți.
 Calendarul «Ligei Culturale».
 Calendarul Plugarilor.
 Schulthess'Europäischer Geschichtskalender. München.
 Csángó Naptár.

IV. *Anuare*

Aniversarea de 25 ani a liceului «Mircea cel Bătrân» din Constanța.
 Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului. Chișinău.
 Anuarul gimnaziului «Frații Buzești» din Craiova.
 Anuarul gimnaziului «Ion Maiorescu». Giurgiu.
 Anuarul institutelor de învățământ gr., cat., din Blaj.
 Anuarul liceului de fete din Cernăuți.
 Anuarul liceului de stat «Aurel Vlaicu» din Orăștie.
 Anuarul liceului de stat «Gheorghe Lazăr» din Sibiu.
 Anuarul liceului «Dragoș Vodă» din Sighetul Marmației.
 Anuarul liceului «Moise Nicoară» din Arad.
 Anuarul liceului românesc «Andrei Șaguna» din Brașov.
 Anuarul liceului unitar din Cristur.

V. *Reviste străine*

Les Annales. Paris.
 Conferencia. Paris.
 Deutsche Revue. Leipzig.
 Deutsche Rundschau. Berlin.
 Échos d'Orient. Paris.
 L'Est Européen. Varsovie.
 L'Europa Orientale. Roma.
 L'Europe Nouvelle. Paris.
 Historische Blaetter. Wien, ...
 Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig.
 L'Illustration. Paris.
 Illustrierte Zeitung. Leipzig.
 Külügyi Szemle. Budapest.
 Mercure de France. Paris.
 Revue Archéologique. Paris. (cu lipsuri)
 Revue des Balkans. Paris.
 Revue des Études Napoléoniennes. Paris.
 La Revue de Genève. (Numai pe 1922).
 Revue d'histoire diplomatique. Paris.
 Revue Historique. Paris. (afară de Septembrie—Octombrie 1922).
 Revue d'Hongrie. Budapest.

Revue des Deux Mondes. Paris. (cu lipsuri).

Revue Numismatique. Paris.

Revue de synthèse historique. Paris.

Romania. Paris.

Ungarische Jahrbücher. Berlin. (numai pe 1922)

La Vie. Paris.

Zeitschrift für romanische Philologie. Halle.

BIBLIOGRAFIA

A. ISTORIE

1. GENERALITĂȚI. TEORIA ȘI FILOSOFIA ISTORIEI. SINTEZĂ. METOLOGIE.

1. COSTESCU, Gh. N. — Metodica istoriei Românilor. Ediția II-a. Vol. III București, „Viața Românească” (Tip. Profesională Dim. C. Ionescu) 1921, 23,5×16, 456 p. Lei 35.
2. BOGREA, V. — Intre filologie și istorie. *Anuarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 318—327.
3. LĂPĂDATU, Alex. — Nouă împrejurări de dezvoltare ale istoriografiei naționale. Lecțiuni de deschidere a cursului de Istorie veche a Românilor ținută la Universitatea din Cluj, în ziua de 6 Noembrie 1919, Cluj, (Tip. „Ardealul”), 1921, 22,5×15,22 p. (Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj pe 1921 [p. 1—18].
4. LUPAȘ, I. — Factorii istorici ai vieții naționale românești. Lecțiune inaugurală, ținută la Universitatea din Cluj. — 11 Noembrie 1919. Cluj, (Tip. „Ardealul”), 1921, 22×15, 29 p. (Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj pe 1921 [— 1922, an. I, p. 19—45].
5. ȘTEFĂNESCU, Marin. — Din filozofia istoriei la Români. [In „Lui Nicolae Iorga Omagiu”]. Craiova. (Tip. „Ramuri”), [1921], 22×16, p. 287—295.
6. XENOPOL, A. D. — Confesiuni asupra spiritului în care s’a scris Istoria Românilor și asupra chestiunii țărănești. *Arhiva pentru știința și reforma socială*. București, 1921. Aprilie, an. III, no. 1, p. 1—6.
7. GORCEIX, Septime. — Les sources de Voltaire et la chronique moldave pour le récit de la capture de Charles XII a Bender. *Revue Historique*. Paris, 1921, Janvier-Février, an. 46, Tom. CXXXVI, p. 60—65.
8. LUPAȘ, I. — Scrierile istorice ale lui Petru Maior. *Anuarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 87—108.
9. PASCU, George. Axintie Uricariul și Neculai Costin *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași, 1922, Octomvre, an. 29, no. 4 p. 489—498.

10. PASCU, Dr. Gîorge. — Miron Costin. De Neamul Moldovenilor. Scrierea romînească și prelucrările leșești, — Letopisătul Țării Moldovei. Scrierea romînească și traducerea latinească. Iași, (Tip. „Lumina Moldovei“), 1921, 24×16, 29 p. (Extras din Arhiva).

2. PERIODICE.

(în ordine alfabetică)

11. ACADÉMIE ROUMAINE. — Bulletin de la section historique. Bucarest. Trimestrial, 23×16. Director: N. Iorga. Tip. „Cartea Românească“, Göbl Rasidescu. An. IX, 1921, no. 1—4, Ianuarie—Decemvrie.
12. ANALELE DOBROGEL. — Revista Societății culturale dobrogene. Constanța. Trimestrial, 24×16.5. Director: C. Brătescu, Tip. „Albania“. An. II, 1921, nr. 1—4, Ianuarie—Decemvrie, An. III, 1922, nr. 1—4, Ianuarie—Decemvrie.
13. ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ Cluj, 24×16, Publicat de Alex. Lapădatu și Ioan Lupaș — an. I, 1921—1922.
14. ARHIVA. — Organul societății istorico-filologice din Iași. Iași. Trimestrial, 24×16. Director: Ilie Bărbulescu. Tip. „Lumina Moldovei“. An. XXVIII, 1921, no. 1—2, Iulie — Decemvrie; An. XXIX, 1922, no. 1—4, Ianuarie — Decemvrie.
15. ARHIVELE OLTENIEI. — Craiova. Trimestrial. 24×16. Director: Dr. Ch. Lăugier. Tip. „Ramuri“. An. I. 1922, no. 1—4, Ianuarie — Decemvrie.
16. BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE. — Revistă trimestrială pentru numismatică și științele auxiliare. București. Trimestrial. 23×15.5. Redactor: Constantin Moisil. Tip. F. Göbl Fii. An. XVI, 1921, no. 37—40. Ianuarie — Decemvrie; An. XVII, 1922, no. 41—44, Ianuarie — Decemvrie.
17. BULLETIN DE L'INSTITUT POUR L'ÉTUDE DE L'EUROPE SUD-ORIENTALE. — București. Lunar. 24×16. Conduc de N. Iorga, G. Murgoci, V. Pârvan. Tip. „Cultura Neamului Românesc“, an. VIII, 1921, no. 1—12. Ianuarie—Decemvrie; an. IX, 1922, no. 1—12 Ianuarie — Decemvrie.
18. CRONICA NUMISMATICĂ. — Foaie de informațiuni a Societății numismatice române. București. Lunar. 23×16. Director: Const. Moisil, Tip. F. Göbl Fii. An. I, 1921, no. 9—12, Ianuarie — Aprilie; An. II, 1921, no. 1—8, Mai—Decemvrie; An. II, 1922, no. 9—12, Ianuarie—Aprilie; An. III, 1922, no. 1—8, Mai—Decemvrie. Dela Mai 1921 cu titlul: *Cronica Numismatică și Arheologică*, cu acelaș subtitlu.
19. IOAN NECULCE. — Buletinul Muzeului Municipal din Iași. Iași. Periodic-sub auspiciile primăriei comunei Iași. 29×20. Tip. „Lumina Moldovei“ An. I. 1921, fascicola I, Octomvrie; An. I, 1922, fascicola II, Iulie.
20. KORRESPONDENZBLATT DES VEREINS FÜR SIEBENBÜRGISCHE LANDESKUNDE. — Hermannstadt. Lunar. Redactor: Adolf Schullerus. Tip. „W. Krafft“,

- An. XLIV, 1921, no. 1—12, Ianuarie — Decembrie; An. XLV, 1922, no. 1—12, Ianuarie — Decembrie.
21. *REVISTA ISTORICĂ*. — București. Lunar. 24×16. Redactor: N. Iorga, Tip. „Cultura Neamului Românesc” S. A. An. VII, 1921, no. 1—12, Ianuarie — Decembrie; An. VIII, no. 1—12, Ianuarie — Decembrie.
22. *REVISTA PENTRU ISTORIE, ARHEOLOGIE ȘI FILOLOGIE*. — Organ al Societății istorice române. București, Anual 30×25. Director: Em. E. Kretzulescu, „Cartea Românească”, (Tip. Göbl-Rasidescu). Vol. XVI. 1922.
23. *REVISTA SOCIETĂȚII ISTORICO-ARHEOLOGICE BISERICEȘTI DIN CHIȘINĂU*. — Anual 22×16. Tip. Eparhială. 1921, vol. XIII; 1922, vol. XIV.

III. ISTORIE PROPRIU ZISĂ

(In care s'au pus și monografiile, sociografiile și etnografiile).

1. ROMÂNIA.

24. ARBORE, Profesor Alexandru P. — Die romanische wissenschaftliche Bewegung auf dem Gebiete der Geschichte, Sprachkunde und Geographie seit 1918. [Sibiu, 1921], 27×17,5 p. 30—42. (Extras din „Festschrift zu den II deutschen Ferienhochschulkurs”).
25. BĂNESCU, N. — Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor dela Dunărea-de-jos. Comunicare citită la Academia Română în ședința publică dela 7 Iunie 1921. Cluj. (Tip. „Ardealul”), 1921, 25×16 25 p (Extras din „Anuarul Institutului de Istorie Națională” din Cluj — pe 1921 — [1922, an. I. p. 138—160].
26. BĂNESCU, N. — Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas Danube. Weimar, (Druck der Hof-Buchdruckerei) 1922, 23×16. p. 287—310. (Sonderabdruck aus den „Bizantinisch-Neugriechischen Jahrbüchern”. Band III (1922) Heft 3/4).
27. BASTERA, Ramón de. — La obra de Trajano. Calpe, (Impr. Sáez Hermanos, Madrid), 1921, 20×13. 322 [—324] p. 8 fig. 8 pesetas.
28. BERECHET, Șt. — Comori slavo-române răspândite. *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1922, Maiu, Seria II. an. 40, no. 8 (494), p. 618—628.
29. BERTEA, Al. — Urme românești în țări streine. *Moldavische Capelle*, tabloul cu Mihai Viteazul, Hanul unde a tras Voevodul. *Neamul Românesc*. București, 1922, 1 Iulie, an. XVII, no. 143.
30. BIANU, Ion. — Pagini vechi. Două pagini vechi cu tâlc și pentru vremile noastre. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Mai, an. I, no. 4, p. 393—394.
31. BOGREA, V. — Mențiuni humaniste despre noi. *Anuarul Institutului de Istorie Națională*. Cluj, 1921—1922, an. I. p. 333.
32. BRĂȚIANU, Georges I. — Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIII-e siècle. Bucarest, (Tip. „Cultura Neamului Românesc”), 24×16,

8 p. (Extrait du „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale" No. 5-6, Mai — Juin 1922, [p. 50-54].

33. BĂLȚIANU, Ion I. C. — Din amintirile altora și ale mele. București, «Cartea Românească» (Tip. Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu) 1922, 23,5 X 13,5, 13 p. (Extras din revista «Cugetul Românesc» [București, 1922] Septembrie, an. I, No. 6, p. 513-523; 1922, Octombrie an. I, No. 7, p. 1-9]).
34. BUBĂRSCUL CĂMĂRAȘUL, Vasile. — Istoria Țării Românești și a Moldovei, (Urmare și sfârșit). [Publicată de Em. E. Kretzulescu]. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie* București, 1922, vol. XVI, p. 162-186.
35. CĂLIN, R. V. — Clipe de glorie. *Crain Nou*. Oradia-Mare, 1921, an. III, No. 1-2, p. 15-29; 1921, an. III, No. 3-4, p. 16-30; 1921, an. III, No. 5-6] p. 13-18.
36. CÂNDEA, R. — Incoronarea dela Alba-Iulia, cuvântare ținută la ședința festivă a Universității în sala sinodală în ziua de 17 Octombrie 1922. Cernăuți, (Tip. edit. «Glasul Bucovinei»), 1922, 15 X 11,5, 17 p. [Și în «Glasul Bucovinei». Cernăuți, 1922, Octombrie 25, an. V, No. 1110; — 1922, Octombrie 31, an. V, No. 1114].
37. CHARMANT, Dr. Oscar de. — La question des dommages causés par l'occupation roumaine. *Revue de Hongrie*. Budapest, 1922, 15 Juin, an. XV tome XXVI, p. 161-175.
38. CHIȚOIU, D. G. — Pentru țară. Însemnări din 1913. Cu un cuvânt al D-lui Profesor N. Iorga. București, (Tip. edit. «Cartea Românească»), 1922. 19 X 12,5, 174 p. Lei 20.
39. CLARK, Charles Upson. — Greater Roumania. With illustrations and maps. New-York. Dodd. Mead and Company, 1922, 21 X 14, XI+477 p.
Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe, sud-orientale*. București, 1922, Aprilie, an. IX, No. 4, p. 43.
40. Dare de seamă a serbărilor cu prilejul nunței A. S. R. Principesei Elisabeta a României cu A. S. R. Principele George al Greciei, 24 Februarie-7 Martie 1921, București, (Tip. Statului), 24 X 16. 13 p. fig.
41. DRAGOMIR, Silviu. — Câteva urme ale organizației de stat slavo-române. *Dacoromania*. Cluj, 1920-1921. an. I, p. 147-161.
42. DIMITRESCU, Marin. — Politica lui Napoleon I față de Țările Române. București «Librăria Stănculescu», 20 X 14, 80[-82] p. Lei 8.
43. DUSCIAN, Dr. I. — Un scriitor rus despre România în 1866. Romancierul rus Danilevski povestește despre o întrevvedere avută cu Nicolaie Golelescu în 1866. *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1921, Septembrie 4, an. II, No. 41, p. 1-2.
44. ELIESCU, Aureliu M. — Harta etnografică a țărilor locuite de Români. București, (Tip. F. Göbl Fii), 1921. 23 X 16, 15 p. Extras din Buletinul Societății Regale Române de Geografie XXXIX 1920, [p. 145-159].

45. EHRlich, Eugen. — Sfârșitul unei mari împărății. București, Institutul de editură «Reforma Socială», 1921, 23,5×18, 46 p. (Extras din «Arhiva pentru știința și reforma socială» Anul III. No. 1).
46. FERENȚ, Dr. Ioan. — Cumanii și episcopia lor. *Cultura Creștină*. Blaj, 1922 Ianuarie—Martie, an. XI. No. 1—3, p. 30—47; 1922, Aprilie, an. XI, Nol 4, p. 68—81; 1922, Mai, an. XI, No. 5, p. 109—115; 1922, Iunie, an. XI, No. 6, p. 154—164; 1922, Iulie — August, an. XI, No. 7—8, p. 187—198; 1922, Septembrie—Octombrie, an. XI, No. 9—10, p. 251—266; 1922, Noiembrie—Decembrie, an. XI, No. 11—12, p. 299—308; (urmează...).
47. GHERGHEL, Dr. Ilie. — Cercetări privitoare la nomenclatura Comanilor (Urmare). *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. București, 1922, vol. XVI. p. 187—194.
48. GHIBĂNESCU, Gh. Divanurile domnești din Moldova și Muntenia în sec. a. XVII-a (1654 — 1660). *Arhiva*. Organul societății istorico-filologice din Iași. Iași, 1921, Iulie, an. XXVIII, No. 1, p. 37—48; 1921, Octombrie, an. XXVIII, No. 2, p. 171—185; 1922, Ianuarie, an. 29, No. 1 p. 34—48; 1922 April, an. 29, No. 2, p. 206—216; 1922, Octombrie, an. 29, No. 4, p. 478—488.
49. GIANNINI, Amedeo. — L'unità nazionale della Romania alla conferenza dela pace. *L'Europa Orientale*. Roma, 1922, Agosto 15—Settembre 15, an. II, No. VIII—IX, p. 449—478.
50. GILLARD, Marcel. — La Roumanie nouvelle. — La société roumaine et les minorités ethniques. La crise économique. L'évolution politique. Paris, (Tip. edit. «Felix Alcan»), 1922, 19×12. XI+216 p. Fr. 9.
51. GORDON, Will. — Roumania. Yesterday and today. Londres. 1921. Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1921, Octombrie—Decembrie, an. VIII, No. 10—12, p. 140—142.
52. GORUN, Ion. — — Incoronarea primului rege al României întregite la Alba-Iulia și la București. București. «Ig. Hertz», (Tip. Eminescu), 1922 15×23, 48 p. Lei 16.
53. IORGA, Nicolae. — Ancienneté de la culture du maïs en Roumanie. Communication faite à l'Académie Roumaine. Traduction par M-lle C. Cerkez. *Académie Roumaine. Bulletin de la Section historique*. București, 1921, Iulie—Decembrie, an IX, No. 3—4, p. 185—191.
54. IORGA, N. — Cîteva note de istorie românească. Comunicație la Academia Română. *Revista Istorică*. București, 1921, Aprilie—Iunie, an. VII, No. 4—6, p. 117—120.
55. IORGA, N. — Cîteva note de istorie românească. — Comunicație la Academia Română. — *Neamul Românesc*. București, 1921, 9 Iunie, an. XVI, no. 127.

56. IORGA, N. — Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul Romnilor (Comunicație la Academia Română) *Revista Istorică*. București, 1921, Ianuarie—Martie, an. VII, no. 1—3 p. 1—22; 1922. Ian., - Mart., VIII nr. 1—3 p. 10—27.
57. IORGA, N. — Centenarul Domnilor pămînteni, Comunicare... (făcută) la Academie, în ziua de 29 Septemvrie. *Neamul Românesc*. București, 1921, 3 Octomvrie an. XVII, no. 222.
58. IORGA, N. — Donațiile românești pentru mănăstirile din Marea de Marmara. *Revista Istorică*. București, 1921, Aprilie—Junie, an. VII, no. 4—6 p. 143—147.
59. IORGA, N. — Drepturile Românilor asupra teritoriului lor național unitar. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. București, 1921, Tom. XXXIX (pe) anul 1920, p. 168—176.
60. IORGA, N. — Formes byzantines et réalités balcaniques. Leçons faites à la Sorbonne. Bucarest-Paris, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1922, 21,5 X 14, 190 (-191) p. fr. 5.
61. IORGA, N. — Generația dela 1840—48 față de concepția unității politice a poporului românesc. Comunicare la Academia Română. *Neamul Românesc*. București, 1922, 28 Mai, an. XVII, No. 115; — 1922, 3 Iunie, an. XVII, No. 120.
62. IORGA, N. — Histoire des Roumains et de leur civilisation. II édition Bucarest, (Tip. Cultura Națională), 1922, 24 X 18, 266 + XII p. Lei 60.
63. IORGA, N. — Insemnările unui pribeg. *Revista Istorică*. București, 1921 Ianuarie—Martie, an. VII, No. 1—3, p. 70—74.
64. IORGA, N. — Introducere la studiul asupra României și Romnilor. Conferințe ținute la „Școala interaliată de înalte Studii Sociale” dela Paris. Beiuș (Tip. „Doina”), 1922, 21 X 15. 59 p. [Și în „Neamul Românesc”. București, 1921, 5 Februarie, an. XVI. No. 26,—1921, 5 Martie, an. XVI, No. 50. (cu întreruperi); și „Beiușul”. Beiuș, 1921, 21 August, an. I, No. 12, — 1921, 20 Noemvrie, an. I, No. 26].
65. IORGA, N. — Introduction à l'étude de la Roumanie et des Roumains. Conférences données à l'École Interalliée des Hautes Etudes Sociales. Paris, «Courrier Franco Roumain» (Impr. des Arts — A. Drevet —), 1921, 26 X 18, 20 p. Fig.
66. IORGA, N. — Introduzione allo studio della Romania e dei Romeni. Roma, („Romania” Rassegna Italo-Romena Tip. Ed). (1921), 24,5 X 15,5 63[65] p. Lire 5.
67. IORGA, N. — Istoria poporului românesc. Traducere din limba germană de Otilia Teodoru-Ionescu. Vol. I București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1922, 21 X 14, 324 p. (Din publicațiile Casei Școalelor).
68. IORGA, N. — Istoria Romnilor în Chipuri și Icoane. Craiova. „Ramuri” S. A. (Tip. editoare), 1921, 22 X 16, 304 p. Lei 40. (Colecția Ramurii).

- 69 IORGA, N. — Istoria Romînilor prin călătorii. Lecții făcute la Școala de Războiu. București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1921-1922, 2 vol. 25×17. 251 p. (II Dela jumătatea veacului al XVII-lea până la 1800). Lei 18, 269 p. (III Dela 1800 până în zilele noastre.) + Adăuse din biblioteci franceze și de aiurea. Lecții făcute la Școala de Războiu București, Tip. edit. «Cultura Neamului Românesc», 1922, 24,5×16,5. 87 p. Lei 15.
- 70 IORGA, N. — Istoria țării prin cei mici. (Comunicație la Academia Română). *Revistă Istorică*. București, 1921, Ianuar.-Mart. an. VII, Nr. 1-3 p. 26-62.
- 71 IORGA, N. — Kurze Geschichte des romanischen Volkes für die romanischen Bürger deutscher Nation. Brașov, (Tip. edit. «Gazeta Transilvaniei»), 1921, 20×14. 16 p.
- 72 IORGA, Nicolae. — Les latins d'orient. Conférences données en janvier 1921 au Collège de France. [Paris, (Tip. Dubois et Bauer). 1921], 19×12, 51 p. Frcs 2. [Și în «La Revue de la Semaine Illustrée No. 47, 1921, p. 393-407].
- 73 IORGA, Nicolae. — Origine et sens des directives politiques dans le passé des Pays Roumains. Traduction de M-elle C. Cerkéz. Séance du 23 Mai (5 Juin) 1916. Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. București, 1921, Ianuarie-Iunie- an. IX, Nr. 1-2, p. 36-62.
- 74 IORGA, Nicolae. — Les plus anciennes chroniques hongroises et le passé des Roumains. Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. București, 1921, Iulie-Decembrie, an. IX, Nr. 3-4, p. 193-223.
- 75 IORGA, N. — La révolution grecque sur le Danube, quelques renseignements nouveaux, surtout de source roumaine. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud - orientale*. București, 1921, August-Septembrie, an VIII, Nr. 8-9, p. 91-100.
- 76 IORGA, Nicolae. — Les Roumains d'après quelques nouveaux documents occidentaux. Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. București, 1921, Ianuarie-Iunie, an. IX, Nr. 1-2, p. 171-181.
- 77 IORGA, N. — Solidaritatea românească la începutul secolului al XIX-lea. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Noembrie-Decembrie, an. I, Nr. 8-9 p. 97-113.
- 78 IORGA, N. — Știri mărunte de istoria românească. *Revista Istorică*. București, 1921, Octombrie-Decembrie, an. VII, Nr. 10-12, p. 209-226.
- 79 IORGA, Nicolae. — Voyage en Roumanie. Conférence donnée le 22 Octobre 1921 à la Sorbonne (D'après les notes sténographiques). Bucarest «Pavel Suru» (Tip.), 23×15, 69.
- 80 KERÉKES, Dr. Zoltán. — Románia. *Külügyi Szemle*. Budapest, 1922, Aprilis, második évfolyam, IV, p. 354-366.
- 81 LAPEDATU, Alex. — Mihai Viteazul și Românii ardeleni. *Infrățirea*. Cluj 1922, Octombrie 15, an. III, Nr. 635.

- 82 LUPAȘ, Dr. Ioan. — Istoria Românilor. Cluj, (Tip. «Ardealul»), 1921, 23×15, 240 p. Lei 18.
- 83 LUPAȘ, Dr. I. — A román nemzet története rövid előadásban. Cluj, „Cartea Românească” (Tip. «Cosinzeana»), [1921], 20×13,5, 186 [-188], Lei 14.
- 84 MANOLESCU, Col. I. — Războiul româno-ruso-turc din 1877; studiu sumar al tuturor operațiunilor însoțit de hărți, crochiuri și schițe. București, Tip. «Răsăritul», 1921, 21×14, 410 p. Pl.
- 85 MARCU, AL. Dem. — Românii priviți din Italia în sec. XIX-lea. Documente culturale răzlețe. Roma. București, 1922, Martie, an. II, No. 3.
- 86 MĂRDĂRESCU, Generalul G. D. — Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920, București, «Cartea Românească», (Tip. Carol Göbl) S-sor I. St. Rasidescu), 1921, 24×16, 191 p.+10 hărți. Lei 35.
- 87 MARDARESCO, G. — Humiliation infligée à l'armée roumaine. *L'Indépendance Roumaine*. București, 1921, Septembre 4, an. 45, No. 13908, — 1921, Septembre 8, an. 45, No. 13911.
- 88 MARTONNE, Emm. de. — Incercare a unei hărți etnografice a Țărilor Românești. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. București, 1921 Tom. XXXIX [pe] anul 1920, p. 177-199.
- 89 METEȘ, Ștefan. Istoria neamului românesc. Volumul I. Până la întemeierea Principatelor Române. Sibiu, „Asociațiunea”, 1922, 23×16,5, 180, p. Lei 30. (Biblioteca «Astra» Nr. 4).
Recensie de: N. Iorga. Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale. București, 1922, Septemvrie--Decemvrie, an. IX, Nr. 9-12, p. 85-98.
- 90 MIHĂLCESCU, Ioan. — Români ori uniți? Invederarea purtării neromânești a vlădicilor români uniți cu prilejul serbărilor încoronării dela Alba-Iulia a Majestaților lor regelui și reginei, în ziua de 15 Octombrie 1922. București. (Tip. Cărților Bisericești, 1922. 23×14,5, 22 p. Lei 2.
- 91 MIHĂILESCU, Vasile. — Tudor Vladimirescu, Cuza-Vodă și Regele Ferdinand-Iu. Craiova, (Tip. «Ramuri» S. A.) 23,5×16, 6 p. (Extras din «Ramuri» Anul al XV-lea No. 5.)
- 92 MOTOGNA, Victor. — Etimologia «Dunării» ca dovadă pentru continuitatea poporului român în Dacia Traiană. *Revista Istorică*. București, 1921, Iulie Septemvrie, an. VII, Nr. 7-9, p. 166-171
- 93 MOTOGNA, Victor. — Tot în chestia etimologiei «Dunării». *Revista Istorică*. București, 1922, Ianuarie-Martie, an. VIII, Nr. 1-3, p. 62.
- 94 MÜLLER, Friedrich. — Lehrbuch der Geschichte Rumäniens für den Unterricht auf der Oberstufe deutschsprachlicher Mittelschulen und Lehrer (innen) Bildungsanstalten im Königreich Rumänien. Hermannstadt (Tip. W. Krafft), [1922], 23,5×15,5, XII+253 p.

- Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1922, Aprilie, an. IX, Nr. 4, p. 29-42, și în «*Anuarul Institutului de Istorie Națională*», I. Cluj, 1922, p. 394—401, de I. Lupaș.
- 95 MILLER, Willima. — Essays on the latin Orient. Cambridge 1921. Recensie de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1922, Ianuarie-Martie, an. IX, Nr. 1-3, p. 1-15.
- 96 MUREȘANU, Constantin. — Conferinți în legătură cu neamul nostru și vești despre studenții români din Anglia. *Convorbiri Literare*. București, 1921 Septembrie, an. LIII, Nr. 9, p. 597-608.
- 97 MUREȘIANU, Aurel. A. — Din istoria relațiilor Românilor din Principate cu cei din Transilvania și Ungaria. Acte și scrisori. *România Viitoare* Ploiești, 1921, 15 Ianuarie, an. I, No. 1 (an. III, N. 6), p. 14—25; 1921, 15 Martie, an. I, No. 3 (an. III, No. 8.), p. 5-6; 1921, 5 Iulie, an. I, No. 6 (an. III, No. 11), p. 5; 1921, 30 Noembrie, an. I, No. 8-9 (an. III, No. 13-14 p. 15; 1922, 15 Aprilie, an. IV, No. 1, p. 8.
- 98 ONCIUL, Dimitrie. — Les phases du développement historique du peuple et de l'état roumains. Discours prononcé à l'Académie Roumaine en séance solennelle du 14 mai 1919. Bucarest (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1921, 24×16,5, 35 p. (Extrait du «Bulletin de la Section Historique» de l'Académie Roumaine IX-e Année No. 1) [-2, p. 1—53].
- 99 Pagini de glorie. De la Tisa la Budapesta. Cu colaborarea d-lor: N. Iorga, General Mărdărescu, C. Diamandi, Octavian Goga, General Pétin, C. Dissescu, Corneliu Moldovan, Colonel Boyle, Gr. Trancu-Iași, I. G. Duca, Mircea Rădulescu, G. Mărzescu, General Panaitescu, C. Argetoianu, General Cihosky, Gr. Tăușan, General Văitoianu, A. Popovici-Tașcă, General Rășcanu, Al. Constantinescu, Radu D. Rosetti, General Averescu, Take Ionescu. Cuprinzând: O expunere a luptelor cu Ungurii, hărți, vederi, proclamații, documente. București, «Cartea Românească» (Tip «Poporul»), 31×24, 48 p. Lei 25.
- 100 PANAITESCU, Generalul Scarlat. — Documentarea cartografică a României Mari la încheierea războiului mondial. București, (Tip. F. Göbl Fii), 1921, 23×16, 9 p. (Buletinul Societății Regale Române de Geografie. XXXIX, 1920).
- 101 PAVELESCO, Cincinat et Maurice PRIVAT — La Roumanie d'Hier et d'Aujourd'hui. [După «Le Monde Nouveau»]. *La Roumanie*. Bucarest, 1921, Mai 6, an. XXIV, No. 5409; — 1921, Mai 12, an. XXIV, No. 5413.
- 102 PETRESCU, Costin. — Cortegiul istoric care va defila la București cu ocazia încoronării suveranilor. [București]. (Tip. Statului), [1922], 18,5×12, 13 p.
- 103 POPOVITCH, Paul. — Les peuples de l'Europe centrale et des Balkans sous

- la paix de l'Entente. — La Roumanie. — *Revue de Hongrie*. Budapest, 1922, 15 novembre, an. XV, tome XXVII, p. 213—219.
- 104 POSSA, M.—Naționalitatea română față de tratatul dela St.-Germain en Laye din 10 Septembrie 1919 și tratatul adițional dela Paris din 2 Decembrie 1919. București, Edit. «Tribuna Juridică» 1921, 16×23, 44 p. Lei 5.
- 105 ROSETTI, Col. R.— Extrase din publicații englezești. Pentru a servi la istoria războiului reîntregirii neamului. (Urmare). *România Militară* București, 1922, Ianuarie—Februarie, an. LIV, No. 1—2. [în: Adaus] p. 63—70.
- 106 - Rumänien. *Schulthess, Europäischer Geschichtskalender*. München, 1921, 32-ster Jahrgang 1916 (LVII Band) zweiter Teil, p. 487—499.
- 107 SCHMALZ, Dr. Friedrich. — Grossrumänien wirtschaftlich, politisch und kulturell. Gotha. Friedrich Andreas Perthes A.-G., (Tip. editoare), 1921, 22×15.5, VIII+224 p. (Auslandskunde gefördert durch die Studiengesellschaft für Weltpolitik in München. Erster Band.).
- 108 SCHOR, Chaim S. Prim rabin. Un mare act: Incoronarea. Predică făcută cu prilejul înălțătorului Eveniment. București, «Editura Comunității israelite ortodoxe din București», 23×15, 25 p.
- 109 STAHL Henric. — Țările Românești până în preajma timpurilor moderne. Două prelegeri ținute ofițerilor Școalei speciale de Geniu. București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc» S. A.), 1922, 22.5×15, 47 p. Lei 13.
- 110 STĂNESCU, Dr. Dumitru. — Din trecutul nostru politic și bisericesc. București, (Tip. F. Göbl fil), 1921, 22.5×15.5, 68 p.
- 111 ȘTEFĂNESCU-GALAȚI, A. — Întemeierea statului român. Pagini de istorie politică contemporană. I. Lupta pentru redeșteptarea națională. 1848—1866 București, Tip. edit. «Cartea Românească», 1922, 23×16, 138 p.
- 112 TAȘCĂ, Profesor G. — Conferința dela Portorose (29 Octombrie—25 Noiembrie 1921). Dare de seamă. București, (Tip. Profesională, Dim. C. Ionescu) 1921. 23×16, 24 p.
- 113 TEODORESCU, Stoica. Profesor. — Pământul și poporul românesc. Unitatea geografică și etnografică a pământului și poporul românesc. Câmpina. (Tip. M. S. Gheorghiu), 1921, 20×14.5, 47 p.
- 114 WERTHEIMER, Eduard v. — Neues zur Orientpolitik des Grafen Andrassy (1876—1877). *Historische Blätter*. Wien, 1921 I Jahr, 2 Heft, p. 252—276; 1921—1922, I Jahr, 3 Heft, p. 448—463.

2. ROMÂNIA ÎN RĂZBOIUL UNIVERSAL.

- 115 ARHIBALD. — Cimitirul prizonierilor români. Impresii din timpul războiului. Note de om necăjit. București, (Tip. «Poporul», 1921, 20×15, 166 p. Lei 10.

- 116 ABHIBALD. — Porcii. Impresii din timpul ocupației. Note de om necăjit Vol. I, II. București (Tip. «Poporul») 1921, 24×17, 332 p. (I) 323 p. (II) Lei 20.
- 117 ARIFEANU, Maiorul Virgil. — România în războiul lumii din «Cartea Românilor» Manual de Educație națională pentru cetățeni și ostași.. București, (Tip. «Sportul»), 1922, 21×13.5, 31 p. Fig. Lei 5.
- 118 AVERESCU, General. — Operațiunile dela Flămânda. *Indreptarea*. București, 1922, Octombrie 17, an. VI, No. 237. — 1922, Decembrie 27, an. VI, no. 297. [cu întreruperi].
- 119 BACALBAȘA, Const. — Capitala Sub ocupația dușmanului 1916—1918 Brăila. (Tip. editoare «Ancora» Alcalay & Calafeteanu), 24×16, 256 p. Lei 26.
- 120 BERINDEY, Alexandre. — La situation économique et financière de la Roumanie Sous l'Occupation Allemande. Paris, (Tip. Eduard Duchemin), 1921, 24×16, 216 p.
- 121 BUJAC, Colonel. — La Captivité de Mackensen. *Revue des Balkans*. Paris, 1921, janvier, an. III, tome. XX, p. 13—18; 1921, février, an. III, tome XXI, p. 54—56; 1921, avril—mai, an. III, tome XXIII, p. 114—117; *]
- 122 CANTACUZINO, Caporal Dimitrie. — Suflul Românesc pe frontul francez. Note din carnetul de război al Eroului.. Mort ca voluntar pe frontul francez. București, (Tip. «Răsăritul»), 1922, 20×13, 26 p. fig.
- 123 Cavaleria germană pe timpul campaniei din România. 28 August 6 Decembrie 1916. Traducere din «Revue de cavalerie», Septembrie—Octombrie, 1921. *România Militară*. București, 1922 Ianuarie—Februarie; an. LIX, No. 1—2, p. 48—66.
- 124 CONRAD, Feldmarschall. — Aus meiner Dienstzeit 1906—1918. Wien. Berlin. «Rikola» (Tip. R. Kiesel Salzburg), 1922, 20×17, (vol. II, p. 351—371, vol. III, p. 381—422; 549—563; 633—649).
- 125 CORNEA, Al. — Luptele dela Mărăști-Vârnița. București, (Tip. «Poporul») 1922, 24×16, 39 p. Lei 10. — (Se vinde pentru strângerea fondului necesar ridicării unui monument al eroilor în Slobozia).
- 126 CORNEA, Neli. — Însemnări din vremea războiului, (Jurnal București, «H Steinberg & Fiu» (Tip. «Providența»), 20×13, 140 p. Lei 8.
- 127 COSTĂCHESCU, Lt. Gh. — În umbra steagului. Însemnări din război. București, «Cartea Românească» (Tip. Göbl Rasidescu), 1921, 20.5×13.5, 107 [-108] p. Lei 7. — (Din scrierile premiate de «Cartea Românească»).
- 128 DRAGOMIR, I. Conținutul Dosarului Günther. București, Editura și depozit Str. Teilor No. 12, 24×16, 15 p. Lei 5.
- 129 DUMITRESCU-OSICIANU, General I. — Turtucaia studiu critic al bătăliei

*] Numerele următoare lipsesc din Biblioteca Academiei Române.

- și căderii cetății. Observațiunile și comentariile comandantului sectorului II Daidir. București (Tip. «Independența»), 1921, 24×16.5, 39 p. Lei 5.
- 130 FALKENHAYN, Erich v. — Der Feldzug der 9 Armee gegen die Rumänien und Russen 1916—17. Erster Teil: Der Siegeszug durch Siebenbürgen. Zweiter Teil: Die Kämpfe und Siege in Rumänien. Berlin, (Tip. edit. E. G. Mittler und Sohn), 1921, 25×17, IV+102 p.+pl.(I); 127 p. (II).
- 131 GANE, Constantin. — Prin viroage și coclauri 1916—1917. București, Tip edit. «Cultura Națională», 1922, 13×18, 214 [-216] p. Lei 30.
- 132 GAUVAIN, Auguste. — L'Europe au jour le jour. Tom. XII. La Guerre Européenne (Janvier — Juillet 1918). Paris, «Bossard» (Tip. Bussière), 1922, 24×17, (p. 133—136; 194—230; 253—258; 343—447).
- 133 GĂVĂNEȘCUL, General C. — Fapte mari în zile grele, 1917—1918. București, (Tip. Serviciului Geografic al Armatei), 1921, 23×16, 156 p. Lei. 20. — [Și în: „Americia“. Cleveland, Ohio, 1922, Iulie 18, vol. XVII, No. 167, — 1922, August 25, vol. XVII, No. 200.
- 134 Der grosse Krieg 1914—1918. V. Der österreichisch-ungarische Krieg. Leipzig. (Tip. Johann Ambrosius Barth), 1922, 25×18, p. 225 — 283; p. 380—407; p. 455—496; p. 589—652). M. 390.
- 135 Die grosse Politik der Europäischen Kabinette. 1871—1914. Sammlung der diplomatischen Akten des auswärtigen Amtes. Im Auftrage des auswärtigen Amtes herausgegeben von Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme. III, Band. Berlin, „Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte“, 1922, 25×18, (p. 261—282).
- 136 HĂRJEU, General C. N. — Studii și critice militare. Din învățămintele războaielor din 1916 și 1916—18, (vol. I). Din învățămintele războiului dintre popoare (1916—1918), (vol. II). București, (Tip. Gutenberg), 1921, 21×15.5, 377+IV, p. (I), 501, p. (II). Lei 16 (I). Lei 32, (II).
- 137 Intervenția și jertfele României în marele război. — Contribuțiuni la istoria diplomatică și militară a războiului nostru. — După «Jurnalul Oficial» al Republicii Franceze din 10 Noemvrie 1920. *Dacia*. București, 1921, 2 Iunie, an. III, no. 143 — 1921, 30 Iulie, an. III no. 191, [Cu intreruperi].
- 138 IONESCU DOBROGEANU, Colonel. — Năvălirea bulgară din 1916—18, în județul Tulcea. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. București, 1920, an. XXXIX. p. 115—138.
- 139 IORGA, N. — Războiul nostru în note zilnice. Vol. I. (1914—1916), II (1916 și 1917), III (1917—1918). Craiova, „Ramuri“, 22×15.5, 371 p. (I), 378. (II), 360 (III). Lei 20+25+50.
- 140 KIRIȚESCU, Const. — Istoria războiului pentru întregirea României, 1916 și 1919. Volumul I, I. Originile și pregătirea războiului nostru, II.

- Campania din 1916. București, (Tip. „România Nouă“, Th. Voinea) 1922, 24 × 16,5, 527 p. Lei 35. (Tipărită sub auspiciile Casei Școalelor). Recensie de Vasile Munteanu. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Septembrie, an. I, No. 6, p. 599—602.
- 141 LUDENDORFF, Erich. — Souvenirs de guerre. Avec 46 cartes. Préface du Général Buat. Tome I. Paris, «Payot», 1921, 23 × 14. (p. 309—319. Fig.)
- 142 MINESCO, Constantin. — L'action diplomatique de la Roumanie pendant la guerre. Paris, (Tip. Société Générale d'Imprimerie), 1922, 25 × 16, 132 p.
- 143 NEMOIAN, Dr. Petru. — Corpul voluntarilor români în Rusia. Conferință ținută la Reuniunea de lectură din Lugoj în 6 Martie 1921, Lugoj, (Tip. Națională), 1921, 21 × 15, 32 p. Lei 3.
- 144 NISTOR, Dr. Pompiliu. — Corpul voluntarilor Români Ardeleni Bucovineni. — Istoricul înființării până la sosirea la Iași. — *Gazeta Transilvaniei* Brașov, 1922, August 16, an. LXXXV, No. 176 [continuă în fiecare număr până la] 1922, Septembrie 14, an. LXXXV, No. 198.
- 145 OPREANU, Valeriu N. — Doi ani și opt luni de captivitate. Craiova, (Tip. «Samitca» S. A.) 1921. 21 × 13,5, 72 p. Lei 14.
- 146 OPRÎȘAN, I. Gr. Lanțuri frânate. Însemnări din cele dintâi zile de răscumărare. București, (Tip. «Lupta») 1921, 21 × 14, 107 p. Lei. 7.
- 147 PALÉOLOGUE, Maurice. — La Russie des tsars pendant la grande guerre. (Nouvelle série) IV. — La Roumanie entre en guerre. — V. Le désastre roumain. *Revue des Deux Mondes*. Paris, 1922, 15 Février, an. XCII, p. 782—816; 1922, 1 Mars, an. XCII, p. 148—180 [și în vol. II] publicat separat. Paris, 1922.]
- 148 PANTAZZI, Ethel Greening. — Roumania in light and shadow. London, (Tip. T. Fischen Unwin). (1921), 22 × 17,5, 279 p. + pl.
- 149 Războiul României. — Trădarea Rusiei țariste. Documente oficiale, cu o prefață de un diplomat. Desbaterile secrete ale Camerei Franceze din 28 Noembrie 1916. Convențiunea Ruso-Română din 18 Septembrie 1914. Convențiunea militară a României cu Aliații din 4/17 August 1916. Insistențele Franței la Petrograd pentru intervenția României. Ultimatul Franței. Raportul Polivanoff. Documentele generalului Sarrail. București, «Cartea Românească», (1921), 23 × 15,5, 99 p. Lei. 6.
- 150 ROSETTI, Radu D. — Remember 1916—1919. București, «Socec (Tip. editoare) 1921, 19,5 × 12,5, 223 (-224) p. Lei 14.
- 151 RUSU ABRUDEANU, Ion. — România și războiul mondial. Contribuțiuni la studiul istoriei războiului nostru. București, Socec & Comp. (Tip. editoare), 1921, 23,5 × 15, 522 (-523) p. Lei 30.
- 152 SCRIBAN, Arhim. — Cronica vieții bisericești din Regat în timpul războiului. *Biserica ortodoxă Română*. București, 1922, Februarie, Se-

- ria II, an. 40 no. 5, (491), p. 378-382; 1922, Martie, Seria II, an. 40, no. 6 (492), p. 461-464.
- 153 SEREDAN, Valeriu. — Garda Națională Română a Marinarilor din Pola și descompunerea marinei austro-ungare. București, (Tip. edit. «Pavel Suru», 1922. 23 X 16, 29 (-31) p.
- 154 SERDARU, Virgiliu Ștef. — Bătălia dela Mărășești-Oituz, cu desene de A. Murnu. Lucrare premiată de Academia Română în 1921. București, (Tip. editoare «Providența» H. Steinberg & fiul), 1921, 171[-174] p. Lei 10.
- 155 SOCEC, Generalul Alexandru I. V. — Episod din bătălia de pe Argeș (Neajlov). București, (Tip. Dimitrie M. Ionescu), 1922, 20 X 13. 46 p.
- 156 ȘTEFĂNESCU-GALAȚI, Dr. — 1916—1918, Amintiri din războiu. Iași, «Viața Românească», (Tip. editoare), 1921, 19,5 X 12, 278(-279) p. Lei 15.
- 157 STOICA, Constantin T. — Insemnări din zilele de luptă. Publicate de Căpitan Titus T. Stoica. Cu o prefață de Ovid Densusianu. Desenele de I. V. Popa. București, (Tip. «Profesională», Dimitrie C. Ionescu), 1921, 21 X 13,5. 131 p. Fig., Lei 10.
- 158 TEODORESCU, General C-tin. — Răspuns d-lui General de Divizie M. Aslan fost comandant al Armatei III asupra cauzelor dezastrului dela Turtucaia. Brașov, (Tip. «Unirea») 1921. 20 X 14,5. 17 p.
- 159 THOMESCU-BACIU, N. (dela Urziceni). — Prin foc și apă dela Turtucaia la Oituz 1916—1918. București, (Tip. Profesională, Dim. C. Ionescu), 1922. 20,5 X 14, 78 p. Lei 10.
- 160 Un plan de împărțire a României. Intrevederea dela 16 Martie 1917 între Bethman-Holweg și Conte Czernin. (Protocolul întrevederei). *Revista Vremii*. București, 1922, Martie 12, an. II, No. 10, p. 17.
- 161 VISSARION, I. C. — Sub călcâi. (Note și schițe din timpul Nemților). Vol. I, (12 Septembrie 1916—1 Februarie 1917). București, „Cartea Românească”, (Tip. Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1922, 19 X 13, 256 p. Lei 20.
- 162 WITZEL, Oberstleutnant G. — Von Falkenhayn zu Hindenburg-Ludendorff Der Wechsel in der deutschen Obersten Heeresleitung im Herbst 1916 und der rumänische Feldzug. Berlin, (Tip. editoare E. S. Mittler und Sohn). 1921, 23 X 16, 32 p. 1 pl.

3. RELAȚIILE ȘI LEGĂTURILE CU ALTE STATE.

(În ordinea alfabetică a statelor).

- 163 IORGA, N. — Roumains et Grecs au cours des siècles à l'occasion des mariages princiers de 1921. Bucarest, (Tip. „Cultura Neamului Românesc”), 1921, 24 X 16, 54 p. + 19 pl.
- 164 IORGA, N. — Nouvelles notes sur les relations entre roumains et grecs. Bucarest (Tip. „Cultura Neamului Românesc”) 1921, 23,5 X 15,5. 14

- p., (Extrait du „Buletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale. 1921, VIII-ème année, n-os 1—3, [p. 1—12]).
- 165 TURNUS. — Romania-Grecia, București, (Tip. „Speranța“), 21 × 13,5 63 p.
- 166 IORGA, Nicolae. — Polonais et roumains. Relations politiques, économiques et culturelles. Bucarest, (Tip. „Cultura Neamului Românesc“), 1921. 24 × 16,5, 95 p. Fig. Lei 10.
- 167 IORGA, Nicolae. — Relations entre boyars moldaves et nobles polonais. Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. București, 1921, Ianuarie-Iunie, an. IX, No. 1—2, p. 123—156.
- 168 IORGA, Nicolae. — Relations entre la nation roumaine et la nation polonaise. Académie Roumaine. *Bulletin de la Section historique*. București, 1921, Ianuarie-Iunie, an. IX, No. 1—2, p. 157—170.
- 169 IORGA, Nicolae. — Relations entre Roumains et Polonais pendant l'époque de l'hommage et après. Académie Roumaine. *Buletin de la Section historique*. București, 1921, Ianuarie-Iunie, an. IX. No. 1—2, p. 88—122.
- 170 WEDKIEWICZ, Dr. Stanislaw. — Câteva cuvinte privitoare la unele probleme din domeniul istoriei legăturilor sufletești între Români și Poloni, București, «Pavel Suru», 1921, 24 × 16,5 24 p. Lei 4.
- 171 DRAGOMIR, Silviu. — Câteva momente în legăturile noastre cu Sărbii *Patria*. Cluj, 1922, Aprilie 16, an. IV. No. 82—83.
- 172 IORGA, N. — Relations entre Serbes et Roumains à l'occasion du mariage de la Princesse Marie et du Roi Alexandre. Bucarest, (Tip. „Cultura Neamului Românesc“), 1922, 23,5 × 15,5, 50 (-53) p. Fig. Titlul pe copertă: Relații între Sărbi și Români — cu ocazia nunții Domniței Marioara cu Regele Alexandru.
- 173 IORGA, Nicolae. — Români și Slăvi. Români și Unguri. Două conferințe ale Institutului pentru studiul Europei sud-orientale. București «Institutul Sud-Est-European», 1922, 21,5 × 14,56 p. Lei 6.

4. BASARABIA.

- 174 BIBESCO, Prince, Atoine. — Redeeming Bessarabia. [New-York, 1921] 23,5 × 16 8 p.
- 175 CEACHIR, Protoiereu Mihail. — Explicația numirilor turco-tatara ale orașelor, comunelor, cătunelor și fermelor din Moldova dintre Prut și Nistru și unele tradițiuni păstrate în legătură cu aceste numiri. *Revista Societății istorico-archeologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1921, vol. XIII, p. 41-55, 1922, vol. XIV, p. 57-88.
- 176 IORGA, Nicolae. — La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie Bucarest-Paris, «P. Suru» et «H. Champion», 1922, 19 × 12, 75 [-79] p.
- 177 LĂPEDATU, Alex. — Documente și lămuriri istorice cu privire la desfacearea proprietăților moldovene de peste Prut după pierderea Basarabiei.

- 16/28 Mai 1812 — 2/14 Ianuarie 1814. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. București, 1922, vol. XVI, p. 33-77.
- 178 MATEIU, Dr. Ion. — Renașterea Basarabiei pagini din lupta pentru unitatea națională. București, «Cartea Românească» (Tip. editoare), 1921, 21×13,5 303 p. Lei 16.
- 179 NISTOR, Ion, I. — Istoria Basarabiei. Scriere de popularizare. Cernăuți (Tip. «Glasul Bucovinei»), 1923 [1922], 25×17, XLVIII+455 p.+1 pl.
- 180 PARHOMOVICI, I. — Câteva date noi privitoare la moștile mănăstirilor, așa numite închinat, din Basarabia. *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1921, vol. XIII, p. 33-41.
- 181 POPOVȘCHI, Nicolae. — Romînismul în Basarabia și unirea Iași, (Tip. edit. «Viața Romînească»), 1922, 24×16, 13 p. Extras din «Viața Romînească» [Iași, 1922, Iunie, an. XIV, No. 6, p. 351-361].

5. BUCOVINA.

- 182 CRÎȚANU, Z. — V. Alexandri și Bucovina. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921 3 Iulie, an. IV, No. 740.
- 183 MORARIU, Leca. — Ce-a fost odată. Din trecutul Bucovinei. Cernăuți (Tip. „Glasul Bucovinei”), 1922, 16×12, 106 p. Lei 10.
- 184 ROTICĂ, G. — Dintr'un colț al României Mari. Ecouri bucovinene (1918-1920), București, «Cartea Românească» (Tip. Rasidescu) 1921, 21,5×13,5 61 p. Lei 5.
- 185 NISTOR, I. — Din zilele unirii. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Martie an. I, No. 2, p. 116-124.

6. DOBROGEA.

- 186 Amintiri și documente privitoare la Dobrogea din anul frământărilor sufletești 1918. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1922, Ianuarie-Martie, an. III, No. 1, p. 1.
- 187 ARBORE, Al. P. — Câte-va însemnări etno-istorice asupra Dobrogei în veacul de mijloc: Raguzanii. Constanța, (Tip. «Albania»), [1922], 23×16, 47 p. [Și în «Analele Dobrogei». Constanța, 1922, Ianuarie-Martie, an III, No. 1, p. 36].
- 188 ARBORE, Alexandru P. — O încercare de reconstruire a trecutului Românilor din Dobrogea. Constanța, (Tip. «Victoria», George I. Georgescu), 1922, 23×15, 55 p. (Extras din «Analele Dobrogei» anul III No. 2 [p. 237 și urm.]).
- 189 ARGHIRESCU, Prof. G. — Dobrogea. *Săgetătorul*. [București], 1921, Octombrie 15, an. I, No. 3.

- 190 FISCHER, Dr. Emil. — Vier prähistorische Siedlungen an der unteren Donau. Eine Zwergenrasse in Rumänien. [In „Festschrift zu dem II deutschen Ferienhochschulkurs“]. Hermannstadt, (Tip. Jos. Drotleff), [1921] 27×18, p. 54-65, +2 pl.
- 191 ROMAN, Ioan N. — Drepturile, sacrificiile și munca noastră în Dobrogea față de pretențiile bulgarilor asupra ei. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1922, Octombrie-Decembrie, an. III, No. 4, p. 443.
- 192 MIHĂILESCU, Vintilă. — Harta etnografică a unei părți din Dobrogea la 1850 lucrată după harta lui Ion Ionescu dela Brad. Scara 1 : 533-333. Bucu rești 1922, 1 f. 35×25.
- 193 ROMAN, Ioan N. — BRĂTESCU, C. — Problemele actuale dobrogene. Colonizare, toponimie, proprietatea rurală. Constanța (Tip. Victoria) [1921], 24×16, 31 p. Lei 3. (Articole extrase din «Analele Dobrogei» Anul II. No. 1, 2).
- 194 TAFRALI, O. — Apărarea României Transdanubiene în străinătate. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1921, Ianuarie-Martie, an. II, No. 1, p. 1.

7. MARAMUREȘ.

- 195 BOGDAN-DUICĂ, G. — Maramureșul în anul 1812. *Ramuri*. București, 1922, an. XVI, No. 26, p. 401-403.
- 196 CIPLEA, Dr. Alexandru. — Situația actuală a Românilor din Maramureș *Unirea*. Blaj, 1921, Septembrie 3 an. XXXI, No. 36. [Și în: «Infrățirea» Cluj, 1921, Septembrie, 8, an. II, No. 317.]
- 197 FILIPCIUC, Dr. Vasile. — Maramureșul. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Octombrie-Decembrie, an. LII, No. 10-12, p. 815-823.
- 198 ȚĂȘIDEANU, Preotul Șt. — Villae olachales în județele Beregh, Maramureș și Ungh, în veacul al XIV-lea. *Cultura Creștină*. Blaj, 1921, Octombrie-Noembrie, an. X, No. 10-11, p. 265-270.

8. MOLOOVA.

- 199 BACALBAȘA, Laurenția (Gribincea). — Povestea lui Ștefan cel Mare scrisă pentru poporul român, București „Cartea Românească”, 1921, 22×14 63 p. Lei 4.
- 200 BARNOSCHI, D. V. — Originele democrației române „Cărvunarii”. Constituția Moldovei dela 1822. Interdependența socială în secolul început prin constituția Moldovei cărvunare și încheiat prin constituția României întregite. 1822 — De la însămănțare la recoltă — 1922. Iași, (Tip. edit. „Viața Românească”), 1922, 19×12.5, VIII+330+V p. Lei 36.
Recensii de: Octav Botez. *Viața Românească*. Iași, 1922, Noembrie, an. XIV, No. 11 p. 277—280; Ioan C. Filitti. *Viața Românească*. Iași, 1922. Noembrie, an. XIV, No. 11, p. 175—191.

- 201 BOGDAN, N. A. — Cea dintăi legiuire comună în orașul Iași și în principalele târguri din Moldova. *Iaș Neculce*. Iași, 1922, an. I, fasc. II, p. 240—250.
- 202 Cum se încoronau domnii Moldovei. *Dimineața*. București, 1921, 24 August, an. XVIII, No. 5368.
- 203 GHIBĂNESCU, Gh. — Catastihul vămilor Moldovei (1765). *Iaș Neculce*. Iași, 1922, an. I, fasc. II, p. 193—239.
- 204 IORGA, N. — Încă un secretar apusean în vremea Fanarioților. *Revista Istorică*. București, 1921, Iulie—Septemvrie, an. VII, No. 7—9, p. 161—162.
- 205 IORGA, N. — Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii rebeli, după un act nou. *Revista Istorică*. București, 1921, Ianuarie—Martie, an. VII, No. 1—3, p. 62—67.
- 206 IORGA, N. — Nichifor Theotokis și Moldova (dintr-o comunicație la Academia Română). *Revista Istorică*. București, 1921, Ianuarie—Martie, an. VII, No. 1—3, p. 67—70.
- 207 IORGA, N. — Stăpânirea lui Ștefan cel Mare asupra Ciceului. *Revista Istorică*. București, 1922, Iulie—Septemvrie, an. VIII, No. 7—9, p. 128—137.
- 208 MORARIU, Leca. — Codicele Pătrăuțean și asasinarea lui Grigore Ghica. (Un manuscris înedit). Botoșani, (Tip. „Reînvierea”), 1922, 22×15, 14 p. + 1 clișeu. (Reproducere din „Revista Moldovei”, an. I 1921—1922 No. 12, [p. 10—19].
- 209 MOTOĞNA, Victor. — Cevă nou privitor la Ștefan I (II?). Domnul Moldovei. (c. 1394—1400). *Revista Istorică*. București, 1922, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, No. 10—12, p. 193—194.
- 210 MOTOĞNA, Victor. — Un notar necunoscut al lui Ștefan cel Mare. (magistrul Anthonius de Thauz, episcop de Baia). *Revista Istorică*. București, 1922, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, No. 10—12, p. 197—198.
- 211 MUNTEANU-BĂRLAD, G. — Veche Paradă Domnească la Galați. *Calendarul Culturat al Judefului Covurlui Bărlad*, 1922, p. 35—39.
- 212 PANAITESCU, P. P. — Iarăși „unehtul” lui Ștefan cel Mare. *Revista Istorică*. București, 1922, Ianuarie—Martie, an. VIII, No. 1—3, p. 45—47.
- 213 PANAITESCU, P. P. — O însemnare privitoare la relațiile bisericești ale Moldovei cu Rusia. *Revista Istorică*. București, 1922, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, No. 10—12, p. 200—201.
- 214 PANAITESCU, P. P. — Știri venețiene contemporane asupra bătăliei dela Baia. *Revista Istorică*. București, 1922, Ianuarie—Martie, an. VIII, No. 1—3, p. 47—50.
- 215 Vechile ținuturi ale Moldovei. *Dacia*. București, 1921, 7 Ianuarie, an. III, No. 27, p. 4.

- 216 VUIA, Romul. — Legenda lui Dragoș. Contribuțiuni pentru explicarea
originei și formării legendei privitoare la întemeierea Moldovei. *Anua-
rul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922. an. I, p. 300—309.

9. MUNTENIA.

- 217 BOGREA, V. — „Dobrișan, fratele Mircii-Vodă“. *Anuarul Institutului de Is-
torie națională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 328—332.
- 218 BOGREA, V. — Soarta faimei lui Mihailu-Viteazul. *Transilvania*. Sibiu,
1922 Maiu, an. LIII, No. 5, p. 329.
- 219 BOROS, Ioan. — Răscoala lui Tudor Vladimirescu și refugiații în județul
Caraș-Severin. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Maiu, an. LIII, No. 5. p.
359—377.
- 220 BRĂTIANU, Ion I. C. — Pagini vechi. Opșteasca tânguire. *Cugetul Romă-
nesc*. București, 1922, Februarie, an. I, No. 1, p. 67—72.
- 221 CASELLI, D. — Patru voievozi necunoscuți ai Țării Românești. *România.
Nouă Literară și artistică*, [București], 1921, Februarie 20, an. II, No. 4.
- 222 CASELLI, D. — Petru «Dux et Princeps Walachorum». *România Nouă*.
Suplimentul literar și artistic. [București], 1921, Ianuarie 2, No. 44.
- 223 CONSTANTINESCU, N. A. — Revoluția lui Tudor Vladimirescu din 1821,
Povestire istorică. București, (Tip. C. Niculescu), 1921. 21,5 × 13,5, 80 p.
Lei 6. (Titlul pe copertă: 1821—1921. Revoluția lui Tudor Vladi-
mirescu așa cum a fost. Povestire istorică).
Recensie de: N. Iorga. *Revista Istorică*. București, 1921, April—
Iunie an. VII, No. 4—6, p. 152—153.
- 224 CORTESE, Nino. — La Valachia durante il Principato di Alessandro Ypsi-
lanti. I. Roma, „Libreria di Cultura“, 1922, 24 × 16,5, 23 p. [și în
L'Europa Orientale“, Roma, 1922, Mart. 15, an. II, No. 3, p. 159].
- 225 FILITTI, Ioan C. — Mama și soția lui Mihailu Viteazul. *Convorbiri Lite-
rare*. București. 1921, Septembrie, an. LIII, No. 9, p. 609—627.
- 226 IORGA, N. — Corespondența lui Capodistria cu Ioan Caragea Voevod.
Revista Istorică, București, 1921, Iulie—Septembrie, an. VII, No.
7—9, p. 181—189; 1922, Ianuarie—Martie, an. VIII, No. 1—3, p. 27—41.
- 227 IORGA, N. — Izvoarele contemporane asupra mișcării lui Tudor Vla-
dimirescu. Cu o comunicare făcută la Academia Română Bucu-
rești, (Tip. «Cartea Românească»), 1921, 25,5 × 18. XVI + 421 (+23)
p. Lei 55 Academia Română, Lucrare tipărită cu ajutorul Fondului
Cultural I. C. Brătianu și al Centralei Băncilor Populare).
- 228 IORGA, Nicolae. — Léon Sapiéha et Michel-le-Grand. 24 × 16, 4. p. (Și
în «Bulletin de la Section historique», București, 1921, Ianuarie-Iunie,
an. IX. no. 1—2, p. 79—82).

- 229 IORGA, N. — Mormântul lui Vladislav-Vodă. *Revista Istorică*. București, 1922, Iulie-Septembrie, an VIII, no. 7—9, p. 125—127. [Și în : «Neamul Românesc». București, 1922, August 22, an. XVII, no. 187].
- 230 LĂPEDATU, Alex. — Mihnea-cel-Rău și Ungurii, 1508—1510. Memoriu citit Academiei Române în ședința dela 21 Maiu 1920. Cluj, (Tip. «Ardealul», 1922, 22 X 15, p. 46—76. (Extras din «Anuarul Institutului de Istorie Națională» din Cluj — pe 1921/22 [p. 46—76]).
- 231 LĂPEDATU, Alexandru. — Mormântul Doamnei Despina. *Revista Istorică*, București. 1921, Ianuar-Mart, an, VIII no. 1—3, p. 23—26.
- 232 LUPAȘ, Dr. Ioan. — Capul lui Mihai Viteazul. Cuvânt rostit la Mănăstirea Dealului în 13/26 August 1920. *Satu-Mare*. Satu-Mare, 1921. Februarie 6, an. III, no. 11; 1921, Februarie 8, an. III, no. 12.
- 233 LUPAȘ, I. — Câteva cuvinte despre revoluția lui Tudor Vladimirescu. *Calendarul „Amicul Poporului”*. Sibiu, 1922, an. LXII, 69—72.
- 234 LUPAȘ, I. — Tudora, mama lui Mihai Viteazul. *Revista Istorică*. București, 1921, Aprilie-Iunie, an, VII, no. 4—6 p. 135—139.
- 235 MOISIL, Constantin. — Caracterul revoluției lui Tudor Vladimirescu. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Maiu, an. LII, nr. 5, p. 385—388.
- 236 NICOLAESCU, St. — Domnia lui Alexandru Vodă Aldea riul lui Mircea Vodă cel Bătrân 1431-1435. Hrisoave și cărți Domnești însoțite de traduceri adnotațiuni istorice și știri nouă relative a Biserica domnească Sf. Nicolae din Curtea-de-Argeș. București, «Cartea Românească», (Tip. Carol Göbl S-r Ioan St. Rasidescu), 1922, 30X20, 46. p. (Extras din «Revista pentru istorie, archeologie și filologie», vol. XVI, [p. 225-241]).
- 237 NICOLAESCU, Șt. — Proprietățile lui Mihai Viteazu din Romanai. [Hrisov la Academia Română]. *Universul Literar*. [București], 1921, Martie 6, an. XXXVII, No. 8, p. 4—6.
- 238 * NICOLAESCU, St. — Stăpânirile lui Mihai Vodă Viteazul din județul Romanai. București, 1921.
- 239 OPRESCU, Anton. — Ceva despre revoluția din 1821 în Țările Române. *Revista Istorică*. București, 1922, Aprilie-Iunie, an. VIII, No. 4-6, p. 95-97.
- 240 VASILIU, Virginia. — Știrile de istorie munteană din cronica lui Ureche până la sfârșitul sec. XV. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice, din Iași*. Iași, 1922, Ianuarie, an. 29, No. 1, p. 75-86.

10. OLTENIA.

- 241 ANDRIȘESCU, I. — Din preistoria Olteniei. (Fragment de început). [In «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova, (Tip. «Ramuri»), [1921], 22X16, p. 15-31.
- 242 BULAT, T. G. — Oltenia după harta din Anton Maria del Chiaro. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Iunie, an. I, No. 2-3, p. 149-155+1 pl.

- 243 IORGA, N. — Regionalism Oltean. Idei dintr'o conferință la Craiova. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I. No. 1, p. 5—10.
- 244 [NICOLĂESCU-PLOPȘOR]. — Insemnări din trecutul Olteniei. Biserica din Pleșoi-Dolj. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Decembrie, an. I No. 4, p. 411—416.

11. TRANSILVANIA.

- 245 A nemzetiségi kérdés bibliográfiája 1 rész: A nemzetiségi kérdés 1918 előtt. — Bibliographie de la question des nationalités. I part: Les nationalités avant 1918. Budapest, „A magyar kultúgyi társaság”. (Tip. Stephaneum), 1922, 23 X 15,5. 24 p. K. 20.
- 246 Avram Iancu și Ioan Dragoș sau politica românească și politica ungurească în anii 1848—49. — Fragment din «Raportul lui Avram Iancu, prefect al unei legiuni românești, despre faptele oastei poporane, care a stat sub comanda lui pe timpul războiului civil din Transilvania în anii 1848/9». Editura redacțiunii «Observatorului», Sibiu 1884. — *Transilvania*. Sibiu. 1922, Septembrie, an. LIII, no. 9, p. 559—562.
- 247 BIRÓ, Dr. Vencel. Erdély követei a Portán. Cluj, (Tip. edit. „Minerva” Rt). 1921, 24 X 16, 149(—151) p. University Library Cluj
- 248 BOROS, I. Revoluția lui Horia și comitatul Caraș. *Transilvania*. Sibiu. 1922, Ianuarie, an. LIII, no. 1, p. 8—14.
- 249 CIURA, Alexandru. Adunarea de la Alba-Iulia — 1 Decembrie 1918. — Ediția II. Oradea-Mare, «Cele Trei Crișuri», (Tip. Adolf Sonnenfeld), 1921, 16 X 12. 24 p. Lei 2. (Crișul Negru No. 4).
- 250 DENSUȘIANU, Ovid. — Originea Moșilor. *Vieața Nouă*. București, 1921, 1 Octombrie—1 Noembrie; an. XVII, no. 8—9, p. 165—173.
- 251 DUMITRESCU, C. C. și PANAITESCU, P. P. — Insemnări din cărțile bisericii românești (greco-orientale) din Timișoara. *Revista Istorică*. București, 1921, Octombrie—Decembrie, an. VIII, no. 10—12, p. 201—202.
- 252 FODORCA, Alexiu. Din vremuri de restriște. Memorandumul românilor ardeleni la împăratul din Viena. *Înfrățirea*. Cluj, 1921, 30 Mai, an. I, no. 231, p. 2—3; 1921, 6 Iunie, an. I. no. 237, p. 2—3; 1922, Iunie 2, an. II. no. 529.
- 253 GEORGESCU, Ioan. — Prin România. Partea Ardealul. Cu 16 ilustrațiuni și 1 hartă afară de text. Sibiu, «Asociațiunea», 1922 23 X 15. 232 p. + 161 ilustrațiuni + 1 hartă. Lei 30. (Biblioteca «Astra». no. 3).
- 254 JÁSZI, Oskár. — Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. Cluj, (Lapkiadó és nyomdai műintézet részvény társaság), 1921, 22,5 X 15,5, 14 p. Lei 3. Különnyomat a „Napkelet” 1921, évi december elsejei számából, [an. II. no. 23, p. 1345-1356].

- 255 JÁSZI, Oskár. — Amintiri despre tratativele mele din Arad cu Comitetul național român. «*Gazeta Ardealului*». Cluj, 1921, Decembrie 6, an I, no. 23; — 1921, Decembrie 11, an. I. no. 236.
- 256 IONESCU, Pr. Dominic. — Cu privire la originea Moților. *Convorbiri Literare*. București, 1922, Ianuarie, an. LIV No. 1, p. 30—33.
- 257 IORGA, N. — Vechimea și originea elementului românesc în părțile Biarei (Bihorului). Conferință ținută la adunarea generală de la Orădia-Mare a «Asociațiunei» ardelen. *Cele Trei Crișuri*. Orădia-Mare, 1921, Ianuarie 1—15, an II, no. 1—2, p. 4—8; 1921, Februarie 1, an. II, no. 3, p. 66—70.
- 258 LAZĂR, Victor. — O statistică din 1830. Notă geografică-statistică *Transilvania*. Sibiu, 1921. Martie, an. LII, no. 3, p. 190—192.
- 259 LEDERER, Ed. — Björnson et Apponyi. Prague, «orbis» (Tip. Politika) 1921, 24 X 16, 52 p.
- 260 MANIU, Iuliu. — Ardealul în timpul războiului. Pagini istorice, Discurs ținut în Camera Română la validarea mandatului din Soroca. Cluj, (Tip. Națională). 1921, 15,5 X 10, 41 p.
- 261 METEȘ, Ștefan. — Contribuții nouă privitoare la Voievozii români din Ardeal și părțile ungurești în veacul al XVI—XVIII-lea. Cluj, (Tip. Națională S. A). 1922, 21,5 X 14,5 27 p.
- 262 MOTOGNA, Victor. — Contribuție la istoria Românilor din Valea Someșului. *Revista Istorică*. București, 1921, Iulie—Septembrie, an. VII, no. 7—9p. 162—166.
- 263 NEGRUȚIU, Ioan F. — Ultima serbare a zifei de 3/15 Maiu (1876). *Unirea Blaj*, 1921, 14 Maiu, an. XXXI, no. 20.
- 264 PĂCĂȚIAN, T. V. — Cum a fost prins Horia și Cloșca. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Martie, an. LII, no. 3, p. 134—142. fig.
- 265 SANDU, Z. — Din zilele învierii neamului. Măreața adunare dela Alba Iulia unde s'a hotărât unirea Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România-mamă. Săliște, «Librăria Săteanului», (Tip. editoare) 21,5 X 14, 72 p. Lei 2.
- 266 SUCIU, Dr. Ion. — Reminiscențe istorice. Rolul județului Arad în luptele naționale din trecut. *Românul*. Arad, 1921, Ianuarie 14, an. X, no. 9.
- 267 TĂȘIDEANU, Șt. — Urme despre voievozi români în județul Sătmar, în veacul al XIII-lea. *Cultura Creștină*. Blaj, 1921, Iulie—Septembrie, an. X, no. 7—9, p. 226—229.

12. ROMÂNII DIN ALTE ȚĂRI.

- 268 CASELLI, D. — Mahalaua românească din Țarigrad numită de vizantini «Vlaherna» și de turci «Olakjilar». *România Nouă Literară și artistică* (București), 1921, Aprilie 10, an. II No. 11.

- 269 CIOROIANU, Dr. Ștefan. Craiovenii la marginea vestică a Banatului. Noțițe istorice. *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1922, Februarie, Seria II, an. 40, no. 5(491), p. 337—340.
- 270 CONSTANTINESCU, N. A. — Despre Morlachi. [In »Lui Nicolae Iorga Oma-giu«]. Craiova. (Tip. „Ramuri“), (1921), 22×16, p. 79—100.) Și în : „A-nuarul Institutului de Istorie națională“. Cluj, 1921—1922, an. I. p. 334—335).
- 271 DRAGOMIR, Silviu. — Vlahii din Serbia în sec. XII—XV. (Cetită în șe-dința publică a Academiei Române la 27 Ianuarie 1922). *Anuarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921-1922, an. I, p. 279-299.
Recensie de: Sextil Pușcariu. *Dacoromania*. Cluj, 1921-1922, an. II. p. 709—713.
- 272 DRUTZU, Șerban. — Românii în America. [Chicago, (Tip. S. Alexandru). 1922], 20×15,5 208 p. Lei 20.
- 273 IORGA, N. — Encore un traité de croisade (1308), ses renseignements sur l'Europe orientale. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1921, Mai-Iulie, an. VIII, Nr. 5-7, p. 59-64.
- 274 IORGA, N. — Latinitatea în Balcani și românii din Macedonia. (Traducere în românește din revista : »Nouvelle Revue d'Italie«). *Neamul Ro-mănesc*, București, 1921, an. XVI, No. 96—1921, 1 Iunie, an. XVI, No. 121.
- 275 IORGA, Nicolae. — Vechimea și Originea elementului românesc în părțile Bihariei (Bihorului). Oradea-Mare, (Tip. Adolf Sonnenfeld), 1921, 16×12, 16. p. Lei 2.
- 276 KASTERSKA, Dr. N. — Les Valaques dans la province de Sanok (Polo-gne). *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. Bucu-rești 1922 Mai-Iunie, an. IX, Nr. 5-6, p. 45-50.
- 277 LUPU, Dr. N. — Prin lume. [Și despre, Românii din America]. *Aurora* [București], 1922, Septembrie 11, an. II, No. 264,—1922, Decembrie 31, an. II. No.
- 278 METEȘ, Ștefan. — Câteva știri privitoare la Românii din Croația. *Pa-tria*. Cluj, 1921, Noembrie 11, an. III, No. 254; 1921, Noembrie 13, an. III No. 256; 1921, Noembrie 16, an. III, No. 258.
- 279 VASILESCU NOTTARA, I. — Românii din America. București (Tip. F. Göbl Fii) 1921, 23×16, 8 p. (Extras din »Buletinul Societații Re-gale Române de Geografie No. XXXIX 1920 [p. 160-167]).

IV. ISTORIE PARȚIALĂ.

(În care s'au pus și monografiile, sociografiiile și etnografiile).

JUDEȚE ȘI LOCALITĂȚI. (În ordine alfabetică).

- 280 Alba-Iulia 1599-1918-1922. Câteva date asupra istoricului oraș. *Viitorul*. București, 1922, 15 Octomvrie, an. XIV, No. 4378.
- 281 [MLADIAN, General și Gen. Al. ANASTASIU]. — Alba-Iulia (Tharmis-Apulum-Bălgard). Descriere istorică și geografică a orașului. Broșura întocmită cu prilejul actului încoronării primului rege al României Mari din ziua de 15 Octombrie 1922. Cuprinde 3 hărți-planuri și 28 fotografii. București, „Cartea Românească” (Tip. Rasidescu, 1922, 22×15, 56 p. Lei 20.
- 282 Orașul Bistrița. Câteva date istorice. *Viitorul*. București, 1922, 15 Iulie, an. XIV, No. 4300.
- 283 LUPEANU, Alexandru. — Calăuza Blajului, cu însemnări și lămuriri istorice. Blaj, (Tip. Seminarului teologic gr. cat.) 1922, 16×11,5 120 p.
- 284 IORGA, N. — Trecut botoșănean. *Revista Moldovei*. Botoșani, 1922, Ianuarie, an. I, No. 9, p. 1-2.
- 285 LABIN, Simeon. — Pagini străvechi. O monografie a Botoșanilor. — Botoșenii hămesiți și desnădăjduiți. Descrierea baronului de Tott. *Revista Moldovei*. Botoșani, 1921, Iunie, an. I, No. 2, p. 13-19.
- 286 IORGA, N. — Din trecutul orașului Brăila. Conferință . . . ținută la Brăila în ziua de 21 Mai 1922. *Neamul Românesc* București, 1922, 6 Iunie, an. XVII, No. 121; — 1922, 16 Iunie, an. XVII, No. 132.
- 287 Fondarea Cetăței Brașov. Brașov, (Tip. G. I. Gologan), 1922, 19×12 84 p. (Asociația Anonimă Dr. V. Piladus).
- 288 BACALBAȘA, Constantin. — Bucureștii de altă dată. *Adevărul*. București-1921, Noembrie 27, an. XXXIV, No. 11549 [și următoarele ce apar Sămbătă pentru Duminică în foileton].
- 289 CASELLI, D. — Bucureștii pe vremea Prințului de Coburg. *România Nouă Literară și artistică*. [București], 1921, Iunie 5, an. II, No. 19.
- 290 ARBORE, Alexandru P. — Cotul Bugeagului. O încercare de reconstruire istorică a unui ținut de hotar dobrogean. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1921, Iulie-Septemvrie, an. II, No. 3, p. 332.
- 291 BULAT, T. G. — Înființarea Orașului Calafăt. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, No. 1, p. 20-25.
- 292 BILEȚCHI, Ioan. — Câmpulungul în zorile unirii. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1922, 3 Iunie, an. V, No. 1000; 1922, 17 August, an. V, No. 1058; 1922 19 August, an. V, No. 1060; 1922, 22 August, an. V, No. 161.

- 293 COATU, G. — Valea Cernei. *Analele Dobrogei*, Constanța, 1921, Octombrie-Decembrie, an. II, No. 4, p. 562.
- 294 RĂDULESCU, Andrei A. — Monografia Comunei Chiojdeanca, cu o indemnare și introducere de I. G. Obrocea Președintele Confederației Băncilor populare și al Cooperativei Pâinea Ploesti. Avocat. Ploesti, Tip. «Concurența», 1921, 24×16, 61 [-64] p. (Confederația Băncilor Populare din Prahova No. 1).
- 295 CAZACU, Dr. P. — Chișineul. Iași, «Viața Românească», (Tip. editoare), 1921, 24×16, 19 p. (Extras din «Viața Românească»).
- 296 RĂDULESCU-Codin, C. — Muscelul nostru. I. Comuna Corbi și Locuitorii săi. Câmpulung, (Tip. Gheorghe N. Vlădescu), 1922, 25×17, CXXXIV+177 p.+hărți, figuri, Lei 28. (Cuprinsul : Istoric și legende. Întindere, populațiunii. Portul, cântece, obiceiuri. Situația economică. Administrația și justiția. Starea morală, culturală și socială. Corbeniile în timpul războiului).
- 297 DEMETRESCU, George Mil. — Craiova, moșie a Basarabilor, *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, No. 1, p. 16-20.
- 298 MĂNZAT, George Preot. — Istoria românilor din orașul Dej. Gherla, (Tip. edit. «Librăria Diecezană»), 1921, 27.5×21.5 20 p.
- 299 AVENNIER, Louis. — Le droit fluvial international et le régime du Danube. *L'Est Européen*. Varsovie, 1922, 15 JUILLET, an. III, No. 8-9-10, p. 285-293.
- 300 BĂICOIANU, C. I. — Dunărea văzută prin prizma tractatului din București. O lămurire a concepției germane despre pace de dreptate. București, „Viața Românească“ (Tip. «Universală») 1921, 23×16, 48, p.
- 301 PĂRVAN, V. — În chestia etimologiei «Dunării». *Revista Istorică*. București, 1921, Octombrie-Decembrie, an. VII, No. 10-12, p. 248.
- 302 CIURCU, Al. — Amintiri. Țăranii-boieri din ținutul Făgărașului și bălegarul. Descoperirea conților Rosetti. Un proces interesant și un magistrat jicnit. *Adevărul*. București, 1921, Decembrie 3, an. XXXIV, No. 11554 p.
- 303 Gherla. — Câteva date interesante asupra acestui oraș. *Viitorul*. București, 1922, 1 Decembrie, an. XIV, No. 4417.
- 304 MATEA, Ștefan. — Câteva însemnări istorice despre satul românesc din Ardeal: Giomal. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Octombrie-Decembrie, an. LII, No. 10-12, p. 868-878.
- 305 BOBULESCU, C. — Iașul la 1400 în legătură cu aducerea moaștelor sfântului Ioan cel Nou dela Suceava. *Biserica Ortodoxă Română*. București. 1922, Februarie, Seria II, an. 40, No. 5 (491), p. 372—378.
- 306 BOGDAN, N. A. — Dovezi nouă relative la originea numelui orașului „Iași“. Documente și citații, răspunzând unor argumente ale D-lui N. Iorga, din criticile și rapoartele sale către Academia Română. Iași, (Tip. „Lumina Moldovei“), 1921, 24×16.5, 13 p. Fig. Hartă, (Extras.

- din revista ieșeană „Arhiva“, an. XXVIII, No. 2, 1921). [Și în „Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași“, Iași, 1921, Octombrie, an. XXVIII, No. 2, p. 278—287].
- 307 COSTĂCHESCU, M.; Gh. GHIĂNESCU; Sever ZOTTA. — Iașii în cronicari și călătorii străini. *Ioan Neculce*, Iași, 1921, an. I, fasc. I, p. 147—156, 1922, an. I, fac. II, p. 331—351.
- 308 EZECHIL. — Din trecutul nostru. [Iași]. *Evenimentul*. Iași, 1921, Iunie 11, an. XXIX, No. 85; 1921, Iunie 16, an. XXIX, No. 89; 1922, Iunie 23 an, XXIX, No. 94; 1921, Iulie 2, an. XXIX, No. 107; 1921, Iulie 20, an. XXIX, No. 120.
- 309 GHIĂNESCU, Gh. — Catastihul Iașilor din 1755 (Extras din Ioan Neculce. [Iași 1921, I, fasc. I, p. 5—10]). Iași, (Tip. „Lumina Moldovei“), 1921, 29,5×20, 36 p. Lei 10. (Buletinul Muzeului Municipal Iași).
- 310 MORUZI, D. C. — Curtea Domnească din Iași, Ulița mare și Podul verde. *Ramuri*. Craiova, 1921, 1 Noembrie, an. XV, No. 10—11, p. 290—295; 1921, 15 Decembrie, an. XV, No. 12, p. 322—328.
- 311 SUȚU Rudolf. — Iașii de altă dată. [apoi:] Iașul politic de altă dată. — *Faima vechinului partid conservator din Iași*. — Dela 1894 încoace. [apoi:] Presa de odinioară a Iașului. Dela 1894 încoace. *Evenimentul*. Iași, 1921. Ianuarie 14, an. XXVIII, No. 263; 1922, August 11, an. XXX, No. 423; — 1922. Decembrie 27, an. XXX, No. 530. [apărută și în volum: „Iașii de odinioară“. Iași: (Tip. „Lumina Moldovei“), 1923, 316+VI p. Lei 40].
- 312 Monografia comunei Mândruloc. — Istoricul comunei. — *Biserica și Școala* Arad, 1921, Noembrie 21, an. XLV, No. 47; 1922, Ianuarie 7, an. XLV, no. 52; 1922 Ianuarie 15, an. XLVI, No. 1; 1922, Februarie 12, an. XLVI, No. 5; 1922, Februarie 26, an. XLVI, No. 7.
- 313 RĂDULESCU-CODIN, C. — Muscelul nostru. Lămuriri asupra rostului și cuprinsului monografiei județului și a celor 63 de comune. Cu hărți, vederi, figuri și arii populare. Câmpulung, „Librăria și magazinul universal Ioan N. Staicu“ (Tip. Gheorghe N. Vlădescu), 1922, 24×17, 136, p. Fig. Lei 35.
- 314 Nășăudul. *Viitorul*. București, 1922, 26 Iulie, an. XIV, No. 4309.
- 315 CONSTANTINESCU, Marius. POPESCU, Teodor. Monografia Comunei Pietroșani (Vlașca). București, „Viața Românească“ (Tip. „Universală“), 1922, 22,5×14,5, 40, p. Lei 4. (Extras din „Buletinul Agriculturii“, (Ministerul Agriculturii. Direcțiunea generală a agriculturii. No. 22).
- 316 SOCOLESCU, T. T. — Case vechi românești. Din trecutul unui târg muntean. [Ploești]. *România Viitoare*. Ploești, 1921, 15 Ianuarie, an. I, No. 1. (an. III. No. 6), p. 11—12.
- 317 MORARIU, Victor. — Călăuza istorică a orașului Suceava alcătuită după mai mulți autori. Cernăuți, Editura Institutului de Arte Grafice „Glasul Bucovinei“, 1921, 16×12 46 p. 9 fig. Lei 5.

- 318 TAFRALI, O. — Suceava. *Viitorul*. București, 1922, 18 Iulie, an. XIV, No. 4302.
- 319 KNEZY, Lt. Colonel Iosif. — Istoricul cetății Timișoara. Perla Banatului. Cu diferite gravuri și 3 hărți. Timișoara, 1921, 19×12, 104 p. Fig.
- 320 DELAMUNCEL, G. A. — Din trecutul Văratecului. — Scurte notițe informative. — *Neamul Românesc*. București, 1922, 22 Iulie, an. XVII, No. 161. 1922, 23 Iulie, an. XVII, No. 162.
- 321 MOTOGNA, Victor. — Țara Brodnicilor și Vrancea. *Revista Istorică*. București, 1922, Ianuarie—Martie, an. VIII, No. 1—3, p. 55—62.
- 322 IORGA, N. — Vrancea și vrincenii. Conferință ținută pentru Cercul Studenților Putneni în ziua de 5 Martie 1921. București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1921, 16×11, 48 p. (Biblioteca Societății Național-culturale a Studenților Putneni). [Și în „*Neamul Românesc*”. București, 1921, 13 Aprilie, an. XVI, No. 83 — 1921, 26 Aprilie, an. XVI, No. 94].

2 BISERICI ȘI MĂNĂSTIRI. (Pe localități).

(Tot aci s'au pus și lucrările privitoare la arta lor).

A. Biserici.

- 323 DEMETRESCU, G. Mil. — Biserica Sf. Dumitru (Băneasa). *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Decembrie, an. I, No. 4, p. 344—351.
- 324 COLOMOIȚOV, T. — Biserica Adormirii Maicei Domnului din cetatea Chilia și monumentele ei. Schiță istorică. *Revista Societății istorico-archeologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1921, vol. XIII, p. 3—7 (și în rusește) p. 8—14.
- 325 COLOMOIȚOV, Petru. — Килийская Николаевская церковь и ея памятники. Исторический очеркъ. Съ двумя иллюстраціями. *Revista Societății istorico-archeologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1922, vol. XIV, p. 3—11.
- 326 CIUHANDU, Dr. Gh. — Biserica din Coroiu (jud. Bihor). *Legea Românească*. Oradea-Mare, 1922, 29 Octombrie, an II, No. 42.
- 327 DEEMTRESCU, George Mil. — O veche ctitorie boerească: Biserica Obedeau din Craiova. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Iunie, an. I, No. 2—3, p. 174—186.
- 328 IONESCU, Preotul C. — Biserica «Obedeau» din Craiova. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Decembrie, an I, No. 4, p. 372—374.
- 329 TAFRALI, O. — Biserica Domnească — datele clădirii și decorării sale picturale. — *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. București, 1922, vol. XVI, p. 145—161, fig.
- 330 CASELLI, D. — Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea d'Argeș. *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. București, 1922, vol. XVI, p. 137—144, fig.

- 331 COGĂLNICEALU, C. — Biserica Sf. Nicolai Domnesc dela Curtea de Argeș. *Convorbiri Literare*. București, 1922, Octomvrie, an. LIV, No. 10. p. 723—730.
- 332 СОЛОМОНОВ, Petru. — Имамльскій крѣпостной Св. Успенскій мужской монастырь съ древнѣйшихъ временъ и его памятники. Историческій очеркъ. Съ семью. иллюстраціями. *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1922, vol. XIV, p. 11—40.
- 333 МОТЦНА, Victor. — Biserica din Măgurele (Ilfov, 1797). *Revista Istorică* București, 1922, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, No. 10—12, p. 192—193.
- 334 LITERAT, V. — Biserica din Voivodeni. *Revista Istorică*. București, 1922, Iulie-Septembrie, an. VIII, No. 7-9, p. 158-159.
- b. Mănăstiri.
- 335 SIMIONESCU, Arhimandritul Mitrofor Dionisie. Sfintele noastre mănăstiri în trecut și astăzi. București, (Tipografia Cărilor Bisericești) 1921, 24×16, 16 p.
- 336 TAFRALI, O. — Biserica Mănăstirii Humorul. *Viitorul*. București, 1922, 10 Octomvrie, an. XIV, No. 4373.
- 337 CIOBANU, Șt. — La Mănăstirea Neamțul Nou. *Lamura*. București, 1921 Oct omvrie-Noemvrie, an. III, No. 1-2, p. 27-32.
- 338 ПОВОРАН, G. — Din istoria județului Olt. Mănăstirea Plăviceni. *Revista Societății Tinerimea Română*. București, 1922, Ianuarie Aprilie, an. III, No. 1-2-3-4, p. 72-79.
- 339 ȘTEFĂNESCU, I. D. — Din zilele de glorie ale artei moldovenești. Mănăstirea Probota. *Lamura*, București, 1921-1922, Decemvrie-Ianuarie, an. III No. 3-4, p. 139-148; 1922, Februarie, an. III, No. 5, p. 280-291.
- 340 TAFRALI, O. — Monastirea Putna. *Viitorul*. București, 1922, 19 August, an. XIV, No. 4330.
- 341 SIMIONESCU, Ic. Stavrofor Al. H. — Mănăstirea Vorona. Botoșani, (Tip. «Reînvierea»), 1922, 23×15. 67 p. + pl. [Și în «Revista Moldovei». Botoșani, 1921, Iulie și August a. n. I. No. 3 și 4 p. 20-25; 1921, Septemvrie an. I, No. 5, p. 8-17; 1921, Octomvrie, an. I No. 6, p. 13. 20; 1922, Ianuarie, an. I, No. 9, p. 18-24; 1922, Martie, an. I, No. 11, p. 11-15; 1922, Aprilie, an. I, No. 12, p. 26-28; 1922, Iulie-August, an. II, No. 3 și 4, p. 38-40], 342 TAFRALI, O. — Monastirea Voroneț. *Viitorul*. București, 1922, 25 Iulie an. XIV, No. 4308.

3. NAȚIONALITĂȚILE DIN ROMÂNIA.

- 343 ARBORE, Alex. P. — Câteva însemnări asupra cerchezilor, grecilor și arabilor din Dobrogea. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1922, Octomvrie-Decemvrie, an. III, No. 4, p. 504.

ARMENII.

- 344 AVAKIAN, Gr. — Очеркъ исторіи Аккерманскихъ армянъ до XIX вѣка. [Scurtă istorie a Armenilor din Cetatea-Albă], Akerman, (Tip. Progresul), 1922, 21,5 × 14,5, 33 [-35] p.

BULGARII.

- 345 MILETIC, Dr. Lj. — Vechimea elementului bulgăresc în N.-E. Bulgariei și în Dobrogea. Traducere de C. Brătescu. *Analele Dobrogei*, Constanța, 1922, Aprilie-Iunie, an. III, No. 2, p. 189.

CERCHEZII.

- 346 COTOV, Brutus. — Cerchezii. (Un neam dispărut din Dobrogea). *Analele Dobrogei*. Constanța, 1921, Iulie-Septembrie, an. II, No. 3, p. 394.

CIANGĂII.

- 347 TATROSI, Jean. — Les hongrois de Moldavie. *Revue de Hongrie*. Budapest, 1922, 15 Mai, an. XV, tome XXVI, p. 129-134; 1922, 15 Juin, an. XV tome XXV, p. 176-182; 1922, 15 Décembre, an. XV, tome XXVII, p. 274-283 [sous le titre]: Encore quelques mots sur les hongrois de Moldavie. Recensie de R. Rosetti în: *Journal des Débats*, 1922, 6 août, No. 216: «Une Minorité ethnique imaginaire en Moldavie».

EVREII.

- 348 STERN, Adolphe. — Însemnări din viața mea. Volumul II. București, Editura „Cercului Libertatea” (Tip. Sărindar), 1921, 23 × 16, VI + 368 p. Lei 50.

GERMANII.

- 349 ARBOR, Alexandru P. — Coloniile germane din Basarabia și din Dobrogea: câteva precizări. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1921, Octombrie-Decembrie, an. II, No. 4, p. 471.
- 350 FISCHER, Dr. Emil. — Die Deutschen in Bessarabien und in der Dobrogea. *Ostland*. Hermannstadt, 1921, Iuni II, an. III, No. 18, p. 518-521.
- 351 STUMPP, Dr. Karl. — Die deutschen Kolonien im Schwarzmeergebiet dem früheren Neu- (Süd-) Russland. Ein siedlungs- und wirtschaftsgeographischer Versuch. Mit 7 Fig. im Text und einer Karte in 1: 1.500.000. Stuttgart, «Ausland und Heimat Verlags — Aktiengesellschaft», 1922, 23 × 16, 54 [-5 p5]. Mk. 1.85.

RUTENII.

- 352 GRAUR, M. — Rutenii la noi. *Revista Moldovei*. Botoșani, 1922, Ianuarie, an. I, N. 9, p. 25-28.

SAȘII.

- 353 Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen.—Bischof D. Friedrich Teutsch dem Meister sächsischer Volks- u. Kirchengeschichte zum 70. Geburtstage am 16. September 1922. — Hermannstadt, (Tip. W. Krafft und Jos. Drotleff), 1922, 24 × 16, 354 p.

SECUII.

- 354 HOMAN, Bălint. — Der Ursprung der Siebenbürger Székler. *Ungarische Jahrbücher*. Berlin, 1922, April, II Band, Heft 1, p. 9—36.

TĂTARI.

- 355 DUMITRESCU, I. Insemnări despre tătarii din Pervelia. *Analele Dobrogei* Constanța, 1921, Ianuarie—Martie, an. II, No. 1, p. 115.

ȚIGANII.

- 356 NICOLAESCU-PICIȘOR, C. H. — Din istoria și viața țiganilor noștri. *Revista Societății Tinerimea Română*. București, 1922, Ianuarie—Aprilie an. III No. 1—2—3—4, p. 53—71.

TURCII.

- 357 CASELLI, D. — Neamurile turcești păgâne din Țara-Românească. *România Nouă Literară și artistică*. [București]. 1921, Iulie 17, an. II, No. 25; 1921, August 14, an. II, No. 28; 1921, August 21, an. II, No. 29.

4. DOCUMENTE.

- 358 BĂRCĂCILĂ, Al. — Acte vechi inedite. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, No. 1, p. 61—65; 1922, Iunie, an. I, No. 2—3, p. 230—235.
- 359 BERECHET, Ștefan. — Un document din anul 1650 scris românește. *Universul Literar*. [București], 1921, Maiu 22, an. XXXVII, No. 19, p. 7.
- 360 MIANU, I. — Pagini vechi, [1712] *Cugetul Românesc*. București, 1922, Octombrie an. I, No. 7, p. 80—83.
- 361 B[ULAT], T. G. — „O anafora din 1797”. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Decembrie, an. I, No. 4, p. 375—381.
- 362 CASELLI D. — Cel mai vechi act de cununie românesc cunoscut până acum [între Petre Schiopul și Irina Doamna]. *România Nouă*. București. 1921, Martie 6, an. II, No. 50.
- 363 CONSTANTINESCU, N. A. — [Două documente din Chișinău, Arhivele Casei Țerii]. *Revista Istorică*. București, 1921, anuarie—Martie, an. VII, No. 1—3, p. 79—80.
- 364 DINCULESCU, N. G. — Documente privitoare la Starea Țăranilor. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Iunie, an. I, No. 2—3, p. 235—238.
- 365 DIONISIE, Arhimandrit Mitrofor. — Un document istoric. *Noua Revistă Bisericească*. București, 1922, Ianuarie—Februarie 1—15, an. III, 9—21, p. 345—347.
- 366 Documente [privitoare la locuri, lucruri și persoane din trecutul lașilor]. *Ioan Neculce*. Iași, 1921, an. I, fasc. I, p. 82—145; 1922, an. I, fasc. II, p. 258—329.

- 367 *Fontes Rerum Transylvanicarum* (Erdélyi Történelmi Források). Tomus V. *Annuae litterariae Societatis Jesu. De rebus transylvanicis temporibus Principum Báthory (1579—1613). Collegit et edidit Dr. Andreas Veress.* (Cum 22 facsimilibus). *Vesprimii, „Institutum Fontium Historicorum Hungariae“* (Tip. Dioecessana), 1921, 25.5×17, XVI+306 p. Cor. 250.
- 368 GHIBĂNESCU, Gh. *Ispisoace și zapise* (Documente slavo-române). Volumul V. *Partea I. Iași, „Epitropia Casei Spitalelor Sf. Spiridon din Iași,“* (Tip. H. Foldner), 1921, 24×16, 248 p. Lei 25.
- 369 HURMUZAKI, Eudoxiu de. — Documente privitoare la Istoria Românilor Volumul XIX. *Partea I. Corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriace (1782—1797)* Publicate după copiile Academiei Române de Ion I. Nistor. București, 1922, 33×25, IV + 916 p.
- 370 IORGA, N. — *Acte craiovene.* [Documente]. *Revista Istorică.* București, 1922, Aprilie—Iunie, an. VIII, No. 4—6, p. 115—116.
- 371 IORGA, N. — *Acte din Dâmbovița.* *Revista Istorică.* București, 1921, Iulie—Septemvrie, an. VII, No. 7—9, p. 176—180.
- 372 IORGA, N. — *Documente ardelen.* *Revista Istorică.* București, 1922, Iulie—Septemvrie, an. VIII, No. 7—9, p. 143—147.
- 373 IORGA, N. — *Un cântec ardelenesc nou. Documente dolje.* *Comunicație la Academia Română.* *Revista Istorică.* București, 1922, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, No. 10—12, p. 161—179.
- 374 IORGA, N. — *Documente moldovenești și muntene.* 1. Un document băcăuan 2. O măsurătoare ialomițeană, 3. Acte dâmbovițene, 4. Acte moldovenești. 5. Documente argeșane. *Revista Istorică.* București, 1922, Iulie—Septemvrie, an. VIII, No. 7—9, p. 147—154.
- 375 IORGA, N. *Documente nouă de istorie românească.* *Revista Istorică.* București, 1922, Aprilie—Iunie, an. VIII, No. 4—6, p. 81—95.
- 376 KRETZULESCU, Em. E. — *Un interesant zăpis dela Domnița Ilinka, fiica lui Pătrașco Voevod, nepoata lui Mihai Voevod, din 10 Ianuarie 1642.* *Revista pentru istorie, arheologie și filologie.* București, 1922, vol. XVI, p. 195—197. fig.
- 377 METEȘ, Ștefan. — *Viața Agrară, Economică a Românilor din Ardeal și Ungaria. Documente contemporane.* Vol. I. 1508—1800. București. (Tip. „România Nouă“ Th. Voinea), 1921, 25×16.5. XV + 303 p. Lei 28. (Tipărită cu cheltuiala D-lui Ignat Mircea).
- 378 MOTOGNA, Victor. — *Un act din secolul al XIV-lea privitor la Morlahi.* *Revista Istorică.* — București, 1922, Octomvrie—Decemvrie, an. VIII, no. 10—12 p. 194—196.
- 379 M[UNTEANU]-R[ĂMNIC], D. — *Trei «documente» pentru Unirea din 1859 și pentru Cuza-Vodă.* *România Viitoare.* Ploiești, 1923, 15 Februarie, an. I no. 2 (an. III, no. 7), p. 3.

- 380 NICOLAESCU, St.—Hrisoave și cărți domnești dela Alexandru Vodă Aldea
fiul lui Mircea Vodă cel Bătrân. Iunie 1431—Iulie 1435. *Revista
pentru istorie, arheologie și filologie*. București, 1922, vol. XVI.
p. 242—270.
- 381 NICULESCU-PĂCUREȚI, A. Acte vechi. O jalbă [căt-re Alexandru Moruz]
România Viitoare. Ploești, 1921, 25 Mai, an. I, no. 5. (an. III, no.
10). p. 6.
- 382 OPRESCU-BUCUREȘTI, I. Anton.—Documente. *Arhivele Olteniei*. Craiova,
1922, Decembrie, an. I. no. 4, p. 417—419.
- 383 OPRESCU, Anton.—Documente. Cu privire la comerțul Moldovei în 1825
Revista Istorică. București. 1921, Ianuarie—Martie, an. VII, no.
1—3 p. 75—79.
- 384 PANAITESCU, P. P.—[Documente]. Un zapis gălățean. Acte dela Râmnicu-
Sărat (colecția d-lui Zamfirescu). *Revista Istorică*. București, 1922,
Oc-tomvrie—Decembrie, an. VIII. no. 10—12, p. 198—200.
- 385 RĂVAȘURI din bătrâni. (Documente). *Țara de sus*. Satu-Mare, 1921, Fe-
bruarie, an. I, no. 1, p. 8—10.
- 386 SĂULESCU, Mișu. — Document dela Manolache Russet Vodă. *Arhivele
Olteniei*. Craiova 1922, Iunie an. I. No. 2—3, p. 248—250.
- 387 SIRETEANU, T.—La anul șasezecișisase... când a fost foamete. (Dintr'un
zbornic — manuscris scris de un oarecare cărturar Partenie (Petra-
che) Teodorovici din Vama). *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921. 19
Martie, an IV, no. 660.
- 388 STOENESCU, Dem. D.—Pentru «O istorie a Craiovei». Documente. *Arhi-
vele Olteniei*. Craiova, 1921, Ianuarie an. I, no. 1, p. 66—72, 1922,
Iunie. an. I, No. 2—3, p. 204—208, 1922, Decembrie, an. I no. 4,
p. 360—372,
- 389 ZABOROVSKI, Virgil.—Încercarea de studiu general asupra materialulu
arhivalic din arhivele vieneze, privitor la istoria Românilor *Revista
Istorică*. București, 1922, Aprilie-Iunie, an. VIII, no. 4—6, p. 97—115.

5. INSCRIPTII.

- 390 BULAT, T. G.—Inscripții din bisericile Olteniei. *Arhivele Olteniei*. Craiova
1922, Iunie, an. I. no. 2 —3, p. 238—245; 1922, Decembrie, an. I. no.
4, p. 409—410.
- 391 CIUCEANU, Prof. St.—Pisania bisericii Sf. Ion Hera din Craiova. *Arhi-
vele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I. no. 1, p. 60.
- 392 FISCHER-BISTRITZ, Georg.—Zwei römische Inschriften aus Billak bei Bis-
tritz. *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landes-
kunde Hermannstadt (Sibiu)*, 1921, Ianuarie—Iunie, an. XLIV, no.
1—6, p. 67—72.

393 GRIGORAȘ, Emil.—Enigmaticele inscripții dela Curtea de Argeș. București, (Tip „L'Independance Roumaine“). 1922, 15,5 × 11, XIV p. [și în *Viitorul*, București, 1922, 22 Iulie, an. XIV, no. 4306].

394 GRIGORAȘ, Ein.—Inscripțiile ornamentale dela Curtea de Argeș. București, (Tip. „Adevărul“), 1922, 22,5 × 15,5, 8 p.

6. CIVILIZAȚIE. CULTURĂ.

395 FIRU, Nicolae. — Urme vechi de cultură românească în Bihor. Cercetări istorice. Oradia-Mare, (Tip. editoare „Biharia“) 1922, 20,5 × 14,5, 61 (-63) p. Lei 10. [și în: *Legea Românească*. Oradia-Mare, 1922, 6 August, an II, no. 30; — 1922, 8 Octombrie an. II, no. 39. (cu întreruperi)].

396 PÂRVAN, Vasile. — Sulle origini della civiltà Romana. Roma, „Libreria di Cultura“, 1922, 24,5 × 16,5, 17 p. Lire 2 (Estratto dalla rivista „L'Europa Orientale“, II, 4—5. [p. 265—279])

B. ȘTIINȚE AUXILIARE

I. ARHEOLOGIE. ANTICHITĂȚI.

397 BRATIANU, G. I. Les fouilles de Curtea de Argesh (Roumanie). Paris, „Ernest Leroux“ (Tip. F. Gaultier), 1921, 25 × 16, 23 p. + 1 pl. (Extrait du *Revue Archéologique*, 1921, t. XIII p. 1—23).

398 COLOMOIȚOV, Petre Titovici. — Despre orașele Romane depe malul drept al Dunărei, actualmente județul Ismail din Basarabia. *Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1921, vol. XIII, p. 55—58 (și în rusește) p. 58—62.

399 DRĂGHICEANU, Virg. — Mormântul lui Radu-Vodă-Negru. *Ilustrația*. București, 1921 Iulie, an. X. no. 4, p. 3.

400 I[ORGA], N. — Deux cloches serbes en Roumanie. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1921, Martie—Aprilie, an. VIII no. 3—4, p. 58.

401 MĂNESCU, Comandorul C. — Despre Dunărea preistorică și tezaurul dela Pietroasa (Cloșca cu puii). Brăila Tip. Românească, 1922, 22 × 12, 62 p.

402 MARȚIAN, I. — Comori ardelen. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Ianuarie-Martie, an. XVI, No. 37, p. 13—21.

403 MARȚIAN, I. — Urme din războaiele Romanilor cu Dacii. Studiu arheologic. Cluj, (Tip. Krafft & Drotleff, 1921, 25 × 16,5, 4 p. 5 pl. (Publicațiile Comisiunii Monumentelor istorice. Secțiunea pentru Transilvania).

- 404 [MOISIL, Const.]—Comori arheologice din România Mare. *Cronica Numismatică*, București, 1922, Mai—Iunie, an. III, no. 1—2, p. 1—11; 1922, Iulie—August, an. III, no. 3—4, p. 17—23; 1922, Septembrie—Octombrie, an. III, no. 5—6, p. 34—39; 1922, Noiembrie—Decembrie, an. III, no. 78 p. 51—55. [Și extras: 23 × 16, 12, p.]
- 405 M[OISIL] C[onst.].—Antichitățile dela Curtea de Argeș. *Cronica Numismatică*. București, 1921, Octombrie—Decembrie, an. II, no. 6—7—8, p. 42—44.
- 406 NETZHAMMER, R.—Discul episcopului Păternus din Tomis. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Ianuarie—Martie, an. XVI, no. 37, p. 9—10.
- 407 NICOLĂESCU-PLOPȘOR, C. S.—Insemnări asupra agriculturii preistorice de pe pământul românesc — cu o planșă. — București, (Tip. Gutenberg), 1922, 24 × 16,5, 15 p. + 1 pl. Lei 3 (Biblioteca societății Agronomilor, No. 17).
- 408 NICORESCU, P. — O așezare antică la Cicârâcci. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1922, Octombrie—Decembrie, an. VII, No. 4, p. 559.
- 409 ODOBESCU, Alexandru.—Impresiile din călătoria arheologică a lui . . . în 1860. *Convorbiri Literare*. București, 1922, Octombrie, an. LIV No. 10, p. 709—720. (Va urma).
- 410 PĂRVAN, Vasile.—Probleme de arheologie în România. *Transilvania* Sibiu, 1921, Ianuarie—Februarie, an. LII, Nr. 1-2, p. 4-14.
- 411 POPA-LISSEANU, G.—Cetăți și orașe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei. Cu o hartă și 22 ilustrațiuni. Ediția II. București, (Tip. „România Nouă” Teodor Voința), 1921, 21 × 14, 106 [-109] p. Lei 3,25. — (Casa Școalelor. Biblioteca Secundară No. 4.)
- 412 ROBERT, Ch.—Notă asupra unor antichități culese în 1855 la „Kustendje” (Dodgea). Tradus de Jules Berbier. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1921 Aprilie—Iunie, an. II, No. 2, p. 219.
- 413 SAVELA, Aurel.—Descoperirile istorice dela Curtea de Argeș. București, (Tip. „Tiparul Românesc”), 1921, 23 × 16, 22, p. 4 fig. Lei 4.
- 414 STĂNICĂ, Preot Const. — Rămășițe din epoca romană a Daciei. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, No. 1, p. 75—77.

II. GENEALOGIE

- 415 ZOTTA, Sever.—La Centenarul lui Vasile Alexandri 1821—1921 Material inedit privitor la familia poetului. Iași, Muzeul Municipal (Tip. „Progresul” A. Grinberg), 1921, 24 × 15,5, 92 p. Lei 10.
- Recensie de: N. Iorga. *Revista Istorică*. București, 1921, Iulie—Septembrie, an. VII, No. 7—9, p. 201—203.

- 416 FILITTI, Ioan C. — Neamul Craioveștilor, *Convorbiri Literare*. București 1922, Martie, an. LIV, No. 3, p. 194—228+1 pl; 1922, Aprilie, an. LIV, No. 4, p. 292—320; 1922, Mai, an. LIV, No. 5, p. 398—416.
- 417 ZOTTA, Sever. — Strămoșii Prințesei noastre moștenitoare. *Ioan Neculce* Iași, 1921, an. I, fasc. I, p. 61—81; 1922, an. I, fasc. II, p. 251—257.
- 418 OBEDEANU, Constantin V. — Dinastia națională a Basarabilor. Dinastia națională a Hohenzollernilor. București. „Cartea Românească”. (Tip. „Cartea Românească” Rasidescu), 1921, 25×16, 50 p. Lei 7.50.
- 419 MOTOGNA, Victor. — Familia Mailat. *Revista Istorică*. București, 1922, Octombrie—Decembrie, an. VIII, No. 10—12, p. 184—188.
- 420 NĂSTUREL, General P. V. — Genealogia Năsturelilor. (Urmare). *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. București, 1922, vol. XVI, p. 81—136. fig.

III. HERALDICĂ.

- 421 BACALBAȘA, Constantin. — Stema țarei. *Adevărul*. București, 1921, Martie 20, an. XXXIV, No. 11339.
- 422 BRĂTIANU, G. I. — Scutul unguresc în armele Basarabilor. *Revista Istorică*. București, 1921, Aprilie—Iunie, an. VII, No. 4—6, p. 120—128 și *Neamul Românesc*. București, 1921, Iunie 13, an. XVI, No. 129.
- 423 Noua stemă a României. *Ilustrația*. București, 1921, Decembrie, an. X, No. 9, p. 1.

IV. NUMISMATICĂ.

- 424 KARADJA, C. J. — Cu privire la medalia teatrului românesc din 1814. *Cronica Numismatică*. București, 1921, Ianuarie—Februarie, an. I, No. 9—10, p. 67.
- 425 GRONER, E. — V. N. POPP și Const. MOISIL. — Medalii și plachete. Medalia liber-cugetătorilor români. — Insigna și placheta pentru apărătorii orașului Galați. — Placheta medicilor căzuți în război. Comunicate de... *Cronica Numismatică*. București, 1921, Martie—Aprilie, an. I, No. 11—12, p. 76—78.
- 426 MARȚIAN, I. — Monete dace. *Cronica Numismatică*. București, 1921, August—Septembrie, an. II, No. 4—5, p. 20—22.
- 427 MOISIL, Const. — Biletul de „împrumutare” a comitetului revoluționar român din 1853. *Cronica Numismatică*. București, 1921, Ianuarie—Februarie, an. I, No. 9—10, p. 61—63.
- 428 MOISIL, Const. — Studii și cercetări numismatice. XVI. Activitatea științifică a d-lui M. C. Sutz. XVII. Cele mai vechi monete din Istros.

- (Extras din Buletinul Societății Numismatice Române (1921). București, (Tip. F. Göbl Fii), 1922, 25,5×16, 14 p. Fig.).
- 429 MOISIL, Const. — Din epoca lui Tudor Vladimirescu. *Cronica Numismatică*, București, 1921, Martie—Aprilie, an. I, No. 11—12, p. 69—72.
- 430 MOISIL, Const. — Două inele domnești. *Cronica Numismatică*. București. 1921, August—Septemvrie, an. II, No. 4—5, p. 23—24.
- 431 MOISIL, Const. — Studii și cercetări numismatice. XIII. Două medalii privitoare la istoria teatrului românesc. București, (Tip. F. Göbl Fii), 1921 23×16, 8, p. (Extras din „Cronica Numismatică” 1920).
- 432 MOISIL, Const. — Două monumente vechi moldovenesti. *Cronica Numismatică*. București. 1921, Mai—Iulie, an. II, No. 1—2—3, p. 5—11.
- 433 MOISIL, Const. — Două științe surori : Numismatica și sigilografia. *Buletinul societății numismatice române*. București. 1922, Iulie—Decemvrie, an. XVII, No. 43—44, p. 75—86.
- 434 MOISIL, Const. — Înființarea monetăriei statului din București. *Cronica Numismatică*. București, 1922, Martie—Aprilie, an. II, No. 11—12, p. 66—74.
- 435 MOISIL, Const. — Istoria monetei în România. (Urmare). *Cronica Numismatică*. București, 1921, Ianuarie—Februarie, an. I, No. 9—10, p. 64—66; 1921, Martie—Aprilie, an. I, No. 11—12, p. 72—76; 1921, Mai—Iulie, an. II, No. 1—2—3, p. 13—16; 1921, August—Septemvrie, an. II, No. 4—5; p. 25—28; 1921, Octomvrie—Decemvrie, an. II, No. 6—7—8, p. 32—41. 1922, Ianuarie—Februarie, an. II, No. 9—10, p. 62—63; 1922, Martie—Aprilie, an. II, No. 11—12, p. 76—80; 1922, Iulie—August, an. III, No. 3—4, p. 24—32; 1922, Septemvrie—Octomvrie, an. III, No. 5—6, p. 40—41; 1922, Noemvrie—Decemvrie, an. III, No. 7—8, p. 57—60.
- 436 MOISIL, Const. — Monete și tezaure monetare din România-Mare. Vechiul teritoriu Geto-Dac. *Buletinul societății numismatice române*. București 1922, Ianuarie—Iunie, an. XVII, No. 41—42, p. 58—62.
- 437 MOISIL, Const. — Pond roman din Turda. *Cronica Numismatică*. București 1921, August—Septemvrie, an. II, No. 4—5, p. 17—19.
- 438 MOUCHMOFF, N. A. — Une trouvaille de monnaies de la Mésie inférieure et de la Thrace. *Revue Numismatique*. Paris, 1922, IV-série, Tom. 25, I-II, trimestres, p. 58-78; 1922, IV-série, Tom. 25, III-IV trimestres, p. 149-172.
- 439 ORĂȘANU, C. A. — Medalii și plachete. Insignii militare privitoare la campania contra României din 1916—1917. — Două medalii militare pentru cucerirea Budapestei de armatele românești. *Cronica Numismatică*. București, 1921, Mai-Iulie, an. II, No. 1-2-3, p. 11-12; 1922 Martie-Aprilie an. II, No. 11-12, p. 74-76.
- 440 PERTINAX. — Bula de aur a căsătoriei suveranilor României. *Cronica Numismatică*. București, 1921, Ianuarie-Februarie, an. I, No. 9-10, p. 66-67.

- 441 POPP, Victor N. — Moneta lui Cuza-Vodă. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. XVI, No. 40, p. 99-101.
- 442 RUZICKA, Leon. — Cu privire la monetele Dacilor. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1922, Ianuarie-Iunie, an. XVII, No. 41-42, p. 31-54.
- 443 RUZICKA, Leon. — Die Frage der dacischen Münzen. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1922, Ianuarie-Iunie, an. XVII, No. 41-42, p. 5-31.
- 444 RUZICKA, Leon. — O monetă barbară necunoscută de la un rege trac. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Ianuarie-Martie, an. XVI, No. 37, p. 32-47.
- 445 SEVEREANU, Dr. G. — Despre moneda lui Radu I (1380—1385) cu tipul cavalerului și varietățile ei. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. XVI, No. 40, p. 113-118.
- 446 SUTZU, M. C. — I. L'évolution pondérale dans l'antiquité. II. Les monnaies de bronze romaines du Haut-Empire. București, Tip. F. Göbl fii), 1921. 23,5 × 164. (Publications de la Société Roumaine de Numismatique).
- 447 URSĂCESCU, Preotul V. — Leul vechi. *Buletinul societății numismatice române*. București. 1921, Ianuarie-Martie, an. XVI, No. 37, p. 26-29.

V. ICONOGRAFIE

- 448 BĂCILĂ, Ioan C. — Portretele lui Avram Iancu. Sibiu, (Tip. Archidiecezană), 1921, 23 × 15, 16 p. (Retipărire din «Transilvania» [1921, Aprilie, an. LII No. 4, p. 228-241. Fig.]).
- 449 BĂCILĂ, Ioan C. — Portretele lui Horia, Cloșca și Crișan. Sibiu, (Tip. Arhidiecezană), 1922, 23 × 15, 48 p. (Retipărire din «Transilvania» [1922, Ianuarie, an. LIII, No. 1, p. 15-63. Fig.]).
- 450 BĂCILĂ, Ioan C. — Portretele lui Mihaiu-Vodă Viteazul. Cercetări istorice asupra diverselor portrete ale marelui Voevod al Românilor. *Ilustrația*. București, 1922, Martie, an. XI, No. 3, p. 2-3.
- 451 BĂCILĂ, Ioan C. — Soldatul român în armata polonă. *Ilustrația*. București, 1922, Septemvrie, an. XI, No. 9, p. 135-136.
- 452 BĂCILĂ, I. — Stampe și portrete necunoscute privitoare la Istoria Românilor. *Revista Istorică*. București, 1922, Ianuarie-Martie, an. VIII No. 1-3, p. 41-45.
- 453 IONESCO, Marie. — Hommage de la Roumanie à Ferdinand le Grand. Paris 1922], 36 × 28, 15 f + pl.
- 454 CAPIDAN, Th. — Steagul lui Ștefan cel Mare. *Cele trei Crișuri*. Oradea-Mare, 1921, Maiu 15, an. II, No. 10, p. 306-309. fig.

- 455 IORGA, N. — Portrete și scene istorice românești. *Ilustrația*. București, 1922, Februarie, an. XI, No. 2, p. 2.
- 456 KARADJA, C. J. — O gravură necunoscută. *Revista Istorică*. București, 1922, Octombrie-Decembrie, an. VIII, No. 10-12, p. 188-190.
- 457 OPRESCU, G. — Un portret al lui Mihail Viteazul în Muzeul din Avignon *Anuarul Institutului de istorie națională*. Cluj, 1921-1922, an. I. p. 402-403.

C. MATERII ÎN LEGĂTURA CU ISTORIA.

I. CĂLĂTORII.

(În ordine cronologică)

- 458 Itinerariul Fratelui Wilhelm de Rubruquis din ordinul fraților minoriți în anul mântuirii 1253, în părțile răsăritene. Trad. de C. Brătescu. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1291, Octombrie-Decembrie, an. II, No. 4, p. 507.
- 459 PITT, C. — Un voyageur anglais en Roumanie au XVIII-me siècle. *L'In dépendance Roumaine*. București, 1921, Aprilie 24, an. 45, No. 13-799.
- 460 VÂLSAN, G. — „Bulgarii“ lui Boscovich. [În „Lui Nicolae Iorga Oma-giu“] Craiova. (Tip. „Ramuri“), [1921], 22 × 16, p. 313-318.
- 461 HUDIȚĂ, Prof. I. — Memoriile baronului de Tott. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași, 1922, Iulie, an. 29, No. 3 p. 254-371.
- 462 KARADJA, C. J. — Un călător prin Muntenia. John B. S. Moritt of Ro-keby (1794). *Revista Istorică*. București, 1922, Octombrie-Decembrie, an. VIII, No. 10-12, p. 180-184.
- 463 BERECHET, Ștefan. — Călători slavi necunoscuți la noi. Călătoria lui D. Bantăș Kamenski prin țara noastră 1808. *Universul Literar*. [București]. 1921, Iulie 17, an. XXXVI, [XXXVII], No. 26, p. 6-7.
- 464 BULAT, T. G. — Doi ofițeri din garda lui Napoleon I, prin țările românești. *Ramuri*. Craiova, 1922, 5 Februarie, an. XVI, No. 6, p. 87-96.
- 465 România la începutul secolului al 19-lea. — Călătoria contelui de Lagarde. — Ospitalitatea românească. Ce exporta Valachia sub Vodă-Caragea. *Viitorul*. București, 1921, 22 Septembrie, an. XIII, No. 4057.
- 466 ANDRÉ, Alexandre. — Voyage du Comte de Chambord en Transyl-vanie [1839]. *Le Courrier Franco-Roumain*. [Paris], 1921, Aprilie 18, an. II, No. 19; 1921, Mai 2, an. II, No. 20.
- 467 BERECHET, Ștefan. — Călătoria lui Ioachim Vuici prin Ți-mișana, Muntenia, Moldova și Basarabia 1840. Extrasă din sârbește. București, «Librăria Pavel Suru», (Tip. Cărților Bisericești), 21 × 14, 43 p. (Biblioteca Slavo-Română «Călătorii slavi pe la noi», No. 3-4). [Și în :

- „Biserica Ortodoxă Română“. București, 1921, Octomvrie, Seria II, an. XL, No. 1 (478) p. 70-77; 1921, Noemvrie, Seria II, an. XL, No. 2 (488), p. 94-99. — Și în: „Lui; Nicolae Iorga Omagiu“. Craiova, (Tip. „Ramuri“), [1921], p. 319-346].
- 468 IONESCU dela Brad, Ion. — Excursiune agricolă în Dobrogea făcută în anul 1850, traducere de F. Mihăilescu. Constanța, (Tip. „Albania“), 24×16. (Extras din *Analele Dobrogei*. Constanța, Ianuarie-Martie, an. III, No. 1, [p. 97]. 183]+1 anexă).
- 469 Călătoriile prin România de prin 1870 ale călugărului catolic Van-nutelli, După versiunea doamnei Agnese Silvestre. *Ramuri*. Craiova, 1922, 26 Februarie, an. XVI, No. 9, p. 136-138; 1922, 19 Martie, an. XVI, No. 12, p. 180-185; 1922, 26, Martie, an. XVI No. 13, p. 200-207; 1922, 14 Maiu, an. XVI, No. 20, p. 308-311.
- 470 BEJENARIU, Mihail. — O vizită la frații din Transilvania. Cinci zile la închisoare. Huși, (Tip. „Lețcaie“ George Jorica Succesor) 1922, 24 × 17, 92 p.
- 471 HERRIOT, Eduard. — En Grande Roumanie. Souvenirs de Voyage. *Les Annales*. Paris, 1921, Mai 15, No. 1977, p. 405-408. [Și în: „La Roumanie“, București, 1921, Mai 31, an. XXIV, No. 5428; 1921, Iunie 2, an. XXIV, No. 5430].
- 472 PUIU, Episcopul V. — Pe malul Nistrului. *Convorbiri Literare*. București. 1921, Maiu, an. LIII, Nr. 5, p. 346-360; 1921, Iunie-Iulie, an. LIII, Nr. 6-7 p. 417-428.

II. BIOGRAFII. CONTRIBUȚIUNI BIOGRAFICE.

(în ordine alfabetică)

(Tot aci s'au pus și studiile asupra activității științifice a diferitelor persoane).

- 473 BOGDAN-DUICĂ, G. — Vasile Alexandri. Admiratori și detractori. București „Cartea Românească și „Pavel Suru“. (Tip. Găbl-Rasidescu), 1922, 29 × 21, p. 327-355. Lei 4. (Academia Română. Extras din: *Analele Academiei Române Seria II. Tom. XLI. Desbaterile 1920-21*).
- 474 BOGDAN-DUICĂ, G. — Despre Vasile Alexandri. Intâia Călătorie la Constantinopol. *Viața Românească*. Iași, 1922, Ianuarie, an. XIV, no. 1, p. 41-53.
- 475 BOGDAN-DUICĂ, G. — Vasile Alexandri și Maria Movilă. *Convorbiri Literare*. București. 1921, Octomvrie-Noemvrie, an. LIII, no. 10-11, p. 728-737.
- 476 CIOBANU, St. — Vasile Alecsandri și Basarabia. *Viața Românească*. Iași 1922, Aprilie, an. XIV, no. 4 p. 76-88.
- 477 STRAJAN, M. — Vasile Alexandri. *Convorbiri Literare*. București 1921 Maiu, an. LIII, no. 5 p. 336-345.

- 478 IONESCU MORIL, D. — Teodor Aman, *Ilustrația*. București, 1921, Septembrie, an. X. No. 6, p. 9.
- 479 IORGA, N. — Cum trăia un pictor acum șezeci de ani. — Scrisori ale pictorului Aman. — *Ramuri*. Craiova, 1922, 5 Februarie, an. XVI, No. 6, p. 81—86; 1922, 12 Februarie, an. XVI. No. 7, p. 97—101.
- 480 STADNIȚCHI, A. — Amfilohie, Episcop al Hotinului. (Material pentru istoria eparhiei din Basarabia). *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1922, vol. XIV, p. 41—56.
- 481 BOGDAN-DUICĂ, G. Mihail Anagnosti. [In «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova Tip. «Ramuri», [1921], p. 45—49.
- 482 FLORIN, L. — Un apostol al științei. Victor Anestin (1875—1918). Biografia unui caracter. Anestin astronom și popularizator. Studiu critic. Cu o prefață de Prof. Dr. O. I. Parhon, 2 potrete în text. Iași, (Tip. H. Goldner) 1921, 28×20. 13 p. (Extras din «Revista Științifică V. Adamachi», Bul. Trim. vol. VIII, 1921).
- 483 Notițe biografice asupra vieții și activității arhierului Iacov Antonovici Bărlădeanul Vicarul Sfintei Episcopii de Huși *Membru de onoare al Academiei Române*. Huși (Tip. «Lețca» Gh. Jorica S-sor), 1921, 15.5×11.5, 15, p.
- 484 LOVINESCU, Eugen. — Gheorghe Asachi, viața și opera lui. București, «Cartea Românească», 1921, 21×14, 232, p. Lei 14.
Recenzie de: Sever Zotta. *Ioan Neculce*. Iași, 1921. an. I, fasc. I. p. 186—189.
- 485 MOGA, V. S. — Notiță asupra vieții și lucrărilor agronomului P. S. Aurelian București, (Tip. Gutenberg), 23×16, 38 p. Lei 6. (Biblioteca Societății. Agronomilor No. 17).
- 486 IARCA, General Al. — Generalul Averescu în războiu. Anii 1913, 1916—1917. București, (Tip. «Mărășești»), 1921, 24×15, 87, p. (Extras din manuscrisul «Memorialul Generalului. Al. Iarca»).
- 487 IARCA, Generalul Al. — Generalul Averescu în timp de pace. București, (Tip. «Mărășești»), 1922, 24×16, 48 p.
- 488 ȚIMIRĂȘ, Ioan. — Căpitanul Băgulescu înaintea consiliului de războiul sub guvernul Marghiloman. București, (Tip. «Lupta», Nicolae Stroilă), 1921, 24×16. 131 p. fig., Lei 14.
- 489 BIANU, Ion. — Pagini vechi. Despre N. Bălcescu *Cugetul Românesc*. București, 1922, Martie, an. I, no. 2, p. 190—193.
- 490 ISĂCEANU, Al. — Mormântul lui Nicolae Bălcescu. Scrisoare d-lui N. Iorga. *Săgetătorul*. București, 1921, Noembrie 5. an. I, no. 6.
- 491 MUNTEANU-BĂRLAD, G. — Mormântul lui Nicolae Bălcescu. *România Viitoare*. Ploiești, 1922, 30 Mai, an. IV, no. 2, p. 3—4.
- 492 PANAITESCU, P. P. — Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu: după corespondența sa inedită cu A. G. Golescu. *Convorbiri Literare*. Buc.

- 1921, Ianuarie, an. LIII, no. 1 p. 74—82; 1921, Februarie—Martie, an. LIII, no. 2—3, p. 154—164; 1921, Iunie—Iulie, an. LIII, No. 6—7, p. 463—480; 1921, Septembrie, an. LIII, no. 9, p. 665—680; 1921, Octombrie—Noembrie, an. LIII, no. 10—11, p. 759—769; 1921, Decembrie, an. LIII, no. 12, p. 839—851; 1922, Ianuarie, an. LIV, no. 1 p. 60—68; 1922, Martie, an. LIV, no. 3, p. 247—254; 1922, Iunie—Iulie, an. LIV, no. 6—7, p. 569—584; 1922, August—Septembrie, an. LIV, no. 8—9, p. 661—677; 1922, Octombrie, an. LIV, no. 10, p. 772—778.
- 493 SORABA, G. D. — N. Bălcescu sociolog. *Neamul Românesc*. București, 1921, 20 Mai, an. XVI, no. 112.
- 494 MUREȘIANU, Aurel A. — Simion Bărnuțiu în preajma marelui adunări naționale a Românilor din Ardeal și Ungaria din 3/15 Maiu 1848, cu o scrisoare inedită a lui Bărnuțiu din 7 Aprilie 1848. Sibiu. (Tip. «Archidiecezană», 1921, 22,5 × 15, 16 p. Lei 3. (Retipărire din revista „Transilvania”. [Sibiu. 1921, Aprilie, an. LIII, no. 4, p. 244—259]).
- 495 IORGA, N. — Un contemporan al lui Alexandri. Poetul Gheorghe Baronzii. *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1922, Mai 28, an. III, seria III, no. 79. p. 1—2.
- 496 — Andreiu Bărseanu. — *Cosinzeana*. Cluj, 1922, Septembrie, an. VI, no. 16, p. 242—243.
- 497 BIANU, Ion. — Un ardelean idealist și ideal: Andreiu Bărseanu. *Transilvania*. Sibiu. 1922, Octombrie, an. LIII, no. 10, p. 639—640.
- 498 DEMIAN, A. — Andreiu Bărseanu. *Anuarul țicului de stat „Aurel Vlaicu” din Orăștie*. Orăștie, 1921/22 an. III, p. 4—9.
- 499 GEORGESCU, Ioan. — Poesia lui Andreiu Bărseanu. *Transilvania*, Sibiu, 1922 Octombrie, an. LIII, no. 10, p. 644—652.
- 500 LACEA, C. — Andreiu Bărseanu. *Dacoromania* Cluj, 1921—1922, an II, p. 891—892.
- 501 GOROVEI, Artur. — Din alte vremuri. (Amintiri literare). Neculai Beldiceanu. *Viața Românească* Iași, 1922, August, an. XIV, no. 8, p. 255—263.
- 502 PAPADOPOUL, Paul I. — O victimă a istoriei noastre literare. Poetul Zacharie Boiu. *Cele trei Crișuri*. Oradea-Mare, 1922, Noembrie an. III, no. 15 p. 234—235; 1922 Decembrie, an. III, no. 16, p. 250.
- 503 BĂNESCU, N. — Ion C. Brătianu. Conferință desvoltată la Teatrul Național din Cluj. (La aniversarea centenarului nașterii marelui om de stat — 29 Mai 1921). *Infrățirea*. Cluj, 1921, 6 Iunie, an. I. no. 237, p. 1—3; 1921, [data greșită]. an. I. no. 238, p. 1—3.
- 504 BIBICESCU, I. G. — Ion C. Brătianu. *România Nouă*. București, 1921, Iunie 4 an. II. no. 123, p. 1—2.
- 505 BOȚOIU, Ștefan G. — Ion C. Brătianu și Opera sa. Discurs rostit în sala Teatrului Național din Craiova, la 29 Mai 1921, cu ocaziunea

- Centenarului nașterii marelui Român Ion C. Brătianu. Calafat, (Tip. „Progresul“, Răgușilă), 1921, 20 × 13, 39 p.
- 506 — Ion C. Brătianu *Viața și faptele sale 1821—1921*. [București (Tip Independența), 1921]; 24,5 × 16, 64 p. Lei 3. (Fără foaie de titlu).
- 507 BRĂȚIANU, Ion C. — Din scrierile și cuvântările lui. Lupta pentru re-deșteptarea națională. Pagini de istorie contemporană. București. (Tip. „Independența“) 1921, 24,5 × 16,5. VI + 591 p. fig. Lei 30 (Titlul pe copertă : Lui Ion C. Brătianu 1821—1921. Prin mintea, prin inima, prin brațele noastre. Vol. I 1821—1866).
- 508 — Ion C. Brătianu și armata. *Viitorul*. București, 1921, 4 Iunie, an. XIII, no. 3964.
- 509 — Ion C. Brătianu. — Revoluția dela 1848. — Exilul. — Congresul dela Paris și Divanurile ad-hoc. *Viitorul*. București, 1921, 11 Mai, an. XIII, no. 3944 ; 1921, 14 Mai, an. XIII, no. 3947.
- 510 DISSESCU, C. G. — Ion C. Brătianu. *Viitorul*. București, 1921, 18 Mai. an. XIII, no. 3950 ; 1921, 19 Mai, an. XIII, no. 3951 ; 1921, 21 Mai, an. XIII, no. 3953.
- 511 DISSESCU, C. G. — [Ion C. Brătianu] Omul de Stat. *Democrația*. București, 1921, Iunie-Iulie-August, an. IX, no. 6—7—8, p. 221—248.
- 512 DUCA, I. G. — Ion C. Brătianu și chestia agrară. București, (Tip. «Independența»), 1921, 16 × 12. 24 p. (Cercul de studii al P. N. L.) [și *Democrația* București, 1911, Iunie—August, an. IX, no. 6—8, p. 249—263. și în *Viitorul*. București, 1921, 27 Mai, an. XIII, no. 3957 ; 1921, 28 Mai, an. XIII, no. 3958.]
- 513 FURTUNĂ, Horia. — Ion C. Brătianu. București, (Tip. „Independența“) 1921 23 × 16, 44 p. Lei 5. [Și în : „Infrățirea“. Cluj, 1921, Septembrie 14, an. II, no. 321 ; — 1921, Septembrie 22, an. II, no. 326].
- 514 IORGA, Nicolae. — Activitatea politică și literară a lui Ioan C. Brătianu. Cuvântare ținută la Academia Română în ziua de 24 Mai 1921. București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc», [1921]. 16,5 × 12, 47, p. [Și în „Neamul Românesc“. București, 1921, Mai 26, an. XVI, no. 116, — 1921 Mai 31, an. XVI, no. 120].
- 515 IORGA, N. — Activitatea politică și literară a lui Ioan C. Brătianu. Cuvântare. București, „Academia Română“, (Tip. «Cartea Românească» — Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1922, 29 × 21 p. 284—296. Lei 20, (Extras din : Analele Academiei Române. Seria II. — Tom. XLI. Desbaterile 1920—21).
- 516 MOISIL, Const. — Ion C. Brătianu și moneta națională. *Cronica Numismatică*. București, 1921, Mai—Iulie, an. II, no. 1—2—3, p. 2—5.
- 517 TAFRALI, O. — Pagini istorice și politice. Ion C. Brătianu. *Miscarea*. [Iași], 1921, Iunie 8, an. XV. No. 124, — 1921, Iunie 24, an. XV, no. 136.

- 518 SUMEA, O. — Ion Constantin Brătianu. Sibiu, (Tip. Ios. Drotles), 1922, 15 X 11, 77 p. (Biblioteca populară a Asociațiunii noi: 107).
- 519 — Tinereța lui Ion C. Brătianu. Pregătirea marelui om de stat de mai târziu, *Viitorul*. București, 1921, 29 Mai, an. XIII, no. 3959.
- 520 FOURNOL, Etienne. — Jean Brătianu. *La Vie*. Paris, 1922, 1 Iulie; an. XI, no. 13. p. 193—195.
- 521 DRĂGANU, N. — Vasile Ranta Buticescu. *Dacoromania*. Cluj, 1921 — 1922. an. II, p. 892—893.
- 522 DAN, Dimitrie. — Un autor român bucovinean [Cantemir Vasile]. din anul 1826/7. Cernăuți, (Tip. editoare „Glasul Bucovinei“), 1922. 32 X 15. 30 p. (Extras din revista „Credința“).
- 523 THEODORIAN-CARADA, M. — Eugeniu Carada 1836—1910. București, (Tip. Gutenberg), 1922. 19 X 12, 115 p. Lei 20.
- 524 CERDAC. — Caragiale și tinerii dela «Petru Maior». *Lumea Universitară*, Cluj, 1922, Martie 1—15, an. I, no. 2—3, p. 33.
- 525 ZAGORIȚ, G. — Ioan L. Caragiale elev al Școalei Domnești și al Gimnaziului din Ploiești 1860—1866. *România Viitoare*. Ploiești, 1922, 30 Ianuarie, an. I, no. 10 (an. III, no. 15), p. 6—8.
- 526 BOGREA, V. — Ioan Caragiani. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921, an. I. p. 542.
- 527 LĂZĂREANU, Barbu. — Caragiani. *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1921, Ianuarie 23, an. II, no. 9, p. 3.
- 528 ROBOȘANU, Ioan C. — Ilarie Chendi la Societatea „Petru Maior“. *Lumea Universitară*. Cluj, 1922, Februarie 1—15, an. I no. 1, p. 6—8.
- 529 OPRESCU, Gh. — Primul profesor al lui Grigorescu: Anton Chlădec. (1794—1882). [In: «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova. (Tip. „Ramuri“) [1921] p. 231—238.
- 530 CIOCAZAN, C. M. — Figuri oltenice. Gheorghe Chițu. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, no. 1, p. 41—50.
- 531 Alexandru Ciurcu. — Note biografice. *Dimineața*. București, 1922, 1 Februarie, an. XIX, no. 5501.
- 532 SUCHIANU, D. I. — Alexandru Ciurcu. *Viața Românească*. Iași, 1922, Martie an. XIV. no. 3, p. 449—458.
- 533 [GEORGESCU], Geo. — Vasile Conta. *Ilustrația*. București, 1921, Mai, an. X no. 2, p. 14—15.
- 534 DRĂGANU, Nicolae. — G. Coșbuc, poetul liceului grănițesc din Năsăud *Transilvania*. Sibiu, 1921, Octombrie—Decembrie, an. LII, no. 10—12, p. 837—860.

- 535 SLAVICI, Ioan. — Coșbuc la «Tribuna». *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1921, Ianuarie 7, an. II, no. 7, p. 5.
- 536 Viața și faptele lui Emil Costinescu. *Viitorul*. București, 1921, 14 Iunie, an. XIII, no. 3971.
- 537 GOROVEI, Artur. — Ion Creangă. *Viața Românească*. Iași, 1921, Decembrie, an. XIII, no. 12, p. 357—363.
- 538 BACALBAȘA, Constantin. — Grigore Crețu; un învățat dispărut. *Adevărul*. București, 1921, Ianuarie 2, an. XXXIV, no. 11.277.
- 539 BOGDAN-DUICĂ, G. Poetul G. Crupenschi. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Ianuarie-Februarie, an. LIII, no. 1—2, p. 74.
- 540 MORARIU, Leca. — O contribuție pentru istoria culturală a Bucovinei (Dim-Dan. Un autor român bucovinean din 1826/27, Cernăuți 1922). *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1922, 21 Iulie, an. V, no. 1036; 1922, 23 Iulie, an. V no. 1038.
- 541 DIAMANDY, Constantin. — Amintiri din viața diplomatică. *Cugetul Românesc*, București, 1922, Februarie, an. I, no. 1, p. 22—39.
- 542 Gheorghe Dima — Jubileul activității sale de 40 de ani. Cluj, (Tip. Dr. Sebastian Bornemisa), 1922, 21 X 13, 24 p.
- 543 Maestrul Gheorghe Dima. *Cosinzeana*. Cluj, 1922, Mai, an. VI, no. 9—10, p. 142.
- 544 Prea Sfințitul Episcop Dionisie Erhan al Ismailului, Vicarul Arhiepiscopiei Chișinăului și Hotinului. *Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului (Basarabia)*. Chișinău, 1922, p. VII.
- 545 SLĂTINEANU, Em. — Alexandru Djuvara, conferință biografică ținută la baroul de Ilfov în ziua de 28 Ianuarie 1922, și făcând parte din ciclul „Antologia avocaților români“. București, (Tip. edit. «Curierul Judiciar»), 1922, 23 X 15.5, 39 p. Lei 20.
- 546 SCRABA, G. D. Ioan Heliade Rădulescu. Inceputurile filozofiei și sociologie române. București, «Fundatiunea I. V. Socec», (Tip. Profesională), 20X14 318 + II p. Lei 20.
- 547 GHERASIM, Dr. Vasile. — În satul Eminovicenilor. (Câteva lamuriri cu privire la originea lui M. Eminescu). *Convorbiri Literare*. București, 1922 Noemivrie, an. LIV, no. 11, p. 834-845 + 1 pl.
- 548 IORGA, N. — L'âme roumaine moderne. Le poète Michel Eminesco. *Revue Bleue*. Paris, 1922, Août 15, an. XXXIII, tome CLVIII, no. 580. [Și în «Lutetia», Iassy, 1922, Septembre 1, an. I, no. 1, p. 79—87].
- 549 IORGA, N. — Geneza lui Eminescu. *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1922, Aprilie 6, an. III, seria III, no. 72, p. 1—2.

- 550 VINCLER, Eugeniu E. — Mihail Eminescu profesor de limba germană la «Institutul Academic» din Iași în semestrul II 1874/75. *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1921, Iunie 5. an. II, no. 28, p. 3.
- 551 MORARIU, Dr. Leca. — Gheorghe Eminovici, tatăl lui Eminescu. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1922, 28 Decembrie, an. V, no. 1156; 1922, 29 Decembrie, an. V, no. 1157.
- 552 FERDINAND I, Regele României. -- Cuvântări 1889—1922. București, «Fundatia Culturală Principele Carol», (Tip. Ion C. Văcărescu), 1922, 27X21. 287 p. Lei 35.
- 553 Regele Ferdinand I. — Studiile. — Întâia călătorie a principelui la București. — Sosirea în țară... — Un discurs ținut la academia Română... — Urcarea pe tron.—În timpul războiului. Regele țărănilor... — *Universul*. București, 1922, Octombrie 16, an. XL, no. 235.
- 554 FLERS, Robert de. — Le roi Ferdinand. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. București, 1921, an. XL, p. 324—327.
- 555 Tinerețea Regelui Ferdinand. *Văitorul*. București, 1922, 15 Octombrie, an. XIV, no. 4378.
- 556 TOMA, Iorgu G. — Grigore Filimon. *Calendarul „Glasul Bucovinei”*, Cernăuți, 1921, p. 47—50. Central University Library Cluj
- 557 Tudor Flondor. *Dreptatea*. Cernăuți, 1921, Iunie 12, an. II, no. 113.
- 558 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. A. V. Gădej, director general al Casei Asigurărilor Sociale. București (Tip. Profesională Dim. C. Ionescu), 1921, 23 X 16. 6 p.
- 559 P[UȘCARIU], S[extil]. — Constantin Gălușcă. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II, p. 894.
- 560 PROCOPOVICI, Al. — Dn. Moses Gaster. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921, 21 August. an. IV, no. 778.
- 561 LĂZĂREANU, Barbu, — Petre Grădișteanu. — Un pledant în politică, în literatură și în teatru. *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1921, Octombrie 9, an. II, no. 46, p. 3.
- 562 SCRABA, G. D.—Petru Grădișteanu fost președinte al Ligii Culturale *Calendarul Ligii Culturale*. București, 1922, p. 23—36.
- 563 OPRESCU, G. — Nicolae Grigorescu. 1838—1907. *Transilvania*. Sibiu, 1922, Maiu, an. LIII, no. 5, p. 347—365. [Și în: „Infrățirea”. Cluj, 1921; Iunie 25, an. I, no. 251; 1921, Iunie 26, an. I, no. 252; 1921, Iunie 27 an. I no. 253].
- 564 GOROVEI, Artur. — Din alte vremuri. Eduard Gruber. *Viața Românească* Iași, 1922, Decembrie, an. XIV, no. 12, p. 374—380.

- 565 Arhiepiscopul Gurie. *Ilustrația*. București 1922, Noemvrie—Decemvrie, an. XI no. 11—12, p. 171.
- 566 Innalt Prea Sfințitul Gurie Grosu, Arhiepiscopul Chișinăului și Hîtinului *Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hîtinului (Basarabia)*. Chișinău, 1922 p. V.—VI.
- 567 OTETELIȘANU, — E. — În memoria lui Ștefan C. Hepites 1851—1922, creatorul și primul director al Institutul Meteorologic Central din România (1884—1908). Viața și activitatea sa. București, (Tip. F. Göbl Fii), 31.5 × 23.27 p. (Supliment la Buletinul lunar al Institutului Meteorologic central pe Septemvrie 1922).
- 568 HERBAY, General Silviu de. — Reproducțiuni din scrisese mele ca ofițer român din fosta armată austro-ungară. București, (Tip. Serviciului geografic al armatei), 1921, 22.5 × 15.5, II + 127 p. Lei 12.
- 569 SCHLANDT, Heinrich. — Honterus. Ein Lebensbild des religiösen und politischen Einigers des Sachsenvolkes. Kronstadt, (Tip. Honterus-druckerei. Joh. Gött's Sohn). 1922, 22.5 × 15, 39 p.
- 570 CENTEA, Ilie. — Amintiri despre Avram Iancu. *Patria*. Cluj, 1922, Noemvrie 26, an. IV, no. 257.
- 571 Centenarul lui Avram Iancu. *Ilustrația*. București, 1921, August, an. X. no. 5, p. 9.
- 572 CIURA, Al. — Povestire pe scurt a vieții lui Avram Iancu. Cluj, Tip. „Ardealul“, 16 × 12, 76 p.
- 573 Cum e înregistrată moartea lui Avram Iancu? *Transilvania*. Sibiu, 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9, p. 570.
- 574 GEORGESCU, Ioan. — Avram Iancu. Crâmpoie din viața și din vremea lui. Sibiu, (Tip. Ios. Drotleff), 1922, 15 × 11, 96 p. Lei 4.
- 575 GEORGESCU, Ioan. — Avram Iancu în poezia populară română. *Transilvania*. Sibiu, 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9 p. 566—569.
- 576 GEORGESCU, I. — Pe urmele lui Avram Iancu. *Transilvania*. Sibiu, 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9 p. 576—583.
- 577 G[EO]RGESCU, I. — Spicuri din scriitorii români și străini despre eroul nostru Avram Iancu. *Transilvania*. Sibiu. 1922, Septemvrie. an. LIII, no. 9, p. 584—588.
- 578 HODOȘ, Constanța. — Amintiri despre Avram Iancu. *Transilvania*. Sibiu. 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9, p. 572—575.
- 579 IORGA, N. — Ceva nou despre Avram Iancu. *Neamul Românesc*. București: 1922, 13 Septemvrie, an. XVII, no. 208. [Și în: «Transilvania», Sibiu 1922, Septemvrie, an. LIII, no. 9 p. 563—565].
- 580 LUPAȘ, I. Cincizeci de ani dela moartea lui Avram Iancu. *Patria*. Cluj, 1922, Septemvrie 14, an. IV. no. 199.

- 581 SECULA, Iudita, născ. Truța. — Amintiri. Avram Iancu. *Gazeta Transilvaniei*. Brașov, 1922, Septembrie 15, an. LXXXV, no. 199.
- 582 IANCU, Avram. — Testamentul lui... *Transilvania*. Sibiu, 1922, Septembrie, an. LIII, no. 9, p. 570.
- 583 IARCA, Generalul Alexandru. — Memorialul meu. Buzău, (Tip. Ion Călinescu), 1922, 24,5 × 16,5 288 p. Lei 28.
- 584 IARNIK, I. Urban. — Dragoste de grai și de viers romănesc. București, „Casa Școalelor“ (Tip. „România Nouă“ Th. I. Voinea), 1922, 24×16, VII+27p. 1 fig. [Și în: „Vieța Nouă“. București, 1922, Mai-Iunie, an. XVIII, No. 3-4, p. 41-54; 1922, Iulie-August, an. XVIII, No. 5-6, p. 82-94].
- 585 TĂLMĂCEL, P. — Venerabilul Ieremia Românul (Ioan Stoica). *Almanahul «Viața»*. Huși, 1922, p. 18-25.
- 586 [GROVEI, Artur]. — În amintirea Maiorului Neculai Ioan. Folticeni, (Tip. Saidman), 1922, 21×14, 17 p. Fig.
- 587 FOURNOL, Etienne. — Un grand ami de la France: M. Take Jonesco. *La Vie Paris*, 1922, 1 Ianuarie, an. XI, No. 1, p. 1-3.
- 588 BOGDAN-DUICĂ, G. — Istoria țărănismului. Volumul I-ii. Viața și opera întâiului țărănist român Ion Ionescu dela Brad (1818-1891). Craiova. «Ramuri» (Tip. editoare), 1921, 23×17,5, 149, p. Lei 20.
- 589 CHIȚOIU, D. C. — Ion Ionescu dela Brad. Conferință ținută, în ziua de 30 Decembrie 1921, la «Societatea Studenților Școalei Superioare de Agricultură-Herăstrău». București, (Tip. Gutenberg), 1922, 23,5×16, 24 p. Lei 5.
- 590 BOGDAN DUICĂ, G. — Un adversar al lui V. Alexandri. Constantin Jorescu. *Gândirea*. Cluj, 1911, Noembrie 1, an. I, no. 13. p. 246.
- 591 — Lui Nicolae Iorga Omagiu 1871 — 5/18 Iunie 1921. Craiova. «Ramuri» S. A. (Tip. editoare), 1921, 22×16, 346 [-353], p. Lei 45. (Colecția Ramuri).
- 592 BOGREA, V. — N. Iorga ca istoric al literaturilor romanice. *Transilvania* Sibiu, 1921 Iunie, an. LII, No. 6, p. 424-427.
- 593 CÂNDEA, R. — Istoricul Iorga. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921, 19 Iunie, an. IV, No. 729.
- 594 DRĂGHICĂNU, Virgil. — D-l N. Iorga și monumentele istorice. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Iunie, an. LII. No. 6, p. 484-488.
- 595 GEORGESCU, Ioan. — Istoricul Nicolae Iorga. *Transilvania*. Sibiu 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 429-436.
- 596 G[EORGESCU], I. — Poetul Nicolae Iorga. *Transilvania*. Sibiu 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 478-483.
- 597 MÊTEȘ, Ștefan. — Activitatea istorică a lui Nicolae Iorga. București, Pavel Suru, (Tip. „România Nouă“, Th. Voinea), 1921, 24,5×17,

- XXXII+416, p. Fig. Lei 40. Recensie de. L[upaș], I. *Anuarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 391.
- 598 PREDĂ, Dr. — Câteva considerațiuni psihologice asupra superiorității intelectuale a prof. Iorga. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 442—445.
- 599 PUȘCARIU, Sextil. — Iorga ca istoric literar. — Fragment. — *Transilvania*. Sibiu, 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 472—477.
- 600 SORICU, I. U. — N. Iorga, pregătitorul de suflete. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Iunie, an. LII, No. 6, p. 446—471.
- 601 IORGA, N. — Constantin-Vodă Ipsilanti și revoluția sîrbească. Comunicare la Academia Română. *Revista Istorică*. București, 1921, Aprilie—Iunie, an. VII, no. 4—6, p. 139—143.
- 602 Dr. Silvestru Octavian Isopescul. *Dreptatea*. Cernăuți, 1922, Septembrie 17, an. III, No. 388; 1922, Septembrie 20, an. III, No. 389.
- 603 ZAHARIA, A. — Dr. C. I. Istrati, cuvîntare rostită în ședința societății de științe la 9 Iunie 1921. București (Tip. Statului), 1922, 26×17, 26 p. (Extras din Buletinul Societății de Științe No. 1—6)
- 604 BOROS, Fortunat. — Széjjegyzetek a Kajoni kérdéshez. Cluj, 1921, Iulie, an. XVIII, No. 8, p. 159—160.
- 605 GAAL, Balázs. — Ujabb adat Kajoni származásáról. *A Hirnök*. Cluj, 1921, Iulie, an. XVIII, No. 7, p. 144—145.
- 606 KARACSONYI, Dr. János. — Kajoni János és a csiksomlyai könyvsajtó. *A Hirnök*. Cluj, 1921, Aprilie, an. XVIII, No. 4, p. 64—66; 1921, Mai, an. XVIII, No. 5, p. 93—94.
- 607 PAPP, Ferencz. — Báró Kemény Zsigmond. I kötet. Budapest, «A Magyar Tudományos Akadémia» (Tip. Hornyánszky Viktor), 1922, 20×13, 455 p.
- 608 DRAGHMA, Radu. — Mihail Kogălniceanu. — (Anii de pregătire—Caracterul — Prioritățile literare — Ideile istorice — Ideile literare — Ideile politice — Elocvența sa — Influența sa). Cluj, (Tip. «Națională» S. A.), 1921, 19×12,5, 263 p. Lei 20. Recensie de S[extil] P[uscariu]. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II, p. 722—723. și Istr[ate] I[oa]n. *Evoluția*. Cluj, 1921, Decembrie, an. I, No. 2, p. 16.
- 609 IORGA, N. — Despre Mihail Kogălniceanu. Comunicare. București, «Academia Română», (Tip. Cartea Românească). Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1922, 29,5 × 21, p. 219—231. Lei 2. (Extras din analele Academiei Române, Seria II. Tom. XLI. Desbaterile 1920—21).
- 610 IORGA, Nicolae. — Mihail Kogălniceanu. Scriitorul, omul politic și românul. București, «Fundăția I. V. Socec» (Tip. «Profesionala»), 19,5×12,5, 212, p. Lei 12.
- 611 LABIN, Simeon. — Mihail Kogălniceanu și botoșănenii. Botoșănenii înainte de Divanul. — Surghiunul la mănăstirea Râșca. *Revista Moldovei*. Botoșani, 1921, Noembrie, an. I, No. 7, p. 7—12.

- 612 LEON, Prof. Dr. N. — Amintiri. Iași, (Tip. edit. «Viața Românească»), 1922, 19×12. 245 + II, p. Lei 30.
- 613 RĂDULESCU-POGONEANU, I. — C. Litzica. *Convorbiri Literare*. București, 1921, Iunie—Iulie, an. LIII, No. 6 p. 515—516.
- 614 GOGA, Octavian. — La mormântul lui Vasile Lucaciu. Discurs. *Albina* București, 1922, 7 Decembrie, an. II, No. 258; 1922, 8 Decembrie, an. II, No. 259.
- 615 Dr. Vasile Lucaciu. *Patria*. Cluj, 1922, Noiembrie 30, an. IV, No. 260.
- 616 Dr. Vasile Lucaciu. *Tribuna*. Oradea-Mare, 1922, Decembrie 3. an. IV, No. 87.
- 617 BOGBEA, V. — M. Lupescu. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922. an, II, p. 894.
- 618 ȘIADBEI, I. — Folkloristul Mihai Lupescu. *Șezătoarea*. Folticeni, 1922, Octombrie—Noiembrie, an. XXX, No. 10—11, p. 260—262.
- 619 TUTOVEANU, G. — M. Lupescu. *Șezătoarea*. Folticeni, 1922, Octombrie—Noiembrie, an. XXX, No. 10—11, p. 257—259.
- 620 OPRESCU, G. — Alexandru Macedonski (1854—1921). *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921. an. I. p. 540—542.
- 621 O corespondență de gazetă, de acum 145 ani despre vlădica Grigore Maior. *Cultura Creștină*. Blaj, 1921, Decembrie, an. X, No. 12. p. 343—344.
- 622 IORGA, N. — La o sută de ani după moartea lui Petru Maior. Cuvântarea comemorativă ținută la Academia Română. București, «Academia Română», (Tip. Cultura Neamului Românesc), 1921, 28×20, 11, p. Lei 3.
- 623 LAPEDATU, Alex. — Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale. [În «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova. (Tip. «Ramuri») ([1921], 22 × 16, p. 177—185, [și în «Anuarul Institutului de istorie națională»]. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 79—86).
- 624 LAPEDATU, Alex., LUPAȘ, Ioan și PUȘCARIU, Sextil. — La centenarul morții lui Petru Maior. Cuvântări comemorative rostite în Aula Universității din Cluj la 2/15 Februarie 1921. Cluj, (Tip. «Ardealul»), 1921, 23,5 45×16,—47 p. (Extras din «Anuarul Institutului de Istorie Națională» din Cluj pe 1921).
- 625 MINBA, I. — Idei și fapte din activitatea lui Petru Maior. Conferință... *Evenimentul*. București, 1921, Martie 20, an. XXIX, no. 27; 1921, Martie 22, an. XXIX, no. 23.
- 626 BOGDAN-DUICĂ, G. — Titu Liviu Maiorescu. Discurs rostit la 25 Maiu 1921, cu răspuns de Sextil Pușcariu. București, Academia Română, (Tip. Cartea Românească. — Rasidescu), 1921, 29,5 × 21. 37 p. Lei 4. (Academia Română. Discursuri de recepțiune LI). Recensie de Marin Ștefănescu. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II p. 729—733.

- 627 PETRESCU, Corvin. — Trădătorul [Marghiloman, Al.] București, (Tip. Profesională Dim. C. Ionescu) 1921, 33 X 24. 15 p.
- 628 BUZDUGAN, I. — Poetul Alexei Mateevici. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Noemvrie-Decemvrie, an. I, no. 8—9, p. 120—128.
- 629 C[REȚU], I. — Veronica Micle. *Patria*. Cluj, 1921, August 19, an. III, no. 183.
- 630 IORGA, N. — Despre Mihai Viteazul. Cuvânt de comemorare. București, «Academia Română», (Tip. «Cartea Românească»—Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1922, 29,5 X 21. p. 267—274. Lei 2. (Extras din : *Analele Academiei Române*, seria II. Tom. XLI, Desbaterile 1920—21).
- 631 L[UPAȘ], I. — Câteva date biografice relative la Doctorul Ioan Molnár Piuariu din Sadu (1749—1815). *Anuarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922, an I, p. 342.
- 632 MARIAN, Liviu. — Dumitru C. Moruzi. Un scriitor și patriot basarabean. *Neamul Românesc*. București, 26 Octomvrie, an. XVI, no. 245; 1921, 27 Octomvrie, an. XVI, no. 246.
- 633 PETRESCU, Corvin. — Siluete. Generalul Traian Moșoiu, ministrul comunicațiilor. București, (Tip. Profesională, Dimitrie C. Ionescu), 1922, 23,5 X 16, 6 p.
- 634 Hirotonirea intru arhieru a Prea Sfinției Sale părintelui vicar episcopesc Filaret Musta. *Foaia Diecezană*. Caransebeș, 1921, Octomvrie 30, an. XXXVI, no. 42.
- 635 LUPESCU, M. — Amintiri din viața de școală. Neculai Nanu. *Lamură*. București, 1921, Ianuarie, an. II, no. 4, p. 301—304.
- 636 NISTOR, I. — Neagoe Basarab. Cuvânt festiv rostit cu ocazia aniversării de 400 de ani dela moartea sa în sala festivă a Universității din Cernăuți în ziua de 16 Octomvrie 1921. *Calendarul „Glasul Bucovinei”*. Cernăuți, 1922, p. 19—29.
- 637 РАВНОМОВИЦІ, І. — Николай Васильевич Неводниковъ, впослѣдствіи архіепископъ Неофитъ, бывшій Кашинскій и Хотинскій. Біографическій очеркъ. *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1922 vol. XIV, p. 41—107.
- 638 РАВНОМОВИЦІ, І. — Нѣсколько словъ о письмахъ А. С. Стурзы къ Н. В. Неводникову и отрывки изъ нихъ о Крымской кампаніи (1852—1856). *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*, Chișinău, 1922 vol. XIV p. 108—118.
- 639 CONSTANTINESCU, N. A. — Neagoe-Vodă Basarab și Sfântul Nifon. După minunata povestire a unui călugăr din Sfântul Munte, București (Tip. Ministerul cultelor și artelor), 1921, 16 X 11,5. 52 p. Lei 1.50.
- 640 CIOLLOCA, Dr. Dimitrie. — Dr. Iosif I. Olariu 1859-1920. *Foaia Diecezană*. Caransebeș, 1921 Decemvrie 4, an. XXXVI No. 47.

- 641 MORARIU, Dr. Aurel. — Dr. Aurel Onciu. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921 11 Octomvrie, an. IV, no. 819.
- 642 BIANU, Ion. — Doctorul Cornel Păcuraru. *Calendarul Asociațiunii. Sibiu* 1921, p. 69—79.
- 643 ARBORE, Alexandru P. — Tudor Pamfile. *Transilvania*. Sibiu, 1922, Februarie, an, LIII; no. 2, p. 117—120.
- 644 BOGREA, V. — Tudor Pamfile. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II, p. 893—894.
- 645 LUPESCU, M. — Tudor Pamfile și revista „Ioan Creangă”. Amintiri. *Șezătoarea*. Folticeni, 1922, Martie-Aprilie, an. XXX, no. 3—4, p. 124—131.
- 646 Tudor Pamfile. *Șezătoarea*. Folticeni, 1922, Ianuarie, an. XXX, no. 1, p. 2.
- 647 MERCIER, Jean-Rolland. — Cincinat Pavelesco. *Revue des Balkans* Paris. 1921, Février, an. III, tome XXI p. 49—53.
- 648 NICULESCU, Dr. D. D. — Un erou: generalul N. Petala* București, (Tip. F. Göbl Fii), 1921, 23 X 15,5. 59 p. Lei 6.
- 649 ANGHIEL, C. D. — Grigore Păucescu. Conferință ținută la baroul de Ilfov în ziua de 26 Septemvrie 1922. București, (Tip. „Curierul Judiciar”) 1922, 24 X 16,5, 30 p. Fig.
- 650 BĂNESCU, N. — Daniel (Dimitrie) Philippide. [In „Lui Nicolae Iorga Omagiu”] Craiova, (Tip. „Ramuri”), [1921], p. 33—42.
- 651 PAVEL, Dr. C. — Oameni și fapte din trecutul Bihării. Miron Pompiliu, 1847—1897. *Cele trei Crișuri*, Oradia-Mare, 1922, Iunie an. III, no. 10—11, p. 160—162.
- 652 GRUIA, — Demetriu Paulin Popa, protopop mare al Bihorului (1692—1702) *Legea Românească*, Oradia-Mare, 1922, 26 Ianuarie, an. II, no. 3; 1922, 5 Februarie, an. II, no. 4; 1922, 5 Martie, an. II, no. 8.
- 653 LOICHIȚĂ, Vasile. — Episcopul Ioan Popasu. *Foaia Diecezană*. Caransebeș, 1921, Februarie 27, an. XXXVI, no. 7.
- 654 PANTU, Zach. C. — Aurel Procopian-Procopovici. Schiță biografică, București, (Tip. Statului), 1922, 25,5 X 17,5, 9 p. + 1 pl. (Extras din Buletinul Societății de Științe, no. 1—6).
- 655 MORARIU, Leca. — O scrisoare a lui Iraclie Porumbescu. *Revista Istorică*, București, 1922, Ianuarie-Martie, an. VIII, no. 1—3, p. 51—55.
- 656 Arhiereul Dr. Ilarion Pușcariu 1842—1922. *Telegraful Român*. Sibiu 1922, August 26, (Septemvrie 8), an. LXX, no. 67.
- 657 SORIBAN, Arhim. — Moartea Arhiereului Dr. Ilarion Pușcariu. *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1922, Septemvrie, Seria II, an. 40, no. 12 (498), p. 927—928.
- 658 Dimitrie Radu. Episcop gr.—cat. de Oradia-Mare. *Calendarul „Amicul Poporului”*. Sibiu, 1922, an. LXII, p. 56.—59.

- 659 TEUTSCH, D. Fr. — Iacob Rannicher. Ein Lebens-und Zeitbild aus dem Kampf der Sachsen um ihr Recht. Hermannstadt, (Tip. edit. Ostdeutsche Druckerei), 1922, 16,5 X 10,5 52 p. (Sonderabdruck aus: «Deutsche Politische Hefte aus Grossrumänien».)
- 660 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. Generalul I. Rășcanu Ministru de război, București, (Tip. «Acțiunea Română»), 1921, 23 X 15,5, 7 p.
- 661 BOGDAN-DUICĂ, G. — Despre Costache Rolla, cumnatul lui V. Alexandri, *Transilvania*. Sibiu, 1921, Octombrie-Decembrie, an. LII, no. 10—12, p. 799—813.
- 662 ȘTEFĂNESCU-GALAȚI, A. — C. A. Rosetti (1816-1916) La o sută de ani dela nașterea sa. Ediția III-a. [București, «Cartea Românească», (Tip. editoare)], 1922, 25 X 17,5 VI + 484 p. fig.
- 663 CÂNDEA, R. — Dr. Ștefan Saghin. *Calendarul „Glasul Bucovinei”*. Cernăuți 1921, p. 25—30.
- 664 LUPAȘ, Dr. Ioan. — Mitropolitul Andrei Șaguna. I, II, Sibiu, «Editura Asociațiunii», 1921, 15 X 11,5, 174 p. Fig. (Biblioteca populară a «Asociațiunii», no. 101—102).
- 665 LUPAȘ, I. — Din corespondența lui Șaguna cu Filaret Scriban. *Anuarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 337—342.
- 666 LUPAȘ, I. — Dr. Ion Sărbu. Necrolog. *Anuarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 403—408 (Și în: «Foaia Diecezană» Caransebeș, 1922, Iulie 2, an. XXXVII, no. 25; și «Patria» Cluj, 1922, Iunie 24, an. IV, no. 134; «Telegraful Român». Sibiu, 1922, Iunie 17/30, an. LXX, no. 47, p. 1—3).
- 667 PÎUSCARIU, Sextil. — Ioan A. Scarlatescu. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II, p. 894.
- 668 RĂDULESCU-POGONEANU, I. A. — Ion Scărlătescu. *Convorbiri Literare*. București, 1922, Octombrie, an. LIV, no. 10, p. 808—809.
- 669 GEORGESCU-TISTU, N. Ion Scurtu (1877—1922), *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II p. 890—891.
- 670 LĂPĂDATU, Alex. — Dr. Ion Scurtu 1877—1922. Cuvinte de amintire Cluj, (Tip. edit. «Cartea Românească»), 1922, 16 X 10, 23 p. (Și în: «Înfrățirea». Cluj, 1922, August 5, an. III, no. 580).
- 671 BITAY, Dr. Árpád, — Sprijinitorul lui Șincai în Roma, cardinalul de mai târziu Stefano Borgia (1731—1804). *Dacoromania* Cluj, 1921—1922, an. II, p. 681.
- 672 MODRIGAN, I. — Înălțurarea lui Gheorghe Șincai din Directoratul Școalelor [În «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova. (Tip. «Ramuri»), (1921), p. 207—215.
- 673 PĂCLÎȘANU, Zenovie. — Gh. Șincai. Contribuții la biografia lui. Legăturile lui Șincai cu episcopul Ion Bob. (După documente inedite). *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1922, Ianuarie 15, an. II.

- seria II, no. 60. p. 3—4; 1922, Februarie 5, an. II, seria II, no. 63, p. 4.; 1922, Februarie 12, an. II, seria II, no. 64, p. 4. [Și în: «Transilvania», Sibiu, 1922, Aprilie, an. LIII, no. 4, p. 295—310].
- 674 MORARIU, Leca. — G. Sion poet și'n informațiunile sale istorice. *Lamură*. București, 1921, Octombrie-Noemvrie, an. III, no. 1—2, p. 33—36.
- 675 OAZACU, Dr. P. — Profesor Dr. Vasile Sion. *Viața Românească*. Iași, 1921, Octombrie, an. XIII, No. 10, p. 113—115.
- 676 SLAVICI, Ioan. — Inchisorile mele, scrisori adresate unui prieten din altă lume. București, «Viața Românească», 1921, 19×12, 362, p. Lei 28.
- 677 DROUHET, Ch. — Cavalerul Stamati. Cu prilejul unei serii recente. [P. V. Haneș. Scriitorii Basarabeni. București 1920]. *Viața Românească*. Iași, 1921. Noemvrie, an. XIII, No. 11, p. 180—204.
- 678 FORTUNESCU, C. D. — Un pictor craiovean. I. I. Stăncescu-Giovanni. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Decemvrie, an. I, No. 4, p. 335—343.
- 679 LUPAȘ, Dr. Ioan. — Cuvânt de pomenire rostit. . [la mormântul lui Ștefan cel Mare, cu ocazia pelerinajului dela Putna în 8/21 Septemvrie. 1922] *Beiușul*. Beiuș, 1922, 1 Octombrie, an. II, No. 38, p. 6—9.
- 680 URȘU, I. — Personalitatea lui Ștefan cel Mare. București, (Tip. Militară a Ministerului de Răsboi), 1921, 21×15, 36 p.
- 681 TOMA, Iorgu G. — Teodor V. Stefanelli. *Calendarul «Glasul Bucovinei»*. Cernăuți, 1921, p. 35—41.
- 682 CUZA, A. C. — Idealul Național și acțiunea d-lui C. Stere. Discurs rostit în ședința Adunării deputaților dela 8 Martie 1921. Iași (Tip. «Lumina Moldovei»), 1921, 24×16.5, 52 p. Lei 4. (Biblioteca Cercului Studențesc «Ștefan Vodă» din Iași No. 1).
- 683 IORGA, Nicolae. — Procesul «Luminii» la Camera Deputaților. Discurs rostit în ziua de 9 Martie 1921. București, (Tip. Statului), 1921, 15×11, 47 p.
- 684 IORGA, Nicolae et IONESCO, Take. — La trahison de Stéré. ~~Discours~~ prononcés au cours des séances des 8 et 9 mars 1921 de la Chambre des Députés roumaine. București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1921, 24×15.5, 69, p.
- 685 STERE, Constantin. — Un caz de conștiință. Cuvântările rostite în ședințele Adunării Deputaților din 4, 5 și 9 Martie 1921, asupra validării alegeri din jud. Soroca. Cu o ~~prefață~~. București, «Viața Românească» (Tip. «Cultura»), 1921, 24×16, 86, p. Lei 5.
- 686 ANDRIEȘESCU, Ioan. — Cuvânt de omagiu... la împlinirea de 80 ani a d-lui M. Sutz, președintele societății numismatice române. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Ianuarie—Martie, an. XVI, No. 37, p. 21—26.

- 687 MOISIL, Const. — Studii și cercetări numismatice. XVI. Activitatea științifică a d-lui M. C. Sutz. XVII. Cele mai vechi monete din Istros. (Extras din Buletinul Societății Numismatice Române. (1921). București, (Tip F. Göbl Fii), 1922, 23,5×16, 14, p. Fig.
- 688 — Unser Bischof D. Friedrich Teutsch, Hermannstadt, (Tip. Ios. Drotleff) [1922], 22×15, 24 p.
- 689 MARTONNE, Em. de — Les hommes d'Etat de l'Europe nouvelle: M. Titulesco. *La Vie*. Paris, 1921, 1 Decembrie, an. X, No. 23, p. 353—354.
- 690 MARMELIUC, D. — Gheorghe Tofan. *Înfrățirea*. Cluj, 1921, August 25, ad. II, No. 304.
- 691 PROCOPOVICI, Alecu. — Gheorghe Tofan, *Calendarul «Glasul Bucovinei»* Cernăuți, 1921, p. 73—82.
- 692 — Victor Tordășianu. (1860—1920). *Calendarul «Amicul Poporului»*. Sibiu, 1921 an. LXI, p. 96—101.
- 693 STOICA, Gheorghe. — Alexandru Vaida. *Patria*. Cluj, 1922, Februarie 28, an IV, No. 43.
- 694 — Mihail Veliciu. *Românul*. Arad, 1921, Aprilie 28, an. X, No. 91.
- 695 BOGDAN-DUICĂ, G. — Tudor Vladimirescu. *Patria*. Cluj, 1921, Martie 15, an. III, No. 55.
- 696 CONSTANTINESCU, N. A. — Domnul Tudor. *Lamura*. București, 1921, Iunie, an. II, No. 6, p. 721—724.
- 697 GEORGESCU, Ioan. — Istoria lui Tudor Vladimirescu. Ce trebuie să știe poporul despre el? Sibiu, Edit. «Asociațiunei» (Tip. George Haiser), 1921 15×11, 96, p. Fig. (Biblioteca populară a «Asociațiunei» Publicațiune periodică lunară, an. XI, No. 98).
- 698 — Închinare lui Tudor Vladimirescu. Extrase din: V. A. Urechia — Ion Ghica — D. Aricescu — St. O. Iosif — G. Coșbuc — Bucura Dumbravă. București, «Cartea Românească» (Tip. edit.). 24×16, 64 p. Lei 2. (Pagini alese din scriitorii români No. 15—16).
- 699 IORGA, Nicolae. — Comemorarea lui Tudor Vladimirescu. Cuvântare. București, «Academia Română». (Tip. Cartea Românească. Carol Göbl S-sor Rasdescu). 1922, 29 × 21, p. 357—365. (Academia Română. Extras din: Analele Academiei Române. Seria II.—Tom. XLI Desbaterile 1920—21).
- 700 IORGA, N. — Comemorarea lui Tudor Vladimirescu la Academia Română. Cuvântarea... ținută în ședința din 5 Iunie, 1921. *Neamul Românesc*. București, 1921, 19 Iunie, an. XVI, no. 135; 1921, 21 Iunie, an. XVI, no. 136.
- 701 IORGA, N. — Părinții și satul lui Tudor. *Lamura*. București, 1921, Iunie, an. II, no. 6, p. 710—713.
- 702 IORGA, N. — Tudor și Ardelenii. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Maiu, an. LII no. 5. p. 346—347.

- 703 IORGA, N. — Un apărător al săracilor «Domnul Tudor» din Vladimiri (C. 1780—1821). București. (Tip. «Cartea Românească», Atelierele Sfetea), 1921, 17 X 12 128 p. Lei 2,50. (Biblioteca Societății „Steaua», no. 13).
- 704 MORARIU, Leca. — Al. Vlahuță (1858—1919). *Dacoromania* Cluj, 1920—1921, an. I. p. 537—539.
- 705 OPRÎȘAN, I. Gr. — O latură caracteristică a familiei lui Vlăhuța. *Revista Moldovei*. Botoșani, 1922, Aprilie, an. I, no. 12, p. 20—24.
- 706 OPRÎȘAN, I. Gr. — Vlăhuța — școlar. Contribuții la cunoașterea vieții lui. *Revista Moldovei*. Botoșani, 1922, Iulie—August, an. II, no. 3 și 4. p. 26—31.
- 707 ZAHARIA, N. — A. Vlahuță, viața și opera lui. București, «Socec & Co.» (Tip. edit.), 1921, 19 X 13, 280 p. Lei 16.
- 708 DEMETRESCU, Romulus. — A. D. Xenopol. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921 an. I. p. 533—537.
- 709 GUSTI, Dimitrie. — In memoriam : A. D. Xenopol. *Ideea Europeană* București, 1921, Martie 13—20, an. II. no. 62.
- 710 GEORGESCU, Ioan. — Duiliu Zamfirescu. *Transilvania*. Sibiu, 1922, Iunie, an. LIII, no. 6, p. 390—391.
- 711 GEORGESCU-TISTU, N. — Duiliu Zamfirescu. (1858—1922). *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922, an. II, p. 887—890.
- 712 BACALBAȘA, Constantin. — Doisprezece morți : Paul Scorțeanu, Jeanot Iancovescu, Barbu Delavrancea, I. L. Caragiali, «Alexandru Macedonski, Nicolae Gr. Filipescu, Nicolae Flevea, Costică Dobrogeanu Gherea, Gheorghe Panu, M. Eminescu, Titu Maiorescu, Petre Carp. *Adevărul*. București, 1921, Iulie 31, an. XXXIV, no. 11448; 1921, August 7, an. XXXIV, no. 11454; 1921, August 14, an. XXXIV, no. 11460; 1921, August 21, an. XXXIV, no. 11466; 1921, August 30, an. XXXIV, no. 11472; 1921, Septembrie 4, an. XXXIV, no. 11476; 1921, Septembrie 11, an. XXXIV, no. 11484; 1921, Septembrie 18, an. XXXIV, no. 11490; 1921, Septembrie 25, an. XXXIV, no. 11496 1921, Octombrie 2, an. XXXIV, no. 11502; 1921, Octombrie 9, an. XXXIV, no. 11508; 1921, Octombrie 18, an. XXXIV, no. 11515; 1921, Octombrie 23, an. XXXIV, no. 11520; 1921, Noembrie 13, an. XXXIV, no. 11537.
- 713 OIUHANDU, Dr. Gh. — Moise Nicoară și Ioan Mihut la Beiuș. *Beiușul*, Beiuș 1922, 23 Aprilie, an. II, no. 15.
- 714 OSATÓ, Gábor. — Sándor János és Br. Kemény Ákos emlékezetéről. Megnyitó-beszéd a Kisküküllővármegyei Földgáz Részvénytársaság. 1922, évi augusztus hó 28 napján tartott közgyűlésén. Dicsőszentmárton, (Tip. Erzsébet), 1922, 20 X 13,5, 16 p.
- 715 FIBU, N. — Cum erau Horia și Cloșca. Două scrisori de importanță istorică. *Tribuna*. Oradea-Mare, 1921, Octombrie 18, an. I, no. 8; 1921, Octombrie 19, an. I, no. 9.

- 716 — In amintirea victimelor dela Senat 1. Episcopul Demetriu Radu. 2. Ministrul Dimitrie Greceanu. 3. Senatorul Spirea Gheorghiu. *Transilvania*. Sibiu, 1921. Ianuarie-Februarie, an. LII, no. 1—2, p. 15—20.
- 717 LIGETI, Ernő. — Erdély vallatása. A magyar egység. — Bernady György — Dózsa Endre — Grandpierre Emil — Gyárfás Elemér — Br. Jósika Samu — Kecskeméthy István — Nagy Károly — Paál Árpád — Sándor József — Zsidókérdés Erdélyben?! — Hosszu Márton és Pap Domokos rajaival. Cluj, (Tip. edit. «Lapkiadó és nyomdai műintézet» r-t). 1922, 13 × 17. VIII — 87 p.
- 718 Noii arhieriei români. [Dr. Nicolae Bălan, Dr. Vasile Suciu, Dr. Iosif Traian Badescu. Roman Ciorogariu]. *Calendarul „Amicul Poporului”*. Sibiu, 1921, an. LXI, p. 57-68.
- 719 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. C. Argetoianu, Ministru de interne. G. Marincu, Secretar general al ministerului de interne. București. (Tip. „Acțiunea Română”), 1921, 23 × 16, 9 p.
- 720 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. Take Ionescu, Ministru de externe. Georges Derussi, Secretar general al ministerului de externe. «Doctorul» G. D. Greangă, fost secretar general de minister. Ion Pitulescu, Director general al Poștelor. Th. Deleanu, Secretar general al ministerului de industrie și comerț. București, (Tip. Acțiunea Română), 1921, 23 × 16, 15 p.
- 721 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. I. Petrovici, Ministrul Lucrărilor Publice. N. Iorga, Profesor Universitar, Deputat. M. Manoilescu, director general al expoziției și târgului de mostre. București, (Tip. „Acțiunea Română”) 1921, 23 × 16,5, 14 p.
- 722 PETRESCU, Corvin M. — Siluete. N. Titulescu, Ministru de finanțe. N. Ottescu, Secretar general al ministerului de finanțe. Generalul E. Nicoleanu, Prefectul Poliției Capitalei. Dr. Gh. Gheorghian. Primarul Capitalei. Mircea Poenaru Bordea, Prefectul județului Ilfov. București, (Tip. „Acțiunea Română”) 1921, 23 × 16, 15 p.
- 723 PETROVICI, Ioan. — Amintiri universitare. București, Edit. Alcalay & Co. 19,5 × 13, 132 p. Lei 8.

III. ISTORIA DIFERITELOR INSTITUȚIUNI ȘI SOCIETĂȚI

(In ordine alfabetică)

- 724 BIANU, I. — Începuturile Academiei Române la 1866 și 1867. Ouvântare. București, «Cartea Românească» și Pavel Suru (Tip. editoare), 1922, 29 × 21, p. 367—385, Lei 2. (Academia Română. Extras din: Analele Academiei Române Seria II. — Tom. XII. Desbaterile 1920—21). [Și în «Ilustrația». București, 1921, Noemvrie. an. X, No. 8, p. 2—3; 1921, Decemvrie, an. X, o. 9, p. 2; 1922, Ianuarie, an. XI, No. 1, p. 2.]

- 725 BIANU, Ioan. — Pomenirea donatorilor Academiei Române. Cuvântarea rostită în şedinţa plenară dela 1 Iunie 1922. Bucureşti, (Tip. edit. Cultura Naţională). 1922, 24×17, 21 p.
- 726 DRĂGOESCU, Adrian. — Despre Academia Română. Înfiinţarea şi convocarea Societăţii Academice. — Testamentul lui Vanghele Zappa. — Numirea primilor membrii. *Adevărul Literar şi Artistic*. Bucureşti, 1921, Iunie 10, an. II, No. 33, p. 2.
- 727 Inceputurile, «Albinei». *Transilvania*. Sibiu, 1922, Martie, an. LIII, No. 3, p. 190—199.
- 728 Evoluţia ulterioară a «Albinei». *Transilvania*. Sibiu, 1922, Martie, an. LIII, No. 3, p. 200—210.
- 729 GEORGESCU, Ioan. — Ce este şi ce vrea să facă Asociaţiunea? Sibiu, «Asociaţiunea», 1921 15×11, 73 p. [75] p. Fig. Lei 3. (Biblioteca populară a «Asociaţiunei», an. XI, No. 100).
- 730 SZABO, Dr. András. — Emlékkönyv. 1622—1922. Anagyeniedi Bethlenkollegium alapításának 300 esztendőjé jubileumára. Aiud, «Az Enyedi Ujság» (Tip. Lingner), 1922, 29×21, 16, p. Fig.
- 731 «Doctorul Iuliu Barasch» Soc. de binefaceri, susţinerea şi îngrijirea membrilor săi în caz de boală şi deces. Medalia la Expoziţia generală română din 1906 recunoscută ca persoană juridică. Fondată 1872. Istoricul societăţii 1872—1922. [Bucureşti], (Tip. «Curierul Judiciar»), 27×21, 96 p. + Fig.
- 732 BORIŞ, Dr. T. — Viaţa internă şi organizaţia institutului teologic din Arad. *Biserica şi Şcoala*. Arad, 1921, Ianuarie 2, an. XLIV, No. 51; 1921, Ianuarie 9, an. XLIV, No. 52; 1921, Ianuarie 16, an. XLV, No. 1; 1921, Ianuarie 30, an. XLV, No. 2—3; 1921, Februarie 13, an. XLV, No. 5; 1921, Februarie 20, an. XLV, No. 6; 1921, Februarie 27, an. XLV, No. 7; 1921, Martie 6, an. XLV, No. 8; 1921, Martie 20, an. XLV, No. 9—10; 1921, Martie 27, an. XLV, No. 11; 1921, Aprilie 3, an. XLV, No. 12; 1921, Aprilie 10, an. XLV, No. 13; 1921, Aprilie 24, an. XLV, No. 15; 1921, Iunie 12, an. XLV, No. 21—22; 1921, Iunie 19, an. XLV, No. 23; 1921, Iulie 31, an. XLV, No. 29; 1921, Octombrie 9, an. XLV, No. 39; 1921, Octombrie 16, an. XLV, No. 40; 1921, Octombrie 23, an. XLV, No. 41; 1921, Octombrie 30, an. XLV, No. 42; 1921, Noembrie 13, an. XLV, No. 42.
- 733 LUPAŞ, I. — Societatea studenţilor universitare «Iulia» din Cluj şi activitatea membrilor ei. *Lumea Universitară*. Cluj, 1922, Martie 1—15, No. 2—3, p. 20—23.
- 734 BUCUŢA, Emanoil. — Întăile timpuri ale Junimii. Dintr'un document inedit. *Ideea Europeană*. Bucureşti, 1921, Martie 13—20, an. II, No. 62.
- 735 NEGRUZZI, Iacob. — Amintiri din «Junimea». Bucureşti, «Viaţa Românească», (Tip. «Cugetarea»). 19×13, 391 p. Lei 25.

- Recenzie de: Ion Foti. *România Nouă Literară și artistică*. [București]. 1921, Octomvrie 2, an. II, No. 35; 1921. Octomvrie 9, an. II, No. 36.
- 736 Din trecutul liceului [«Moise Nicoară»]. *Anuarul liceului „Moise Nicoară” din Arad*. III, 1921—1922, p. 3—39.
- 737 ȘANDRU, Dr. Aspasia. — Privire istorică asupra dezvoltării liceului de fete ortodox din Cernăuți. *Anuarul liceului de fete din Cernăuți*. Cernăuți 1921/22, p. 3—13.
- 738 LOHAN, Dr. Vasile. — Istoricul liceului «Coriolan Brediceanu» din Lugoj. Lugoj, (Tip. Națională), [1922], 22,5×15, 51 p. Lei 12.
- 739 CÂMPIANU, Dr. Liviu. — Reminiscențe dela «Societatea Petru Maior» din anii 1913—1914. *Lumea Universitară*. Cluj, 1922, Martie 1—15, an. I, No. 2—3, p. 25—27.
- 740 DĂIANU, Dr. Elie. — Amintiri dela Societatea «Petru Maior». *Lumea Universitară*. Cluj, 1922, Martie 1—15, an. I, No. 2—3, p. 17—19.
- 741 IOANOVICI, D. — Revista «Luceafărul» și societatea «P. Maior». *Lumea Universitară*. Cluj, 1922, Martie 1—15, an. I, No. 2—3, p. 29—30.
- 742 MACAVESCU, M. — «Petru Maior» la Cluj. *Lumea Universitară*. Cluj, 1922. Martie 1—15, an. I, No. 2—3, p. 27—28.
- 743 PAPAHAGI, Pericle. — Școala bulgară din Silistra. *Analele Dobrogei*. Constanța, 1921, Ianuarie-Martie, an. II, no. 1, p. 110.
- 744 BOTIȘ, Dr. Teodor. — Istoria Școalei normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic ortodox-român din Arad. Arad, (Tip. Diecezană), 1922., 25 × 18, 743 p. Lei 140.
- 745 SASU, Marian. — Monografia școlii primare gr. cat. din Buciumșasa. Alba-Iulia, (Tip. Francisc Schäser) 1922, 21 × 14, 79 p.
- 746 GURIE, Arhiepiscop. — Câteva extrase din arhive despre școlile bisericești în Basarabia, înaintea anexării ei de către Rusia. *Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1921, vol. XIII, p. 62—65 (și în rusește) p. 65—68.
- 747 LAZAR, Victor. — Din istoria școalelor la Sașii din Transilvania. *Lamură*. București, 1922, Iulie-August, an. III, no. 10—11, p. 700—704.
- 748 GEORGESCU, Ioan. — Istoria Seminarului româno-unit din Oradea. *Albina*. București, 1922, 29 Septemvrie, an. II, no. 204 — 1922, 26 Noemvrie, an. II no. 250.
- 749 PROCOPOVICI, Vica. — Din trecutul Societății Doamnelor Române. Discurs citit... în ziua de 5 Martie a. c. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921, 9 Martie, an. IV, no. 651; 1921, 10 Martie, an. IV, no. 652.
- 750 PORA, Andrei. — Din frământările învățătorilor ardeleni. I. Societatea «Fondul Gheorghe Lazăr». II. Situația de drept și adversarii «Casei învățătorilor». III. Anuarul I al casei învățătorilor din Cluj. Cluj, (Tip. Bernát), 1922, 23 × 15,5. 96 p. Lei 12.

- 751 CANTACUZINO, Alexandru. — Amintiri dela înființarea societății numismatice române. *Buletinul societății numismatice române*. București, 1921, Ianuarie-Martie, an, XVI, no. 37, p. 7—8.
- 752 PĂCLIȘANU, Zenovie. — O veche societate pentru cultivarea limbii romine. *Neamul Românesc*. București, 1921, 15 Iunie, an. XVI, no. 131.
- 753 BUCVYSCHI, Dimitrie. — 25 ani de activitate a Societății tipografice bucovinene din Cernăuți, 1897—1922. [Cernăuți, (Tip. „Soc. tipografice bucovinene”), 1922], 30 × 24, 56 p.
- 754 URECHEA, Nestor. — Les étudiants roumains à Paris au XIX-e siècle. *Le Courrier Franco-Roumain*. [Paris], 1921, Februarie 21, an. II, no. 12; 1921 Aprilie 4, an. II, no. 17, — (continuă).
- 755 Inaugurarea universității românești din Cernăuți 23—25 Octomvrie 1921. Cernăuți, «Glasul Bucovinei (Tip. editoare), 1922, 24 × 16,5, 91 p.
- 756 GHIBU, Onisifor. — Universitatea din Cluj și institutele ei de educație. Memoriu înaintat M. S. Regelui Ferdinand I, cu două anexe: Universitatea națională a Daciei superioare de Vasile PĂRVAN și Sufletul dela Oxford de Constantin MUREȘANU. Cluj, (Tip. «Ardealul»), 1922, 23,5 × 15, 140 p.
- 757 PETROVICI, Ioan. — Amintiri universitare. București, Edit. Alcalay & Co., 19,5 × 13, 132 p. Lei 8.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

D. DIFERITE CHESTIUNI NUMAI IN LEGĂTURĂ CU ISTORIA.

I. POLITICĂ. CLASELE SOCIALE.

1. GENERALITĂȚI.

- 758 BĂILĂ, Ion. — Clasa de mijloc în Ardeal. *Calendarul Ziarului «Dacia»*. București, 1922. p. 109—114.
- 759 RAKOWSKI. — Politica națională română expusă de Rakowski. *Revista Vremii*. București, 1922, Februarie 26, an. II, no. 9, p. 15—18.
- 760 RUECKER, Emile. — La crise politique en Roumanie. *L'Est Européen*. Varsovie, 1922, Mars 5, an. III, no. 3—4 p. 61—67.

2. POLITICA INTERNĂ.

- 761 ALEVRA, Grigore. — Discurs rostit cu ocazia răspunsului la Mesaj. Sesiunea ordinară 1921—1922. Ședința de Sâmbătă 10 Decemvrie a Senatului, după Monitorul Oficial no. 8 din 15 Decemvrie. București (Tip. Brănișteanu), 1921, 23 × 15 19 p.
- 762 BOGDAN-DUICĂ, G. — Discurs la mesaj, București, (Tip. Statului), 31 × 23, 12 p. (Partidul Țărănesc și celelalte partide).
- 763 BURAC, A. — Parlamentarismul român și legislația. Conferință ținută Duminică în 28 Noemvrie a. c. *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921, 11

- Ianuarie, an. IV, No. 607—1921, 16 Ianuarie, an. IV, No. 611. [cu întrerupere].
- 764 HASNAŞ, Dr. N. — Discurs rostit la mesajul tronului în Senat în ziua de 13 Decembrie 1922. Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 15,5×11, 40, p.
- 765 IOANIŢESCU, D. R. — Raportul şi discursul rostit la Mesajul de deschidere a sesiunii ordinare din Noembrie 1920. Răspunsul M. S. Regelui. Bucureşti, (Tip. Statului), 1921, 23×15, 44, p.
- 766 IORGA, N. — Discursul... rostit în şedinţa Adunării deputaţilor în ziua de 16 Aprilie 1922 cu ocaziunea răspunsului la Mesajul Tronului. [Bucureşti, (Tip. Statului)] 31×23, 11, p.
- 767 IORGA, N. — Partidele politice în faţa ţării. Discursul... la mesagiul ținut în şedinţa Camerei deputaţilor din 16 Decembrie 1922. Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 15,5×11, 51, p.
- 768 IRIMESCU-CÂNDRETI, I. — Cuvântare rostită în Adunarea deputaţilor în ziua de Marţi, 12 Decembrie 1922 cu prilejul discuţiunii proiectului de răspuns la mesajul tronului. Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 15,5×11, 30 p.
- 769 MADGEARU, Virgil N. — Criza de guvernare. Cuvântare ținută în şedinţa dela 9 Decembrie 1921 a Adunării Deputaţilor cu prilejul discuţiunii mesajului. Bucureşti, (Tip. Statului), 1921, 23,5×15, 29, p.
- 770 MARGHILOMAN, Al. — Criza prin care trece România. Discursul rostit în întrunirea generală a partidului conservator progresist din 24 Decembrie 1920. Bucureşti, (Tip. «Gutenberg» S. A.), 1921, 18×10,5, 32 p. (Tradus în ruseşte în: Akerman (Tip. «Progresul»), 1921).
- 771 MĂRZESCU, G. G. — Discurs rostit în şedinţa Adunării Deputaţilor dela 22 Decembrie 1922 cu ocazia răspunsului la mesajul tronului. Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 23×16, 24, p.
- 772 PALLADE, G. T. — Efectele votului universal în România. *Viaţa Românească*. Iaşi, 1922, Septembrie, an. XIV, No. 9, p. 367—388.
- 773 ROMANESCO, Marcello. — I lavori del parlamento romeno. (Sessione ordinaria 1920—21). Roma, «Romania». 1921, 24×16, 121, p. Lire 5.
- 774 TOPLICESCU, Colonel I. — Discursul la discuţiunea Mesajului din ziua de 6 Decembrie 1921. Bucureşti, (Tip. Statului), 1921, 15,5×11, 32, p.
- 775 VASILIU, Grigore D. Discursul... rostit în şedinţele Senatului, în ziua de 20 Decembrie 1922 la discuţia adresei de răspuns la mesajul tronului. Bucureşti, (Tip. Statului), 1922, 15,5×11, 26, p.

a) MINORITAŢILE

- 776 BIBESCO, Prince. — La Roumanie dans l'Europe nouvelle, (Extrait du *Curent Historique* de mai 1921). *La Roumanie*. Bucarest, 1921, Mai 28, an. XXIV, No. 5426; 1921, Mai 29, an. XXIV, No. 5427.

- 777 BRITAIN, Sir Harry. — România și rasele de sub stăpânirea ei. (Tradus din «Eastern Europe» No. 2—3, Octomvrie—Noemvrie 1921 de Vasile Stoica). *Transilvania*. Sibiu, 1922, Martie, an. LIII, No. 3, p. 222—226.
- 778 CĂMĂRĂȘESCU, Ion. — Statul și minoritățile etnice. Trei cuvântări rostite în Camera Deputaților cu prilejul discuțiunii proiectului de lege privitor la înființarea unui subsecretariat de Stat pentru afacerile minorităților etnice. Sesiunea ordinară 1920—21 (Ședințele din 19 și 21 Fevruarie). București, (Tip. Statului), 1921, 23×26, 45, p.
- 779 CLARK, Charles Upson. — Where Serfs Now Govern Their Former Oppressors. [In «Our World» October, 1922]. New York, [1922], 24×16, p. 47—52.
- 780 DAȘCOVICI, N. — România și ocrotirea minorităților la 1913. *Arhiva pentru știința și reforma socială*. București, 1922, an. IV, No. 2, p. 202—207.
- 781 IORGA, N. «Naționalitățile» în România. *Neamul Românesc*. București, 1921, 29 Iunie, an. XVI, No. 143; 1921, 30 Iunie, an. XVI, No. 144; 1 Iulie, an. XVI, No. 145.
- 782 MARIN, Ilie. — La răspântii... Câteva întrebări conștiinței. Sibiu (Tip. Arhidiecezană), 1921, 20,5×14, 60, p. Lei 6.
- 783 Memoriu prezentat de Uniunea Evreilor Pământeni guvernului și corporurilor legiuitoare la Iași în luna Mai 1917 cu o precuvântare de I. Negreanu. [București, (Tip. «Adevărul»), 1922], 23×15,32, p. Lei 5.
- 784 PROTOPODESCU, I. D. — Pericolul Ovresc. Craiova, «Ramuri» S. A. (Tip. editoare), 23×15, 140, p. Lei 15.
- 785 PROTOPODESCU, I. D. Pericolul Ovresc. Ediția II-a. București (Tip. Steaua), 1922, 24×16, 164 p. Lei 15.

3. POLITICĂ EXTERNĂ

- 786 BOGDAN-DUICĂ, G. — Diplomația și politica externă a României. Cluj (Tip. «Ardealul»), 1921, 23×15,5, 26, p.
- 787 Corespondența diplomatică între guvernul Vaida și Soviete. *Revista Vremii*. București, 1922, Martie 26, an. II, No. 11, p. 16.
- 788 Corespondența între D. Take Ionescu și Cicerin (1920). *Revista Vremii*. București, 1922, Aprilie 9, an. II, No. 12, p. 14—15.
- 789 FILITTI, Ioan C. — Raporturile ruso-germane față de sud-estul european. *Viața Românească*. Iași, 1921, Septemvrie, an. XIII, No. 9, p. 336—357; 1921, Octomvrie, an. XIII, No. 10, p. 71—94.
- 790 IONESCU, Take. — La politique étrangère de la Roumanie. Discours prononcé au cours de la séance du 9 juillet 1921 de la Chambre des Députés. Bucarest, (Tip. Statului), 1921, 23×16, 23 p. (Ministère des Affaires Etrangères).

- 791 LEBESGUE, Philéas. — M. Take Ionesco et la Petit Entente. (Extrait de la Revue le «Monde Nouveau»). *La Roumanie*. Bucarest, 1921, Mars 8, an. XXIV, No. 5360.
- 792 Tratatulele guvernului Averescu cu sovietul dela Odesa. Documente inedite. *Revista Vremii*. București, 1922, Martie 12, an. II, No. 10, p. 16—17.
- 793 VLĂDESCU, Mihail C. — Discurs rostit la răspunsul la adresă în Camera Deputaților în ședința dela 9 Decembrie 1921 relativ la politica externă a d-lui Take Ionesco, Alianța cu Polonia. București, (Tip. Statului), 1921, 15,5×11, 40, p. Lei 3.

4. PARTIDELE POLITICE.

(În ordine alfabetică).

- 794 DRĂGHICESCU, D. — Partide politice și clase sociale. București, (Tip. Reforma Socială), 1921, 22×15, 124 p. Lei 20.
- 795 IORGA, N. — Partidele politice în fața țării. Discurs... la mesagiu ținut în ședința Camerei Deputaților din 16 Decembrie 1922. București, (Tip. Statului), 1922, 15 × 11, 51 p.
- 796 BOILA, Zaharia. — Drumul partidului național. *Patria*. Cluj, 1922, August 10, an. IV., no. 172,—1922, Septembrie 27, an. IV, no. 209. [cu întreruperi].
- 797 DRĂGHICESCU, D. — Evoluția Ideilor Liberale și un apel către tineretul liberal, către tinerimea cultă și către socialiștii și lucrătorii din România Mare. București, (Tip. «Independența»), 1921, 20 × 13,5 80 p. Lei 10.
- 798 EFTIMIU, Victor. — Liberalii... [1922], 17 × 12, 89 p. Lei 8.
- 799 IORGA, N. — Cine sunt liberalii. Guvernul Brătianu. — «Partid tare» — Guvernul slab al partidului tare. — Constituantă de partid. — Încă o proclamație. Politica externă a noului Guvern. — Soarta, făgăduelilor. Câteva articole publicate în «Neamul Românesc. București (Tip. «Universul») 16,5 × 12, 16 p.
- 800 Istoricul Partidului național-liberal dela 1848 și până astăzi. București (Tip. «Independența»), 1922, 24 × 16, 243 p. Lei 50.
- 801 Programul de guvernământ al Partidului Național Liberal. Desvoltat în fața congresului dela București la 27 Noembrie 1921. R-Vâlcea, (Tip. „Viitorul Vâlcei”), 1922, 24 × 16, 6 p.
- 802 Programul partidului naționalist-democrat... [Craiova], (Tip. «Ramuri»), 1922, 14 × 9, 22 p.
- 803 Partidul Poporului. Statutele generale. Organizare, București (Tip. «Poporul») 1921, 24 × 16. 31 p. Lei 5.
- 804 DELAFRAS, — Socialismul în România. Cum trebuie să fie el pus în aplicare? București, Editura «Cugetarea», 19×12,5, 77[79] p. Lei 4,50.

- 805 BORCEA, Profesor I. — Rostul și drumul partidului țărănesc în România întregită. Iași (Tip. H. Goldner), 1921, 22 × 15, 16 p.
- 806 IONESCU-OLT, C. — Studii politice. Partidul țărănesc și lupta de clasă. București, (Tip. «Profesională» Dim. C Ionescu), 1921, 19 × 12,5 83 p.
- 807 MADGEARU, Virgil D. — Țărănismul. București, (Tip. «Reforma Socială»). 21×13,5, 68 p. Lei 5. (Partide politice și clase sociale — Clasele sociale în politica de după războiu. — Țărănimea ca factor politic. — Concepția socială a țărănismului. Structura partidului țărănesc. — Tactica. — Un program).
- 808 MANOILESCU, Mihail, — Țărănism și democrație. București, (Tip. «Poporul») 1922, 21 × 13, 56 p.
- 809 Proiectul de program al Partidului Țărănesc din România aprobat de congresul general din 20—21 Noemvrie 1921. București, (Tip. „Reforma Socială”), 1921, 24 × 16, 26 p. Lei 2.
- 810 STERE, C. — Partidul țărănesc din Basarabia și acțiunea lui politică. Iași. «Viața Românească» (Tip. editoare), 1922, 21 × 14,5, 31 p. Lei 3.
- 811 VALESCU, Al. — Schiță asupra luptei dusă pentru înființarea partidului țărănesc și darea de seamă asupra activității mele parlamentare în prima și a doua legislatură a României Mari. Pitești, (Tip. «Progresul», A. H. Rădulescu), 1921, 23 × 15,5, 47[48] p. Lei 3.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

II. CONSTITUȚIA.

- 812 Ante-proiect de constituție întocmit de secția de studii a Partidului Țărănesc cu o expunere de motive de C. Stere. București, «Viața Românească» s. a. (Tip. «Universala»), 1922, 20 × 13, 185 p. Lei 20.
- 813 BERARIU, Constantin. — Noua constituție a României. Reflecțiuni și anteproiect. Cernăuți. (Tip. «Glasul Bucovinei»), 1922, 24 × 16, 86 + II p. Lei 25 (Extras din Arhiva pentru Drept și Politică).
- 814 Noua constituție a României. 23 de pr. elegeri publice organizate de Institutul Social Român. — N. Iorga, Vintilă I. Brătianu., C. Dissescu, G. Grigorovici, D-na C. Botez, M. Djuvara, V. Madgearu, C. Partheniu, D. Xenopol, M. Manoilescu, A. Rădulescu, I. Ionescu-Dolj, Al. Costin Em. Miculescu, A. Teodorescu, P. Greceanu, M. Sanielevici, R. Căndea, Grigore Iunian, Ion Nistor, Romul Boilă, Const. Bacalbașa, D. Gusti. Cu o anexă cuprinzând noile constituții europene. București, (Tip. editoare «Cultura Națională»), [1922], 23 × 16, VIII + 536 p. Lei 125.

III. CHESTIA AGRARĂ.

- 815 BOGDAN-DUICĂ, G. — Istoria impropriității. Câteva documente. *Gazeta Transilvaniei*. Brașov, 1921, Iunie 22, an. LXXXIV, an. 132; 1921, Iunie 24 an. LXXXIV, no. 133; 1921, Iulie 7, an. LXXXIV, no. 145.

- 816 DOBOȘ, F. — Reforma agrară o necesitate economică, socială și națională. Conferință ținută la Cernăuți la 5 Decembrie 1920. Cernăuți. «Glasul Bucovinei», (Tip. editoare), 1921, 23 X 15, 16 p. (Retipărire din foia ziarului «Glasul Bucovinei»).
- 817 DOBROGEANU GHEREA, C. — Neoîobăgia. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare. Ediția II. București, «Viața Românească», (Tip. Brănișteanu), 1915 X 12. 499 p. Lei 30.
- 818 GHILEZAN, Dr. Liviu T. — Contribuțiuni la noua reformă agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. București, (Tip. Ministerul Cultelor și Artelor), 1921, 23 X 16 XVI + 132 p.
- 819 GRAMA, Eftimie. — Chestiunea agrară și chestia țărănească în Muntenia și Moldova. Cauzele lor și reformele necesare pentru rezolvarea lor. București, (Tip. «Lupta» N. Stroilă) 1921, 21 X 15, 150 p. Lei 15.
- 820 IORGA, N. — Le problème paysan en Roumanie. *La Revue de Genève*. Genève, 1922, Février, no. 20, p. 247—258.
- 821 MADGEARU, Virgil N. — Revoluția agrară și evoluția clasei țărănești. *Arhiva pentru știința și reforma socială*. București, 1922, an. IV, no. 3 p. 261—306.
- 822 MĂGURĂ, I. — Reforma agrară. Cuvântare rostită în Senat în ziua de 7 Martie 1921, București, (Tip. Statului), 1921, 14,5 X 10,5. 36 p.
- 823 OSVADĂ Vasile C. — Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Material documentar și elemente de discuție. București, (Tip. «Cartea de Aur» A. Grossman) [1921], 20 X 13, 60 p.
- 824 PONI, P. — Statistica răzeșilor. București, «Cartea Românească» și Pavel Suru (Tip. editoare), 1921. 25 X 17, 220 p. Lei 20. (Academia Română, Studii și cercetări V). Recensie de: N. Iorga *Revista Istorică*. București, 1921, April-Iunie, an. VII, no. 4—6 p. 151.
- 825 STOICA, Vasile. — Reforma agrară în România. *Transilvania*. Sibiu 1922, Noiembrie-Decembrie, an. LIII, no. 11—12, p. 711—725.

IV. BISERICA.

2. BISERICA CATOLICĂ

- 826 BOROȘ, I. — Date cronologice la istoria catolicismului în Banat. *Cultura creștină*. Blaj 1921. Octombrie-Noiembrie, an. X, no. 10—11, p. 278—290.
- 827 CÂNDEA, R. — Concordate. Un capitol de istorie politică. Cernăuți, (Tip. editoare «Glasul Bucovinei») 1921 24 X 16, 138, p. Lei 25.
- 828 GRÖRGY, József. — A márianus Provinciai erdélyi kolostorai 1600 előtt. *A Hirnök*. Cluj, 1921, Martie an. XVIII, no. 3, p. 45—46; 1921. Aprilie, an. XVIII, no. 4, p. 71—72.

- 829 GYÖRGY, József. — A Szálvatoriánus Provincia 1600 előtti zárdái. *A Hirnök*. Cluj, 1921, 1 Octombrie, an. XVIII, no. 13, p. 280—281; — 1921, 15 Decembrie, an. XVIII, no. 18, p. 423—424.
- 830 GYÖRGY, József. — [Az Erdélyrészi Szent Ferenczendi Rendtartomány (Stefăniták) története]. *A Hirnök*. Cluj, 1922, 15 Ianuarie, an. XIX, no. 2, p. 29—31; — 1922, 1 Decembrie, an. XIX, no. 23, p. 535. [cu întreruperi]
- 831 LUPAŞ, Dr. Ioan. — Chestiunea concordatului în raport cu suveranitatea statului român şi cu programul istoric al partidului naţional din Transilvania. Sibiu, (Tip. Arhidiecezană), 1921, 20 × 13,5, 24 p. (Reproducere din ziarul «Patria» din Cluj).
- 832 România şi Vaticanul cu Discursul Înalt Prea Sfinţitului Mitropolit Primat ţinut în Senat la 6/19 Februarie 1921. Bucureşti, Editura Cercului de studii Social-creştine «Solidaritatea» (Tip. Cărţilor Bisericeşti), 1921, 22 × 15,5, 18 p. (Biblioteca Cercului social-creştin «Solidaritatea» No. 2).

3. BISERICA EVANGELICĂ

- 833 Beiträge zur Geschichte der ev. Kirche A. B. in Siebenbürgen. — Bischof D. Friedrich Teutsch dem Meister sächsischer Volks = u. Kirchengeschichte zum 70. Geburtstage am 16. September 1922, — Hermannstadt. (Tip. W. Krafft und Jos. Drotleff), 1922, 24 × 16, 354 p.
- 834 JEKELI, Hermann. — Quellen zur Geschichte des Pictismus in Siebenbürgen. Mediasch (Tip. Feder und Benzion) 1922. 23 × 15. 117 p.
- 835 TEUTSCH, Friedrich. — Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen. Hermannstadt, (Tip. W. Krafft), 1921—1922, 24,5 × 16,5 2 vol. I. Band (1150—1699), XIII + 600 p. hartă; II. Band (1700—1917), 647 p. Recensie de: Hermann Jekeli. *Korrespondenzblatt* des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt [Sibiu], 1922, August-Dezember, an. XLV, no. 8—12, p. 80—85.

4. BISERICA ORTODOXĂ. (pe ţinuturi)

- 836 Papism şi ortodoxism în Ardeal sau porfiră şi cunună de spini. Studiu statistic bisericesc. Arad, (Tip. Diecezană), [1922], 23 × 15, 95 p. Lei 12.
- 837 MATEIU, Prof. I. — Contribuţiuni la istoria dreptului bisericesc. Vol. I. Epoca dela 1843—1868. Cu o privire canonică-istorică. Bucureşti, (Tip. Cărţilor Bisericeşti), 1922, 23,5 × 16, 411 p. Lei 45. Recenzii de: I. Lupaş. *Biserica Ortodoxă Română*. Bucureşti, 1922, Septembrie, Seria II, an. 40. no. 12 (498) p. 951—956 — Prof. Dr. Gh. Ciuhandu. *Biserica şi Şcoala*. Arad, 1922, Septembrie 17, an. XLVI, no. 36; 1922, Septembrie 24, an. XLVI, no. 37.

- 838 Moaștele sfinților, de pe la bisericile românești (Urmare). *Biserica și școala* Arad, 1922, Martie 5, an. XLVI, no. 8; 1922, Martie 12, an. XLVI, no. 9.
- 839 NETZHAMMER, Arhiepiscopul Raymund. — Cultul Sfântului Mina la Români. — Schiță — Trad. de Joseph Schwab-Puiu. — *Albina*. București, 1922, 1 Septembrie, an. II, no. 184; — 1922, 21 Septembrie an. II, no. 199.
- 840 NETZHAMMER, Raymund. Erzbischof — Die Verehrung des heiligen Menas bei den Rumänen. Eine Skizze. Bukarest. (Tip. edit. „Socec“) 1922, 20,5 × 13,3. 60[-63] p. Fig.

a) BASARABIA.

- 841 GURIE, Arhiepiscop. — Starea clerului parohial în Basarabia în timpul Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni. *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1922, vol. XIV, p. 3—22.
- 842 STADNIȚHI, Av. — Eparhia Proilavo—Izmailului. (Material pentru istoria eparhiei basarabene). *Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1922, vol. XIV, p. 23—40.

BCU Cluj / b) BUCOVINA. Library Cluj

- 843 NISTOR, Dr. I. — Istoria fondului bisericesc din Bucovina. Cernăuți (Tip. „Glasul Bucovinei“), 1921, 24 × 16, 1 f. + 68 [-69] p. Lei 6. (Biblioteca „Glasul Bucovinei“ No. 5).

c) TRANSILVANIA.

- 844 Aducere aminte despre episcopia românească apusă a Orăzii-mari. *Biserica și Școala*. Arad, 1921, Iulie 31, an. XLV, no. 29; 1921 Septembrie 4, an. XLV, no. 34; 1921, Septembrie 18, an. XLV, no. 36.
- 845 Din frământările trecutului. În jurul episcopiei din Timișoara. Un act istoric. *Foaia Diecezană*. Caransebeș, 1922, Februarie 12, an. XXXVII no. 5.
- 846 Episcopia ortodoxă de Oradia-Mare. *Beiușul*. Beiuș, 1921, 2 Octombrie an. I no. 17—18.
- 847 IOANOVICIU, D. — Două portrete. 1. Un călugăr pribeag. 2. Un preot deținut. *Legea Românească*. Oradia-Mare, 1922, 30 Aprilie, an. II, no. 16.
- 848 IOANOVICIU, D. — «Libertatea religioasă» în Bihor. — Circulara împărătesei Maria Terezia către Români. *Legea Românească*. Oradia-Mare, 1922, 16 Aprilie, an. II, no. 14.
- 849 IOANOVICIU, D. — Petru Hor din Șelind. Un exemplu de libertate religioasă din vremea împărătesei Maria Terezia *Legea Românească*. Oradia Mare 1922, 2 Aprilie, an. II, no. 12.

- 850 IOANOVICIU, D. «Sobozenie în leage» și «apostasie». *Legea Românească*. Oradia-Mare, 1922, 14 Mai, an. II, no. 18; 1922, 21 Mai, an. II, no. 19.
- 851 LUPAȘ, Dr. I. — Petiția unui Beiușan pentru înlăturarea divergențelor confesionale dintre Români. — 10 Iulie 1786. — *Beiușul*. Beiuș, 1921, 2 Octombrie, an. I. no. 17—18.
- 852 MATEIU, I. Episcopia Clujului. — Tradiția ei istorică. *Infrățirea*. Cluj 1921, 7 Aprilie, an. I, no. 191, p. 1—2.
- 853 MATEIU, Dr. I. Independența eparhiei Clujului, Cluj, „Cartea Românească”, (Tip. Cosinzeana), 1921, 15 X 10, 36 p. (Extras din ziarul „Infrățirea”).
- 854 MATEIU, Prof. I. — Vacanțele mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII-lea. Documente inedite. Cluj, «Ignat Mircea» (Tip. Dr. S. Bornemisa), 1922, 20 X 13,5, 143 p. Lei 20.
- 855 MOLDOVAN, Pr. A. Din timpurile trecute. *Telegraful Român*. Sibiu, 1922, Septembrie 16/29, an. LXX, no. 73; 1922, Octombrie, 1/14, an. LXX, no. 77; 1922, Octombrie, 18/31, an. LXX, no. 82; 1922, Noembrie 29 (Decembrie 12), an. LXX, no. 94.
- 856 PĂCLIȘANU, Dr. Zenovie. — Cronologia episcopilor Bălgradului înainte de Unire. *Cultura Creștină*. Blaj 1922, Ianuarie-Martie, an. XI, no. 1—3 p. 17—29.
- 857 PRECUP, Anton. — și Dr. Emil Precup, Contribuții la istoria Parohiei «Rebrișoara». (Jud. Bistrița Năsăud). Gherla, (Tip. Diecezană), 1921, 16, X 10,5. 39 p. Lei 3,50.
- 858 RADU, Dr. Iacob. — Episcopul Samoil Vulcan și biserica neunită, *Cultura Creștină*. Blaj, 1921, Octombrie-Noembrie, an. X, no. 10—11, p. 270—278; 1921, Decembrie, an. X, no. 12, p. 334—343.
- 859 Recreditiv istorice în jurul icoanei dela Prizlop (1780—1913). (Urmare) *Biserica și Școala Arad*, 1921, Ianuarie 2, an. XLIV, no. 51; 1921, Ianuarie 9, an. XLIV, no. 52.

d) VECHIUL REGAT

- 860 BERECHET, Șt. Catagrafia episcopiei Argeșului în 1808. *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1922, Iunie, Seria II, an. 40, no. 9, (495) p. 678—686.
- 861 CIUCEANU, Prof. Șt. — Pomelnicul bisericii din comuna Șimnicu de jos din județul Dolj alcătuit și scris de Dionisie Eclesiarhul *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, no. 1, p. 57—60.
- 862 CONSTANTINESCU, Econ. Anghel. — Din trecutul pregătirii preoțești în părțile Dunărei de Jos. *Calendarul Cultural al Județului Covurlui*, Bârlad, 1922, p. 91—96.

- 863 GRUIA. — Moaștele sfinților de pe la bisericile românești. Sf. Dimitrie Basarabov. — București 1774—1917. *Legea Românească*. Oradea-Mare, 1922, 7 Mai, an. II, no. 17.
- 864 GRUIA. — Moldova la sinodul de unire din Florența, 1439. *Revista Teologică*. Sibiu, 1921, Ianuarie—Martie, an. XI, no. 1—3, p. 57—71; 1922, Aprilie—Iunie, an. XII, no. 4—6, p. 99—101.
- 865 IORGA, N. — Vedenie cuprinzând critica moravurilor din mănăstirea Neamțului (1797). Documente. *Revista Istorică* București, 1921, Iulie—Septembrie, an. VII, no. 7—9, p. 171—176.
- 866 NICOLAU, Arhimandritul Gherontie. — Raporturile din trecut între biserica noastră și cea catolică. *Universul*. București, 1922, August 14, an. XL, no. 182; 1922, August 19, an. XL, no. 186; (urmează).
- 867 PAMFILE, Tudor. — Două ctitorii nemțene ale lui Vasile Lupu. Mănăstirea dela Cetate și biserica din Neamț. [In „Lui Nicolae Iorga Omagiu“]. Craiova. (Tip. Ramuri). [1921], 22×16, p. 245—253.
- 868 SCRIBAN, Arhim. — Cronica vieții bisericești din Regat în timpul războiului *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1922, Februarie. Seria II, an. 40, no. 5 (491), p. 378—382; 1922, Martie, Seria II, an. 40, no. 6 (492), p. 461—464.

5. BISERICA UNITĂ.

- 869 FIREZA, Dr. George. — Unirea dela 1700 și cum s'au învărbît iarăș Românii? Lugoj, „Sionul Românesc“ (Tipografia Națională), 1921, 16×10, 56 p. (Să fie lumină! No. 3--4).
- 870 GEORGESCU, Ioan. — Istoria bisericei creștine universale cu deosebită privire la istoria bisericei românești unită cu Roma. Cu ilustrațiuni. Pentru cursul superior al școalelor secundare, normale, etc. și marele public cetitor. Blaj, Tipografia Seminarului teologic (Tip. editoare), 1921, 21, 5×15, 323 p. Lei 25.
- 871 IOANOVICIU, D. — Unirea din registrele lui Pavel Forgách și felul cum s'a ifăcut. *Legea Românească*. Oradea-Mare, 1922, 21 Mai, an. II, no. 19; 1922, 28 Mai, an. II, no. 20; 1922, 4 Iunie, an. II, no. 21; 1922, 12 Noemvrie, an. II, no. 44; 1922, 19 Noemvrie, an. II, no. 45; 1922, 26 Noemvrie, an. II, no. 46; 1922, 3 Decemvrie, an. II, no. 47; 1922, 31 Decemvrie, an. II, no. 51.
- 872 LUPAȘ, I. — Desbinarea bisericească a Românilor Ardeleni în lumina documentelor din întâia jumătate a veacului al XVIII-lea. *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1922, Iunie, Seria II, an. 40, no. 9 (495), p. 641—658.
- 873 Schisma Românească sau „Unirea cu Roma“. Sibiu, (Tip. Arhidiecezană) 1921, 20×13, 54 p. Lei 2.50
- 874 POP, Alexandru. — Desbinarea în biserica românilor din Ardeal și Ungaria 1697—1701. București (Tip. Editoare „Cărtea Românească“) 1921, 23×15, 91 p. Lei 4.

- 875 Secretarul anonim (1701—2) al mitropolitului Atanasie Anghel din Bălgrad. *Revista Teologică*. Sibiu, 1922, Octombrie—Noembrie, an. XII, no. 10—11, p. 287—290.
- 876 * TREBŢIE, Părintele = [P. Morușca]. Petru Maior și unirea. Sibiu, 1921, 24 p. (Biblioteca bunului păstor Nr. 9). Recensii: Pr. Măgureanu. *Albina*. București, 1922, 16 Iulie, an. II, no. 147; — 1922 25 Iulie, an. II, no. 154. Dr. Zenovie Păclișanu, *Unirea*. Blaj, 1921, 16 Aprilie, an. XXXI, no. 16.
- 877 * ZUGRAVU, I. — Chestiunea unirii între Biserica ortodoxă și Biserica catolică. Cernăuți, 1922, Lei 25.

6. SECTE RELIGIOASE

- 878 LÖVY, Dr. Ferencz. — Az erdélyi szombatosokról. *Zord Idő*. Târgul Múras. 1921, 27 Martie, an. III, no. 4, p. 167—173.

V. ARMATA

- 879 INCULEȚ, Theodor C. — Иерогія 250-го пѣхотнаго Балтинскаго полка. Istoria Regimentului 250 Balta de Infanterie. Basarabenii în războiul mondial. Chișinău. (Tipogr. „Institut. Moldov. de Arte Grafice“) 1921, 23×15. 5. 36 p.
- 880 IONESCU, Maiorul Grigore. — Jurnalul de război al Regimentului „Ștefan cel Mare“ no. 13. 1877—78, 1913, 1916—1917—1919. Iași (Tip. Editoare „Viața Românească“), 1921, 20×14.5, 176+XLV p. Lei 19.
- 881 RADU, Maiorul Teodor. — „Vânătorii de Munte“ 1916—1918. Inițierea, pregătirea și luptele lor. Ediția II. Târgoviște (Tip. „Viitorul“ P. G. Popescu, 1921, 23×15, 80 p. Lei 6.

VI. ARTE. MUZEE.

- 882 BOBULESCU, C. — Lăutarii noștri. Din trecutul lor. Schiță istorică asupra muzicii noastre naționale corale, cum și asupra altor feluri de muzici. București, (Tip. „Națională“, Jean Ionescu), 1922, 17×11, 182 [-183] p. Recensie de N. Iorga. *Revista Istorică*. București, 1922 Iulie—Septembrie, an. VIII, no. 7—9, p. 141—142.
- 883 IORGA, Nicolas et BALȘ, Georges. — Histoire de l'art roumain ancien. Paris, „E de Boccard“ (Tip. „Lux“), 1922, 33×26, 412 p.+pl.
- 884 ȘTEFĂNESCU, I. D. — Din comorile noastre artistice. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Mai, an. I, no. 4, p. 343—353.
- 885 CSAKI, M. — Das Baron Brukenthalische Museum. [Sibiu], 1921, 15×22, 8 p. (Sonderabdruck aus „Kälender des Siebenbürger Volksfreundes, 1921“).

- 886 PETRANU, Coriolan. — Chestiunea muzeelor și muzeele din Transilvania, Banat și părțile ungurene. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Martie, an. LII, no. 3. p. 154—173.
- 887 PETRANU, Coriolan. — Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, trecutul, prezentul și administrarea lor. 101 ilustrațiuni în text, o hartă și un tablou statistic. — Les musées de Transylvanie (résumé), București, (Tip. edit. „Cartea Românească“), 1922, 24×16. 227 p. Lei 60. Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. 1922, Septembrie-Decembrie, an. IX, no. 9—12 p. 105—106.

VII. COMERȚ.

- 888 IORGA, N. — Schimbarea de direcție și caracter a comerțului românesc în secolul XIX. Conferință ținută la Corpul Absolvenților Școalelor Superioare de Comerț — București, (Tip. „Cultura Neamului Românesc“), 1921, 24×16, 30 p. Lei 3 [și în *Neamul Românesc*. București, 1921, August 13, na. XVI, no. 182—1921, August 20, an. XVI, no. 188].
- 889 METEȘ, Ștefan. — Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea. Sighișoara, (Tip. W. Krafft) 1921, 24×17, 272 p. Lei 28. (Tipărită cu cheltuiala d-lui Teodor Doboiu). Recensie de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1921, Mai-Iulie, an. VIII, no. 5—7, p. 81—82.
- 890 VATAMAN, Paul. — Contribuții pentru Istoria Comerțului nostru cu Rusia în sec. XVIII. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași 1921, Iulie, an. XXVIII, no. 2, p. 91—93.

VIII. DREPT.

- 891 MOTOGNA, Victor. — La dreptul românesc (jus valachicum). *Revista Istorică*. București, 1922, Octombrie-Decembrie, an. VIII, no. 10—12, p. 190—192.
- 892 Pravila lui Vasile Lupu Iași 1646 se folosea și în Muntenia. *Foaia Dieceană*, Caransebeș, 1922, Octombrie 29, an. XXXVII no. 42.
- 893 STOENESCU, Dem. D. — Pentru „O istorie a baroului român“. Documente. [urmăre]. *Palatul Justiției*. București, 1921, Noembrie, an. IV, no. 12; 1922, Ianuarie, an. V, no. 2; 1922, Mai, an. V, no. 6. [continuă],

IX. FILOSOFIE.

- 894 ȘTEFĂNESCU, Marin. — Filosofia românească. „Oasele Naționale“ (Tip. „Răsăritul“), 1922, 24×16, 5, IX+328 p. Lei 45.

X. GEOGRAFIE. HARTI.

- 895 MARTINOVICI, C. — ISTRATI, N. — Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite. Cluj. (Tip. „Ardealul“), 1921, 23×15.5

107+52 p. Lei 40. (Cuprinsul: 1. Date statistice și informațiuni, asupra tuturor comunelor; 2. Impărțirea administrativă și judecătorească; 3. Un indicator al comunelor cu fosta numire ungurească; 4. O hartă cu delimitarea județelor, plășilor și secretariatelor, cu stațiunile de cale ferată și cu tabele grafice asupra populației).

896 ATANASIU, A. D. — România ilustrată și istorică. București [1922] 1 f. 345 × 23.

897 BULAT, T. G. — Oltenia după harta din Anton Măria del Chiaro. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Iunie, an. I, no. 2—3, p. 149—155 + 1p. 1.

898 MIHĂILESCU, Vintilă. — Harta etnografică a unei părți din Dobrogea la 1850, lucrată după harta lui Ion Ionescu dela Brad. Scara 1:533.333. București, 1922, 1 f. 35 × 25.

XI. LITERATURĂ. FILOLOGIE.

899 ADAMESCU, Gheorghe. — Contribuțiune la bibliografia românească. Fascicola I-a Istoria literaturii române. Texte și autori de literatură. 1500—1920. București, «Cartea Românească», (Tip. Rasidescu), 1921, 21 × 14, 184 p. Lei 19. Recensie de Dr. Leca Morariu în: *Glasul Bucovinei*. Cernăuți, 1921, 1 Octomvrie, an. IV, no. 811; 1921, 2 Octomvrie, an. IV no. 816.

900 ADAMESCU, Gh. Istoria literaturii române. [Ediția III-a]. București, (Tip editoare, «Viața Românească») 15 × 10, 537 p. Fig. Lei 25 (Biblioteca pentru toți no. 846-850 XXV).

901 ADAMESCU, Gheorghe. — Istoria literaturii române pentru școalele normale de învățători și învățătoare... Ediția V. București, Casa Școalelor (Tip. „România Nouă”, Th. Voinea), 1922 [pe copertă 1923], 24 × 17, 575 p. Lei 45.

902 BĂRBULESCU, Ilie. — Catolicismul iar nu Husitismul inițiator al scrierii limbii române. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași 1921, Iulie, an. XXVIII, no. 1, p. 3—15; 1951, Octomvrie, an. XXVIII. no. 2, p. 203—217.)

903 BĂRBULESCU, Ilie. — Începutul scrierii cirilice în Dacia Traiană. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași, 1922, Aprilie an. 29, no. 2, p. 161—195.

904 BĂRBULESCU, Ilie. — Nașterea individualității limbii române și elementul slav. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași, 1922, Iulie, an. 29, no. 3, p. 321—339; 1922, Octomvrie, an. 29, no. 4, p. 457—474.

905 BĂRSEANU, Andreiu. — Catechismul luteran românesc. *Transilvania*. Sibiu 1921, Octomvrie-Decemvrie, an. LII, no. 10—12, p. 900-901.

906 BENGESCO, Georges. — Une famille de boyards lettrés roumains au dix-neuvième siècle. Les Golesco. Avec onze portraits. Paris, Plon-

- Nourrit (Tip. editoare). [1921], 24 × 16, VII + 284 p. Recensie de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1922. Mai-Iunie, an. IX, no. 5—6, p. 59—62.
- 907 BIANU, I. și N. CARTOJAN. — Pagini de veche scriere românească. Culese de... București, «Cartea Românească» (Tip. Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu), 1921, 33 × 24,5, 1 p. + 32 planșe în facsimil. (Universitatea din București. Facultatea de litere și filosofie. Seminarul de istoria literaturii române).
- 908 BITAY, Dr. Árpád. — A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintése. Alba-Iulia-Gyulafehérvár, 1922, 128 p. Lei 25. Recensii de: N. Drăganu. *Dacoromania*. Cluj, 1921-1922, an. II, p. 757—761. N. Iorga *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1922, Iulie-August, an. IX, no. 7—8, p. 74—75. Sextil Pușcariu. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Septembrie, an. I, no. 6, p. 597—599.
- 909 BOGREA, V. — Urme bizantine în Românește. [În „Lui Nicolae Iorga Omagiu“]. Craiova. (Tip. «Ramuri»), [1921], 22 × 16, p. 51—63.
- 910 BRÜSKE, Hermann. — Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen, III. Kulturgeschichtliches. *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*. Leipzig, 1921, XXVI-XXIX, p. 45—71. *BCU Cluj / Central University Library Cluj*
- 911 CANCEL, P. — Când au împrumutat Românii alfabetul chirilic. [În «Lui Nicolae Iorga Omagiu»]. Craiova. (Tip. «Ramuri», [1921], p. 67—70.
- 912 COMȘA Diaconul Dr. Gheorghe. — Istoria predicii la români. București, «Ministerul Cultelor și Artelor». (Tip. Cărilor Bisericești). 1921, 24 × 16,5. 303 p. Lei 15.
- 913 DENSUȘIANU, Ovid. — Literatura română modernă. Volumul I, II. București, (Tip. edit. «Alcalay», «Viața Românească»), 1920—1921, 21 × 14, VI + 188 p. (I), 205 p. (II) Lei 12 + 15. Recensie de G. Bogdan-Duică, *Dacoromania*. Cluj, 1921-1922, an. II, p. 724-727.
- 914 DICULESCU, C. — Altergermanische Bestandteile im Rumänischen. *Zeitschrift für romanische Philologie*. Halle a. S., 1921, XLI. Band, Heft 4, p. 420—428.
- 915 DRĂGANU, Nicolae. — Cea mai veche carte räkóczyană. Studii, texte și glosar. Cluj, 1922, 22 × 15, p. 161-278, + planșe. (Extras din *Anuarul Institutului de istorie națională*. Cluj, 1921—1922, [an. I, p. 161—278, planșe]).
- 916 DRĂGANU, N. — Un fragment din cel mai vechiu molitvenic românesc. Cluj, (Tip. edit. «Ardealul»), 1922, 23 × 15, p. 254—325 + 1 facsimil. (Extras din «Dacoromania» anul II. (1921—1922) [p. 254—326]).
- 917 FLAJŠHANSOVÁ, Dr. Jindra. — Rumunij ich kulturní minulost a přítomnost se zvláštním zřetelem ke stykům se Slovany. Přednáška proslavená na universitě Komenského v. Bratislavě dne 19 ledna 1922.

- Bratislava, (Tlačou Slovenkey knihstlačiarně), 1922, 23 × 15, 11 p. (zvláštní otisk z revue «Průdy» ročník VI číslo 3).
- 918 GYUGLÉA, G. Cazania protopopului Popa Pătru din Tinăud (Bihor). Manuscris. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921, an. I, p. 356—359.
- 919 GRECU, Vasile. — Erotocritul lui Cornaro în literatura românească. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921. an. I. p. 9—72 fig. Vezi și: Urme nouă de influență bizantină în literatura românească. (În «Lui Nicolae Iorga Omagiu»), Craiova (Tip. «Ramuri»), [1921], 22 × 16, p. 131—135.
- 920 IORGA, N. Alte știri despre literatura românească în secolul al XVIII-lea. Comunicare la Academia Română. *Revista Istorică*. București, 1921, Aprilie-Iunie, an. VII, no. 4—6, p. 106—116.
- 921 IORGA, N. — Considerații asupra literaturii românești în dezvoltarea și perspectivele ei. *Adevărul Literar și Artistic*. București, 1922, Februarie 26, an. III, seria III, no. 66. p. 1.
- 922 IORGA, N. — Conferință... ținută la liceul «Traian Doda». Duminică în 3/16 Iunie [despre «Sămănătorul»]. *Foaia Diecezană*. Caransebeș, 1922, Iulie an. 23, XXXVII. No. 28.
- 923 IORGA, N. Contribuții la istoria mai nouă a literaturii românești. Ceva despre Costachi Conachi. *Revista Istorică*. București, 1921, Aprilie-Iunie an. VII, no. 4—6, p. 85—106.
- 924 IORGA, N. — La littérature roumaine. Conférence. *Le Courrier Franco-Roumain*. [Paris] 1921, Octomvrie 25, an. II, no. 35 — [continuă]. [Numerele următoare lipsesc la Academia Română].
- 925 IORGA, N. Partea Olteniei în literatura românească. Idei dintr'o conferință la Craiova, *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, no. 1, p. 10—15.
- 926 LUPAȘ, I. — Cea mai veche revistă literară românească. Comunicare citită în ședința publică a Academiei Române la 19 Mai 1919. Cluj, (Tip. «Ardealul»), 1921, 20 × 13.5. 20 p. (Extras din «Anuarul Institutului de Istorie Națională» din Cluj, — pe 1921, [an. I. p. 120—137]).
- 927 MORARIU, Leca. — Un nou manuscris vechiu Isopia Voronețeană. Cernăuți (Tip. Glasul Bucovinei), 1922, 23 × 15.5, 7 p. cu 3 pl. [Și în: «Calendarul Glasul Bucovinei». Cernăuți, 1922, p. 41—47].
- 928 PĂCLIȘANU, Dr. Zenovie. — Din istoria dicționarului de Buda. *Transilvania*. Sibiu, 1921, Aprilie, an. LIII, no. 4, p. 260—269.
- 929 PASCU, Dr. Gîorgie. — Istoria literaturii române din secolul XVII. Iași, (Tip. «Lumina Moldovei») 1922, 24 × 16, 184 p. Recensie de V. Bogrea. *Dacoromania*. Cluj, 1921—1922 an. II, p. 778—783.
- 930 PASCU, Dr. Gîorgie. — Istoria literaturii și limbii române din secolul XVI. București. «Cartea Românească», (Tip. editoare), 1921, 24.5 × 17, 217 p. Lei. 20. Recensie de: V. Bogrea. *Dacoromania* Cluj, 1921

- 1922, an. II, p. 778—783 Gh. Gh.[ibănescu]. *Ioan Neculce*, Iași, 1922, an. I, fasc. II, p. 399—400.
- 931 POP, Darius. — De când se strică limba noastră? *Țara de sus*. Satu-Mare, 1921, Fevruarie, an. I, no. 1, p. 12-14.
- 932 Primii gramatici români bănățeni. *Foaia Diecezană*. Caransebeș, 1922 Martie 26, an. XXXVII, no. 11; 1922, Aprilie 2, an. XXXVII, no. 12; 1922, Aprilie 9, an. XXXVII, no. 13; 1922, Aprilie 16, an. XXXVII, no. 14 1922, Iunie 4, an. XXXVII no. 21; 1922, Iunie 11, an. XXXVII, no. 22; 1922, Iunie 18, an. XXXVII, no. 23; 1922, Iunie 25, an. XXXVII, no. 24; 1922, Iulie 2, an. XXXVII, no. 25; 1922, Iulie 23, an. XXXVII, no. 28; 1922, August 13, an. XXXVII, no. 31; 1922, Septembrie 17, an. XXXVII, no. 36; 1922, Decembrie 24, an. XXXVII, no. 50; 1922, Decembrie 31, an. XXXII, no. 51 (urmează).
- 933 PROCOPOVICI, Alexe. — Introducere în studiul literaturii vechii. Cernăuți, (Tip. «Glasul Bucovinei»), 1922, 24 X 17. 127 p.; Lei 25.
Recenzie de Dr. Eufrosina Simionescu. *Arhiva, Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași, 1922, Octombrie, an. 29, no. 4, p. 547—552, și *Cultura Creștină*. Blaj, 1922, Ianuarie-Martie, an. XI, no. 1—3, p. 57-59.
- 934 PUȘCARIU, Sextil. — Istoria literaturii române. Cursuri populare. Vol. I. Epoca veche. (Cu 61 de ilustrații). Sibiu, «Asociațiunea», 1921, 23,5 X 15,5. 217 p. + 61 ilustrații. (Biblioteca «Astra» no. 1). Recenzie de N. Drăganu. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921, an. I, p. 442—449.
- 935 PUȘCARIU, Sextil. Părerile lui Petru Maior despre limba română. *Anuarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 109—119.
- 936 ROSETTI, Alexandre. — Les catéchismes roumains du XVI-e siècle. *Romania*. Paris, 1922, juillet, Tom. XLVIII, no. 191. p. 321—334.
- 937 SIMIONESCU, Eufrosina. — Monumente literare vechi. Codicele dela Codhalm. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași, 1921, Iulie, an. XXVIII, no. 1. p. 15—36.
- 938 WEIGAND, Gustav. — Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien. *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*. Leipzig, 1921, XXVI—XXIX, p. 70—103.

XII. OBICEIURI, FOLKLOR

- 939 DOBULESCU, Pr. C. — Scrânciobul. Schiță istorică. *Lamura*. București, 1921, Iulie-August, an. II, no. 10—11, p. 847—857.
- 640 MAXIM, George G. — Obiceiurile juridice ale poporului român. Studiu asupra obiceiurilor pământului din punct de vedere: juridic, social, moral și politic. Cu o prefață a d-lui profesor Universitar Dimitrie Alexandresco. Iași, Editura autorului, (Tip. «Lumina Moldovei»), 1921, 24 X 16, VI—104 + 11 p. Lei 15.

- 941 MORARIU, Leca. — Cei din urmă lăutari ai Bucovinei. *Lamura*. București, 1921, Iulie-August, an. II, no. 10—11, p. 841—846.
- 942 MOTOTOLESCU, Dumitru D. — Jurământul cu brazda în cap întrebuințat la hotărnicii în dreptul vechiu românesc. București, «Cartea Românească» (Tip. Carol Göbl S-or I. St Rasidescu), 1922, 23,5 × 16. 27 p. (Extras din «Revista pentru istorie, arheologie și filologie, volumul XVI, [p. 199—223]).
- 943 VUIA, Romul. Originea jocului de călușari. *Dacoromania*. Cluj, 1921-1922. an. II, p. 215-254.

XIII. PRESA

- 944 BOSIE, Ștefan. — Presa și aspecte din viața publică. Craiova, (Tip. edit. «Ramuri»), 20 × 13, 38 p. Lei 5.
- 945 FORTUNESCU, C. D. — Contribuție la un studiu asupra presei din Oltenia. *Arhivele Olteniei*. Craiova, 1922, Ianuarie, an. I, no. 1, p. 51—57; 1922, Iunie, an. I, no. 2—3, p. 156—169.
- 946 IORGA N. — Istoria Presei Românești dela primele începuturi până la 1916, cu o privire asupra presei românești din zilele noastre de C. Bacalbașa. București, «Sindicatul Ziariștilor din București», (Tip. «Adevărul»), 1922, 23,5 × 15,5, 192 p. Lei 50.

XIV. TEATRU

- 947 BĂILA, Ion. — Teatrul în Ardeal. *Flacăra*. București, 1922, Iulie 14, an. VII, no. 28. p. 447.
- 948 BURADA, Teodor T. — Istoria teatrului în Moldova. Vol. II. Iași, (Tip. H. Goldner), 1922, 24 × 16, 428[—429] p. Lei 60. Recensie de N. Iorga. *Revista Istorică*. București. 1922, Octomvrie-Decemvrie, an. VIII, no. 10—12, p. 202—203.
- 949 CIOBANU, Ștefan. — Teatrul românesc în Basarabia. (Din trecutul cultural al Basarabiei). *Lamura*. București, 1921-1922, Decemvrie-Ianuarie, an. III, no. 3—4, p. 128—133.
- 950 GYÖRGY, Dr. Lajos. — A száz esztendősz kolozsári színház. *A Hirnök*. Cluj, 1921, Iulie, an. XVIII, no. 8, p. 165—166; 1921, 1 August, an. XVIII, no. 9, p. 184—185.
- 951 Istoria teatrului românesc în Basarabia. *Infrățirea*. Cluj, 1921, Octomvrie 17, an. II, no. 350.
- 952 PRODAN, Paul I. — Teatrul românesc în războiu. I) Teatrul refugiului. — II) Teatrul păcii separate — 1917-1919 — cronici și însemnări. Cu o prefață de I. Al. Brătescu-Voinești. București, (Tip. editoare «Tiparul Românesc»), 1921 24 × 16. 147 + II p. Lei 15.
- 953 PRUTEANU, Aglae. — Amintiri din teatru. Iași, (Tip. edit. «Viața Românească»), 19 × 12,5, 252 + III p. Lei 22.

RECENZII FĂCUTE CĂRȚILOR ISTORICE APĂRUTE ÎNAINTE DE 1921

- 954 CARAIANI, Ioan. — Studii istorice asupra Românilor din peninsula Balcanică. București (Tip. lucrătorilor asociați), 272 p. Recenzie de: Gh. Gh[ibănescu]. *Ioan Neculce* Iași, 1922, an. I. fasc. II, p. 397—398.
- 956 COSTIN, Miron. — De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor. Ediție de C. Giurescu. București, 1914. LV+64. Recenzie de Giorge Pascu. *Arhiva. Organul societății istorico-filologice din Iași*. Iași 1921, Iulie, an. XXVIII, no. 1, p. 52-68; 1921, Octombrie, an. XXVIII, no. 2, p. 161-170. Recenzie de C. C. Giurescu. *Convorbiri Literare*. București, 1921, Decembrie, an. LIII, no. 12, p. 861—872.
- 957 CULCER, General I. Note și cugetări asupra campaniei din 1916... Iași, 1920. Recenzie de Dinu C. Arion. *Convorbiri Literare*. București, 1921, Februarie-Martie, an. LIII, no. 2—3, p. 144—193.
- 958 CVIJIC, Ivan. — La Péninsule balkanique: géographie humaine, Paris, 1918. Recenzie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1922, Iulie-August, an. IX, no. 78, p. 65-73.
- 959 DENSUȘIANU, Nicolae. — Dacia preistorică. Cu o prefață de Dr. C. I. Istrati. București, 1913. CXIX + 1152 p. Recenzie de: Magnus B. Băileanu. *Vitorul*. București, 1922, 3 Decembrie, an. XIV, no. 4417.
- 960 DRAGOMIR, Silviu. — Istoria Desrobirei Religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII. Vol. I. Sibiu. Tip. Arhidiecezană (Tip. editoare), 1920, 26 X 18, VIII + 224 p. Lei 20. Recenzii de: I. Lupaș. *Amarul Institutului de Istorie națională*. Cluj, 1921—1922, an. I, p. 343—362. N. Iorga. *Revista Istorică*. București, 1921, Iulie-Septembrie, an. VII, no. 7-9 p. 189—197.
- 961 FILOW, Bogdan D. — L'ancien art bulgare. Berne, 1919. Recenzie de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1921, Martie-Aprilie, an. VIII, no. 3—4, p. 54—58.
- 963 IORGA, N. Histoire des Roumains de la péninsule des Balkans (Albanie, Macédoine, Epire, Thessalie, etc.) București, (Tip. «Cultura Neamului Românesc»), 1919. III + 64 p + 1 hartă + tabelă. — [Idem. Traducerea românească, cu aceeași dată]. Recenzie de V. Bogrea. *Daco-romania*. Cluj, 1920—1921, an. I, p. 460—463.
- 964 MARTIAN, Iulian. — Repertoriu arheologic pentru Ardeal. Bistrița, 1920. 61 p. Recenzie de Leon Ruzicka. *Cronica Numismatică*. București, 1922, Ianuarie-Februarie, an. II, no. 9—10, p. 56-62.
- 965 NETTA, Dr. Gheron. — Die Handelsbeziehungen zwischen Leipzig und Ost- und Südosteuropa bis zum Verfall der Warenmessen, Zürich, 1920. Recenzie de N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1921, Martie-Aprilie, an. VIII, no. 3—4, p. 40—45.

- 966 NISTOR, I. Românii și Rutenii în Bucovina. Studiu istoric și statistic. București, «Academia Română», 1915. XX + 209 p. Recenzie de Margareta Ștefănescu. *Arhiva. Organul societății istorico filologice din Iași*. Iași, 1922, Ianuarie, an. 29 no. 1, p. 138—144.
- 967 PASCU, G. — Gligorie Ureache Izvoarele lui Ureache. Interpolările lui Simion Dascalul și textul lui Ureache. Studiu de istorie literară, Iași. 1920. Recensie de C. C. Giurescu. *Convorbiri Literare*. București. 1921, Februarie-Martie, an. LIII, no. 2—3. p. 222—232; 1921, Aprilie, an. LIII, no. 4. p. 322—328.
- 968 PEISKER, Priw. Doz. I. — Die Abkunft der Rumänen wirtschaftsges, chichtlich untersucht... (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, XV). Graz, 1917. 48 p. Recenzie de P. Cancel. *Dacoromania*. Cluj, 1920—1921, an. I. p. 476—481.
- 969 ROMAN, I. N. — Pagini din istoria culturii românești în Dobrogea înainte de 1877. Constanța, (Tip. «Victoria»), 1920, 22 × 15.44 p. Lei 3. Recensie de: N. Iorga. *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1921, Mai-Iulie, an. VIII, no. 5—7, p. 78—81.
- 970 ROSETTI, Al. — Colindele religioase la Români. București, „Academia Română», 1920. 80 p. (Extras din: Analele Academiei Române. Seria II Tom. XI. Memoriul secțiunii literare). Recenzie de V. Bogrea. *Dacoromania*. Cluj. 1920—1921, an. I. p. 464—470.
- 971 TAKÁTS, Sándor. — La vie de notre ancien peuple pastoral. (Régi pásztor népünk élete), publié dans le «Rajzok a török világból, II, Budapest, 1915, p. 259—354. Recensie de Silviu Dragomir *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București, 1921, Ianuarie-Februarie, an. VIII, no. 1—2, p. 18—24.
- 972 ZEILLER, Jaques, — Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain. Paris 1918 (fascicule CXIII de la «Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome»). Recensie de: N. Iorga *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. București. 1921, August-Septemvrie an. VIII, no. 8—9, p. 100—110.

INDICE DE AUTORI, RECENZENȚI, TRADUCĂTORI, ETC.

- Adamescu, Gheorghe 899. 900. 901.
 Alevra, Grigore 761.
 Alexandresco, Dimitrie 940.
 Anastasiu, Gen. Al. 281.
 André, Alexandre 466.
 Andrieșescu, Ioan 241. 686.
 Anghel C. D. 649
 Arbore, Prof. Alexandru P. 24.
 187. 188. 290. 343. 349. 643.
 Argetoianu, C. 99.
 Arghirescu, Prof. G. 189.
 Arhibald 115. 116.
 Aricescu, D. 698.
 Arifeanu, Maiorul Virgil 117.
 Arion, Dinu C. 957.
 Atanasiu, A. D. 896.
 Avakian, Gr. 344.
 Avennier, Louis 299.
 Averescu, General 99. 118.

 Bacalbașa, Constantin 119. 288.
 421. 538. 712. 814. 946.
 Bacalbașa, Laurenția (Gribincea)
 199.
 Băcilă, Ioan C. 448. 449. 450. 451.
 452.
 Băicoianu, C. I. 300.
 Băilă, Ion 758. 947.
 Băilleanu, Magnus B. 959.
 Balș, G. 883.
 Bănescu, N. 25. 26. 503. 650.
 Bărbulescu, Ilie 14. 902. 903. 904.
 Bărcăcilă, Al. 358.
 Barnoschi, D. V. 200.

 Bârseanu, Andreiu 904.
 Bastera, Ramón de 27.
 Bejenariu, Mihail 470.
 Bengesco, G. 906.
 Berariu, Constantin 813.
 Berbier, Jules 412.
 Berechet, Ștefan 28. 359. 463. 467.
 860. 955.
 Berindey, Alexandre 120.
 Berteza, Al. 29
 Bianu, Ion 30. 360. 489. 497. 642
 724. 725. 907.
 Bibesco, Prince Antoine 174. 776.
 Bibicescu, I. G. 504.
 Bilețchi, Ioan 292.
 Biró, Dr. Vencel 247.
 Bitay, Dr. Árpád 671. 908.
 Bobulescu, Pr. C. 305. 882. 939.
 Bogdan, N. A. 201. 306
 Bogdan-Duică, G. 195. 473. 474. 475.
 481. 539. 588. 590. 626. 661.
 695. 762. 786. 815. 913.
 Bogrea, V. 2. 31. 217. 218. 526. 592.
 617. 644. 909. 929. 930. 962.
 963. 970.
 Boilă, Romul 814.
 Boilă, Zaharia 796.
 Borcea, Prof. I. 805.
 Boros, Fortunat 604.
 Boroș, Ioan 219. 248. 826.
 Bosie, Ștefan 944.
 Botez, Dna C. 814.
 Botez, Octav 200.
 Botiș, Dr. Teodor. 732. 744.

- Boțoiu, Ștefan G. 505.
 Boyle, Colonel 99.
 Brătescu, C. 12. 193. 345. 458.
 Brătescu-Voinești, I. Al. 952.
 Brătianu, G. I. 32. 397. 422.
 Brătianu, Ion C. 507.
 Brătianu, Ion I. C. 33. 220.
 Brătianu, Vintilă I. 814.
 Brittain, Sir Harry 777.
 Brüske, Hermann 910.
 Buat, Général 141.
 Bucevski, Dimitrie 753.
 Bucura, Dumbravă 698.
 Bucuța, Emanoil 734.
 Buhăescu Camărașul, Vasile 34.
 Bujac, Colonel 121.
 Bulat, T. G. 242. 291. 361. 390. 464.
 897.
 Burac, A. 763.
 Burada, Teodor T. 948.
 Buzdugan, I. 628.
 Călin, R. V. 35.
 Cămărașescu, Ion, 778.
 Câmpianu, Dr. Liviu 739.
 Cancel, P. 911. 968.
 Căndea, R. 36. 593. 663. 814. 827.
 Cantacuzino, Alexandru 751.
 Cantacuzino, Caporal Dimitrie 122.
 Capidan, Th. 454.
 Caraiani, Ioan 954.
 Cartoian, N. 907.
 Caselli, D. 221. 222. 268. 289. 330.
 357. 362.
 Cazacu, Dr. P. 295. 675.
 Ceachir, Protoiereu Mihail 175.
 Centea, Ilie 570.
 Cerdac, 524.
 Cerchez, M-lee C. 53. 73.
 Charmant, Dr. Oscar de 37.
 Chițoiu, D. G. 38. 589.
 Cihosky, General 99.
 Ciobanu, Ștefan 337. 476. 949. 955.
 Ciocazan, C. M. 530.
 Cioloca, Dr. Dimitrie 640.
 Cieroianu, Dr. Ștefan 269.
 Ciplea, Dr. Alexandru 196.
 Ciuceanu, Prof. Șt. 391. 861.
 Ciuhandu, Prof. Dr. Gh. 326. 713.
 837.
 Ciura, Alexandru 249. 572.
 Ciurcu, Al. 302.
 Clark, Charles Upson 39. 779.
 Coatu, G. 293.
 Cogălniceanu, C. 331.
 Colomoitov, Petre Titovici 324. 325.
 332. 398.
 Comșa, Diaconul Dr. Gheorghe 912.
 Conrad Feldmarschall 124.
 Constantinescu, Al. 99.
 Constantinescu, Econ. Anghel 862.
 Constantinescu, Marius 315.
 Constantinescu, N. A. 223. 270.
 363. 639. 696.
 Cornea, Al. 125.
 Cornea, Neli 126.
 Cortese, Nino 224.
 Coșbuc, G. 698.
 Costăchescu, Lt. Gh. 127.
 Costăcheccu, M. 307.
 Costescu, Gh. N. 1.
 Costin, Al. 814.
 Costin, Miron 956.
 Cotov, Brutus 346.
 Crețu, I. 629.
 Crițanu, Z. 182.
 Csaki, M. 885.
 Csató, Gábor 714.
 Culcer, General I. 957.
 Cuza A. C. 682.
 Cvijic, Ivan 958.
 Dăianu, Dr. Elie 740.
 Dan, Dimitrie 522.
 Dașcovici, N. 780.
 Delafras 84.
 Delamuncel, G. A. 320.
 Demetrescu, George Mil. 297. 323.
 327.
 Demetrescu, Romulus 708.
 Demian, A. 498.
 Densușianu, Nicolae 959.
 Densușianu, Ovid 157. 250. 913.
 Diamandy, Constantin 99. 541.
 Diclescu, C. 914.
 Dimitrescu, Marin 42.

- Dinculescu, N. G. 364.
 Dionisie, Ecclesiarhul 861.
 Dionisie, Arhimanditul Mitrofor
 vezi: Simionescu, Arhim. Mi-
 trofor D.
 Dissescu, C. G. 99. 510. 511. 814.
 Djuvara, M. 814.
 Dobos, F. 816.
 Dobrogeanu-Gherea, C. 817.
 Drăganu, Nicolae 521. 534. 908.
 915. 916. 934. 955.
 Drăghiceanu, Virgil 399. 594.
 Drăghicescu, D. 794. 797.
 Dragnea, Radu. 608.
 Drăgoescu, Adrian 726.
 Dragomir, I. 128.
 Dragomir, Silviu 41. 171. 271. 960.
 971.
 Drouhet, Ch. 677.
 Drutzu, Șerban 272.
 Duca, I. G. 99. 512.
 Dumitrescu C. C. 251. Cluj / Central Univer.
 Dumitrescu I. 355.
 Dumitrescu-Osiceanu, Gen. I. 129.
 Duscian, Dr. I. 43.
 Eftimiu, Victor 798.
 Ehrlich, Eugen 45.
 Eliescu, Aureliu M. 44.
 Ezechil 308.
 Falkenhayn, Erich v. 130.
 Ferdinand I, Regele României
 552.
 Ferent, Dr. Ioan 46.
 Filipciuc, Dr. Vasile 197.
 Filitti, Ioan C. 200. 225. 416. 789.
 Filow, Bogdan D. 961.
 Fireza, Dr. George 869.
 Firu, Nicolae 393. 715.
 Fischer, Dr. Emil 190. 350.
 Fischer-Bistritz, Georg. 392.
 Flajshansovă, Dr. Jindra 917.
 Flers, Robert de 554.
 Florin, L. 482.
 Fodorca, Alexiu 252.
 Fortunescu, C. D. 678. 945.
 Foti, Ion 785.
 Fournol, Etienne 520. 587.
 Furtună, Horia 513.
 Gaál, Balázs 605.
 Gane, Constantin 131.
 Gauvain, Auguste 132.
 Găvănescul, Gen. O. 133.
 Georgescu, Ioan 253. 499. 574. 575.
 576. 577. 595. 596. 697. 710.
 729. 748. 870.
 Georgescu-Geo. 533.
 Georgescu-Tistu, N. 669. 711.
 Gherasim, Dr. Vasile 547.
 Gherghel, Dr. Ilie 47.
 Ghibănescu, Gh. 48. 203. 307. 309.
 368. 930. 954.
 Ghibu, Onisifor 756.
 Ghica, Ion 698.
 Ghilezan, Dr. Liviu T. 818.
 Giannini, Amedeo 49.
 Gillard, Marcel 50.
 Giuglea, G. 918.
 Giurescu, C. 956.
 Giurescu C. C. 956. 967.
 Goga, Octavian 99. 614.
 Gorceix, Septime 7.
 Gordon, Will 51.
 Gorovei, Artur 501. 537. 564. 586.
 Gorun, Ion 52.
 Grama, Eftimie 819.
 Graur M. 352.
 Greceanu, P. 814.
 Grecu, Vasile 919.
 Grigoraș, Emil, 393. 394.
 Grigorovici, G. 814.
 Gröner, E. 425.
 Gruia, 652. 863. 864.
 Gurie, Arhiepiscop 746. 841.
 Gusti, Dimitrie 709. 814.
 György, Józef 828. 829. 830.
 György, Dr. Lajos 950.
 Hasnaș, Dr. N. 764.
 Herbay, General Silviu de 568.
 Herjeu, Gen. C. N. 186.
 Herriot, Eduard 471.
 Hodoș, Constanța 578.
 Hóman, Bálint 354.

- Hotnog, Titus 962.
 Hudiță, Prof. I. 461.
 Hurmuzaki, Eudoxiu de 369.
- Iancu, Avram 582.
 Iarca, General Alexandru 486. 487.
 583.
 Iarnik, I. Urban 584.
 Iászi, Oskár 254. 255.
 Jeckeli, Hermann 834. 835.
 Inculeț, Theodor C. 879.
 Ioanițescu, D. R. 765.
 Ioanovici, D. 741. 847. 848. 849.
 850. 871.
 Ionescu, Preotul C. 328.
 Ionescu, Pr. Dominic 256.
 Ionescu, Maiorul Grigore 880.
 Ionescu, Marie 453.
 Ionescu, Take 99. 684. 790.
 Ionescu dela Brad, Ion 468. 898.
 Ionescu Dobrogeanu, Colonel 138.
 Ionescu-Dolj, I. 814.
 Ionescu Morel, D. 478.
 Ionescu-Olt, C. 806.
 Iorga, Nicolae 11. 17. 21. 38. 39.
 51. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60.
 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69.
 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77.
 78. 79. 89. 94. 95. 99. 139. 163.
 164. 166. 167. 168. 169. 172.
 173. 176. 204. 205. 206. 207. 226.
 227. 228. 229. 243. 257. 273. 274.
 275. 284. 286. 322. 370. 371. 373.
 374. 375. 400. 415. 455. 479. 495.
 514. 515. 548. 549. 579. 601. 609.
 610. 622. 630. 683. 684. 699. 700.
 701. 702. 703. 766. 767. 781. 795.
 799. 814. 820. 824. 865. 882. 883.
 887. 888. 889. 906. 908. 920. 921.
 922. 923. 924. 925. 946. 948. 958.
 960. 961. 963. 965. 969. 972.
 Iosif, St. O. 698.
 Irimescu-Cădești, I. 768.
 Isăceanu, Al. 490.
 Istrati, Dr. C. I. 959.
 Istrati, N. 895.
 Iunian, Grigore 814.
 Karácsonyi, Dr. János 606.
 Karadja, C. J. 424. 456. 462.
 Kastarska, Dr. N. 276.
 Kerekes, Dr. Zoltán 80.
 Kirițescu, Const. 140.
 Knezy, Lt.-Col. Iosif 319.
 Kretzulescu, Em. E. 22. 34. 376.
 Labin, Simeon 285. 611.
 Lacea, C. 500.
 Lăpădatu, Alexandru 3. 13. 81. 177.
 239. 231. 623. 624. 670.
 Laugier, Dr. Ch. 15.
 Lazăr, Victor 258. 749.
 Lăzăreanu, Barbu 527. 561.
 Lebesgue, Philéas 791.
 Lederer, Ed. 259.
 Leon, Prof. Dr. N. 612.
 Ligeti, Ernő 717.
 Literat, V. 334.
 Lohan, Dr. Vasile 738.
 Loichiță, Vasile 653.
 Lovinescu, Eugen 484.
 Lövy, Dr. Ferencz 878.
 Ludendorff, Erich 141.
 Lupaș, Dr. Ioan 4. 8. 13. 82. 83.
 232. 233. 234. 580. 597. 624. 631.
 664. 665. 666. 679. 733. 831. 837.
 851. 872. 926. 960.
 Lupeanu, Alexandru 283.
 Lupescu, M. 635. 645.
 Lupu, Dr. N. 277.
 Macavescu, M. 742.
 Madgearu Virgil N. 769. 807. 814.
 821.
 Măgură, I. 822.
 Măgureanu, Pr. 876.
 Mănescu, Comandorul C. 401.
 Maniu, Iuliu 260.
 Manoilescu, Mihail 808. 814.
 Manolescu, Col. I. 84.
 Manzat, Preot George 298.
 Marcu, Al. Dem. 85.
 Mărdărescu General G. D. 86. 87.
 99.
 Marghiloman, Al. 770.
 Marian, Liviu 632.

- Marin, Ilie 782.
 Marmeliuc, D. 690.
 Martian, Iulian 402. 403. 420. 904.
 Martinovici, C. 895.
 Martonne Em. de 88. 689.
 Mărzescu, G. G. 99. 771.
 Mateiu, Dr. Ion 178. 837. 852. 853. 854.
 Maxim, George G. 940.
 Mercier, Jean-Roland 647.
 Metes, Ștefan 89. 261. 278. 304. 377. 397. 889.
 Miculescu, M. 814.
 Mihăilescu, F. 468.
 Mihăilescu, Vasile 91.
 Mihăilescu, Vintilă 192. 898.
 Mihăilescu, Ioan 90.
 Miletică, Dr. Lj. 345.
 Miller, William 25.
 Minea, I. 625.
 Minescu, Constantin 142.
 Mladian, General 281.
 Modrigan, I. 642.
 Moga, V. S. 485.
 Moisil, Constantin 16. 18. 235. 404. 405. 425. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 516. 687.
 Moldovan, Pr. A. 855.
 Moldovan, Corneliu 99.
 Morariu, Dr. Aurel 641.
 Morariu, Dr. Leca 183. 208. 540. 551. 655. 674. 704. 899. 927. 941.
 Morariu, Victor 317.
 Moruzi, D. C. 310.
 Montogna, Victor 92. 93. 209. 210. 262. 321. 333. 378. 419. 891.
 Mototolescu, Dumitru D. 942.
 Mouchmoff, N. A. 438.
 Müller, Friedrich 94.
 Munteanu, Vasile 140.
 Munteanu-Bărlad, G. 211. 491.
 Munteanu-Râmnic, D. 379.
 Mureșanu, Constantin 96. 756.
 Mureșianu, Aurel A. 97. 494.
 Murgoci, G. 17.
 Năsturel, General P. V. 420.
 Negreanu, I. 783.
 Negruțiu, Ioan F. 263.
 Negruzzi, Iacob 735.
 Nemoian, Dr. Petru 143.
 Netta, Dr. Gheron 965.
 Netzhammer, Arhiepiscopul Raymond 406. 839. 840.
 Nicolaescu, Șt. 236. 237. 238. 380.
 Nicolăescu-Plopșor, C. S. 244. 356. 407.
 Nicolau, Arhimandritul Gherontie 866.
 Nicorescu, P. 408.
 Niculescu, Dr. D. D. 648.
 Niculescu-Păcureți, A. 381.
 Nistor, Dr. Ioan I. 179. 185. 369. 636. 814. 843. 966.
 Nistor, Dr. Pompiliu 144.
 Obedeianu, Constantin V. 418.
 Obrocea, I. G. 294.
 Odobescu Alexandru 409.
 Onciul, Dimitrie 98.
 Oprescu, Valeria N. 145.
 Oprescu, Anton 239. 383.
 Oprescu, G. 457. 529. 563. 620.
 Oprescu-București, I. Anton 382.
 Opreșan, I. Gr. 146. 705. 706.
 Orășanu, C. A. 439.
 Osvadă, Vasile C. 823.
 Otetelișanu, E. 567.
 Păcățian, T. V. 264.
 Păclășanu, Dr. Zenovie 673. 752. 856. 866. 928.
 Paléologue, Maurice 147.
 Pallade, G. T. 772.
 Pamfile, Tudor 867.
 Panaiteșcu, P. P. 212. 213. 214. 251. 384. 492.
 Paniteșcu, Generalul Scarlat 99. 100.
 Pantazzi, Ethel Greening 148.
 Panțu, Zach. C. 654.
 Papadopol, Paul I. 502.
 Papahagi, Pericle 743.
 Papp, Ferencz 607.
 Parhomovici, I. 180. 637. 638.
 Parhon, Prof. D. C. I. 482.

- Partheniu C. 814.
 Pârvan, V. 17, 301. 396. 410. 756.
 Pascu, Dr. Giorge 9. 10. 929. 930.
 956. 967.
 Pavel, Dr. C. 651.
 Pavelescu, Cincinat 101.
 Peisker, Priw.-Doz. I. 968.
 Pertinax 440.
 Pétin, General 99.
 Petranu, Coriolan 886. 887.
 Petrescu, Corvin M. 558. 627. 633.
 660. 719. 720. 721. 722.
 Petrescu, Costin 102.
 Petrovici, Ioan 723. 757.
 Pitt, C. 459.
 Poboran, G. 338.
 Ponî, P. 824
 Pop, Alexandru 874.
 Pop, Darius 931.
 Popa-Lisseanu, G. 411.
 Popescu, Teodor 315.
 Popovici-Tașcă, A. 99.
 Popovitch, Paul 103.
 Popovschi, Nicolae 181
 Popp, V. N. 425.
 Popp, Victor 441.
 Pora, Andrei 750.
 Possa M. 104.
 Precup, Anton 857.
 Precup, Dr. Emil 857.
 Preda, Dr. 598.
 Privat, Maurice 101.
 Procopovici, Alexe 560. 691. 933.
 Procopovici, Vița 749.
 Prodan, Paul I. 952.
 Protopopescu, I. D. 784. 785.
 Pruteanu, Aglae 953.
 Puiu, Episcopul V. 472.
 Pușcariu, Sextil 559. 599. 608. 624.
 626. 667. 908, 934, 935.
 Radu, Dr. Iacob 858.
 Radu, Maiorul Teodor 881.
 Rădulescu, A. 814.
 Rădulescu, Andrei A. 294.
 Rădulescu, Mircea 99.
 Rădulescu-Codin, C. 296. 313.
 Rădulescu-Pogoneanu, I. A. 613. 668.
 Rakowski 759.
 Răscanu, General 99.
 Robert, Ch. 412.
 Roboșanu, Ioan C. 528.
 Roman, Ioan N. 191. 193. 969.
 Romanescu, Marcel, 773.
 Rosetti, Al. 936. 970.
 Rosetti, Col. R. 105.
 Rosetti, Radu D. 99. 150.
 Rotică, G. 184.
 Ruecker, Emile 760.
 Rusu Abrudeanu, Ion 151.
 Ruzicka, Leon 442. 443. 444. 964.
 Șandru, Dr. Aspasia 737.
 Sandu, Z. 265.
 Sanielevici, M. 814.
 Sasu, Marian 745.
 Săulescu, Mișu 386.
 Savela, Aurel 413.
 Scraba, G. D. 493. 546. 563.
 Scriban, Arhim 152. 657. 868.
 Schlandt, Henrich 569.
 Schmalz, Dr. Friedrich 107.
 Schor, Chaim S. 108.
 Schullerus, Adolf, 20.
 Schwab-Puiu, Joseph 839.
 Secula, Iudita născută Truța 581.
 Serdaru, Virgiliu Stef. 154.
 Sereidan, Valeriu 153.
 Severeanu, Dr. G. 445.
 Șiadbei, I. 618.
 Silvestre, Agnese 469.
 Simionescu, Ic. Stavrofor Al, H.
 341.
 Simionescu, Arhimandritul Mitro-
 for Dionisie 335. 365.
 Simionescu, Dr. Eufrosina 933. 937.
 Sireteanu, T. 387
 Slavici, Ioan 535. 676.
 Slătineanu, Em. 545.
 Socec, Gen. Alexandru I. V. 153.
 Socolescu, T. T. 316.
 Soricu, I. U. 600.
 Stahl, Henric 109.
 Stadnițchi, A. 480. 842.
 Stănescu, Dr. Dumitru 110.
 Stănică, Preot Constantin 414.

- Ștefănescu, I. D. 339. 884.
 Ștefănescu, Margareta 966.
 Ștefănescu, Marin 5. 626. 894.
 Ștefănescu-Galați, Dr. A. 111. 156.
 662.
 Stere, Constantin 685. 810. 812.
 Stern, Adolphe 348.
 Stoenescu, Dem. D. 388. 893.
 Stoica, Gheorghe 693.
 Stoica, Vasile 777. 825.
 Stoika, Constantin T. 157.
 Strajan, M. 477.
 Stumpp, Dr. Karl 351.
 Suchianu, D. I. 532.
 Suci, Dr. Ion 266.
 Sumea, O. 518.
 Suțu, Rudolf 311.
 Sutz, M. C. 446.
 Szabó, Dr. András 730.

 Tafrali, O. 194. 318. 322. 336. 340.
 342. 517.
 Takáts, Sándor 971.
 Tălmăcel, P. 585.
 Tască, Prof. G. 112.
 Tășideanu. Preotul Șt. 198. 267.
 Tatrosi, Jean 347.
 Tăușanu, Gr. 99.
 Teodorescu, A. 814.
 Teodorescu, General C-tin. 158.
 Teodorescu, Prof. Stoica 115.
 Teodorovici, Partenie (Petrache) 387.
 Teodoru-Ionescu, Otilia 67.
 Terențe, Părintele [P. Morușca] 876.
 Teutsch, D. Friedrich 659. 835.
 Theodorian-Carada M. 523.
 Thomescu-Baciu N. (de la Urziceni)
 159.
 Țimiraș, Ioan 488.

 Toma, Iorgu G. 556. 681.
 Toplicescu, Colonel I. 774.
 Trancu-Iași, Gr. 99.
 Turnus, 165.
 Tutoveanu, G. 619.

 Urechea, Nestor 754.
 Urechia, V. A. 698.
 Ursăcescu, Preotul V. 447.
 Ursu, I. 680.

 Văitoianu, General 99.
 Valescu, Al. 811.
 Vălsan, G. 460.
 Vasilescu Nottara, I. 279.
 Vasiliu, Grigore D. 775.
 Vasiliu, Virginia 240.
 Vataman, Paul 890.
 Veres, Dr. Andreas 367.
 Vincler, Eugeniu E. 550.
 Vissarion, I. O. 161.
 Vlădescu, Mihail C. 793.
 Vuia, Romul 216. 943.

 Wedkiewicz, Dr. Stanislaw 170.
 Weigand, Gustav 938.
 Wertheimer, Eduard v. 114.
 Wetzel, Oberstleutnant G. 162.

 Xenopol, A. D. 6.
 Xenopol, D. 814.

 Zaborovschi. Virgil 389.
 Zagoriț, G. 525.
 Zaharia, A. 603.
 Zaharia, N. 707.
 Zeiller, Jacques 972.
 Zotta, Sever 307. 415. 417. 484.
 Zugravu, I. 877.

INDICE DE NUME, LUCRURI ȘI MATERII.

(Materialul fiind grupat metodic, aci s'au trecut numai numele, lucrurile și chestiunile cari altfel nu s'ar putea găsi cu destulă ușurință).

- Adunarea dela Alba-Iulia (1918) 249. 265.
 Adunarea dela Blaj (1848) 494.
 Agricultură 53.
 Alba-Iulia 280. 281.
 Aldea (vezi = Alexandru-Vodă Aldea).
 Alecsandri, Vasile 182. 590.
 Alexandru-Vodă Aldea 230. 380.
 Andrásy, Gróf 114.
 Anghel, Mitropolitul Athanasie 875.
 Antantă (Mica) 791.
 Apponyi 259.
 Arad (județul) 260.
 Ardealul 372. 373.
 Ardelenii 702.
 Argetoianu, C. 719.
 Argeș 374.
 — (bătălia dela) 155.
 Arhive vieneze 389.
 Armata 508.
 — polonă 451.
 Austro-Ungaria 45.
 Avram Iancu (vezi = Iancu).
 Axintie Uricariu 9.
 Bacău 374.
 Bădescu, Dr. Iosif Traian 718.
 Baia (bătălia dela) 214.
 Bălan, Mitropolitul Dr. Nicolae 718.
 Banat 269.
 Bantâș Kamenski, D. 463.
 Bănulescu Bodoni, Mitropolitul Gavriil 841.
 Bărnățiu, Simion 494.
 Basarabeni 879.
 Basarabia 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 467. 476.
 Basarabii 297. 422.
 Báthory, Principele 364.
 Beregh (județul) 198.
 Bernády, György 717.
 Bethmann-Hollweg 160.
 Bihor 257. 395.
 Billak (jud. Bistrița-Năsăud) 392.
 Björnson 259.
 Biserica 110.
 — catolică 866.
 — din Regat (în timpul războiului 1916-1919) 152.
 — Sf. Ioan Hera din Craiova 391.
 Bisericile Olteniei 390.
 Bob, Episcopul Ioan 673.
 Boierii moldoveni 167. 205.
 Borgia, Cardinalul Stefano 671.
 Boscovich 460.
 Botoșănenii 611.
 Bucovina 540.
 Bulgarii 193. 460.
 Călătorii 69. 79.
 Călușarii 943.

- Capitala (sub ocupație 1910-1918).
119.
Capodistria 226.
Caragea-Vodă, Ioan 226. 405.
Caragiale, I. L. 712.
Caras-Severin 219. 248.
Carol XII (la Bender) 7.
Carp, Petre 712.
Cărbunarii 200.
Casa Învățătorilor din Cluj 750.
Catehismul luteran românesc 905.
Catehisme românești 936.
Catholicism 902
Chambord, Comte de 466.
Chestiunea agrară 512.
— evreească 783. 784. 785.
— țărănească 6. 304.
Chiaro, Anton Maria del 242. 897.
Chișinău 363.
Cicerin 788.
Ciceul 207.
Cicărăcci 408. BCU Cluj / Central University
Ciorogariu, Episcopul Roman 718.
Cloșca 264. 449. 715.
Coburg, Prințul de 289.
Codicele dela Cohalm 937.
— Pătrăuțan 208.
Comerțul (genovez la Dunăre) 32.
— Moldovei 383.
Comitetul revoluționar din 1853.
427.
Conachi, Costachi 923.
Concordat 827. 831.
Conferința dela Portorose (1921) 112.
Congresul dela Paris 509.
Constanța 412.
Constituția Moldovei dela 1822. 200.
Continuitatea Romanilor în Dacia
92. 93.
Convențiunea militară cu Aliații
(1916) 149.
Convențiunea ruso-română (1914)
149.
Costin, Miron 10.
— Neculai 9.
Craiova 370. 388.
Craiovenii 269.
Creangă, G. D. 720.
Crișan 449.
Cronica lui Ureche 240.
Cronici ungurești 56. 74.
Cruciatale 273.
Cumanii 46. 47.
Curtea-de-Argeș 393. 394. 397. 405.
413.
Curtea domnească din Iași 310.
Cuza-Vodă 91. 379. 441.
Czernin, Contele 160.
Dacia 414.
Dacii 403. 442. 443.
Dâmbovița (județul) 371. 374.
Danilevski 43.
Delavrancea, Barbu 712.
Deleanu, Th. 720.
Derussi, G. 720.
Despina, Doamna 231.
Dicționarul dela Buda 928.
Dimitrie Basarabov, Sfântul 863.
Diplomație 137. 142. 541.
— austriacă 369.
Divanurile ad-hoc 509.
— domnești 48
Dobrișan, fratele Mircii-Vodă 217.
Dobrogea 468.
Dobrogeanu-Gherea, C. 712.
Dolj (județul) 373.
Domnii pământeni 57.
Dózsa, Endre 717.
Dragoș (Descălecătorul) 216.
Dragoș, Ioan 246.
Dunărea 401.
Elisabeta, Principesa României 40.
Eminescu, Mihail 712.
Eparhia Hotinului 480.
— Proilavo-Ismailului 842.
Erotocritul lui Cornaro 919.
Etnografie 88. 113. 192.
Falkenhayn 102.
Fanarioții 204.
Ferdinand I, Regele României 91.
Filaret (vezi = Scriban Filaret).
Filipescu, Nicolae Gr. 712.
Filologie 175.

- Flămânda 118.
 Fleva, Nicolae 712.
 Folklor 175.
 Forgách, Pavel 871.
- Galați 384. 425.
 Generația dela 1840-48. 61.
 George, Principele Greciei 40.
 Gheorghian, Dr. Gh. 722.
 Gheorghiu, Spirea 716.
 Ghica-Vodă, Grigorie 208.
 Goleșcu, A. G. 492.
 — Nicolae 43.
 Goleștii 906.
 Gramaticii români 932.
 Grandpierre, Emil 717.
 Greceanu, Dimitrie 716.
 Grecii 163. 164. 165.
 Grigorescu 529.
 Günther (Dosarul) 128.
 Gyárfás, Elemér 717.
- Hindenburg 162.
 Hor, Petru (din Șelind) 849.
 Horia 248. 264. 449. 715.
 Husitism 902.
- Ialomița (județul) 374.
 Iancovescu, Jeanot 712.
 Iancu, Avram 246. 448.
 Iași 201. 366.
 Ieremia Românul. Venerabilul (= Ioan Stoica) 585.
 Ilinka, Domnița (fica lui Patrașcu Voevod) 376.
 Incoronarea dela Alba-Iulia 36. 52 90. 102. 108.
 — Domnilor în trecut 202.
 Invățătorii Ardeleni 750.
 Ioan cel Nou dela Suceava, Sfântul 305.
 Ionescu, Take 720. 788. 791. 793.
 Iorga, N. 721.
 Jósika, Br. Samu 717.
 Ipsilanti, Alexandru 224.
 Ipsilanti, Constantin 601.
 Irina, Doamna 302.
 Ismail (județul) 398.
- Isopia Voronețeană 927.
 Istoria militară 137.
 Istros 428.
- Keckskeméti, István 714.
 Kustendje (vezi = Constanța)
- Lagarde, Contele de 465.
 Latinii din Orient 72. 95.
 Lăutarii 882. 941.
 Lazăr, Victor 747.
 Luceafărul (revista) 741.
 Ludendorff 162
- Macedonski, Alexandru 712.
 Mackensen 121.
 Maior, Petru 8. 876. 935.
 — (Societatea) 524. 528.
 Maiorescu, Titu 712.
 Mănăstiri (inchinate) 180.
 — din Marea Marmara 58.
 Manoilescu, M. 721.
 Manolache Russet-Vodă (vezi = Russet-Vodă)
 Maramurăș (județul) 198.
 Mărășești (bătălia dela) 154.
 Mărășți 125.
 Maria Terezia, Impărăteasa 848.849.
 Marincu, G. 719.
 Memorandul 252.
 Mihaiu Viteazul 29. 81. 218. 228. 232. 237. 238. 450. 457.
 Mihnea-cel-Rău 230.
 Mihutiu, Ioan 713.
 Mina, Sfântul 839. 840.
 Minorități 50. 777. 778. 779. 780. 781.
 Moesia inferioară 438.
 Moldova 48. 203. 374. 467.
 Molitvelnic 910.
 Monetăria Statului 434.
 Monete 516.
 Moritt of Rokeby, John B. S. 462
 Morlachii 270. 378.
 Moruz Alexandru 381.
 Moșii 250. 256.
 Movilă, Maria 475.
 Muntenia 48. 374. 462. 467.

Muzeul Bruckenthal 885.

Nagy, Károly 717.

Napoleon I 42. 464.

Naționalitățile din Ungaria (ina-
inte de 1918) 245

Neajlov (bătălia dela) 155.

Nichifor, Theotokis 206.

Nicolescu, Gen. E. 722.

Nicoară, Moise 713.

Nistru 472.

Ocupațiunea germană (1916—1918)
120. 130. 161.

— românească în Un-
garia (1919) 37. 86.
99. 439.

Oituz (bătălia dela) 154. 159.

Olakjilar (mahalaua Țarigradului)
268.

Opșteasca tânguire 220.

Ottescu, N. 722.

Paál, Árpád 717.

Papism 836.

Panu, Gheorghe 712.

Paradă Domnească 211.

Partidul conservator 311.

Paternus, Episcopul din Tomis 406.

Pervelia 355.

Petre Schiopul 362.

Petrovici, I. 721.

Petru „Dux et Princeps Walacho-
rum“ 222.

Pietismul (în Ardeal) 834.

Pitulescu, Ion 720.

Pleșoi-Dolj (biserica din) 244.

Poenariu Bordea, Mircea 722.

Politică 73. 110. 111. 135.

Polonia 793.

Polonii 166. 167. 168. 169. 170. 451.

Pomelnice 861.

Popa Pătru din Tinăud 918.

Predica (istoria ei) 912.

Preistoria Dobrogei 190.

Presa (din Iași) 311.

Prizlop (icoana dela) 859.

Racoviță-Voevod, Mihaiu 205.

Radu I. 399. 445.

Radu, Episcopul Demetriu 716.

Raguzanii 187.

Rakoczy-ană (prima carte) 915.

Râmnicu-Sărat 384.

Răzeșii 824.

Războiul din 1913-16-18. 136.

Războiul pentru întregirea neamu-
lui 105. 140. 439.

Războiul Româno-Ruso-Turc (1877)
84.

Relațiile bisericești cu Rusia 213.

Revistă literară (cea mai veche)
926.

Revoluția dela 1821. 239.

— dela 1848. 509

— grecească 75.

Romanați (județul) 237. 238.

Românii (în Dacia) 403.

România în 1866. 43.

România-Mare 39. 49. 50. 51. 107.
471.

Românii (din America) 272. 277.
279.

— (ardeleni) 81. 377.

— (din Bihor) 275.

— (din Croația) 278.

— (dela Dunărea de jos) 25. 26.

— (macedoneni) 274.

— (din Principate) 97.

— (transilvăneni) 97.

— (din Ungaria) 97.

— (uniți) 90.

— (din valea Someșului) 262

Rosetti, (Conții) 302.

Rubruquis, Fratele Wilhem de 458.

Rusia 147. 149.

Russet-Vodă, Manolache 386.

Sándor, János 714.

— József 717.

Sapieha, Léon 228.

Sârbii 171. 172. 601.

Sași 569. 659. 747.

Scorțeanu, Paul 712.

Scrânciobul (istoricul lui) 939.

Scriban, Filaret 665.

- Scrierea cirilică 903, 911.
 Secretari (apuseeni) 204.
 Sinodul din Florența 864.
 Slavii 173.
 Solii Ardealului la Poartă 247
 Statistică 258.
 Stefan I. (II ?), Domnul Moldovei 209.
 Ștefan cel Mare 199. 207. 210
 212. 454.
 Stoica, Ioan (vezi = Ieremia Românul, Venerabilul)
 Studenții români, (în Anglia) 96.
 Studenții români (în străinătate) 754.
 Suciu, Mitropolitul Dr. Vasile 718.
 Sutz, M. C. 428.

 Țara Brodniciilor 321.
 Țarigrad 268.
 Teatru 424. 431.
 Temișana 464.
 Teutsch, Bischof D. Friedrich 353.
 Tezaurul dela Pietroasa 401.
 Thaucz, Magistrul Anthoniu de (Episcop de Baia) 210.
 Theotokis (vezi = Nichifor Theotokis).
 Timișoara (biserica din) 251.
 Titulescu, N. 722.
 Tott, Baronul de 461.
 Tracia 438.
 Tracii 444.
 Traian (Împăratul) 27.
 Transilvania 367. 466. 470.
 Tratatul dela Arad (1918) 255.
 — dela Odesa (între Gen. Averescu și Sovietele) 792.

 Tratatul dela St.-Germain en Laye (1919) 104.
 Tratatul adițional dela Paris (1919) 104.
 Tribuna 535.
 Tudor Vladimirescu 91. 219. 223. 227. 233. 235. 429.
 Tudora (mama lui Mihail-Viteazul) 225. 234.
 Tulcea (județul) 138.
 Turda 437.
 Turtucaia 129. 158. 159.

 Ungh (județul) 198.
 Ungurii 230.
 Unirea Principatelor 379.

 Vaida, Al. 787.
 Vămile Moldovei 203.
 Vannutelli, Călugărul 469.
 Varnița 125.
 Vasile-Vodă Lupu 867.
 Vaticanul 832.
 Vladislav-Vodă 229.
 Vlaherna (mahalaua Țarigradului) 268.
 Valahii (din Polonia) 276.
 — (din Serbia) 271.
 Voevozii români (din Ardeal și părțile ungurești) 261. 267.
 Voluntarii români din Rusia (1914-1919) 143. 144.
 Vuici, Ioachim 467.
 Vulcan, Episcopul Samoș 858.

 Ypsilanti vezi Ipsilanti.

TABLA DE MATERII A BIBLIOGRAFIEI

	<u>Pag.</u>
Introducere	407
Planul lucrării	408
Izvoare	410
Bibliografia	415
Generalități	415
Periodice	416
Istorie propriu zisă	417
România	417
România în războiul mondial	424
Relațiile și legăturile cu alte State	428
Basarabia	429
Bucovina	429
Dobrogea	430
Maramureș	431
Moldova	431
Muntenia	433
Oltenia	434
Transilvania	435
Românii din alte State	436
Istorie parțială (pe localități și județe)	438
Biserici și mănăstiri	441
Naționalitățile din România	442
Documente	444
Inscripții	446
Civilizație. Cultură	447
Arheologie. Antichități	447
Geneologie	448
Heraldică	449
Numismatică	449
Iconografie	451
Călătorii	452
Biografii	453
Instituțiuni și societăți	470

	<u>Pag.</u>
Politică	473
Minorități	474
Constituția	477
Chestia agrară	477
Biserica	478
Armata	483
Arte. Muzee	483
Comerț	484
Drept	484
Filosofie	484
Geografie. Hărți	484
Literatură. Filologie	485
Obiceiuri. Folklor	488
Presa	489
Teatru	489
Recenzii făcute cărților istorice apărute înainte de 1921	490
Indice de autori, recenzanți, traducători, etc.	492
Indice de nume, lucruri și materii	499
Tabla de materii a Bibliografiei	505

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ERRATA

Pag. 415 titlu, 1 *Generalități...* să se citească *I Generalități...*

„ 416 titlu, 2 *Periodice* să se citească *II Periodice*.

„ 438 subtitlu, *Județe și Localități* să se citească *I Județe și Localități*, considerându-se scrise cu litere grase.

† DIMITRIE ONCIUL

În evoluțiunea de până acum a istoriografiei românești, ultimii 60 de ani constituie desigur epoca cea mai strălucită. O sumă de învățați se consacrară în acest timp studiilor istorice, în special celor privitoare la istoria națională, dându-le o dezvoltare neașteptată și provocând o puternică mișcare pentru cercetarea trecutului.

Între acești învățați, cari au pus bazele istoriografiei noastre contemporane, Dimitrie Onciul apare ca o personalitate cu totul deosebită, atât prin concepția sa istorică, cât și prin metoda sa de cercetare și prin însușirile sale didactice.

Mai bine de o jumătate de veac această personalitate, puternică prin temeinicia cunoștințelor sale, neșovăielnică în aplicarea unei metode riguroase de investigațiune științifică și pătrunsă de un sincer respect față de trecutul românesc, a exercitat o influență hotărâtoare asupra întregii dezvoltări a istoriografiei noastre, asupra tuturor cercetărilor în domeniul istoriei românești și asupra învățământului acestei științe.

De aceea Dimitrie Onciul va rămâne pentru totdeauna printre cei mai distinși îndrumători ai criticei istorice la noi și printre marii dascăli ai științei și patriotismului românesc.

* * *

Născut la 26 Octomvrie 1856, în satul Straja din Bucovina — sat vechiu de țărani-grăniceri — Dimitrie Onciul a fost par'că predestinat să devină un vajnic străjer pentru apărarea faptelor strămoșești de profanarea uitării și a desconsiderării. Iar împrejurările politice și sociale din acel ținut românesc al Bucovinei, unde tocmai când el ajunsese tânăr începură luptele naționale contra asupritorilor străini, au contribuit în mare măsură la oțelirea caracterului său pentru această misiune.

Astfel se explică interesul deosebit ce l-a manifestat Dimitrie Onciul față de istoria Românilor, și pasiunea cu care s'a devotat studiilor de acest fel încă de pe când era student la universitățile din Cernăuți, Viena și Berlin, deși nici una din aceste instituțiuni nu aveau catedre speciale de istoria Românilor.

Iar când în cursul anului 1884 au apărut în „Convorbiri Literare“ — revistă ce pe vremea aceea străbătea în toate regiunile locuite de Români — primele sale lucrări intitulate „Iuga-Vodă, Domnul Moldovei“ și „Dragoș și Bogdan, fondatorii principatului Moldovei“, toți cei ce se interesau la noi de studiile istorice și-au dat seama, că un nou muncitor, cu o pregătire superioară, cu o intuiție clară și cu o dragoste nemărginită

pentru trecut, a intrat în ogorul istoriografiei naționale, și ca munca lui este menită să aducă cele mai frumoase rezultate pentru cunoașterea trecutului românesc.

De altfel începutul activității istorice a lui Dimitrie Onciul cade într-o vreme când munca pe acest teren era în stagnare. Hașdeu își încheiase de mult partea cea mai importantă a activității sale istorice; Xenopol, Urechia, Bariț nu-și publicaseră încă operele lor de căpetenie; singur Hurmuzachi dăduse la iveală câteva din volumele sale de „Fragmente privitoare la istoria Românilor“, scrise în limba germană. Dar față de acestea și față de scrierile altor istorici mai mărunți, lucrările lui Dimitrie Onciul se prezintau cu mult superioare, atât ca bogăție de informațiuni, cât și ca metodă.

În anii următori alte contribuțiuni tot atât de valoroase pentru cunoașterea trecutului nostru au apărut din pana lui Dimitrie Onciul: Teoria lui Roesler (1885), Zur Geschichte der Bukowina (1887), Zur Geschichte der Rumänen in Marmaroseh (1890), Radu Negru și originile Principatului Țării-Românești (1891—2), Zur Geschichte de Stadt Czernowitz (1893).

Toate acestea l-au făcut pe tânărul istoric din ce în ce mai cunoscut și mai apreciat în cercurile cărturarilor noștri, și când în 1895 s'a înființat la universitatea din București o catedră de istoria Românilor — până atunci era numai o catedră comună de istoria și literatura română — Dimitrie Onciul a fost chemat, ca cel mai indicat, să o ocupe.

* * *

Scriitorul acestor rânduri a avut norocul să facă parte din prima serie de studenți cari au urmat cursurile universitare ale lui Dimitrie Onciul. Este greu de spus câtă satisfacție a produs în rândurile studenției din București numirea acestui învățat Bucovinean ca profesor de istoria Românilor și cât de mult așteptate au fost lecțiunile sale. Căci nu era vorba numai de a asculta prelegerile unui reputat erudit, ci și de a urma un curs special de istoria românească, curs ce nu se făcuse până atunci la universitatea din București.

Și mulțumirea noastră, a studenților de pe atunci, era cu atât mai mare cu cât cu un an înainte ne venise ca profesor de istoria universală un alt erudit de o inteligență strălucitoare, de o bogăție și varietate de cunoștințe uimitoare și stăpân pe metodele cele mai noi de investigațiune științifică, d. N. Iorga, care, pe lângă toate acestea, mai posedă și darul de a ne entuziasma pentru studiile istorice.

În sfârșit în același timp un alt profesor tânăr, regretatul I. Bogdan, de și specialist în limbile slave, se devotase cu tot sufletul său bun și curat cercetărilor în domeniul istoriei românești, dând la iveală contribuțiuni de cea mai mare valoare științifică.

Îndrumați de către acești trei tineri dascăli cu pregătire superioară, cu metode noi și cu devotament pentru școala, și cari pe lângă acestea se înțelegeau de minune între dânsii și lucrau de comun acord la instrucțiunea și educațiunea tineretului universitar, era natural să prindem dragoste și interes de studiile istorice și să ne apropiem cu încredere de promoțiilor lor. Și nu cred să se fi depus vreodată la facultatea de litere din București

atâta sânguință și atâta dragoste pentru studiile istorice ca în acest timp, nici să fi fost legături atât de strânse între studențime și profesori.

În ce-l privește pe Dimitrie Onciul el s'a impus în primul rând prin metoda sa științifică severă și consecventă, care atunci nu mergea încă până la pendantismul de mai târziu.

De altă parte, admiram la el râvna și minuțiozitatea cu care cercetă izvoarele istoriei noastre, de orice categorie, penând la contribuție nu numai textele vechi, dar și monumentele și orice alte rămășițe culturale ale trecutului.

Ne mai impresiona siguranța argumentației sale, care bazată pe toate probele posibile, nu permitea nici cea mai mică îndoială.

În sfârșit stilul biblic-cronicăresc în care își expunea prelegerile sale, stil presărat pe alocuri cu expresii calde, avântate, cărora vocea lui puternică și hotărâtă le dădea o valoare profetică, nu putea să nu ne miște și adeseori ieșeam dela lecții profund emoționați.

* * *

Pe ziua de 1 Aprilie 1900 Dimitrie Onciul a fost numit director general al Arhivelor Statului. Eră o numire perfect îndreptățită, care urmarea nu numai să-i răsplătească munca desinteresată ce depusese până atunci, dar și să-i dea prilej de a-și pune în practică ideile și însușirile sale de administrator și organizator. Căci el urmă în această demnitate după ilustrul B. P. Hașdeu, care dacă dăduse acestei instituțiuni o strălucire prin personalitatea sa superioară și prin activitatea științifică ce o dezvoltase acolo, în schimb se ocupase prea puțin de organizarea ei.

Misiunea lui Dimitrie Onciul eră în primul rând să introducă ordinea în această instituțiune atât de importantă, iar condițiunea principală pentru a putea reuși eră construirea unui local special pentru ea.

Cu spiritul său metodic, cu stăruința sa neînfrântă și cu dragostea ce o avea pentru țară, Dimitrie Onciul a reușit să reorganizeze Arhivele Statului — cari cuprindeau și un material istoric foarte bogat — pe baze atât de solide și de raționale, încât organizația dată de el va rămâne pentru totdeauna temelie acestei instituțiuni. În acelaș timp el a reușit să convingă pe conducătorii Statului, ca să dea sumele necesare pentru construirea unui local propriu, demn de importanța și valoarea depozitelor ce avea să conțină, ca și de înalta misiune științifică și socială ce trebuia să îndeplinească.

Timp de 23 de ani cât a condus el Arhivele Statului a domnit aci ordinea cea mai perfectă, supravegherea cea mai severă și o muncă rațională. Deși activitatea științifică a instituțiunii a fost în acest timp foarte redusă — nu s'au publicat nici măcar cataloagele prevăzute de regulament — totuși din punct de vedere administrativ este epoca cea mai strălucită din istoria Arhivelor Statului.

Odată cu înfaptuirea unității naționale, Dimitrie Onciul, în calitate de director general, a căutat să organizeze și arhivele din teritoriile alipite. Astfel s'au format direcțiuni regionale la Chișinău și la Cluj, și în acelaș timp comisiuni pentru arhive la Cluj, Chișinău și în Maramureș.

Totodată s'a pregătit un proiect de lege pentru organizarea tuturor arhivelor din țară, însă n'a putut fi complet terminat.

Prin activitatea intensă ce a desfășurat în serviciul Arhivelor Statului, Dimitrie Onciul și-a câștigat merite neperitoare pentru această instituțiune. În același timp el a avut prilejul să cunoască mai de aproape imensul material documentar și sigilografic ce se află în depozitele arhivelor și să-l utilizeze într-o largă măsură pentru studiile sale istorice.

Dela 1913 Dimitrie Onciul a putut să se ocupe mai de aproape și cu monumentele noastre istorice, căci în anul acesta a fost numit membru al Comisiunii Monumentelor Istorice, iar dela 1919 a devenit președintele acestei comisii. Conștiinciozitatea pe care a depus-o în toată activitatea sa i-a permis să aducă și aci servicii foarte mari, iar studiile ce a întreprins asupra diferitelor monumente de veche artă românească i-au dat putința să-și verifice și completeze datele și părerile despre anumite epoce din istoria noastră politică și culturală. Pentru a-ne da seamă despre aceasta este destul să menționăm studiile sale cu privire la Biserica Domnească din Curtea de Argeș, publicate în ultimele volume din Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice ¹⁾.

În legătură cu monumentele de artă Dimitrie Onciul a studiat și monetele și stemele românești. Numismatica românească l-a interesat totdeauna, deoarece cercetările în domeniul acestei științe i-au dat prețioase informații pentru istoria noastră politică și culturală. A posedat chiar o mică colecție de monete vechi românești. Heraldica, la rândul ei, i-a fost necesară pentru cunoașterea mai aprofundată a familiilor domnești și boierești, și pentru stabilirea legăturilor de rudenie dintre ele.

Dar mai ales când s'a pus chestiunea formării unei steme noi pentru România întregită, Dimitrie Onciul s'a devotat cu toată dragostea acestei din urmă științe. El a fost sufletul comisiei care a stabilit noua stemă a României; tot el a fost întemeietorul și președintele Comisiunii Consultative Heraldice care s'a înființat în 1922 pentru fixarea stemelor județelor, comunelor și altor instituțiuni și pentru controlul întrebuițării armoadriilor.

În mijlocul preocupărilor ce i-le cauzau lucrările acestei comisii și descoperirile ultime din Biserica Domnească dela Curtea de Argeș, Dimitrie Onciul a fost surprins de boala care în ziua de 20 Martie 1923, ora 6 dimineața, a pus capăt vieții sale de muncă încordată și rodnică în folosul științei și neamului nostru.

* * *

Demnă de menționat este și activitatea de aproape 20 de ani pe care a depus-o Dimitrie Onciul la Academia Română. Ales încă în 1889 ca membru corespondent al acestei înalte instituțiuni culturale, după propunerea lui Alex. Odobescu, și recomandat în 1898 ca membru activ de către D. Sturdza, n'a fost ales în această din urmă calitate decât abia în 1905 pe baza raportului elogios ce i-a făcut I. Kalinderu. Cu toate acestea par-

¹⁾ Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice IX (1916) p. 49 și X-XVI (1917-1923) p. 101.

tea de muncă ce și-a dat-o și aci, atât ca membru în diferite „delegații“, cât și prin comunicările științifice ce a făcut, i-au asigurat în curând un loc de frunte și l-au indicat în 1920 pentru demnitatea de președinte al acestei savante societăți.

De altfel în sânul Academiei și-a expus el unele dintre cele mai importante cercetări istorice, cum sunt: Datele cronicilor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun; Epocile istoriei române; Fazele dezvoltării istorice a poporului și Statului român. Iar când boala aducătoare de moarte i-a răpus trupul obosit, avea terminată o lucrare mai întinsă asupra relațiilor dintre Români și Unguri, ce urmă să fie publicată tot sub auspiciile acestei instituțiuni.

Dacă prin dispariția lui Dimitrie Onciul, Academia Română, Universitatea, Arhivele Statului și atâtea alte instituțiuni de cultură au pierdut pe unul dintre cei mai activi, și mai devotați membri ai lor, știința noastră istorică a fost lipsită de unul dintre îndrumătorii ei cei mai de seamă, iar țara de unul dintre fiii ei cei mai buni și mai distinși.

CONST. MOISIL

SCRIERILE LUI D. ONCIUL

1. *Iuga Vodă. Domnul Moldovei*, în *Convorbiri Literare* XVIII 1884.
2. *Dragoș și Bogdan, fondatorii Principatului Moldovei*, în *Convorbiri Literare* XVIII 1884.
3. *Teoria lui Roesler*, în *Convorbiri Literare* XIX 1885.
4. *La chestiunea lui Iuga Vodă*, în *Convorbiri Literare* XX 1886.
5. *Zur rumänischen Streitfrage*, în *Mittheilungen des Instituts für oesterr. Geschichtsforschung* 1887.
6. *Zur Geschichte der Bukowina*, în *Program des K. K. Obergymnasiums in Czernowitz* 1887.
7. *Recensiuni*, în *Zeitschrift für die oesterr. Gymnasien* 1887 și 1889.
8. *Măndăstirile din Bucovina*, *Bucăți de lectură în Cartea de cetire pentru școalele din Bucovina* (1889).
9. *Zur Geschichte der Rumänen in Marmorosch*, în *Rumänische Revue* 1890.
10. *Acte privitoare la instalarea episcopului Dosoftei în Cernăuți la 30 Ianuarie 1782*, în *Candela* 1890.
11. *Radu-Negru și originile Principatului Țării-Românești*, în *Convorbiri Literare* XXIV-XXVI 1891—1893.
12. *Zur Geschichte der Stadt Czernowitz* în *Czernowitzer Zeitung* 1893.
13. *Indreptări pentru ortografia română pentru școalele din Bucovina* Viena 1892.
14. *Document inedit dela Roman-Vodă 1392*, în *Revista pentru istorie, arheol. și filol.* 1894.
15. *Din predicile protopresbiterului Dimitrie Onciul*. Cernăuți 1894.
16. *Poporațiunea Ungariei și Ardealului în 1720—1721*, în *Convorbiri Literare* XXXI 1897.
17. *Geschichte der Bukovina bis 1775*, în *Die oesterr. ungar. Monarchie in Wort u. Bild*, 1898.
18. *Originile Principatelor Române*. București 1899.

19. *Istoria Românilor dela înființarea Principatelor până la 1526*, curs stenografiat de H. Stahl. București 1899.
20. *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, în Omagiu lui Titu Maiorescu, București 1900.
21. *Zece Maiu* (conferință) București 1900.
22. *Un act românesc dela mama lui Mihai Viteazul*, în Convorbiri Literare XXXV 1901.
23. *Românii din Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor*, București 1900.
24. *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, în Convorbiri Literare XXXVI-XXXVII 1902—1903.
25. *În chestiunea filiațiunii lui Basarab cel tânăr*, în Convorbiri Literare XXXVII 1903.
26. *Din istoria Arhivelor Statului în Prinos lui D. Sturdza*, București 1903.
27. *La ziua de 2 Iulie 1504—1904*, în Convorbiri Literare XXXVIII 1904.
28. *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul* (Două cuvântări comemorative), București 1904.
29. *24 Ianuarie* (Conferință), București 1905.
30. *Datele cronicilor moldovenești asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun*, în Analele Academiei Române XXVII 1905.
31. *Epocile istoriei române și împărțirea ei*. Discurs de recepțiune în Academia Română (39) 1906.
32. *Alegerea regelui Carol I al României*, în Convorbiri Literare XL, 1906.
33. *Din istoria României*, București 1906, ed. 2-a 1908.
34. *Tradiția istorică în chestiunea originelor române*, în Analele Academiei Române XXIX, 1907.
35. *Raport asupra Schitului Golești de lângă Câmpulung*, în Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice III, 1910.
36. *Răspuns la discursul de recepțiune al lui T. Stefanelli*. Discursuri de recepțiune la Acad. Rom. (39) 1911.
37. *Carol I întemeietorul*, în Bulet. Comis. Mon. Ist. VII 1914.
38. *Domnia Regelui Carol I* (Conferință) Fac. de filos. și litere București 1914.
39. *Raport înaintat Academiei Române cu privire la Biserica Domnească din Curtea de Argeș*, în Buletinul Comis. Mon. Ist. VIII 1915 (împreună cu I. Bogdan și N. Iorga).
40. *Regina Elisabeta*, în Bulet. Comis. Mon. Ist. IX 1916.
41. *În chestiunea Bisericii Domnești dela Curtea de Argeș*, Ibidem.
42. *Cuvânt de deschiderea cursului de Istoria Românilor în 26 Aprilie 1918*, București 1918.
43. *Mircea cel Bătrân* (Cuvântare comemorativă la 500 ani dela moartea lui), București 1918 (Ed. Academiei Române).
44. *Mihail Kogălniceanu* (Memoriu la centenarul nașterii lui) București 1918.
45. *Ideea latinității și a unității naționale*, în Revista Istorică 1919.
46. *Fazele dezvoltării istorice a poporului și Statului român*, în Analele Acad. Rom. XXXIX (1920).
47. *Anul morții marelui Basarab Voievod*, în Buletinul Comis. Monum. Ist. X — XVI (1923).

† ANDREI BĂRSEANU

În August 1922 s'a stins la București fostul președinte al „Asociațiunii transilvane” Andrei Bărseanu. În persoana căruia școala, literatura și cultura națională au pierdut pe unul dintre cei mai devotați propoveduitori ai adevărului și ai frumosului.

Născut la 17 Octombrie 1858, dintr-o familie de preot, în Dârstele Brașovului, Andrei Bărseanu a urmat studiile secundare la liceul ortodox român întemeiat de Ion Popasu, iar pe cele superioare la facultatea de filosofie din Viena și München. După terminarea studiilor universitare a intrat în serviciul școalelor române din Brașov. Prin cunoștințele sale vaste, prin talentul său de scriitor în proză și poezie, prin tactul său pedagogic deosebit de fin, dar mai ales prin blândeța și bunătatea sa părintească, profesorul Bărseanu s'a știut apropia de sufletul elevilor săi, ca puțin alții. Prin lecțiile sale de literatură română, de istorie și geografie a reușit să trezească, decenii de-arândul, nu numai interesul ci și entuziasmul tinerelor generații pentru comorile literaturii și istoriei române, ca și pentru frumusețile pământului strămoșesc. El a înțeles, că adevărata chemare a unui profesor nu este să încarce mintea elevilor cu o cantitate prea mare de cunoștințe seci și obositoare, ci să culeagă cu iscusință de pe câmpul nesfârșit al științei numai ceea ce este necesar și folositor tineretului, fiind în același timp în concordanță și cu scopurile religioase, morale și naționale-patriotice, pe cari școalele noastre le-au urmărit cu nepregetată stăruință în trecut și vor fi datorare să le urmărească și în viitor.

Cu această metodă a reușit Bărseanu să fie un educator iscusit, al cărui nume va împodobi totdeauna cu cinste strălucitul pomelnic al profesorilor brașoveni, alături de atâția vrednici tovarăși de muncă și ideal cum au fost Gavril Munteanu, Ștefan Iosif, Dr. Ioan Meșota, I. A. Lapedatu, Virgil Onițiu, Dr. Alexandru Bogdan, Titu Liviu Blaga, Vasile Micula ș. a.

Literatura română avea în persoana profesorului Andrei Bărseanu un suflet înțelegător al îmbelșugatelor și feluritelor ei comori, precum și un entusiast cultivator al ei. Versurile săltărețe și armonioase, prin cari Bărseanu a reușit adeseori să exprime simțiri, cari vibrau puternic în sufletu neamului, vor trăi în amintirea contemporanilor ca niște accente prelungite din epoca de regalitate poetică a lui Vasile Alexandri, iar publicațiunile sale de interes didactic și folkloristic vor vesti posterității numele acestui „dascăl și fecior de popă”, care s'a silit în toate împrejurările să-și îndeplinească datoria de a împărtăși tineretului și poporului cât mai multă lumină.

A îmbogățit literatura didactică reeditând și complectând „*Geografia și istoria evului vechiu, mediu și modern*” de Dr. I. G. Meșotă (București, 1879—80), prelucrând în colaborare cu Dionisie Fagarășanu — după D. Laky — „*Geografia pentru școlile medii*” și publicând în Anuarul XXII al liceului din Brașov (1886) „*Câteva observări cu privire la propunerea studiului istoriei*”. În același Anuar a publicat și cuvântările comemorative rostite asupra lui *Vasile Alexandri* (XXVII) și *Ioan Lăpedatu* (XXXIV). Împreună cu profesorul Ioan Popea a redactat revista „*Școala și familia*” pentru părinți și învățători. Când s’au împlinit 25 de ani dela moartea lui Șaguna, a publicat cuvântarea comemorativă intitulată „*Învățăminte din viața Mitropolitului Andrei Șaguna*” (Brașov 1898).

Dintre publicațiunile sale de interes folkloristic s’au bucurat de o largă răspândire „*Doine și strigături din Ardeal*”, la care a colaborat cu Dr. I. Urban Iarnic, precum și „*Cincizeci de colinde adunate de școari dela școlile medii române din Brașov*”.

Cea mai importantă scriere a lui Andrei Bârseanu este însă voluminoasa monografie intitulată „*Istoria școlilor centrale române gr. or. din Brașov*”, publicată la 1902 și premiată de *Academia Română*.

În această vastă monografie istorică a înfățișat dezvoltarea școlilor românești brașovene din cele mai modeste și depărtate începuturi, pe cari le poate indica informația istorică: *dela 1495 și până la 1900*, când s’a serbat jubileul semicentenar al liceului, descriind în mod amănunțit stăruințele entusiaste ale protopopului Ioan Popescu, sfaturile înțelepte ale lui Șaguna și laudabilele sacrificii ale tuturor celor ce au contribuit cu obolul lor la clădirea și susținerea acestui liceu, devenit cea mai aleasă poadoabă a învățământului secundar din Ardeal, astfel încât Șaguna era în drept să spună că *am sporit cu sărăcia noastră către îmbogățire intelectuală*.

Monografia e închinată „memoriei întemeietorilor și sprijinitorilor răposați ai școlilor noastre”. Sentimentul de recunoștință pentru sacrificiile lor rodnice îl exprimă Bârseanu la începutul cărții în câteva versuri de factură clasică, mărturisind:

„Tainici fiori ne străbat, spre voi când privim cu uimire,
Vrednici bătrâni, ce în piept dorul vă neam ați purtat!
Tinere buze rostesc cu evlavie numele vostru
Și-astfel rosti-l-vor în veci, grațiu românesc cât va fi
Când rugăciuni pentru voi deci s’amestecă’n nori de tămăie,
Semn de-admirare primiți micul acesta prinos!”.

După apariția acestei scrieri, începu a se îndrepta spre Andrei Bârseanu atențiunea tuturor Românilor ardeleni, doritori să vadă la conducerea „Asociațiunii” o personalitate culturală atât de însemnată, un om a cărui valoare necontestată putea să covârșească orice alte ambițiuni personale.

Astfel adunarea generală, ținută la Sibiu în August 1905, cu prilejul inaugurării muzeului etnografic, îl alese cu mare însuflețire *vicepreședinte al Asociațiunii*, iar adunarea jubilară din Blaj (1911) l-a ales *președinte*. Faptul acesta l-a îndemnat pe Bârseanu să părăsească Brașovul, mutându-se la Sibiu, spre a-și putea închina restul vieții ca o jertfă curată pe

altarul acestui așezământ cultural, socotit cu drept cuvânt ca *expresiunea unității și solidarității naționale pentru toți Românii ardeleni*.

Cu modestia atât de caracteristică firii sale spunea Bărseanu în adunarea generală dela Brașov (1906) că „*nu fără sfială*” s'a hotărât a păși la conducerea „Asociațiunii” în locul pe care îl ilustraseră odinioară bărbați de valoare marelui Andrei Șaguna, a eruditului Timotei Cipariu și a neobositului Gheorghe Barițiu.

Trebue să constatăm însă, că el aducea la cârma acestui așezământ însușiri sufletești asemănătoare cu ale acestor nemuritori ai națiunii române: aceeași dragoste nețărmurită pentru limba, istoria și cultura românească, aceeași însuflețire nestinsă pentru scopurile „Asociațiunii”, aceeași hotărâre nestrămutată de a munci pentru progresul ei.

Astfel președinția lui Andrei Bărseanu a fost una din cele mai rodnice și mai binecuvântate în cursul celor 60 de ani de existență a „Asociațiunii” cu toate că valurile vremii, în deosebi în cursul războiului mondial porniseră a izbi și în această cetățue culturală.

Ca membru al *Academiei Române* (ales în locul lui *Iosif Vulcan*, Andrei Bărseanu era prețuit de toți colegii săi pentru firea sa blândă și delicată, ca și pentru neîntrerupta silință de a nu supăra pe nimeni. *Neminem laedere* era principiul conducător al vieții și activității sale publice.

După 1918 națiunea și patria română l-a distins cu înalte posturi de încredere, alegându-l vice-președinte al *marelui sfat național* din Sibiu (1919), senator la Alba Iulia și încredințându-i postul de director regional al învățământului secundar în circumscripția Sibiului. Toate aceste îndatoriri le-a împlinit cu pricepere, cu entusiasm și devotament.

Întru amintirea lui Andrei Bărseanu s'a înființat o fundațiune, la care „Asociațiunea” a contribuit cu 10.000 Lei, banca „Albina” cu 10.000 Lei, iar văduva răposatului cu 50.000 Lei.

I. L.

ADDENDA-CORRIGENDA.

Pag. 106 r. 7 nota 1, *quandum* să se cetească *quando*.

» 188 r. 11 de jos, *numele* să se cetească *nuele*.

» 203 r. 9 de sus, *Canda* (= azi o mahala a oraşului Kézdiváshely).

» 245 r. 17 şi 19 de sus, *Siebenbürgen* (cu 2 i) să se cetească *Siebenbürgen*.

Pag. 245 r. 5 de jos, *Humideştilor* să se cetească *Huniadeştilor*.

» 254 r. 6 de jos, *saqi* să se cetească *saşi*.

» 254 r. 4 de jos, *Bichigiū* să se cetească *Bichigiu*.

» 254 r. 4 de jos, *Alikkös* să se cetească *Bükkös*.

» 254 r. 4 n. 3 de jos, nota 100 dela p. XI, să se cetească nota 106 dela p. CXI.

Pag. 259 r. 5 de jos, *constată* să se cetească *constată*.

» 254 r. 4 de jos, adaugă: Nimigea cu *megye*.

» 254 r. 1 de jos, adaugă: < sās. Felden, *Feldraf*, *Feldorf*.

» 255 r. 2 de sus, adaugă: < ung. Makod, sās. *Mákindraf*, *Makendorf*.

P. 359, r. 16 de sus: *naterspan* din poezia lui Sachsenheim trebuie privit ca o „etimologie populară“ germană din ung. *nádorispan*, „comes palatinus“ (sc. Hungariae). — V. B.

P. ca „Vlahia dinspre Rusia“, simetric cu „Vlahia dinspre Ungaria“ în sensul unei determinări geografice, iar nu al unei dependenţe politice sau canonice (Onciul, în „Conv. Lit.“, XXXV, p. 1019, trebuie înţeles şi numele Moldovei, din aceeaşi corespondenţă patriarhală: Ρωσ- [τ]οβλαχία (pe lângă Μαροβλαχία, pentru care cf. *Cara-Bogdan*, faţă cu *Cara-Ifłac*).

O CONJECTURA

D. Virgil Drăghiceanu publică, în minunatul volum asupra Bisericii Domneşti de la Curtea-de-Argeş (p. 32), epitaful grecesc al unui anume „Guliekos Midipaliţas“.

Lectura a părut, cu drept cuvânt, inadmisibilă d-lui N. Iorga (*Rev Ist.*, XI, 195).

Dacă am ceti: Gulie[Imos] Kosmide Palitās?

V. BŢGREA

D-l V. Motogna îmi atrage atenţia că Ioan Cheh n'a fost decât sol, iar zălogirea bunurilor îl privia pe Zapolya. De altă parte din alte documente am găsit că *Chegetelke* nu poate fi *Telciul*. În urmare alineatul întâiu de pe p. 254 se va considera omis. *Luşca* (p. 257-8) s'ar putea interpreta, dar cu mai puţină probabilitate, şi ca rezultat din numele plantei *luşcă* (< *bă-luşcă* < *băl*. Dict. Acad. I 470).

N. D.

TABLA NUMELOR

A

Abeleanu, 102.
 Abgar, 362.
 Abrud, 82, 84, 85, 87, 381, 383.
 Abrud-Baia, 202.
 Abu-Kelb, 343.
 Academia Română, 289, 297, 309,
 310, 510, 511, 514, 515.
 Acheloos, 162.
 Acov, 348.
 Adamovici, 218.
 Adjud 190.
 Adrianopole, 9.
 Adriatica, 91, 96, 108, 109, 112,
 162, 168.
 Aegina, 128, 131.
 Aeneas Silvius, 243.
 Africa, 174, 188.
 Agathyrsi-i, 108.
 Agoia, 363.
 Agrafa, 96.
 Agram, 305.
 Akkerman, 181.
 Alamor, 40.
 Alania, 177.
 Alba (județul), 80.
 Alba-Iulia, 11, 34, 37, 71, 80, 149,
 202, 203, 515.
 Albac, 75, 76, 85.
 Albania, 91, 95, 96, 108, 109, 111,
 112, 136.
 Albanex, 102, 104, 106, 107, 108.
 Albanus, 391.
 Albăstrime, 352.
 Albina (Banca), 515.
 Albina (Ziarul) 310.
 Albis, 391.

Alcsuti, 399.
 Aldea, 392.
 Aldomir, 392.
 Alecsandri (V.) 395, 513, 514.
 Alexandridi (Dim.), 124.
 Alexandru (Impăratul) 145, 168.
 Alexandru-cel-Bun 103, 395, 511.
 Alexandru-cel-Mare 136.
 Alexandru-cel-Rau, 295.
 Alexandru Vodă-Iliaș, 307.
 Almus, 391.
 Alpii, 159.
 Alpii Svițerei, 387.
 Alsó-Sebes, 38.
 Altembas, 354.
 Altin, 354.
 Aluta, 391.
 Amaradia, 391.
 Ambelakia, 123.
 America, 170, 172, 178.
 Ameru, 122.
 Amlaș, 299, 306, 312.
 Ἀμπελαίων (ἐξ), 134.
 Ampoița (tabla dela) 390.
 Amsterdam, 150, 183, 298.
 Ana (Doamnă), 291, 304, 310, 311.
 Anagnostopulo (Panaïot Athana-
 siu, 127.
 Anaxagora, 139.
 Andrei al II-lea, 240.
 Andrei (Lazar al popii) din Re-
 brișoara, 269.
 Andreica, 220.
 Andrieș (Gheorghe) din Mititei,
 265.
 Anglia, 64.
 Anjuești-lor, 247.
 Anonimul (românesc) 291, 309.

Anonymus valachicus 309.
 Antiochia, 305.
 Anton (nobil), 317.
 Antonescu (P.), 302.
 Anville (D'), 396.
 Apaffy Mihail, 4, 5, 6, 10, 11, 28,
 29, 33, 34, 36, 37, 49, 51, 58, 59,
 63, 68, 70.
 Apollo, 160.
 Apostolescu (N. I.), 310.
 Apuseni (munții), 390.
 Aquitaniae (fluvius), 391.
 Arad, 4, 12, 82, 200, 401.
 Aradul-nou, 198.
 Arcalia, 320.
 Ardău (păzitor de pădure) 246.
 Ardeal, 2, 3, 5, 6, 9, 10, 12, 22,
 24, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 65, 68,
 69, 70, 72, 73, 74, 76, 80, 81, 125,
 148, 149, 150, 156, 157, 158, 159,
 103, 165, 171, 178, 179, 180, 190,
 191, 192, 194, 195, 197, 198, 199,
 200, 201, 202, 203, 204, 278, 286,
 290, 294, 315, 316, 317, 318, 320,
 321, 514.
 Ardeleni, 5, 201.
 Argeș (jud.), 194.
 Argeș (râul), 179, 194, 290, 310.
 Ardeiu (isvoare), 249.
 Ardelei (poiană), 242, 249.
 Ardelei (vârf de deal), 242, 249.
 Ardeluța (râul) 242.
 Ardeova, 249.
 Ardeoani (sat, moșie) 249.
 Ardeoaunul (pârâu), 248.
 Ardeu, 249.
 Ardihat, 249.
 Ardița (deal), 249.
 Ardud, 249.
 Ardușat, 249.
 Ardușul, 249.
 Ares, 160.
 Argariul 362.
 Arginteanu I. 162.
 Ἀργυρίου Φιλίππου, 122.
 Arhiva (revista), 120.
 Arhivele Statului, 509, 510, 511.
 Ariesul 179 202.

Aristoteles, 133.
 Armeni-ii, 159, 163, 191, 202.
 Aromân-i, 91, 92, 94, 95, 98, 104,
 107, 108, 109, 110, 111, 112, 116,
 162.
 Aromânii din Albania, 109.
 Armân, 100.
 Arumân, 100.
 Aron Tiranul, 295.
 Arpașteu, 320.
 Arsa, 391.
 Asan, 116.
 Asănești-Ior, 312.
 Așgi, 340.
 Asia, 188.
 Asociația transilvană, 284, 513, 514,
 515.
 Atachi, 186.
 Atanasie, protopop din Năsăud
 268.
 Atanasie (Anghel), 280.
 Atanasie (Mitrop.), 271.
 Atena, 119, 132, 160.
 Athenaios (Sophronias), 130.
 Atlam (hanul), 290.
 Attila, 163.
 Auner (C.) 292.
 „Aurora“, 337.
 Austria-ei, 124, 160, 192, 196, 197,
 201, 279, 280.
 Avari, 197, 198.
 Avdela, 161.
 Avel, 32, 61.
 Averescu, 397.
 Avram Iancu, 381, 383.
 Avram (Toader al popii) din
 Poeni, 266.
 Avrig, 38.
 Azarie, 395.
 Axente, 209.

B

Babeș (Dr.), 138.
 Bacău, 165, 190, 191.
 Bacău (jud.), 391.
 Bach, 206, 208, 209, 210, 212, 215,
 218, 219, 220, 221, 224.

Bacon, 140.
 Badea, 392.
 Baetica, 168.
 Bahluiul, 188, 392.
 Baia (de Criș), 202, 381, 383.
 Baia-Mare, 168, 199.
 Baia-Sprie, 199.
 Baiul (Nicolae), 335.
 Balanos, 132, 152.
 Balaș (Gherasim) din Moeod., 205.
 Balcani, 96, 99, 116, 122.
 Bahut, 219, 231, 232.
 Ballagi (Géza), 375.
 Bals (Georges), 387, 389, 390.
 Bálványos, 321, 322.
 Balvanyos (Castri), 319.
 Balvanyos-ujvár, 322.
 Bálványosvár, 316.
 Bálványos várálja, 322.
 Banat, 47, 67, 77, 125, 149, 150, 157, 159, 179, 192, 195, 197, 198, 199.
 Banate-lor, 196, 197.
 Banatul Craiovei, 179, 197.
 Banatul Oltenesc, 298.
 Banatul Severinului, 179.
 Bánffy Dionisie, 6.
 Bánffy, 350.
 Bani, 197.
 Ban-i, 299.
 Bank (Paul), 321, 322.
 Banovei-lor, 298, 299.
 Banul (Craiovei), 195.
 Barboschi, 318.
 Barcsay Akos, 10, 51, 58, 70.
 Barițiu, 207, 284, 335, 508, 515.
 Barthélémy, 129.
 Bartolomeiu (tranșeia), 397.
 Basarab (Alexandru), 290, 293, 300, 301, 302, 304, 305, 307, 312.
 Basarab (Constantin), 18, 27, 57.
 Basarab (Const. Șerban), 291, 305.
 Basarab (Dan), 302, 303, 312.
 Basarab (Laiotă), 294, 295, 296, 297.
 Basarab (Mateiu), 293, 296, 297, 302, 304, 305, 306.
 Basarab Mihail (Viteazul), (=vezi Mihaiu-Vodă Viteazul)

Basarab (Neagoe-Vodă), (=vezi Neagoe-Vodă)
 Basarab (Nic. Alexandru Voivod), 297, 301, 307.
 Basarab (Țepeluș), 294, 295, 296, 297.
 Basarabă, 292.
 Basarabescu, 397.
 Basarabia, 125, 128, 148, 149, 150, 159, 160, 165, 166, 167, 171, 174, 177, 181, 183, 184, 185, 187, 392.
 Basarabi-i-ști-lor, 19, 275, 294, 295, 296, 298, 303.
 Basarab-Vodă cel Bătrân, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 304, 307, 313.
 Βασαράβια, 126.
 Batărū Jigmonū, 237.
 Báthory, 201.
 Báthory (Stephanus), 319, 305.
 Batin, 320.
 Bauer, 310.
 Baur (generalul), 180.
 Bavaria, 166.
 Bădești (moșia), 297.
 Bădila (Ion), 382.
 Băiasa, 161.
 Balășescu, 206.
 Bălcescu (N.), 310.
 Bălgrad (Belgrad), 2, 4, 9, 10, 11, 18, 23, 24, 26, 27, 33, 53, 56.
 Bălgradul Ardealului, 15, 53, 157, 168.
 Bălți, 128, 166, 167, 180.
 Bănescu (N.), 309.
 Bănulescu (Gavriil), 125.
 Barnuțiu Simeon, 205, 207, 208, 215, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 276, 277, 284, 337.
 Băc, 165, 166, 185, 186.
 Bâdea, 392.
 Bărdac, 348.
 Bărlad, 190, 392.
 Bărladul (râu), 180.
 Bărsanu (Andrei), 402, 403, 513, 514, 515.

- Barsei (teara), 241, 244, 310.
 Beatrix (Paulus), 319.
 Becigherec, 198.
 Beclean, 317.
 Bedeus (G.), 245.
 Bega (râu), 197.
 Beheim Michael', 359.
 Beindorff, 38.
 Beiuș, 86.
 Beldiceanu, 383.
 Belemend, 344.
 Beltour, 340.
 Belgia, 166.
 Belgrad, 10, 165, 176, 179, 385, 386.
 Bell (Matthias), 365.
 Bellascu, 207.
 Belső Szolnok Doboka, 40.
 Bender, 166, 181, 184.
 Beneding, 320.
 Benjamin, 127.
 Berbier, 395.
 Berea, 392.
 Berger (Dr. A.), 310.
 Berivoe, 392.
 Berlin, 309, 507.
 Bernardos (Manuel), 144.
 Besztercze, 40.
 Bethlen (Alexiu), 316, 317, 318.
 Bethlen Gavriil, 50, 63, 69, 371, 373.
 Bethlen Wolfgangus, 36, 37.
 Bély Paul, 6, 49, 68.
 Biblia (lui Șaguna), 284.
 Biczul, 179, 180.
 Bichigiu, 252.
 Bielski, 366.
 Βίαννη, 134.
 Biondelli, 227, 228.
 Biserica Domnească dela Argeș
 338, 510, 516.
 Bistricioara, 180.
 Bistrița, 159, 180, 190, 191, 201, 202,
 316, 317, 320.
 Bistrița (oraș), 202, 261.
 Bistriței (districtul), 245.
 Bistrițeni-i, 316, 317, 318, 319.
 Bizantin, 93.
 Blaga (Tit. Liviu), 513.
 Βλαχοπογδάνα, 358.
 Blaj, 514.
 Blanc (muntele), 157.
 Bobulescu (C.), 353.
 Bobulescu (Ios.), 309.
 Bocage (Barbié du), 123, 124.
 Bocșa română 226.
 Bockai (Ștefan), 372.
 Bocu (Sever), 386.
 Boda, 320.
 Bodea, 292.
 Boemia, 7, 77.
 Boer (Ioana), 381.
 Bogdan, 199.
 Bogdan (cneazul), 31, 60.
 Bogdan (Dr. Alex.), 513.
 Bogdan-Duică G., 205, 264, 334.
 Bogdan I., 110, 294, 305, 319, 320,
 341, 345, 346, 348, 359, 360, 361,
 366, 367, 395, 396, 508.
 Bogdan-ili, 297.
 Bogdan-ilseli, 394.
 Bogdanli, 394.
 Bogdanli, 394.
 Bogdan Orbul, 295.
 Bogdan-Vodă, 297, 507.
 Bogdăneni, 394.
 Bogdănești, 394.
 Bogrea (V.), 298, 366, 307, 393, 396.
 Boier, 209.
 Bokoresd, 367, 368.
 Boldavie, 358.
 Boldoveni, 358.
 Bolla (Martin), 373, 374, 375, 376.
 Bonaventura Andreini, 291, 292,
 293, 309.
 Bongars, 309.
 Bopp, 374.
 Bosforul, 177.
 Bosnia, 95.
 Borbély Istvan, 403.
 Borca (râu), 180.
 Borysthenes, 160.
 Botna, 181.
 Botoșani, 153, 174, 189.
 Bourbon, 143.
 Bozeut, 320.

Bozieș, 320.
 Bölönyi Zsigmond, 49, 68.
 Brad, 84, 87, 202.
 Brancovici (frații), 6, 54.
 Brancovici Gheorghe, 2, 3, 4, 5, 6,
 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 29, 30,
 31, 32, 43, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 55,
 59, 60, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 353.
 Brancovici Grigore, 15, 53.
 Brancovici Ioan, 13, 46, 66.
 Brancovici Longin, 4, 13, 14, 17,
 19, 52, 54, 55.
 Brancovici Mihail, 13, 14, 52.
 Brancovici Sava, 2, 3, 4, 6, 9, 10,
 12, 20, 23, 25, 27, 28, 29, 32, 33,
 34, 35, 36, 38, 42, 45, 48, 49, 50,
 51, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 67,
 69, 70.
 Brancovici Simeon, 13, 14, 15, 16,
 17, 18, 19, 20, 31, 52, 53, 54, 56,
 57.
 Brancovici Vasile, 13, 14, 52.
 Brancovici Vuk, 4.
 Brancoviceștii, 4.
 Brașov, 27, 149, 157, 158, 193, 201,
 203, 204, 310, 365, 366, 368, 373,
 393, 403, 513, 514, 515.
 Brașovului (districtul), 244.
 Bravici, 341.
 Brăila, 159, 165, 176, 187, 190, 192,
 196, 290.
 Brăila (jud.), 196.
 Brătianu (Gh. I.), 301, 303, 304.
 Brătianu (Ioan I. C.), 138.
 Brâncoveanu Constantin, 6, 296,
 389.
 Brâncoveanulu Giorgie, 5, 7.
 Brețcu, 157, 158, 159, 180, 203, 204.
 Briceni, 187.
 Brisson, 145.
 Brod, 165.
 Bruck, 206, 208, 218, 219.
 Bruckenthal Samuel, 80, 83.
 Brusamus, 356.
 Buccow, 1, 192.
 Bucium, 78, 87.
 Bucovina, 171, 191, 199, 280, 507,
 508.

Bucovineni, 281, 284, 508.
 București, 2, 3, 47, 67, 123, 126, 127,
 134, 147, 152, 169, 170, 171, 193,
 194, 196, 204, 290, 291, 293, 295,
 296, 297, 298, 300, 302, 303, 305,
 309, 310, 311, 312, 366, 388, 398,
 508, 513.
 Budapesta, 165, 170, 279, 330, 375,
 400.
 Budeni (com.), 309.
 «Budutnyost» (Viitorul), 385.
 Bug, 110, 160.
 Bugeacul, 181, 185.
 Buletinul Comisiunii Monumante-
 lor Istorice, 510.
 Bulgaria, 108, 117, 160, 192, 305,
 309.
 Bulgari-ii, 112, 116, 160, 181, 184,
 185, 198, 199, 303, 380, 398.
 Bunea, 240, 264, 366.
 Burduja, 395.
 Burdujeni, 191.
 Burdulea, 395.
 Burg Negru-Vodă, 310.
 Burzenland, 245.
 Bustan-Bassa, 369.
 Butaci (Filip), 268.
 Buteanu (Ion), 381.
 Buturaș, 361.
 Buzău (oraș), 169, 192, 393.
 Buzăul, 179.
 Buzău (jud.), 192, 193, 310.
 Bükkös, 254.
 Büsching (geograful), 150, 151, 168,
 199, 393.
 Byzantios Sc., 122.

C

Cadix, 168.
 Cain, 32, 61.
 Calarite, 161.
 Călărași, 186.
 Calimah-Vodă (Ioan), 72, 73.
 Callimachi (Gr.), 358.
 Căluș, 392.
 Calvinul Ioan, 32, 61.
 Campolung, 293.

- Camșora, 341.
 Cămărașul, 320.
 Cămpeni, 77, 85, 381, 383.
 Cămpina, 193.
 Cămpul Libertății, 277, 284.
 Cămpulung, 194, 290, 291, 292, 293,
 294, 299, 300, 301, 302, 304, 305,
 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313,
 Cămpulungeanul (Alexandru) 301,
 305.
 Cămpulungeni-i, 306.
 Cămpulungului (m-rea) 291, 297.
 Cămpu-Severinului, 195.
 Canda, 203, 516.
 Candrea, 392, 393.
 Candrea G., 334, 350.
 Candrea (I. A.), 402.
 Cantacuzini, 66, 389.
 Cantacuzino (Banul Mihail), 291,
 296, 309, 361.
 Cantacuzino (Const. Stolnicul), 7,
 291, 296, 305, 308, 309, 310.
 Cantacuzino (Șerban), 6, 7, 47, 49,
 67, 68, 69, 296.
 Cantacuzino (Ștefan), 301.
 Cantemir, 151, 157, 165, 171, 175,
 181, 185, 297, 346, 356, 393, 395,
 396.
 Cantemir (Antioh) 396.
 Canții (Vasile) din Sângeorz. 270.
 Capidan Th., 91.
 Cara-Bogdan, 516.
 Caracăl, 195.
 Caragea (Vodă), 126, 146.
 Caragiani, 122.
 Caraguni, 109.
 Cara-Iflak, 297, 516.
 Caransebeș, 197.
 Carașul, 198.
 Cara-Ulag, 297, 298.
 Cara-Vlahi, 294.
 Cara-Vlașca, 297.
 Cara-Vlași, 297.
 Carloviț, 2, 12, 275, 276, 280, 281,
 287.
 Carlyle, 373.
 Carpați, 71, 72, 73, 75, 89, 104, 168,
 194, 198, 199, 279, 289, 387.
 Carol I (regele) 244, 399.
 Carol (Habsburgul) 399.
 Carol (Împăratul) 399.
 Cartoian (N.), 402, 403.
 Cărpiniș, 75, 87.
 Cărlibaba, 317.
 Cărligătura, 189.
 Caselli (D.), 300.
 Caspica (marea), 177.
 Castania, 162.
 Castoria, 161.
 Castrum Sibiu, 242.
 Cașinul, 179.
 Cașova, 157.
 Cașovița, 157.
 Catania, 189.
 Catargi, 122.
 Catedrala de la Argeș, 388.
 Catzian (Smaranda) 310.
 Cătăvăl, 342.
 Caucasul, 163, 164.
 Căușani, 166, 181.
 Carras, 124.
 Căvsocalivitul-Neofit, 123.
 Cazacii, 160.
 Cazan, 167.
 Cazimir Craiul, 290.
 Ceacova, 197.
 Cedrenos, 376.
 Cenac, 359.
 Cenad, 200.
 Ceremușul, 180.
 Cerna (râul) 196, 197.
 Cerna-Reka, 386.
 Cernădia, 391.
 Cernăuți, 167, 192, 507, 508.
 Cernești, 195.
 Cetatea Albă, 125, 148, 150, 156,
 160, 166, 171, 181, 182, 183, 387.
 Cetatea de Baltă, 80, 203, 316, 322.
 Cetatea nouă, 322.
 Cetatea lui Negru-Vodă, 291, 292,
 308, 310, 311.
 Cetatea Neamțului dela podul Dâm-
 boviței, 310.
 Cetatea lui Sever, 195.
 Cetățuile lui Negru Vodă, 310.

- Chalcocondylas 370.
 Chas dai, 233.
 Chazari-lor, 198, 199.
 Ghegetelke, 510.
 Cheh (Ioan), 510.
 Cheia Băcului, 105, 106.
 Cheia Răutului, 165.
 Cherciu (strâmtoarea), 170.
 Chețiu, 320.
 Chezdi-Vașarheiu, 203.
 Chiavenna, 123, 157.
 Chichilaia, 393.
 Chichilăul, 393.
 Chifor din Mocod, 205.
 Chilia, 177, 184, 387.
 Chilia Veche, 160, 171, 184.
 Chintelnice, 320.
 Chioar, 201.
 Chiraleș, 320.
 Chiril, 115, 198.
 Chișinău, 125, 105, 106, 107, 108,
 185, 186, 509.
 Chivotul, 133.
 Chomuiski, 209, 210.
 Chur, 123, 157.
 Ciaba, 320.
 Cîbin, 242, 308.
 Cibiniensi, 380.
 Ciceu, 316, 317, 318, 320, 321.
 Ciceului (ținutul), 315.
 Cihac, 235.
 Cîkingheli Iános Pap, 38, 39.
 Cînghiasă, 353.
 Cinnamus, 353, 376.
 Cioranu (Em.), 305, 339.
 Cipariu T., 207, 214, 215, 219, 227,
 276, 284, 515.
 Ciprian, 275.
 Cîrciogari, 350.
 Cita di Negruli-Vodi, 310.
 Citate di Nigrol-Voda, 310.
 Ciubănicu, 122.
 Ciura (Țura), 381.
 Clain, 1, 291, 309.
 Claudiopolis, 202, 374.
 Clerk (Sir George), 400.
 Clinovo, 162.
 Clisura 161.
 Cloșca I., 71, 75, 78, 83, 85, 86, 87,
 88, 89.
 Cluj, 82, 138, 202, 302, 310, 334,
 335, 374, 377, 509.
 Cochinești, 393.
 Cochinoș, 161.
 Cocli, 162.
 Codlea, 203.
 Codreni, 185.
 Codricas, 122.
 Codru, 185, 187.
 Cohalm, 203.
 Coieni, 343.
 Cojocna, 85, 202.
 Colonia, 367.
 Colosvar, 39, 308.
 Colții Brezii, 310.
 Comănești, 191.
 Comisia Monumentelor Istorice 510.
 Comisia Consultativă Eraldică, 510.
 Comita (Ștefan), 130.
 Como, 157.
 Condillac, 137.
 Conduratu (Gr. C.), 359.
 Conita, 161.
 Constandă, 122, 123, 124, 127, 129,
 130, 134, 135.
 Constantin-cel-Mare, 195.
 Constantin Cărnul, 296.
 Constantin Vodă, 19, 56.
 Constantinopol, 4, 5, 6, 11, 29, 49,
 63, 66, 67, 68, 70, 72, 125, 126,
 133, 160, 164, 168, 170, 171, 183,
 184, 186, 187, 188, 193, 309.
 Constantinopolitani, 197.
 Contra-Marguna, 198.
 «Convorbiri Literare», 507.
 Corais, 129, 130.
 Coraisti, 130.
 Cordou, 206.
 Corduba, 121.
 Coresi, 401, 402.
 Coroana ungară, 312.
 Coromelas (Andreas), 122.
 Cortal-Cartal, 394.
 Copilul, 111.
 Cosma (Vasile al popii) din Salva,
 208.

Costi (Ioan), 330.
 Costin (Miron), 294, 305, 374.
 Costin (N.), 367.
 Cotnari, 171, 189.
 Covurlui, 152, 153, 187.
 Cozia (m-rea), 302.
 Cracăul, 180, 290.
 Craiova, 47, 165, 179, 195, 299.
 Craiovești-lor, 298, 299.
 Crană, 161, 162.
 Crasna, 179.
 Crasna (târg), 201.
 Crasna (râu), 199, 200.
 Crasna-Crisul (jud.) 199.
 Crauleni, 186.
 Creta, 136.
 Crimeea, 166, 185.
 Crișan, 71, 78, 81, 84, 89, 89.
 Crișul, 179, 200, 202, 391.
 Crișului (țara), 149.
 Crișuri, 200.
 Crișul de Miază-zi, 200.
 Crișul-Mureșul, 200.
 Criscior, 81, 84.
 Crum, 197.
 Csáki Ladislau, 6, 49, 68.
 Csaplár (Benedict), 376.
 Cserey, 10.
 Cuchiniș, 393.
 Cuhnești, 319.
 Cumani-lor, 180, 191, 192.
 Cumania-Neagră, 199.
 Curechiu, 81.
 Curtea-de-Argeș, 194, 290, 291, 295,
 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303,
 304, 305, 306, 308, 310, 311.
 Cutca, 320.
 Cute (Ioan) din Zagra, 267.
 Cute (Petru) din Zagra, 267.
 Cute (Vasile) din Zagra, 267.
 Cuțo-Valahi, 386.
 Cuza, 279, 280, 286.
 Cyrus (fluvul), 177.

D

Daci-i, 198, 202, 310.
 Dacia, 74, 94, 96, 97, 99, 101, 115,
 291, 294, 295, 305, 390, 391.

Dacia Aureliană, 390.
 Dacia Traiană, 94, 120, 121, 127,
 203, 293, 306, 312, 390, 391.
 Daco-Romani, 393.
 Dacoromân, 95, 98, 103, 109, 111,
 112, 116.
 Daczo Ioan, 4.
 Dáczó (Thomas), 370.
 Daianu (Elie), 401.
 Δακία, 152.
 Dalmația, 91, 97.
 Dan-Vodă, 298.
 Danaris, 391.
 Danciul, 318.
 Δανιήλ Φιλιππίδης, 120.
 Δανιήλ (Ιερομόναχος), 134.
 Daniil, 4.
 Danilik, 375.
 Dansca, 340.
 Datul mării, 349.
 Dănilă (Vasile) din Rodna, 270.
 Dărmănești, 190.
 Dâmbov (pârâu), 192.
 Dâmbovița, 290, 299, 308, 309, 311.
 Dâmbovița (Cetatea), 310.
 Dâmbovița (jud.), 192, 194.
 Dâmbovița (râu), 179, 193, 194.
 Dârste, 513.
 Debrețin, 105, 200.
 Decebal, 197, 395.
 Dej, 201, 316, 317, 319.
 Del Chiaro, 293, 305, 309.
 Demarkapu-Demirkapu, 394.
 Demetra, 160.
 Demetrasko, 370.
 Demetriás, 122.
 Δημητρίων, 134.
 Demetrius, 369.
 Densușianu (N.), 233, 234, 309, 305.
 Desușianu (Ov.), 235, 348, 350, 354,
 357.
 Despina (Doamna), 366, 368.
 Despot-Vodă, 366, 399.
 Deva, 82, 84, 203.
 Dévay (Petrus), 371.
 Diamandi V., 122, 161.
 Dickens, 373.
 Diculescu (Dr. C. C.), 390.

Dieterich (K.), 301.
 Dionysos, 100.
 «Diorile», 337.
 Direme, 343.
 Dnipru, 30, 59.
 Dobăca (comitatul), 245.
 Dobra, 203.
 Dobra (Petru), 381.
 Dobranu, 207, 208, 211, 210, 221.
 Dobric, 321.
 Dobrogea, 187, 297.
 Dobrogi-ili, 297.
 Dobrotici, 297.
 Doftana, 391.
 Dohotariul, 391.
 D'Ohsos, 298.
 Doliani, 161.
 Doljul (jud.), 195.
 Dorna (râu), 180, 202.
 Donaris, 391.
 Dorohoi, 152, 153, 167, 189.
 Dosithei, 40, 50, 63, 69.
 Dosofteiu, 10, 271.
 Dostojevski, 399.
 Dragai, 161.
 Dragalina, 397.
 Drăganu (N.), 233, 392, 401, 402, 403.
 Drăghiceanu (Virgiliu), 301, 304, 310, 510.
 Drăghici (Vasile), 138.
 Dragomir (Silviu), 358.
 Dragomirna, 389.
 Dragoș, 199, 507.
 Δρακούλιος, 360.
 Δρακούλη, 360.
 Drava, 115, 177.
 Δροσινός χατζής, 134.
 Δρουγγάριος, 358.
 Drumul-Sării, 393.
 Ducas (Neofit), 127, 130.
 Ducas (Stafan), 124, 125, 127.
 Dul (Ladislau), 321.
 Dumitriu (Gabriel), 310.
 Dumitru (Ioan al popii) din Telci, 267.
 Dumitru (Vasile al popii) din Telci, 267.

Duna, 391.
 Dunaris, 391.
 Dunavățul, 391.
 Dunavis, 391.
 Danavă, 391.
 Dunavul, 391.
 Dunărea-ii, 97, 98, 99, 101, 102, 107, 109, 115, 116, 145, 146, 148, 150, 156, 159, 160, 163, 168, 170, 171, 172, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 187, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 289, 292, 299, 313, 387, 391, 398.
 „Dunărea”, 391.
 Dunării (nordul), 312.
 Dunca, 209, 210, 220.
 Durazzo, 96, 108.

E

Echim (Grigore a lui) din Mititei, 200.
 Eder (I. C.), 373, 376.
 Efendicopol, 339.
 Egea-ii (marea), 136.
 Egger, 7, 10.
 Egipteni-ii-lor, 140.
 Elasona, 161.
 Eleni-lor, 160, 171, 181.
 Eleonul, 303.
 Elesker, 340.
 Elicon, 303.
 Elveția, 123, 126, 399.
 Eminescu (Mihail), 274.
 Emmanuel, 392.
 Engel, 291, 309, 310, 360.
 Enghel, 305.
 Ennius, 393.
 Enyedi Francisc Stefan, 76.
 Ephraemius, 357.
 Epir-ul, 91, 95, 96, 98, 100, 105, 108, 109, 112, 115, 116, 117, 136, 150, 160, 163.
 Episcopia Argeșului, 292.
 Episcopia Milcovei, 292.
 Episcopia Severinului, 292.
 Erbiceanu (C.), 120, 121, 138, 145.
 Erbiceanu (Gh.), 120.

Erdelia, 9, 23, 20.
 Erdély (Grigore), 317, 318.
 Erdélyi (ep.), 217, 218, 220.
 Eremia Movilă, 389.
 Eremie (Vasile alui) din Văratea.
 269.
 Erolaszi, 239.
 Έρετζ, 120, 122, 128, 144.
 Eşi, 188.
 Eszterházy Cancelarul, 84.
 Eszterházi (Mauriţiu), 399.
 Etna, 159.
 Euclid, 133.
 Europa-ei, 125, 130, 136, 143, 157,
 161, 164, 168, 170, 174, 177, 178,
 183, 188, 193, 386, 391, 400.
 Evrei-ii, 159, 187, 191, 201.

F

Farkas (Hani), 382, 383.
 Farkas (Iohana), 381.
 Farkas (Toma), 381.
 Farnos (Martin Veres) 317.
 Fazel-Ulah-Raşid, 298.
 Făgăraş, 149, 151, 157, 158, 203,
 299, 306, 312.
 Făgăraşului (districtul), 245.
 Făgăraşului (ţara) 309, 310.
 Făgăraşanu (Dionisie), 514.
 Fălcu, 188.
 Făleşti, 185, 186.
 Fălticeni, 191.
 Fărşeroţi, 110.
 Făsu (Toader) din Mititei 266.
 Fejér, 317.
 Fejervár, 40, 41.
 Felden, 254, 516.
 Feldioara, 317.
 Feldru, 254, 258.
 Felső-Sebes, 38.
 Ferenczi, 375.
 Ferdinand V, 374.
 Ferdinandişti, 317.
 Feriia, 345.
 Ferowac, 350.
 Feruje, 350.
 Filip II, 373.

Filipescu (Const. Căpitanul), 298,
 299, 301.
 Filipicele, 147.
 Filipid, 121.
 Filipid (Dimitrie), 119, 120.
 Filişana, 341.
 Filitti (I. C.), 359.
 φιλολογία (νεοελληνική), 120, 121.
 Filstich, 309.
 Fizeş, 320.
 Flamanzi, 344.
 Flore (George) din Nuşfalău, 271.
 Florenţa, 310.
 Florian Aron, 218, 219, 223, 224,
 231, 232.
 Floru, 161.
 Florus, 144.
 Flutausis, 391.
 Focşani, 150, 165, 170, 179, 190,
 191, 192, 194.
 Fodor, 213, 221.
 Fofeld, 38.
 Foltea, 395.
 Fotino (Dionisie), 127, 152, 153,
 291, 294, 307, 309.
 Fourcroy, 145.
 Földvár, 38.
 Fraeck, 380.
 Francezi-i, 174, 175, 179, 183.
 Francfort, 310.
 Francisc I (II), 374.
 Francisc Iosif, 218, 279, 281.
 Franţa, 122, 123, 127, 164, 174.
 Frâncu-Candrea, 390, 395.
 Frâncu (Teofil), 334.
 Freck, 379.
 Frigia, 174.
 Fteri, 161.
 Furca, 101.

G

Gabrielescu (N.), 311.
 Gadeira, 168.
 Gajnari, 38.
 Galaţi, 105, 108, 174, 179, 180, 184,
 187, 189, 190.
 Galiţia, 103, 160, 181, 182, 187.

- Gange, 178.
 Gangura, 185.
 Garbai (Alex.), 400.
 Gavaon, 342.
 Gavril, 186.
 Gavril (Dumitru al popii) din Re-
 brișoara, 269.
 Gavril (Grigore al popii) din Ma-
 ieru, 270.
 Gavril (Petru al popii) din Rebrî-
 șoara, 269.
 Gavril (Timoftei al popii) din
 Solva, 268.
 Gavril din Ilva, 270.
 Gavril din Maieru, 270.
 Gazi (Antim), 123, 124.
 Găești, 194.
 Găitanu, 336.
 Galan (Ioan) din Leș, 270, 272.
 Galan (Vasile) din Năsăud, 268.
 Găureni, 257.
 Gebhardi, 309.
 Gellius, 393.
 Gelu, 392.
 Gelumir, 392.
 Geneva, 128.
 Genovezii, 121.
 George (Andrei) din Sângeorz, 270.
 George Duca, 389.
 George (Ioan alui) din Sântioana,
 270.
 George din Rodna, 270.
 Georgia, 177.
 Gepidia, 390.
 Gepizi, 197, 198, 390, 391, 393.
 Gerendi (Nicolae), 317.
 Germani, 159, 391, 397, 398.
 Germania, 123, 127, 128, 161, 164,
 168, 170, 174, 175, 178, 182.
 Getia, 198.
 Geți-lor, 171.
 Geza (II), 240.
 Ghedeon (mitrop.), 271.
 Ghenadie, 40, 50, 63, 69.
 Gheorghe (episcop), 271.
 Gherghița, 194.
 Gherla, 202, 320, 321, 322.
 Ghibănescu, 345, 347, 348, 349, 355,
 356, 359, 395, 396.
 Ghica Grigorașcu, 5, 7.
 Ghica Scarlat, 73.
 Ghica-Vodă, 5.
 Ghiula (ținutul), 149, 156, 179, 180,
 198, 199, 201.
 Ghiula (oraș), 200.
 Ghiuma, 132.
 Ghiuzel (Efendi), 340.
 Ghörögök (vezi Greci).
 Giesswein, 399.
 Gilbach, 391.
 Gilliéron, 349.
 Gilort, 391.
 Giurescu (C.), 305, 347, 354.
 Giurgiu, 150, 165, 170, 196.
 Giurgiu (jud.), 196.
 Giurgiu (raiaua), 194.
 Giurgiu (Patachi), 271.
 Γεωργιεύς, 124.
 Glabok, 38.
 „Glasul Bucovinei“ (Calendarul),
 293.
 Glikys, 138.
 Goga (O) 362.
 Gombocz-Melich, 248.
 Gombos (Mihail), 329.
 Gorjul (jud.), 195.
 Goți-lor, 195, 197, 198.
 Gotea, 392.
 Goți, 390, 391.
 Gramos, 96.
 Graziani, 307.
 Grădiste, 203.
 Grebena, 96, 161.
 Grebeniți, 161.
 Greceanu (Radu), 290.
 Greceanu (Șt.), 310, 311.
 Greceni, 185, 187.
 Greci-i, 36, 119, 126, 130, 146, 151,
 159, 160, 174, 181.
 Grecia-ei, 98, 122, 123, 125, 126,
 127, 132, 133, 135, 136, 137, 168,
 169, 171, 174, 177, 178, 182.
 Greece, 121.
 Γρηγόριος ἑπαρχικός, 134.

Grigorescu (pictor), 389.
 Griechenland, 121.
 Grigoraș (Em.), 300.
 Grigoraș (Partenie), din Mititei, 266.
 Grigoraș (Toader) din Mititei, 265.
 Grigorie (episcop de Severin), 293.
 Grozav (Vornicul), 317.
 Grozești, 158, 180.
 Gruifului (dealul), 310.
 Grüne, 206, 221.
 Gudas (An.), 124, 130.
 Gumbaklar, 351.
 Gura Chiliei, 176.

H

Habsburg (Ferdinand de) 315, 316,
 317, 318, 320.
 Habsburgi, 76.
 Hachette (editura), 387.
 Hacman Eugen, 281.
 Hadik, 399.
 Haholi, 352.
 Halis, 353.
 Halkondylas, 201.
 Halle, 365.
 «Hammer», 391.
 Hau, 247.
 Hașdeu, 110, 233, 235, 241, 290,
 293, 295, 305, 312, 349, 350, 353,
 356, 362, 391, 401, 402, 403, 508, 509.
 Hasseki, 344.
 Hatszek, (Hátszeg), 40.
 Hatvani (Emeric), 381, 383.
 Hațeg, 47, 67, 203.
 Hațegului (țeara), 241.
 Havasalföld, 239, 240.
 Havas-elü, elv-el, 239.
 Hälich, 162.
 Halmagi, 84.
 Hârja, 158.
 Hârîău, 169, 189.
 Hecuba, 135.
 Ἑλλάς, 132.
 Helicon, 132, 157, 159.
 Hellada, 128, 135, 136.
 Hellespont, 177.
 Heltai Gaspar, 401, 403.

Hentiu (Nicolae), 381.
 Hephaistos, 159.
 Heptapolis, 156.
 Heriaș, 350.
 Hermes, 147, 160.
 Herodot, 167, 168, 395.
 Herța, 153, 189.
 Herța (Dumitru) din Mocod, 265.
 Hertegovina, 4.
 Heydendorf, 76.
 Hindenburg, 398.
 Hippoclid, 147.
 Hodoș (E.), 383.
 Hodos (Iosif), 393.
 Hodoș (Nerva), 401.
 Hodza (Milan), 401.
 Horányi (A.), 375.
 Hordou, 249.
 Horia, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82,
 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 329.
 Horthy (Nicolae), 400.
 Hotârnicieni, 185, 187.
 Hotinul 159, 166, 186, 187.
 Hristos, 199.
 Hrișca (Dumitru) din Poeni, 266.
 Hronicul Româno-Moldo-Vlabilor,
 297.
 Huedin, 84, 85.
 Hugo (V.), 373.
 Hunedoara, 81, 372.
 Hunfalvy (P.), 233, 236, 238, 375,
 376.
 Hungaria, 34.
 Hungarn, 309.
 Huni, 197, 198.
 Huniadești-lor, 245.
 Hunyad, 40.
 Hurmuzaki, 210, 218, 231, 292, 293,
 300, 310, 317, 318, 508.
 Hust, 199.
 Huși, 171, 188.
 Húz, 269.
 Hypanis, 160.

I

Iacob I (mitropolitul), 72, 73.
 Iacob (Ioan al popii) din Salva, 268.
 Iacob (Ștefan al popii) din Salva,
 268.

Iacobus Heraclides Basilius Des-
pota, (vezi Despot Vodă).
Ialomîța, 179, 192, 194, 391.
Ialomîța (jud.), 193.
Iancu (Alexandru), 326.
Iancu, 88, 209, 212, 213, 214, 215,
216, 219, 220, 221, 230, 323, 324,
325, 326, 327, 328, 330, 332, 334,
335.
Ianina, 96, 132, 161.
Iank Petru, 4.
Iankovich Antonie, 80.
Ianoș (Craiuul Cehilor), 290.
Ianulea, 392.
Iași, 71, 120, 123, 124, 125, 126, 127,
138, 144, 149, 152, 165, 166, 167,
169, 183, 185, 186, 187, 188, 189,
190, 193, 204, 291, 305, 310, 387.
Iași, jud.), 393.
Iazigi, 197.
Iászi Oszkár, 399, 400, 401.
Iellachich (Banul), 208.
Ielic (L.), 393.
Ienopole, 10, 13, 14, 15, 52, 53, 55,
56, 70.
Ienova, (cetate), 51.
Iernut, 65, 69.
Ieud, 402, 403.
Ignatios (Mitropolit), 120.
Iken, 121, 123, 124, 125, 126, 127,
128, 131, 144, 145, 146.
Ilarian Papiu, 393.
Ilarion (Mihail al popii) din Mocod,
205.
Ilfoul (jud.), 192, 193, 194.
Iliada, 388.
Iliadi, 145.
Iliăș, 307.
Ilina, 75, 86.
Ilița, 93.
Illye, 40.
Ilova, 257.
Ilua, 257.
Ilva, 257.
Imberevici, 212.
Inău, 4.
India, 170, 187.
Înpietriti, 346.

Ioan fiul lui Horia, 75.
Ioan al Cazarilor (regele), 233.
Ioan (Craiu), 315, 316, 317, 318.
Ioanette (Moise), 329.
Ioan (Filimon al popii) din Sânt-
Ioana, 270.
Ioanid, 295, 298.
Ioan (Iftimie al popii) din Runc,
266.
Ioan de Köröspatak, 293.
Ioan de Küküllő, 290.
Ioan din Maieru, 270.
Ioan din Nușfalău, 271.
Ioanopol, (vezi Ienopole, Ienova)
15, 19, 53.
Ioan XXII. (Papa), 292.
Ioan Potcoavă, 295.
Ioan (regele), 318, 321.
Ioan din Runc, 260.
Ioan (Surdul), 132.
Ioan (Vasile al popii) din Găureni,
266.
Ioan-Vodă, 360.
Ioan-Vodă cel Cumplit, 295.
Ioan din Zagra, 267.
Ion Gură-de-Aur, 287.
Iorest Ilie, 10.
Iorga N., 94, 125, 126, 137, 138,
145, 162, 173, 235, 238, 291, 292,
293, 296, 298, 299, 301, 302, 303,
305, 306, 307, 309, 311, 315, 320,
321, 331, 345, 347, 348, 353, 354,
356, 358, 359, 361, 362, 387, 388,
389, 390, 395, 508, 516.
Iosif Habsburgul, 399.
Iosif (împăratul), 75, 76, 77, 78,
83, 86, 201, 331.
Iosif (Ștefan), 513.
Iov, 48, 68.
Isabella (regina), 308.
Islaz, 195.
Ismail, 184.
Ispre, 350.
Istria, 95.
Istvánfi (Nic.), 366.
Isvorul Chichilalei, 393.

Italia. 97. 122. 123, 134, 162. 164.
178.

Iuga-Vodă. 507.

Iuliu. 392.

Izabela (regina), 321.

J

Jaas. 369.

Jach (Mihael). 250.

Janoș (Craiu), (= vezi Ioan Craiu).

Jenae. 309.

Jibău. 201.

Jijia. 180.

Jiu. 47, 67, 179, 195, 357, 372.

Jiul-de-Jos, 195.

Jiul-de-Sus (jud.), 195.

Joanne II (Sigismund), 370.

Jud. 359.

Jupân Constand[in], 363.

K

Kacifalosz, 342.

Kalinderu (I.), 510.

Kalnoky Valentin, 49, 68.

Karácsonyi, 240, 248.

Kara-Ulah, 351.

Karo, 352.

Károlyi (Mihail), 399 400.

Károlyist (partidul), 399.

Κασιβελοσ, 342.

Κεχαριτομένη, 340.

Kekaumenos, 116, 395.

Kelemen, 362.

Kemény Ioan, 28, 51, 58, 70.

Keresztesi (Pavel), 371 372, 373.

Kieffer-Bianchi, 393.

Kiriakodromionul (lui Șaguna), 284.

Kirițescu (Const.), 396, 397, 398.

Kjeletor, 358.

Klausenburg, 202.

Κωφός, 132.

Kogălniceanu (C.), 293, 297, 300,
301, 303.

Kogălniceanu (Mihail), 280, 309, 366.

Kolos (Cojocna), 40.

Kolosvariensi (Civitate), 319.

Kolosvary (Petri), 319.

Kolozsvár, 202.

Kolun, 38.

Komana. 13, 52, 55.

Konya, 340.

Κορακιετικά, 130.

Korrespondenzblatt, 310, 402.

Kornecz, 38.

Kossuth. 217, 330.

Kothnar, 370.

Königgrätz, 279.

Körösmező, 199.

Körössy, 40.

Kraszna, 40.

Krausse, 206, 218.

Kráy, 85.

Kronstadt, 203.

Krumbacher, 393.

Kulmer, 206, 207.

Kun Bela, 400.

Kuun, 393.

Kuun (Géza), 351, Cluj

Kuphos (Ioan), 152.

Kükülö, 393.

Kyilia, 309

L

Labin, 391.

Lacea, 336.

Lacki (Albert), 367.

La Haye, 298.

Laios Craiu, 290.

Laky D., 514.

Lalaude, 124, 137.

Lăpădatu (Al.), 289, 293, 305, 310,
367.

Lăpădatu (I. A.), 513, 514.

Lăpuș, 201, 317.

Lăpușneanu (Alexander), 368.

Lăpușeni, 317.

Lăpușna, 181, 185, 186, 187.

Latini-lor, 200.

Laurencius (comes), 293.

Laurian, 206, 210, 213, 214, 215,
218, 219, 220, 221, 224, 231.

Lauter, 391.

Lăzăr (Georgius), 380.

Lazăr (Gh.), 146, 374, 377, 379, 381.
 Lazky (Alberta), 370.
 Leacke (W. Martin), 121, 129, 134, 162.
 Lebrecht (Mihail), 376.
 Legătură, 345.
 Legrand, 361, 366, 367.
 Lehota, 247.
 Leipzig, 119, 120, 121, 123, 126, 148, 309.
 Lemeny, 210, 217.
 Lemnie, 348.
 Leon (Împăratul) 163.
 Leopold, I, 43, 64.
 Leova, 185.
 Lepedeu, 336.
 Lesbios (Veniamin), 127.
 Lösska zemlja, (= Polonia, v. ac.)
 Leșul, 250.
 Lexiconul Budan, 233.
 Lymbav, 38.
 Limé, 172.
 Linz, 124, 178.
 Liov, 167.
 Lipinița, 162.
 Lipova, 198, 310, 317.
 Lipszky, 248.
 Litohoros, 162.
 Litovoiu din Devole, 395.
 litzica, 352.
 Λόγος Ἐρηός, 119, 138, 144, 145, 146.
 London, 121.
 Londres, 143.
 Longo Campo, 293.
 Lotrul, 391.
 Luca (fiul lui Horia), 75.
 Luca (Evanghelistul), 27, 57.
 Luccari, 305, 306, 309.
 Lulescu (Stoica), 307.
 Ludovic, 290.
 Ludovic (regele), 300.
 Lușă Francisc, 34.
 Lugo, 165, 197.
 Lunca, 257.
 Lupăș (Ioan), 334, 381, 382, 399, 401.

Lupșa, 84.
 Lupu (Vasile) (=vezi Vasile Lupu).
 Lușca, 257, 510.
 Luther, 159, 403.

M

Maan (Ioan), 317.
 Macarie, 339.
 Macarie (Patriarhul), 305.
 Macarios, 132, 152.
 Macedonia, 91, 95, 98, 109, 112, 136, 160, 161, 386.
 Macedo-Romani, 270, 286, 386.
 Măcelaru (Ilie), 330.
 Macolas, 144.
 Madrid, 143.
 Maelethu, 392.
 Maeotis (Marea de Azov), 176.
 Maghiari, 159, 160, 197.
 Μάγνης, 122.
 Magnesia, 136.
 Μακδοβιανοί, 357.
 Maieru, 258.
 Mailat (Mailad), 392.
 Mailat (Ștefan), 321.
 Mailethu, 392.
 Mainlath, 392.
 Maior (Petru), 1, 335, 375.
 Maioreșcu, 206, 218, 219, 221, 223, 224, 227, 229, 230, 231, 232.
 Mainz, 128.
 Makod (=vezi Macod).
 Μάκκος Ιωάννης, 144.
 «Malai-Vodă», 358.
 Maltre, 143.
 Man, 209, 210, 220.
 Manassi, 145.
 Manea, 392.
 Maniu (Iuliu), 401.
 Manole, 392.
 Maramures, 149, 151, 198, 199, 241, 306, 317, 508.
 Marea Aral, 177.
 Marea de Azov, 177.
 Marea Ionică, 136.
 Marea Neagră, 146, 182, 292, 299, 313.

- Marecbila, 198.
 Marele Sfat Național din Sibiu, 515.
 Margareta, 291, 292, 294, 313.
 Marghita, 200, 290, 291, 292, 294, 305, 310, 311, 313.
 Maria (Doamna), 291.
 Maria Theresa, 200.
 Marienescu, 233.
 Maroti, 392.
 Marsigli (Generalul), 296, 305, 308, 309.
 Marte, 54.
 Martinuzzi (Gheorghe), 321, 322.
 Marțian (I.), 233, 234, 310, 401, 403.
 Mașirevici (Samuil), 281.
 Mateescu (C. N.), 362.
 Matei din Salva, 268.
 Matei (Toader al popii) din Poeni, 266.
 Matei Vistiernicul, 319.
 Μαυροβλαχία, 516.
 Mavrocordat Constantin, 74, 173.
 Mavrocordat (Nicolae), 389.
 Maxim, 9.
 Măcău, 200.
 Măcicată, 111.
 Măgura, 257.
 Măgura Dunafului, 391.
 Măhal, 320.
 Mămaligă-Vodă, 358.
 Mănăstirea Dealul, 388.
 Mărgău, 85.
 Măzăreanu Vartolomeiu, 74.
 Mațu (George), din Leș, 270.
 Mediaș, 76, 203.
 Meglen, 92, 93.
 Megleniți, 93, 357.
 Meglenoromâni, 91, 93, 94, 98, 99, 103, 104, 116, 117.
 Mehadia, 197.
 Mehedinți (jud.), 195.
 Μελέγγαιον, 352.
 Meletios, 132.
 Melirrhytos (Chiriac), 128.
 Menumorut, 392.
 Mercur, 54.
 Mercur (Literarul), 119.
 Meropi, 358.
 Meru, 122.
 Meseneri, 350.
 Meserernik, 350.
 Mesiodax, 125.
 Meșotă (Dr. Ioan), 513, 514.
 Mesteacăn, 81.
 Mesterházi, 84.
 Mestugian (V.), 362.
 Metodiu, 115, 198.
 Mețovo, 101.
 Mezzet, 201.
 Meynard, 356.
 Meynard (Barbier de), 394.
 Miculescu Sofronie (Mitropolitul Moldovei), 285, 286.
 Micula (Vasile), 513.
 Miculă, 111.
 Midipaliș Guliekos, 516.
 Miercurea, 203.
 Mihai-Vodă, 195.
 Mihai-Vodă Viteazul, 15, 29, 53, 59, 310, 315, 358.
 Mihail din Sângeorz, 269.
 Mihailovici Alexie, 5, 9, 30, 31, 59, 60.
 Mihăileni, 84, 87.
 Mihali, 217, 219.
 Mihnea-cel-Rău, 365, 366.
 Minoc (Ioan) din Salva, 268.
 Miklosich, 98, 352, 359, 391.
 Milai, 122.
 Milan [o], 222, 228, 229.
 Milcovul, 179, 190.
 Miles (Mathias), 367.
 Miliarakis, 120, 122, 123, 124, 128, 129, 134, 135, 136, 138, 144, 145, 146.
 Miliés, 121, 122, 124, 161, 162.
 Mina, 392.
 Minea (I.), 361.
 Mineiele (tipărite de Șaguna), 284.
 Mintiul Gherlei, 320.
 Minu, 392.
 Minulf, 392.
 Minuta, 111.
 Minwuef, 392.

Mircea-cel-Bătrân, 291, 294, 297, 302, 312.
 Mircea Ciobanul, 295.
 Mircea-Vodă, 193.
 Mire, 111.
 Miron (Ioan), din Rebra mare, 209.
 Mișcolț, 276.
 Mititei, 257.
 Mititel, 257.
 Mitocani, 358.
 Mocioni, 206, 207, 208, 216, 219, 221.
 Mocioni Andreiu, 208.
 Mocioni Petru, 207.
 Mocod, 255, 516.
 Moga (Vasile), 377, 381.
 Moghilă (Gavriil), 297.
 Mogoșoaia, 389.
 Mohács, 316.
 Mohilău, 186.
 Moigrad, 259.
 Moinești, 191.
 Moise din Suplai, 266.
 Moisi, 21.
 Moldan, 291, 309, 310.
 Moldavia, 369.
 Moldova, 58, 71, 72, 74, 123, 124, 126, 127, 137, 149, 150, 151, 152, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 164, 165, 167, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 179, 180, 183, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 198, 199, 202, 203, 204, 294, 297, 305, 306, 309, 315, 316, 318, 319, 320, 389, 390, 393, 394, 396, 507, 516.
 Moldova (orașel), 198.
 Moldova (râu), 180.
 Moldovan (Dimitrie), 382.
 Moldovan (Ioana), 382.
 Moldovan (Isaia), 333.
 Μολδαβη, 124.
 Moldoveni, 72, 163, 178, 185, 191, 193, 305, 316, 317, 318, 394.
 Molière, 139.
 Monea (fam.), 309.
 Mongol-s, 298.
 Moravia, 77.
 Morlachi, 109.

Moroblachi, 109.
 Moromărut, 392.
 Morovlahi, 109.
 Moruzi (Alexandru), 168, 188.
 Moscopole, 161.
 Moscova, 5, 9, 59, 60, 167.
 Motogna (Victor), 315, 516.
 Mototolescu, 345.
 Moți, 352, 390, 395.
 Movila-Răboia, 167, 188, 190.
 Möckesch, 233.
 Muncacs, 198, 199.
 Munteanu (Gavril), 513.
 Muntenegru, 91.
 Muntenia, 6, 58, 63, 66, 72, 122, 294, 305, 389.
 Munții Apuseni, 75.
 Murat al II-lea, 201.
 Murăș, 58, 87, 391.
 Mureșan Jacob, 232.
 Mureș-Someș, 202.
 Mureșul, 157, 158, 179, 197, 198, 200, 202, 203, 204.
 Murkos (G.), 339.
 Murazi (Alex. Const.), 137.
 Musca, 78.
 Muscali, 394.
 Muscelul (jud.), 194, 309.
 Mușatini, 275.
 Mühlbach, 203.
 Müller (Dr. Christian), 128.
 Müller (G.), 244.
 Müller (G. E.), 310.
 München, 513.
 Myletto, 356.
 Myrche, 367, 368, 369.

N

Nacu (Pinte) din Năsăud, 268.
 Nagel (I. W.), 234.
 Nagy (Barnabas), 321.
 Naniescu (Ios.), 296.
 Naparis, 391.
 Naterspan 359, 517.
 Nádasdy (Francisc), 278.
 Năsăud, 255, 256.
 Nânta, 101.

Neagoe Vodă 293, 295, 296, 366.
 Neagra, 180, 201.
 Neagulu, 111.
 Neajlov, 397.
 Neamț (Andrei) din Feldru, 269.
 Neamțu (jud.) 191, 391.
 Neapole, 189.
 Neculce, 71.
 Negri (Teodor), 127.
 Negrilești, 310, 317.
 Negrii Români, 289, 297, 298, 312.
 Negru-Vodă, (vezi și Radul Vo-
 dă Negru), 194, 289, 290, 291,
 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299,
 301, 304, 305, 306, 307, 308, 309,
 310, 311, 312, 313.
 Negruzzi (Costache), 137, 145, 393.
 Nelivaica (Grigore a lui), din Hor-
 don, 267.
 Nemții, 58, 183.
 Nenitescu (Ioan), 161.
 Neofit (mitropolit), 309.
 Neohori, 161.
 Nepos, 250, 258.
 Nerulos (Iacovaky Riza), 122, 123,
 127, 128, 130, 145.
 Nevodi, 162.
 Nemet, 199.
 Nichitici Ghedeon, 80, 84.
 Nicoară (Moise), 374.
 Nicola (Armașul), 371, 373.
 Nicola Vasile (Horia v. ac.), 75.
 Nicolae din Bichigi, 266.
 Nicolaescu, (Șt.), 290, 301, 339.
 Nicolaescu-Plopșor (C. S.), 346.
 Nicodim (Părintele), 303, 309.
 Niconia, 181.
 Niconii, 182.
 Nicopole, 156, 195.
 Nicula, 320.
 Nicula Gheorghe, 85.
 Niculiță, 94.
 Nifon (Părintele), 296.
 Nigrawoda (arx.), 310.
 Nigrovoda (chateau), 309.
 Nimigea, 252, 516.
 Nistor, (I.), 293.
 Nistru, 125, 146, 150, 160, 166,
 168, 169, 174, 176, 177, 178, 179,

181, 182, 183, 184, 185, 186, 187.
 Njiculu, 111.
 Norden (Ed.), 393.
 Noua Moldovă, 198.
 Noua-Palancă, 198.
 Noua Suliță, 166.
 Notre Dame de Nazareth (rue), 143
 Noul, 38.
 Novacovici Stojan, 11.
 Nucset, 38.
 Nyirmező, 254.

Oarda, 28, 58.
 Oargă Ioan, 75.
 Oașului (țeara), 241.
 Obertyn, 320.
 Oblateck (Tilda), 382.
 Ochs (E.), 359.
 Ocna, 179, 180, 190, 191.
 Ocna Sibiului, 203.
 Odiseia, 388.
 Odobescu, (Alex.), 510.
 Odobești, 171, 190.
 Odorheiu, 203.
 Ohabă, 247.
 Olanda, 123, 166.
 Olaszi, 239.
 Olaszfalva, 239.
 Olăsăg, 239.
 Olimp, 157, 159.
 Olmuțiu, 206, 207.
 Olosig, 239.
 Negrii-Români, 289, 297, 298, 312.
 Olt, (jud.), 194, 196.
 Olt 'rau), 151, 158, 179, 194, 195,
 196, 203, 204, 289, 299, 313, 391.
 Oltului (defileul), 397.
 Oltului (țeara), 241, 310.
 Olt-Mureș (jud.), 203, 204.
 Oltenia, 150, 165, 299.
 Oituz, 149, 158, 179, 180, 204.
 Onciul D., 291, 293, 298, 299, 300,
 301, 303, 307, 312, 389, 507, 508,
 509, 510, 511.
 Onea, 392.
 Oniga (Ioan) din Runc, 260.
 Onișor (V.), 250.

Onițiu (Virgil), 513.
 Onu = Ion, 392.
 Opăritulă, 111.
 Ophiussa, 181.
 Oprescu (G.), 390.
 Oradia-Mare, 200, 317.
 Orașul de-Floci, 193.
 Oravița, 197.
 Oraștie, 81, 203.
 Orbini, 4.
 Orhei, 165, 166, 167, 185, 186, 187, 250.
 Orient, 95.
 Oroszok (=Ruși, Rusnieci, v. ac.).
 Orșova, 195, 196.
 Orșova (raiaua), 195.
 Orșova-Veche, 196.
 Ortmayer, 80.
 Osmanli, 394.
 Ostermayer (Jeronim), 366.
 Othrys, 162.
 Otrokocsy, 233.
 Oșorheiu, 320.
 Ovidie, 395.
 Ovidiopolis, 181.
 Ozhani, 341.

P

Păcureți, 391.
 Paeonia, 13, 52.
 Pagasetic (golf), 162.
 Păgaia, 259, 260.
 Păguior, 259.
 Pahonic din Năsăud, 268.
 Pakot Mihail, 81.
 Palanca, 166, 183, 184.
 Palanca Serbiei, 195.
 Paliia dela Oraștie 237.
 Palițaș (Gulielmos Kosmidi), 516.
 Pălăulea, 392.
 Pan, 160.
 Pannodakia, 156.
 Pannonia, 201.
 Pantea (Gavril) din Maieru, 270.
 Papadopulo (G. G.), 119.
 Papadopulo (Vretu), 119, 120, 121, 122, 123, 128, 134, 137, 138, 144, 146.

Papahagi, 162.
 Papiștași, 299, 308.
 Papiu (Iliarian), 208, 229, 230, 231, 232, 324, 337.
 Παπαβίτας, 126.
 Paranikas V., 132.
 Paris, 122, 123, 139, 142, 143, 149, 150, 166, 183, 188, 303, 366, 386, 396.
 Parnas, 132, 157, 159.
 Parva, 258.
 Pârvan, 359, 391.
 Părvulă, III.
 Pașcanu, 345, 346, 349.
 Pascu (G.), 347, 359, 391, 393.
 Paskó Cristofor, 49, 68.
 Passarovetz, 386.
 Paszkowski, 366.
 Patacă, 343.
 Pater Ianos, 10.
 Patriarhul din Antiochia, 30, 59, 60.
 Patriarhul din Alexandria, 30, 59, 60.
 40 de Sfinți, 138.
 Pătrașcu-Vodă, 366.
 Patrușius, 392.
 Pauler, 240.
 Paul de Alep, 305, 306.
 Pausanias, 165, 174, 234.
 Pavel Apostolul 43, 58, 59, 64, 68.
 Pavia 223, 230.
 Πήλιον, 122.
 Pelion (muntele), 122, 124, 158, 161, 162, 164, 174.
 Pelopones, 91, 100, 127, 136, 174.
 Peloponesieni-ii, 127.
 Peninsula Balcanică, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 112, 115, 116.
 Pera, 143.
 Perdicari (Mihail), 126.
 Περίδοξα, 358.
 Perivole, 161.
 Persia, 177.
 Pertuli, 162.
 Pescabara, 198.
 Pesta (= vezi Budapesta).
 Petauer, 73.
 Pétersbourg, 143.

- Petrascu-cel-Bun, 295.
 Petrasko (Petrus), 307.
 Petre Cazacul, 295.
 Petre Majă, 395.
 Petrescu (Costin), 389.
 Petri Waiwode, 319.
 Petrihaza, 320.
 Petrik (Géza), 375.
 Petrinesf, 392.
 Petru (domnul Moldovei), 204.
 Petru-cel Mare, 188, 190.
 Petru (Iacob al popii) din Maieru, 270.
 Petru (Mateiu al popii) din Zagra, 266.
 Petru Rareș, 295.
 Petru-Schiopul, 295.
 Petruli, 392.
 Petruliă = Petru + Iliă, 392.
 Petrus Vaivoda, 368, 369.
 Petru și Asan, 116.
 Petru Apostolul, 59.
 Pfeifer, 82.
 Pherrhaos (Rhigas), 130.
 Philadelphie, 143.
 Philppide (Daniel), 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 159, 161, 162, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 174, 177, 178, 196, 198, 200, 309.
 Philippide (Dimitrie), 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125.
 Philippide (Dimitrie Daniel), 144.
 Philippide (Niculae-Nicu), 126.
 Φιλίππιδης Δανιήλ vezi: Δανιήλ și Ἀργύριου.
 Philippide (prof.), 122, 123, 128.
 Philippos (Argyriu), (= vezi Ἀργύριος Φιλίππιδης).
 Φράντζα, 134.
 Piatra, 158, 169, 191.
 Piatra Craiului, 238.
 Piccolomini, 243.
 Pictor (Philippus), 402.
 Pind, 94, 95, 96, 97, 161, 162.
 Pintelie (Gavril) din Runc, 266.
 Pitac, 343.
 Pitești, 194.
 Piuaru-Molnár Ioan, 80.
 Plato, 133, 139.
 Ploești, 192.
 „Poarta“, 355.
 Poarta Divanului, 355.
 Poarta Meseșului, 259.
 Pocuția, 175, 320.
 Podgoricza, 36.
 Podul Dâmboviței, 291.
 Poenarii (cetatea), 310.
 Poiana, 257, 258.
 Poieni, 257.
 Pojarevaț, 386.
 Poliorketes (Demetrios), 122.
 Poloni, 175.
 Polonia, 32, 59, 61, 150, 160, 161, 166, 171, 172, 182, 320, 367.
 Pontul, 177, 182, 183, 188.
 Pop Mihail, 86.
 Popasu, 206, 218, 513.
 Popea (Ioan), 514.
 Popea Nicolae, 337.
 Popescu (Ioan, Potropop), 514.
 Popescu (Radu), 361.
 Popornița, 348.
 Popovici, 354.
 Porcsesd, 38.
 Porolissum, 259.
 Porțile-de Fer, 203.
 Πορτογαλλία, 134.
 Potcoavă, 395.
 Potemkin, 122, 123, 134, 135.
 Praga, 401.
 Prahova (apa), 179.
 Prahova (jud.), 192, 194.
 Praporgescu, 397.
 Praschniker, 356.
 Precup (Lazar) din Ilva, 270.
 Predeal, 398.
 Preiss, 80, 82, 83.
 Prejmer, 203.
 Preoții Români din Valea Someșului, 261.

Pressburg, 365.
 Prezan, 397.
 Priceav, 350.
 Principatele Române, 293, 294, 298,
 305, 311, 312, 508.
 Prislop, 1.
 Procopovici Al., 363, 402.
 Prodomos, 162.
 Πρωτοπρωμοδον, 160.
 Prutul, 152, 159, 165, 167, 169, 175,
 177, 184, 185, 187, 188, 189, 190,
 192.
 Prusia, 279.
 Prusii, 279.
 Purșucha (Vasile) din Rebrîșoara
 268.
 Pușcariu, 393.
 Pușcariu (Ioan), 284, 309, 310, 335
 336, 363.
 Pușcariu Sextil, 98, 402.
 Pușchilă, 350.
 Putna, 171, 179, 190.

R

Racoviță-Vodă (Constantin), 72.
 Rácok (= Sârbi v. ac.).
 Radnoth, 36, 44, 45, 50.
 Radonič Iovan, 2, 3, 7, 11.
 Radul II, 295.
 Radul dela Afumați, 295.
 Radulu III.
 Radul-cel-Frumos, 295.
 Radul-cel-Mare, 295.
 Radul Năsturel, 47, 67.
 Radul Vodă Negru, 294, 295, 297,
 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304,
 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312,
 508.
 Radul Praznaglava, 295.
 Radu Șerban, 296, 372.
 Radul-Vodă, 291, 294, 297, 298, 304,
 305, 306, 307, 308, 310, 311, 312.
 Raguzani-ii, 121.
 Raiacici (Ioșif), 280.
 Raič Ioan, 11, 12.
 Raicevich, 291.
 Rakovicz, 38.

Ramontai (Simion), 335.
 Rareș (Petru), 315, 316, 317, 318,
 319, 320, 321, 322, 389, 395.
 Rașcov, 176, 186.
 Raša, 391.
 Raș, 4.
 Rașiu Nicolae, 88.
 Rausa, 305.
 Ravena, 390.
 Raviia, 362.
 Rác (Michael), 370.
 Rákoczy I, 39, 50, 69, 70.
 Rákoczy George II, 19, 27, 28, 38,
 39, 51, 56, 57, 58, 63.
 Răbra, 257.
 Răbrîșoara, 257.
 Rădulescu-Codin (C.), 310.
 Rădulescu (Eliade), 285.
 Rășinari, 273.
 Răutul, 165, 186.
 Râmeți, 84.
 Râmnic (jud.), 192, 193.
 Râmnic (oraș), 192.
 Râmnicul, 179.
 Râmnic Vâlcea, 195, 292.
 Râșca, 381.
 Râșnov (târg), 203.
 Râul Doamnei, 290, 294, 311.
 Rebra, 257.
 Reni, 184, 185.
 Reps, 203.
 Restriște, 355.
 Reteag, 317.
 Reussmarkt, 203.
 Rédey Francisc, 28, 51, 58, 70.
 Révai, 374, 375.
 Rhéal (Sébastien), 303.
 Ribiczei, 79.
 Rich (Barnaby), 356.
 Rin, 123, 157.
 Rinului (gurile), 387.
 Rimești, 359.
 Robert (Carol), 292, 296.
 Rocna, 257.
 Rodna (târg), 202.
 Rodna, 246, 250, 257, 319, 368.
 Rodope, 91, 105, 116.

Rogna, 257.
 Roharth (părcalab), 319.
 Rohateștilor (neamul), 319.
 Rohatu (Toader), 319.
 Rohații (satul), 320.
 Rohotești, 319.
 Roma, 70.
 Roman, 154, 165, 180, 189, 191, 293.
 Roman (Cetatea), 354.
 Romanați, 195.
 Roman-i-lor, 197, 202, 299, 310, 391.
 Român (macedonean), 121, 151.
 Român din Meglen, 103.
 Român de nord, 99, 105.
 Român nordic, 104.
 Român de sud, 99, 103, 105.
 România-ei, 119, 120, 121, 124, 125, 138, 145, 146, 147, 148, 151, 156, 159, 160, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 177, 179, 183, 184, 187, 190, 191, 193, 197, 198, 199, 201, 286, 292, 293, 301, 303, 305, 306, 309, 394, 398.
 Români, 4, 8, 9, 107, 120, 121, 146, 148, 150, 152, 159, 160, 162, 163, 167, 170, 171, 172, 174, 180, 181, 185, 192, 193, 194, 198, 199, 200, 201, 202, 291, 293, 294, 299, 316, 317, 321, 322, 385, 386, 388, 389, 397, 398, 401, 507, 508, 511.
 Români Ardeleni, 514, 515.
 Români Balcanici, 98.
 Români din Serbia, 109, 111.
 Romei, 100.
 Romuli, 258.
 Rosetti (Al.), 402, 403.
 Roșia, 82, 383.
 Roșii-de-Vede, 194.
 Ῥωσσοβλαχία, 516.
 Ῥωμουνικὸς (ἄγρός), 124, 156.
 Rovoam, 43, 64.
 Rösler, 393, 508.
 «Ruderbank», 391.
 Ruker, 38.
 Rumân, 100, 105.
 Runc, 257.
 Rus, 394.
 Rus (Constantin) din Sângeorz, 269.

Rusac, 359.
 Rusciuc, 156, 196.
 Rusia, 134, 148, 159, 171, 174, 186, 190, 369, 389, 398.
 Ruși-lor, 36, 180, 187, 188, 320.
 Ruteni, 401.
 Ruvarac Ilarion, 3.

S

Sabarul, 393.
 Sachsenheim (Hermann von), 359, 516.
 Sadova, 279.
 Sah Nadir, 149.
 Salatiu, 320.
 Salaville (S.), 351.
 Salius (Ioan), 305.
 Salonic, 398.
 Salua, 257.
 Salva, 257.
 Samarina, 161.
 Sanți, 250.
 Sârabaudes, 392.
 Sarmizagetusa, 203.
 Sarraïl, 398.
 Sasnires, 316, 320.
 Sașii, 58, 159, 199, 200, 202, 204, 208, 292, 299, 308.
 Sathas, 123, 124, 128.
 Satulung, 223.
 Satu-Mare, 201.
 Sava, 115, 177.
 Savela, 303.
 Săcămaș, 80.
 Săcuieni (jud.), 192, 193.
 Sălagiu, 236.
 Săliște, 278.
 Săracu, 161.
 Sărețel, 320.
 Săsarm, 317.
 Sătmar, 199.
 Sămbotelic, 320.
 Sămbou, 320.
 Sâmpietrului (Cămpia), 397.
 Sângeorz, 258.
 Săn-Iosif, 258.
 Sănjacob, 320.

- Sănmărtin, 320.
 Sân-Nicoară (bis.), 311.
 Sântioana, 320, 321.
 Sârbi, 8, 36, 112, 115, 116, 385, 386.
 Sârbu Ion, 81.
 Scamari, 197.
 Scanderbeg, 356.
 Scaune (Stühle), 243, 245.
 Scărișoreanu, 397.
 Schässburg, 203.
 Scheii Brașovului, 1.
 Schilberger (Johann), 244.
 Schiți, 167, 171.
 Schmerling, 208, 218, 219.
 Schönbrun, 208.
 Schuchardt, 355, 393.
 Schullerus (A.), 242, 246, 402.
 Schulten (Adolf), 357.
 Schultz, 84.
 Schwandtner, 290.
 Schwarzenberg, 206, 207, 208, 211, 217, 218, 219.
 „Școala și Familia” (revistă), 514.
 Scorăcet, 85.
 Scriban (A.), 348.
 Scriban (Neofit), 286, 392.
 Scutari, 100, 107.
 Sebeș (târg), 203.
 Sebeșul, 158, 202.
 Secăreanu, 336.
 Seciu, 247.
 Secuească (țara), 241.
 Secui, 159, 160, 203, 204, 316.
 Secui (loc. ist.), 290.
 Secula (George), 382.
 Secula (Iudita), 382, 383.
 Sedmograd-Ardeal, 15, 19, 22, 28, 29, 34, 38, 42, 44, 49, 50, 51.
 Segarcea, 341.
 Seghedin, 165.
 Semiramida, 157.
 Serbia, 116, 160, 161, 198, 385, 386, 389.
 Serbia veche, 91.
 Serfiș, 161.
 Serghievici Arteman, 30, 31, 59, 60.
 Sesostriș, 151.
 Sestini (Domenico), 310.
 Sever (Împăratul), 195.
 Severin, 195, 303.
 Sf. Andrei, 197.
 Sf. Fecioară (m-rea), 293.
 Sfântul Ladislau, 240.
 Sf. Munte, 136, 389.
 Sfântul Ștefan, 240.
 Sf. Nicolae, 124.
 Sf. Nicolae Domnesc (bis.), 297, 300.
 Sf. Niculae, 304.
 Sibiiu, 7, 75, 80, 82, 149, 157, 158, 179, 197, 201, 203, 206, 209, 215, 242, 277, 278, 284, 309, 336, 337, 365, 366, 382, 397, 402, 403, 514, 515.
 Sicard (Père), 142.
 Sicilia, 159.
 Siculi, 34, 37.
 Siebenburgenses, 243.
 Siebenbürgen, 242.
 Sibinburg, 242.
 Sighet, 199.
 Sighișoara, 203.
 Sigismund (Împăratul), 164, 200, 247, 360.
 Siglerus (Michael), 365, 366, 367.
 Silezia, 77, 166.
 Silistra, 303, 397.
 Simion (Ioan a lui) din Feldru, 269.
 Simion (Ionașcu al popii) din Zagra, 207.
 Simion (Petru al popii) din Zagra, 267.
 Simonyi, 248.
 Simvanicu, 122.
 Sion (G.), 291.
 Sirbac, 359.
 Sirbca (Sirbca), 396.
 Sirca, 396.
 Siret, 165, 169, 175, 179, 180, 187, 189, 190, 192, 299.
 Siria, 187.
 Siuлуțiu, 210, 211, 216, 219, 220, 221.
 Sîn-Miclăușul-Mare, 392.
 Skumbi, 106.

- Slam-Râmnic, 192.
 Slatina, 194, 195.
 Slavii, 95, 107, 112, 159, 160.
 Slâmnic, 203.
 Slovaci, 401.
 Snagov (m-rea), 296.
 Soave (filosof), 130.
 Socec, 397.
 Soczavia, 370, 371.
 Socziövia, 369.
 Sodäs, sodäs, 257.
 Sodler, 79.
 Sokak, 358.
 Soliman, 316.
 Solnoc, 148, 156.
 Solnoc (Comitatul), 321.
 Solomon, 20.
 Solymannus, 369, 371.
 Someş (apa), 322.
 Someşul, 179, 199, 201, 202.
 Someşului (portul), 317.
 Someşului (regiunea), 310.
 Someşul-Mare, 202.
 Someşul-mic, 202.
 Someşuri, 201, 202.
 Sommer, 366.
 Som'yó, 319.
 Σορόρυ, 124.
 Soroca, 124, 169, 170, 176, 185, 186, 187.
 Σραβια, 134.
 Spene, 348.
 Speranția, 12.
 Splugen, 157.
 Sriban, 392.
 Stadion, 206.
 Stafad, 354.
 Stamatis (Const.), 122.
 Statele Unite ale Europei, 400.
 Statut organic, 281, 282.
 Stavrachi, 72.
 Stephanus Vaivöda, 370, 371.
 Sterca-Suluțiu (Iosif), 325, 329.
 Steriadi, 389.
 St. Gall, 157.
 Stoica, 389.
 Stoica (Logofătul), 371, 373.
 Stoica (Iosif), 271.
 Stoianich, 84.
 Στόμπιζ (Ιωάννης), 138.
 Strabo, 133, 176, 181.
 Straja, 250, 507.
 Strasbourg, 158.
 Strâmba, 257, 258.
 Strehaia, 195.
 Streiu (rân), 203.
 Strzygowski, 393.
 Sturdza (D.), 510.
 Suceava, 152, 154, 191, 366.
 Sucevita, (m-rea), 389.
 Suedez, 139, 151, 184.
 Sulina, 184, 187.
 Sulzer, 291, 292, 293, 310.
 Suplaiu, 257.
 Supplex Libellus Valachorum, 373.
 Susița, 179.
 Svöd («intertiaio»), 256.
 Szabó, 385, 386, 399.
 Szakadát, 38.
 Szakmár-Németi, (= Szatmar-Németi), 368.
 Szamosujvár, 322.
 Szaszahus (Sásauş), 38.
 Szádeczky (L.), 362.
 Szászváros (Orăştie), 40, 203.
 Szeben, (= Sibiu v. ac.)
 Szentegyházi, 401.
 Széchenyi, 330.
 Székely Vladislav, 6.
 Székkely, 40.
 Szibin, 242.
 Szinnyey (Jozsef), 375, 377.
 Szolnok-Doboka, 40, 320, 322.

- Şaguna (Andrei), 206, 215, 216, 217, 221, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 336, 382, 383, 514, 515.
 Şaitanoglu, 361.
 Şarága (com.), 310.
 Şăineanu, 392.
 Şegbani, 395.
 Şeitanescu, 361.
 Şincai I, 94, 291, 309.

Șișman (țarul), 303.
 Șiștov, 168.
 Șomfalău, 320.
 Șotropa (Virgil), 261.
 Ștefan cel Mare, 188, 295, 315, 316,
 319, 388, 389, 396.
 Ștefan Lăcustă, 295.
 Ștefan Surdul, 295.
 Ștefan Ieromonahul, 302, 309.
 Ștefan (al Ungro-Vlahiei), 9, 17, 19,
 27, 40, 51, 55, 56, 57, 63, 69.
 Ștefan (Gheorghe al popii) din
 Telci, 267.
 Ștefan din Cluj (vicar), 271.
 Ștefănești, 189.
 Știrbei-Vodă, 303.
 Ștefulescu (Al), 305, 354, 303.
 Șura mare, 366.
 Șuluț Avram, 82.
 Șuluț (Epifania), 383.
 Svițera, 148, 156, 157, 158.
 Svornic, 350.

T BCU Cluj / Central Library Cluj

Tabbak-başı, 340.
 Tab. Peutingeriene, 198.
 Tafrali (O.), 300, 303.
 Tambacopulo A., 119.
 Tanoviceanu, 345, 346.
 Taslăul, 180.
 Tauchnitz, 148.
 Tausis (Fluviu), 391.
 Tamaș (Grigore) din Telci, 267.
 Tătarii, 59, 159, 160, 163, 185, 202,
 240, 289, 290, 292, 294, 297, 299,
 309, 311, 313.
 Târnava, 202.
 Târnava-Mare, 203.
 Târnava-Mică, 203.
 Târnă, 348.
 Târnova, 132.
 Târgu-Frumos, 189.
 Târgu-Jiului, 195.
 Târgu-Mureș, 324.
 Târgu-Neamț, 191.
 Târgu-Ocna, 124.
 Târgu-Siretului, 192.

Târgșor, 193.
 Târgoviște, 17, 19, 26, 27, 55, 56, 57,
 193, 194, 292.
 Teaca, 202.
 Tecuci, 165, 190.
 Teius, 202.
 Telciu, 252, 253, 516.
 Telegraful Român, 284.
 Teleki Mihail, 6.
 Teleorman, 179, 194, 196, 391.
 Telinești, 186.
 Temișoara-ei (Banat-ului), 195, 197,
 Tempea (Radu), 1.
 Tentil, 396.
 Teodor (Istrate a popii) din Feldru,
 269.
 Teodor (Grigore al popii) din Fel-
 dru, 269.
 Teodorescu, 392.
 Tesalia, 91, 94, 95, 96, 98, 100, 105,
 108, 109, 112, 115, 116, 117, 122,
 124, 125, 132, 136, 150, 160, 163,
 Tesalonic, 161.
 The Banyaisan, 343.
 Theotoki, 125.
 Θεσσαλία, 122.
 Thirfeld, 206.
 Thomasi (Gavriil), 305.
 Thompson, 398.
 Thököly Imre, 49, 68.
 Θωμάς, ὁ Τράππερ, 134.
 Thun, 208, 214, 217, 218, 219, 221,
 Tigeciu-I, 185.
 Tigecian-I, 185.
 Thighina, 160, 181, 184, 185, 187.
 Tiktin, 235, 345, 349.
 Timiș, 4, 179.
 Timișoara, 4, 7, 197, 200.
 Timișul, 391.
 Timoc, 385, 386.
 Timur-Bei, 104.
 Timur-leuc, 164.
 Tint ul, 395, 396.
 Tintula, 396.
 Tisa, 146, 148, 151, 156, 165, 177,
 179, 197, 199, 200, 390.
 Tiszabecsî Gáspár, 6.

Tismana (m-rea), 294, 301, 302, 303, 305.
 Titzaviroa, 341.
 Tirnanca-Dorohoiu, 394.
 Tocilescu (Gr.), 292, 297, 302.
 Toțoi Mihail, 6, 10, 33, 38, 42, 43, 62, 63, 64.
 Toga (Nicolae), 204.
 Tomarova, 184.
 Tomșa (Stephano), 370.
 Toppeltin, 395.
 Torda, 40.
 Tordașu Mihail, 237.
 Toppixia, (vezi Turcia).
 Tovil, 60.
 Tovit, 66.
 Törzburger Pass, 310.
 Tracia, 91, 130, 170.
 Tradam, 258.
 Traian, 90, 120, 151, 194, 198, 395.
 Transilvania, (vezi și Ardeal), 1, 33, 34, 37, 38, 54, 55, 56, 64, 65, 71, 74, 76, 77, 80, 81, 83, 242, 278, 291, 292, 312, 319, 331, 335, 398, 403.
 Trausch (Ios.), 361, 366.
 Trascău, 202.
 Treandam, 258.
 Trei Erarchi, 389.
 Trianon, 401.
 Tricala, 161.
 Tricule, 198.
 Tripartitul, 72.
 Trogus-Pompeius, 144, 147.
 Troțușul, 179, 180, 190, 191.
 Truța, 382.
 Tscetatie Negrului-Vodi, 310.
 Tudora, 166, 167.
 Tudosie sin Stoian Sărbul, 303.
 Tuhut, 197.
 Tunși, 363.
 Tunusli (frații), 291, 309, 311.
 Turci-i, 4, 5, 53, 54, 59, 159, 160, 163, 187, 197, 201, 202, 293, 294, 318, 320.
 Turcia, 134, 186, 187, 188, 193.
 Turcin (Constantin), 81.
 Turda, 238.

Turda (județul), 80.
 Turnu (târg), 196.
 Turnul, 195, 190.
 Turnul-ui (raiana), 194.
 Turtucaia, 397.
 Tutova, 190.

T

Tar, 60.
 Tara-Românească, 7, 53, 54, 55, 59, 71, 74, 81, 123, 149, 150, 152, 159, 164, 165, 170, 171, 174, 179, „109, 192, 194, 195, 196, 197, 203, 204, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 301, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313.
 Țările de jos, 83, 387.
 Țările Române, 293, 309.
 Tebea, 84.
 Tentea, 320.
 Tepeș, 310, 359.
 Țichindeal, 374.
 Tichire, 348.
 Țigani-ii, 159, 163, 164, 165, 170, 175.
 «Țintari», 386.
 Țopana, 353.
 Țop, 320, 352.
 Țuțora, 166, 167, 341.

U

Ugrinus, 309.
 Uj Bálványos, 321.
 Ujvár, 322.
 Ulea, 392.
 Ulian = Iulian, 392.
 Ultra-Silvania, 242.
 Ung (râu), 148, 156, 179, 198, 199.
 Ungaria, 161, 164, 166, 167, 197, 198, 281, 315, 399, 400, 401.
 Ungro-Vlahiei, 9.
 Unguraș (satul), 320.
 Ungurașul, 315, 318, 319, 320, 321, 322.
 Ungurașului (cetatea), 316.

Unguri, 53, 58, 197, 199, 201, 204,
238, 312, 331, 332, 335, 511.
Ungvár, 199.
Universitatea din București 508, 511.
Urbibus (Stephanus de), 234.
Ureche (Gr.), 354, 360.
Ureche (V. A.), 390, 508.
Urban Iarnic (Dr. I.), 514.
Uric, 247.
Uricani, 247.
Urișor, 250.
Uriu, 250.
Uroi, 250.
Ursul David, 211.
Urziceni, 193.
Uzi-lor, 190.
Uzul, 179, 190.

V

Vaillant, 233.
Valachi, 37, 119, 309, 315, 318, 385,
380.
Valachia, 137, 291, 293, 305, 309,
310.
Valachie, 180.
Valaques transdanubiens, 309.
Valea Mare, 310.
Valea Rodnei, 201, 315, 310.
Valea Someșului, 201.
Valea Someșului de Sus, 240.
Valea Timocului, 385.
Valea Vinului, 257.
Varga (Catarina), 383.
Varlaam (episcop), 271.
Varo, 98.
Vas Daniel de Diod, 30.
Vascris, 350.
Vasile (Arsinte a lui) din Năsăud,
268.
Vasile din Bichigi, 260.
Vasile Lupu, 355, 389.
Vasile (din Scheii Brașovului), 1.
Vasile II Bolgaractonul, 93, 96.
Vasile din Rebra mare, 209.
Vasile (Ștefan al popii) din Zagra,
267.
Vasile din Vărarea, 209.

Vasile din Zagra, 207.
Vaslui, 189, 190, 320, 392.
Vasvári (Paul), 329.
Vașarheiu, 200.
Vatatzes, 133, 149.
Vágás, 247.
Vámbery, 393.
Váradolaszi, 239.
Várhely, 203.
Vázsonyi, 399.
Văcărescu (Ienăchița), 374.
Văcărești-lor, 389.
Vălean (Vasile) din Rebrîșoara, 269.
Vărarea, 250, 258.
Vâlcea (jud.), 194, 195.
Vâlsan (Gh.), 390.
Vârful Păguiorului, 259.
Vârșeț, 197.
Vedea, 179, 194.
Veneția, 138, 178, 222, 305, 309.
Versailles, 401.
Veternicu, 102.
Verböczi, 72.
Verbyt (Verbia), 309.
Veress, 318.
Verizoviki, 102.
Vernie, 350.
Vékony István, 375.
Viaggio, 310.
Vida (Fani), 382, 383.
Vidin, 170, 195.
Vidra de Sus, 325.
Viena, 6, 7, 10, 71, 72, 74, 75, 70,
77, 79, 80, 83, 85, 88, 122, 123,
124, 126, 145, 146, 152, 161, 174,
176, 188, 197, 203, 200, 209, 210,
213, 214, 215, 216, 217, 218, 219,
278, 279, 280, 281, 291, 309, 507,
513.
Vila (Maria), 325.
Vindossich, 392.
Vințul, 203.
Vințul de jos, 60.
Vișegrad, 290.
Vișeu, 199.
Vița, 320.
Vitrnav, 393.

Vlad Călugărul 295.
 Vlad Dracul, 295.
 Vlad Țepeș, 295.
 Vladimirescu Tudor, 75.
 Vladislav, 298, 301, 302, 303.
 Vlah (vezi și Valachi), 100, 102
 105, 109, 103.
 Vlahia Neagră, 289, 297.
 Valahia din spre Rusia, 516.
 „ „ „ Ungaria, 516.
 Valahii Negri, 294.
 Vlahok (Vlahi), 36.
 Vlaholivada, 161.
 Vlaicu, 298, 302.
 Vlașca, 194.
 Vodacul Mihai, 359.
 Vodița (m-rea), 301.
 Volga, 177.
 Voltaire, 374.
 Volya, 247.
 Voscopole, 161, 163.
 Voscopoliți, 161.
 Voscesnele, 350.
 Vulcan, 47, 67.
 Vulcan Iosifi, 515.
 Vurpăr, 202.

W

Walachy (vezi și Valachi), 359.
 Walachey (Muntenia), 291, 309, 310.
 Wallis (Francisc Paul de), 264.

Walther, 310.
 Wassiliewskij-Jernstedt, 395.
 Weiss, 214, 215.
 Wekerle, 399.
 Wittenberg, 42, 63, 366.
 Wolgemuth, 208, 209, 221.
 Wolfgang, 317.
 Wywăr, 322.

X

Xenopol (A. D.), 293, 306, 312, 345.
 508.

Z

Zagora, 101.
 Zagoriți, 130.
 Zagoritz (Al.), 390.
 Zagra, 257.
 Zaiciar, 386.
 Zapolya, 516.
 Zarand, 4, 80, 81, 84, 381.
 Zarvă, 354.
 Zarzuli, 125.
 Zaveasca, 346.
 Zavira, 121, 131.
 Zăpolya (Ioan), 200, 315, 316, 368.
 Zborovsky, 369.
 Zorzulis (Nicolae), 161.
 Zeus Kasios, 395.
 Zinvel (Flore) din Zagra, 266.
 Zlatna, 75, 202, 329.

